

A
HONFOGLALÓ
MAGYAR NÉP ÉLETE

LÁSZLÓ GYULA

MŰZSÁK

A
HONFOGLALÓ
MAGYAR NÉP ÉLETE

LÁSZLÓ GYULA

A
HONFOGLALÓ
MAGYAR NÉP ÉLETE

LÁSZLÓ GYULA

MÚZSÁK

ISBN 963 564 363 2

Műzsák Közművelődési Kiadó
Budapest, 1988

Felelős kiadó: Nemes Iván igazgató

Felelős szerkesztő: Gróh Gáspár

Műszaki szerkesztő: Csősz Ottóné

Megjelent: 35,5 A/5 ív terjedelemben

Készült az 1944-es kiadás hasonmásaként
a Műzsák Közművelődési Kiadó nyomdájában
11368/88

ELŐSZÓ AZ ÚJ KIADÁSHOZ

A honfoglaló magyar nép élete 1944-ben látott először napvilágot a népi írók oly sok kiváló művét szárnyra bocsátó Püski Sándor Magyar Élet kiadójánál, a Népkiadó sorozat 4. köteteként. A sorozatcím ugyancsak találónak bizonyult e mű esetében, hiszen László Gyula könyve valóban nem csupán a szakemberek érdeklődését keltette fel, hanem megtalálta az utat a legszélesebb olvasóközönséghez is. Sikere máig tartó, amit jól jeleznek a könyvaukciók magas árai, a szakmai megbecsülést pedig méltón példázza, hogy az egyetemi oktatásban ma is ez a honfoglalás kori régészet „alapkönyve”, s a szakfolyóiratokban alig olvashatunk a korszakról írott olyan tanulmányt, amelyben ne lenne e munkára hivatkozás.

Mi a titka e — tudományos könyvek esetében oly ritka — sikernek? A közönségsikert bizonyosan a szépírói ihletésű remek stílussal magyarázhatjuk. A világosan megfogalmazott, szép mondatok gyöngy-sorát pergetve az olvasó észre sem veszi, hogy a legsúlyosabb tudományos mérlegelések, érvelések sűrűjébe került. Mert a László Gyula műveire oly jellemző tudományos széppróza nem a gyakorlatban megghonosodott, rossz értelemben vett „népszerűsítés”, a magvas gondolatok kilúgozása, a bonyolult problémák szájbarágó leegyszerűsítése, hanem a mégoly szövevényes kérdéseknek is szép formába ontott, érthető megfogalmazása. Legutóbbi könyvének előszavában maga így vall erről: „...semmiféle megalkuvást nem teszek a »népszerűsítés« érdekében... Gondolatban első bírálóim otthon — Székelyföldön — élő

családtagjaim, akik megmaradtak a földnél vagy a kétkezi munkánál. Gondolatban nekik olvasom föl írásaimat: megértik-e ők, vagy sem, ha nem, akkor bennem van a hiba.”

A mű máig ható tudományos jelentőségéről kissé bővebben kell szólnom. Szerzője a korábbi felfogástól gyökeresen elütő szemlélettel vizsgálja honfoglalóink tárgyi emlékéanyagát. Az új tudományos módszert megalkotója „régészeti néprajz”-nak nevezte. Ennek lényegét már csak azért is föl kell röviden említenünk, mert a mai kutatónemzedék magától értetődően alkalmazza ezt a vizsgálati eljárást, anélkül hogy kialakulásáról, természetéről szót ejtene.

A XIX. századi hagyományokat követő régészeti kutatás figyelme elsősorban a földből előkerült tárgyak kormegállapítására, díszítésére, azok műtörténeti értékeire és stílusvizsgálatára irányult, s nem egykori funkciójuk, a tárgyakat előállító emberek életének vizsgálata volt a lényeges számára. Ebből eredt, hogy az ásatásokon főként gazdag leleteket, „kincseket” kerestek, s nem törekedtek az egykori élet apró lenyomatainak megfigyelésére. Előremutató kivételek azonban szerencsére ekkor is voltak: a nyíregyházi régész és „csodadoktor”, Jósa András; a honfoglalók temetőiben megfigyelt halottas szokásokat a palócoknál fellelő Nyáry Albert; a zseniális történeti érzékű Nagy Géza; majd a népeletet a leletekkel egybevető, régésznek is kiváló Móra Ferenc; a honfoglalók tegezét újjáalkotó gr. Zichy István, a Nemzeti Múzeum főigazgatója; az ősi tárgyakat a pásztorkészítőkben felismerő kecskeméti Szabó Kálmán; vagy a magyarok egykor rettegett iját a leletekből feltámasztó szegedi Cs. Sebestyén Károly. Az ő munkásságuk vonulatába sorolódnak a fiatal László Gyulának a 30-as évek végétől megjelenő dolgozatai. Aprólékos, türelmes munkával alkotja újjá a gazdag kunágotai és tépei avar sírból származó pompás leleteket, tisztázza készítésük menetét, majd ásatási megfigyelései és a néprajzi párhuzamok alapján az avar pásztorkészséget rekonstruálja. E vizsgálatokban nagy segítségére van az ötvösművészetben való jártassága, kiváló rajzkészsége (1933-ban előbb a Képzőművészeti Főiskolát végezte el, majd két évvel később doktorált régészetből), valamint a nemzeti múzeumbeli idősebb pályatársai, különösen az ötvösnek is kiváló Fettich Nándor. Élénk néprajzi érdeklődését és széles körű ismereteinek alapjait pedig a szülői házból hozta. Maga így emlékszik erről: „Szegény emberek gyermekeként nőttem fel, s azt határoztam, hogy a múlt szegényeinek régésze leszek, a magyar nép

őstörténetét, mindennapját kutatom majd. Ebben áldott segítségemre volt, hogy gyermekkoromban a nagy néprajzos nemzedék nevelt engem (Bátky, Györffy, Viski, Madarassy, Lajtha). Mint gyermeket tanítottak arra, hogy ha nyaranta hazamegyünk a Székelyföldre, mit gyűjtsek nekik, s hogyan... Ez a tanítás tudatosította, hogy amit gyermekkoromban a falun átéltem, abból tudomány is lehet. Valóban, munkásságomra véges-végig jellemző az erős néprajzi érdeklődés, az »egykori élet« kutatása; sohasem lettem a leletek fétisimádója. A lelet az élet vetülete volt számomra, amelyből ki lehet bontani egykori mestere s gazdája mindennapját.”

1943-ban megjelent könyvében a koroncói lelet alapján a honfoglalók nyergét rekonstruálja, s felismeri, hogy ez azonos volt a századunkig készített tiszafüredi nyereggel. Ugyanitt először tesz nagyszabású kísérletet arra is, hogy a temetkezési szokásokból, a sírmelléletek elhelyezéséből az egykori szellemi élet, az ősi hitvilág rejtélyes birodalmába is bepillantson. Máig ható érvénnyel tisztázta a honfoglalás kori lovastemetkezések formáit, s ő igazolta be végképp, hogy honfoglaló elődeink sohasem temettek egész lovat halottaik mellé, hanem a temetéskor a ló húsát feltorozták, majd a bőrét kitömték, s a kitömött bábút, vagy csak egyszerűen a bőrt a koponyával és a lábakkal tették a sírba. Hitük szerint ugyanis a ló a túlvilágon e testrészeiből majd újra megelevenedik. Ugyanebben az esztendőben jelenik meg Erdély honfoglalás kori művészetéről írott könyve, amelyben X. századi színpompás művészetünk szellemi hátterét világítja meg, s következtetéseit így summázza: „A honfoglaló magyarok úgynevezett »ornamentikája« semmiképpen nem azonos jelenség, mint a románkor vagy a gótika játékos, de magában tartalmatlan felületdíszítése. Bár megjelenésük s céljuk a felületes szemlélő előtt azonosnak látszik, mégis két külön világ áll előttünk. Az egyiknek feladata csupán az, hogy egy felület vagy építmény szerkezetileg fontos részeit hangsúlyozza, kidíszítse. Ezzel ki is merül minden szellemi tartalma. A többi csupán mestere ügyességétől, díszítőkedvétől vagy nehézségétől függ. A másik »ornamentikának« ezzel szemben mind formája, mind felülete tele van ősi, el nem homályosult jelentésekkel. Ezek a jelentések egykori szellemi hátterük újjáalkotása nélkül ma már érthetetlenek, mert formájuk csak éppen saját kultúrájukon belül sugallotta szellemi tartalmukat. Ez a mi számunkra való érthetetlenség-

gük természetesen nem jelenti azt, hogy egykor nem voltak mély értelmű kifejezői gazdáik s alkotóik világszemléletének.”

László Gyula tehát lépésről lépésre haladva alakította ki új munkamódszerét: előbb az ősi tárgyak alakjának és használatának, majd az egykori szellemi élet újjáalkotására tett kísérletet. A régészeti néprajz ily módon kiérlelt módszerét átfogóan először 1943-ban ismertette a Magyar Élet című folyóiratban, s ezt mondta el ugyanezen év augusztusában a történelmi jelentőségű szárszói találkozón is. Tömör megfogalmazása szerint: „A régészeti néprajz a népvándorlás és a magyar honfoglalás korának leleteiből igyekszik az egykori életet a lehetőségekhez képest újjáalkotni és beleágyazni a kor művelődésének képébe.” E munka azonban csak akkor járhat eredménnyel, ha a lelőhelyeket feltáró régész minden apró jelenséget megfigyel, s rajzokon, jegyzőkönyvben rögzíti azokat. Ebből a szempontból azonban az akkori helyzet nem volt túlságosan biztató. „Sajnos, a régebben kiásott leletek nagy része hasznavethetetlen a régészeti néprajz kutatója számára, mert nem sokat ügyeltek a tárgyak helyének pontos rögzítésére, legtöbbször még arra sem volt figyelmük, hogy legalább az egy sírban talált tárgyakat együtt tartsák” — írja. További nagy hiányossága a kor régészetének, hogy az egykori települések feltárásával nem foglalkozott, pedig a való élet felidézéséhez erre múlhatatlanul szükség lett volna. „Ezt a hiányosságot csak részben pótolja az, hogy a temetéskor a halottat a földi élet mintájára elképzelt túlsó életre mindennel ellátták, s hogy a sírokban mintegy sűrítve áll előttünk életük és túlsó világról való szemléletük.” A régész a leletanyagot főként az eurázsiai nomád és a magyar néprajz segítségével elevenítheti meg, a holt tárgyak így telhetnek meg ismét élettel.

E kiérlelt kutatási módszer kétségtelenül *A honfoglaló magyar nép életében* bontakozik ki teljes gazdagságában. Szerzője széles palettán, teljességre törekvően vázolja fel honfoglaló őseink életét. A korabeli régészeti munkákat valamelyest ismerő olvasóra ma is rendkívüli hatást gyakorol az akkor 34 éves fiatalember művének életteli, friss szemlélete. Nem csupán az alapos, több tudományterületet átfogó szakmai ismeret, a csodálni való alkotóerő sugárzik a könyv lapjairól, hanem a vizsgálat „tárgyának”, a pásztorkodó, földet művelő vagy kézműipart űző egykor élt magyar emberek őszinte tisztelete és szeretete is. Kezüik és elméjük alkotását a korabeli viszonyokba ágyazva láttatja velünk, s kétségbe nem vonhatóan

érteti meg, hogy nem lemosolyogni való „primitív ősökrol” van itt szó, hanem az adott időben korszerűen gondolkodó, a világ teljességét értelemmel befogadó emberekről, akik kemény munkával — s ha kellett —, onfeláldozó bátorsággal vertek tanyát Európa szívében. Szinte minden sorából kiérezhető a kutató elkotelezettsége is, aki a maga eszközeivel tett hitet népe mellett történelmünk sötét, a pusztulás vízióját felidéző korszakában. Maga később így írt erről: „Könyvemet 1944 elején fejeztem be, akkor, amikor »árja« gyarmattá süllyedtünk, és az elnyomás nap mint nap erősödött. Kötelességem volt állást foglalni, s ezt meg is tettem, de nem a tudományos hitelesség rovására.”

László Gyula ebben a könyvében alkalmazza először a temetőelemzés módszerét, s tesz nagyszabású kísérletet arra, hogy a temetkezés rendjéből az egykori társadalom szerkezetére következtessen. Csakhogy ehhez a sírok egymáshoz való viszonyát, az egyes sírok mellékleteit pontosan rögzítő temetőterképekre lett volna szükség (nem véletlen, hogy 1941-ben éppen ő tesz javaslatot a temetők térképezésére), amit régészeink korábban csak elvétve készítettek, akkor is jobbra az ásatások után, a múzeumi íróasztalon, vonalzó segítségével. Az így megrajzolt, „katonás” rendben sorakozó sírokból álló temetők azonban a valóságban nem léteztek. Nem csoda, ha a szerző csupán nyolc olyan temetőt talált, amelyet — a szükséges kiegészítésekkel — elemezni lehetett. Ezekből azt állapította meg, hogy a temetkezések nem véletlenszerűen folytak, hanem a temetőben — ugyanúgy, ahogyan az élő társadalomban — mindenkinek megvolt az előre kijelölt helye. (Később néprajzkutatóink több helyen is megfigyelték: a temetők az élő falvak képét őrzik.) A honfoglaló temetők sírjai sorokat alkotnak, s a sorok közepén találjuk a leggazdagabb (általában férfi) sírt, tőle balra a gazdagabbak, jobbra a szegényebbek sírjai sorakoznak. Egy-egy sorban 14–26 sírt találunk.

A szerző arra is választ keresett: milyen élő társadalmi egységet tükröznek ezek a temetők. A néprajztudományhoz fordult válaszáért: „A kérdés tehát az, hogy ismer-e a néprajz vagy a társadalomtudomány olyan társadalmi egységet, amelynek 15–30 tagja van. Egy rangos férfi emelkedik ki a tagok közül, s kisebb családi egységek (férj-feleség) tartoznak alája. [...] Erre a kérdésre a néprajz és a társadalomtudomány egyhangú igennel felel: ez a rend tokéletesen azonos az úgynevezett nagycsalád rendjével. Alapvető különbség van azon-

ban a temetők és a nagycsalád között. Az utóbbiban ugyanis mindig a jobb oldal az előkelőbb, s a bal oldalra kerülnek a rangban alacsonyabb fiúk és családok.” (166.) E jelenség magyarázata pedig a honfoglalóknak az a másutt is megfigyelt hiedelme, hogy a túlvilág a való világ fordítottja. (Például gyakran a jobb oldalra teszik a bal oldalukon viselt szablyát stb.)

A szerző úgy véli, hogy e családszervezet általános lehetett minden társadalmi rétegnél, még a fejedelmi családnál is: „... az Árpádok tulajdonképpen olyan nagycsalád, amelyik a maga vérségi családján kívül az egész néppel család módjára bánik.” (198.)

A könyv olyan átfogó képet ad honfoglalóink életmódjáról, mesterségeiről, hitvilágáról, művészetéről, amelyet azóta sem találunk egyetlen más munkában sem. Ez persze nem azt jelenti, hogy az elmúlt négy és fél évtized alatt a kutatás helyben topogott, s nem hozott érdemleges eredményeket. Maga a szerző is tovább finomította, új színekkel gazdagította ezt a képet, például a lovastemetkezések hitvilági hátteréről, a társadalomról, művészetéről, fegyverzetről. Igen figyelemreméltó azonban, hogy ezek gondolatcsírái, alapötletei jó-részt már ebben a munkájában megtalálhatók. A figyelmes olvasó az avar továbbélésről és a székelyek eredetéről írott sorokban könnyűszerrel felfedezheti a későbbi nagy hatású ún. „kettős honfoglalás” elméletének csiráit. Emellett olyan kutatási feladatokat is kijelöl, amelyek ma is időszerűek. Elsősorban a különböző tudomány-szakok együttműködésére vonatkozó elképzeléseire gondolunk, amelyeket napjainkban sem fogalmazhatunk meg világosabban, de e komplexitás – számos figyelemre méltó eredmény ellenére – még jelenleg is megoldandó feladat csupán.

Hogyan értékelje hát a mai olvasó a könyvet, mit vélhet szilárd eredménynek, s mi az, amit meghaladott az idő?

Vitathatatlanul maradandó értékei közül elsőként az akkor gyökeresen új szemléletmódot említem. Annak ellenére, hogy László Gyula munkamódszerét régészetünk nem egy nagynevű képviselője vitatta annak idején, az szélteben elterjedt, fölényes diadalt aratott a kutatásban, s a ma régészei már magától értetődő természetességgel alkalmazzák. Nem túlzás tehát azt állítani, hogy e nagy jelentőségű munka új korszakot nyitott népvándorlás kori régészetünkben. A csak a tárgyak tipológiáját vizsgáló ún. „reálarcheológia”, amely érzéketlen az egykori élet jelenségei iránt, idejétmúlt irányzattá vált. S ebben

óriási szerepe van e mű szerzőjének, aki egyetemi tanárként is évtizedeken át nyitogatta az újabb régésznemzedékek szemét az egykori valóság felismerésére. Egyik kiváló tanítványa, Bóna István írja: „Akik nem hitték, vesztek, akik nem ezen az úton jártak, lemaradtak... Tőle tanultuk meg, hogy nem a síjvégek és nem a motívumok keltek át a Volgán, hanem a sajátos értelmű, és az értelemből következő díszítésű síjvégeket az ovükön viselő emberek.”

A konyv részeredményeinek megítélésekor azonban nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy azok nem a mai kutatási „nyersanyag” alapján készültek. Hiszen nem csupán a temetők, temetőrészek tucatjai kerültek azóta feltárássra, hanem összehasonlíthatatlanul pontosabbá váltak az ásatási megfigyelések és dokumentációk is. Ma már alapkövetelmény a temetőterképek, sírrajzok készítése, a terep szintvonalas felmérése, s többnyire az embertani és egyéb természettudományos vizsgálatok elvégzése is. S emellett ma már nem csupán az egykori temetők feltárássaira vagyunk utalva, hiszen számottevő eredményeket hoztak a telepásatások is: hozzávetőlegesen ismerjük az ősi magyar falvak szerkezetét, a lakóházak alakját, ezerszámra kerültek elő a sírokban egyáltalán nem, vagy csak elvétve előforduló használati tárgyak és munkaeszközök. Lényegesen kibővült a kutatás horizontja is: nagyszabású feltárások folytak őseink egykori keleti szállásainak környezetében, s a korábbinál jóval világosabban korvonalazhatóak az előzmények, jobban megítélhető, milyen ismeretekkel léptek elődeink a Kárpátok ovezte új haza földjére. S még nem is szóltam a történettudomány, a néprajz, a nyelvtörténet, az embertan és egy sor más szakterület itt fol sem sorolható fontos eredményéről. Mindezek természetesen lényegesen gazdagították a honfoglalóinkról való ismereteinket.

A régészetben elsősorban Szőke Béla 50-es évekbeli kutatásai hoztak döntő szemléleti változást. Ő igazolta be, hogy alapjaiban téves az a múlt századi eredetű romantikus felfogás, amely szerint honfoglalóink zommal fegyveres vitézekből s háza népükből állottak volna, akik a kis sírszámú, gazdag mellékletű temetőket hagyták ránk, a több száz sírból álló szegényes temetőkben pedig szláv szolgálk alusszák orok álmukat. (A szomszédos országokban — érthető módon — még ma is él ez a magyar nemesi történelemszemlélettől kolcsonzott anakronisztikus felfogás.) Kimutatta, hogy ezekbe a nagy temetőkbe a korai magyar falvak — uraiknak különféle szolgáltatásokkal tartozó — lakossága temetkezett. Nemcsak magyar ajkúak, hanem szlávok, avar maradvá-

nyok és egyéb népiságúek is. A könyvből láthatjuk, hogy e felismeréshez László Gyula is hozzájárult azzal, hogy rámutatott: a honfoglalók jelentős földműves tomegeket is hoztak magukkal.

A honfoglaló társadalom csúcsán álló előkelők – amint azt László Gyula megsejtette – általában nem a közösségi temetőbe kerültek haláluk után, hanem külön temették el őket. Jól példázza ezt az 1959-ben előkerült gazdag zempléni vezérsír.

E két társadalmi réteg közt helyezkedett el a függetlenségüket többé-kevésbé megőrző, nagy számban hadviselő ún. középréteg, amely valószínűleg onmagában is igen változatos képet mutathatott mind rangban, mind vagyoni helyzetében. Ide sorolhatók a László Gyula által felismert nagycsaládi temetők egykori közösségei is. Az újabb feltárások tanúsága azonban arra int, hogy e temetők sírszáma általában jóval nagyobb lehetett 15–25-nél, csak az egykori ásatók nem tárták fel teljesen ezeket a nyugvóhelyeket. Az utóbbi időben módszeresen feltárt hasonló jellegű temetőkben ugyanis jóval több sírt leltek. (Algyőn 83, Sándorfalván 105, Sárrétudvariban 264, a károsi temetőben pedig eddig 61 sír került elő.) Szükségnek látszik tehát e régi temetők újbóli átvizsgálása.

Az újabb vizsgálatok másik fontos tanulsága, hogy – bár a nagycsaládi rendszer honfoglalás kori léte semmiképpen nem tagadható, hiszen nyomai a középkoron át a múlt századig kitapinthatóak – e családszerkezet a három nagy társadalmi réteg egyikénél sem lehetett kizárólagos, inkább az látszik valószínűnek, hogy a maihoz hasonló kiscsaládok alkották X. századi társadalmunk alapsejtjeit. Ez az újabb keletű felismerés azonban mit sem von le László Gyula remek családrekonstrukciójának értékéből, hiszen a rendelkezésére álló adatokból helyes következtetésre jutott.

Nem követem tovább a könyv egyes részeinek az újabb adatokkal való összevetését, mert ez utóbbiak ugyan színesíthetik a honfoglaló magyarságról a szerző által rajzolt képet, de ez onmagában is oly sokszínű, szemet gyönyörködtetően gazdag, egységes és eleven, hogy nem igényli a restauráló ecsetvonásokat. Bizonyos vagyok benne, hogy honszerző ősünk életéről ma is ez a könyv ajánlható elsőként minden érdeklődő olvasónak.

Fodor István

A
HONFOGLALÓ
MAGYAR NÉP ÉLETE

LÁSZLÓ GYULA

BUDAPEST, 1944.
MAGYAR ÉLET KIADÁSA

A KUTATÁS FELADATAI ÉS NEHÉZSÉGEI

A) Bevezetés

Ez a könyv a magyar nép életének egyik válságos szakaszáról íródott. Népkönyvnek szántam, s éppen ezért nagyon megmértem minden mondatát. Célom az volt, hogy megmutassam népünknek az egykori nvers valóságot: íme, így élt ezelőtt ezer évvel a magyar pásztoember, a kétkézi munkás, a földműves, íme, ilyen volt a család élete, lakása, munkája, étkezése, földje s állatállománya, s íme, ilyen volt halála és a mindenségről alkotott hite. Ezt a célt csak részben tudtam elérni. Amit ebben a könyvben megírtam, az nem egy ember munkája, nemcsak az én munkám, hanem egy népé s a belőle elindult, de örökké rá figyelmező fiaié. Nem is egyik napról a másikra íródott, hanem sok kutató lassú munkájával terebélyesedett, s tudásunk javarészét épen attól kaptuk, akiről e könyv szól: a magyar néptől. Az, aki ezt a munkát elolvassa, látni fogja, hogy a kutatás még nincsen befejezve, szinte azt mondhatnók, hogy sokkal több az, amit nem tudunk, mint amit sejtünk, vagy épenséggel biztosan állíthatunk. Mégis vagyunk már annyira, hogy megkísérelhetünk egy számadást. Ezzel a számadással nem csupán az volt a célom, hogy az egykori élet sokrétűségét megmutassam, hanem azt is meg akartam mutatni, hogy miképen dolgozunk, hogyan érünk el a tudományos kutatásban olyan eredményeket, amelyekre rámondhatjuk, hogy végre megtaláltuk az egykori valóság egy darabját. Azért írtam így ezt a könyvet, mert azt szeretném, ha ebben a munkában népünk is segítségünkre

lenne. Meg fogjuk látni, hogy a mai népi tudás milyen érték, s hogy ennek segítsége nélkül, még a legjobban képzett kutató is csak botladozva tud előrehaladni. Meg aztán, ha látják a műhely munkáját, ha megismerik az anyagot, amiből meg kell elevenítsük az egykori magyar életet s szinte velünk együtt vesznek részt ebben a munkában, akkor soha sem fogják elveszíteni hitüket a munka becsületében. Nem történhetik meg, hogyha később egy-egy újabban felbukkanó adat fényénél majd másként fogjuk látni a dolgokat, mint most, hogy akkor valaki is csalódnék a munka komolyságában. Hiszen, ha tévedtünk, együtt tévedtünk vagy az emberi tudás és a rendelkezésre álló adatok végeessége miatt, vagy pedig a miatt, mert még mindig nem ismerjük eléggé egymást, s a munkában a népi tudás nem hangolódott eléggé egybe a múlt hivatott kutatóinak tudásával, nem tudtunk eléggé összedolgozni. Csupa olyan dologról lesz itt szó, amelyben a ma élő magyar nép is elsőrangú szakértő s egészen biztos, hogy sokan lesznek, akik a családról, a munkáról vagy a halálról írottakban többet tudnak maguk vagy az öregek tudásából, mint amennyit én példaként felhozok. Bár igyekeztem úgy írni, hogy az olvasást ne nehezítsék meg túlságosan szakkérdések s minden magyarul jól tudó ember megértse a szöveget, ez a könyv még sem lehetett könnyű olvasmánnyá. Szeretet és türelem s elmélyedés kell ahhoz, hogy megismerjük egykori életünket.

*

A magyar nép életesorának egyik legválságosabb korszakát a honfoglaláskor s az utána következő száz esztendő alatt élte át. Ennek a száz esztendőnek elején és végén két olyan esemény áll, amely nemcsak vezetőrétegünk katonai és államszervezési teherbírását tette próbára, de teljes mélységében felkavarta népünk életét is. Ez a két határkö a honfoglalás és Szent István keresztény királysága. Az a magyar nemzedék, amely a régi hazából az új hazába költözött, más környezetben, más életlehetőségek között nőtt fel, mint amilyent a Kárpátok öle megkövetelt. A magyarság a régi hazában nagyjából vele egyforma életet élő népek között élt. Állandó harc folyt ott a jobb legelőért, a védettebb téli szállásért, s a nagyobb hatalmi alakulatok

állandó küzdelme a kereskedelmi élet gócpontjainak megszerzése körül alakult ki. Az erőrekapó s az erejüket vesztett népek között állandó rugalmassággal alakultak meg az újabb és újabb államkeretek. A megmerevedett hatalmi és népi határ ismeretlen valami volt a déloroszországi pusztaságokon. Az újabb és újabb hatalmi érdekszövetségek nagyjából mindig ugyanazokat a népeket egyesítették más és más erőrekapott nép hatalma s neve alatt. E sokszínű és gyakori hatalmi átcsoportulás azonban sohasem jelentette a benne élő népek életének gyökeres megváltozását. Legfeljebb az történt, hogy a legyőzöttek kiszorultak a jó területekről s a peremeken határvédelemre fogták őket és így nehezebben tudtak gyarapodni, mint azok, akik pillanatnyilag épen felülkerekedtek. Egy-egy ilyen államalakulat a legkülönbözőbb nyelvű népeket egyesítette érdekszövetségében. Minél több nép kényszerült bele, akár a hatalom nyomása alatt, akár pedig jobb életlehetőségének biztosítására, annál erősebb volt az állam. Még jobban megértjük ezt, ha számításba vesszük, hogy régebben is úgy volt, mint ma, sőt fokozottabb mértékben állott az a tény, hogy az egyes népek a szerint, hogy milyen területen laktak, vagy milyen munkához fejlődött ki legjobban az érzékük, más és más termelési ágban tűntek ki. Az északi vidékek lakói kitűnő prémvadászok voltak, az ércerek közelében bányász népek túrták a földet, s kitűnő kovácsaik és ötvöseik messze földön híresek voltak, a jó szántóföldeken gabonatermelő népek, a pusztákon pedig nagy állattenyésztő pásztornépek laktak, ismét mások kitűnő nyereg-, íjkészítő mesterek voltak, a városok lakói meg messze földek kereskedőivel folytattak csereberét vagy pénzkereskedelmet. Az volt az erős és tartós államalakulat, amely a termelés és az élet különböző formáiból minél többet tudott a maga érdekkörébe vonni. Talán még ennek az államfogalomnak késői visszhangját olvashatjuk Szent Istvánnak fiához intézett intelmeiben: gyenge és törékeny az egynyelvű és egyerkölcsű ország.

Ilyen volt tehát Déloroszországban az élet. A nagy állattenyésztő, a földműves, a vadász-halász, a bányász s a város lakójának egymásra utaltsága mindig azonos maradt. Az egymást váltó uralkodó népek úgyszólván csak átvették e szükségszerű közösség vezetését s nevet adtak neki. E rendszer megmerevedése szinte lehetetlen volt, mert

mihelyt a mozgás lanyhult s elveszítette feszítőerejét, a keletről ráneheződő nyomás áttörte korlátait s egy-egy újabb keleti lovasnép frissítette fel a népállományt. Természetesen a legjobb területeket foglalta el, s az ott lakókat vagy uralma alá hajtotta, vagy maga előtt nyugatra szorította. Sokszor ez a lökés észak, nyugat és dél felé szakítja szét a központi terület egykori urait. Így szorultak fel az erősebbek állandó nyomása alatt Szibéria északibb vidékeire a terület egykori lakói s így gyűlt össze az idők folyamán a Kaukázus úttalan hegyei között vagy 60—70-féle nép törmeléke. A magyarság nyomát is e három világtájon találjuk. A nép tömbje mai hazánkat foglalja el, kisebb csoportjai pedig a Kaukázus felé menekülnek, egy nagyobb löredéke pedig még a tatárjáráskor is a mai Baskírföldön lakik, krónikáink és Juliánus barát Nagy-Magyarországában. E három égtáj között a legfontosabb mégis a nyugatra mutató volt. A keletről jövő lökés iránya már eleve erre szabta meg a menekülők útját, meg azulán itt, a Kárpátmedencében ugyanazt a földet és természetet találták meg, mint amilyen régi hazájukban vette körül őket. Ezen a hozzánk vezető úton menekülnek még Krisztus születése előtt vagy 800 esztendővel a kimmérik, akiket a keletről előretörő szkíták űztek el régi hazájukból. De a szkíták sem sokáig voltak a délorosz föld urai, alig két-háromszáz évvel később maguk is ide menekültek, másrésztük meg alávetette magát a keletről rájuk zúduló szarmatáknak. Krisztus születése körüli időben a szarmaták is megjelennek hazánk földjén. A helyükbe ülő gótokat meg a húnok áradata sodorja felénk. Az Ázsiából menekülő avarok szétrobbantják az Attila halála után Déloroszországban megalakult második hún birodalmat (bolgárok) s lakosságának javarészét magukkal együtt hozzák hazánkba. Majd a besenyők lökése minket szorít ki régi hazánkából, őket meg az utánuk jövő kunok kényszerítik nyugatra, a kunok sorsát meg a nagy mongol hadjárat (tatárjárás) pecsételi meg s így szorulnak ők is a Kárpátmedencébe. Amint láthatjuk, Déloroszország és hazánk területe valósággal országútja a keletről nyugat felé törő népeknek. Kevésbé jelentős útja a menekülni kényszerülteknek a Balkán. Itt ugyanis már igen korán egy erősen megszervezett katonai hatalom, a görög, majd annak utódja, a római s az azt felváltó bizánci, állja útját a sza-

bad mozgásnak. Ámde megfigyelhetjük, hogy amikor ez a hatalom csak egy pillanatra is megingott, azonnal benyomulnak a birodalom területére a kelet felől szorongatott népek, így például a gótok, a bolgárok, a besenyők és a kunok.

A régi hazából a Kárpátmedencébe átnyomott népek arra kényszerültek, hogy kelet felé védelemre rendezkedjenek be. Saját bőrükön tapasztalhatták ugyanis, hogy az új hódító déloroszországi uralma csak addig tart, amíg egy hatalmasabb keleti roham azokat is nem kényszeríti nyugat felé. Minden ilyen roham után egy-két százados (sokszor kevesebb ideig tartó) szélsend uralkodott. Ilyenkor nem fenyegette semmi veszély a Kárpátmedencét. Így például a honfoglalást megelőző száz év alatt a Kárpátmedencéből hiányzott az erős központi hatalom, de a területet mégsem érte semmiféle támadás, mert a kazár uralom igazi jólétet és rendet teremtett a Fekete tenger északi vidékén. Mihelyt a besenyő támadás szétrobbantja az üledpedni kezdő kazár birodalmat, megindulnak a honfoglaló magyarok is azon az úton, amelyet előttük már Isten tudja hány nép tett meg: megkezdődik a magyar honfoglalás.

A keletről nyugatra sodródó népek egyrésze átcsapott a Kárpátmedencén. Így például a gótok egészen Spanyolországig jutottak el s egy másik águk Olaszországba telepedett le. Az igazi pusztai népeknek azonban nem volt semmi keresnivalójuk a magyar alföldeken túl, mert az erdős hegyvidékeken elpusztult volna állatállományuk s vele pusztult volna a nép is. Természetes az, hogy a keletről jövő állandó hullámverés ellen a nyugati népek is állandó készültségben állottak s ha népei meggyengültek, nyugat felől éppen úgy fenyegette őket a pusztítás és pusztulás, mint kelet felől. Így veszett el az avar nép is. Egy-egy ilyen nagy katasztrófa méreteit a krónikások alaposan kiszínezik. Az avarokat egyszerre kétfelől morzsolják hadseregek, nyugat felől frank hadak törnek az avar földre, délkelet felől pedig bolgár hódítók nyomulnak előre. Az avar birodalom bukása után mintegy háromszáz évvel így ír erről az eseményről a kievi orosz krónikaíró: „... elgöngyösödtek és az Isten elveszté őket és elhulltak mind Isten haragjától, és ma is megvan az orosz közmondás: elvesztek mint az oborok (avarok), akiknek sem nemzetségük, sem ivadékuk nincsen”. Ez természetesen erős túlzás, a

továbbiak során látni fogjuk majd, hogy mi lehetett az avar népi tömegek sorsa birodalmuk szétbomlása után.

Amnyi mindenesetre bizonyos, hogy a kelettel és nyugattal folytatott állandó kétirányú küzdelemben valamennyi előtünk állt nép felmorzsolódott, maradékai meg beleolvadtak az utánukjövőbe, csak épen mi, magyarok maradtunk meg. Géza fejedelem s fia, a szentlé avatott István király ismeri fel először teljes tudatossággal a kétfelé való hadakozás képtelenségét. Ők a két ellenség közül azzal kötöttek szövetséget, amelyik a földhöz volt kötve, mindig egyhelyben maradt, egyszóval nyugattal fogtak össze. Így hátunkat nyugatnak vetve vehettük fel a küzdelmet egy földterület emberi létének biztosításáért, az állandóan, szinte évszázadonként változó keleti ellenséggel szemben.

Így utólag valamennyiünk számára felismerhető az elhatározás észszerűsége, sőt a történelem logikája szerint az is érthető, hogy miért nem délen keresték a szövetségest. A keletről várható támadáskor nem lehet délre támaszkodni, hanem csak nyugatnak vetett háttal lehet helytállani. Mondom, így utólag világos, hogy a választás az egyetlen lehetséges irányban történt, ámde a csak saját mindennapi életét néző magyarság igen nehéz döntés előtt állott. Ezt a döntést természetesen nem a nép tette, hanem a nagy dolgokban a nép helyett cselekvő szent fejedelem. Később meg fogjuk ismerni a magyar fejedelem uralmának természetét s akkor látni fogjuk, hogy Géza kezdeményezése olyan értékű volt, mintha minden egyes magyar ember maga kezdeményezett volna hasonló. A nagy döntés tehát minden egyes ember belsőjében végbement. Ez a döntés pedig a legnehezebb volt az egész eddigi magyar életben. Nem arról volt most szó, hogy csatlakozzunk-e a kazárokhoz, megtámadjuk-e a bizánciakat, vagy szembeszálljunk-e a besenyőkkel, ezek a kérdések a most felvetődött kérdés távlatában szinte eltörpülnek, mert hiszen nem érintették a mindennapi élet rendjét. Géza és Szent István magyarjai nagyon jól tudták, hogy mit jelent nyugat szövetsége. Még sok család élt, ahol az öregebbje végigkalandozta nyugat felszántott földjeit s kőházas városait, s a népdalok, hősi énekek serege mondotta el a kalandozók élményeit. Nagyon jól tudták, hogy ezután úgy kell majd élniük, mint a nyugati embereknek. Meg kell változtatniuk

szokásaikat, életmódjukat, sőt még a világot sem úgy kell nézzék, mint eddig, hanem keresztényekké kell lenniük.

Természetesen túlzás lenne ezt a nagy színeváltozásunkat egyetlen évszámhoz, de még évszázadhoz is kötni, jelképesen azonban mégis István király keresztény királlyá való koronázása az az esemény, amikor lezáródtak a visszafelé vezető utak. Ezek az utak azonban nem egy ember elhatározásából záródtak le. Bármilyen erőskezű uralkodó is volt István király, életműve mégis megsemmisült volna, ha nem olyan erők felismerésén és egységbefogásán alapszik, amelyek személytől függetlenül is hatottak a Kárpátmedencében. Ilyen erő például az, hogy e zárt területen nem lehet hosszú ideig ugyanazt az életet folytatni, amely a régi hazában akkortájt az egyetlen életlehetőséget biztosította. Itt a területet nem lehetett tágítani, tehát a természetes szaporodás megkövetelte az állandó egyhelyhez való kötöttséget. Ez a törvény a honfoglalás után száz évvel már önmagától is kezdte érvényesíteni követelményeit. Korábban már az avar településben is felismerhetjük e folyamat bekövetkeztét, csak hogy az avarok nem vonták le e tény következményeit. Az orosz krónikás a maga egyházi nyelvén, de végeredményben helyesen ismerte fel az avarok pusztulásának szükségszerűségét. Az életformaváltás egyik alapvető jellemvonása tehát, már jóval Szent István előtt, minden hatalmi kényszer nélkül kezdett megvalósulni. A hatalmi szó csak siettette e folyamatot, de egymagában nem teremtette s nem is teremthette meg. Az emberben a világ rendje az ő életmódjának rendje szerint igazodik, amikor tehát a régi egységes életmód megbomlott, szükségképen meg kellett bomlania a régi világszemléletnek is. Ez természetesen nem lehetett tudatos az egyes emberekben, de a tömeg magatartásában nyilván valami bizonytalanságot, tétova ingadozást okozott. Ennek a bizonytalanságnak beszédes tanúi azok a honfoglaláskori temetők, amelyekben a régen egységes temetkezési szokás megvan még ugyan, de itt is, ott is rendelleniséget veszünk észre. A régi törvény még él, de ki így, ki pedig amúgy hajtja végre.

Körülbelül egy század kellett tehát ahhoz, hogy a föld erőinek hatása megindítsa a hozzá való alkalmazkodás folyamatát. Ezzel a száz évvel el is múlt az a nyugalmi idő, amelyet a régi keleti támadó megülepedésével a magyarság

kelet felől kapott, még nem indulnak meg ugyan a támadások, de már érezhető, hogy a besenyő hatalomra kelet felől újabb nyomás nehezedik. Ezek a természeti erők öltöttek testet Géza és Szent István államalkotásában. Ezek a tények egyáltalán nem érintik azt a kérdést, hogy Szent István vajjon keresztényi elhivatásból cselekedett-e, vagy csupán államférfiúi bölcsesége vitte őt útjára, a keresztény királyság megszervezésére és a kereszténység türelmetlen terjesztésére, hanem csupán azt mutatják meg, hogy a tények kényszerének irányában cselekedett. Nem ő idézte fel ezt a törvényt, ő csak felismerte és betöltötte. A föld és a magyar nép szempontjából szinte azt mondhatnám, közömbös a törvény felismerésének oka.

A honfoglalás és a keresztény magyar királyság kialakulása között élő négy-öt magyar nemzedék élte alakulását követve elegendő ennyit ismernünk az eseménytörténetből. Az évszámok, nevek s események minket a továbbiakban csak annyiban érdekelnek, amennyiben azok a nép életében nyomot hagytak. A nép életének és műveltségének áramlásai, belső mozgaló erői nem mindig ugyanazok, mint az államéleté s a felsőbb műveltségé. Néha ezek hullámverése alatt változatlan egyhangúságban folyik a tömegek élete, máskor meg a népi mélységeket felkavaró erők nem jutnak el az írott történelem síkjáig. Nagy emberi értékek akkor teremnek, amikor a két erő egyszerre és egyirányban működik. Ebben a könyvben történelmünk, államéletünk s felsőbb műveltségünk nagy eseményeit belülről, a népből, a családból nézzük. Tehát a magyar nemzet akkori két fontos alkotóelemének csak egyikét vizsgáljuk. A másikat csak akkor érzékeljük, ha felkavarja és átalakítja a mindennapi élet emberét és környezetét.

Egy nép sem él magából s magában. Életsorát rajta kívül álló szerves és szervetlen erők is irányítják. Ilyenképpen a honfoglaló magyar népet sem érthetjük meg önmagából, hanem életét bele kell ágyaznunk mindenkori holt s eleven környezetébe. Ahhoz azonban, hogy akár a magunk, akár környező népek műveltségével s életével dolgozni tudjunk, előbb meg kell szabaduljunk attól a régi babonától, hogy a népi tömegek műveltsége nem más, mint az úri osztály magatartásának elkésett utánzata, vagy

pedig épenséggel nem más, mint a kezdetleges dolgok értelmetlen keveréke.

A valóság könyörtelen keresése a magyar nép egykori műveltségének olyan értékeihez vezet, amelyben a létezés értelmével küszködő örök ember egyik, mélységesen komoly, vallomását hallgathatjuk meg.

B) A kutatás anyaga és munkamódja

Joggal vetheti fel bárki azt a kérdést, hogy melyek azok az adatok, amelyek alapján megrajzolhatjuk a magyar nép ezer év előtti eleinek mindennapi életét? Erre, a nagyon is indokolt és komoly kérdésre, csak úgy felelhetünk, ha szemlét tartunk a rendelkezésre álló nyersanyag felett s azok felett a módok felett, amelyekkel az élettelen adatokat meg lehet eleveníteni. Erre az áttekintésre egyébként is szükségünk lesz a könyv következő fejezeteinek olvasásakor, amikor is egyre-másra bukkanunk majd olyan adatokra és megállapításokra, amelyek a történelem, nyelvtudomány, településtörténelem vagy a néprajz adattárából s eredményeiből valók. Megértésükhöz és ellenőrzésükhöz feltétlenül szükséges, hogy megismerjük annak a munkának természetét, amellyel az adatokból eredmény teremődik. Ha ezt a munkát s ennek ezernyi nehézségeit megismerik, akkor a sok kérdőjelre és megoldatlan kérdésre senkisémm fogja azt mondani, hogy még ezt sem tudják, még ezt sem ismerik, hanem őszinte együttérzéssel fogja figyelni a magyar népeletkutatás munkáját. Ez a könyv olyan embereknek szól, akik maguk is a legnehezebb munkát végzik. Ők meg fogják érteni, hogy hiába siettetjük az elvetett magot, abból úgy is csak akkor lesz élet, amikorra a föld, a nap megérleli. De ha nem szántunk, nem vetünk, nem boronálunk, aratunk és cséplünk, meg örölünk, akkor ugyan hiába várjuk az életet, mert termés sohasem lesz a semmiből. Mindaz a munka, amit alább meg fogunk ismerni, nagyrészt még nem termés, csak a szántás, s a többi nehéz munka, még nem mindenben eredmény, de szükséges ahhoz, hogy eredményt várhassunk munkánk nyomán. Kezdjük meg e rövid szemlét!

Történelem. Amikor a tájékozottabb ember a régi életről hall, elsősorban a történelemtudomány merül fel emlékezetében, mint olyan, amelynek célja az egykori dolgok kutatása. Tudja azt is, hogy azok a gyér, egykorú írott emlékek, amelyeket még a déloroszországi régi hazában élő magyarságról jegyeztek fel arab kereskedők, utazók és földrajztudósok, a régi magyar élet becses emlékei. Ezek néhány mondatban beszámolnak a régi haza földjének fekvéséről, állattartásunkról, halászatunkról, házassági szokásainkról. Egy-két éles jellemzéssel odavetett mondat ruházkodásunkról is hírt ad. A magyar hadiéletről elsősorban a bizánci császárok munkái tudósítanak minket. Bölcs Leo és Biborbanszületett Konstantin császár munkáiból szinte minden részletében megismerhetjük az egykori magyar hadrend szerkezetét s működésének fortélyait. Mindezekhez csatlakoznak a nyugati írók megjegyzései a honfoglaló és a kalandozó magyarságról s a kievi orosz krónikairódalom feljegyzései. E forrásokból azonban egészében véve csak igen vázlatos képet kapunk a magyar nép mindennapi életéről. Ez érthető is, hiszen azokat, akik a feljegyzéseket készítették, elsősorban nem a nép élete érdekelte, hanem a földrajzi, kereskedelmi, politikai, s nem utolsósorban katonai kérdések adták kezükbe az írószerzőt.

A Szent László korában meginduló magyar történetírás első emlékei elvesztek, csak későbbi másolataik, illetőleg továbbszövésük szövegéből sikerült avatott kutatóknak az eredeti tartalmát valamennyire helyreállítani. Magyar krónikáinkban már bővebben vannak olyan részletek, amelyek népszokásaink s egykori hitvilágunk becses forrásai. E könyv további fejezeteiben jónéhánnyal meg fogunk ezekből ismerkedni. Krónikásaink nagy mértékben merítettek a magyar családi hagyományokból, sőt szövegeikből meggyőződhetünk, hogy a honfoglalás eseményeiről még ekkortájt is énekelt hősi énekeket is ismerték. Ez az eleven hagyomány megőrizte őket attól, hogy csupán többször értelmezett írott források alapján számoljanak be eleink életéről s egyúttal élethűségüket is emelte. A leírások hitelességében azért nem kételkedhetünk, mert hiszen az élő hagyomány állandó ellenőrzése kísérte munkásságukat. Krónikásaink nagytudományú egyházi férfiak voltak s műveik nemcsak mint a magyar történelem írott forrásai

becsesek, hanem az akkori európai történelemírás legmagasabb szintjét is képviselik.

Még jobban benngyökereznek a mindennapok életében azok a törvények, amelyeknek célja éppen az élet rendbeszedése volt. Roppant becsesek számunkra ezek az előírások, főként azok a részek, amelyek valami dolgot tilalmaznak. Így például Szent László I. törvénykönyvének 22. fejezete intézkedik azoknak a megbüntetéséről, akik pogány módra kutak mellett áldoznak, vagy fának, forrásnak vagy kőnek ajándékot ajánlanak. A hétköznapiak mélyébe gyökerezett szokások nem változnak egyik napról a másikra, hanem néha évszázadokon, sőt ezer éven keresztül is mereven megőrződnek. Nyilvánvaló, hogy az idézett Szent László törvény is ősi soron való hagyományaink ellen küzd. Ámde ahhoz, hogy ezt megállapíthassák, hosszú út vezetett. Röviden vázolom ennek a munkának menetét, hogy bepillantást nyerhessünk abba a munkába, amelyet történeti forrásaink elemzésekor történettudósaink, jogtudósaink és néprajzkutatóink végeznek. Szent Lászlónak idézett törvénye szó szerint megvan azokban a frank törvényekben, amelyek egykor Szent István törvényhozásának is mintául szolgáltak. Felvetődhetik tehát az a gondolat, hogy a törvény nem tényleg meglevő áldozati szokásokat tilalmaz, hanem e törvénycikk értelme egyszerűen az, hogy büntetni kell azokat, akiket pogánykodáson kapnak. A későbbi orosz egyházi iratok is szinte szó szerint így szidalmazták azokat, akik pogányságba estek. E szerint ez csak amolyan jelképes fordulat, szóvirág lenne, mint ahogyan jóideig a pogányságot azzal a jelzővel illették, hogy aranyborjút imád. Ebben a jelzőben mindenki könnyen felismerheti az ószövetségnek azt a fejezetét, amely Mózesnek a pogányságba esett zsidók elleni küzdelméről szól. Ámde ha ez így lenne, akkor Szent László idézett törvényét nem használhatnók fel a magyar ősvallás megelevenítésekor, pedig e szokásokhoz igen szép példákat ismerünk a rokon finnugor népek pogány istentiszteleteiből. A germánoknál a tölgy tiszteletéről értesülünk, s az ősszlávok dió és tölgy tiszteletéről is több forrás szól, ám a magyar és a magyarral rokon népeknél szinte kivétel nélkül a nyírfának van babonás szerepe. Arra lehetne ezek alapján gondolni, hogy azok a szokások, amelyeket a különböző törvények és egyházi beszédek egyaránt kárhóztatnak, minden népnél meg-

voltak, de más és más alapokra vezethetők vissza. Ahhoz azonban, hogy ennek a tételnek helyességét belássuk, nem elegendő az, hogy a megoldás észszerű, hanem bizonyító anyag is szükséges. Ezt a bizonyító anyagot okleveleink helymegnevezéseiben meg is találjuk. Áldó-kút, ügy-fa, s egy-kő neveinkben az ügy szó azonos lehet a régi magyar id, így, ügy szóval, ami szentet jelent s ezek szerint e neveket így magyarázhatjuk: szent fa, szent kő. Ámde ismerünk olyan magyar helyneveket, különösen dülőneveket, amelyekben számnév szerepel, így pl. Kéthalom, Százhalom, Négyoldalárok, Kétnyár (t. i. fa), Háromcserfa stb., ezek a mai népi dülőnevekből valók. Így arra is gondolhatnánk, hogy a fenti nevekben szereplő egy, nem azzal a régi magyar szent jelentésű szóval azonos, amely pl. a szent (egy) ház szavunkban is fennmaradt, vagy az ünnep szavunk elején is szerepel (a régiségben id-nap), hanem egyszerűen számnév. Szerencsére az egyik Ügykő név a német telepesek nyelvén is megmaradt s ők a maguk nyelvén Heiligenstein-ra fordították, ami magyarul szentkövet jelent. Ez az egy példa nemcsak az okleveles anyag értelmezésének munkáját mutatja be, hanem egyúttal arra is figyelmeztet, hogy még azokban a dolgokban is eredeti ősi emlékek rejtőzhetnek, amelyeknek szó szerint megtaláljuk a párját a külföldi törvényhozásban is.

Ennek a munkának és az úgynevezett forráskritikának alaposan meg kell rostálnia a fennmaradt emlékeket, mielőtt azokat következtetésekre használhatjuk. Különösen a régi bizánci és nyugati történelemíróknál található tekintélytisztelet ad rengeteg munkát a szövegek értelmezőinek. Ez a tekintélytisztelet ugyanis rendszerint abban nyilvánult meg, hogy amikor a történetíró olyan területeket jellemez, amelyeket előtte egy-egy nagytekintélyű történész már leírt, akkor rendszerint szóról-szóra átmásolja e megmásíthatatlannak vélt részeket a maga munkájába. Különösen a számunkra legértékesebb tudósítások hitelét rontja le ez a magatartás: a régi bizánci írók, mihelyt néprajzi leírást adnak a barbár népekről, nagyon gyakran nem tapasztalataikat írják meg, hanem a több száz év előtti tekintély megállapításait másolják ki. Igen gondos mérlegelés és a teljes történeti irodalom ismerete szükséges ahhoz, hogy ezekből az adatokból kiszűrjék a használható részeket.

A magyar gazdaságtörténelemnek s ezzel együtt a magyar nép életének roppant becsű okmánytárai azok az adomány- és alapítólevelek, amelyek királyaink bőkezűségéről számolnak be. Régebben ugyanis nem földterületet adományoztak, hanem elsősorban a munkához szükséges embert. Így ezek az alapítólevelek is részletesen felsorolják, hogy hány földművest, szőlőművest, halászt és iparost rendel a király az új vagy megerősített egyház szolgálatára. Ezekből és a peres iratokból a magyar szolgarend névanyaga is fennmaradt s ebből a továbbiakban sok értékes következtetést fogunk majd megtudni.

Ez a lelkiismeretes elemző és összehasonlító munka, amelyet fentebb szemléltettem, jelentős eredményekre vezetett első magyar nyelvemlékeink vizsgálatában is. Mind a Halotti Beszédnek, mind pedig a Mária Siralomnak ismerjük latin nyelvű eredetijét is. Ezek azonban mégsem szolgai, szó szerinti fordításai az eredeti latin szövegnek, hanem élesen szembetűnik magyar észjárásuk, sőt a Mária Siralom egyes soraiban még évezredes közös finnugor hagyomány verssajátságai lüktetnek.

Összefoglalva mindazt, amit eddig röviden elmondtam az írott történelmi adatokról, láthatjuk, hogy az anyag igen becses segítségünkre van a magyar nép életének meg-rajzolásakor, de egymagában nem elegendő e munka elvégzéséhez.

Nyelvtudomány. Azokban a tudományos és népszerű magyar őstörténelmekben, amelyek a nép életesorát is figyelemmel kísérik, elsősorban nem is az írott adatokra építenek. Ezek ugyanis nem nagyon nyúlnak messzebb, mint a honfoglalást közvetlenül megelőző időkig. Népünk előző életéről a magyar nyelv vallomása alapján lehet sok mindent megtudni. Sok nagyeszű magyar kutató gyűjtötte, osztályozta és vizsgálta az élő magyar nyelv szókészletét, azokat a hangsajátságokat, amelyekkel szavainkat egykor s most kiejtjük és azoknak az erőknek természetét, amelyek szavainkat mondatokba rendezik. Az, amit a magyar nyelv-tudomány eddig végzett, nemcsak a magyar tudományos munka ragyogó fejezete, hanem európaszerte is megbecsülést jelent számunkra. Nélküle úgyszólván semmit sem tudnánk a honfoglaláselőtti magyar évszázadokról és évezredekéről. Kutatásaiból felépül előttünk életünk alakulása a

Krisztus születése előtti ezer évektől úgyszólván a mai napig. Minket ebből a munkából most csupán a honfoglalás koráig tartó szakasz érdekel. Látjuk magunkat a történelem hajnalán a közös finnugor őshazában, majd megérjük a finn népek nyugatra vándorlását s magunkra maradunk vogul és osztják rokonainkkal (obi-ugor korszak). Kiszakadva innen török népek közé keveredünk s Kaukázus vidéki hazánkban iráni népektől tanulunk egyet s mást. Így érkezünk el mintegy háromezer év távolából abba az időbe, amikor már írott források számolnak be viselt tetteinkről.

Azok előtt, akik nem tekinthettek be a nyelvtudományi munka műhelyébe, talán hihetetlennek látszik az, hogy az élő magyar nyelv magában hordozza néhányezeréves történelmünk minden emlékét. Annál becsesebb pedig számunkra ez az anyag, mert elsősorban nem az események tükröződnek benne, hanem műveltségünknek, népünk mindennapjának lassú alakulása ölt benne testet. A magyar nyelvtudomány épülete olyan roppant tárháza a munkának, hogy még futólag sem mehetünk végig eredményein. A további fejezetekben bőven találkozunk majd az eredmények felhasználásával, s így az alább idézett egy-két példa inkább arra való, hogy beleélhessük magunkat annak a munkának a természetébe, amelyiknek a nyelv magyarázata jutott osztályrészül.

Vegyünk egy olyan példát, amelyik részben kapcsolódik ahhoz, amelyet Szent László törvénye elemzésekor megismertünk. Szó volt ott az áldó-kút helynevünkről. Nézzük, mit mond a magyar nyelvtudomány a magyar áld szóról. Ennek a kérdésnek a megoldásán jóformán még alig száradt meg a nyomdafesték, tehát a szó történetének kibogozása, sok előmunkálat után, csak a napjainkban történt meg. A magyar alkalmas, alku, alkalom szócsoporthoz régi nyelvemlékeinkbe ilyen jelentését is találjuk: összeilleszt, ugyanilyen értelemben használták az alkotmány kifejezést is. Valamennyi szavunkban egy régebben meglevő, ma már kiveszett alt, olt ige lappang, ennek töve pedig al, ál. Ez a vogul nyelvben, tehát legközelebbi rokonnyelvünkben is megvan összeillesztő jelentésben. Ebből a töből származik a magyar áld, áldoz ige. Ma a két ige kétfélét jelent, a régi magyar nyelvben azonban az áld annyit is jelentett, hogy áldoz, ezt éppen a már idézett áldó-(áldozó-)kút hely-

nevünk is bizonyítja. Mindkét szavunk eredeti jelentése az volt, hogy összeilleszt, egybeszerkeszt. A régi magyar nyelvben a két vagy több dologból összeillesztett, egybeszerkesztett tárgyat áldé-nak hívták, vagy másként álgyunak mondták. Ezt a szót alkalmazták arra a szerkezetre is, amit a hadidolgok fejlődése során megismertek: az ágyúra. Ma is ágyú (álgyú) ennek magyar neve. A fentiek után semmi kétség nem lehet abban, hogy ebbe a szócsaládba tartozik az áldomás szavunk is. Ámde mindez csak alaktani összefüggés, a szó pedig mindig valami megfoghatót takar. Csak akkor válik a valóság képévé az ál, al igetöből kisarjazott szócsalád, ha tényleg mindegyik szavunk mélyén, egykori vagy mai jelentésében ott található az, hogy e szavak valamennyije valami összeillesztés, alkuat fejez ki. Nézzük most szavunkat ebből a szempontból. A régi áldozat semmi más, mint alku az istennel. Két fél megegyezése, összeilleszkedése. A vogul vadász, mikor vadászatra megy, áldozatot mutat be s tényleges alkuat köt istenével, egyességet köt vele: ha három cobolyt lövök, egy a tied, ha sikeres lesz halfogásom, a legnagyobb halat neked adom, hangzanak a vogul áldozat szavai. Sőt annyira alku jellege van ennek az egyességnek, hogyha például lóáldozatot ígér, de azt betartani nem tudja, mintegy váltót ad azzal, hogy a ló képét kivágja nyírfakéregből s azt helyezi istene elé ideiglenesen, addig, míg lovát meg nem keríti. De ez az alku, áldozat az istenre is kötelezettséget ró, mertha meghozzák neki az áldozatot s ő mégsem teljesíti azt a feladatot, amit neki szántak, akkor földredobják, megtapossák stb. Még az áldozat mozdulatát is követni tudjuk szavainkban, a nap leáldozik, földhözhajlik, leborul, mint egykor az áldozó pap. Ám a nap leáldozására van egy másik szavunk is, amely régen alkolmaszik-nak hangzott, ma alkonyodiknak mondjuk, világos, hogy töve ugyanaz, mint többi e csoportbeli szavainké s a szó mélyében a nap és a föld egymáshoz illeszkedése, alkuja fejeződik ki. Áld tehát annyi, mint az istennel alkuat kötni, istennek ajánlani. Hányszor fordul elő mindennapi beszédünkben is a megáldotta helyett az a vele egyenértékű kifejezés, hogy Istennek ajánl.

Szánt-szándékkal választottam egyik leghonyolultabbnak látszó szófejtésünket, mert itt teljes gazdagságában láthatjuk azt a módszert, amelyikkel a nyelvtudomány dolgozik s nyelvünk sarjadjását megmagyarázza. Nemcsak arról

kapunk fogalmat, hogy egy mozgást kifejező ősigénkből miként keletkeznek olyan szavaink, amelyek között mi már nem érzünk semmi összefüggést, hanem megláthattuk, hogy miként derül fény ősvallásunk szertartásaira olyan mértékig, hogy még az áldozó mozdulata is kirajzolódik előttünk. A vogul nyelvben a szó együttélésünk kora óta alig változott, ugyanúgy, mint ahogyan a vogul társadalom és hitvilág is szinte az őskori állapotot példázza. A maga útját járó s egyre újabb és újabb környezetbe kerülő magyarságban azonban ez az egyszerű igető számos ágat hajtott, az élet sokféle jelenségét fogta egy csokorba, a közös mozdulatélmény alapján s bámulatosan gazdag szókincset termelt ki magából. Egyik legszebb példája ez az elemzés annak, hogy hogyan lehet a magyar nyelvet önmagából, saját fejlődési törvényei alapján megmagyarázni.

Más szavaink sokkal közvetlenebbül tanúskodnak egykori műveltségünkről. Így például az obi-ugor népeknél, tehát nálunk magyaroknál is azonos szavakkal mondják az íjat, ideget, nyílat és a tegezt. Ezekben a szavakban benne van az íjas vadász egész felszerelése, ha még idevesszük a lő és les szavainkat és közös állatneveink közül a ravaszt (róka), a nyusztot, a hölgy-(menyét)et, a nyúlat, a fajdot, a foglyot, továbbá a ludat, hattyút és a darut, akkor szinte megelevenedik a prémvadász magyar minden mozdulata s az egész állatvilág, ami számára értéket jelentett.

Sólyomneveink, mint később bővebben megismerjük, már nem az obi-ugor korból valók. Egytől-egyig török nevekké illettük a sólyomfajtákat. Egy nép rendszerint akkor veszi át valaminek a nevét idegenből, ha azt a munkát, vagy előtte eddig ismeretlen tárgyat is attól a néptől tanulta meg, akitől a ráillő szót átvette. Így például a pogány magyarságnak nem volt szüksége a keresztre s így szava sem volt rá, amikor kereszténnyé lett, ezt a szót a népi kereszténységgel együtt a környező szláv népektől vette át, akik maguk is nemrég tanulták meg ezt a szót az egyházi latinságból. Sólyomneveink töröksége annyit jelent, hogy a sólyomfajtákat török népek környezetében ismertük meg. Ámde a sólyom a puszták népének egyik legkedveltebb vadászmadara s így nyilvánvaló, hogy a magyar solymászat is akkor kapott erőre, amikor a török népek között megismertük a sólymot s a vele való bánás-

módot, neveiülésének s a vele való vadászatnak minden esínját-bínját. A solymászat azonban sík, kisebb facsopor-
tokkal s bokrokkal tarkított, területek vadászati módja. Régebbi finnugor és obi-ugor állat- és növényneveink más
környezetre vallanak, erdős, vizekben s prémes állatokban
gazdag terület volt régi hazánk. A törökséggel ezek szerint
nyílt, pusztai területen ismerkedtünk meg, de már egymagunkban, mert a török sólyomnevek csak a magyar nyelv-
ben vannak meg. Ez egyszóval annyit jelent, hogy kisza-
kadva régi környezetünkől, belekerültünk a török népek
forgatagába. A sólyomnevek hangtani elemzése (ennek
ismertetése itt messzire vezetne) arra mutat, hogy a soly-
mászatot déloroszországi hazánkban tanultuk meg. Az
Árpád-család vezető állata, amint krónikánk feljegyzik, a
turul madár. Ez is sólyomfajta, s ennek révén e madárfajta
jelentős szerepet fog majd játszani akkor, amikor a magyar
hitvilágról számolok be.

Ilyen s hasonló elemzésekkel derült lassacskán fény a
magyar előidőkre. Finomabb elemzések egész sora s gondos
vizsgálatok, amelyek főként az állat- és növényföldrajzi szó-
csoportjainkat, állattenyésztési és földművelési és fémne-
veink stb. vallomását rendszereztek, a magyar nép életeso-
rára s vándorlásunk egyes állomásaira adnak biztos útmu-
tatást. Megállapítható belőlük műveltségünk terebélyesedése
és a különböző népekkel való bensőséges vagy felületes
érintkezéseink története. Szavaink hangtörténetének elem-
zésével a honfoglalók magyar nyelvének hangzását is sike-
rült megállapítani. Alább bőven lesz szó azokról a rendki-
vül értékes eredményekről, amelyet nyelvtudományunk a
rég magyar nevek jelentésének megfejtésével ért el. Éles
fényvel világítanak be ezek a megállapítások a születés kö-
rül népi szokásanyagba s így felbecsülhetetlen forrásai
népélet-kutatásunknak.

Bár csak néhány töredékes eredményét ismertettem a
nagyszerű munkának, mégis azt mondhatná bárki, hogy ezek
szerint a magyar szókinés elemzése elegendő ahhoz, hogy a
magyarság ősműveltségéről s népünk életéről mindazt meg-
tudjuk, amire feleletet várunk. Kétségtelen, hogy a munka
alapját a nyelvtudomány nyújtja, de a nyelvészeti anyag-
nak is vannak olyan hiányosságai, amelyek miatt egymagában nem képes a feladat egészét vállalni. Két példával
mutatok rá erre. Nyereg szavunkról megállapították, hogy

a finnugor őskor óta állandó sajátja nyelvünknek, s így bizonyos az is, hogy a nyeret is ősi soron ismertük. Ámde nem kaptunk ebből feleletet arra, hogy milyen volt ez a nyereg, miből készült, hogyan készítették, hogyan használták, egy hevederrel-e vagy kettővel. Ezekről a kérdésekről semmit sem árul el szavunk ősisége. A fék, ostor, kengyel, ló, másodfű, harmadfű (a lovak életkorát jelző szavak) szavainkkal együtt mindenesetre azt mutatja, hogy a lovaglás mesterségét igen régóta ismerjük, de még ez a környezet sem árul el semmit a nyereg formájáról. Ahhoz, hogy a nyereg szerkezetét megismerjük, szükséges a régészeti leletek megszólaltatása. Ám a könnyen pusztuló nyereg ezer év alatt szinte nyomtalanul elkorhadt a földben, s jóideig úgy látszott, hogy minden kísérlet hiábavaló arra, hogy megtudjuk, milyen is volt a lovas magyar ember egyik legfontosabb eszköze. Végre nem régen sikerült a honfoglalók sírjaiban talált fa- és fémmaradékok gondos egybevetésével szinte minden ízében újjáalkotnom a magyar nyeret. Ez a nyereg nemcsak ugyanúgy készült, mint mai tiszafüredi népi nyergünk, hanem még ugyanazokat a fafajtákat is használták honfoglalóink nyergesmeisteri, mint 1000 év előtti elődeik. A honfoglalók nyergének kialakulását időben visszafelé követve eljutottam Krisztus születése tájáig. A különböző régészeti emlékek és ábrázolások eddig vezettek, így ha nem is tudtuk követni nyereg szavunkat a finnugor egység koráig, de eljutottunk e tárgyi formával egészen az obi-ugor együttélés idejéig s a szó alá tudtuk varázsolni annak megfogható tartalmát is, minden szerkezeti apróságával együtt. De még tovább is jutottunk, mert nemcsak a lovaglásmódot ismertük meg a nyereg szerkezetéből, hanem megelevenedett előttünk őseink nyergeseinek munkája s részben műhelyük eszközkészlete is. Kiderült ugyanis, hogy ez a nyeregforma nemcsak a magyarságnál van meg, hanem a nagy eurázsiai puszták pásztorai is ilyen nyeret használnak. A mai népi nyergesmester munkája szinte kézmozdulatról-kézmozdulatra egyezik a kaukázusi kozák, vagy a tibeti mongol mesterember munkájával. Ez az egyezés azt árulja el, hogy valamennyien hű őrzői egy, ezer évnél is régibb mesterségnek.

A másik példa, amellyel a nyelvtudományi munka hátárait meg szeretném világítani, koporsó szavunk története. Honfoglalás előtti török jövevényszavaink közé sorolják.

Mai jelentését mindenki ismeri, ámde a rokon török nyelvekben egyöntetűen ládikát vagy kis szekrényt jelent. Ebből kétségtelen, hogy eredetileg magyar nyelven is ezt jelentette. Kérdés az, hogy mikor kapta mai jelentését? Erre régészeti megfigyelésekkel tudunk feleletet adni. A honfoglaló magyarok temetőinek ismertetésekor látni fogjuk, hogy őseink nem temetkeztek koporsóba. Először az első árpád-házi királyaink korából való várfalvai temetőben találunk koporsónyomokat. Azok a korábbi sírokról szóló tudósítások, amelyekben fakorhadék között ezüstfejű szeget találtak, nem koporsóra vonatkoznak, néhány ilyen sír megfigyelésekor megállapíthattam, hogy a fakorhadék nyereg volt s az ezüstfejű szegek a kápát díszítették. Lehetséges, hogy a várfalvai koporsónyomok sem igazi koporsótól származnak, sajnos, azonban annakidején nem figyelték meg pontosan a koporsók (?) maradványait s így erről biztosat nem tudhatunk. Valószínűnek tartom, hogy inkább a halott fölé sátoztetőszerűen elhelyezett két deszkalappal temettek Várfalván is, mintahogyan azt a Kolozsvár-főtéri ásatásokkor néhány XI—XII. század fordulójáról való sírban megfigyelhettük. Népünk nyelvében az ilyenfajta temetésnek is van nyoma. Az Alföldön a nádas háztetők gerincét lezáró, két, egymáshoz szegezett deszkát mai napig is koporsódeszkának hívják, a kupáscserép neve meg koporsócserép. A koporsó viszont nálunk s máshelyt is, a halott számára készült ház, amint a magyar sirató mondja: kinek sem ajtaja, sem ablaka, csak a nagy sötétség. Nemcsak a nyelv, hanem a tényleges temetési szokásanyag is őrzi régi temetésforma emlékét. Az Alföldön a koporsó fölé még ma is sok helyen szerkesztenek deszkából tetőszerű alkotmányt, hogy a göröngyök ne érhék közvetlenül a koporsót. Mivel mindkét néprajzi megfigyelés olyasvalamit nevez koporsónak (két összeillesztett, egymáshoz szögben hajló deszkát), amit mi a mai koporsóforma használata előtről tényleg meg is találtunk a sírokban, lehetséges, hogy a szónak a magyar nyelvben először kibővült a jelentése s általában fából szeszerkesztett valamit jelentett, természetesen megtartva eredeti ládika jelentését is. Első kétségtelenül koporsós temetkezéseink Anjou-királyaink korából ismeretesek. Kecskemét környékének régi temetőiből igen szépen vasalt ládakat hozott elő a régész ásója. Olyanok voltak e koporsóink, mint az ugyanebből a korból ismeretes házi ládák. A sze-

ged-öftömösi ekorbéli temetőben még kulcsrajáró zárát is megtalálták. Hasonló zárat Kecskemét környékéről is ismerünk. Nyilvánvaló, hogy ezeket nem is nevezhették más-ként, mint a láda régi nevén, tehát koporsónak. A láda szó akkor került nyelvünkbe, amikor a városainkba betelepülő német polgárság bútorformáit mi is megtanultuk, s ezzel együtt átvettük az új formájú „koporsó” új nevét, a ládát is (németül Lade). Az új bútor s vele együtt az új név lassanként kiszorította a mindennapos használatból a régit, a koporsó szó pedig csak a temetéskor használt ládán maradt rajta. Ebből az is nyilvánvaló, hogy a koporsós temetkezést nem a német polgárságtól tanultuk. Lehet, hogy a beolvadt avarság, lehet, hogy későbbi pusztai népek terjesztették el közöttünk a koporsóba való temetkezés szokását. A koporsó ma már nem ládaformájú, nevét csak örökölte a régiektől.

E két példából is világosan látszik, hogy bármennyire is gazdagon emlészik nyelvünk egykori életünk minden mozdulatára s egykori környezetünkre, családunkra, állatainkra stb., mégis van ennek az emlékezésnek egy alapvető hiányossága: csak megjelöli a fogalmakat, de nem írja le alakjukat, anyagukat, stb. stb. Így egymagában, de még az frott adatokkal együttesen sem képes a nyelvtudomány arra, hogy egykori műveltségünk képét hiánytalanul megrajzolhassa. Tulajdonképpen a nyelvtudományból ágazott ki az a kutatómunka, amelyről a következőkben számolok be.

Településtörténelem. Egy nép életmódjára rendkívül jellemző az, hogy egy adott területen hogyan és hol helyezkedik el. Ennek bemutatására elegendő két véglet megemlítenem: a hegyipásztorkodó nép új hazájában is a hegyes, erdős területeket keresi, mert életmódjával s főként állatállományával nem tud mi kezdeni a tágas síkságokon, ezzel szemben a nagy állattenyésztő népek mindenütt a füves, vízben bővelkedő sík területeket keresik, mert erdős vidéken elpusztulna állatállományuk. Ezeket a törvényszerűségeket is kutatja a településtörténelem, amikor a helynevek (falunevek, dűlőnevek, folyónevek) nyelvészeti elemzésével megállapítja a magyarság elhelyezkedését új hazájában. E munkájához természetesen nemcsak a mai helynévanyagot használja fel, hanem elsősorban a legrégebbiről feljegyzett neveket vizsgálja. Helyet kap adattárában a törté-

neti tudósítások mellett a régészeti lelőhelyek térképezése is, azonban munkájának alapja mégis a nyelvtudomány módszereivel értelmezett helynévanyag. Lássunk néhány egyszerű példát, hogy megismerhessük a településtörténelem munkamenetét s eredményeinek létrejöttét. A ma is meg-lévő faluneveink s az oklevelekből ismert, ma már elpusztult falunevek között ilyeneket találhatunk: Nyék, Megyer, Kürt, Gvarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi. Ezeket a neveket megtaláljuk azonban a Bíborbanszületett Konstantin császár 950 táján írott munkájában is. Itt azonban nem falunevekként, hanem a honfoglaló magyar törzsek neveiként sorolja fel e neveket. Világos tehát, hogy e faluneveink egykori magyar törzsneveinket őrzik, s így abból az időből valók, amikor a törzsek önállósága még megvolt. Ámde törzsszervezetünk régi rendszere Géza és Szent István államszervezésével lassan felbomlik, s így e falunevek még az ezt megelőző korból kell származzanak. Eddig egyszerű a következtetés gondolatmenete, de újabb kérdések vetődnek fel akkor, ha ezeket a faluneveket térképre vetítjük. Mind-egyiket tucatjával találjuk még ma is szerteszét az országban. Tehát nem az a helyzet, hogy egy csomóban vannak pl. a Nyék vagy Tarján nevek. Nyék nevet találunk pl. Pozsony, Hont, Komárom, Pilis, Borsod, Tolna, Fehér, Vas és Bihar megyében. Ugyanez a helyzet a többi névnél is. Ebből viszont az következik, hogy e nevek nem lehetnek abból a korból, amikor a törzsek még egy tömbben telepedtek meg. A későbbiekben is megismerkedünk majd annak a folyamatnak néhány mozzanatával, amellyel Géza és Szent István a törzsek hatalmának megtörése után szétrobbantják a törzsi egységet s lehetőleg szétszórják az eddig együttlakókat az ország különböző pontjaira, hogy lehetlenné tegyék a törzsi ellenállás újrakedését. Ebből megérthetjük e nevek szétszórtságát is. Egyébként is érthetetlen lenne feltenni azt, hogyha egy törzs együtt van, akkor megyényi területeken minden falut pl. Nyéknek nevezzenek. De ha e falvakat áttelepítik, vagy maguk szakadnak ki más környezetbe régi helyükről, akkor az új környezet természetesen Nyéknek fogja a falut nevezni. Így ragadt rá később sok emberre, aki német, tót, horvát vagy oláh, esetleg orosz földről jött új környezetébe, a Németh, Tóth, Horváth, Oláh vagy Orosz név, még akkor is, ha az illető családotól együtt olyan jó magyar is volt, mint magunk. E nevek tehát megkülönböz-

tető nevek s egyúttal a származás helyét is jelzik. Így keletkezett a széttelepített magyar törzsek nevéből is a sok Nyék, Megyer, Jenő stb. falunév. Ez csak egy példa abból a sokrétű eljárásból, amellyel a településtörténelem megszóltatja magyar helyneveinket. Ámde hazánk területén nemcsak magyar hangzású helynevek vannak, hanem más nyelvre valló falunevek is szép számmal akadnak. Kérdés, hogy ezek a magyarság bejövétele előtt itt lakó népek hagyatékából valók-e, vagy csak a honfoglalás után betelepült nemzetiségek térfoglalásakor keletkeztek. A mi szempontunkból azért van nagy fontossága ennek a kérdésnek, mert a feleletből megtudhatjuk, hogy milyen népeket talált itt a magyarság, ezt pedig azért fontos tudnunk, hogy megállapíthassuk, miszerint népi műveltségünk átalakításakor milyen előzményekből tanulhattunk. Erre a kérdésre elég nagy biztossággal tud felelni a településtörténelem. Munkájában azonban olyan bonyolult segédeszközöket használ, amelyek magyarázata túl messzire vezetne. Egyik ilyen segédeszköze a történeti hangtan. Elegendő egy példa e munka szemléltetésére. A magyarsággal szomszédos szláv népeknél az orrhangon kiejtett o hang már a X. században átváltozik. Ha tehát a magyar falunevek között olyanokat találunk, amelyekben még megvan a szláv orrhangú o, akkor az kétségtelenül arra vall, hogy ezen a területen a magyarság a X. században, tehát egyszóval a honfoglaláskor szláv lakosságot talált s erre a lakosságra rátelepedett. Ilyen falunevek tényleg találhatók, pl. Dombó (szláv dobovo-ból, jelentése tölgyes). A helynévadás egyik törvénye ugyanis az, hogyha az újonnan jött nép ottalálja a régi lakókat, akkor a falu, folyó stb. neveket annak nyelvéből veszi át. Ezért tapasztalhatjuk például azt, hogy nagy folyóink nevei szinte kivétel nélkül őskori eredetűek. Ezek mentén ugyanis sohasem szűnt meg az élet, tehát az újonnan jövők egymástól vették át a neveket szakadatlan láncolatban.

A településtörténelemből nőtt ki a népiségtörténelem. A népi élet nagy távlatokban beálló változásait, lüktetését, összezsugorodását vagy kiterjedését kutatja s igyekszik annak belső okaira is fényt deríteni. Eddig nem járt olyan eredménnyel ez a munka, amelyet honfoglaló népünk életének megrajzolásakor felhasználhatnánk. Ugyanis inkább az okleveles gyakorlat megindulása utáni korokkal foglalkozik s éri el szép eredményeit.

Mindebből nyilvánvaló, hogy a településtörténelem eredményei a legszorosabban beletartoznak a honfoglaló magyar nép életének kutatásába, nemcsak a szállásterületekről ad ugyanis hírt, hanem azokról az érintkező felületekről is, ahol népiünk más, itt talált vagy később betelepedett népekkel érintkezett s így műveltségével azokra hatott, vagy ő került hatásuk alá, és amint ilyenkor szinte törvényszerűen történni szokott: keverékműveltség jött létre. Európa népi tömegjeinek műveltségei ilyen peremi keverékműveltségeken keresztül annyira egymásbaszövéődtek, hogy ezek nyomán a Kárpátmedencétől ezer kilométerekre juthatunk el minden nagyobb zökkenő nélkül. Ennek kutatása azonban már a néprajz feladata.

Néprajz. A mai népi élet teljességét kutatja s igyekszik annak történelmi kifejlődését is megragadni. Adattára az egész mai népi tudás teljessége, tehát kimeríthetetlen. A néprajz elvileg éppen olyan sokágú, mint anyaga, a nyelvészet, a társadalomtudomány, jogtudomány, gazdaságtörténelem és népzene-kutatás éppen úgy beléjetorkollik, mint a vallástörténelem, irodalomtörténelem vagy a régészet. A népi mult kutatásában pedig hasznosítania kell a történelemtudomány és a művelődéstörténelem eredményeit is.

A mai népi tudásanyagban számos olyan jelenség van, amely honfoglaláskori, sőt még korábbi időből származik. Népiünk úgy hordozza magával a multját, mint csiga a házát. Különösképen az élet nagy kérdéseiben még ma sem a jelenben él, hanem multjának emlékeibe húzódik s az öregektől tanult szokások szerint intézi a maga életét. Hogyan lehetséges azonban az, hogy írott feljegyzések hiányában egy-egy szokás vagy mesterség multját ezer év távoláig kövessük, s így a honfoglaló magyar nép életének megrajzolásakor felhasználjuk? E munka egyik példáját már említettem, amikor a nyereg készítéséről beszéltem. A további példákat mellőzöm itt, mert e könyv következő fejezeteiben tömegével találkozunk majd velük.

A magyar nép családi élete éppen úgy híven őrzi a régi családi szokásokat, mint ahogyan a betegségek gyógyításában sincsen nagy különbség az ezer évvel ezelőtti eljárások és a maiak között. Azonban ez az ezer esztendő nagy idő volt, s a környező népek állandó szomszédsága, az állandóan változó úri műveltségből megtanult dolgok és a

kereszténység alaposan átalakította népünk életét. Helytelen lenne tehát, ha honfoglaló eleink életét a mai magyar falusi ember életének mintájára képzelnök el. Hogy mást ne említsek, ma a falvak határában alig van ialpalatnyi megműveletlen föld, s népünk jellegzetes földműves néppé lett. Régebben nem így volt, bár eke, sarló, kéve, szűrű, szór szavunk s a vele jellemzett munka éppen úgy megvolt már a honfoglaláskor, mint az árpa, búza, tarló ismerete, mégis kétségtelen, hogy a földművelésnek sokkal kisebb jelentősége volt népünk életében, mint manapság. A munka pedig legalább annyira a saját képére formálja az embert, mint az ember a munkát.

Alaposan meg kell tehát rostálnunk a mai népi tudásanyagot, ha meg akarjuk állapítani, hogy mi való benne a honfoglalás korából. Régebben úgy gondolták, hogy a munka aránylag egyszerű, ezer év alatt állandóan új és új dolgot tanultunk, mindaz tehát, ami mai szemmel nézve kezdetleges és együgyű, az régi dolog, legnagyobb részben honfoglaláskori örökség. Ilyen módon aztán szegény honfoglaló eleink rettenetesen elmaradott, félszeg s műveletlen emberek lettek volna. Mindez nem lenne baj, ha tényleg azok lettek volna, ámde nem voltak azok. A rostálás módja tehát nem olyan egyszerű, mint egykor gondolták. Egy-két példa azért nem árt e módszer visszásságainak megvilágítására. Kutatóink megfigyelték, hogy a divatjarmult dolgok nem vesznek egyszerre ki a népi életből, hanem rangjukat veszve, mind kinnebb és kinnebb szorulnak. Őlban ma disznókat tartunk, a szó török eredetű, s szállást, lakást jelentett. Észszerű volt tehát arra gondolni, hogy őseink, amennyiben nem sátorban (jurt, később lesz erről szó) laktak, akkor sárból, vesszőből font ólszerű építmények szolgáltak lakásul nekik. A következtetés észszerűségében nem is volt hiba, a hiba csak ott van, hogy az élet nem mai eszünk szerint igazodik, hanem úgy, ahogy a történések törvényei megkötik. Mi történt például a magyar ház esetében? A kecskeméti ásatások alkalmával, s az azóta megejtett többi ásatásokkor is napvilágra kerültek a tatárjáráskor elpusztult magyar falvak. Ezekben bizony nem ólszerű építmények voltak, hanem olyan rangos tűzelős házak, amelyek nem szégyenkezhetnek a mai falusi ember háza mellett.

Alább a könyv egyik fejezetében bőven tárgyalom a

magyar nagycsalád szervezetét. Ennél meg épenséggel az a helyzet, hogy a mai családi élet meg sem közelíti azt a pontos munkafelosztást, amellyel a régi nagycsalád biztosította vagyonát. Sokrétű érdekközösség volt, míg a mai család már csak széteső, korcs utóda ennek. Nem lehet tehát törvényként felállítani, s alkalmazni azt a megfigyelést, hogy mindaz, ami népünk életében kezdetleges, az honfoglaláskori örökség. Minden jelenséget a történeti fejlődés és a változott külső és belső körülmények mérlegére kell tennünk, hogy eldönthessük helyét és értelmét. Ugyanígy nem lehet minden további vizsgálódás nélkül azt az alapjában helyes megfigyelést sem alkalmazni, hogy az idejét múlt dolgok mindig a gondolkodás vagy az élet peremére kerülnek, s ott alacsonyabb szerepben tengődnek. Miképen segíthet tehát a néprajztudomány és a benne egyesülő sokrétű megfigyelésanyag munkánkban? Sokféle útjarmódja van ennek, de kétségtelen az, hogy igazán biztos alapon akkor áll, ha a többi rokontudományokkal s főként a régészettel együtt merül az elmúlt ezer évek mélyébe. Egyedül nem képes megoldani feladatát, viszont a többi tudományok is csak sötétben tapogatóznak a néprajz segedelme nélkül. A mai népi élet jelenségeinek felhasználására a továbbiak folyamán számtalan példát mutatok be.

A többi tudományágak. Az egykori magyar élet meg elevenítésében segítő többi tudományágak közül elsősorban az *embertant* kell megemlíteni. A honfoglaló magyarok sírjaiban talált emberi csontvázakat veszi vizsgálat alá, anyaga tehát hiteles és egykorú. Ez az anyag azonban vajmi kevés, és hitelességét több körülmény csökkenti. Alább elmondom, hogy a magyar régészetben jóideig semmi jelentőséget sem tulajdonítottak a csontok eltételének, s ezért kevés az az anyag, ami az embertani kutatások rendelkezésére áll.

Az embertani kutatások azon a tényen alapulnak, hogy a földkerekség különböző részein lakó emberek megjelenése, arca, bőrszíne, termete különbözik egymástól, egy-egy nagyobb terület emberanyaga pedig rendkívül hasonlít egymáshoz. Ezek a tulajdonságok öröklődnek, s ha más fajtákkal is keverednek, a keveredéskor bekövetkező kereszteződés meghatározott törvényszerűségek alapján

történik meg. Az emberfajták egymás között azonos külseje bizonyos mértékig azonos belső tulajdonságokat is takar. Ezek a tulajdonságok is ugyanolyan szabályszerűséggel nyilvánulnak meg, mint a testi tulajdonság jegyei, s bizonyos tág határok között öröklésük is hasonló módon történik. Mindezek után elképzelhető, hogy milyen fontos feladat vár az embertanra akkor, amikor a honfoglaló magyarság csontmaradványait vizsgálja. Bizonyos mértékben már most is felelni tud a következő kérdésekre: milyen emberfajta-hoz tartozott a magyarság vezetőrétege és népe, és milyen összeházasodások keletkeztek itt az új hazában. Különösképen sokat várunk az embertantól a magyar társadalmi rétegeződés emberanyagának felderítésében, mert itt egyúttal utat mutathat a magyar népi műveltség összevetőinek felkutatására is. Az embertan nem csupán a sírleletekben megőrzött csontvázakból következtet a honfoglaló magyar nép fajtaösszetételére, hanem segítségül hívja munkájában a ma élő magyar emberek vizsgálatát is. Azok az erős természeti törvények, amelyekről fentebb megemlékeztem, évezredekken keresztül változatlanul hatnak, s így a mai magyarság képe is őrzi bizonyos fokig (leszámítva az újabb keveredéseket) az egykori magyarság megjelenését, gondolkozásmódját és életszemléletét.

Amiképen az embertan a magyar ember megjelenéséről ad hírt, olyanképen az állattan a magyarság egykori háziállatainak természetrajzát állapítja meg. Adatai java részben ugyancsak a sírokban megőrzött állatcsontok. Ezek méréseiből s összehasonlító vizsgálatából állapítja meg eredményeit. Az állatfajták tulajdonságainak öröklődésében ugyanazok a rideg törvények érvényesülnek, mint amilyenek az emberláncok hosszú évszázadain keresztül működnek. Sajnos, az állatcsontok összegyűjtésével még kevesebbet törődtek régen, mint az embercsontok megmentésével, s így ez a gazdaságtörténet szempontjából ropant fontosságú tudomány, igazán kevés adatra támaszkodhatik. Szerencsére segítségére van a munkában a mai magyar állatállomány vizsgálata, mert az átöröklési törvények folytán ezekből is kimutatható egykori állatállományunk milyensége. A magyar ló, a szarvasmarha, juh, baromfi s ősi kutyafajtáink meghatározása igen nagy jelentőségű. Ugyanis az állatok természete igen nagy mértékben megszabja az állattenyésztők életét. A településhez kívá-

lasztott hely, a helyhezkööttség vagy a vándorló letele-
tés szükségessége egyúttal szinte apró részletekig szabá-
lyozza az állattenyésztő társadalom szerkezetét. Egy-két
teljesen kiveszett egykori háziállatunkról sem a sírleletek,
sem pedig más csontleletek nem adnak hírt, ezek egykori
létéről csak történeti forrásainkból értesülünk. Így például
a Képes Krónika képeinek festője a húnok bejövetelé-
nek képén tevéket is festett. Ez elég valószínűtlen dolog
lenne, ha nem tudnók meg egy másik forrásból is, hogy
magyar földön még századokkal a honfoglalás után is te-
nyésztették ezt a sivatagi állatot. Egy osztrák lelkész, aki
Rötszakállú Frigyes német császár keresztes hadaival a
Szentföldre tartott, s vele volt, amikor a hadsereg Magyar-
országon átvonult, arról tudósít útleírásában, hogy III. Béla
magyar király az átvonuló kereszteseknek nemcsak ökrö-
ket és juhokat ajándékozott, hanem három tevét is.

Az állattan mellett a *növénytan* is nagy mértékben
segítségünkre lehet a munkában. A honfoglaló magyarok
nyergének faanyagát meghatározták, s így sikerült meg-
állapítani, mint már említettem, hogy a nyeret akkor is
nyírfából s nyárfából készítették. Még hozzá a keményebb
fafajtát akkor is a kápákhoz használták, a puhább fából
pedig a nyeregdeszkákat készítették. A nyílvevők fa-
anyagának meghatározása is további lépést jelentett a népi
kismesterségekről való tudásunkban. Sajnos, egyelőre in-
kább csak a segítség elvi lehetősége van meg ezen a téren,
mert a korhadó famaradványokkal régebben nem sokat
törődtek. Nemes gabonafajtáink meghatározásával a nö-
vénytan mindenesetre nagyon megkönnyítette a régi ma-
gyarok gazdálkodásának meghatározását. Néhány olyan
területről, ahol további segítséget várhatunk, a következő
bekezdésben teszek említést.

A *vegytan* nálunk eddig csupán néhány fémlelet elem-
zésével kapcsolódott be a munkába. Szorosabb belekap-
csolódása szinte elképzelhetetlen segítséget jelentene a ma-
gyar őstörténelem számára. Ennek bemutatására a német
vegytan eredményeiből idézek néhány dolgot, ebből egy-
úttal megláthatjuk, hogy mit várhatunk e téren a magyar
kutatás megindulásától is. Tudott dolog, hogy régente ál-
talános szokás volt az, hogy a halottat ellátták útravaló
ennivalóval. Sok ideig úgy látszott, hogy sohasem fogjuk

megtudni, hogy mit adtak ennivalóként a halott mellé. Északi szomszédaink vegyészei azonban lekaparták a sírban talált edények aljáról a földet, s ezenkívül is minden olyan jelre ügyeltek az ásatáskor, ahol elkorhadt ételmaradványt lehetett sejteni. E maradványok gondos vizsgálatából meg tudták állapítani, hogy milyen volt a régi germánok kenyere, hogyan készítették a sört, milyen volt szövés-fonás mesterségük, miképen dolgozták fel a bőrt, stb. stb. Újabban annyira finomították módszereiket, hogy a csontváz gyomra tájáról kivett földnek, a sír egyik távolabbi pontjáról kivett földdel való egybevetéséből azt is meg tudják mondani, hogy mit evett utoljára az eltemetett, sőt még az esetleg bevett gyógyszer összetételét is sikerült megállapítaniuk. Mindezek mutatják, hogy milyen beláthatatlan lehetőségeket nyitna meg népünk élelmezésének kutatásában, a kismesterségek eljárásainak megállapításában, stb. stb. az, ha a vegyészeti is bekapcsolódnék a magyar népelet egykori valóságának kutatásába.

Már a településtörténelem ismertetésekor olyan tényezőkről esett szó, amelyeket a *földrajz* segítsége nélkül nem világíthatunk meg. A Kárpátmedence képe a honfoglaláskor nem olyan volt, mint ma. Ahol ma sűrűn lakott terület van, ott régebben lápi erdő terülhetett el, s már régen kiveszett állatfajták népesíthették be az erdő sűrűjét, vagy a mocsarak fel-felcsillanó vizeit. Ahol ma Pest büszke bérháza emelkednek, ott még száz esztendővel ezelőtt is járhatatlan mocsár volt. Nem is kell tehát a honfoglalás koráig visszamennünk, mert még az öregebbje elbeszéléseiből is megtudhatjuk, hogy 50—60 évvel ezelőtt is más volt az Alföld. A magyar föld fejlődése azonban nemcsak a több munka irányában történt, hiszen százával talál a szántó ember ekéje ház- s falu-maradványokat ott, ahol még nemrégén feltöretlen legelők voltak: a gyakori elleneséges pusztítás sok megművelt területet kiragadott az ember kezéből. Mármint, ha a honfoglalás korának magyar életét akarjuk megismerni, akkor szükséges, hogy ezt az életet abban a környezetben ismerjük meg, amelyben tényleg volt. Elsőrangú feladat lenne számotadni arról, hogy milyen volt a magyar föld képe s állatvilága a honfoglalás korában. Csak ennek a képnek birtokában leszünk képesek helyesen megítélni a magyarság szállásterületeit s elhelyezkedésükben jelentkező törvényeit. Ezen a téren

sok munkát végeztek már, a földrajzi, növény- és állattani, valamint a településtörténeti adatok egybevetéséhez legutóbb a régészet is hozzájárult. E munka két szakaszáról röviden beszámolok akkor, amikor a magyar föld honfoglaláskori képének vázlatát rajzolom fel. Annak bemutatására, hogy milyen fontos tények derülnek ki hazánk területének ősföldrajzából, egyelőre elegendőnek tartom megemlíteni azt, hogy a legrégibb magyar település szinte szorosan követi a bükkerdők vonalát. A honfoglaló magyarság életmódja miatt nem telepedhetett meg a füves aljnövényzet nélküli sűrű bükk- és fenyőerdőkben. A leletek és helynevek világosan mutatják, hogy népünk nem kerülte a mocsaras és lápos vidékeket, itt ugyanis nemcsak a halászok és pákászok verhetek tanyát, hanem a lápi réteknek télen is dűsfűvű legelőin kitűnően áttelelhettek a ménesek és gulyák.

Szántsándékkal hagytam legutoljára a magyar népi mult kutatásainak egyik igen fontos területét, a *régészetet*. Magam régészember vagyok, s e munkámnak is mind a négy fejezete egy-egy újonnan felismert régészeti tényen alapul. Ilyenmódon érthető, ha ezzel a tudományággal foglalkozom a legrészletesebben. A régészetről szólva három kérdésre kell, hogy feleletet adjak: A) az anyagról, amellyel dolgozik, B) az eddig elért eredményekről, és C) arról a munkamódról, amelyet magam helyesnek látok a népi magyarság múltjának kutatásában, s amelyet ebben a könyvben részben meg is valósítottam.

A) Kezdjük meg tehát a rendelkezésre álló anyag vizsgálatát. Általánosan tudott dolog, s később részleteiben is megismerjük a pogány magyarságnak azt a szokását, hogy halottjai mellé minden eszközt a sírba rakott, hogy a túlsó életben mindaz kezeügyében legyen, amire ebben az életben is szüksége volt. Ennek a szokásnak köszönhetjük azt, hogy a honfoglaló magyarság temetőiben temérdek eszközt találunk. Arra azonban semmi nyom nem maradt, hogy ezeket a temetőket hol is kell keresnünk. Eddig csupán a bodrogszerdahelyi hegyen levő nagy, kövekkel kirakott, sírdombok árulták el, hogy alattuk honfoglalókat találhatunk. Egyébként csak a véletlen adja a kezünkbe a kutatás fonalát. Hol a szántó ember, hol pedig

a kútásó, homokkitermelő, vagy szőlőalá-forgató ember ekéje vagy ásója akad meg egy-egy kengyelben, szablyában vagy másféle eszközben. Ha erről jelentés érkezik a múzeumba, csak akkor kezdődhetik meg a rendszeres kutatás. Az anyag első hiányossága az, hogy a véletlen hozza felszínre. Mindaz a sok régiség, amelyet múzeumaink a honfoglaló magyarok hagyatékeként őriznek, sírokból, temetőkből került elő. Csupán egyetlen olyan emlékünknél van, amely sohasem volt földben. Ez aranyveretes szablya, finom acélból való pengéjének vércsatornájában aranyozott vörösréz-ből való díszítmények láthatók, képzeletbeli szörnyetegek és finoman kacskaringózó indák dús rajzaival. Ma a német-római császári koronázási jelvények között őrzik és Nagy Károly kardjának tartják. A magyar kutatás azonban kétséget kizáró módon kiderítette, hogy e szablya a honfoglaló magyarok ötvöseinek és fegyverkovácsainak műhelyében készült fejedelmi fegyver volt. Készülési kora szerint Árpád fejedelemé lehetett. A magyar királyi ház kincstárának féltve őrzött ereklyéje volt, és a XI. századi német krónikás elmondja, hogy Salamon király édesanyja, aki orosz asszony volt, „a nagy híres hún királynak, Attilának kardját ajándékozta Ottó bajor hercegnek, mert a király az ő tanácsára és izgatására határozta el, hogy fiát országába visszasegíti“. Így került tehát ez a drága ereklye a német császárok tulajdonába. Attila kardjának nevezték már ekkor, mert az Árpádház ősenek Attilát tartották. Erről később még bőven lesz szó. Az „Attila kard“ aranyveretes és bőrrel áthúzott tokja is épségben maradt ránk, s így egy honfoglaló magyar fejedelem remekművű fegyverének teljes pompájában gyönyörködhetünk *I—II. tábla*).

Az „Attila kard“-ot kivéve, tehát valamennyi honfoglaláskori emlékünknél sírokból került ki. Ez a tény egymagában is erősen csökkenti a kutatás lehetőségét. Mert például az őskori ember életéről, munkamódjáról, táplálékáról és hajlékáról azért tudunk meglehetősen sokat, mert ismerjük egykori lakóhelyeit. A telepek, falvak ásatásakor kibontakozik előttünk a házak alaprajza, tűzhelyeik szerkezete, edényégetőkemencéik berendezése. A szeméthal-mok hulladékaiban pedig megtaláljuk ételmaradványait, szerszámain, egykori háziállatainak csontjait stb. stb. A népvándorlás korának mintegy ezer esztendejéből és a

magyar honfoglalás korából eddig egyetlen lakóhelyet sem sikerült feltárni. Amikor tehát a magyar nép egykori életének kézzelfogható emlékeit vizsgáljuk, egyes-egyedül a sírleletekre vagyunk utalva. A magyar földben néhány száz év alatt szinte tökéletesen elkorhad minden olyan tárgy, amely nem az időnek és a föld savainak ellentálló fémből vagy kőből készült. Másként van az az oroszországi füves pusztákon, s különösen Belső-Ázsia fagyosabb éghajlata alatt. A kievi múzeumban magam is tanulmányozhattam olyan szkita (tehát Kr. e. 500—600 évvel készült) lószerszámokat, amelyeken a veretek még az eredeti szíjon voltak. Ugyanez a föld jó tenyérnyi darabokat őrzött meg a prémes ruhák és bundák anyagából. Belső-Ázsiában pedig ép ruhákat emeltek ki a sírokból, s még a nyírfakéregből készült állatalakok is épen megőrződtek a fagyos földben. Nálunk csak ott maradt meg egy-egy kis darab vászon, bőr vagy fa, ahol felette fémdarab volt. A fémrozsdáknak ugyanis úgy átitatta ezeket a romlandó anyagokat, hogy maguk is fémmé váltak, s ellent tudtak állani az idő rombolásának. Ilyen módon maradt meg például a bezdédi sír börtársolya (a második fejezetben és a harmadikban bőszéggel esik szó erről a tárgyról), a tarsolyt díszítő aranyozott vörösrézlemez védte meg a bőrányagot a pusztulástól. A magyar asszonyok szerették régen ingeik nyakát ezüst vagy bronz díszekkel díszíteni, ezeknek a díszeknek hátlapján találunk néha kisebb vászondarabokat, s így szerzünk tudomást a magyar szövés-fonás mesterség nagyszerű fejlettségéről. Ezekben a leletekben maradt meg az a finom cérna is, amellyel a vereteket a vászonra varrották. Egyébként minden, ami elpusztulhatott, elpusztult. Talán a mocsaras területeken található leletek fognak majd segíteni minket is, mert a levegőtől elzárt, megüledett mocsárból az északi régészek még a bronzkorból származó teljes öltözeteket is ki tudtak emelni. Nálunk ezideig ilyen komolyabb lelet nem került elő, csak a fém és a csont maradt meg, meg egy-két fenőkö. A szegényebbjének azonban akkor sem tellett arany- vagy ezüstholmira, s nem mindig futotta bronzra sem. Ilyenképen a leletanyag legnagyobb része a gazdagok sírjából került elő. Mégis igen jól felhasználhatjuk ezeket a leleteket is a szegény ember életének megelevenítésekor, mert a továbbiakban látni fogjuk, hogy a gazdag és a szegény között életmód-

ban, de főként életformában nem volt olyan szakadék, mint ma. Ha nemesfémeket vagy bronzot nem is találunk a szegény ember sírjában, vas azért bőven akad, a kovácspár roppant fejlett volt, sok nyersanyaga volt, s így áruik nem lehettek drágák.

Mindabból, amit a magyar régészeti leletek természetéről eddig mondtam, önként következnek, hogy egykori viseletünkről jóformán semmit sem tudhatunk meg belőlük. Hiszen a ruha anyaga, a vászon, bőr, nemez elpusztult, s vele pusztult a szabás, a forma is. Vajjon sikerül-e valaha megállapítani, hogy milyen volt viseletünk, vajjon volt-e rangjelző különbsége, tehát miként öltözködött a fejedelem, a törzsfő vagy a pásztorember? Ha pusztán az egyes leleteket nézzük, aligha remélhetünk választ a kérdésekre. Eddig nem is nagyon járult hozzá régészetünk a kérdések tisztázásához. Másként alakul azonban a helyzet, ha nem az egyes tárgyakat nézzük, hanem azt a helyzetet vesszük szemügyre, hogy a ruhadíszek, gombok stb. hogyan találhatók a sírban. Sajnos, erre a szempontra régebben csak egyes kiváló régészeink gondoltak, s az embernek elszorul a szíve, látván, hogy mennyi minden ment tönkre örökre gondatlan kiásás miatt. Nem jegyezték fel, nem rajzolták be pontosan, hogy mit, hol és milyen helyzetben találtak. Hány leírásban olvashatjuk például, hogy a csontváz lábafején 40—50—60 vagy több pitykét találtak, közöttük néhány nagyobb és díszesebb verettel együtt. Persze ez így szinte semmit sem ér, legfennebb annyit tudok meg belőle, hogy a honfoglaló magyarság korában divatban volt az, hogy a lábbelit fémveretekkel díszítették. Végre nemrégén két kitűnő régészünk megfigyelte azt, hogy miképpen fekszenek a lábfejen ezek a díszek, s így két gyönyörű rajzú csizmadíszítést őriztek meg számunkra, de hány és hány változatos, szép minta ment előbb tönkre? De nemcsak a népművészet egykori szépségei veszhettek így el. Tudjuk azt például, hogy a belsőázsiai samánok is ilyen veretekkel kivarrott díszes csizmát hordanak, ezek a veretek azonban nem a díszítés miatt kerülnek csizmájukra, hanem azért, mert mintájuk madárkarom-szerű és ennek a csizmának a samán szertartásában jut szerep, ez jelképezi azt, (a fejen lévő madártollas koronával, s a szárnyakat jelentő viselettel együtt), hogy a samán égi útján madárrá változott. Vajjon nem voltak-e e fémmel ki-

vert csizmák között is ilyen madárkarom mintájúak? Különösen akkor gondolhat ilyenre az ember, ha azt olvassa, hogy e veretek egy darabon a lábszáron is felhúzódtak. Épen ilyenek a belsőázsiai karmos madárscizmák is. Ki tudja, mi minden ment tönkre a hiányos megfigyelés miatt. Senki sem tudja és nem is fogja soha megtudni, mert amit már egyszer kiásott valaki, s nem figyelt meg jól, azt újból nem lehet a föld alá visszavarázsolni.

Egy másik példát is felhozok annak bemutatására, hogy az egyszer meg nem figyelt dolgok eltűnnek, s sok hiábavaló fejtöréssel sem sikerül aztán utólag rendet teremteni. Számtalan sírleírás említi, hogy a sírokban faragott csontléceket találtak, amelyeknek egyik végén sűrű vonalkázás van, másik vége felé pedig félköralakú bevágás található. Mindig voltak e csontlemezek között olyanok is, amelyek rövidebbek voltak a többinél és mindkét végüket irdallák. Nem jegyezték azonban pontosan fel, hogy milyen helyzetben kerültek elő ezek a sírból. Íróasztal mellett azután hiába volt minden fejtörés, nem tudták megmondani, hogy mire valók voltak. Gondoltak arra, hogy a szablya hüvelyét díszítették, mások ismét úgy vélték, hogy a nemezruha megerősítésére szolgáltak, stb. Végül egy hiteles sírrajz alapján megfejtődött a rejtély: a magyar íj két végének s markolatának csontmerevítése volt ezek. Erre azt mondhatná bárki, hogy akkor a régi, nem hiteles feljegyzésekre is fény derült, tehát minden mulasztás pótlódott. Ámde a dolog nem ilyen egyszerű, mert az kétségtelen, hogy ezek a csontlemezek íjon voltak, de mivel nem figyelték meg helyzetüket, nem tudjuk, hogy az íjat felajzva tették-e a sírba, vagy pedig leoldották róla az ideget? Ez pedig a másvilági élettel kapcsolatosan igen fontos kérdés. Azt sem tudjuk megállapítani, hogy vajjon nem törték-e el néha a sírba tett íjat? Vannak ugyanis olyan magyar sírok, amelyekben megfigyelhettük, hogy a sírba tett holmikat eltörik, szétvagdalják. Épen abban a sírban tapasztalhattam, amelyből a magyar nyereg formáját sikerült megfejtenem, hogy a nyeret eltörve tették be a sírba. Ebből látszik, hogy még egy-egy tárgy meghatározásával sem tudunk segíteni azon, amit régebben elrontottak. Még sajnálatosabb mindez a mulasztás a viselet szempontjából. Ennek emlegetésével indultunk el, térjünk tehát vissza erre a kérdésre. A honfoglaláskori magyar férfiak s nők

sírjaiban egyaránt igen gyakran találunk kis, füles bronzgombokat. A leírások ezek helyzetét is csak ritkán adják meg, pedig nyilvánvaló, hogy más és más viseletet jelent az, ha például ezek a gombok egysorban, a nyaktól az ágyékgig tartanak, mintha két sorban vannak, vagy éppen séggel csak a bal nyakgödörben van egy belölük.

Bármilyen szomorú is ez a magyar népélet régi emlékeinek kutatóira, mégis el kell mondanom, hogy azok az esetek, amelyeket fentebb említettem, s amelyekből még néhányal megismerkedünk, még a jobbak közül valók. Rendszerint még ennyit sem tudunk meg a közleményekből. Vagy csak felsorolják, mint egy élettelen leltár azt, hogy melyik sírban mit találtak, minden közelebbi helymegjelölés nélkül, vagy pedig csupán annyit tudunk meg, hogy itt és itt ennyi és ennyi darab régiség került elő. Vegyük még ehhez hozzá, hogy a leletek igen nagy része nem is ásatásból került elő, hanem a véletlen hozta napfényre. Ezeknél azután jóformán semmit sem tudunk arról, hogy mit s hogyan találtak. E leletek csak töredékeikben jutnak be a múzeumokba, vagy más gyűjteményekbe.

A múltban ritkaságnak számított az, hogy a közleményhez térképet is mellékeltek a sírok fekvésének pontos feltüntetésével. Amikor a honfoglalók temetőinek vizsgálatakor kiderítettem, hogy a temetkezés rendje milyen fontosságú, mert a régi családi életnek ez egyetlen egykorú bizonyítéka, még tucatnyi felhasználható temetőrajzot sem sikerült felkutatnom.

Ezeket a keserű megállapításokat nem azért tettem, mintha nem becsülném meg a régi kutatókat. A pusztai népek életét kutató régészeti tudomány nemrégén kezdett kibontakozni, s így természetesen, szempontjai is csak lassan gazdagodtak. Abból, amit a növénytan s főként a vegytan szerepéről mondtam, mindenki előtt világossá válhat, hogy még most is mennyi mindent teszünk tönkre, meg a leggondosabban végrehajtott ásatásainkkor is. A munka szempontjából azonban közömbös, hogy valami, amire feltétlenül szükség van, miért nincsen meg. Így magam is csak azt érzem munka közben, hogy a legtöbb lelet, ami rendelkezésemre áll, örökre néma marad a magyar nép múltjának szempontjából, mert annakidején nem írták le, hogy mi hol került elő.

Mielőtt rátérnék annak vázolására, hogy melyek a régészeti anyag értékei, még folytatom a hiányosságok ismertetését. Csak az utolsó évtizedekben jutottunk el oda — sajnos, még ma sem mindenütt — hogy a sírok csontvázait, állatcsontjait, stb. is elrakjuk. A régi temetőkből legfennebb egy-egy gazdagabb sír koponyáját tették el. Ez igen nagy hátrányt jelent több szempontból is. Ugyanis a magyar férfiak és nők viselete, legalább is a maradandó anyagból készült díszekben (gombok, stb.) nem különbözött annyira, hogy egy-két lelet alapján biztosan el tudnók dönteni, hogy a sírban férfi feküdt-e, vagy asszony-népet temettek bele. A férfisírokban például éppen úgy találunk fülbevalót, vagy néhány szem gyöngyöt, mint a nőknél. Eddigi tapasztalataink szerint, ahol nyílcsomót (tegezt) találtak, vagy épenséggel íjat vagy szablyát, az férfi sír. Még jó azonban, ha valamilyen melléklet van a sírban, de akkor, ha szegényebb sírok sorakoznak egymás mellé, csak a temetőtérkép üres sírhelyei merednek elénk. Minden munka és fáradtság fölösleges és eredménytelen marad. Pedig, pl. ha arra akarunk felelni, hogy a magyar családi élet alapja az egynejlőség vagy a többnejlőség volt-e, meg sem moccanhatunk a temetőképek vallomása nélkül. Ugyanígy, ha a szegényebb és a gazdagabb rétegek közötti esetleges szokáskülönbségekre keresünk feleletet, nem juthatunk tovább, ha nem ismerjük a férfi és női sírok helyzetét és mellékleteit. Nem is beszélek arról, hogy a csontvázak megőrzésének legrosszabb módszere az volt, hogy csak a gazdag sírok koponyáit tették el. Vajjon lehet-e ezekből következtetni a honfoglaló magyar nép fajtaképletére? Nyilván nem, mert épen a legizgalmasabb kérdésben mondja fel ez az anyag a szolgálatot. Ez a kérdés pedig így hangzik: volt-e fajtabeli különbség a magyarság vezetőrétegében, s köznépében, vagy pedig a két réteg egyazon népből szakadt ketté? A magyar történettudományban és nyelvtudományban mind a két felfogásnak vannak hívei, a kérdés eldöntésének egyik legfontosabb adattára azonban annyira hiányos, hogy belőle érvényes következtetést levonni nem lehet.

Sok baj van tehát a honfoglalók régészeti emlékei körül akkor, ha e leletekkel a magyar nép életének vizsgálatára akarjuk felhasználni. Őszintén meg kell mondanom, hogy a bajoknak csak részben az az oka, hogy e

kutatómunka, fiatal tudományként, csak lassan ébredt igazi szempontjainak tudatára. E hiányok egyik legfontosabb oka az, hogy jóideig nem az egykori élet érdekelte a kutatókat, hanem a múzeumi kiállítás szempontja, a leletek művészi szépsége. Ezért van az is, hogy mind az ásatáskor, mind pedig a tudományos feldolgozáskor elsősorban a gazdag leleteket értékelték, a szegényember sírjaival pedig nem sokat törődtek. Így jóideig úgy látszott, mintha a régészet az egykori élet teljességéhez nem is tudna mással hozzájárulni, mint azzal, hogy megmutatja, milyen volt az egykori ötvösség, s honnan eredt annak mintakincse s munkamódja, vagy milyen volt a szablya vagy kengyel formája, s hol találunk még hasonló formájú leleteket. Úgy látszott sokáig, hogy ezzel le is zárulnak ennek a tudománynak határai, s legfennebb még az ősi élet álmodozóinak ad egy-két útmutatást arra, hogy hogyan is temették el lóháton őseinket.

Valóban nem lehetne mást kiolvasni ezekből a leletekből? Valóban csak mint képeskönyv járulna a többi tudományok gyönyörű felfedezőútjaihoz? Erre a kérdésre akarok mások s nagyrészt magam munkájával felelni e könyv három következő fejezetében. Meg fogjuk látni, hogy a sírok nem némák, hanem gazdag őrzői népünk egykori életének, csak épenséggel nem kérdezte meg őket senki sem arról, hogy milyen volt a honfoglaló magyar nép családja, munkája és halála.

B) Ezek után arra kell felelnem, hogy melyek azok az eredmények, amelyeket a magyar régészet a honfoglalás-kori emlékek magyarázatával elért. Az áttekinthetőség kedvéért pontokban adom elő a biztosnak nevezhető eredményeket. Csak nagy vonalakban vázolhatom a munkát, az apróbb megfigyelések így természetesen kimaradnak.

1. Az első határozott nagy eredmény, hogy el tudjuk választani a honfoglaló magyarok emiégeit és sírjait a többi, előtte itt élt, vagy utána betelepült nép sírjaitól és temetőitől. Nem eshet meg tehát, hogy a tárgyalt emlékekbe avar, gepida, szláv vagy kun leletek is belekeverednek, s így hamis képet adunk a magyar műveltségről s népi életről. Ez a munka amennyire fontos és alapvető, épenannvira könnyű volt, s már több mint száz esztendeje megtörtént a leletek pontos elkülönítése. E meghatározás a benepusztai

magyar sír-közléskor történt. A sírban Berengarius olasz király (uralkodott 888—924) ezüstpénzeit találták, s ezek a pénzek megszabták a sír korát is. Kétség nem lehetett abban, hogy egy honfoglaló magyar vitéz sírját találták meg, e mellett vallott az is, hogy lovastemetkezést is megfigyelhettek a sírban. A lelet feldolgozója még a halott magyar nevét is tudni vélte, azt írja, hogy Bene vitéz sírját találták meg. A szakemberek sokáig mosolyogtak e különös gondolatkapcsoláson, de ma már tudjuk, hogy ez a gondolat nem is olyan megmosolyogni való, mert első helyneveink tényleg gazdájukról kapták nevüket. Később még egy sereg sírból kerültek elő olyan nyugati és keleti ezüstpénzek, amelyeket a honfoglalás korának megfelelő időkhöz vertek, s e sírokban talált pártaöv-veretek, lószerszámdíszek és fegyverek mind egyöntetű jellegűek voltak, bár az ország különböző pontjairól származtak. Megfigyelték azt is, hogy ezekben a sírokban nem találják meg a gazdájával temetett ló minden csontját, csak koponyáját és lábcsonthaját. Tehát nemcsak a díszek azonossága, hanem a temetkezési szokás egyezése is egy nép hagyatékához sorolja ezeket a leleteket. Hogy ez a nép melyik lehetett, aziránt a legcsekélyebb kétségünk sem lehet, mert a történelmi források tanúsága szerint a magyar honfoglalás éppen abban az időben történt, amely korból e pénzekkel kezelt s egyöntetű jellegű temetők és sírok valók. Minden további régészeti munka ezen a felismerésen alapul, s ezért ezt az eredményt kellett legjobban kiemeljem.

2. Ennek a fontos eredménynek terebélyesítését jelzik azok a munkák, amelyek osztályozták és rendezték a mindjobban felgyűlő leletanyagot. Gondosan összevetették a hasonló tárgyakat, késeket, szablyákat, nyílcsúcsokat, tarsolyokat, tűzűtő acélokat stb., azt kutatva, hogy milyen a formájuk s hányféleképpen módosul az alapforma. Nagyságuk, méretük s alakjuk alapján osztályozták a leleteket. A Magyar Nemzeti Múzeum régészei csakhamar felismerték annak fontosságát is, hogy a leleteket nem szabad összekeverni, hanem síronként külön kell tartani, s így is kell közölni őket. Nagy összefoglaló munkák jelentek meg e leletek szép rajzaival kísérvé, a rájuk vonatkozó feljegyzések közlésével. Ezekben a munkákban, főként az oroszországi rokon- emlékek megismerése után, már megkezdődik az anyag nemzetközi kapcsolatainak lassú felfedése is

Észrevették, hogy e leletek feltűnő módon egyeznek az oroszországi régészeti emlékek egyik csoportjával, s ezt a tényt, nagyon jogosan, kapcsolatba hozták előbbi hazánkkal. A leletek tehát kiemelődtek eddigi elszigeteltségükből, s megkezdődött az összehasonlítás munkája.

3. E pontosabb vizsgálatok először csak az egykorú emlékeket ölelték fel, tehát mintegy vízszintes síkban terjeszkedtek ki az orosz föld régiségeire. Ennek a munkának eredménye az volt, hogy a magyar őstörténelem szempontjából eddig még figyelembe nem vett területek kapcsolódtak bele a honfoglalást közvetlenül megelőző korszakunk kutatásába, ilyen például Perm vidéke és a belsőázsiai Minuszinszki medence.

4. E felismerések nyomán indult meg az a kutatás, amelyik a leletek kialakulásának útját nemcsak az egykorú emlékeken keresi, hanem megkísérli e látszólagos szétszórtság értelmezését is. Fény derült arra, hogy ezeket az egymástól távoleső vidékeket már az őskortól fogva egyetlen, hatalmas kereskedelmi hálózat szövi egységbe. Ebben a kereskedelmi életben, a jelek szerint, a magyarság is tevékenyen részt vett. E kereskedelmi hálózat további kutatása a magyar-arab, magyar-norman, magyar-bizánci és a magyar-kazár összeköttetések természetét is kiderítette, s nagyban hozzájárult az előbbi haza fekvésének meghatározásához is.

5. Mint említettem, az egész Euráziát behálózó kereskedelmi úthálózat nem a magyar korban keletkezett, hanem már ősidők óta egymásbaszötte e hatalmas földterület különböző népeit, s azok különböző műveltségét mind közelebb és közelebb hozta egymáshoz. Ez a tény módot nyújtott arra, hogy az eddig inkább csak a honfoglalás korának megfelelő kort felölelő kutatás mind régibb és régibb korokba kövesse népünk nyomait. Ezek az eredmények még most is forranak, s munkamódjuk sem alakult még ki egységesen. Mindenesetre már is azzal kecsegtet e munka, hogy a magyar régészet előtt is olyan évezredes távlatok nyílnak meg, mint például nyelvtudományunk előtt. Különösképen jelentősek e munkákban azok a szálak, amelyek korábbi rokonnépeink, az avarok, a húnok és szkiták felé vezetnek minket, másrészt pedig a Kárpátmedence itt talált lakossága felé nyitják meg a kutatási lehetőséget.

6. E munkát nagyrészt az tette lehetővé, hogy a lele-

tek felé nem a régi módszerekkel közeledtünk. Nem csupán a leletek formáját, a rajtuk levő díszítést néztük. E tárgyakat valaki egykor kezemunkájával készítette, s a tárgyban ez a munka mintegy megkövesedve megmaradt korunkig. Ha tehát sikerül a tárgyat ismét munkaként felfogni, akkor kiszabadulunk a tárgyak eddigi börtönéből, s többé már nemcsak hasonló tárgyat, hanem hasonló emberi munkát kereshetünk. A kovács, ötvös, nyergesmester munkájának felfedezése hatalmas lépéssel vitte előre a népi kismesterségekről való tudásunkat.

7. Ez utóbbi munka elemzésével sikerült jónéhány ismeretlen tárgyat meghatározni, s ez további haladást jelentett. Így például a nyereg meghatározása után rájöttünk arra, hogy a csontváz fejénél talált kengyelek, továbbá a hevedercsat és a zabla azt jelenti, hogy a halottnak a nyeret a feje alá rakták vánszként s úgy temették el. Ez a felismerés azután úgy vezetett tovább, hogy most már nemcsak a kengyel formája stb. alapján kereshetjük a hasonló leleteket, illetőleg rokon népeket, hanem azáltal, hogy a nyereg, kengyel stb. formájától függetlenül most egy temetkezési szokás elterjedését vizsgálhattuk, s az egybegyűlt adatokból olyan fény derült a régi magyar temetkezésre, amelyet sohasem ismertünk volna meg, ha csak az egyes tárgyak párhuzamai után kutatunk.

9. Ezek az új szempontok és eredmények mindinkább megkövetelték az ásatási megfigyelések tökéletesítését. A temetők pontos térképezése, a sírok berajzolása, fényképezése és a leletek helyének pontos megfigyelése egyre jobban követelménnyé válik, s bár ez nem szigorúan vett tudományos eredmény, mégis ettől várhatjuk azt, hogy mind jobban és jobban megközelítjük a régészeti kutatás egyik legfontosabb célját, az egykori élet megelevenítését.

Aki ezeket a röviden felsorolt eredményeket elolvassa, az igazán nem vethet semmit a magyar régészet szemére. Hatalmas munka folyt, s igen tiszteletreméltó sok új eredményt és szempontot köszönhet ennek a munkának a magyar őstörténelem. Különösképen áll ez azok után a dolgok után, amit a régészeti anyag hiányosságairól elmondottam. Igaz ugyan, hogy e hiányosságok nem jelentettek akkora akadályt a gazdag leletek egyes darabjait feldolgozó munka számára, mint amilyen nagy hátrányt okoznak a népelet megismerésére törekvő munkában. Az előbbi

munka számára ugyanis szinte közömbös, hogy az egyes díszítmények milyen célt szolgáltak, mert hiszen csak anyaguk és díszítésmódjuk alapján ítél, a tárgyak tehát egykori használatuktól szinte függetlenül felcélnek azokra az inkább művészettörténeti jellegű kérdésekre, amelyeket nekik feladnak. Ezek között a kérdések között eddig csak elvétve szerepelt egy-két olyan kérdés, amelyikből a magyar nép mindennapi életére várhattunk választ. Rendszerint ezeket a kérdéseket sem a régész szakemberek adták fel, hanem vagy a néprajztudomány régészeti területre áttévedt kutatói, vagy pedig olyan más tudományok képviselői, akiket elsősorban ez érdekelt, s nem a tárgyak mintázatának megfejtése.

C) Most pedig azt a munkamódot vázolom fel, amelynek segítségével a honfoglaló magyarok régészeti emlékeiből sokmindent megtudhatunk népünk egykori életéről. Ez a rövid vázlat egyúttal ennek a könyvemnek munkamódját is magában foglalja, illetőleg tájékoztatást ad arról a munkáról, amely munkának ez a könyv csupán előjátéka, terjedelmesebb töredéke.

Az első feladat az, hogy a lelőhelyeket térképre rajzoljuk. Ez látszólag igen egyszerű feladat, ámde ha megismerjük e térképezés néhány alapelvét, látni fogjuk, hogy egyike a legnehezebb munkáknak. Nézzük meg tehát e nehézségeket: 1. A térkép, amelyre a leleteket felrajzoljuk, nem lehet a Kárpátmedence mai térképe. Ott, ahol ma termőföld van s virágzó falvak vagy városok állanak, régente néha megyényi nagyságban is erdők vagy mocsarak lehettek. Ha tehát a mai térképre vetítünk a lelőhelyeket, nem értenők meg azt, hogy miért maradnak ezen a térképen óriási foltok üresen, nem értenők meg a régi magyar település rendjét. E térkép megtervezéséhez már sok kiváló előmunkálattal történt, s ezekből nyilvánvaló, hogy a történelem, településtörténelem, földtan, földrajz, néprajz és régészet együttes munkájával lehet csak megoldani ezt a nehéz feladatot. Később e munka egy-két eredményét ismertetem majd. 2. Nem vezet kiaknázható eredményre az, ha a lelőhelyeket csak egyszerűen üres körökkel vagy négyzetekkel jelöljük. Annyi szempontot kell a térképezéskor figyelembe vennünk, hogy egy térképre nem lehet összesűfolni e jelzéseket. E szempontok közül felsorlok néhány-

nyat, hogy miért éppen ezeket a szempontokat tartom szükségesnek, arra a következő fejezetekben az anyag tárgyalása során felelek. Feltétlenül feltüntetendő, hogy a temető egy sorból áll-e, vagy a sírok több sorban kerültek elő. A további munkához nem nélkülözhetjük a temetők alább megismert rendszerének feltüntetését sem, tehát, hogy mi a helyzet a temetők jobb- és balszárnya között. Milyen a férfi-, női és gyermeksírok arányszáma? Mi az arány a szegény és gazdag sírok között, s milyen ezeknek elhelyezkedése? Milyen fajta állatok csontjait találjuk a sírokban? Milyen módon temették el a lovat, vannak-e más állatok (pl. kutya) is a halott mellett? Hol és milyen arányban találjuk meg a sírban a bal- és jobboldalon viselt eszközök, fegyverek stb. felcserélését? Hol és milyen sírokban találunk csak egy fülbevalót, hol találunk csak egy-két szem gyöngyöt a csontváz nyaka táján, s milyen ezeknek a színe? Hol észleljük azt a jelenséget, hogy a halottat felfegyverezve, vagy felszerszámozva temették el, s hol tapasztaljuk azt, hogy fegyvereit és szerszámaikat, valamint övét csak melléje rakták a sírba? Hol fekszenek a lócsontok vagy a ló nélkül mellétett lószerszámok a sír aljával egy szintben, s hol találjuk őket magasabban a sír földjében? Hol és milyen természetű csonkításokat figyelhetünk meg (láblevágás, kézlevágás), s milyen számarányban fordulnak ezek elő a gazdag és szegény sírokban? Hol, milyen arányban találhatók a szablysírok, tehát mi volt az aránya a harcos katonaelemeknek? Hol divatozott a sírba tett tárgyak eltörése, s milyen sírokban találhatunk agyagedényt? Hol találhatók azok a tárgyak, amelyek kétségtelenül külföldről származnak (pénzek, sarkantyúk, kétélű kardok stb.)? Hol találhatók a fejedelmi sírok, vagy pedig a törzsfők sírjai? Megfigyelhetők-e vidékek szerinti jellegzetességek a díszítményekben? Különös gonddal kellene térképeznünk az egyes vidékek sírjainak embertani vizsgálatát, stb. stb.

Ennyi nagyjából az, amit az egész ország honfoglalás-kori lelőhelyeinek térképezésekor megkívánunk. Mire valók e sokrétű kívánságok, mit várhatunk mindettől az eddig fel sem vetődött kérdés-zuhatagtól? Sokkal többet, mint bárki is gondolhatná, aki ezt a zsúfolt követelménysort elolvassa. E térképek közül egynek összegezett eredményeit elmondom majd (az avar-magyar település viszonyának tárgyalásakor), egy másikat közlök is ebben a könyvben,

amikor a kereskedelmi élet útvonalait, s Géza és Szent István államszervezésének alapvetését ismertetem. A többi térkép eredményeit más helyen fogom közölni. Addig is, amíg ezek teljes kidolgozására sor kerül, nézzünk meg néhány lehetőséget, amelyet térképek leolvasásától várhatunk.

Tudjuk azt, hogy a magyar törzsek letelepülését nem a vak véletlen szabta meg, hanem a törzsek helyfoglalásában valamilyen belső rend érvényesült. Hogy ez a rend mi volt, arról a továbbiakban olvashatunk. E törzsek neveinek elemzése arra a feltevésre vezetett, hogy sorrendjükben is valamiféle törvényszerűség ismerhető fel, s ez a sorrend egyúttal származásheli különbségeket is jelenthet. A törzsek elhelyezkedését a történelmi kutatások nagyjából tisztázták. A régészeti eredmények fenti jellegű térképezése kell feleletet adjon arra a kérdésre, hogy a magyarság viseletében (ez származást is jelöl), temetkezési szokásaiban mennyiben volt egységes, vagy mennyiben mutathatók ki különbségek az egyes területek között. Egyelőre a régészeti anyag felszínes vizsgálata, tehát a díszítmények elemzése, olyan nagyfokú egyezésre mutat, mint amilyen egységről a magyar népnyelv is tanúbizonyságot tesz. Azonban a különböző vidékeken ma is élnek szokásbeli, viseletbeli és nyelvi különbségek a magyarság nagy egységének tarka színezetében. Ezek eredetére a fenti régészeti munka is tartogathat nem várt feleletet. Egy-egy ilyen élesen megfogalmazott kérdés felvetésekor érezzük csak teljes súlyosságában azt a mulasztást, hogy nem gyűjtötték össze az ember-tani maradványokat. Ezekből tudhatnók meg, s remélhetőleg a hiteles anyag szaporodtával meg fogjuk valaha tudni, hogy vajjon az egyes területek embertani képe egységes-e, vagy pedig az a helyzet, hogy az ország területén található gazdag sírokból más fajtát ismerünk meg, s a szegényebb réteg sírjaiból is egységes, de a vezető rétegtől eltérő fajtajellegű emberanyagra következtethetünk. Aki csak kissé is járatos a magyar őstörténelem vitás kérdéseiben, az rögtön megérti ennek a kérdésnek nagy jelentőségét. Ha ugyanis az embertani kép az egyes zárt törzsi területeken belül egységes, az annyit jelent, hogy társadalmi szerkezetünkben a javak olyan rugalmas elosztásáról beszélhetünk, mint például a mai belsőázsiai nomád népek egyikénél-másikánál. Ezeknél ugyanis egy ember szegénysége vagy gazdag-

sága nem állandó állapot, nem is örökletes valami, hanem tisztán az állatállomány növekedésével vagy pusztulásával függ össze, s így egyik napról a másikra elszegényedhet a leggazdagabb is, viszont szívós kitartással újra az élre kerülhet a leszegényedett ember is. Ha azonban az ember-tani vizsgálatokból az derülne ki, (s általában az eddigi eredmények ilyent sejtetnek), hogy az előkelő réteg az ország egész területén más fajtajellegű volt, mint a szegény-ember, akkor arról beszélhetnénk, hogy a magyar társadalom a honfoglaláskor kettős rétegződésű volt: a hódítók és leigázottak osztályából ötvöződött államszervezetté. Ebben az esetben szó sem lehet arról a rugalmasságról, amelyet a közös származás az elszegényedett vagy erőrekapott törzs- vagy családtag között lehetővé tesz.

Ha a temetőket a magyar föld régi képébe illesztjük, akkor pontos tudósításokat remélhetünk arról, hogy népünk milyen területet választott letelepedésre. Lehetséges az is, hogy a törzsekben belül, vagy épenséggel a családokon belül is bizonyos munkafelosztást fogunk tapasztalni, ami a területválasztáskor kifejezésre jutott. A nagy sírszámú, több sorból álló és a környező kisebb sírszámú temetők elhelyezkedésének megfigyelésében a családból való kirajzás törvényszerűségeit figyelhetjük meg. Részletesen fogom majd tárgyalni azt a törvényt, amelyet a temetők két szárnyának, a jobb- és balszárnynak elemzésekor ismertem fel. A család szerkezete és munkafelosztása minden más adatnál világosabban bontakozik ki e megfigyelésekből.

A sírba tett állatsontok pontos megfigyelése nemcsak arról ad majd hírt, hogy mely területeken milyen állatokat tenyésztettek előszeretettel, hanem feleletet várunk arra is, hogy a családon belül hogyan osztották fel az élelmet. A török törzsszervezetben ennek a kérdésnek roppant fontossága van, s hogy ez a magyarságnál is így volt, az a továbbiak folytán kiderül. A lovastemetkezésről is bőven beszámolok a Halál c. fejezetben, de még mindig nem tartunk ott, hogy ezt a szokást az egész ország területén gondosan megfigyelhessük, s esetleges törzsi különbségeket állapíthassunk meg.

E sokrétű munkának ebben a könyvben csak néhány eredményét közlöm, az egész munka még nincs befejezve, s így elsietett dolognak tartanám, ha a már elkészült térképsorozatokat úgy tenném közzé, s úgy vonnék le követ-

keztetések belőlük, hogy nem tudnám valamennyi, fontosnak tartott tétele egyidejűleg bemutatni. Itt csak jelzem, hogy a fent felvetett néhány kérdés még egyáltalán nem meríti ki azokat a lehetőségeket, amelyeket a honfoglalás-kori anyag teljes megszólaltatásához fel kell vetnünk. E kérdéssor felvetése azonban egyúttal kötelességemmé teszi, hogy a munka eredményét legalább néhány mondatban vázoljam, számításba véve azt, hogy ez az eredmény még módosulhat a további munkák során. E sokrétű vizsgálat-sorból az derült ki, hogy a honfoglaló magyarok államának szervezete pontosan olyan volt, mint a magyar nagycsalád szervezete, egyszóval állammá tárgult család volt. A családi élet mindennapját és a belső államvezetés munkáját ugyanolyan jellegű erők irányították. Bizonyos fenntartással azt mondhatnám, hogy a honfoglalók magyar állama népi család-állam volt s mint ilyen, egyúttal tökéletes érdek-közösséget képviselt. Hogy ezt a tökéletes közösséget a törzsek és egyének állandóan felbukkanó külön érdekei sokszor veszélyeztették, sőt végül meg is buktatták, az semmit sem változtat azon, hogy szervezete s rendje azonos volt a magyar nagycsalád rendjével. A szent fejedelem vagy a szent király épen olyan korlátlanul képviselte az ország érdekeit, mind a földi hatalmakkal, mind pedig az égiekkel szemben, mint a nagycsalád feje, az apa. Egyikük sem vett részt a tényleges munkában, csak intézkedett, mint még nem régen is a palóc vagy göcseji nagycsalád feje. E kérdés néhány további jellegzetességét a magyar családi élet tárgyalásakor ismertetem.

Ez volna tehát e régészeti anyag felhasználásának első lépése. Ennél az első lépésnél még szinte közömbös számunkra az, hogy az egyes sírok milyen leletanyagot tartalmaznak, csak a nagy egység érdekel.

A következő lépés a temetők külön-külön való vizsgálata. Még itt sem érdekel különösebben az, hogy a sírokban milyen formájú tárgyak, fegyverek stb. vannak, hanem csupán a temető jobb- és baloldalának viszonya, és a szegény és gazdag sírok elhelyezkedésének rendszere. Ez a munka képezi alapját a Család c. fejezetemnek, úgyhogy előzetes ismertetésétől itt eltekintek. A harmadik lépés már közelebb visz az egyes emberhez, mert ekkor már az egyes sírokat elemzem, de még mindig nem abból a szempontból, hogy milyen jellegű emlékek vannak benne, hanem csupán

azt nézem, hogy milyen volt a temetés szokása és rendje. Ez vezetett az alább bőven ismertetendő egykori másvilág-képünk felismeréséhez. A sírok ilyenfajta elemzőmódját a Halál és a Másvilág c. fejezetben ismertetem. Végül a negyedik lépéssel jutunk csak el odáig, hogy a sírokból kivett egyes tárgyakkal foglalkozzunk. Tulajdonképen a magyar régészeti munka zömét eddig csak ez, a sorrendben utolsónak következő, vizsgálat képezte. Ezzel érte el ragyogó eredményeit. Magam itt nem annyira a messze földre nyúló szálatat fogom követni, hanem megvizsgáljuk majd a tárgyakat abból a szempontból, hogy hogyan készítették azt a mesteremberek, s így bepillantást kapunk a magyar munka történetébe.

Addig, míg a nagyobbigényű törekvések nyomán nem rendelkezünk nagyobb számú hitelesen kiásott temetővel, ezt a négy szakaszra osztható munkát a régi, nagyon hiányos értékű anyaggal kell elvégeznünk.

Elismétlem még egyszer annak a régészeti kutatómunkának felépítését, amelyet — addig, míg jobbat nem tudunk — magam az egyedüli helyes módszernek tartok akkor, ha az anyagból az egykori népi élet törvényszerűségeire vagy nyers valóságára akarunk következtetni. A munka a legszélesebb alaptól indul ki, s mindig kisebb és kisebb egységek felé tart. Elsőként tehát az egész ország leletanyagát kell értelmezzük, azután egy lépéssel tovább menve az egyes temetők képét kell elemeznünk, ennek a munkának elvégzése után vesszük szemügyre az egyes sírokban megfigyelhető temetkezési szokásokat, s végül elérkezünk a sírokban talált tárgyak megvilágításához. Ezt a módszert magam alakítottam ki magam számára, s épen ezért világosan tudom, hogy az egyes lépéseket nem lehet mereven elkülöníteni. Mert például megfigyeltem, hogy a sírokban talált törvényszerűségek felfedezhetők az egész temető képében, s ezek a törvények irányítják a magyar törzsszövetség településrendjét épenúgy, mint a magyar nagycsaládban lévő rendet. Erre azonban nem az első lépéskor eszméltem rá, s nem is a másodikkor, hanem a harmadik lépésnél találtam meg a megoldást. Ekkor az előző eredményeket mind át kellett vizsgáljam ebből a szempontból, s kiderült, hogy ott is megvannak ezek a törvényszerűségek. A négy fokozat tehát állandóan segíti és támogatja egymást. Ez természetes is, mert hiszen az élet maga is egy-

ség, csak azért kell felbontanunk, mert az egységet megfogni lehetetlenség. Azért arra kérem azokat, akik figyelemmel kísérik azt a munkát, amely az egykori magyar élet felderítésére vállalkozott, ne élettelen és merev korlátokat lássanak e fokozatokban, csupán a szükség által kialakított munkamenetet, amelyen keresztül talán az eddiginél jobban meg tudjuk közelíteni népünk életét.

Eddig jóformán csak a magyarföldi régészeti anyagról beszéltem. Említettem, hogy ez az anyag nem áll elszigetelten, hanem főként kelet felé, régebbi hazánk felé, igen sok szállal szövődik tovább, de folytatódik az egykori népelet szövete a szomszédos népek felé is. Ezeket a szálakat azonban csak akkor tudjuk követni, ha a számbajöhető területek régészeti emlékeit is ezzel a módszerrel vallatjuk meg. Sajnos, ebben a munkában egyelőre igen kevés segítségre számíthatunk, mert külföldön sem állott sokkal jobban a népkutatás szénája, mint nálunk. Ezért ebben a könyvben erre az összehasonlításra nem térhetek ki. Épen ezért határoltam úgy el ennek a könyvnek a tárgykörét, hogy az első, már teljes egészében mai hazánkban töltött évszázadról szól, s nem öleli fel a régi hazában töltött századokat. A régi hazával való kapcsolatok kibogozásában nagyon sokat köszönhetünk a magyar, német, skandináv, finn és orosz kutatásnak, de sajnos, ezek a munkák az elvégzendő feladatnak nagyrészt csak az utolsó munkaszakaszát vállalták, tehát a sírokban talált díszítmények származásának kérdésével törődtek, s így a népelet történetére nem sokat tudunk meg belőlük. Ennek ellenére, ahol szükségesnek látszik, mindenütt idézem a vonatkozó kutatások eredményeit.

Mindaz, amit eddig elmondottam, csak a honfoglalással egykorú magyar és külföldi, főként keleti emlékekre vonatkozott. Egy nép műveltsége azonban nem máról-holnapra alakul késszé, hanem hosszú századokon, sőt évezredekken keresztül formálódik sajátmagából, a környezetéből, földjéből, munkájából. Feladatunk tehát az lenne, hogy a honfoglaláskori magyar ember műveltségének fejlődését is bemutassuk. Itt két tényezőt kell számításba vennünk: a honfoglalás előtti magyarság életsorát, szomszédait stb. Ezen a téren a történelem és nyelvtudomány óriási munkát végzett, a régészet részéről azonban nem mernék addig hozzászólni a dolgok alakulásához, amíg az összes számbajöhető orosz múzeumokat át nem tanulmányoztam, vagy

legalább is az összes orosz régészeti munkákat ki nem jegyeztem abból a szempontból, amelyet munkám elé magam állítottam követelményként. A mai időkben egyik munka elvégzésére sincsen módom. A másik tényező, amelyet a magyar népi műveltség fejlődésekor számba kell vennünk, az itt talált népek műveltsége és hatása népünk életmódjára s életszemléletére, egyszóval a honfoglalás előtti Magyarország népi képének felrajzolása. Bár erről a kérdésről az alábbiakban bőven lesz szó, az egész munka elvégzésére az „Avar nép élete“ címen készülő könyvemben vállalkozom. Ez az avar népetet ugyanolyan módon igyekszik megközelíteni, mint a jelen munka a magyarságét.

Mindebből világosan látszik az, hogy mikor elébb azt mondtam, hogy mindaz, amit ebben a könyvben a magyar nagycsaládról, a népi munkáról, a halálról és a másvilágról írok, csak töredéke mindannak, amit el kell végeznünk, az tényleg így van. Nem más ez a munka, mint hozzájárulás ahhoz, hogy végre az összes rokontudományok egybefogásával megrajzolhassuk népünk egykori életét. Abból, amit a régészeti munkáról fentebb mondtam, nyilvánvaló, hogy a munkát egymaga nem tudja vállalni.

*

Az, amit ebben a rövid összefoglalásban a honfoglaló magyar népről megmaradt adatainkról s az adatokat feldolgozó különböző tudományágak munkájáról elmondtam, nem csupán arra szolgált, hogy a magyar népetl kutatásban betöltött szerepüket ismerthessem. Az egyes szaktudományokról szóló futólagos vázlatok kivétel nélkül azal az egyhangúan ismétlődő mondattal fejeződtek be, hogy egyik sem képes egymagában a feladat vállalására és megoldására. Mindebből kényszerű erővel bontakozik ki az a felismerés, hogy az egymást kiegészítő, gazdagító rokontudományok a munkában a legszorosabban egymásra vannak utalva. Ez, természetesen, nem jelenti önállóságuk feladását, vagy az anyag természetéből kialakult munkamódjuk önállótlanóságát. A különböző szaktudományok képviselői már régen felismerték ennek a munkaközösségnek szükségességét, és időről-időre egy-egy kitűnő munkában összegezték az eddigi kutatások eredményeit. Őszintén szólva az az érzésem, hogy ez az egymás munkájáról való

tudás még nem mélyült el eléggé. Ezt magam munkáján tapasztaltam a legjobban. Addig ugyanis, amíg a történelmi, nyelvészeti és néprajzi stb. munkákból csak az összefoglaló eredményeket olvastam el, reménytelennek láttam azt, hogy valaha is meg tudjam szólaltatni a régészeti anyagban is bennerejlő teljes népi emlékezésanyagot, pedig ezt tűztem ki munkám végső céljaként. Amikor azonban a gondos történelmi, nyelvészeti, településtörténeti és néprajzi részletmunkák seregén átrágtam magamat, bár azok sokszor látszólag semmi összefüggésben nem voltak a régészeti anyaggal, akkor sokrétű gazdagságban bontakoztak ki az összefüggések, és élettellel teltek meg az eddig néma temetők s rozsdás régiségek. Ez a könyv is ennek a mély felismerésnek az eredménye. Meggyőződésemm, hogy minél inkább részleteiben is megismerjük egymás munkásságát, s minél őszintébben vonjuk be munkánkba népünk kimeríthetetlen tudásanyagát, annál gazdagabban tudjuk megmutatni az egykori valóságot, népünk családját, munkáját, szépségeit, örömét, nyomorúságát s halálát. Ehhez a közös munkához adom azt, ami tőlem tellett, s amit munkáimból az olvashatóság rovása nélkül egy népkönyvbe beleilleszthetek.

C) A magyar föld képe a honfoglaláskor

A) *A föld és állatvilága.* Ha a magyar földre, a Kárpát-medencére gondolunk, az a kép bontakozik bennünk, amelyben ma élünk. A falusi ember faluja határát s környékét ismeri jól, munkában vagy katonáskodása alatt távolabbi vidékeket is bejárt. A városi ember a környétegek útvesztőiben mozog otthonosan, s a vidéket vonatról, kocsiról, nyaralásából vagy gyermekkori emlékképeiből ismeri. Városok, falvak, gyáarak, betonutak, szántóföldek s gyümölcsösök borítják a termékeny földet, s a nagy erdőségeket és hegyeket is utak szelik át, s ezek mellett mindúntalan felbukkan egy-egy írtványfalu. Folyóink sodrát gátak zabolázzák, hullámaikat gőzhajók szelik, s hídjain vonatok vagy szekeres emberek s gyalogjárók mennek át.

Gőzekék vagy állathúzza vasekék hasítják fel a föld áldott ölet, s cséplőgépek motorjai fejtik ki az életet a búzából. Az erdőségekben gondos számításokkal termelik ki a fát, s a gyors patakok malmokat hajtának. Itt nyomorúság van, ott jobban élnek az emberek, de alig van talpalatnyi föld, amelyik ne az embert szolgálná, s ne követelné meg a kemény munkát ezért a szolgálatért. Ha erre a minden zege-zugában emberlakta s emberjárta földre rajzoljuk fel a honfoglaló magyarok temetőinek helyeit, akkor meglepődhetünk, hogy eleink e jól használható földnek csak töredék darabját szállották meg. Csakhogy ezer évvel ezelőtt más volt itt a világ, s más az élet. Úttalan erdők rengetege övezte az Alföldet, a Dunántúl szelíd lankáin is több volt az erdő, mint manapság. A Balaton déli sarka mocsárba veszett, s a Fertő vizei Győrig értek. Az Alföld sem az volt, mint ma. Ma még messze vagyunk attól, hogy a honfoglaláskori Magyarország földjéről pontos képet adhassunk. Azt, ami alább következik, nem is ilyen igénnyel jegyeztem fel, hanem csak az volt vele a célom, hogy aki ezt elolvassa, valamiképen maga elé tudja képzelni azt a földet, amelyen őseink megtelepedtek. Ez a föld még nem is olyan régen más volt, mint ma. Hallgassuk csak meg a nemrégén élt, vagy még ma is élő öreg magyarokat, vagy a 100—200 éves városi jegyzőkönyveket, mit vallanak a régi határról. A Kunság és a Sárrét három kitűnő ismerőjének, néhai Györffy Istvánnak, Szabó Kálmánnak és Szűcs Sándornak könyveiből idézem az alábbi részleteket.

„Egyszer valami régi térképek kerültek a kezembe, amelyek a Nagy-kunságot és környékét mint valami tengert mutatták be. Imitt-amott szigeteket, szárazulatokat mutattak a mappák, de az egyes községek határai nagyobb-részt víz alatt állottak. Kezembe került egy 1699-ben készült határleírás, melyből kiderül, hogy náddal, sással, gyékénnyel felvert rétság volt az egész táj, s a német leíró szerint: A lakosok csak csónakkal tudnak egyik helyről a másikra járni.

Aztán a Kiskunság felől kezdtem érdeklődni.

A Tázlár-Szank puszták határperiratai kerültek a kezembe. Egyik tanúvallomásban ezt olvasom: A tázlári duc-tusban levő Hosszú-hát régenten egy kettős hegy volt, de amelyet a szelek már széjjel hántak és más formába öntöttek. Tanít a tapasztalás is, hogy ezen homokos vidéken

tsak egy esztendő alatt is, nem még annyi sok idő múlva hányféleképen változik a helynek fekvése.“

„Ezeket tudva, mondanunk se kellene, hogy az emberi élet is más módon folyt itt akkor, mint manapság. Szántani vetni csak mindössze is kevés ármentes helyeket, az ú. n. szigeteket lehetett. Sokszor ezekre is hajóval vitték be az ekét és hasig érő vízben, vagy ennél is mélyebben úsztatták be a lovakat. A termést is hajóval kellett kihordani. Épen csak, hogy megtermett az esztendei kenyérnek való, Így hát a földművelés inkább csak mellékfoglalkozásnak számított. A szegényembernek a rét volt a terített asztala. Mint pákász, halász, csikász, madarász, darvász, méhész, gyékényszövő, nádvágó a rét Isten adta javaiból éledélt. Ezt gyűjtögette össze télszakára is. A gazdaember vagyona sem szántóföldben, hanem nagyszámú jószágállományában volt. Az árvízjárta kővér legelőkön és a mocsári szárazulatokon virágzott a nomád és félnomád állattenyésztés. A szinte határtalan közlegelőre mindenki annyi jószágot csaphatott, amennyi neki tetszett. A faluhoz közelebb eső páskumon legeltették az esténként hazatérő csordát, csürhét, valamint a fejősjuhokat is. Távolabbi határrészeken a künn telelő rideg gulyát, kondát, juhnyáját és a késő ősszel szétvert ménest járatták. A vagyont jelentő állatállomány őrizői, a pásztorok, megbecsült, ősi soron szabad emberek voltak és valósággal külön társadalmi osztályt alkottak.“

„...vizes esztendők következtek be az 1880-as évek elején, amelynek nagyságáról és halbőségéről apáinktól eleget hallottunk. Mi is átéltünk hasonló vizes éveket 1916—17-ben, amikor oly helyeken, ahol előző esztendőben még búzát arattak, pár kilós csukát és pontyot lehetett fogni. Tanyáinkon mindenki halászott...“

„Ha a nyári forróság leperzselte a legelőt, beverték a jószágot a rétbbe, ahol még mindig talált harapnivalót s ha az évtizedes aszály ide is utánuk jött, felcsendült a pásztor ősi, pogány éneke:

*Kiszáradt a tóbul mind a sár, mind a víz,
A szegény barom is csak a gazdára níz,
Istenem, istenem! Adj egy csendes esőt,
A szegény baromnak jó legelő mezőt!*

A kun városok régi protokollumaiban sohasem olvastam, hogy az árvizek miatt panaszkodtak volna, pedig sok-

szor a házakba is beesapolt a szennyes víz. Sőt ellenkezőleg! A türkevei tanács például 1780-ban úgy határoz, hogy: a víznek megtartásáért instálni kell, mivel a víz mindjárt elmegyén, sok helyen alig vagyon térdig való víz és ha ez a kevés árvíz sem lett volna, a militia számára szénát sem lehetett volna kaszálni, és barmaink most is egyedül ott élhetnek, ahol a víz a földeket megfutotta.“

Akár csak a honfoglaló magyarok régi hazájáról szóló arab írásokat olvasnók, amelyek fában és vízben bővelkednek, s nyirkos legelőkben gazdag földnek jellemzik előbbi lakóhelyünket. De mégsem teljesen azonos a két kép. Az Alföld ma jóformán fátlan, s az öregek emlékezete szerint is az volt. Alig találunk itt-ott egy-egy árván maradt mocsári tölgyes vagy nyíres foltot. Az akácfát hagyjuk ki számításunkból, mert az Amerikából került át és csak a török idők után kezdett meghonosodni nálunk. Vajjon tényleg mindig ilyen fátlan volt-e az Alföld? Nem, egyáltalán nem. Régente a Krisztus születése előtti időkben javarészt erdős ligetek borították, a vizek partjai mentében ligeterdők, mocsárerdők s homoki erdők és cserjések lepték el területét. A lápi erdőkben dúsan nőttek a nyírfák, és füzesek tarkították a semlyékes parti részeket, és a kotus, zsombékos ingovány szigeteit és nagy legelőit. Édesfűvű s dús rétekkel megszaggatott mocsaras erdő volt régen a mai búzatermő Alföld. A tószegi őskori lakótelepről tölgy-, nyír-, fűz-, szil-, nyár-, kőris-, juhar-, mogyoró- és somfamaradványok kerültek elő. Az erdőségek irtása már az őskor nagy paraszti műveltségei idején megkezdődött, de kétségtelen, hogy a honfoglalás korában s még jóval utána is az Alföld mocsaras, ligeterdős pusztaság volt, amelyet sűrűn tarkítottak tömör erdőfoltok. Az a végzetes elmocsarasodás és a futóhomokot felszabadító erdőirtás, tehát ahogyan mondani szokás, az elsivatagosodás, csak a török hódoltság alatt és után alakult ki. Az az állapot tehát, amelyre még a mai öregebb emberek is emlékeznek, nem azonos az Alföld eredeti felszíni képével. A várpalánkok építéséhez szükséges tömérdek gerendát a tölgyesek kiirtásával szerezték meg, ezek nagyobb mérvű irtása azonban már akkor megkezdődött, amikor az idetelepedett kisebb falvak körül az egyre szűkebb határt erdőirtással tágtították. A török alatt a nagyobb városokba tömörült lakosság elhagyja a kis falvakat, s magára hagyja a földet is. A természet pedig

lassan visszahódítja a maga birodalmát. csak az egykori erdők nem nőnek ki újra a sivatag talaján. Pedig a pusztulás előtt nagyhírű gyümölcsösök tarkították a szántóföldeket, s Árpádok korában rendszeres faültetvényekről hallunk hírt. Az egykor sűrű rajokban megtelepedett falvak feltárása csak nemrégén kezdődött el, egy-egy nagyobb város határában tucatszámra bukkan a szántóember az elhagyott falvak romjaira. A pusztulás, főként pedig az erdők kiirtása, megváltoztatta az Alföld éghajlatát is. Az elszikesedett s homokosodott tájat vadvizek öntik el, s ahol régebben gabona termett, vagy falvak házsorai állottak, ott későbben halászházak és pákásházak vertek tanyát. E rettenetes pusztulás után megkezdődött az új honfoglalás, s ez a munka még manapság is tart.

Vessünk most egy pillantást a régi állatvilágra is. Mikor a kereszties hadak 1189-ben átvonulnak az Alföldön, az utazás leírója, mint Isten különös csodatételét említi meg, hogy a kereszties vitézeket nem gyötörték azok az állatok, amelyek más halandó utazót halálra kínoznak, nevezetesen a kígyók, legyek, bögölyök és szúnyogok. Úgy látszik, akkor is bővében voltak a mocsarak embert s állatot egyaránt gyöttrő teremtményei. De más fajta állatok serege is itt tanyázott. Ezek legnagyobb része a pusztuló erdővel együtt pusztult, vagy pedig elhagyta az Alföldet, s visszahúzódott a hegyvidékek erdeibe. Nyáron s ősszel a sűrű s mocsaras erdőkben tanyázott a bölény, télen felhúzódott a száraztalajú hegyvidéki erdőségekbe. Végül itt rekedt s Erdélyben még 1762-ben is látott bölényt Újfalvy Sándor. Itt csatangolt az őstulok is, s lápos, ingoványos réteken jávorszarvas legelt, akár csak egykor a Meotis parti ingoványjaiban, amikor új hazába vezette a két vadásztestvért, Hunort és Magyart. Dámszarvasok s gímszarvasok tarkították a régi Alföld állatvilágát, s a nedves és mocsaras helyeken vaddisznófalkák tanyáztak. Malacikból szelidítették a szalontai disznót s a „szelíd“ réti disznót. A ragadozók közül a hiúz, a vadmacska, a farkas és a csikasz volt a vadászember zsákmánya, de róka is akadt bőséggel. A prémvadásznak sem kellett a hegyvidék úttalan erdeibe mennie, mert a vidra, nyest, nyuszt, menyét, hölgymenyét, mogyorómenyét és görény bőséggel élt e területeken, ma ezek nagyrésze kihalt. Nyulak, mókusok, pelék, ürgék, egerek, patkányok akkor sem voltak kevesebben, mint ma.

Hátha még mindehhez a kanaáni bőséghez még a madárvilág végeláthatatlan sokféleségét is felsoroljuk. A ma is itt élő sok madáron (pacsirta, cinke, veréb, seregély, holló, varjú stb.) kívül az erdőkben harkály kopácsolt, a ritka császármadár és fajd mellett az értékes sólyomfajták serege fészkelte dús tölgyesek és nyíreszek ligeteiben, s a keselyűk serege lesett áldozatra. Azok a vadkacsafajták, amelyek csak átvonulóban pihennek meg vizeinken, régente mind állandó lakói voltak az Alföldnek, hemzsegett a sokfajta lúd s hattyú is bőven akadt. A gémelek, gólyák, pelikánok sokasága halászott halat s békát keresve a lápi vizekben.

Ki győzné felsorolni azt a sok halfajtát, amelyeknek mesébeillő bőségéről még száz évvel ezelőtt is híresek voltak az Alföld vizei, s az Árpádkorban gondozott halastavakban tenyésztették őket. Legtöbbje vadvizekben ívott, s ezek lecsapolása után megcsappant a halállomány, s pusztulásnak indult a régi halászelet is.

Joggal kérdezhetné bárki, hogyha mindez már száz évek előtt kipusztult, akkor honnan tudjuk ilyen eleveenséggel megállapítani az egykori állatvilágot? Az Alföld növény- és állatmaradványok elemzésével, főként azonban a régi feljegyzések segítségével meg a hely- és dűlőnevek magyarázatával állapították meg arra hivatott szakemberek.

Ez a gazdag állatvilág az erdők kipusztulásával a hegyvidékekre menekült, s legtöbbje még ma is ott él, egyikét-másikat pedig megszelídítette az ember, s így ma is népünk háziállata.

Mindezeket megismerve, szinte szó szerint, a magyar Alföldre alkalmazhatjuk mindazt, amit az arab írók régi hazánkról, a déloroszországi magyar földről mondtak, e leírásokban azonban még mindig marad egy pont, ami nem fedti az Alföldről rajzolt képet. Azt is írták ugyanis régi szállásainkról, hogy azokon sok szántóföldünk van. Abból, amit az egykori Alföldről megismertünk, kiderült, hogy ez a manapság jellegzetesen gabonatermő vidék akkortájt nem volt nagyon alkalmas arra, hogy ekés földművelés alá fogják.

Még egy alapvető különbség volt a két haza között, s ez az volt, hogy míg a régi haza síkságai szinte határtalanok

voltak, az új haza síkját köröskörül erdőrengetegek s nagy hegyek övezték. A sík területeket elhagyva vessünk most egy pillantást a hegyvidékekre is. Erdély honfoglaláskori állapotát mutatom be, s ezzel egyúttal a régi földkutatás egy másik módszerének megismertetésére is sort keríték. Az alföldi részek megismerésekor főként azt a munkát mutattam be, amelyet régi országgépünk megalkotásában a növény- és állattan végez, az erdélyi föld ismertetésével azt példázom, hogy tisztán régészeti leletek elemzésével miképpen tudjuk egy terület egykori lakottságát s a föld életrajzát felvázolni.

A feladat látszólag egyszerű, mert hiszen nem kellene mást tennem, mint egy térképre felrajzolnom azokat a helyeket, ahol honfoglaláskori leleteket találtak, s kimondanom, hogy itt laktak a honfoglaló magyarok, máshelyt meg nem laktak. Ámde vannak Erdélyben olyan területek, amelyeket már kétségtelenül korán megszállott a magyarság, még a honfoglalást követő száz éven belül, s még eddig nem ismerjük innen régészeti emlékeit (pl. Szamosjenő, Doboka, Keszi). Erre meg azt mondhatná bárki, hogy ezek szerint a véletlen által felszínre hozott leletek nem is alkalmasak arra, hogy belőlük az egykor lakott földterület térképét megrajzolhassuk. Fogas kérdés ez, s a vele okozott kételkedésünk még erősebbé válik akkor, ha elmondom az alábbi érdekes kísérletet. Az Erdélyi Tudományos Intézet nemrégiben elhatározta, hogy Erdély egy kis részét, négy falu zárt települését, minden szempontból megvizsgálja, hogy e falvak népének életét, földjének multját egyaránt tisztán láthassuk, s alapot adjunk a segítséghez is. Ebben a munkában sor került a terület régészeti emlékeinek felkutatására is, azért, hogy megfigyelhessük, hogy hol és milyen korban lakott itt előttünk ember. A kutatás megindulása előtt mindössze négy leletet ismertünk erről a környékről, ezek közül három őskori emlék volt, egy pedig a római hódítás idejéből származott. Ez vajmi sovány adat volt ahhoz, hogy a terület egykori településére következtetni lehessen. Egyik kitűnő régész-szakemberünk vállalta azt a munkát, hogy a falvak határait szinte nyomról-nyomra bejárja, s megfigyeli a szántásokat, domboldalakat, patakmedreket, hátha a felszínre került emlékekből további adatokat kaphatunk arra, hogy hol induljanak meg a rendszeres ásatások. Egy heti munka után 21 helyen

állapított meg őskori és rómaikori telepnyomokat. E nyomok túlnyomórészen őskoriak voltak.

Ezek után most már tényleg úgy tetszik, hogy amíg az ország egész területét hasonlóképen be nem járják, hiába való minden próbálkozás, amely a véletlen által felszínre került s múzeumba behozott leletek alapján akarná megrajzolni egy-egy földterület lakottságát s annak az idők folyamán beállott változásait. Tegyük azonban egyelőre félre aggodalmainkat s nézzük meg, milyen módon történik ez a munka, s a kutatás munkamenetének megismerése után feleljünk a nekünk szegezett kínos kérdésekre. A honfoglaláskori Erdélyt kutatjuk, azonban a munka nem a honfoglaláskori lelőhelyek térképezésével kezdődik, hanem a legkorábbi emberi települések nyomainak feljegyzéséből indul ki, s így közeledik lassan-lassan a magyar honfoglalás korához.

Az őskőkor emberének kőeszközeit nem találjuk nagyobb összefüggő területeken. Az ősemlék az erdélyi szorosok bejáratainál s az azokat összekötő utak mentén kisebb telepken élt. Ez az elhelyezkedés már szinte kirajzolja a későbbi nagy kereskedelmi útvonalak irányát. Egyéb szempontból nem is érdekel minket az ősemlék, mert nem alakította át munkájával azt a földet, amelyen életét leélte, hanem csak a vadon termő növényekből, gyümölcsökből s a föld állatvilágából szerezte meg ennivalóját. Ezt az emberfajtát a jégkorszak beköszöntése űzte el helyéről, s csak az Erdélyi Érchegység egyik eldugott zugában vészelhette át egy kisebb csoport ezt a keserű időt. A jég elhúzódása után megjelenő ember jóformán az egész erdélyi medencét kitölti, falvait és telepeit nemcsak a folyóvölgyek síkságain találjuk, hanem kis patakok s rengeteg erdővel be-nőtt területeken is nagyszámban fedezhetjük fel. Felkereste az erdők vad gyümölcsöseit, kiirtotta közülük a fákat, tanyát vert mellettük, majd hozzákezdett az erdők kiirtásához is, hogy a földművelés számára is helyet teremtsen. Egyelőre még nem ismeri az ekét, nehézkes kőkapákkal kapálja fel a földet a szemes termés számára, ahol pedig nem volt elegendő hely a földművelésre, ott felgyújtotta az erdőt, s a kiégett erdők hamujával jól megtrágyázott földben látott hozzá munkájához. Háziállatai is bőséggel vannak már. Ez az ember tehát már nemcsak élődíje a földnek, hanem megkezdte a föld átformálását, az emberi táj

kialakítását. Még jobban átalakult az őstermészet akkor, amikor a réz, majd a bronz megismerésével egyre erőteljesebb és hatásosabb lesz a termelés, és a sóbányászat révén kiépülnek az Erdélyt áthálózó kereskedelmi útvonalak. A főút az ojtózi szorosnál torkollott be, s a Küküllők mentén tartott nyugat felé, majd a Marosnál kettéágazott, egyik ága a Meszesi-kapun keresztül, a másik pedig a Maros mentén tartott az Alföld felé. E nagy korszakok régészeti emlékeit úgyszólván mindenütt megtaláljuk Erdélyben, kivéve a Bihari-hegység nagy tömbjét, Fogaras, Krassó-Szörény és Hunyad megyék déli részét, az Ilosvai-hegységet és a Máramarosi havasokat és a Déli- és Keleti-Kárpátok magas gerinceit.

A fiatalabb kőkorszaktól a bronzkor végéig szinte mindenütt szélesedik, tágul az emberlakta terület, erre mutatnak a leletek s ezt is kellett várnunk: a tudás tökéletesezésével és az új fémanyagok feltalálásával mind jobban fejlődik a földművelés, s mind nagyobb területeket hódít meg az ember a maga számára. Ezek alapján azt várhatnók, hogy amikor a kezdetleges kapás földművelést egy új eszköz — az eke — forradalmasítja, s a drága bronzholmi helyébe az olcsóbb vas kerül, akkor a fejlődés egyszerre meggyorsul, egyre nagyobb és nagyobb területek szolgálgják a diadalmas embert. E helyett azonban más történik, a lakott és művelt területek mind összébb és összébb zsugorodnak, úgyhogy lassan már csak a nagy folyók partjai mentén van élet, s a nagy kereskedelmi utakon folyik a forgalom. Ezen a lassú pusztuláson még a város- és útépítő római hódítók sem tudnak segíteni, pedig mindenünnen összeszedett telepésekkel igyekeznek feltölteni a pusztuló népeiséget. Alig másfélszáz esztendőig voltak Erdélyben, s nyomukat irgalmatlanul elsöpörte az idő.

Mi lehet az oka ennek a váratlan pusztulásnak, amely épen akkor következett be, amikor a legnagyobb fejlődést várhattuk volna? Európa és Ázsia túlnépesedő tájairól Krisztus születése előtt több mint ezer esztendővel, közvetlenül a vaskorszak hajnalán, óriási arányú népvándorlások indulnak meg. Ezek a vándorlások állandó nyugtalanságot okoznak a népek országútján, s így annak egyik legfontosabb keresztezőpontján, Erdélyben is. E népmozgalmak kezdetén észak felől nyomul be ide egy nép, s ez áthaladva Erdélyen, később a Balkánon tűnik fel, s belőle alakul ki a

nagyhivatottságú görög nép egyik nagy törzse: a dór. Ezután keletről indulnak meg azok az állandóan ismétlődő lökések, amelyeknek rendszerét a bevezetésben felvázoltam. Közben azonban a szkiták elerőtlenedésének korában egy nagy nyugati hódító süpri el a régi világot s telepíti meg népét hazánk területén is: a kelták népvándorlása csap át hazánkon. Így tartott ez szakadatlanul egészen a magyar honfoglalásig, úgyhogy a honfoglalást közvetlenül megelőző gepidák és avarok csak a nagy kereskedelmi út mentén laktak, de, úgy látszik, az ojtózi bejárat már ekkor elvesztette fontosságát. A magyar honfoglalók leleteit is pontosan ezen a területen találjuk, csak a Küküllőmenti kiszögelést nem szállják meg kezdetben őseink. A lakott terület peremein pedig már az avar időkben megjelennek az igénytelen szláv néptöredékek.

A kérdés mármost, hogy mi történt azokkal a helyekkel, amelyeket 2000 év alatt a lakosság elhagyott? Csupán parlagon heverő földek, lerombolt vagy az idő által megevett falvak helyei várták-e, hogy valaki ismét birtokba vegye őket, megművelje s új hajlékot építsen a romok helyén? Az történt-e, amit az Alföldön láttunk, hogy a kipusztított erdők helyét mocsár és sivatag lepte el? Nem, Erdély földje, éghajlata s fái más természetűek. Itt a küzdelem, amióta ember él ezen a földön, két hatalmas erő között dúl: az emberi munka és az erdő térhódítása között. Egy-egy elhagyott földterületen nem egészen száz év alatt szinte új őserdő nő, aki tehát újra birtokba akarja venni a területet, annak újra kell kezdenie a munkát. Ezért mertem mondani, hogy a magyar honfoglalás utáni 300 esztendő a magyar munka hőskölteménye, olyan erőpróbája népünknek, amelyben megmutatta igazi erejét. Ez alatt az idő alatt a magyar ember küzdelmes munkával visszahódította az erdőtől az élet számára azt a hatalmas területet, amelyet az előtte itt lakók 2000 év alatt elhagytak, sorsára bíztak. A magyar munka abban a sorrendben gyúrta át a nyers őstájat ismét az ember képére, saját képére, amilyen sorrendben az előtte elnéptelenedett. Már egészen az egykori legnagyobb kiterjedésű lakott területek határáig nyomult előre, amikor segítőtársat kapott északon és délen, az ide-telepített szászágban. Ekkortájt jelennek meg Erdély soha ember által nem lakott hegyein a hegyipásztorkodó rumének. Nekik köszönhető, hogy az ember nem lakta vidéket

belekapcsolták az emberi életbe. Később az Erdélyt védő magyarság sokat vérzett, s ellenséges dúlások falvainak százait pusztították el. A megcsökkent számú magyarság nehéz munkával kiharcolt földjeire ezidőtájt kezdenek leereszkedni a rumének, s ekkor válnak átmenetileg szász többségűvé a kipusztult magyar városok.

A honfoglalás szempontjából munkánk tanulsága az, hogy a honfoglalók megszállták az akkor lakható teljes területet, szinte pontosan addig a határig, amelyen belül közvetlen elődeik, a gepidák és az avarok laktak. A megszállásból csak a korábbi küküllőmenti avar terület maradt ki.

Áttekintve Erdély településének alakulását, vizsgáljuk meg, hogyan jutottunk ezekre a megállapításokra, s hogy mi is az eredmény lényege, s vajjon van-e jogunk azok után az aggodalmak után, amelyeket a véletlen által felszínre hozott leletekről mondtam, ilyen biztonsággal beszélni.

Az eredmény nem csupán az, hogy megállapítottuk, Erdélynek melyik része volt lakható a honfoglaláskor s hogy ezt a területet a magyarság egy avar sziget kihagyásával egészében megszállotta. Ez csak egyszerű tény lenne, amely segítségünkre van a munkánkban. Igazi eredménynek azt tekintem hogy a földet, mint emberi munkát ismertük meg, s a települést, megszállást vagy térvessztést és újabb hódítást nem egyszerűen úgy nézzük már mint állapotot vagy politikai történést, hanem mint a munkába beállást vagy a munka elől való meghátrálást. Ebből a szempontból szinte közömbös az, hogy e népek a földön marakodnak-e egymással, vagy békésen adják át helyüket egymásnak, a fontos csak az, hogy folyik-e a küzdelem a természet erőivel (mocsár, erdő, homok) azért, hogy az ember szolgálatába állítsák őket, vagy pedig alábbhagy az örök harc, és az ember meghátrál. Nézzünk azonban még mélyebbre a dolgokban. A természet van s lesz, erői mindig ugyanazok, legyőzni tehát csak úgy lehet, ha nem akarjuk elpusztítani, hanem segítségül hívjuk. E segítség ára a munka. Ez a munka hozzá kell alkalmazkodjék azokhoz az erőkhöz, amelyeket igájába akar fogni, így lassan az ember átalakul a munka képére, a földet pedig a maga igényeinek megfelelően a maga hasonlatosságára és képére teremti. A két erő harcából tehát új valami születik, a

földnek és az embernek elválaszthatatlan közössége. A föld legalább annyira emberré változik, mint amennyire földdé alakul a rajta élő ember. Láttuk azt, hogy a magyar föld a honfoglaláskor úgyszólván nyers föld volt, amelyen a természet a saját törvényei szerint uralkodott. Ezt a földet a magyar ember teremtette olyanná, amilyen ma, tehát a föld az ő nevelése s ő a föld neveltje. A magyar ember és a magyar föld elválaszthatatlan egységgé lett, s így a föld még akkor is a magyar nép kizárólagos és megválthatatlan tulajdona, ha esetleg nem neki ad most kenyeret.

Ennek igazságát minden dolgozó magyar ember érzi s éppen ezért annál kínosabban hatnak azok a kérdések, hogy vajjon a régészeti leletek alkalmasak-e ilyen mélyreható emberi dolgok felfedezésére? Nézzünk tehát szembe az aggodalmakkal. A szembeszegezett kérdés az volt, hogy amíg az egész Kárpátmedence nincsen rendszeresen átkutatva, addig nem lehet a véletlen által felszínrehozott leletekből az egykori lakottságra, a művelt föld kiterjedésére vagy összezsugorodására következtetni. Hogyan állunk tehát ezzel a kérdéssel? A feleletet pontokba foglalom, hogy világosan követhessük egész gondolatmenetét.

1. Kétségtelen, hogy a Kárpátmedencét ma sokkal nagyobb területen lakja, dolgozza s járja az ember, mint valaha is a történelem folyamán. Mindenütt munka folyik: útépítés, házalapozás, kútásás, faültetés, erdőirtás, veremásás, szántás, homok- vagy agyagkitermelés, s ki tudná felsorolni, hogy mennyi olyan munka, amelyik mind a föld mélyét bolygatja meg. Az emberi munkához járul még, hogy a szántott domboldalokról az eső egyre mossa a földet, s a völgyek patakjai és folyói egyre szakítják martjaikat. A régészeti leletek ilyen alkalmakkor bukkanak fel a föld mélyéből. Mivel azonban ez a munka az egész Kárpátmedencében mindenütt folyik, tehát a leletek egyforma eshetőséggel kerülhetnek elő. A véletlenben tehát van valami szabályszerűség. Az érdeklődő falusi emberek s faluvezetők sem csak egy-egy szűk területen találhatók, hanem nagyjából ugyancsak az egész területen egyformán szóródnak szét, s így a talált leletek múzeumba- vagy gyűjteménybe-kerülésének valószínűsége is körülbelül egyforma.

2. Ennek megfelelően például az újabb kőkorszakra jellemző cserépanyagot vagy kőeszközöket nagyjából az

egész ország területén egyforma mennyiségben ismerünk, illetőleg törvényszerűen hiányoznak mindazokról a területekről, amelyekről jól tudjuk, hogy csak az utolsó 7—800 évben népesedtek be (pl. az erdélyi hegységek tömbje). A véletlen tehát nagyjából minden területen egyformán működik.

3. Ha azt látjuk, hogy a véletlen által felszínre hozott vagy ásatások során felszínre került leletek térképezésekor a későbbi korszakok (pl. Erdélyben a vaskortól kezdve) emlékei egyre kisebb területen találhatók, mint az előző korok emlékei, akkor nem kételkedhetünk többé abban, hogy ezekben a korokban tényleg kisebb területeket szálolt meg az ember. Különösképen akkor kell hitelt adni ennek a megfigyelésnek, ha tudjuk, hogy például az újabb kőkorszak emlékei a falusi ember szemében hitvány cserépnél alig látszanak egyébnek, viszont a későbbi korok fémtárgyai, kengyelek, kardok, néha pedig ezüst és arany ékszerek, jobban felkeltik a figyelmét, tehát nagyobb a lehetősége annak, hogy múzeumba kerüljenek.

4. Ha tehát megvizsgáljuk azt a sok-sok ezer, sőt több tízezer leletet, amely a Kárpátmedencében már eddig is napfényre került, akkor bizonyos tág határok között végleges következtetéseket állapíthatunk meg az itteni élet alakulásáról, véletlenben megnyilatkozó törvényszerűség segítségével. Ezt a törvényszerűséget a nagy számok törvényének nevezzük.

5. Mindebből azonban világos az is, hogy az élet alakulásának csak nagy vonalait tudjuk a régészeti leletek megfigyeléséből kiolvasni és csak laza határokkal tudjuk körülírni az egykor lakott területek nagyságát. Nem tudunk azonban pontos feleletet adni arra, hogy milyen sűrűségű volt az egyes korok települése. Ha azonban a régészeti leletekből kibontakozó eredmények rögzítésekor segítségül hívjuk mindazt, amit az egyes népek vagy műveltségek életformájáról tudunk (pl. földműves vagy pásztornép) s ennek alapján a földrajzi tudást is megvallatjuk, akkor a régészeti eredményeket még nagyobb pontossággal értékelhetjük.

6. Mindezt tudva térjünk vissza arra a kérdésre, amelyet az elején vetettem fel, mikor is elmondottam, hogy egy kis területen a véletlen csak négy lelőhelyről adott hírt, a rendszeres felszíni bejárás pedig 21 telepről tudósított. Ha

azonban ennek a kicsiny területnek négy lelőhelyét az egész Kárpátmedence óriási térképére vetítjük, akkor ez is eláru: annyit, hogy ebben és ebben a korban ez a terület lakott volt. A pontosabb kutatás ehhez csak annyit tett hozzá, hogy megállapította a lakottság sűrűségét.

Azok az aggodalmak tehát, amelyekkel a lelőhelyekből kiolvasható következtetések elé néztünk, nagyrészt alaptalannak bizonyultak. A leletek tényleg alkalmasak arra, hogy belőlük egy terület életének alakulását figyelemmel kíséressük, csupán arra alkalmatlanok, hogy pontosabb kérdésekre feleljünk segítségükkel.

A magyar Alföld honfoglaláskori képéről a néprajz, földtan, földrajz, növény- és állattan eredményeinek ismertetésével vázolhattam fel hozzávetőleges képet. A régészet segítségének módját pedig Erdély településföldrajzának bemutatásával szemléltettem. Ilyen s hasonló munkákkal kell kialakítanunk a honfoglaláskori Magyarország emberföldrajzi, növény- és állattani képét. A fentiek csak ízelítőként szolgáltak ebből a munkából. Még így is remélem, hogy két tanulságot minden olvasó levon belőlük. Az egyik az, hogy a honfoglaláskori magyar föld felszíne, vízei, erdei s állatvilága egészen más volt, mint a mai, a honfoglaló magyar nép életét ebben a régi környezetben kell megelevenítenünk. A másik tanulság pedig az, hogy e kutatásoknak nem csupán történeti öncélúsága van, hanem eredményei hozzájárulnak a magyar nép munkájának megértéséhez, értékeléséhez és becsületéhez.

B) *A lakosság.* Az új hazába költöző magyarság nem találta lakatlanul a Kárpátmedencét. A lakosság azonban nem lehetett sűrű. A nyugati krónikák úgy beszélnek hazánkról, mint az avarok pusztaságáról, a pusztát szót úgy értve, hogy ember-nemlakta környék. Pedig a honfoglalás előtt itt mintegy két és fél évszázadon át egy hatalmas és népes birodalom virágzott, az avarok országa. Vagy száz évvel a magyarok bejövetele előtt ez a birodalom elbukott, dunántúli területeit a frank császárok serege dúlta, erdélyi részeit pedig a bolgár birodalom csatolta magához.

Az avarok politikai bukása azonban nem jelentette az

avar nép felmorzsolódását, hiába írja a kievi krónikás, hogy eltűntek a föld felszínéről. Még a magyar honfoglalás előtt néhány évtizeddel is hallunk kereszténnyé lett s Nyugat-magyarországra telepített avarságról. Fejedelmeik és főembereik gyakran felkeresik a császár aacheni udvarát. Az azonban kétségtelen, hogy a birodalmi szervezet összeomlása bizonyos önálló szerephez juttatta a különböző szláv törzseket, s tekintélyes államalakulás kezdeteit figyelhetjük meg közöttük. Két nép volt tehát a Kárpátmedencében, amelyik a honfoglalást megelőző 300 esztendőben mind hatalmi szerepével, mind pedig népi tömegeinek jelentőségével meghatározta e terület emberföldrajzi alkatát: az avar és a szláv. Az avarságba olvadt jelentéktelen germán töredékek, mint pl. a néhány ittmaradt longobárd főúr, vagy a földművesként letelepített gepida törzsek épen úgy felolvadtak az avar népi tengerben, mint ahogy azok a bolgár törzsek, amelyeket az avarság magávalszakított Déloroszországból, vagy később vándoroltak hozzá keletről. A hódító frankoknak a népi élet szempontjából csupán az volt a jelentőségük, hogy megszervezték a Dunántúl keresztény egyházi életét, a hódító bolgárság pedig fenntartja az erdélyi sóbányák művelését s talán Pest város megerősítésével építi ki a sókereskedelem dunai hídfőjét. Az avarság és a szlávtság azonban tömegeiben érte meg a honfoglalást s így műveltségük egybeötvöződött magunkkal hozott műveltségünkkel. Ezért szükséges e két népről is tájékoztatást adnom. Az eddigiekhez híven itt sem bocsátkozom a politikai történelem leírásába, hanem csak a népi élettel közvetlenül kapcsolatba hozható dolgokról számolok be.

Az avarok. Hogyha az avar temetőket térképre rajzoljuk, akkor nagyjából kialakul előttünk a kárpátmedencei avarság szállásterülete. A külső avar leletek, amelyek Ausztriában, a Balkánon s főképen Déloroszországban találhatók, s elvértve még Finnországig is követhetők, most nem érdekelnek minket. Az első, ami a térképen szemünkbe tűnik, az, hogy az avarság zöme nagyjából ugyanazt a területet szállja meg, mint később a kunok. Főként a Kiskúnságon találunk népes avar temetőket. Ehhez csatlakozik Fehér és Tolna megye, Baranya északi szögletével, a Tiszántúl pedig Szegedtől kezdve Békés és Bihar megye alföldi részei és Jásznagykúnszolnok megye egy része. Ez a belső alföldi rész

volt az avarok törzsterülete. E mellett a Balaton északi szegélyét és Nyugatmagyarországot szállják meg sűrű rajokban, Erdélyben pedig a Meszesi kaputól (Zilah mellett) a Maroson keresztül az Alföldre visszakanyarodó ívet és a Küküllő mentét népesítik be. Ezenkívül a Balkán felé vezető főútvonal torkolatánál találjuk nyomukat. A magyarság szempontjából mindebből a következő fontos tények állapíthatók meg: Az avarok vagy csak lazán szállották meg, vagy pedig egyáltalán nem telepedtek meg azokon a részen, amelyek a honfoglaló magyarság életének — a régészeti leletek tanúsága szerint — később a legfontosabb területei. Ilyenek az Alföld északi pereme, a Tisza-alföldtől Pozsonyig terjedő széles sávban. Itt alig-alig akad nyoma az avarságnak, a Budapest—Székesfehérvár—Győr háromszög pedig szinte teljesen lakatlan az avarkorban. A településtörténelem e területeknek csak kis részén (a Tapolca és az Ipoly közötti területen s az ehhez csatlakozó Vác—Tata—Komárom közti háromszögben) tud szláv lakosságot kimutatni, de ennek helynévanyaga is olyan, hogy kétségtelenné teszi a honfoglalás kori magyar megszállást.

Két tényt állapítottam meg eddig: az egyik az, hogy az Alföld avar megszállása fedi a későbbi kun szállásterületek legnagyobb kiterjedését, a másik pedig az, hogy a magyarság megtelepülésében annyira fontos területeken csak elszórva találhatók avar és szláv nyomok. Még érdekesebbé válik a kérdés azzal, hogy viszont a magyarság a honfoglaláskor nem szállja meg az avar törzsterület két nagy csomópontját: a Duna—Tisza közti területeknek nagyjából Üllő, Kecskemét—Szabadka, Újvidék—Baja közt elterülő részét és a Fertő körüli avar telepek helyét. Az alföldi részekben csak nagyon laza magyar megszállás nyomait találjuk, a Fertővidéken pedig egyáltalán nem találkozunk magyar nyomokkal. Fokozza e felismerés jelentőségét az is, hogy e két vidéken semmiféle nyomunk sincsen arra, hogy szlávok laktak volna.

A magyar és az avar szállásterület fő tömbjeiben szinte kiegészíti egymást. Ez eddig elkerülte a kutatók figyelmét. Az embertani vizsgálatok arra a következtetésre jutottak, hogy a magyarságban található mongol elemek az itt talált és beolvadt avarságtól származhatnak. Ebben a megvilágításban nem tekinthető véletlennek az sem, hogy a győri avar temetőben honfoglaló magyarok sírjait is megtalálták, ma-

gam is hasonló tényrt tapasztaltam a viszneki (Heves m.) avar temető ásatásakor. Eddig két magyar lovassírt találunk itt az avar temetőbe ágyazva. A békásmegyeri égető-kemencék egyikében (a kemence régi szláv-magyar szóval pest, innen Pest neve) olyan edényeket találtak, amelyek összekötik az avar időket a magyar időkkel, s ilyenfajta edények kerültek elő a szobi avar temetőből is. A honfoglaló magyaroknál koránt sem volt annyira elterjedt divat az, hogy a sírba edényben adják a halott mellé az ennivalót, mint az avaroknál (vagy az is meglehet, hogy a magyarok fa- és bőredényben tették be a sírba a halott eledelét s italát, az alábbiak szempontjából ez egyre megy). Mikor maguk is edényeket kezdenek halottaik mellé temetni, ezek az edények néha az összetéveszthetőségig olyanok, mint az avar temetési edények.

Éppen a szállásterületek különbözősége miatt nem tartom lehetetlenségnek, hogy a nagy avar temetők egy részébe még a magyarság megjelenése után is temetkeztek az itt maradt avarok, avar módon s avar viseletben. Erre azonban csak nagyon gyér bizonyítékokat hozhattam fel. Alább bőven megismerjük majd a honfoglaló magyarság temetkezését kötő erős szabályokat s azt, hogy mennyire egymáshoz kerültek a temetőben is azok, akiket az életben is egymáshoz kötöttek a család vagy a házasság szálai. Ezeket az erős törvényeket ismerve elképzelhetetlennek tartom, hogy a magyarok egy idegen törzs elhagyott temetőjébe csak egyszerűen beletemetkeztek volna. Mivel mind Győr, mind pedig Visznek épen a két szállásterület határán van, úgy gondolom, hogy az avar temetőben talált magyar sírok inkább olyanféle viszonyról tanúskodnak, mint az egyik erdélyi gepida temető szélén talált avar lovassírok. Nagyon is lehetségesnek tartom, hogy a magyarság az itt talált avaroknál csak egy-egy kisebb, inkább csak jelképes csapattal képviseltette magát s ismertette el uralmát. Ennek emlékei volnának az avar temetőkben talált magyar sírok. Kissé messze kalandoznánk — ámbár a továbbiak alapján nem is látszik valószínűtlennek az, amit mondani fogok —, ha azt gondolnók, hogy azoknak a magyaroknak, kiknek az a szerep jutott, hogy itt e földön vigyázói legyenek a meghódolt avaroknak, ezt a feladatot a tulsó életben is el kellett lássák, s azért temetkeztek az avarok közé, zárt csoportban.

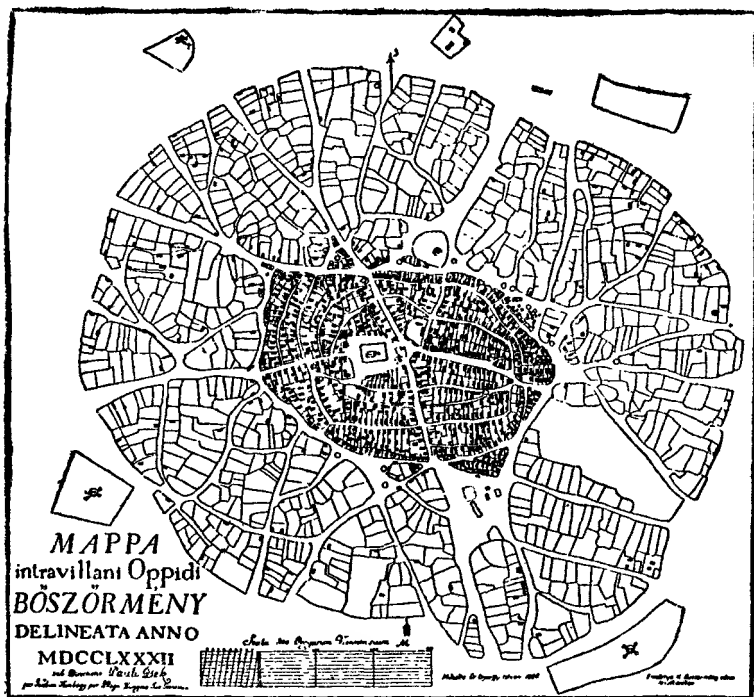
Azzal a most felismert ténnyel kapcsolatban, hogy az avar és a magyar szállásterületek az ország nagyrésztében gondosan elkerülik egymást, még egy-két megvitatandó kérdést szeretnék megemlíteni. Az egyik az, hogy besenyő eredetű helyneveink egyik tömbje éppen a Fertő-tónak arról a részéről maradt ránk, amelynek erős avar megszállását láttuk, de amelyet a magyarság nem foglalt el. Erről a tájról kapunk később hírt a nyugatmagyarországi székelyekről is. Irott forrásaink mind a besenyőkről, mind pedig a székelyekről mint lovas íjászokról emlékeznek meg. A nyugati területeken a legutóbbi ásatások olyan lovassírt tártak fel árpádkori temetőben, amelyben az egész lovat gazdája mellé temették, tehát avar módra temettek, nem úgy, mint a honfoglalók, akik csak a nyúzott lovat tették a sírba. Hasonló temetkezést figyeltek meg Szeged környékén is egy Szent László-kori temetőben. Megjegyzendő, hogy Szeged környéke is a legerősebb avar szállásterületek egyike volt. Nem lehetséges-e, hogy a dunántúli s alföldi, már magyarrá lett avarságot, amely azonban törzsi különállásának tudatát később is megőrizte, telepítették királyaink a Küküllőmentén megmaradt avar törzsekhez s ezek itt mint székelyek (már a nyugati széleken így hívták őket) éltek itt tovább s élnek a mai napig? Ebből megérthetnők azt is, hogy hogyan volt lehetséges, hogy az Alföld kellős közepén még a XIII. században is elég hely volt a kunok letelepítésére. Ez az üresség akkor keletkezett, amikor az alföldi avarság (székelység) Erdélybe települt. Ezt a kérdést még több szempontból is megvizsgálom s végül, a közben szükséges kitérők után össze fogom foglalni azt, hogy milyen jelenségek azok, amelyek alapján komolyan meg kell vizsgálni a székely-avar azonosság kérdését.

Minket a kérdés természetesen csak abból a szempontból érdekel, hogy milyen átalakító hatással lehetett a beolvadt avarság a magyar nép életére. A magyar nyelv török jövevényszavainak régebbi rétegét eddig nagyrészt a déloroszországi bolgár-törökségtől származtatták. Ma nyelv-tudósaink hajlandók e szócsoporthoz több réteget megkülönböztetni, s egy részüket már hazai átvételnek tartják (pl. csődör szavunk esetleg besenyő). Nézzük meg, nincsen-e lehetősége annak, hogy az avaroktól is tanultunk volna olyan dolgokat, amelyek esetleg szavak átvételét is szükségessé tették. Régen tudott dolog az, hogy a magyar arató-

sarló az avar (régente húnnak gondolták) egyenes leszár-
mazottja. Sarló szavunk török jövevényszó. Csakhogy ezt a
sarlóformát ismerik a volgai-bolgárok is, tehát nagyon is
lehetséges, hogy azok a magyarok, kiknek a régi hazában
sok szántóföldjük volt, már ott megismerték a sarlóval való
aratás munkáját. Az avar földművelés nem is lehetett nagy
terjedelmű. Mégis van egy olyan egyező szokás az avar és a
magyar temetkezésekben, ami gondolkodóba kell ejtsen. Az
avar sírokban a sarlót a halott hasára keresztbe tették s így
járnak el a magyarok is. Igaz, hogy ezt a szokást Déloroszs-
országból is ismerjük. Bár nem akarok az avar és a ma-
gyar sarlóforma és a sarlós temetkezés egyezéséből végleges
következtetést levonni, hiszen, mint láttuk, Déloroszsorszá-
gban is megvan ez a szokás, annyit mindenesetre feltételez-
hetünk, hogy lehetséges, hogy az avarok honosították meg
nálunk ezt a szokást. Ez természetesen azt a lehetőséget is
magában rejtené, hogy a sarlóval kapcsolatos munkát s az
ahhoz kapcsolható magyar-török szókincs szócsoportját is
mai hazánkban tanultuk meg. Ez csak igen laza feltételezés,
mert hiszen e szavak egyike az árpa (Árpá-d) kétségtelenül
megvolt a honfoglaláskor is.

A másik dolog, amiről meg kell emlékezmem, abból a
tényből következik, hogy az avarság egyik zömének alföldi
szállásai és a kunoknak későbbi szállásterülete szinte pon-
tosan fedik egymást. Ez annyiban érdekel minket, hogy
éppen ezen a területen figyelték meg később a magyar tele-
pülésnek egyik igen jellegzetes formáját, a kertesvárost.
Igaz, hogy kertes rendszerű település a borsodi falvakban is
megfigyelhető, de ezt úgy tekinthetjük, mint az Alföld füg-
gelékét, mert a kun szállásnevekből nyilvánvaló, hogy az
alföldi kunok nyaranta a Mátra és a Bükk aljába jártak
méneseikkel s gulyáikkal. A magyar néprajztudomány
Györffy István tanítása nyomán a kertesváros rendszerben
vélte megtalálni az ősi magyar település eredeti formáját,
a magyar téliszállást. Ennek a feltevésnek a vizsgálata azért
fontos, mert a település módja minden népnél az életforma
kényszere alatt formálódik ki. A kertesvárosok rendszerét
pedig a kirgiz és baskir lótenyésztő népek kislakjaiban ta-
lálta meg Györffy, ez a szállásforma tehát a nagy, nomád
lótenyésztő népek téli szállása. E településforma magyar
eredete ellen már az is bizonyos érvként tekinthető, hogy
éppen azokról a területekről ismerjük, amelyeket a honfog-

lások csak nagyon lazán, vagy egyáltalában nem szállottak meg. Mielőtt azonban továbbmennünk e kérdés tárgyalásában, lássuk, hogy milyen is egy kertesváros. Györffy egyik összefoglaló dolgozatában röviden így írja le a település rendszerét és megokolását:

1. kép. Hajdúböszörmény térképe 1782-ből (Györffy István nyomán).

„...ha megtekintjük az alföldi magyarság falvainak és városainak régi térképeit, sajátságos módon csak az egykori nomádkodásból magyarázható településmódot láthatjuk rajtuk. Legvilágosabban Hajdúböszörmény 1782. évi térképén, mely szerint a városnak van egy belső, kör- vagy tojásdad alakú magva, egészen szűk utcákkal, s az egyes utcákon rendkívül apró telkekkel, úgyhogy e miatt a házak nagyon össze vannak zsúfolva. beépítetlen telkük tulajdon-

képen alig van. A belső kör főutcai sugarakban tovább folytatódnak a belsőt körülvevő szintén köralakú külső városban, ahol azonban már tágas telkek vannak, rajtuk csak itt-ott egy-egy épület. Ma már a város minden része egyformán beépült házakkal s így ez az élesen elkülönülő kétféle településmód 150 év óta eltűnt. Borsod megye alföldi részén levő falvakban azonban még sok helyen ma is megvan.

Mi ennek a magyarázata?

Az alföldi magyarnak két beltelke van. Egyik a falu vagy város belső részén levő szűk lakótelep, melyen csak a háza van, másik a falu vagy város külső részén levő ólas, aklos szállás vagy szérűskert. Itt van minden rakománya, a takarmány, tüzelőanyag, itt lakik a cselédsége. Ez a külső telek, mely többnyire jelentékeny távolságra van a lakótelektől, ma nem egyéb, mint gazdasági udvar. Ezt a célt is csak ott szolgálja, ahol a szántóföldet kényszergazdálkodással, háromnyomásos rendszerrel élik. Ahol a gazda a szántóföldjét szabadon használhatja, ott az ólát vagy a gazdasági kertjét kiviszi a szántóföldre s előttünk áll a tanya. Tudjuk, hogy ezt a külső telket kertnek is nevezik. Kert alatt a magyar régebben kizárólag kerített helyet értett, nem pedig művelt területet. A baskir az aklot ma is kerte-nek nevezi. Az ólas kert tehát nem más, mint a nomád téli szállásának lényeges alkotórésze, vagyis a karakirgizek aul-ja. A város zsúfolt középső része pedig nem egyéb, mint az egykori kislak, a lakósátrak tábor.

Nem hiányzik a kerítés sem, mely a lakótelkeket védi az időjárás, az ellenség vagy a bolyongó jószág ellen. Alföldi városaink, mint a levéltári adatokból, vagy sok helyen még a népek emlékezetéből is megállapítható, árokkal voltak körülvéve. Az árkokat sok helyen tövissel, gazzal rakták meg, sőt a török világ alatt valóságos falakat emeltek a városok védelmére földből, esetleg palánkból. Ezek az árkok vagy kerítések választották el a lakótelkeket az ólas kertektől. A főbb utak számára kapukat hagytak a kerítéseken. Egyébként a beltelkek közt nem voltak kerítések s a házak a város árkán vagy kerítésén belül csakugyan úgy állottak, mint valami sátrak. Az ólas kertövben az egyes gazdák telkeit trágyából rakott kert (kerítés) övezte. A jószág sohasem ment be a lakótelkek közé, sőt a cseléd is csak este ment be vacsorázni a gazda házához, amikor egyúttal a tűzrevaló szalmát vagy nádat is

bevitte. A cselédség az ólban lakott a jószággal együtt. A kertségnek nevezett külső részek utcái kifelé tölcésrszerűen szélesedtek. Ezek a csorda járása miatt alakultak így. A csorda ugyanis kihajtáskor a szélek felé egyre szaporodott, befelé hajtáskor pedig egyre fogyott, a sugaras utcák tehát ehhez igazodtak. A város árka és a kertség között nagyobb üres helyek maradtak, ezek voltak a közös juhfejő helyek. A fejésre behajtott juhnyáját ugyanis nem hajtották széjjel az egyes gazdákhoz, hanem minden gazda, akinek a juhnyájban bizonyos része volt, a hét valamelyik napján az egész nyáját a maga részére fejte.“ (1. kép.)

Az a kép, amely így a kertes városról élénk tárul, sehogyan sem egyezik azzal, amelyet a magyar temetők smertetésekor látni fogunk. Magam kétségtelennek tartom, hogy a magyarság nem ilyenféleképen települt meg. Erre majd a Család c. fejezetemben részletesen rátérek. Ezekben a kertes városokban az egyes nagycsaládok külön csoportban telepedtek meg s ez volt az oka annak, hogy lassanként nem maradt talpalatnyi beépítetlen hely sem. A nagycsaládok külön való telepedése azonban nem oka a kertesváros-rendszernek, hanem csupán annyit jelent, hogy ezek a különálló szervezetek az egyhelyre való telepedéskor is megőrizték különvalóságukat. Ezt a magyarságná is megtaláljuk. Mivel az avar családi életet ebben a könyvben nem tárgyalom s mivel ez a különvaló családi település nem okozója a kertesvárosnak, hanem más hagyományokból fakad, válasszuk ketté a kertesváros tárgyaláskor a kérdést s hagyjuk ki a megbeszélésből a nemzeti szervezetről magyarázható elemeket.

Ha a kertesvárost csupán mint a nomád állattartás következményeképpen létrejött képződményt nézzük, s egyelőre elfogadjuk azt a később bizonyítandó tételmet, hogy a honfoglaló magyarság nem így alkotta meg településrendjét, akkor ez a forma három úton jöhetett létre. A magyarság ilyen kertesvárosokat a kazároknál láthatott, lehetséges tehát, hogy amikor első királyaink parancsából 10 falunak egyhelyre kellett telepednie, akkor alakította ki ezt a városformát, régi mintáira emlékezve. Ezt a származtatást eleve bizonytalanná teszi az a tény, hogy a kertesvárosok nem az egész magyar településre jellemzők. Hogy királyaink rendeletéből milyen magyar település alakult ki, azzal később foglalkozom. A másik lehetőség az

lenne, hogy a kertesváros rendszerét a kúnok hozták magukkal, e mellett bizonyít az, hogy az eredeti kún szállásterületen találjuk még ma is. Továbbá, hogy a szilajpásztorkodásra alkalmas pusztamezők területét alig lépi túl, tehát, amint Györffy helyesen leírja, tiszta nomád jellegű településképlet. Van azonban egy harmadik lehetőség is, amit figyelembe kell vennünk s ez úgy hangzik, hogy a kertesváros avar örökség. Erre a lehetőségre azért is gondolnunk kell, mert elterjedése fedi az avarság alföldi zömének a magyarságtól meg nem szállott szállásterületeit, továbbá, mert szórványosan olyan helyeken is felbukkan, ahol azelőtt jelentősebb avar telepek voltak (Dunántúl, esetleg Erdély?). De egy irodalmi adat is figyelmeztet minket erre a lehetőségre. Az avar birodalmat leverő frank hadak az avarok telepeit nagykiterjedésű gyűrűkkel övezve találták. Ezek az avar gyűrűk részben országvédő gyepek is lehettek, de meggyőződésem, hogy legtöbbje kertesvárosokat övezett. Mindez azonban laza feltevés maradna, ha az avar temetők nem szolgáltatnának döntő bizonyosságot a mellett, hogy az avar nép kertesvárosokban népesítette be a magyar földet. Az, amit Györffy a kertesvárosok belső gyűrűjéről ír, szinte szó szerint talál az avar temetőkre is. Rendszerint tojásdad vagy köralakú tömbben sorakoznak a sűrűn egymás mellé ásozott sírok. A temető képe, mint látni fogjuk, az élet képe, amilyen a temető, olyan a település is. Ez az avar kertesváros település kipusztul ott, ahol a honfoglaló magyarság nagy tömegben telepszik rájuk. A fertőmenti és mosoni avarság eltelepítése után (v. ö. székelykérdés) pedig az üresen maradt területre települő németiség új falus települései mossák el nyomát az egykori avar falurendszernek.

Nézzük tehát az avar temetőket, mit vallanak az avarok településének rendjéről? A honfoglaló magyarság temetőiben 5—25—50 körül jár a sírok száma s ezek nagyjából szabályos sorban helyezkednek el. Az avar temetőkben ellenben 300—500—800 sír sem ritka, sőt még jóval nagyobb temetőket is ismerünk. Nézzünk meg ezekből egy csoportot s annak rendszerét! Kiskőrös környéke az Alföld kellős közepén egyike a legjelentősebb avar telepeknek. A település közepén egy kisebb sírszámú temetőt tártam fel. E temetőnek majdnem mindegyik sírját kirabolták, de a meglévő két bolygatatlan sírból éppenúgy az

akkori avar aranyművesség remekei kerültek elő, mint a kifosztott sírokban véletlenül ottmaradt mellékletekből. Kétségkívül a fejedelmi család temetője volt. Ezt a temetőt szinte gyűrűként fogták körül néhány kilométeres távolságban az avar törzsek temetői. E temetők nagyjából egykorúak s ebből nyilvánvaló, hogy az avarság téli szállásain nem vegyült össze, hanem törzsenként külön telepedett le s külön is temetkezett. E gyűrűn kívül jónéhány kilométerre eddig két magányos sírt találtak, Bócsán és Kece-len. Mindkettő avar fejedelem sírja volt, bámulatosan gazdag aranyholmival. Úgy látszik, az avarok is pusztába eldugva temették el fejedelmeiket, mint korábban a hunok, vagy később a magyarok.

Ebben a vázlatban egy nagyszabású körös rendszerű téli szállás körvonalait figyelhetjük meg s e nagy körön belül az egyes törzsek kisebb köralakban telepedtek meg. Szinte a magyar szeres és hadas település mintájára alakultak az avar temetőcsoportok. Az avar temetők további elemzését máskorra hagyom, az azonban, amit itt elmon-dottam, egymagában is elegendő módon igazolja, hogy az avar temetők külön-külön, éppenúgy, mint csoportjaikban, a kertes városok rendszere szerint települtek. Régészeink általában úgy gondolták az avar temetők kialakulását, hogy egy helyen elkezdtek temetkezni, azután az újabb és újabb sírok a szerint következtek egymás után, ahogyan éppen valaki meghalt s erre bizonyos időrendet is építet-tek, mondván, hogy a temető egyik vége a korábbi, míg a másik talán egy-két évszázaddal is későbbi. A magyar te-metők tárgyalásakor ki fogom mutatni, hogy milyen nagy tévedés úgy elképzelni a régi temetkezés rendjét, mint amilyenek ma nagyvárosaink temetői. A temetők képét nem a véletlen alakította ki. A temetőben mindenki éppen azt a helyet kapta (vagy fordítva), ami neki az életben is kijárt. Az egyes nemzetségek együttmaradtak s temetőik-ben az ágak és családok azt a helyet kapták, amilyen sor-rendben az életben is szerepeltek. A sorrend kérdése talán a régi élet egyik legtöbbet tárgyalt kérdése volt. A fejedelem éppenúgy magára maradt halálában is, mint ahogyan életében is érinthetetlen magasságban uralkodott. Mindezt tudva, az avar temetőkből az avar élet képeire következtet-hetünk s most már mint bizonyított dolgot merem le-szegezni, hogy az egyes avar törzsek, vagy a fejedelmi

szállás köré gyűlt nemzetségek a kertes városok rendszere szerint telepedtek meg s szállásaikat kert-el (ringek!) övezték. E szerint komoly lehetősége van annak is, hogy alföldi kertesvárosainkat avar örökségnek tartsuk, természetesen továbbra fennmarad még a kún származtatás valószínűsége is. Talán a rokontudományok további vizsgálódásai közelebb segítenek minket a kérdés megoldásához.

Az avar és a kún településterület azonosságából még egy további megtárgyalandó dolog is következik. Láttuk, hogy ezeket a területeket a honfoglalók csak gyéren (főként útbiztosítás okából) szállják meg, az általuk kedvelt területeken meg az avar leletek hiányzanak. Vetítsük térképre ezeket a szállásterületeket. Kiderül, hogy az avarok és a kúnok a szilajpásztorkodásra alkalmas pusztamezőket szállották meg tömör rajokban, a magyarság pedig a földműveléses pásztorkodásra alkalmas területeken rendezkedett be. Ebben a megvilágításban egyszerre újult bizonyító erővel hat a régi hazáról szóló arab feljegyzés, amely szerint a magyaroknak nemcsak dús legelőik vannak, hanem sok szántóföldjük is van.

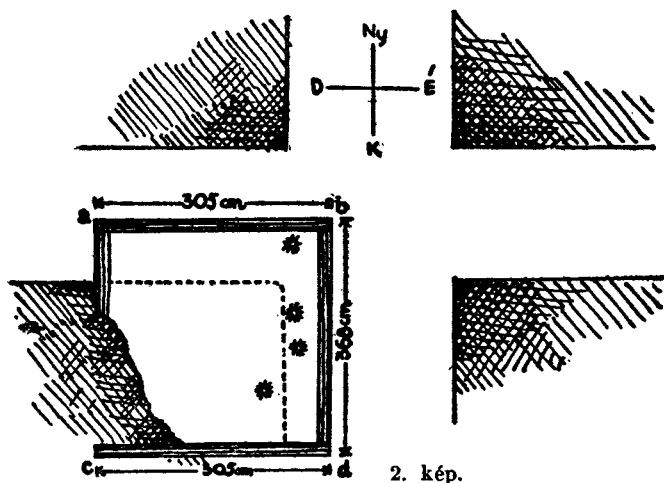
Ezek a megfigyelések mindig csak a nép zömének elhelyezkedésére vonatkoznak és nem foghatók fel mereven. Így például a magyarság sűrű rajokkal szállja meg a Tisza két oldalát, jóllehet nagy árterületei s ártéri erdőségei miatt itt csak igen jelentéktelen földművelésre nyílt alkalma. Ez a terület akkor a halász, pákász népnek s a szilajpásztorkodásnak volt hazája. A Duna-Tisza köze, az ott talált avarsággal inkább amolyan belső gyepű szerepet játszhatott a fejedelem és a gyula szállásterülete között s korábban a frank és bolgár hódítás korában is ez lehetett a szerepe. Ide az avar pusztákra semmiképen sem hatoltak be a nehéz páncélos frank seregek s nincsen nyomunk arra, hogy bolgár hódítósseregek jártak volna erre. Az eddigiekből elég nagy valószínűséggel állapíthattuk meg azt, hogy igen jelentékeny számú avarságot talált itt az új hazába települő magyarság, nem közömbös tehát számunkra, hogy milyen lehetett az avar nép mindennapi élete, munkája s temetkezése. Az a rövid vázlat, amit alább adok, csupán egy-két szokást sorol fel s csak vázlatos áttekintést ad az avar temetők gazdagságáról. E szokásanyag áttekintése közben még gyarapodni fognak az avarságtól a magyarság, illetőleg a székelység felé vezető szálak, úgyhogy az élet és a

temetőik ismertetése után pontokba összegezem, hogy melyek azok a laza érvek, amelyeknek együtteséből szinte teljes biztossággal állíthatjuk a hun-avar-székely beolvadást s ennek következtében a magyar népi életnek jelentős színekkel és szokásokkal való gazdagodását.

Az avarok mindennapi életének alakulását nagy méneseik, gulyáik és juhnyájai szabták meg. Állataikat ridegen tartották, az istállózást és a takarmányozást aligha ismerték. Sajnos, a sírokban talált állatcsontokat csak ritka esetben tették el az ásatók s amit eltettek, még az sincsen mind feldolgozva. Így nem tudunk választ adni arra, hogy vajjon törzsenként volt-e egy-egy különösen kedvelt állatfaj, vagy egyöntetűen ugyanazokat az állatokat tenyésztették? Ilyenfajta gazdasági megosztást követelne az állatok természete is, például a magyar középkorból már tudjuk azt, hogy a juhtenyésztés inkább a dombos területeken virágzott, a marhaállomány nagyrészt pedig az Alföldön tartották. Megismertük a nomád avarság településformáját, a kertesvárost. Ez alapon nem lenne nehéz az avarság életéről színes tudósítást írni, nem kellene egyebet tennünk, mint pl. a karakirgizek szokásait belevetíteni az avarságba, mondván: azonos életkörülmények, azonos település nyilván az élet apróbb mozzanatait is megszabja. Az avar sírok azonban óvatosságra intenek. A sírokba gyakran raktak útravalóként baromfit s az avar női sírok néha ki vannak rakva baromfitojással. Az igazi nomádoknál a költözködő életmód lehetetlenné teszi a baromfi tartását. Az avar disznótartásra is van egy-két adatunk. Említettem az avar földművelés eszközei közül a sarlót. Az avar halászat emlékeit néhány szegedkörnyéki sírban talált halcsont őrzi csupán. Mindez arra mutat, hogy az avarság is felismerte e föld törvényét s lassanként megtelepült, egyhelyen maradt s kertesvárosai körül ősi módon, de nagyobb vándorlások nélkül tartotta rideg állatait. E mellett szól az is, hogy egy-egy nagyobb avar temetőcsoporttól a következő két-három napi járásra van, vagy pedig ha sorban következnek egymás után, akkor kétoldalt állanak nagyobb területek rendelkezésre. Éppen ezért óvakodom attól, hogy bármelyik belsőázsiai vagy szibériai pásztornép életét minden további vizsgálódás mellőzésével azonosítsam az avarság életével. Így az alábbiakban inkább

csak az avar sírokban található kézzelfogható emlékek rövid felsorolására vállalkozom.

Az avar település vázolásakor nem beszéltem az avar építkezésről. Az Alföldön már az avarok megjelenése előtt is tudunk faépítkezésről. Attila fapalotájáról szóló leírás már szinte a köztudatba ment át. Jászalsószentgyörgyön Krisztus születése tájáról, vagy az azt követő századokból keltezhető halomsírban a fejedelmi halott számára gerendás faházat építettek, akárcsak a délországi szkíták. A nagy avar temetőekben elég gyakran találjuk nyomát a

2. kép.

A szilágynagyfalusi avarkori boronavázás halomsír (Hampel nyomán).

sír kipadozásának. A sír négy sarkába vert cölöpök közé vaskapcsokkal megerősített gerendákat helyeztek s így készítették el a halott házát. A Szeged környékén talált famaradványok valamilyen fenyőfajta fából valók. Ha pedig a halott számára faházat építettek, nyilván életében is abban lakott. Szilágynagyfaluban egy halomsír feltárásakor avar jellegű emlékeket találtak. A halom alatt egy négyszögletesre épített boronaház alsó gerendáit találták meg. Mindezek ellenére nagyon valószínű, hogy az avar nép többsége a keleti pusztákon szokásos jurtt (sátor)-szerű építményekben lakott, a mondottak után azonban nem lehet kétségünk a felől sem, hogy ismerték a faépítkezést. Erre vall különben az is, hogy Baján kagán, a magyar-

országi avarok Attilához hasonló nagy uralkodója, a bizánci császártól ügyes ácsmestereket kér, hogy számára épületeket emeljenek. E kérésnek kellett valami elhíhető alapja legyen. Az semmit sem változtat a dolgon, hogy Baján ezeket az ácsmestereket arra használta fel, hogy velük hidat veressen a Száván s ezen a hídon vitte át seregét Szirmium ostromához. A fával való bannitudas, a faragás mesteriségének szeretete az avar övdiszítványokon is megnyilatkozik. E bronzdiszítványok mintáit ugyanis fából faragták ki s ezeket a famintákat használták fel azután a bronzöntők az öntőminta elkészítéséhez. Az avar nyergesmesterség is fejlett famunkát követelt meg. A még az erdőben kiválogatott ágasfák levágásához, lenagyolásához olyan szerzőkészlet kell, amely bőségesen elegendő egy boronaház elkészítéséhez is. Faragófejszéket találtak is avar sírokban. Mindezek alapján nem tagadhatjuk annak lehetőségét, hogy az avar kertsvárosokban nemcsak jurtok állottak, de faházak is tarkították e bizonyára zsúfolt telepet. A házépítéshez indítékot talán bizonyos mértékig az idegenből jött asszony nép adhatott. Az avar temetők keresztény női sírjaiban ugyanis bizánci és germán asszonyokat sejtethetünk. Ezek pedig házakhoz lévén szokva, bizonyára új környezetükben is sietteték a faépítés meghonosodását. Az alföldi gepida-telepek mesteremberei is kéznél voltak. De az avar férfisírokban talált gerendás építmények arra mutatnak, hogy ettől függetlenül meg kellett indulnia az állandó faház-építkezésnek. Az avarok belső-ázsiai őshazájából számtalan példáját ismerjük a sírba épített gerendás építményeknek. Az avarság is talán ősi soron hozta magával ennek az építkezésnek ismeretét.

Az avarok sírjaikat nem kelet-nyugati irányban ásták, hanem inkább az észak-déli irányhoz közeledtek. Ez is Belsőázsia felé mutat. Móra Ferenc több olyan aknasírt ástott ki Szeged környékén, amelyek szinte szó szerint példázzák azt a híradást, amit az avarok őshazájának utánuk következő lakóiról az ujgurokról írnak a kínai feljegyzések. Ennek a tudósításnak eddig nem sok hitelt adtak. Arról van benne szó, hogy az ujgurok halottaikat állva temetik el. Nos, a Móra által kiásott kamrás sírokban a sírgödörből majdnem függőlegesen lefelé nyílt a kamra s az ebbe behelyezett halott tényleg álló helyzetben volt. Ástak az avarok padkás sírokat is, ez nem tévesztendő

Össze a padmalyos sírásás szokásával. Ugy ásták e sírokat, hogy falait sokkal szélesebb közben kezdték meg ásni, mint amilyen a sírgödör mérete. Aztán jóval lennebb mintegy két széles lépcsőt hagyva ásták meg a halott számára a gödröt. Ebből esetleg hajlandó lenne az ember az avar ház padkás voltára következtetni, ámde az Alföldnek azon a részein, ahol a föld könnyen beomlik, még ma is hagynak padkát a sírásáskor, nehogy betemesse a beomló föld az ásó embereket. Láttuk már, hogy némelyik halottnak a sírját kipadozták, vagy deszkával óvták, azokban a sírokban, hol ezt nem találjuk, a halottat vagy nemezbe vagy gyékénybe vagy pedig vászonba csavarva temették el. Az avar lovastemetkezést itt nem ismertetem, elegendő annyit megjegyezmem róla, hogy az avarok mindig az egész lovat eltemették s nem úgy jártak el, mint a magyarok, akik nyúzott lovat temettek az elhúnyt mellé. A felvetett avar-székely kérdés szempontjából rendkívül tanulságos az, hogy Szeged környékén van egy avar temetkezési-szokáscsoport, ahol lókoponyával és lólábakkal (tehát nyúzott lóval) temettek s ugyanígy találjuk a juhcsontokat is. Ez egyrészt a hunok, másrészt a magyarok felé jelent összekötő szálakat. Magam ezt a csoportot az avarok által magukkal szakított magyar törzsnek tartom. Ugyanekkor a Fertő-tó környéki avarságnál is hasonló szokást észlelhetünk. Egy Bécs melletti avar temetőben találtak olyan jellegzetes avar pártaövvvel eltemetett halottat, amelyik mellett csak a magyarságnál szokásos lócsontokat találták meg. Ismét az a két terület jelentkezik tehát, amelynek eddig is szerepe volt e kérdésekben. Itt kell megjegyezmem, hogy az erdélyi honfoglaláskori leletek leggazdagabbjában olyan lószerszámot találtam, amelyik szinte a szegedkörnyéki avar temetők lószerszámját példázza s hogy ez a lószerszámforma a Székelyföldön még a középkori falfestményeknek is szinte egyetlen lószerszámja.

Most, hogy bár vázlatosan azoknak a módszerei követelményeknek megfelelően átnéztük az avar temetőket, amely követelmények egyelőre egyedül alkalmasak arra, hogy a régészeti leletekből megismerhessük egy nép életét, menjünk egy lépéssel tovább a megkezdett úton s nézzük, hogy mit árulnak el az avar sírokban talált tárgyak. Egy avar pásztorember sírjában hasihasító készséget találtam. Nyilvánvaló, hogy a hasi felhasználása s a belőle haso-

gatott vékony szíjak készítése s általában a szíjkészítés az avar pásztorembereknek mindennapi foglalkozása közé tartozott. Hiszen volt is bőven szükség e szíjakra. Szíjak kellettek a pártaövhöz, a lószerszámhoz, a nyereghez s az ég tudja, hogy mi mindenhez, valószínűleg szíjkötéssel kötözték össze jurtjuk lécfalát, ezen hordozták pásztor-készségüket, stb., stb. A pásztorkészségen rendszerint még egy kis italostömlőt is hordottak magukkal, jófajta kanca-tejjel, az sem volt baj, ha közben besűrűsödött, vagy az állandó rázás közben vaj csapódott ki belőle. Megtette az, ha messzebarangolva egy kis szeszfelére szomjazott a pásztor. Ezeknek az italos tömlöcskének száját néha csontból faragták ki s ki-ki módja s tehetsége szerint cifrázta. Nyilván azonban legtöbbje fából faragott szopókát a tömlőre. Egyébként se szeri, se száma kitűnő csontfaragványaiknak. A többek között egy rendkívül egyszerű, de annál ügyesebb szerkezetű csontgyalut is találtak az egyik avar sírban. Arra használták, hogy a réseibe illesztett kés segítségével a nyílveesszőket simára gyalulják. Íves alakúra görbített csontlécekkal díszítették a rangosabb nyergek kápáit, akár csak az alföldi betyárnyergeken. Akkor is éppen úgy csontból faragott szegekkel erősítették rá a nyereg kápájára ezeket a fénylő csontléceket. A darvak lábszárcsontjából csontfurulyákat készítettek, némelyik avar — talán hívatásos muzsikus — annyira megszerette e nádfúvókéval ellátott kettős sípokat, hogy még a sírba is magával vitte. A jánoshidai temetőben két ilyen kettőssípot találtak. E furulyák hangrendszere olyan, mint népünk régi dallamainak rendszere. Vajjon nincsen-e a régi magyar népi énekek között olyan réteg, amelyik még avar elődeiktől tanult nótákból alakult? Az egyik bizánci forrás megemlékezik egy avar kémről, aki avar nótákat énekelve adott hírt a folyón túl levő avaroknak. Visszatérve az avar csontkészítményekre, az avar íjasmesterekről kell megemlékeznem. Kitűnő csontos íjakat készítettek, az íj két végét és közepét merevítették csontlemezzel, amint arról már az előzőkben írtam volt. Az íjak rugalmas részéhez különböző keménységű fákat, szarulemezeket használtak s nyilván rugalmas halenyvvel ragasztották össze, olyan módon, amint azt a vogul világteremtési mondák leírásából megismerhetjük (lásd a magyar íj ismertetésekor). Az avar csontfaragás szép emlékei azok a szarvasagancsból készült

só(?)tártók, amelyek a megszólalásig hasonlítanak a későbbi népi puskaportartókhoz, népünk művészetének remekeihez. Ezeket is övre fűzve hordották. A szíjba fűzték be a dugót is, úgyhogy a portartó saját súlyával zárult. Hasonlóan ügyes szerkezettel zárták kupáncsos tarsolyaikat is. A csont tehát nagy szerepet kapott az avar életben. Ez érthető is, mert egy nagy állattenyésztő nép mindennél könnyebben kapja kézhez ezt a kiváló tulajdonságú ipari anyagot.

Az a rengeteg vastárgy, amit a sírokban találunk, elárulja, hogy országszerte sok kovácműhely dolgozhatott. Az egyszerűbb kengyelektől a kardok és szablyák finoman edzett acéljáig egyaránt értették mesterségüket, de nyilvánvaló, hogy bizonyos rétegeződés létre kellett jöjjön s mások készítették a sokrabecsült pengéket, mint akik az egyszerűbb kovácmunkával előállítható kengyeleket, csatokat s zablákat kalapálták. Valószínű, hogy a vasat jórészt az általuk megszállott s már a vaskor kezdete óta állandó művelés alatt álló, ausztriai bányákból kapták. Bár belsőázsiai őshazájukban számos nyom van arra, hogy körükben egy nagyműveltségű s kifejlett iparú bányásznép is élt. Az ottani bányászéletről sok megbízható ásatási adattal rendelkezünk. Nemcsak a vasat, de a bronzhoz szükséges réz s más érceket is maguk bányászták s az ércerek mentén néha 10—15 ölnyre is behatoltak a földbe, közben gerendázással biztosították aknáikat a beomlás ellen. Ennek ellenére is beomlott néhány akna s oda temette a bányászokat. Ezeket tárták fel az orosz régészek s a bányásztásokban még az addig fejtett rézrögöket is megtalálták. Valószínű az, hogy a nagy bronziparral rendelkező avarság használta Erdély ércbányáit is, bár ennek nyomát még nem sikerült kimutatnunk.

Itt kell megemlékeznem a nagyhírű avar ötvösségről, bár ez a mesterség nem számítható a népi kismesterségek közé. Az avar emlékeknek ezt a területét, sőt jóformán csak ezt a területét dolgozták fel eddig, kitűnő munkák sorozatában s így csak rövidre fogom ismertetését. Inkább csak a teljesség kedvéért emlékezem meg e mesterségről. Az ötvösök sokkal szabadabban mozoghattak, mint a helyhez kötött többi mesteremberek. A nyerges nem hurcolhatta magával ágasfáinak százait, a kovács nagy és nehéz nyersanyagkészletével nehézkesen mozgott, a bronzöntőt kemen-

céje kötötte állandóan egyhelyhez, a fazekast jó, megszokott agyagja s égetőkemencéje kényszerítette helybenmáradásra. Az ötvös aránylag könnyen mozgott, eszközkészlete, fúvócsöve, kis üllője, kalapácsai és poncai nem foglaltak el nagy helyet s nem voltak nehezek, nyersanyagját meg vagy magával vitte, vagy megrendelőitől kapta a bizánci adóból kapott aranyakat, ládikavereteket, az igazságosan elosztott zsákmányból egy-egy négyfelé törött ezüstitálat stb. Az avar temetőekben több ötvösmester sírját találták meg, ősi szokás szerint minden eszközét magával vitte a tulsó életbe is, hogy tovább készíthesse az avar uraknak a finomművű övvereteket, szablyadíszeket, a gazdag avar asszonyoknak fülbevalókat, pántokba foglalt drágaköveket vagy remekbekészült karpereceket. Még finom kis mérlegét s bizánci üvegsúlyait is magával vitte túlvilági ötvösműhelyébe, hogy az átvett aranyról, vagy az általa készített ékszerek súlyáról grammnyi pontossággal be tudjon számolni. Tömeggyártásra is be voltak rendezkedve az avar ötvösök. Bronzból elkészítették a pártáövek vagy lószerszámok kedvelt díszait s erre a tömör bronzmagra kalapálták azután rá, szurok vagy ólom közvetítésével az arany vagy ezüstlemez, a szegényebbje számára meg a bronzlemez. A mintára rákalapált lemez minden finomságával átvette a bronzmag rajzát, azután szépen körülnyírták, hátlapjára szegeket vagy füleket forrasztottak s így várták sátraik előtt a vásárnap vevőket. Külön és hatalmas fejezetet jelentene a bronzöntők és ötvösök munkájának ismertetése s nem egy szempontban a népelet kérdéseihez is kapnánk halvány utalásokat ebből az elemzésből. Azonban annyira ismeretes dolgok ezek, hogy ez alkalommal még az avarság művészkedésének fejlettségéről és dús képzelőerejét példázó mintafűzéséről sem tartom szükségesnek szót váltani.

A csont és a fémmunka tárgyalása után vessünk egy pillantást az avar fazekasok műhelyébe is. Fazekasaik elsőrangúan értettek az agyag kiválasztásához és iszapolásához s korongjaikon változatos formájú edényeket készítettek. Jó égetőkemencéik lehettek, mert mind vöröses sárgára, mind szürkére égetett edényeik egyenletesen s jól átégtek. Törési felületük mutatja, hogy az égés minden rétegen egyformán hatolt át. A rangosabb edényeket festették is. Az edény testét vagy sávokkal osztották fel négyszögű

mezőkre, vagy pedig korongokkal írták körül. Mindkét esetben a sávokra gyöngysort festettek, ami élénken emlékeztet a keleti perzsa-arab ezüstedényekre. A korongokba griff-fejeket s más szörnyetegeket festettek, akárcsak övvereteik griffjei elevenednének meg az edényeken. Sokkal silányabbak azok az avar edények, amelyekből legtöbbet találunk a sírokban. Ezekről nyilvánvaló, hogy csak a sír számára készítették őket, rendszerint nem is korongról való, hanem csak szabadkézzel formálták s vagy csak a tűzhely tűzében égették ki, vagy pedig csak a napon szárították meg. Gyakran találhatunk ezeken az edényeken fésűs szerszámmal készített hullámvonalas díszítményeket. Egyideig azt hitték, hogy az ilyen díszítés szláv divatot jelent, de nemrégén Kínai-Turkesztánban is találtak egy csomó hasonló cserepet, az őskori időkben meg a dákok díszítették így edényeiket. Általános edénydíszítési divat volt ez akkortájtban s később is, a magyar sírokból is ilyen edények kerülnek elő, de még a XIII—XIV. századi pénzleleteket is néha ilyenfajta edényben találják.

A fazekasmester az íjgyártóval, a kováccsal, a nyergessel s még jónéhány más iparostársával állandóan az avar kertsvárosok lakója volt. Valószínű, hogy a mesterség apáról-fiúra öröklődött, s így alakultak ki azok a nagy iparoscsaládok, amelyeknek munkáit messzeföldön becsülték.

Az asszonynép munkájáról már sokkal kevesebbet tudunk. Az biztos, hogy a kender s valószínűleg a len termesztése nagyban virágzott s az avar asszonynép egyik legfőbb foglalkozása a szövés-fonás mestersége volt. Onnan tudjuk ezt olyan biztosan, mert azt mondhatjuk, hogy szinte nincsen is olyan avar női sír, ahol el ne temették volna a halott asszonnyal vagy leánnyal orsóját is. De nemcsak az orsó árulja el a szövésben és varrásban való ügyességüket, hanem a női sírokban talált sok tűtartó. Ezek egyszerű, de annál szellemesebb szerkezetek voltak. Lényege az volt, hogy az avar asszony övéről egy vászoncsík lógott le s ebbe szúrta bele a tűket, a tűk fölé egy csonthengert húzott s a henger alatt megbogozta a vászoncsíkot. Ha szüksége volt a türe, a hengert felhúzta s a tűt kivette, aztán a henger saját súlyától visszacsúszott eredeti helyére s nem fenyegette az asszonyt az a veszély, hogy elveszíti a drága tűket, vagy pedig megszúrja magát velük.

E tûtartók néha rendkívül szépen megfaragott csontok. A kemény csont faragásához az asszonyok sohasem értett; vajjon hány szerelmes avar legény kezemunkája kerül ki a lányok sirjaiból?

Mind a len, mind pedig a kender termesztése megköveteli az egy helyben való tartózkodást, ugyanúgy, mint a szemesgabona termesztése. Eggyel több adat arra, hogy ne esünk a lovasnomád szó bűvöletébe, hanem úgy nézzük az avarságot is, amelynek emlékeiben mutatkozik. Olyanforma élet folyhatott az avar falvakban és városokban, amilyent Győrffy a magyar kertészváros ismertetésekor leír, csak valószínű, hogy még nagyobb fokú volt a rideg állattartás. Az odahaza dolgozó avar asszonyok kezemunkáját csak néhány kis darab vászon tartotta fenn, ezek rendkívül finom szövésűek, sűrűn felvetett szálakra mutatnak. Kézi szövőszékjük olyan lehetett, mint a mai kirgiz asszonyok szövőszéke. Meg kell itt emlékeznem arról, hogy az avar asszonyok éppen úgy értettek a hímestojás rajzolásához, mint a mai magyar lányok és asszonyok. A tojást bevonták valamilyen festékkel s aztán bicskaheggyel vagy tűvel belekarcolták a mintát, amely tehát fehéren rajzolódott ki. Két avar sírban is találtak már hímes tojást, s mennyi lehet azoknak a száma, amelyeket nem figyeltek meg.

A temetőben a férfi és női sírok viszonyából az avar család élete is kibontakozik, erről azonban majd az avar nép életéről írandó munkámban számolok be. Egyre gyarapodnak azok az emlékek, amelyek az avar rovásírás töredékeit rejtik magukban. Ezeknek az emlékeknek egyrésze kétségtelenül a török népeknél annyira nagy szerepet játszó tulajdonjegy (tamga). Fontos számunkra az, hogy nemcsak az előkelő avarság élt ezzel az írással, épen egy szegényebb avar asszony tûtartóján is rovásírásszerű karcolások vannak. Az előkelőbbje ezüstedényének talpára karcolta be rovott tulajdonjegyét, ugyanúgy, mint a Nagyszentmiklóson talált ú. n. Attila kincs remek aranyedényeinek gazdája. Egyáltalán nem lenne számomra meglepő, ha az avar rovásírás emlékeinek gyarapodásával fény derülne a magyar rovásírás (tulajdonképen székely rovásírás) egy-két homályos kérdésére is. Avar rovásírás volt, s bolgár rovásírás is volt. Mármost a magyar rovásírásban van két betű (az e és o), amely valószínűleg a bolgár udvarban divatos glagolita írásból származik. Ámde ezt az írásmódot a magyar honfoglalás

korában már kiszorította a bolgár udvarból a cirill-írás. Nagy kérdés, hogy mikor és miképen került a magyar rovásírásba ez a két betű. Ha azonban emlékezünk arra, hogy a küküllőmenti avar területeket nem szállja meg a honfoglaló magyarság s később ezen a területen tűnnek fel a székelyek, akiknél a rovásírás megmaradt, akkor olyan lehetőség kínálkozik a kérdés megoldására, amelyet az emlékek szerencsés szaporodása esetleg megerősíthet. A küküllőmenti avarság ugyanis körülbelül száz évig bolgár uralom alatt állott. Ebben a száz évben a bolgár hivatalos írás a glagolita volt, de bizonyára sokan éltek még a rovásírással is. Nagyon valószínű ezen az alapon, hogy a két glagolita hangjelölés először a bolgár-törökök rovásírásába talált utat s Erdély megszállása korában, tehát a honfoglalás előtt került bele az avar (székely) írásba is. Az avar és a bolgár nép állandó kapcsolatai Bizánccal egyúttal a rovásírásunkban lévő görög betűk származására is utat mutatnak. Mindez az emlékek gyarapodásáig csak laza feltevés, de ha a többi hasonló feltevessel egybefogjuk, akkor elég világosan kirajzolódik belőle az avar-székely azonosság valószínűsége. Az avar rovásírás egycsapásra megmagyarázná rovásírásunk belsőázsiai eredetét is. Az avar és a belsőázsiai őssavar emlékek között ugyanis olyan erős a hasonlóság, hogyha például egy kengyelt a nélkül mutatnak meg, hogy megmondanák, hogy hol került elő, teljes szakszerűséggel azt felelheti a kutató, hogy jellegzetes avar kengyel, pedig Belsőázsiaiban került elő éppen arról a vidékről, amely vidékről a magyar rovásírás közeli rokonait ismerjük. De nemcsak a kengyellel van ez így, hanem jóformán minden avar eszköz és szerzőm pontos párhuzamait ismerjük Belsőázsiaiból. Ez a feltevés, az avar (székely) hozzátelepítéssel együtt arra is magyarázatot adna, hogy miért épen csak a székelylakta területeken maradt fenn rovásírásunk. (53. kép.)

Az e világi avar élet után vessünk most egy pillantást arra, hogy miképen képzeltek el az avarok a túlvilági létet. Ősi és közös vonása a kereszténység előtti eurázsiai népeknek az, hogy a halott mellé útravaló eledelt tesznek. A mondák és mesék százai emlékeznek meg arról, hogy ez az út hosszú és küzdelmes volt. Beszéltem már arról, hogy az avar sírokban is bőséges ételmaradványokat találunk s megemlítettem már, hogy tojást is tettek a sírba. Ámde egészen bizonyos, hogy a tojás nem eledelként került a sí-

rokba. Feltűnő ugyanis az, hogy csak női sírokban találjuk, és nem az ennivalóhoz tették. Néha a combok közé rakták, máskor meg valósággal beborították a halott leányt vagy asszonyt vele, magam pedig Délbaranyában egy olyan fiatal, női vázat ástam ki, ahol a tojások a jobbkéztől kiindulva a balkézig szinte koszorúszerűen övezték a fej fölött átívelve a csontvázat. A tojás a világvallások elterjedése előtti Euráziában s a néphitben mai napig is a nőknek, s általában a termékenységnek, az újjászülető életnek jelképe. Ilyen értelmezésben került ez az avar fehérnépek sírjába is. A hímes tojások pedig arról tanúskodnak, hogy a termékenység évente megújuló varázslásakor náluk is szerepet kapott a tojás, mint ahogyan sokhelyen — nálunk is — fennmaradt a húsvéti tojással kapcsolatos szertartás mind a mai napig. A szlávoknál is divatban volt a tojás sírba tévése s ez a szokás még a keresztény templomi szertartásokba is beszívargott. Erről később még megtudunk egyet s mást.

Említettem már sírba tett sarló szokását. A magyar temetkezési szokások tárgyalásakor látni fogjuk, hogy ez a szokás még a mai napig is megvan nemcsak nálunk, hanem Középeurópában s tőlünk keletre az orosz pusztaságokon. Ma úgy indokolják ezt, hogy azért kell a halott hasára sarlót tenni, hogy fel ne fúvódjék. Ez azonban a szokásnak csak úgynevezett másodlagos magyarázata. Ezalatt azt kell érteni, hogy a régi szokások megmaradnak, de eredeti értelmük kikopik a népi tudásból s újabb, észszerűbb magyarázattal helyettesítik. Nemcsak sarlót találunk a halott mellett, hanem baltát is. Ebben nem lenne semmi különös, mert bárki úgy gondolhatná, hogy a földműves mellé sarlót tettek, a faragó ember mellé meg baltáját rakták oda, e szerint ezeknek az eszközöknek is az lett volna a szerepük, hogy a túlvilágon is szolgálják gazdáikat. Ez részben így is van. Az azonban, amit alább elmondok, mindenki előtt nyilvánvalóvá teszi, hogy a sarlót és a baltát nemcsak ezért tették a sírba, hanem azért is, hogy megvédje a halottat s az életben maradtakat a rontóvarázslatoktól.

Említettem, hogy Kiskőrösön a többi avar temetők középpontjában egy avar fejedelmi család temetőjére bukkantunk. A sírokat majdnem mind kirabolták. Az egyik épségben maradt sírban egy 5—6 esztendőös leányka csontváza feküdt. Nyakán aranyszálakból szőtt gallér, mellén kis aranycsöngők sora, mellkasán pedig nagy aranyfoglala-

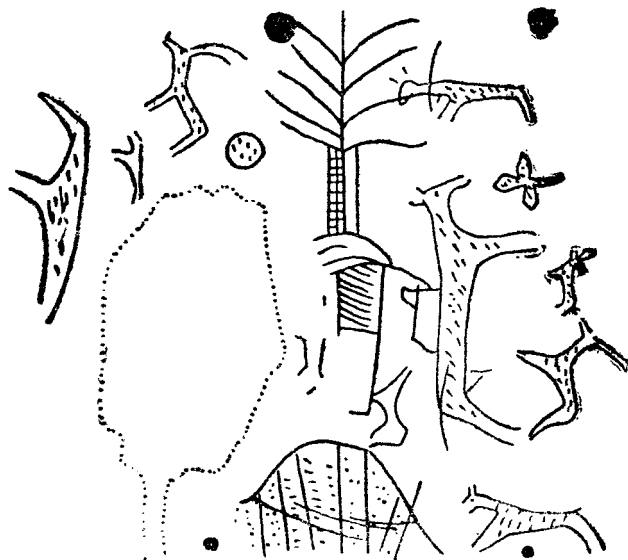
tos ékkösr volt, ujjain ékköves gyűrűk sora csillogott. Koponyácskája két oldalán remek ötvösmunkával készült két aranyfülbevalót találtak, két vékony karját ezüst karperec övezte. Kétség nem férhet ahhoz, hogy fejedelmi kisgyermek volt. Koponyája baloldalán azonban egy súlyos vasbalta állott, úgy tették a sírba, hogy a balta éle az égnek nézett. Ebben az esetben nyilvánvaló, hogy ez az égnek meredő balta nem lehetett a kisgyermek szerszámja vagy játékszere, hiszen gyöngé kezecskéjével még tán meg sem tudta emelni. Mit jelent tehát ez a sírba tett balta?

Egyik kitűnő népeletkutatónk, Solymossy Sándor, a vas babonás erejéről értekezett s kimutatta, hogy a néphit szerint a vas elűzi a rontó szellemeket. Mindegy, hogy sarló, patkó (gondoljunk a küszöbre szegzett patkóra!), kés, kasza, vagy bármi más, az a fontos, hogy vasból legyen az a tárgy, amivel a rontóvarázs ellen védekeznek. Magyarázata szerint: „... a vas szelleműző természetének elgondolására akkor jött rá az emberiség először, mikor... a vas tulajdonságaival megismerkedett. Tehát archaeológiai időkben, a réz- és bronzkorszak után bukkant fel a győzedelmes vassfém fölénye legkorábban. Az akkor általános szellemhit, amelynek kultuszához a réz- és bronzeszközök, néhol meg éppenséggel a kő- és kagylószerszámok szolgáltatták a szertartásoknál szükséges velejárókat, ezekkel szorosán össze volt forrva. Amint az új fém ezeket keménységben, szívósságban túlszárnyalta, amikor a vas el tudta törni a réz- és bronzfegyvereket, vele legyőzte az ahhoz tartozó szellemeket is, s általa megingatta az egész ősi hitvilágot.“ A vasnak ez a babonás szerepe általános a vasat ismerő emberiségnél, de éppen a vallásos szertartásokban elég sok nyoma maradt az előző korszaknak is. A magyartáltoshit tárgyvalásakor (a Halál és a másvilág fejezetben) megismerkedünk majd ezekkel az őskori nyomokkal is. Ezek alapján arra gondolhatnánk, hogy a kis avar hercegnő sírjába is azért tették be a vashaltát, hogy a vas ereje a túlvilágon is védje a rontástól. Ámde ha csupán ez volna a magyarázat, akkor nem értenők meg, hogy miért tették úgy be a baltát, hogy élével felfelé állott. Az Altai vidéki koravaskori temetőkhöz lándzsahegyeket találtak a halott fejénél, ezeket a lándzsákat a temetéskor úgy helyezték a sírba, hogy hegyükkel az égnek néztek. Az avarok őshazája is ezen a helyen volt. Nyilván tehát ősi szokás szerint te-

mették el az avar kislányt (általában megfigyelhetjük, hogy az ősi szokások javarésze legtovább a gyermekek, a házasság és a halál körüli szokásanyagban marad fenn). A párhuzamból az is nyilvánvaló, hogy az avar temetésnél nem a vas babonás ereje volt a fontos, hanem az, hogy éles vagy hegyes vágó- vagy szűrőeszközt tettek a halott mellé, mégpedig vagy élével felfelé, vagy pedig arra a testrészt (has), amelyet puhasága és gyengesége miatt a legkönnyebben tud megtámadni a rontás. Ebből az avar néphitnek egy olyan vonását ismerjük fel, amelyik általános emberi vonás, de pontosan ebben a formában megvan még a magyar néphitben is mind a mai napig. Erről később bővebben lesz szó, itt csak arra emlékeztetek, hogy mikor jég-eső kerekedik, manapság is kivágják a fejszét az udvarra, még hozzá élével felfelé. A jég-esőben, mint minden rontásban, emberi lény (boszorkány) rejtőzik, s az megvágja lábát a kitett fejszébe, vagy megszúrja magát a szülőasszony ágyát függönyöző lepedőbe, felfelé szúrt tűkben s ezért a nélkül kell elmenekülnie, hogy rontását véghez tudta volna vinni. E szokások itt-ott teljesebben maradtak fent, mint nálunk, így például a szomszédos vendek még mai napig is baltát tesznek a koporsóba.

A sírokból arra is feleletet kapunk, hogy hogyan képzelte el az avar nép a világ teremtését és fennállását. Az egyik északtemesmegyei avar sírban egy csontból készült kenőcsöstégelyt találtak, s ezen a tégelyen karcolt rajz volt. A rajz a következőket ábrázolta: alul egy hét részre osztott domb volt, amelyen valami körültekeredett, a dombon oszlop állott, s az oszlopból kilencágú fenyőfa nőtt ki. A fenyőtől jobbra és balra a nap korongja s a hold íve volt látható. Ettől a tengelytől jobbra és balra állatok letelesttek és ugráltak. A sírban talált többi tárgyak, valamint a rajz kivitele olyan volt, hogy legközelebbi párhuzamait az Altai-hegység régészeti leleteiben s mai napig is élő művészkedésében (samándobok) találhatjuk meg. Ez a meghatározást igazolta az állatok állattani vizsgálata. Ebből ugyanis kiderült, hogy a fa körül letelező állatok olyanok, amilyen állatvilág Magyarországon sohasem volt, hanem csak az Uralban, a Kaukázusban és az Altai-hegységben található ez a sokfajta állat együtt (pl. hegyikecske és steppei róka, párdac stb.). Ezen az alapon indultam el az ábrázolás megfejtésére, s ez a munka nem is volt nehéz.

Belső-Ázsiában a varázslók (samánok) dobjain még ma is éppen úgy ábrázolják a világmindenséget, mint ahogy azt a magyarországi avar csonttégelyre karcolták, de nemcsak ábrázolják, hanem mondákban is elmondják a világ keletkezését. E szerint az avar rajzon középen álló nagy hegy a világhegy, amelynek hét vagy kilenc emelete van, akár-

3. kép. Avar csonttégely rajza Mokrinból
(Temes megye, Szasszer János gyűjteménye)

csak a magyar népmese égis éró fájának. Körültekerőzik rajta a kígyó, amelyiknek a teremteskor szerepe volt (éppen-úgy, mint a bibliában). A dombon álló fa az élet fája, s gyümölcse és nedve táplál minden életet, állatot, embert egyaránt (emlékezzünk a bibliai tudás fájára, továbbá arra, hogy Szent László törvényei tiltják a szent fáknál való áldozást!). A nap és a hold a világ teremteskor testetöltött jó és rossz szellemet jelképezi. Az avar csonttégely rajza tehát a világmindenséget ábrázolta, biztos az, hogy a tégelyben tartott kenőcsnek bűvös ereje kellett legyen s biztosnak mondható az is, hogy a sírban fekvő halott avar sámán volt. A sírban íj is volt mellette s tudjuk, hogy a sámán-

kodás legrégibb formájában nem dobbal folyt a szertartás, hanem íjjal. Az avarságnál tehát tárgyi alapon ki tudtam mutatni a sámánhit meglétét és világteremtési mondájuk tartalmát is meghatároztam. Az avar samánok egyikének neve (Bokolabra) fenn is maradt számunkra, írásos feljegyzésekben. A belsőázsiai avar samánoknak már európai megjelenésük előtt jóval nagy hírük volt. Egy közülük még Krisztus születése előtt sok száz évvel elkerült a görögökhöz (Abaris), s képes volt nyíllá változva körülrepülni a világot. Ez a nyíllakban való repülés megint arra emlékeztet minket, hogy a samán eredetileg nem dobbal végezte szertartását, hanem íjjal és nyíllal. A görögöknél, ebből az Avar-nak nevezett samánból, a napisten papja lett.

Az avar samánkodásról és a sírba tett sarlóról azért emlékeztem meg kissé bővebben, mert ez a hit az avarok által megszervezett szlávokhoz is utat talált, s később ebből néhány fontos következtetést vonok le. Mielőtt befejezném az avar hitvilágról való mondanivalóimat, még egy kérdést szeretnék tárgyalni, az avar kereszténység kérdését. Az avar kereszténységről két adatból tudunk, az egyik a nyugati forrásoknak az a feljegyzése, hogy a frank hadjáratok után Nyugatmagyarországra telepített avarok keresztény hitre tértek, s kagánjaik többször tettek látogatást az aacheni császári rezidencián. A másik adatot a régészet szolgáltatja. Ez utóbbiból kiderül, hogy már az avar honfoglalás idejében (Kr. u. 568) volt néhány keresztény az avarok között, ezek megkülönböztetésül olyan veretekkel díszített övet hordottak, amelyen két galamb csipeget az örökkévalóság szőlőjéből. Közismert keresztény jelkép volt az időtájt, s a galambok a megtisztult lelkeket jelentették. Néhány avar női sírban (köztük fejedelmi sírban is, pl. Ozorán) bizánci keresztet találtak. E sírok egyéb női díszei is arra vallottak, hogy nem avar származású nőket temettek el beléjük. Lehetséges, hogy a bizánci udvari politika élt azzal a fogással, hogy a számukra rettegést jelentő avarságot ne csak évi adóval szelidítse meg, hanem előkelő bizánci asszonyokat adott nőül az avar fejedelmekhez. A női sírok egy másik csoportjában pedig olyan jellegű díszítményeket találtak, amelyből nyilvánvaló, hogy ezek az asszonyok valamelyik germán törzsből kerültek az avarságához. A keleti germánság ebben az időben már keresztény volt. A déloroszországi avar hazában, már az avar foglalás előtt s azután is

elég erőteljes keresztény térítőtevékenység folyt a „húnok“ között. Az a kevés avar férfisír, amelyikből a térítés eredményére következtethetünk, arra mutat, hogy a térítő papok munkáját nem koronázta különös siker. Az avar nép tömegeihez viszonyítva annyira csekély ezeknek a síroknak a száma, hogy nemhogy százalékban nem tudnók kifejezni, hanem még két kezünk tíz ujja is elegendő elszámolásukra, pedig legkevesebb öt-hatezer avar sírt feltártak már eddig. Különösképen érdekes az, hogy ezeket a sírokat sem Nyugatmagyarországon találjuk, tehát nem azon a területen kerülnek elő, ahol várhatnók. A nyugatmagyarországi avar sírokban nyoma sincsen a kereszténységnek, s így nyilvánvaló, hogy csak látszólag hódoltak be a térítésnek, nyilván megaláztatásukkal járó szükséges rossznak tekintették. Akkor azonban, amikor arra került sor, hogy a túlsó életbe indítsák halottaikat, csak ősi szokás szerint temették el azokat. Mindenesetre bizonyos az, hogy a magyar kereszténység nem nagyon kaphatott indítékot az avar térítésből.

Néhány rövid utalással megismertük az avar élet egyik jellemvonását. Most még arra a szerepre szeretnék röviden rátérni, hogy milyen jelentősége volt az avar Kárpát-medencének az akkori kereskedelmi életben. Gyakran találunk bizánci aranypénzeket azoknak az avar-bolgároknak sírjaiban, akik nem Belsőázsziából kerültek a magyar földre, hanem a déloroszországi második hún birodalomból szakadtak ide az avar rohamkor. Az ötvösmesterek sírjaiban bizánci súlyokat találtak. Általában elég sok a bizánci gyártmány, vagy ezek utánzataként avar módra készített ékszer stb. avar sírjainkban. Még arra is van adatunk, hogy az avarok az avar birodalom fénykorában önálló pénzrendszert akartak felállítani. Mintául itt is a bizánci császárok aranyai szolgáltak. Az avar birodalom elszigetelődésével azonban megszűnt ez a kísérletezés. A belső ázsiai jellegű avar sírokból jóformán teljesen hiányzik a bizánci pénz és a bizánci áru. Ami pénzfélét találunk ezekben, az a földeken szerteszét található római aprópénz, nyakba fűzve hordották, díszként. Ezeknél az avaroknál a régi cserekereskedelem divatozott, nem a pénz volt az értékmérő, hanem talán a prém vagy az állat.

Az avar kereskedelmi élet megítéléséhez tudnunk kell, hogy a hún uralom alatt igen jelentős mértékben fellendült a Magyarország területén keresztülmenő világkereskedelmi

forgalom. Az északról délre s nyugatról keletre vezető utakon mindkét irányban karavánok közlekedtek, s ezeknek az utaknak egyik legfontosabb keresztezőpontja éppen hazánk területe volt. Perzsiától a Rajnáig és Skandináviától Bizáncig meg Olaszországig hálózták át e nagy útvonalak egész Európát.

A nagy avar temetők valószínűvé teszik, hogy kezdetben a következő nagy útvonalakon indult meg a forgalom: Oroszországból a Dunamentén Nyugatra, ugyancsak Oroszországból Erdélyen keresztül jött egy út, amely kétfelé ágazott, az egyik a Marosmentét követte és Dunántúlra vezetett Szegeden keresztül, a másik Szolnok táján és Pesten keresztül kapcsolódott a Dunamenti útba, a Maros vonalából Arad táján kiágazó út Szentés—Kecskemét—Pest vonalat követhette, s innen ment Nyugatra, valószínűleg ez volt az erdélyi só útja. Ezt az utat használják később a bolgárok is. A Dráva-könyöktől Győr felé vezető úton is gazdag temetők vannak, az Itáliába és Dalmáciába vezető út a Balaton északi oldalán vezet és valószínűleg azonos a régi római úttal. A mosonmegyei nagy avar telepek a mosoni kapun átvezető utat biztosították, s általában véve az összes útkijárókat és réveket erős avar csapatok tartották megszállva. Úgy látszik, később nagy szerepe lehetett egy Pesten át Pápa és Szombathely táján az ausztriai avar birtokokra vezető útnak, mert ezen az úton jutnak hazánkba a biztosan karoling eredetű tárgyak. A krungli és hohembergi leletek arra mutatnak, hogy ezt az utat Ausztriában szlávokra rátelepedett avar csapatok őrizték, s ugyanez a helyzet az északi folyóvölgyeknél is (blatnicai lelet). A Pesten átvezető nagy utak mellett biztosan számolhatunk egy Hatvan irányából kiinduló úttal, amint ezt a Tihanyi-téri temetővel rokon hernádpusztai temető jelzi. Kétségtelen Pest kapcsolata a szobi révvel, az út valószínűleg az óbudai aranyhegyipatak mentén jött le a rákospataki révig. A Fehérvári-út mellett éppenúgy megtaláljuk az avar leleteket, mint a csepeli és szentendrei révnél, a Rákospatak mellett fekvő Tihanyi-téri temető népe meg a patak torkolatánál fekvő révet a pesti oldalról őrizte. A Szolnok—kecskeméti utakra az üllői avarság vigyázott. Erdélyben a Maros mentén és a Küküllők mentén volt élet, s ebbe torkollott az Alföldről a Meszesi kapun bejövő út is.

Mindezekben az utakon nagyméretű közvetítő kereske-

delem bonyolódott le. A VII. századból való bajorországi bizánci tárgyak és a VII—VIII. sz.-ban az avarsággal szomszédos nyugati területeken forgó bizánci pénz valószínűvé teszi, hogy a nyugati irányú kereskedelem nemcsak a só körül zajlott. Úgy látszik, Baján birodalma a sok háború ellenére is kiépíti ismét a kereskedelmet, sőt valószínű, hogy Baján háborúinak egy részét épen az útvonalak biztosítása érdekében viseli (az aldunai háborúk). A kétségtelen nyugati eredetű tárgyak, mint az ezüstberakásos avarkori ékszerek, a Dunamentén helyezkednek el, és ez útja a VII. sz.-ból való győri aranyveretes kardnak is. Lehetséges, hogy az avar Dunán helyi hajózás is volt, legalább is Salamon Ferenc így értékeli Baján sirmiumi hajóhídverésének ismert adatát. A nyugati irányú kereskedelem közvetett bizonyítéka az, hogy ugyanúgy, mint Bizáncban, Nyugaton is kimutatható, különösen a késői időkben az avar utánzó divat. Végleges bizonyíték azonban az a tény, hogy Nagy Károly győzelme után sem rombolja szét az avar kereskedelmet, csupán fegyverkviteli tilalmat léptet életbe. Hogy a bizánci átmenő forgalom sem lebecsülendő, arra a számos Magyarországon talált avar tárgyon kívül, főleg Krum és Bizánc vámháborújából következtethetünk. Biztos az is, hogy különösen az avar birodalom első korszakában igen élénk kereskedelem folyt Déloroszország és Avarország között.

Igen jellemző az avar településre, hogy fejedelmi törzseik az ország középpontján telepedtek le: Fejér és Tolna megye, Pest környéke, a Tisza—Duna köze és Bihar megye az avar fejedelmi törzsek első szállásterülete. Ezen a területen vezetnek keresztül az összes nagy utak, tehát a fejedelmi törzs hatalmában tartja az egész avarkori kereskedelmet. Ezt az elvet látjuk később megisméltódni a magyarságnál is.

A bajáni avar birodalom kereskedelme tehát fedi a hún mintát, s hogy a kelet-nyugati kereskedelem mégsem közelíti meg a húnkori méreteket, annak oka, hogy míg Attila hatalma a Rajnától a Volgáig ért, addig most gyorsan lezárulnak az avar utak kelet felé a kazár, dél felé a bolgár állam megalakulásával. Az elszigetelt avarság, úgy látszik, önálló pénzverés bevezetésével keres kiutat, azonban a VIII. sz. előtt már abbahagyják ezeket a kísérleteket Dél-Oroszországban éppenúgy, mint nálunk. A fent vázolt kereske-

delmi úthálózat azonban még a déli és keleti forgalom csökkenése idején is megadta a pesti révek fontosságát, s ez az oka a pesti oldal sűrű avar településének.

Bármennyire is igyekezett Nagy Károly a meglevő utakat megőrizni, az ország területét egységbe fogó avar birodalom széthullását erősen megérzi a kereskedelem, s úgy látszik, csak a zavaros viszonyok között rendet teremtő bologárság idején áll ismét helyre a forgalom.

Ezzel nagyjából megismerhettük azt az avar életet, amely 568-tól kezdve a birodalom bukásáig (800 táján) mint államhatalom, később a magyar honfoglalásig mint töredékekben élő nép munkálta a Kárpátmedence műveltségét. Ebben a summázott vázlatban nem emlékeztem meg azokról a népelemekről, amelyek felolvadtak az avar élet sodrában. Az avarság nemzetközi kapcsolatait sem érintettem, csupán a kereskedelmi élet bemutatásakor láthattuk ennek óriási méreteit. Egyebekben azért hagytam el ezt a kérdést, mert minket a magyar élet szempontjából csak az érdekelhet, hogy milyen volt az itt talált avar nép minden napja s gondolkozásmódja, de nem érdekel most az, hogy ez milyen módon fejlődött ki. Most pedig összegezem még azokat az érveket, amelyek nagyobb tömegű avarság fennmaradása mellett szólnak, s az avar-székely népi azonosságot megerősítik.

Az avarság fennmaradásáról és a székelység kérdéséről.

1. Az avar és a magyar település fő tömbjeiben kiegészíti egymást, egyszóval a magyarok nem szállják meg a Duna-Tisza közti, a fertőmenti, a baranyai és a küküllőmenti avar telepek helyét. Ez tény.

2. A Kis- és Nagykunági avar területek helyén a XIII. században csak gyér magyar telepek lehettek, mert ide telepítették a kunokat. Feltehető, hogy ez a lakatlanság úgy keletkezett, hogy a területről éppenúgy, mint a nyugati végekről első árpádházi királyaink áttelepítették az avarokat (húnokat, ekkor már székelyeket?) Erdélybe. A nyugati székely telepek helyére német telepések telepedtek be. Talán a nyugati székelyekkel együtt telepedtek át a Székelyföldre a besenyők is. Az a háromszéki terület ugyanis, amelyen besenyő telepek vannak, kétségkívül késői szállás-terület. A besenyőket és a székelyeket nyugaton együtt emle-

getik a források. Az alföldi avar kerteszárosok helyén alakulnak ki később a magyar (kun) kerteszárosok.

3. Az erdélyi avarság fennmaradása mellett szól az is, hogy a székely lószerszámok még a XIV—XV. században is avar mintára készültek. Feltehető továbbá, hogy a csak a Székelyföldről ismeretes és belsőázsiai eredetű rovásírás az avar rovásírás folytatása. Ebbe az írásba még a magyar honfoglalás előtt került bele az e és o hangot jelölő betű, amely olyan írásból való, amelyet a honfoglalás korában már kiszorított a bolgár udvarból a cirill írás. Feltehető, hogy a két betű nem közvetlenül került át írásunkba, hanem az Erdélyt megszálló bolgárság akkor még használatos rovásírása hatott a mienkre. Ez a feltevés csak nagyon laza lehetőség, de magyarázatot adna a rovásírás belsőázsiai kapcsolatairól (avar őshaza), s a két idegen betű bekerülésének módjáról. Nem más rendszerű ábécéből vettük át, hanem rovásírásból (a bolgár rovásírásból) ment át a székelybe.

4. Az avar tömegek fennmaradását és magyar uralom alá való kerülését néhány régészeti megfigyelés is valószínűvé teszi. Emlékezzünk a győri és a viszneki avar temető magyar sírjairól mondottakra, az edényformák és díszítésük egyezésére, a padkás temetkezésre, továbbá arra, hogy egy jellegzetes avar pásztorszerszám, a hasihasító, még nemrégén is élt alföldi pásztorainknál. Ide sorolandó az is, hogy a szegedkörnyéki avarság egyes csoportjainál a hún és magyar szokásokkal egyező temetkezést figyelhetünk meg, s ilyen sírok kerültek elő Bács környékéről is, éppen ezeken a helyeken, az Árpád-korban viszont egy-egy esetben a teljes lóval való temetkezés szokását figyelhették meg.

5. Egy-két olyan adat merült fel (sarló formája és szerepe a temetkezéskor), amelyik meggondolandóvá teszi, hogy nyelvünk török jövevényszavainak egyrésze nem az avar nyelvből került-e át hozzánk.

6. Mérlegelnünk kell azt a lehetőséget is, hogy az avarság nyelve felolvadt a környező szlávságban, olyanféle történhetett volna, mint a bolgár-törökök esetében. Lehetséges, hogy ilyen nyelvcseré esetleg végbemehetett az avar peremterületeken, ahol az avarság nem élt tömbökben, hanem csak kis csoportokkal szállotta meg a területet. Azonban az avarság nagy tömbjei nem szlávosodtak el, mert a szláv

helynévi anyag éppen az avar törzsterületről teljesen hiányzik.

Az avar beolvadás ellen fel lehetne hozni ellenérvként, hogy krónikáink semmit sem tudnak az avarokról, márpedig ha jelentős tömegek olvadtak volna be, akkor erről tudnia kellene a Szent László-kori magyar szájhagyomány-nak és történeti tudatnak. Ez az ellenérv döntőnek látszik, ámde közelebbi vizsgálatából kiderül, hogy ez egyik legerősebb érve az avar beolvadásnak. Történetkutatóink bebizonyították, hogy Kézai Krónikájának a húnokról szóló része tulajdonképpen az avar történelmet mondja el. Vessük most fel a kérdést, hogy vajjon hogy nevezhették magukat az avarok? Az avar régészeti leletek alapján kétségtelen, hogy éppen az avar vezető réteg, kiváltképen pedig a fejedelmek hún módon, hún divat szerint öltözködtek. s számukra olyan ötvösműhelyek dolgoztak, amelyek a dél-oroszországi hún fejedelmi családok udvari ötvösei voltak. Ez alig vitatható tény. De nemcsak a fejedelmi családoknál tapasztalhatjuk ezt a hún divatot, hanem nagyobb temetőkben is megtaláljuk. Nemcsak arról van tehát szó, hogy az avar előkelők esetleg divatot váltottak, hanem arról, hogy az avarság jelentős rétege hún volt, s származását viseletében is őrizte. Magam kétségtelennek tartom, hogy nemcsak viseletében, hanem öntudatában és nevében is hún volt. Már pedig igen valószínű, hogy az avar törzsszövetségre is a fejedelmi törzs neve ragadt rá, éppenúgy, mint ahogyan a hét magyar törzs egyszerűen magyar volt a fejedelmi törzs neve után. De frott nyomai is vannak annak, hogy az avarok magukat egymás között hún-nak nevezték. A bizánci íróknál felbukkanó (a)var-chuni összetett népnév, s ennek egyik fele avar-t, másik hún-t jelent, a felülkerekedő hún réteg később a maga nevét tehette általános népnévvé. A nyugati források is írnak avarokról, akiket húnoknak is hívnak (avari qui et hunni nominantur). Ebből a szempontból semmiféle jelentősége nincsen annak, hogy a környező népek avarokként ismerik őket, minket sem saját nevünkön, hanem az onugorból képzett népneveken ismernek külföldön (hungarus, ungar, ugr, hongrois, ungur stb.). A magyar-hún hagyomány és a székely-hún hagyomány vizsgálatakor tehát tekintettel kell lennünk arra, hogy az nemcsak a dél-oroszországi húnokkal való kapcsolatainkkor fejlődhetett ki fejedelmi családunkban és székelysé-

gűnknel, hanem ebben a hazában beolvadt avar rétegek megőrzött népi öntudatát jelenti. A kun már régen nem tud kun-ul, de azért magát még ma is kunnak tartja.

Ha azonban az avarok magukat hún-nak nevezték, s ez lett az egész avar törzsszövetség népneve, akkor a magyar krónikák hún név alatt elmondott avar történelme a legerősebb bizonyíték arra, hogy az adatokat csakis az itt maradt és beolvadt húnoktól (avarok) kaphattuk, bárhonnan más helyről merítették volna krónikásaink, okvetlenül szerepelnie kellene az avar névnek, mert ez volt az avar-húnok külföldi neve. Az a nagy gondosság, amellyel krónikáink a húnokat kezelik, s az az öntudat, amellyel a rokonságra hivatkoznak, kétségkívül annyit is jelent, hogy nem holmi jelentéktelen, maradék népről van szó, hanem erőben jelentékeny s nagyhírű avar népet talált itt a magyarság. A magam részéről valószínűnek tartom, hogy nem győzőként, hanem szövetségesként kezelte őket, erre különben krónikáinkból is következtetni lehet, de e mellett bizonyít az is, hogy a szállásterületen szinte megosztoznak.

7. Két további ellenérv hozható fel még az avar (pontosabban hún)—magyar (pontosabban székely) folyamatoság kérdésében. Ugyanis eddig csak Ausztriában s Nyugat-magyarországon találtak olyan helyneveket (Bécs, Seleg, Ilmitz), amelyek nagy valószínűséggel az avaroktól származtathatók. Ámde egyéb török eredetű helyneveink (pl. Küküllő vagy az eddig besenyőnek vagy kunnak tartott helynevek egy része) további vizsgálata talán ezt az űrt is áthidalja. Láttuk, hogy esetleg lehetőség van arra is, hogy török jövevényszavaink egyik rétege is avar kölcsönszó.

A másik ellenérv az, hogy a honfoglaló magyarság régészeti hagyatékában nem mutatható ki közvetlen avar hatás. Ez tökéletesen igaz, ámde nem mond annyit, mint első hallásra gondolhatnók. Látni fogjuk ugyanis, hogy a honfoglaló magyarság az első száz év alatt szinte teljesen elzárkózott mindenféle keveredéstől. A temetők — családok — szigorú rendjében nincsen semmiféle törés. Ha szolganeprre telepszene rá (pl. a hencidai temetőben), akkor is szigorúan elkülönülnek. Idő kellett hozzá, míg ez a zárt társadalom megbomlott s az idegen beolvadás megkezdődött. Csupán egy területen látunk hatást, az edényművészetben. Minden más mesterség költözhet, de a fazekas nem nagyon tud árujával mozogni. Aztán meg nagyon kétséges,

hogy a magyarság a temetkezéskor eredetileg használt-e agyagedényt, vagy csak börtömlőt és fakupákat tett a sírba? Az avar és a magyar edények pedig nagyon közeli rokonai egymásnak, néha az összetéveszthetőségig hasonlított egyik a másikra.

Az a kor, amelyben nyomon tudnók követni az itt talált népi tömegekkel való egybeolvózódást, már a kereszténység felvétele utáni el. ő század. A templom köré temetkező magyarságnál pedig már alig találjuk nyomát a régi temetkezési szokásoknak. Ha nem tudnók, hogy egy s ugyanazon népről van szó, bizony nehezen találnók meg a két temetési mód között a kapcsolatokat. Egy dolog azonban kétségtelen, hogy abban a korban, amikor ismét kezdenek gazdagabb mellékleteket a sírba rakni, az egész magyarságra, de különösen a kunokra rendkívül jellemző az, hogy pártáöveiket préselt veretekkel díszítik. E veretek mintakincse legnagyobbbrészt az egykorú európai divat (gotika) mintakincsből való, de az elkészítésmód, forma, sőt a növényi- és állatalakos díszek kedvelése szinte az avar ötvösség egyenes folytatásának látszik. Régebben megfigyeltem már, hogy a XI—XII. századi magyar királysírokból származó ékszereken határozott avar divat észlelhető (székesfehérvári királysírok), akkor azt gondoltam, hogy az avar ötvösség nyugaton szinte új divatot hozott létre (ez igaz is), s ez a divat kerül hozzánk vissza nyugatról a magyar királyok avaros övdíszítményeiben. Azt gondolom, hogy sokkal kézenfekvőbb az a magyarázat, hogy az avarokkal együtt megmaradtak a nagy avar ötvöscsaládok is, s ezek később a királyi udvar szolgálatába szegődtek. Ezért hasonlítanak annyira a magyar királyi ékszerek az avarra. (III. tábla.)

Az az ellenérv tehát, hogy az avar divat nem hatott közvetlenül a honfoglalók divatjára, nem bizonyult döntőnek, mert a későbbi korokban, a szigorú törzsi és családi különállás megszűnésekor igen is erős nyomai mutathatók ki az avar divatnak, mind a köznép, mind pedig a királyi család körében. Egy Kecskemét környékén talált XIII. századi kun(?) esetleg avar(?) előkelő vitéz pártáöve, sőt szabályája is szinte egyenesvonalú örököse az avar viseletnek.

A népi beolvadás bizonyítékai közé sorolható az ember-tani kutatóknak az a feltevése is, hogy a magyarságban levő mongol elemek az itt talált avar népből kerültek hozzánk.

Úgy tudom, legalább is a tapasztalat megerősít ebben, hogy a Székelyföldön igen gyakori a mongolos alkat.

8. A Magyarországon talált székely (tehát hún-avar) törzsek egybetelepítése valószínűleg Szt. László uralkodása alatt kezdődött. Nem csoda, ha Szt. László tisztelete különösen a Székelyföldön terjedt el, s a nagy király maga is egyik, akkor Nagyvárad környékén telepedett, kedvelt törzsénél temettette el magát. A telepítés valószínű oka az volt, hogy a keletről mindinkább fenyegető könnyű lovas ellenféllel szemben hasonlóképen íjas lovas harcmódorú székelyeket állítottak szembe, mert a nyugati módon harcoló magyar páncélosseregek képtelenek lettek volna a laza csoportokban portyázó ellenfél rendentartására.

9. A székelység erős nemzetségi szervezete láttán képtelenségnek tartom azt a gondolatot, hogy innen-onnan öszszetelepített magyarságból alkották volna meg a székely határőrséget. Nemzetséget hatalmi szóval összekovácsolni nem lehet. Ez a vérségi kapcsolatokon álló szervezet nem jöhetett létre ötletszerű öszszetelepítésből, de nagyon is létrejöhetett az egy nemzethez tartozó székelyek származástudatának közösségében.

10. Vessünk most egy pillantást a kükküllőmenti avar leletekre is. Erzsébetvároson és Korondon találtak ötvöseszközöket, abból a fajtából, amely a vereteknek szinte gyári úton való előállítására szolgált. E préselőmintákon a veretek százait, sőt ezreit készíthették el. Fontos számunkra az, hogy ezek a préselőminták az avarság származásilag is hún csoportjára jellemzők. A kükküllőmenti avarok tehát kétségtelenül húnok voltak.

11. Ebben a megvilágításban újra életre kelnek mindazok a krónikás adatok és szájhagyományok, amelyek az Attila halála utáni húnoknak a magyarsággal, közelebbről a székelységgel való kapcsolatáról szólnak. Értelmet kap krónikáinknak az a beállítása is, hogy a magát és családját Attilától származtató Árpád fejedelem tényleg csak visszafoglalta ezt a földet, tehát beszélhetünk a „magyarok második bejöveteléről”. Ez, ha nem is szó szerint, de értelmileg igazolható.

12. Mindezek alapján úgy látom, hogy a magyarság a honfoglaláskor nagytömegű, magát hún-nak nevező s részben tényleg a húnoktól származó, részben pedig belsőázsiai eredetű, de hún népnévvel nevezett avarságot talált itt. Az

itt talált, valószínűleg elmagyarosodott, de törzsi és származási különállásukat megőrzött avarokat királyaink később a határvédelem megerősítésére küllőmenti rokonaikhoz telepítik. A kitelepítéskor megürült és csak lassan benépesedő területekre nyugaton német telepesek kerülnek, az ország közepén pedig a bejövő kunságot helyezik el. Lehetőséges, hogy e hún származástudatú avarság egyes törzsei, a nyugatiak biztosan, s talán a küllőmentiek is a déloroszországi eszgel bolgár (hún) nép törzseiből valók voltak, s később a legerősebb törzs szervezetében a többiek is ezt a népet kapták meg. A székelyföldi besenyőtelepek is a nyugatról áttelepített székely törzsekkel együtt kerülhettek Háromszék megyébe.

13. Természetesen jól tudom, hogy e nagyrészt laza és még bizonyításra váró megfigyeléssorral csak felvettem e sokat vitatott kérdést, de nem oldottam meg végérvényesen. Egész sereg tisztázandó kérdés maradt még fenn. Magam a kérdés tisztázásához azzal akarok hozzájárulni, hogy közelebbről tudományos apparátussal közlésem e feltevések alapjául szolgáló régészeti adataimat, másrészt meg az avar népet kidolgozásával igyekszem az összehasonlító néprajz számára a munkához alapot teremteni. A kérdés többoldalú megvitatása bizonyára hozzájárul ahhoz, hogy tisztábban lássunk a magyar néptörténet egy eddig nagyon homályos területén.

A szláv népek. A szláv népek középeurópai feltűnése egybeesik az avar hódítás kezdetével. Ez az egybeesés nem véletlen, hanem az avarok nagyszabású telepítési rendszerének következménye. A szláv népeket ugyanis gyűrűként telepítették maguk köré, s hadjárataikban is előcsapatként vetették harcba. A pusztai népek birodalomalkotó elve ugyanis az volt, hogy a legyőzött népeket maguk köré telepítették, hogy azok fogják fel a támadó ellenség első rohamait, ha pedig maguk indultak harcba, akkor a legyőzött vagy csatlakozott népeket küldötték előre. Így jártak el később a magyarok is a besenyőkkel, a székelyekkel és a kunokkal. Ez is egyik oka annak, hogy a székelyeket meghódolt, helyesebben csatlakozott népnek kell tekintenünk. Mintegy embergyepűvel veszik körül magukat a pusztai népek, s ennek a rendszernek a következménye volt a szláv-ság letelepítése is, ilyenképen Középeurópa mai nemzetiségi

képének kialakítása nagyrészt máig is őrzi az avar uralom emlékeit. Természetes az, hogy a hódító és telepítő, bizonyos mértékig a maga képére kell formálja a meghódulókat, mert egyébként nem tudná hasznukat venni. Ezt látjuk az azelőtt laza szervezetben élő szláv törzseknél is: államéletüket avar mintára kezdik berendezni, máshelyt meg (Oroszországban) skandinávok szervezik állammá a különböző törzseket, a balkáni szlávok egyrészét meg a hódító bolgár-törökség veszi kézbe. A három nagy nyugati szláv törzs, a morvák, a szlovénok és a horvátok területén avar fejedelmi leletek kerültek napfényre. Ezekben a leletekben az avar főúri divat keveredik a frank és a skandináv divattal. Ilyen lelet Észak-magyarországon a blatnicai lelet, Ausztriában a hohenbergi és a krungli lelet, Horvátországban a csadjavikai lelet, a knini nagy ötvös lelet, délebből pedig az ú. n. albán kincs. A kisebb leletek sorát nem is említem. Sőt szlovén területen az ú. n. kettlachi kultúrában, az újabb kutatások szerint, avar, frank, skandináv és honfoglaló magyar elemek keverednek össze egy sajátos új keverékműveltség hirdetőiként. E nyugati területeken történnek már az avar-korban az első kísérletek önálló szláv államok megalakítására; ezeken a területeken alakulnak meg az avar birodalom bukása után a nagyrészt mai napig is fennálló szláv államok. Hogy ezek idegen minta szerint keresik az államalkotás útjait, arra mutat a horvát bán neve, amely az avar Baján névből származik, a morva král (király) pedig nem más, mint Nagy Károly nevének származéka. Az is lehetséges, hogy a IX. századi morva fejedelmek avar eredetűek voltak. A szláv területek avar megszállását általában nem szabad népi megszállásként felfognunk, hanem csak annyit jelent, hogy avar katonai ellenőrzés alatt állottak és avar fejedelmek kormányozták őket. Ezek természetesen nem képviseltek valamilyen faji érdeket, ez ebben az időben mai megfogalmazásában egyébként is ismeretlen valami volt. E fejedelmek épen úgy megragadták az alkalmat, hogy önállósodjanak az avar központi kormányzás alól, mintha maguk nem is lettek volna avarok. Erre utal a horvát bán név is.

Az avarok és a nyugati államok szorítójába került szlávtság tehát az önálló államélet felé tartott, erről a Kárpátmedence keleti felébe, Erdélybe szorult szlávstágnál szó sem lehetett. Az a kevés régészeti adat, amelyből itt a szlávok tárgyi hagyatékára következtethetünk, félreeső pa-

takvölgyekből, sőt barlangokból került elő. Majdnem kőkorszakbeli szinten állott az erdélyi szlávtság. Elmaradott életmódjáról bizánci tudósítások is beszámolnak. Az ország peremére telepített szláv törzsek tehát más és más hatás alatt indulnak fejlődésnek s így szó sem lehet arról, hogy valami egységes műveltség gyűrűjébe került volna a magyarság. Annyira jellegtelenek a különböző területek szláv leletei, hogy nagyrészt csak azért nem ítéljük avarnak, franknak vagy skandinávnak őket, mert a terület, ahol találjuk, a helynevek szerint régi szláv terület. Azért tartottam ezt szükségesnek leszegezni, mert egyes kutatókban megvan a hajlandóság arra, hogy egy-egy adatot mindjárt az egész szlávtságra vonatkoztassanak, pedig még a továbbiak folyamán is látni fogjuk, hogy milyen különböző hatások alatt indult útnak a szláv műveltség. Egyaránt helytelen tehát, ha a szlávtság elmaradottságára vonatkozó adatokat az egész szlávtságra vonatkoztatjuk, vagy fejlettebb emlékeikből valamennyi szláv nép egyforma előrehaladására következtetünk.

A magyar nép szempontjából azért fontos e rétegeződés megállapítása, mert a magyar nyelv számos szláv jövevényszava és a szláv nyelvekben található magyar szóanyag biztossá teszi, hogy népünk igen mélyreható módon érintkezett a szláv népekkel, tanult tőlük s tanította őket.

Amint láttuk, a szláv népek műveltségének vizsgálatakor alig támaszkodhatunk régészeti nyomokra, szó sincsen arról, hogy olyan éles jellegzetesség mutatkoznék az emlékekben, mint pl. az avaroknál, vagy a honfoglaló magyaroknál. Mint említettem, szinte csak az dönti el, hogy egy lelet vagy sír szláv-e vagy nem, hogy olyan területen került-e elő, ahol a településtörténelem és a nyelvészeti nyomok szlávokról tudnak. Az északmagyarországi, úgynevezett szláv földvárak közül csak egy-kettő biztosan szláv, a többi más kor és más nép hagyatéka.

Az egykori ősszláv műveltséget a kérdés legalaposabb ismerője, Kniezsa István így jellemzi: „... a szlávok mocsarak és erdők közepette éltek az egész ősszláv korszakon keresztül. Ennek megfelelően a szlávok elsősorban halászattal és vadászattal foglalkoztak. Az erre vonatkozó egész szókészletük mutatja e két foglalkozás ősi jellegét. Azonban a földművelés sem volt előttük ismeretlen. A szántás, vetés, aratás, valamint a búza, árpa, rozs, zab, köles stb. jelentőségű

kifejezések minden szláv nyelvben szabályos alakban vannak meg, ami ősszláv eredetre mutat. Későbbi adatok is arra vallanak, hogy a szlávok a földművelést nagyon jól ismerték. A háziállatoknak úgyszólván valamennyi középeurópai fajtát tenyésztették (ló, tehén, juh, kecske, disznó), de nagy nyájaik nem voltak. Csak annyi állatot tartottak, amennyit télen is tudtak etetni. Télen ugyanis száraz takarmánnyal etették az állatokat, mint azt a szénagazdálkodás egész szókincse mutatja, és nem ridegen tartották, mint például a steppéken lakó pásztornépek. Mint erdőlakó népeknél nagy szerepet játszottak náluk a méhek. Mézből készült italukat az ókori írók is megemlítik.

Ruházatukra vonatkozólag kevesebb adatunk van, mert a mai ruhadarabok legnagyobb részének idegen eredetű neve van. Bizonyos, hogy volt valami könnyű, nyári ruhájuk, állatbőrből készült ruhájuk és bocskoruk. Lakásuk valószínűleg fából készült ház (dom az indoeurópai domus-ból és kutja) lehetett. Az eredetileg nagyon egyszerű és kezdetleges lakáskultúra később germán hatásra lényegesen emelkedett, amikor átvették a „meleg szoba“, „konyha“, „kamra“ intézményét. Keleten pedig, úgy látszik, idegen hatásra megismerkedtek a fürdőházzal... Társadalmi szervezetük alapja a család. Ebből alakult ki a nemzetség, amely egyúttal az ősszlávok legmagasabb politikai szervezete is volt... Mint annyi másban, a szláv kultúra ebben is többirányú idegen befolyás bélyegét hordja magán. Így vannak adataink egynejlőségre, többnejlőségre és többférjlőségre is... A szláv ősvallásról... csak a X—XII. századi források alapján alkothatunk némi fogalmat... lényegében a természeti jelenségek megszemélyesítésében állott. Papi szervezet és kultikus élet azonban nem volt.“ A Kárpátmedencében való elterjedésükről pedig a következőkben foglalja össze kutatásait: „... a szlávok az egész Dunamedencében főleg az erdő és a füves pusztamezők határvonalán helyezkedett el. Megtalálhatók tehát nemcsak az északi hegyvidék pereme területén, hanem Dunántúl dombvidékén, a krassó-szörényi hegyvidék peremén és szélesebb völgyeiben, valamint az Erdélyi-medence szélein, azonban jóformán teljesen hiányzanak a Kis- és Nagyalföldön, a Dunántúl keleti síkságán, az úgynevezett Mezőföldön, valamint az Erdélyi-medence belsejében, a Mezőségen. A szlávoknak ez a peremi elhelyezkedése ki-

zárja annak a lehetőségét, hogy itt jelentősebb politikai formációk alakultak volna.“

Az őstársadalmak legnagyobb összetartó ereje a család. Az anyai vagy apai ágon származó családok közül Euráziában elég korán az apai család váltott uralkodóvá. A szlávok családi életében kezdetben ingadozás volt tapasztalható. A déli szlávoknál még ma is erősen él a családnak az a formája, amelynek a társadalomtudomány a nagycsalád nevet adta. Ezzel a vagyonszövetségen és munkafelosztáson alapuló rendszerrel a magyar nagycsaládról szóló fejezetben bőven megismerkedünk, s ezért itt e szervezet ismertetésére nem térek ki. A délszláv nagycsalád kutatóinak az a feltevése, hogy a szlávoknál eredetileg is meglévő házközösség a keleti lovasnépek hatása alatt alakult olyanná, amilyennek ma ismerjük. Mások még tovább mennek és a délszláv nagycsaládon belül az egykori két réteget is szét tudják választani. E szerint az eredeti réteg a földművelő s marhatermesztő ősi szláv szerkezetnek nyomait mutatná, fejlettebb formája azonban az apa korlátlan uralmával, a törzsszervezeten nyugszik és a lovas pásztornépek hatására alakult ki. Ez utóbbi szervezet területén találhatók azok a helynevek is, ahol egy személynév egymagában jelöli a helyet. Az mindenestre kétségtelen, hogy a rokonaiktól messze szakadt délszlávoknál ez a családi szerkezet nem fejlődött volna ki az avarság nélkül. Az avar lovasnép volt az, amelyik megszervezte a déli szlávtságot, s ez az a lovasnép, amelynek hatását a szláv kutatók is feltételezik. Az avar hadjáratokból is kitetszik, hogy az avarság politikai nyomása elsősorban dél felé, a bizánci birodalom felé nehezedett, sokkal kisebb volt a nyugat felé irányuló feszítőerő, s szinte semleges volt az északi oldal felé tanúsított magatartás. Észak felé, úgy látszik, megelégedtek a politikai függést biztosító fejedelmek kiküldésével. Ezek még sokkal később sem tudtak azonosulni a néppel, mert még Bölcs Leo bizánci császár is emlegeti, hogy a törzsfők alattvalóikat gyakorta adják el idegenbe rabszolgának. Az északnyugati és nyugati részekben a frank műveltség is erőteljesen érezteti hatását, sőt első önálló államalkotásukra is innen kapnak indítást. A frankoknál és a germánoknál már régebben idejéltmulta nagycsaládrendszer nem adott tápot az északi szlávtságnál meglévő földműves családi házközösségnek a nagycsalád irányában való fejlődésre, sőt az esetleg

meglévő csírákat bomlasztotta. Ez az oka annak, hogy a Kárpátmedencét övező szláv népeknél a magyar honfoglaláskor más volt a család rendje északon s ismét más délen. A magyarság a nagycsalád tökéletes szervezetével érkezett ide, s így érthető, hogy amint a korábbi török érintkezés sem bontotta meg ezt a rendet (a magyar családi élet szókészletében nincsen török jövevényszó), olyanképpen ezer éve szláv gyűrűben élve sem gyarapodott nyelvünk többlel, mind mindössze három szláv szóval (család-cseléd, déd és unoka). A dajka és a bába szó nem rokonsági fokozatokat jelöl, tehát nem vehetjük a családi élet jellemző szókészletébe. A nyelvészek szerint e szláv jövevényszavak is ősi magyar kifejezéseket szorítottak ki, tehát nem új fogalmat jelöltek, hanem csak divatosabbal helyettesítették a régit. Abból, hogy a magyar családi élet jóformán mentes a szláv megnevezésektől, arra is következtethetünk, hogy az itt talált szlávtság jórészenek beolvadása nem összeházasodás következményeként jött létre, hanem a nyelvváltást a környezethez való alkalmazkodás lassú folyamata teremtette meg. Ugyanolyan lehetett tehát a beolvadás rendje, mint a moldvai csángó-telepek nagyrésztében. Nem házasodnak környezetükkel, megtartják vallásukat, csak épen nyelvüket cserélik fel lassan az őket körülvevő ruménség nyelvével. Ez a megfigyelés egyúttal egybevág azzal, amit a honfoglaláskori magyar temetőkről mondtam: mindaddig, amíg a leletek világánál pontosan el tudjuk választani a magyar temetőket, a család rendjét semmi sem bontja meg, erősen tartják a régi szokásokat, s beolvadásról nem lehet szó. Ezzel szemben az is kétségtelen, hogy a környező szláv nyelvekben sincsen nyoma annak, hogy pl. a délszláv nagycsalád alakulására a magyar nagycsalád hatott volna. Ez a délszláv családforma még honfoglalás előtt alakult ki. Bizáncban és a latin Olaszországban jóval a szlávtság megjelenése előtt felbomlanak a hasonlóan nevezhető alakulatok, s így a kizárásos módszer is arra vezet minket, hogy az avarság átalakító és szervező hatásának tulajdonítsuk a délszláv nagycsalád keleti jellegű felépítését.

A magyar honfoglaláskor a család faházakban lakott, e boronás házak szinte felépülnek előttünk a magyar nyelv szláv jövevényszavaiból. Régebben, mint Knieszsa is írja, egy helyiségből állott e boronaház, olyanféle, mint amilyent a szilágynagyfalusi avarkori kurgánban találtak. De a hon-

foglalás idejében már több helyiségből állhatott. A gerendából épült házon ablakok voltak, s szobája mellett kamarát s pítvárt találunk. A házban kemence volt, s pincét is építettek az életre; udvar övezte az építményeket. Benn a szobában asztal, lóca, polc állott, s závarral zárták az ajtót, hogy az értékes abroszokat, párnát, vánkost s dunyhát megvédjék a kóborlók elől.

A magyar népi műveltség tárgyalásakor majd sor kerül arra is, hogy hogyan kerültek ezek a szavak nyelvünkbe s hogyan tanultuk meg mindazt, amit e szavak jelentenek. Egyelőre nézzük tovább nyelvünk jövevényszavai világánál a nyugati és déli szláv népek műveltségét. Úgy látszik a szláv családok munkafelosztása nem volt olyan gazdag, mint a keleti népeké, mert egy csomó olyan mesterség is kialakult náluk, amelynek munkáját nálunk eredetileg a családon belül végezték el. Ilyen például a mészárosmesterség. A gabonatermelés munkáját sem a családon belül végzik el a vetéstől a kenyérig, mert külön molnáraik voltak, akikhez őrletni jártak. Ekés földművelésükben s növénytermelésükben a gabonaféléken kívül még babot és lencsét, rozsot, zabot és repcét termesztettek, s a gabona körül szorgalmasan irtották a konkolyt. Földeiket ganéjjal trágyázták, s időnként pihentették is. A learatott s kicsépeelt gabonane-műek szalmáját asztagokban őrizték meg télire. A ház körül konyhanövényeket is termeltek, kaprot, céklát, répát, uborkát, retket, murkot és káposztát ültettek.

Növényi táplálékon kívül bőven éltek vizeink gazdag halállományával. Csukát, galócát, kárászt, márnát, pisztrángot, vizát, rákot s vidrát fogtak bőséggel.

A hal mellett a már említett állatállomány szolgált táplálékul, a húsból pecsenyét sütöttek. Háziállataikat nem rideg módon tartották, hanem pajtában, jászol mellé kötözték s így szükség volt arra, hogy télire takarmányozzanak is számukra. A magyarság a szénagyűjtésnek jóformán minden csínját-bínját tőlük tanulta meg, mert eredeti, ősi állatfajtáink nem szorultak istállózó tartásra. A szénát a szlávok kaszálták s gereblyével gyűjtötték össze.

Maradjunk még meg a táplálkozás ismertetésénél. Úgy látszik, nagyon szerették a tésztaféléket, erre vall a magyar nyelvbe is átkerült szóképlet. Ilyen maga a tészta szó is, e mellett a galuska, kalács, kovász és lepény is tőlük került

nyelvünkbe. A dísznónak nemcsak húsát ették, hanem szalonnát és kolbászt is készítettek a dísznőöléskor.

A honfoglaláskori szláv népek eléggé hadilábon állhattak az állhatatos kereszténységgel, bár olyan nagy térítőik voltak, mint Kirill és Metód, akik saját nyelvükön terjesztették közöttük az evangéliumot. A salzburgi érsek a honfoglalás után panaszkodik, hogy keresztény morva-szlávjai egy húron pendülnek a pogány magyarokkal s magyar módra nyírják fejüket. Mindezek ellenére korán kifejlődött már a keresztény intézmények és szertartások jelölésére való szókészletük s a magyar kereszténység is az ő szavaikkal jelöli intézményeit. Ezt a szókészletet a magyar kereszténység tárgyalásakor fogjuk megismerni, mindenesetre érdekes, hogy a magyar nyelvben mai napig is megőrzött keresztény-szláv szókincs nem az északi morva-szlávoktól való, hanem a déli szlovén vagy horvát s részben a bolgár-szláv nyelvekből került hozzánk.

A keresztény magyar királyság világi szervezetében is hasonló bőséggel találkozunk e jövevényszavakkal. E szókincs most nem nagyon érdekel minket, mert ez a korszak már túl van annak a századnak az életén, amelynek megismerését célul tűztük ki. Szokás e szavakból magasrendű szláv államéletre következtetni, bizonyára részben jogosan. Ámde épen Kniezsa István figyelmeztet a következőkre: „Ami az államszervezet szláv eredetű kifejezéseit illeti, jellemző, hogy — egy két szót nem tekintve — pontos másuk egyik szláv államban sem mutatható ki. Több kifejezés pedig egyenesen hiányzik (pl. nádorispán). Ez a mellett bizonyít, hogy ez a terminológia itt, a magyar állam területén önállóan alakult ki s alig van valami kapcsolata a szomszédos szláv államok intézményeivel“. Számomra még ezek után is rejtély, hogy hogyan alakulhatott ki a tudatosan nyugati mintára szervezett központi magyar királyság intézményeiben ennyi szláv nevű hivatal.

Mindaz, amit a nyugati szláv törzsek életéről, egyre kibontakozó műveltségéről s államéletéről elmondottam, csak töredék részében vonatkozik a Kárpátmedence keleti felének szláv töredékeire. Ez a szlávság nem került a keleti s nyugati műveltség egyaránt termékenyítő hatása alá s jóformán még egykori ősműveltségét őrizte meg. A bizánci írók egy-két elejtett megjegyzéséből is arról értesülünk, hogy félénk, az erdős területről ki nem merészkedő, a fé-

meket jóformán még nem ismerő, szinte kőkorszakbeli élet-szinten álló népek éltek itt, akik gyűjtögető, halász-vadász életmóddal s némi kezdetleges földműveléssel szerezték meg mindennapi élelmüket.

Miután így nagy vonalakban s főként magyar vonatkozásaiban megismertük a honfoglaláskor itt talált szláv törzsek életmódját, meg kell ismernünk hitvilágukat is. Miniket ebben a kérdésben sem az érdekel, hogy a különböző műveltségek hatása miképpen tükröződik a középeurópai szláv-ságnál, hanem az, hogy mi lehetett a népi tömegekbe begyökerezett ősműveltség, mi az az eredeti szláv szokásanyag. Nem érdekel az egykori szláv istenségek ilyen vagy amolyan volta sem, mert a magyar néphitben semmi nyoma sincsen annak, hogy ezek tiszteletéből valamit is átvettünk volna. A néphit a közrendű szlávok temetkezési szokásaiban nyilatkozik meg s a továbbiakban ezt vesszük szemügyre.

A szláv őshaza területe a kutatás mai tudása szerint a Visztula és a Dnyepr középső folyása között terült el. Így tehát nagyjából ennek a területnek régészeti leleteit kell valatóra fogni. Ennek a területnek a szellemi életéről a régészeti leletek rövidre fogva a következőket árulják el. A terület fémben szegény volt, az itt található fémtárgyak legnagyobb része idegen eredetű. Ennek alapján megállapítható, hogy a szláv-ságot már igen korán érte nyugatról germán hatás, északról a lett és litván műveltség és a nyugati- és Volga finnek mélyreható átalakító befolyása, délről pedig a délorosz puszták lovasnépeinek szellemi befolyása érezhető. Az írott történelmi adatok fényében is hol a keleti, hol pedig a déli lovasnépek uralma alá tartoznak a szláv őshaza lakói, hol pedig a germán hatalom érdekkörébe esnek. Ilyenképen természetes az, hogy temetkezési szokásaikban sincsen egység, épenolyan tarkák, mint a szláv-ságot ért hatás sokfélesége. Egységes, jól elválasztható magatartás itt is épen úgy hiányzik, mint későbbi szállásterületeiken. Mansikka a kiváló finn kutató például elmondja, hogy egy és ugyanazon a területen a következő temetkezési szokások figyelhetők meg: 1. Elégetik a halottat s az égetés helyén maradt hamvak fölé sírhalmot emelnek. 2. A halottat elégetik, de nem a máglya maradványai fölé rakják a sírhalmot, hanem a hamvakat s az égett csontokat összegyűjtik s egy más helyen temetik el dombos földhalom alá. 3. Nem égetik el a halottat, hanem sírba temetik s a sír

fölé hordanak halmot s végül. 4. A halottat a pusztá földre fektetik s úgy emelnék föléje dombot. E sokféle temetkezési szokásból következik, hogy a túlvilágról nem lehetett egységes képük. Valószínű, hogy a halottégetés szokása még az őskorból maradt meg s ehhez járult a népvándorlás korában az avar és a magyar honfoglalásnak megfelelő időben az új szokás, a halott eltemetése. A halottégetésről a szlávok közt megfordult arab utazók is tudósítanak. Később a kievi krónikás, Nestor is leírja ezt a szokást a halotti torral együtt, amikor a Vjaticsok, Radimicsek és Szeverjánok életmódjáról beszél. Ő azonban nem említi a halomhordást, hanem azt írja, hogy a máglyán elégetett halott csontjait egy kis edénybe gyűjtik, s azt oszlopra helyezik. Az orosz krónikák más helyein azonban a halomemeléséről is hírt kapunk. De még a halottégetésben is megfigyelhetünk olyan vonásokat, amelyeket kétséget kizáróan a pusztai népektől vettek át. Ilyen például az, hogy a máglyára a halott mellé teszik lószerszámját is, sőt egy arab adat szerint a halottal együtt lovát is elégetik. Az, hogy a halott megmaradt csontjait edénybe rakják, ősi eurázsiai szokás, az azonban, amit néhány sírban megfigyeltek, hogy ezt az edényt a sírba fordítva rakják be, az nem közös eurázsiai szokás, hanem csak a keleti lovasnépeknél figyelhető meg, méghozzá olyan formában, hogy a sírba mindent fordítva raknak be. Azért teszik ezt, mert úgy gondolják, hogy a tulsó életben minden fordítva van. Erről a szokásról a IV. fejezetben bőven beszámolok. A szláv halotti toroknál rendezett lovasjátékok stb. azt is megmutatják, hogy a lovasnépek hatása nemcsak a temetéskor mutatkozott meg, hanem az egész szokásanyagot átformálta. Vannak még régebbi rétegek is a szláv temetkezésben, példának okáért az, hogy a halott számára faházat építenek s azt fedik be földhalommal, még a Krisztus születése előtt néhány századdal virágzott szkita műveltség öröksége náluk.

A szláv halmos sírok (kurgánok) mind vízparton vannak. A belsőázsiai népek kurgánjait is a nagy folyók mentén találjuk. Mindkét helyen nagy kövekkel rakják ki a sírhalmokat. A szibériai régi lovastemetkezéseknél azért rendkívül jellemző e szokás, mert a nagy, néha mázsás köveket igen messziről kell a pusztákba vinni. Nyilván nagy oka van annak, hogy így temetnek. Lehetséges, hogy a kövek odahordása és a folyó mellé való temetkezés (emlékez-

zünk arra, hogy Attilát is folyómederbe temették s Árpád sírja mellett is patak csordogált!) ugyanazon okból történt: a kövek megnyomják a halottat s lehetetlenné teszik, hogy sírját elhagyja, a folyóvízen pedig nem tud átjutni s így nem zavarhatja az életbenmaradottak nyugalma. Ez természetesen nemcsak belsőázsiai török és szláv szokásanyag, hanem a régi világban szélteben-hosszában elterjedt szokás volt. A régi mondavilág tele van olyan elbeszélésekkel, amelyek szerint a halottak birodalmába csak egy nagy folyón lehet átjutni.

Van a szlávoknak egy másik szokásuk is a visszatérő halott távoltartására, az, hogy keresztúthoz temetik, hogy ne tudjon kiigazodni s ne találjon haza. Ennek nyomára eddig még nem akadtunk magyar temetőinkben. A néphitben azonban a keresztút nagy szerepet játszik. A keleti népeknél is megvan a halott megtévesztésének gondolata, de másként jut kifejezésre. Például a halottat nem az ajtón viszik ki, hanem a jurt oldalán, vagy a ház falába vágott résen, hogy ne találja meg a visszafelé vezető utat. Ez a szokás megvan mai napig a vendeknél is. Mivel ez a vend szokás azzal együtt jelentkezik, hogy fel kell fordítani azokat a székeket és padokat, amelyeken a halott ül, kétségtelennek tartom, hogy a magyaroktól került hozzájuk, mert a fordított világgép jelentkezik benne (emlékezzünk arra, hogy a baltás temetkezés is a vendeknél maradt fenn!). A régi szláv csontvázas sírokban a halott mellé tették holmiját s edényben ennivalót is raktak melléje. Különösen érdekelhet minket az, hogy néha sarlót is raktak a sírba. Lószerszámot és lovat is tesznek a halott mellé. Itt kell megemlíteni, hogy egy régi tudósítás szerint a szláv varázslók az uralkodóval nőket, férfiakat és lovakat áldoztatnak a Teremtőnek. Az áldozás úgy történik, hogy az áldozatokat megfojtják. A régi finn népek épenúgy vigyáztak arra, mint a belsőázsiai népek, hogy az áldozáskor nehogy vére ontassék az áldozatnak. Rokonnépeinknél a szent királyölés is megfojtással történt. Nyilvánvaló tehát, hogy e szláv szokásanyagban is megvan a keleti népek hatásának emléke. Az a szokás, hogy a halott mellé rakják holmiját, nagyjából azonos a régi pusztai népek s a germánok szokásaival, semmiesetre sem egyenes folytatása azonban a halotthamvasztás szokásának. A lótemetés és a szerszámok mellététele, hozzávéve még a halott eltemetésének új szokását, arra

mutat, hogy a szlávok túlvilági hite alapos és gyökeres átfarmálódáson ment keresztül a pusztai népek hatása alatt. Ez a hatás érthető is, mert a hunoktól kezdve az első szláv állam megalakításáig szinte szakadatlanul a pusztai népek uralma alatt állott az őshaza területe. Az avarok által telepített szlávság temetkezési szokásaiban még sok őskori vonást ismerhetünk fel. Maradjunk azonban az őshaza szokásanyagának vizsgálatánál. Itt olyan sírokat is találtak, amelyben a sírba tett halottat nyírfakéreg takaróval fedték be, vagy pedig alája tettek nyírfakéreg réteget. A nyírfakéreggel való betakarás, a nyírfakéregből való díszítmények, állatalakok kivágása és sírbatétele keleti szokás. A finnugorok szent fája a nyírfa, s láttuk az áldozatnál, hogy az áldozó néha a ló helyett nyírfakéregből vágja ki annak képmását s azt helyezi istene elé, mintegy váltóként addig, míg az igazi lovat meg nem szerzi. A honfoglalók sírjaiban is található néha nyírfakéreg, legutóbb a Kolozsvár-Zápolya-utcai temetőben ástam ki egy magyar lovassírt, ahol a csontváz alatt nyírfakéregnek látszó réteget találtam. Mindebből nyilvánvaló, hogy a nyírfakéregnek a temetéskor való felhasználása sem eredeti szláv szokás. Onnan került a szlávokhoz, ahonnan a csontvázas temetkezés, a ló és lószerszám melléadása és a megfordítás szokása: a keleti lovasnépektől és a finnugoroktól. Erre vall az is, hogy amikor a halott eltemetésének szokása megkezdődött, a sírokat kelet-nyugati irányban ásták meg s a halottat fejjel nyugatra helyezték el benne, úgyhogy tekintetével keletre fordult. Láttuk, hogy az avaroknál nem ez volt a sírás és temetkezés iránya. Így temetkeztek ellenben a magyarok s a velük egykorú népek. Nyilvánvaló tehát, hogy a szlávsághoz ez a szokás a mi körünkből került. A szláv sírok földjében gyakran találhatunk szén- és hamumaradványokat; ugyanezt figyelhetjük meg a magyar sírokban is, különösen a korai Árpád-kori temetőinkben. A néhány magyar sírból ismert eljárás, miszerint a sírok alját agyaggal tapasztják ki, a szláv sírokban is megtalálható. Lehetséges, hogy e szokások, talán a koporsóba való temetéssel együtt a magyaroknál és a szlávoknál közös keleteurópai új szokás hatása alatt alakultak ki. A szláv sírhalmok tetején talált cölöplyukakból arra következtetnek, hogy a szlávok a kurgánok fölé házikót emeltek. Ilyen szokásnak eddig nem ismerjük nyomát a magyar temetkezésekből.

Altalában azt figyelhetjük meg, hogy az északibb népek hitvilágának alakulására nagy hatással voltak a pogány finnugorok. Az egykori skandináv énekek szerint a vikingek finn sámánokat kérdeznek meg akkor, amikor hajóikon új hazát szerezni indulnak. Tőlük kérdezik meg, hogy merre menjenek s milyen tájakon kössenek ki. A novgorodi Makarij orosz érsek még 1534-ben is ostromozza azokat, akik az ördög incselkedésére fákat és köveket imádnak s a börtben meg nem engedett ételeket esznek s ehhez finn varázslókat hívnak, halottaikat pedig a finn varázslókkal egy helyre temetik. Ez az adat jóval a magyar honfoglalás utánról való ugyan, de világosan mutatja, hogy még a nagy orosz államalakulatok sem vetettek gátat a népi életet minden oldalról érő hatások hullámainak.

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha a legrégebb tudósításokat olvassuk, amelyek a szlávok népszokásairól szólnak. Ezek nagyrésze az őshazában élő szlávok közt járó arab utazóktól származik. Rendkívül érdekes tudósítás az, hogy az alkonyati égen levő tűneményekben az ördög követői küzdenek ellenségeikkel. Ennek az égbeli küzdelemnek a nyomát megtaláljuk a délszláv néphitben is. A görzi szlovéneknél Szt. Iván éjtszakáján a boszorkányok harcot vívnak az égben a „kristniki“-kel (a megkeresztelttel). A délszláv férfi varázslók szerepe ugyanúgy sok közös vonást mutat a magyar táltosok szerepével, mintahogyan ez az égben lefolyó küzdelem sem más, mint a táltospárbaj. E két, szlávokról szóló, tudósítás szerint ez a táltospárbaj-hit meglelt volna a honfoglaláskori őshazai szlávoknál, s nyilván innen került a délszlávokhoz. Feltehető lenne tehát, hogy a magyar táltoshit is szláv eredetű. Ám a kérdés nem ilyen egyszerű, s a végeredmény épen a fordítottja. Az első, ami gyanús körülmény, hogy a táltoshit hiányzik a többi szláv népeknél, pedig az egykori közös emlékek, legalább a nyelvben, minden szláv törzsnél megmaradtak. A történeti forráskutatás kiderítette, hogy az arab leírás szláv neve alatt tulajdonképpen a volgai bolgárok értendők. Így a délszláv adat egymagában marad, illetőleg kétségtelenné válik, hogy a pusztai népek mindegyikénél ismert táltospárbaj-hit akkor került a délszlávokhoz, amikor a nagycsalád is keleti mintára elkezdett formálódni. Nyilván avar hagyaték ez a néphit is, egyes részletek azonban arra mutatnak, hogy az avar örökség a magyar táltoshit hatása alatt még erősödött.

Igy pl. a baranyai magyar hit szerint a táltoslónak nincsen alsó állkapcsa, Léva mellett is egy állkapocsnélküli lóról beszélnek, amelyik nyertésével igyekszik a vízbe csalni az embereket. A cseh hitvilágban is szerepel olyan ló, amelynek nincsen alsó ajka. Párhuzamos ezzel az elterjedéssel a szerelmi varázslatnak egyik formája, amely a lidérccel kapcsolatos. Ez csak a magyarban és a délszlávban található, ezen kívül csak keleti rokonnépeink néphitében szerepel, a kazáni és krimi tatároknál, a csuvasoknál és a kirgizeknél találhatjuk meg.

Majdnem kétségtelen ezzel szemben, hogy az a temetkezési szokás, amelyet egy-két dunántúli avar és XI. századi magyar sírban megfigyelhető, szláv hatás térhódításáról ad hírt. Ezekben a sírokban a halottat a sír fenekéhez szegezték. Ez a szokás a későbbi európai vámpírhitben is felfedezhető s nemrégén még egy magyarországi rumén községből is hírül hozták. Az aradmegyei Zöldes községben történt, hogy egy odavaló falusi ember holttestét egy kampos szeggel a koporsóhoz szegezték, nehogy lelke visszajárjon. Ez a szokás egyúttal megmagyarázza az odaszegezés értelmét is. A honfoglaló sírok közül eddig csak egyben figyelhettem meg azt a szokást, hogy az edényt eltörve tették a sírba. Az edényeltörés szokása egyaránt megvan a keleti és nyugati szlávoknál. Lehetséges, hogy itt szláv hatásról van szó, de megismerve azt a keleti szokást, hogy a sírba sokmindent eltörve tesznek be, ez nem látszik annyira kétségtelennek. Lehetséges az is, hogy az edényeltörés két különböző szokáson alapszik a magyaroknál és a szlávoknál. Erről majd később. Az arabok már a X. században megfigyelik a szlávoknál, hogy „ha valaki meghal, elégetik s asszonyai megvagdadják késsel kezüket és arcukat”. Ezt a szokást még a XV. században is tilalmazzák az orosz egyházi törvények. A tilalom azoknak szól, akik a halott tiszteletére verik magukat, vagy a betegek ágyánál hajukat s szakállukat tépik és ruháikat megszaggatják. Nem a bibliai gyász megnyilatkozásai ezek, hiszen akkor nem is tilalmaznák. A pusztai népek gyászolnak így. Így gyászolták a hunok Attila halálát s így gyászolnak még a magyarok is az Árpád-korban. A szokás eredeti formája az arc meghasogatása s a haj levágása volt. Az egyik belső-ázsiai fejedelmi sírban például tucatnyi varkocsot is találtak.

Nézzünk meg még néhány temetkezési szokást! Az orosz krónikák megemlékeznek arról, hogy Vladimirt halálakor szőnyegbe csavarták s szánon vitték ki a temetőbe. A krónikák a szánon való kivittelt egyébként is gyakran emlegetik s kitűnik, hogy még nyáron is szánra rakták a halottat, nem szekérre. Ez a szokás sok helyen még a mai napig is él. Nyilvánvaló, hogy ez a szokás eredetében nem keletkezhett a szlávoknál, mert olyan népre mutat, amelyik állandóan fagyos, hideg tájon él. Ugyanazon a területen találjuk meg párhuzamait, ahol már sok szláv szokás gyökerét megmutathattuk: az Altai-hegységben s Szibéria török őslakosságánál. Az Altai-hegységben fennmaradt sziklarajzok több helyén szerepel a halott hamvait vivő szán, ugyanitt olyan áldozati üstöket is láthatunk, amelyeket a hun uralom terjesztett el Euráziában. A halottak szőnyegbe való csavarása is a szőnyegszövés ősi hazájára mutat, tehát kelet felé. Avar sírokban is találtak nemez-szőnyegbe csavart holttestet s a magyar sírok között is van néhány, amelybe minden bizonnyal szőnyegbecsavarva temették el a halottat. E keleti szokásanyagban nemcsak a korai pusztai népek emléke maradt meg. Orosz népi szokás például, hogy a koporsóba írást raknak, ami arról tanúskodik, hogy a meghalt jó keresztény volt. A régi kunok is hasonló módon leveleztek a túlvilággal.

A pogányság ellen küzdő szláv egyházi iratok többször emlegetik a tojásszerepét a halottiszertartásokban. Bár a régi szláv sírokban nem találtak tojást, mégis kézenfekvő dolog, amint már említettem is, hogy a tojásszertartás nem a nomádoktól került a szlávokhoz. Tudjuk, hogy az ókori földközi-tengermelléki műveltségekben milyen nagy szerepe volt a tojásnak, mint az újjászületés jelképének, sőt még arról is tudunk, hogy nagy bölcsészeti viták folytak szerepének értelmezéséről. Valószínű, hogy ebben az esetben az avarok és a szlávok egyaránt a déli, baromfitenyésztő népektől tanultak. E déli népek is a sírba rakják a tojást. Érdekes, hogy még a keresztény középkorban is piros tojást raktak a templomokban felállított szent sírba, Krisztus teste mellé.

Magyar népi ünnepeink szokásanyagában sok általános európai vonás van, különösen a föld termékenységevel kapcsolatos eljárásokban figyelhetjük meg az európai néphit hatását. Kézenfekvő dolog, hogy ezeket a szokásokat a magyarság a szláv népeken keresztül ismerte meg.

A fentiekben nem törekedtem arra, hogy az egész szláv élet keresztmetszetét adjam, hanem inkább csak azt a kérdést vetettem fel, hogy mennyiben lehetett egységes a honfoglaláskori szláv műveltség. Bár csak szemelvényeket láthattunk, ezekből is nyilvánvaló, hogy a szlávság mind őshazájában, mind pedig középeurópai új hazáiban kezdetben a szerint formálódott, hogy milyen környezetbe került. Szó sem lehet tehát e korai időkben egységes szláv műveltségről. Ezt a tényt árulják el azok a szinte jellegtelen sírleletek is, amelyekből vagy ezt, vagy am azt a hatást olvashatjuk le, csupán egységes magatartásnak nem látszik nyoma. A szláv hitvilág alakulását sem egész kérdéstömbjében fogtam meg, hanem inkább azokat az érintkező felületeket vizsgáltam, ahol a szlávság rokonnépeinkkel s velünk került érintkezésbe. Láthattuk, hogy a Kárpátmedence északi és nyugati felének szláv népei megszabadulva az évszázados avar hatás alól inkább a nyugathoz kapcsolódtak, míg a délszlávoknál az eredetileg is sokkal erősebb avar hatás szinte napjainkig hat s még Bizánc túlsúlya sem tudta elmosni mélyreható átalakító erejét. Ezzel korántsem zártam le a szláv-magyar érintkezések kérdését, mert a III. fejezetben, a népi hitvilág kérdésének megbeszélésekor, ugyanúgy, mint más kérdések (pl. ház, földművelés stb.) tárgyalásakor bőséges példatárral szemléltettem az itt talált szlávság és a magyarság viszonyát. Kétséget nem szenved, hogy új, földhözkött életünk kialakításakor igen sokat tanultunk azoktól, akik már ősidők óta ezt az életet élték, de az is kétségtelen, hogy messze elkerüli az igazságot az olyanféle „tudományos eredmény“, miszerint „a magyar néphit szláv néphit“.

D) A honfoglaló magyarság megjelenése mai hazánkban

Ebben a rövid fejezetben nem szándékozom ismertetni a magyar honfoglalás lefolyását, a törzsek elhelyezkedését, a kalandozó hadjáratokat és az új magyar állam megalakulását. Inkább a régészeti leletek alapján szeretnék ezeknek a kérdéseknek tisztázásához magam is hozzájárulni.

Említettem, hogy milyen sokrétegű térképsorra van szükség ahhoz, hogy a honfoglaláskori temetők alapján hozzá tudjunk szólni a magyar nép elhelyezkedéséhez, településének rendjéhez, a törzsek viszonyához stb. Most e sokfajta térkép közül közlök egyet. Egy régebbi munkám alapján mutatom be, hogyan képzelem el e térképek készítését s milyen kézzelfogható eredmények olvashatók le egy-egy ilyen térképről. A kérdés, amelyet ez a térkép tárgyal, a kereskedelmi utak kérdése és hatása a magyar államszervezésre.

A térképen megtaláljuk az összes magyarországi honfoglaláskori és XI. századi lelőhelyek jelzését. Külön jelekkel csak azokat a lelőhelyeket láttam el, amelyekben a kérdés szempontjából számbajövő leletek vannak. A térképen a következő leleteket emelem ki: a tarsolylemezeket és a tarsolylemezek műhelyéből kikerült tárgyakat. Ezek kétségtelenül csak a legelőkelőbb magyar réteg hagyatékából származhatnak; tehát fejedelmek, törzsfők és nemzetségfők lakóhelyeit jelzik. A dirhemeket külön jelzés tünteti fel. E dirhemek a honfoglalás korából s az azutáni időkből származó arab ezüstpénzek. A kétélű kardok, mint látni fogjuk, azt jelentik, hogy a magyarság egy része — a magyar törzs — Géza korában áttér a nyugati fajta harcmódra s többé már nem szablyával harcol, hanem pallosforma karddal. Feltüntettem az Árpádok első szállásterületeit s későbbi településüket. A térképbe beírt nevek magvarázataira csak a következő fejezetben kerül sor. Végül pedig berajzoltam a leletek elhelyezkedéséből kiolvasható útvonalak közül a legfontosabbakat. A lelőhelyek részletes felsorolása és az egyes leletek elemzése túlságosan fárasztó lett volna, azért az alábbiakban csak az eredmény leírását adom. (8. kép, I—II., IV—V., XIX., XXIX., XXXI. tábla.)

A magyarság honfoglalás előtti hazájában egy óriási méreteket átfogó kereskedelem középpontjában élt és erőteljesen bele is kapcsolódott ennek fenntartásába. Az erre vonatkozó és jólismert írott forrásokat az utóbbi idők régészeti kutatásai jelentős mértékben gazdagították. A régészeti adatok alapján úgy látjuk, hogy a magyarság a X. században hazánk területén a nagyszabású kereskedelmi hálózatot továbbépíti, s ennek ütőere a már jólismert észak-déli úton kívül a Kievből Pesten keresztül nyugatra tartó út. Az okleveles adatok alapján dolgozó kutatóink kizárt-

nak tartják, hogy a XII. század végéig Magyarországon átmenő kereskedelem lett volna ebben az irányban. Ugyanis a kievi orosz kereskedők később a Szepességen és a Vág vonalán ereszkedtek le Esztergomba, Nyugatra pedig Magyarország megkerülésével Morvaországon keresztül szállították áruikat. Újabban egyes pénztörténeti adatok és régészeti emlékek is e mellett a felfogás mellett szólnak. Ugyanis Szent István és az első Árpád-házi királyok pénzei az Odera és a Visztula mentén jutnak fel Északra, s ugyanezen az úton jut le Magyarországra a budapesti két viking-lelet és a váccsörögi kard is. A XI—XII. századra nincsen semmi okleveles adat, amiből arra következtethetnénk, hogy a vereckeai szoroson keresztül kereskedelmi út vezetett volna.

Ebben a kérdésben csak a régészeti adatok értékelése vezethet eredményre. A térképen közlök egy vázlatot azokról az útvonalokról, amelyeket a leletek alapján meg lehetős biztossággal feltételezhetünk. A X. századi főútvonalakról a következőket mondhatom. A karoling eredetű tárgyak útja Szombathely tájékától Pesten keresztül a Tisza-könyökhöz ível, ennek egyik mellékága a Nyitra völgyén keresztül vezet Északra és a Túróc völgyén át kapcsolódik a Vágba. A kétélű kardok elterjedési vonala a Tisza-könyöktől Pesten keresztül Fehérvárra tart, folytatását talán a Zala megyében talált lelet jelzi, Pesten elágazik ez az út s egyrészt a Duna mellett vezet a nyitrai útba, másrészt a Garam mentén kanyarodik fel ugyanoda. A kecskeméti, szentesi, szabolcsi és deési kardok további elágazásokat jelentenek. Erdély kivételével úgyszólván pontosan ez az elterjedése azoknak a leleteknek is, amelyekben honfoglaláskori vagy későbbi szamanida dirhemeket találunk. Ezek egyrészt a dunai út további szakaszára adnak felvilágosítást (németóvári lehet), másrészt ennek fehérvári elágazására, az alföldi kiegészítő leletek pedig a szegedkörnyéki és a futaki révek használatára adnak értékes adatokat. A tarsolylemezek és a műhelyükből kikerült tárgyak meglepő pontossággal helyezkednek el a fenti útvonalakon, s további adatokkal bővítik a hálózatot a Duna mellett déli irányba vezető és a Tisza-könyöktől Várad felé tartó útra vonatkozólag. A térképre vitt leletek közül a karoling lándzsák és sarkantyúk, a dirhemek és a kétélű kardok külföldről kerültek a magyarsághoz, feltételezhetjük tehát,

hogy elterjedésük fővonalakban fedi idevezető útjukat. Valamennyi út közül a Verecke—Pest—Székesfehérvár, illetőleg annak Esztergom—Nyitra-völgyi elágazása rajzolódik ki a legtisztábban. Ezt az útvonalat tehát régészeti adataink alapján biztosnak vehetjük. A többi utak nagyjából azonosak a római úthálózat és a később a középkorban is használt utak vonalával, így a Vág völgyén felfelé vivő út, a holicsi, a zágrábi, a marosi, a pest—szegedi, a pest—szolnok—királyhágói út, a Kassa felé vivő út, a tiszamenti utak, a Kecskeméten át Fehérvárra kapcsolódó út, hogy csak a főbbeket említsem, világosan értelmezi a régészeti leletek elhelyezkedését. Ha tehát az egymást ellenőrző régészeti leleteket és a középkorban, még korábban használatos utakat egymásra vetítjük, megközelítő biztonsággal megkapjuk a X. századi úthálózat fő irányait.

A fent vázolt útvonalak egy része az országhatáron kívül nemzetközi útvonalakba kapcsolódik és főirányaiban azonos azzal a hálózattal, amelyet röviden a hún és avar kereskedelemmel kapcsolatban érintettünk, csupán a verecke-i út nagy fellendülése váratlan. A verecke-i út folytatásában Krylosban, Kievben és Csernigovban megtaláljuk a tarsolylemezek műhelyeiből kikerült tárgyakat, másrészt közismert a dirhemeknek Dél-Oroszországon keresztül a Keleti-tengerig terjedő forgalma is. A nyugateurópai dirhem-leletek azonban egyáltalán nem bizonyítanak a mellett, hogy útjuk Magyarországon keresztül vezetett, mert a kiev—krakkó—prágai út, valamint ennek a Morva vonalán lemenő elágazása Regensburg felé eléggé megmagyarázza a Mainzig terjedő dirhem-forgalmat. Esztergomtől kezdve egyébként is megritkulnak a X. századi leletek, s ha csupán a leleteket vennők tekintetbe, nem is lenne jogunk a Bécs felé vezető utat feltételezni. Úgy látszik, sokkal forgalmasabb volt a Sopron, illetőleg Szombathely felé vezető szakasz. A Nyitra és a Garam mellett a Jablonkai-hágón kivezető út az Odera—Visztula északi, illetőleg a Krakkón keresztülmenő kiev—prágai útba kapcsolódott. A galgóci lelet arra mutat, hogy a vágvölgyi utat is használták, de lehetséges, hogy a nagyszombat—holicsi út megszállásának emlékét őrzi. Az Itáliába vezető utat a kétélű kardok jelzik. A Pereszljavecbe és a Bizáncba vezető utat, valamint a Maros és az Olt völgyén az Ojtozi-szoroson át-

menő régi római út X. századi forgalmát a magyar leletek világosan elhelyezkedő sora bizonyítja.

Ezeknek az utaknak forgalma és jelentősége a X. század folyamán erősen hullámzik, míg végre Szent István alatt megkövesedik és évszázadokra megszabja a magyar kereskedelem irányát. Nagyjából Géza fejedelem koráig aligha beszélhetünk nyugati irányú forgalomról. A Nyugat-Európát járó kalandozó magyarok nyilván nem kereskedelmi utazásokat szerveztek. Az ebben a korban járt utakat a dirhemek jelzik, és tanulságos, hogy ezek forgalma éppen Géza korában szűnik meg. A kalandozások korának fő kereskedelmi útvonala tehát a vereckei-szoroson vezetett Magyarországra, ezen keresztül a magyarság szervesen építi tovább a levediai hazában meglevő kereskedelmi kapcsolatokat. Ez a tény annyit jelent, hogy a X. század közepéig a magyarság abba a kereskedelmi rendszerbe tartozik, amelynek szálai Kínáig, Perzsiáig, Permig, a Keleti-tengerig és Bizáncig nyúlnak. A magyar ezüst, ló és só helyébe keleti árukat kap a fényt és pompát kedvelő magyarság. Az akkori kereskedők az útvonal egyes pontjain, különösen az átrakodó helyeken kisebb telepeket létesítettek. Egy-egy ilyen helyen néha négy-öt nemzetiségű telep is volt. Szerintem ez a magyarázata a pesti volgai-bolgár telepnek is, s ez egyúttal újabb bizonyítéka a vereckei út nagy forgalmának. Tudomásunk van arról, hogy Szent István korában Konstantinápolyban is lehetett egy ilyen magyar telep, azt is tudjuk, hogy a kievi kapuk közül egyiknek magyar kapu volt a neve. Talán ezzel a teleppel hozható összefüggésbe a tarsolylemezek műhelyében felszerelt kievi magyar kard és a csernigovi ivókürt. (XXXV tábla.)

Az úthálózat következő szakaszának története, úgy látszik, egybeesik a megyeri törzs hatalmának Géza fejedelem alatti újjászületésével. Hóman Bálint a magyar törzsek honfoglalás utáni elhelyezkedését stratégiai szempontból világítja meg. A fejedelmi törzs szállásai körül helyezkednek el gyűrűként a többi törzsek, s a határokat gyepekkel védik. Ugyanilyen elhelyezkedés jellemzi az avarokat is, mint fentebb láttuk, azzal a különbséggel, hogy a külső védővonalat még szláv telepítésekkel erősítik. Úgy látjuk, hogy stratégiai számvetésen kívül a kereskedelempolitikai szempont is jelentős szerepet játszott a fejedelmi törzs el-

helyezkedésében. A Magyarországon talált kereskedelmi utak csomópontjaira telepedtek rá az Árpádok, ez az elv különösen későbbi magatartásukkal igazolható. A kalandozásokban kimerült és később a Lech-mezei csatában meg-tizedelt törzsekkel szemben a nyugodtan fejlődő fejedelmi törzs hirtelen túlsúlyra jutott, s ezt az előnyt Géza tervszerű telepítésekkel használja ki. A Megyer helynevek és a megyeri törzsre valló falunevek világos emlékei a fejedelmi törzs X. századi mozgalmának. Ha ezeket a már megállapított útvonalakra vetítjük, úgy világosan előttünk áll Géza fejedelem nagyszabású elgondolása. A megyeri telepek mindenütt a főútvonalak mellett fekszenek, vagyis Géza rátette kezét az útvonalakra és a révekre, s így hatalmába kerítette az ország egész kereskedelmi hálózatát. Gézának ennél a telepítésnél a kazár központi királyság vámpolitikája lehetett szeme előtt. Mindenesetre ezzel megalapozza a királyi kincstár gazdagságát és stratégiaileg megdönthetlenné teszi az Árpádok családjának uralmát, egyszóval megveti alapját Szent István erős központi királyságának. Hogy ez nem ment könnyen, arra bizonyíték, hogy az erdélyi részeket kezében tartó Ajtonyt csak Szent Istvánnak sikerül megtörni. Géza és Szent István ezt a harcot „modern” fegyverekkel vívja meg s tudjuk, hogy seregük átszervezésére idegen, főleg bajor urakat hívnak udvarukba. Ezzel természetesen együttjárt a régi, könnyű lovas harcmodor feladása, ennek a változásnak biztos útmutatói a kétélű kardok. A változtatás indoka nyilván az volt, hogy a Lech-mezei csatában ez a harcmodor győzte le a régit, s úgy látszik, igen alaposan, mert ettől kezdve megszűntek a kalandozások. Lehetséges, hogy a kisszámú magyar nehézlóvasság már Levediából is magávalhozott néhány ilyen kétélű kardot, de mint már említettük, a kétélű kardok Géza és Szent István alatti tömeges fellépését csak ezzel az átszervezéssel tudjuk magyarázni. Feltűnő az is, hogy a korainak gondolt kétélű kardok mellett nyugati, főleg olasz pénzek vannak a sírban, feltehető tehát ezeknél is a kérdés, hogy vajjon a kardok is nem onnan kerültek-e szákiányként, ahonnan a pénzek? Az olasz pénzek útja is a Tisza-könyökiig vezet. A magyarországi dirhem forgalom X. század közepi megszűnéséből arra következtethetünk, hogy a Verecke felé vezető utat Géza alatt lezárják, hiszen Dél-Oroszországban a X. század végéig még a dir-

hem uralkodik a pénzforgalomban. A X. század végétől keltezhető kétélű kardok tehát nem jöhettek ezen az útvonalon. Nem szabad egy lélektani tényezőt sem figyelmen kívül hagynunk; u. i. alig képzelhető, hogy a sereg átszervezésére behívott, főleg bajor urak Kievből hozzadják ugyanakkor a felszerelést, amikor saját országukban elsőrangú fegyvergyárak vannak.

A Szent István-pénzek forgalma és a kétségtelenül norman készítményű budapesti lándzsa és kard, valamint váccsörögi megfelelőjük egy másik út felé mutat: a Vágon és Nyitrán lejövő útra.

A norman kereskedőkről fennmaradt feljegyzések azt is megírják róluk, hogy kardokkal is kereskedtek, de a feljegyző Ibn Fádhlán hozzáteszi, hogy pengéik Nyugatról valók. Ha ezt egy kereskedő arab ember feljegyzi, akkor kellett, hogy ez egyrészt köztudomású legyen, másrészt nyilván azoknak szól, akik tudósításból ismerik meg útjaik előtt annak a területnek kereskedelmét, amelyikre áruikkal megindulnak. Úgy látszik, a normanok a kardok járulékos részeinek, a keresztvasnak, markolatnak és markolatgombnak, valamint a hüvelynek díszítésében voltak nagy mesterek, az általuk — valószínűleg kis számban — gyártott pengék sokkal silányabbak voltak, mint a karoling fegyverkovácsok pengéi. Fegyvereiket azonban Nyugaton is igen megbecsülték.

Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy karoling jellegű díszfegyvereit a normanoktól vásárolta a magyarság is, a fegyverek útja pedig a már említett Nyitra, Vág, esetleg Garamvölgyi-út. Lehetségesnek tartjuk, hogy a magyar ötvösök is szereltek ilyen karoling kardokat — mint ahogy a Mexikói-úti és a sátoraljaújhelyi kardoknál az átalakítást is megkísérelték — s talán egy ilyen kiválóan sikerült kísérlet a tarsolylemezek műhelyéből kikerült kievi kard is. Természetes, hogy az ötvös a díszítésnél saját beidegzett mintakincsét használta s így a kievi kardon uővanúgy, mint a kievi leletben is a kard formáján kívül semmi sem mutat norman közreműködésre.

A fentebb vázolt politikai és kereskedelmi természetű megfigyelések tehát valószínűvé teszik, hogy a kétélű kardok tömeges fellépése Géza hadseregszervezésével függ össze. Az északi irányú forgalom azonban csak Szent István alatt épült ki erőteljesen, amikor Magyarországon vezet át

a levantei kereskedelem. Ugyancsak Géza korára teszem a szárnyas kopjavégek és a sarkantyúk elterjedését is. Nehéz lenne ezeknek a nyugati harcmódot jelentő fegyvereknek elterjedését más korra tenni és mással magyarázni. Már ebben a korban megkezdődik az a folyamat, ami azután a XI. századtól kezdve világosan követhető: a magyar hadsereg korszerűen használja a nyugati fegyvereket, s az azokban előálló formai fejlődés nálunk ugyanabban az ütemben követhető. A lándzsák útvonala pedig világosan kirajzolja a karoling fegyverek Magyarországra való kerülésének útvonalát s szerintem ezen az úton került ide a kétélű kardok zöme is. Ezenkívül tekintetbe kell vennünk a kardok árát is, erre ugyan semmiféle feljegyzésünk nincsen, de világos, hogy az olcsó víziúton, a Dunán Esztergomig szállított áru, vagy szekérrel a Dunántúlon hozott holmi sokkal olcsóbb, mint az Északot megjárt s ide visszajutott áru. Kétségtelen azonban, hogy az egyes kardok pontos eredetét csak vegyvizsgálat döntheti el. A lándzsák által jelölt út fontossága mutatja, hogy két megyeri telep is vigyáz a bejáratára. A nyugati országhatáron levő gyeplővonal korában valószínűleg csak igen csekély forgalom bonyolódhatott le a régi borostyánkő úton, Magyarország területéről legalább is nincsen leletünk innen a X. századból.

A magyarság tehát Géza alatt erőszakosan szétszakítja a Keletre vezető utat, a vereckei út átmenő forgalma megszűnik, s kijáratát a Tisza-könyöknél erős modern fegyverzetű kabar csapatok biztosítják. Szent István alatt a magyar kereskedelem már más utakon jár. Ha a pénzletek északi irányát és másfelől a Szent István-kori konstantinápolyi magyar kereskedőtelepet számításba vesszük, úgy el kell fogadnunk azt a feltevést, hogy a levantei kereskedelem a XI. és XII. században Magyarországon keresztül veszi útját Északnak. Így ismét visszatér arra az útra, amelyet a római birodalom felbomlása után hazánkon keresztül épített ki. Az útvonalak mentén végig bizánci tárgyak találhatók, különösen a felvidéki folyóvölgyekben sűrűsödnek a leletek.

Ezek az eltolódások mélyreható változást idéztek elő Európa keleti felének forgalmában. Szent István pénzeinek útját láttuk már, ez az út abban a nagy átformálódásban nyer értelmet, melynek keretében az arab dirhemek kiszo-

rulnak az északi területekről, s helyüket nyugati pénzek foglalják el egészen a Volgáig. Körülbelül ezen a területen jelentkeznek a kétélű kardok is, világos bizonyítékául annak, hogy errefelé a normanság közvetíti ezt a fegyvert. Ebben a világkereskedelmi helyzetben lassan elvész Kievv jelentősége. Ehhez jelentős módon járulhatott hozzá a magyar forgalom irányváltozása is, legalább is Szvjatoszláv szavaiból erre következtethetünk. Kievv ura, mintegy Kievv rovására emlegeti Pereszljavecet 969-ben (Géza kora!), amint mondja, ha megúnja Kievet, oda megy lakni, mert oda gyűl össze minden jó, a görög arany, szövetek, bor, gyümölcs, a cseh áru s magyarok ezüstje és lovai. A vereckeai út lezáródásával Északkelet és Kelet felé alig járható utak és csaknem lakatlan területek alkották a magyar határt.

Géza és Szent István után kereskedelempolitikai téren is nyilvánvalóvá válik a Nyugathoz való kapcsolódás, s a helyzet százévekre megkövesedik. Így okleveles adatokkal dolgozó kutatóink joggal tagadták eddig a vereckeai út létezését, mert ennek nyomai már a magyar okleveles gyakorlat kialakulása előtt eltűnnek.

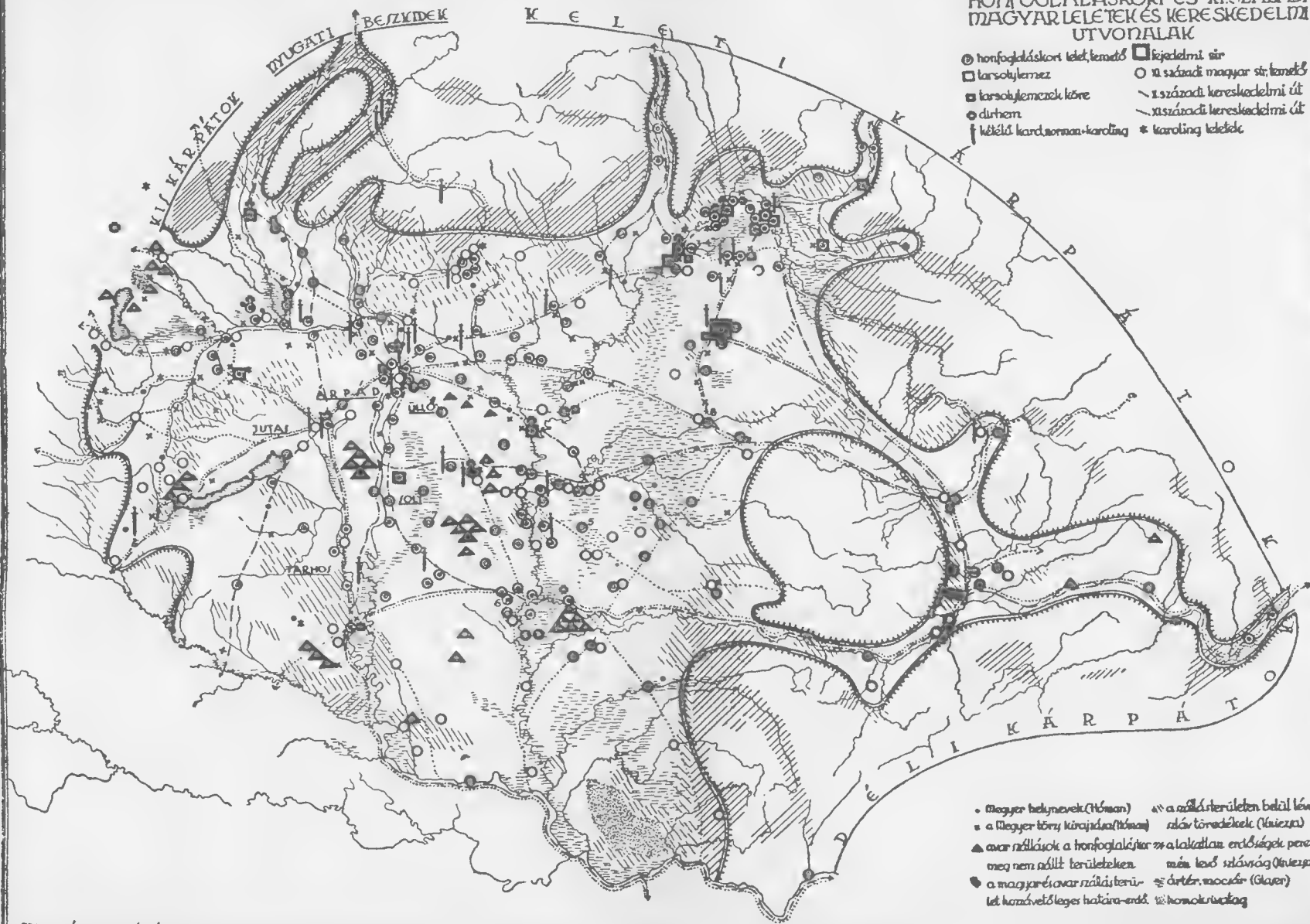
Azt hiszem, hogy ennek az egy térképnek a közlése is világosan megmutatja, hogy milyen komoly eredményeket várhatunk ettől a munkamódtól.

Nagyjából megismerkedtünk azzal a munkával, amely a magyar tudomány műhelyeiben folyik a magyar népi élet egykori valóságának feltárására. Néhány példával bemutattam a magyar föld földrajzi s népi állapotát a honfoglalás korában, s bepillantást nyerhettünk abba is, hogy milyen erők irányították a modern magyar állam megszerzésének első lépéseit. Megismertük a kutatás feladatait és nehézségeit, most pedig hagyjuk el a nagy távlatokat, s lépünk közelebb népünkhöz, ismerjük meg családi életét.

HONFOGLALÁSKORI ÉS XI. SZÁZADI
MAGYAR LELETEK ÉS KERESKEDELMI
UTVONALAK

- honfoglalás kori lelet, kemény
- karsótlemez
- karsótlemezek köze
- dirhem
- f kékelt kardvornai-karoling
- lejedelmi sir
- 12. századi magyar sir, kemény
- ~ 13. századi keresztelkedelmi út
- ~ 13. századi keresztelkedelmi út
- * karoling leledék

- magyar helynevek (Hóman)
- a magyar törzsi királyság (Hóman)
- az ar nállások a honfoglalás előtti
meg nem állt területeken
- a magyarság ar nállási terü-
let kezdetleges házaitra-erdői

A MAGYAR NAGYCSALÁD

A) A temetők tanúvallomása

Az eddigiekben csupán általánosságban ismerkedtünk meg a régészeti leletekkel. Térképezésükből következtetéseket vontam le az avar és magyar település viszonyára, a kereskedelmi élet útvonalaira és a magyar államszervezés kezdeteire. Most egy lépéssel közelebb lépünk, s már nem az egész ország lelőhelyei érdekelnek, hanem egy-egy honfoglaláskori temetőt veszünk szemügyre. Egyszerűen a régészeti munka megismert menetének második szakaszát valószínűsítem meg. Nyolc temetőt választottam ki ismertetésre, sajnos, e nyolc temetővel úgyszólván ki is merítettem a hitelesen feltárt temetőket, pedig honfoglaláskori leleteket mintegy másfélszáz helyről ismerünk. Még e kiválasztott temetők leírásakor is sok kérdőjelt, ingadozást láthatunk. Sokszor csak laza következtetéssel tudom majd megállapítani, hogy a sírok melyikében feküdt nő s melyikében férfi. Ott, ahol a sírban szablyát, íjat vagy nyilakat találunk, még könnyű a dolgunk, mert kétségtelen, hogy e fegyvereket csak férfiak sírjába tették be. Ámde nem minden férfiemberrel temették el fegyvereit és vadászfelszerelését. A lovastemetkezés sem segít a nemek meghatározásában, mert asszonyok mellé is temettek lovat. Még a fülbevaló vagy gyöngy jelenléte sem igazít biztonsággal útba, mert hiteles férfisírokban is találunk fülbevalót, vagy néhány gyöngyszemet. Tehát még e kiválasztott nyolc temetőben is rengeteg a pontatlan megfigyelés. A temetők sírrajzait sok

esetben odahaza készítették el vonalzó segítségével, s a sírok olyan pontos rendben fekszenek, mintha zsinórral mérték volna ki helyüket, pedig sohasem találjuk ilyen szabályosságban a temetkezést. Máskor meg az égtájak irányát jegezték be pontatlanul, s ha a rendelkezésre álló fényképekből nem sikerült volna a helyes tájolást megállapítanom, egy-egy ilyen hibás adat halomra döntötte volna munkám minden eredményét.

Annak, aki most ismerkedik meg először a honfoglaló magyarok temetőivel, nyilván fárasztó dolog lesz a temetők leírásának olvasása s a közölt térképekkel való egybevetése. Azonban egy lépéssel sem mehetünk tovább, ha az alábbi sírleírásokat nem olvassuk el részletesen. Nemcsak a Családi élet, hanem a Munka és Másvilág c. fejezetek mondanivalóit is e sírleírásokra alapozom. Ezek tudomásulvétele nélkül tehát jóformán semmit sem érthetünk meg a további eredményekből. Azzal igyekszem megkönnyíteni az olvasást, hogy a sírokat a lehető legrövidebben írom le, nem beszélek a bennük talált leletek formájáról. E leletekkel a Munka c. fejezetben majd részletesen foglalkozom, s akkor írom majd le a régi magyarok eszközeit, fegyvereit és ékszereit.

Előljáróban még röviden le kell írnom, hogyha egy-egy lelet nyomán megkezdődik az ásatás, akkor a régészek a kutatóárokokkal felderített sírokat jegyzőkönyveikben számozással látják el, az először megtalált sír 1-es, a második 2-es stb. számot kap. A sírok számozását tehát a véletlen szabja meg. Én azonban a temetők vizsgálatakor megtaláltam azt a rendszert, amely szerint az egykori temető benépesedett. Látni fogjuk, hogy nagyon pontosan megszabott rend szerint temették el a halottakat. Szükséges volt tehát, hogy a sírokat abban a sorrendben ismertessem, amilyen sorrend a temetéskor megszabta helyüket. Ezért a régi sírszámozást, amelyet, mint említettem, tisztán a véletlen szabott meg, semmire sem használhattam, mégis fel kellett tüntetnem, mert a sírokat ezekkel a számokkal szokták a szakmunkák idézni. Úgy jártam tehát el, hogy a térképen a sírok alatt egy sorban vékonyabb tollal írtam be e régi sírszámokat. A temetők eredeti értelmét és rendjét pedig betűkkel jelöltem. Mindig középre kerül a leggazdagabb sír fölé I betű, ettől balra ABCD stb. nagybetűkkel jelöltem a sírokat, a jobbszárny sírjai meg abcd stb.

jelölést kaptak. Ha többsoros volt a temető, minden sorban megismételtem ezt a rendet, csak a betűk után 1, 2, 3 stb. számot tettem, ami azt jelentette, hogy az első, második vagy a harmadik sorban vannak a velük jelölt sírok. Meg kell jegyeztem, hogy a bal- és jobbszárny jelölése nem a néző szerint történt, hanem a sírban fekvő halottak bal- és jobboldala szerint. A betűs számozást a sírok fejéhez vastagabb tollal írtam fel. A sírok keretezésével s más jelekkel arra igyekeztem, hogy a térképről könnyen le lehessen olvasni mindazt, ami számunkra fontos. Tehát vastag vonallal húztam ki a férfiak sírjainak keretét s vékonyan a nőkéét. Ahol bizonytalan volt a halott neve, ott szaggatott vonalat alkalmaztam. A temetőkép alján, a régi számozás felett vagy alatt négyszögeket is rajzoltam, ezek közt a fekete négyszögek a férfisírokat jelölik, az üres négyszögek pedig a nők sírjait jelentik, a bizonytalan sírokat ebben a sorban körök jelölik. Ha a körök feketék, akkor valószínű, hogy férfié volt a sír, ha a kör üres, akkor inkább nő sírjára gyanakodhatunk. A gyermekek sírját pontokkal megszaggatott vonalas keret jelöli, alul pedig a körök és négyszögek sorában GY jelzés mutatja.

A sírokba néhány vonással berajzoltam a csontvázakat és a fontosabb leleteket is. Ha e térképeket a sírleírással együtt tanulmányozzuk, rövid idő alatt annyira kitanulhatjuk a jelrendszert, hogy szinte a leírások nélkül is leolvashatjuk a sírok tartalmát.

Eddig, sajnos, csak üres négyszögekkel jelölték a temetőtérképen a sírok helyét. Ha valaki egy-egy ilyen régi temetőtérképre ránéz, abból ugyan édeskeveset tudhat meg, különösen akkor, ha a sírok leírását is abban a sorrendben olvassa, ahogyan azokat a véletlen egymásután felszínre hozta. Tanulságul a bezdédi temető egykori közléséből való térképet mellékelem ide. Érdemes ezt a néma térképet egybevetni a temető általam feldolgozott térképével. E némaságban látom az okát annak, hogy eddig senki sem ismerte fel a honfoglaló magyarok temetkezésében meglevő törvényszerűséget, s így a régészet részéről nem járulhattak hozzá a magyar családi élet megismeréséhez.

Nézzük meg tehát, hogy milyen rend, milyen törvényszerűség tapasztalható a megvizsgálásra alkalmas honfoglaláskori temetőkben, s mennyiben következtethetünk belőlük a magyarság családi életére!

1. A bezdédi temető. Bezdéd Szabolcs megye északi csücskében fekszik, a nagy Tiszaöbölben. A nagy téren 1. számmal jelöltem a lelőhelyet. A temetőt a bezdédi országot mentén, többszáz méter hosszúságban húzódó s 2—3 méter magas, természetes homokvonulaton találták. 1896-ban tárták fel a sírokat Jósa András, a nyíregyházi múzeum akkori tudós igazgatója, s az eredményeket még abban az évben közölte az Archaeologiai Értesítőben (385—412. o.). Közleményében összesen 18 sírről adott hírt, s megjegyezte, hogy a sírok környékét alaposan átkutatta, de a közelben több sírt nem talált. A sírokat átlag másfél méter mélységben találta, csak a H, J és K sírok kivételek, amelyeket az út árkában jó ásonyomnyi mélységben talált. Az L sírt meg jóval az ásatás előtt találták meg, úgyhogy mélységéről semmit sem tudunk. A csontvázak kivétel nélkül háton feküdtek, kinyújtóztatva, fejük nyugaton volt, tehát arcuk keletre nézett, lábuk kelet felé irányult. A sírok leírásakor Jósa még arra gondolt, hogy a honfoglaló magyarok mindenestől a halott mellé temették lovát, s ezért csűrővel-csavarással igyekeznek magyarázni azt a tényt, amelyet később ő maga állapított meg. Ez a tény pedig nem más, minthogy a magyar sírokban sohasem találjuk meg a ló egész csontvázát, hanem mindig csak a ló koponyája s lábcsontjai kerülnek elő a sírokból. Hogy ez miért volt így, arra a IV. fejezetben részletesen válaszolok.

Nézzük tehát a bezdédi temetőt! Elsőnek vegyük a közepén levő leggazdagabb sírt, majd utána a balszárny és a jobbszárny sírjainak ismertetését. (4—5. kép.)

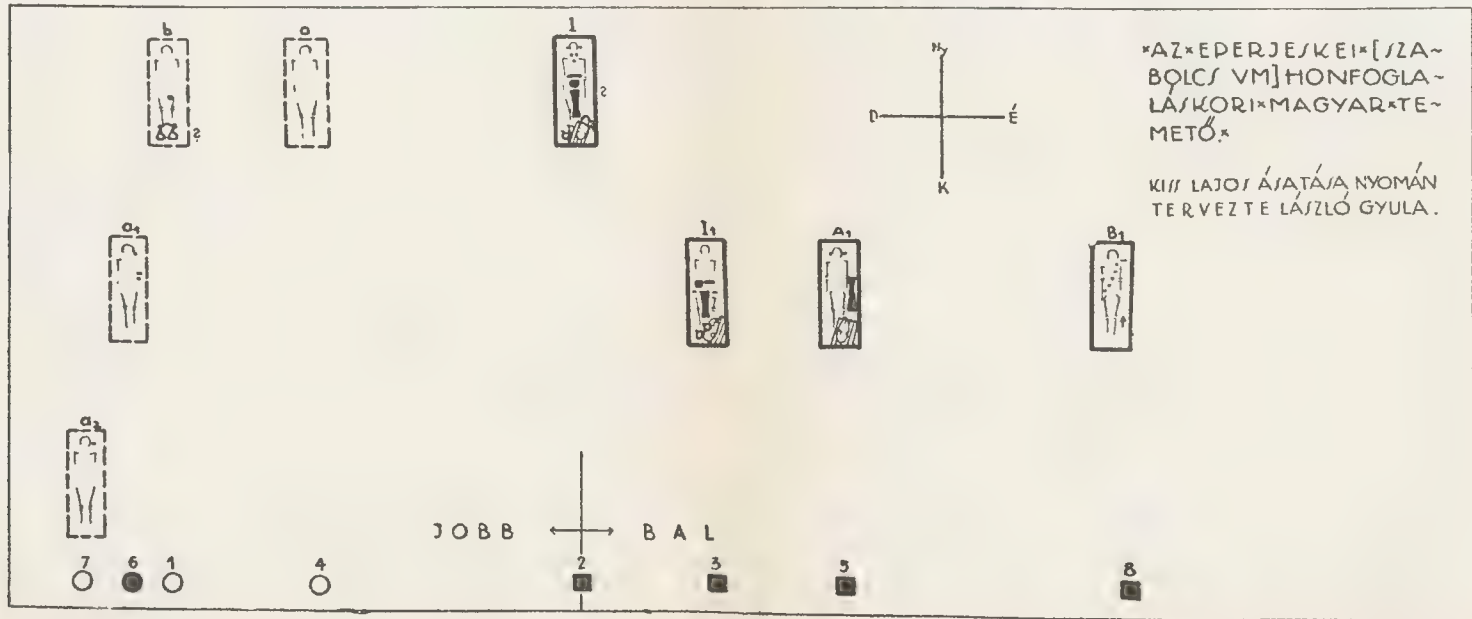
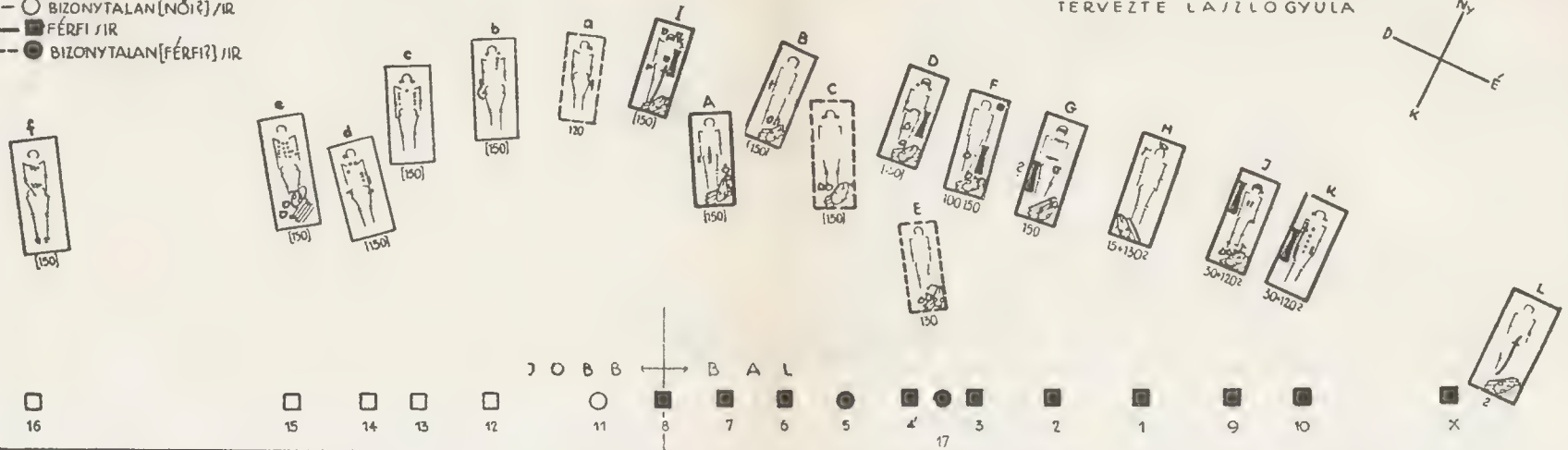
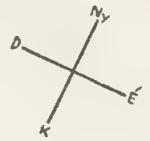
I(8) sír. Férfi. A koponya körül találták a két kengyelt, a hevedercsatot és a pofarudas zablát. A koponyán papírvékonyaságú ezüstlemezek voltak, azonban ezek a kiásáskor elporladtak. A tegez a halott balvállához tették, s Jósa 8 nyílcsücsöt talált benne. Ugyancsak baloldalra tették a halott szabályját, markolata a hónaljáig ért fel. Balkarja alatt találták bőrtarsolyát, amelyet remekművű, aranyozott vörösrézlemezről készített lemez fedett. Ezen a tájon találták meg csiholó-acélját, vasárát s egy kés pengéjét is. Jobbkezén ezüstgyűrű volt, kezétáján találták fenékvívót. A sír végében, a bal lábszár felett mintegy 30 cm-re, a ló koponyája, kissé alább pedig lábszárcsontjai kerültek elő. (IV. tábla.)

Megjegyzés: A temetés tehát úgy történt, hogy a halott

A B E Z D É D I * [SZABOLCS VM] * HONFOGLALÁSI KOR * MAGYAR * TEMETŐ.

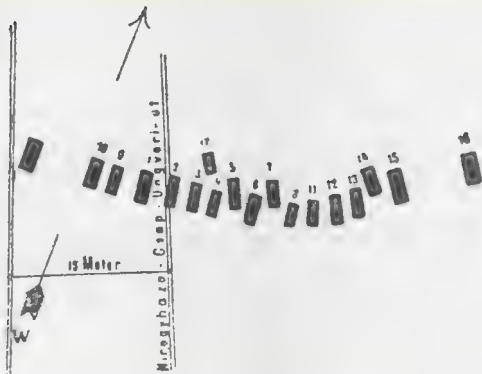
- □ NŐI /IR
- ○ BIZONYTALAN [NŐI?] /IR
- ■ FÉRFI /IR
- ● BIZONYTALAN [FÉRFI?] /IR

JÓSA ANDRÁS ÁSATÁJA NYOMÁN
TERVEZTE LÁSZLÓ GYULA

AZ EDERJESKEI * [SZABOLCS VM] HONFOGLALÁSI KOR * MAGYAR * TEMETŐ.

KÍISS LAJOS ÁSATÁJA NYOMÁN
TERVEZTE LÁSZLÓ GYULA.

5. kép.

feje alá rakták nyergét és lószerszámját (azért találták ezeket a koponya mellett), fegyvereit pedig a baloldalra mellé-
jerakták. Nem felővezve temették tehát el. A sír végébe kerültek a lócsontok.

Balszárnny. A(7) sír. Férfi. Állkapcsában csak néhány odvas fog volt, tehát idős embert temettek ebbe a sírba. Jobb keze mellett kis kovadarabot leltek, ettől lefele csontdíszes tör(?) feküdt. Balkönyöke tájáról egy bronz csatocska került elő. Két combja felett mintegy 10—12 cm-re, hegyével a koponya felé irányítva vaslándzsát találtak. A lócsontokat a lábak felett mintegy 50 cm magasan találták, s a csontok közt hevert a lószerszám is.

B(6) sír. Fiú? Jobb kezefejénél kovát és nyílcsúcsot találtak. A lócsontok a sír végében 30—35 cm-rel magasabban feküdtek, a lószerszám helyét nem jegyezték fel a találók.

C(5) sír. Fiú? A koponya két oldalán a fülek táján egy-egy ezüst fülbevaló-karikát találtak. A csontváz kisebb volt a többieknél. Nem jegyezték fel a kengyelpár, a hevedercsat és a zabla helyét. A lócsontok a bal lábszár felett feküdtek.

D(4) sír. Férfi. A koponyán egy sor háromszögű, 3 lyukkal átlyukasztott vékony ezüstlemez találtak. A fülek táján egy-egy ezüsthuzalból való karikát leltek. Jobbkönyöke tájáról vászonba csavart vassarló töredéke került elő, közelében kova s acél feküdt. A tegez baloldalt volt, benne hét nyíl. A lócsontokat és a lószerszámot a sír végében találták, úgy, mint az előző sírokban.

E(17) sír. Fiú? A lószerszámot a csontváz szintjében a lábak végében s között találták. A lókoponya 55, a lábcsontok 25 cm-rel magasabban feküdtek.

F(3) sír. Férfi. Koponyája baloldalán agyagböggre kerül elő, amelynek oldalát fésűs szerszámmal hullámvonalas menetben díszítették. A baloldalán lévő tegezen hat nyílcsúcs volt. Jobb kezefele táján kova s fenőkö került elő. A balkéz mellett továbbá a combok felett és alatt 59 darab szíjveret feküdt. A két kengyel közül az egyiket a combforgó táján, a másikat a lócsontokkal, a hevedercsattal és zablával 25 cm-rel magasabban a sír vége felett találták.

G(2) sír. Férfi. Jobb szemüregében szétporladt ezüstlemezket találtak. Balfüle táján ezüst karika feküdt, s mellkasa mindkét oldalán egymástól néhány centiméter távolságban gyöngyök sorakoztak. Dereka táján övdíszítő lemezek voltak, jobboldalán tegez(?) maradványait találták. A ló-

csontok itt is magasabb szintben feküdtek, s mellettük találták a zablát, a kengyelek közül csak egyik került meg, a medencecsont felett találták.

H(1) sír. Férfi. Ugyanúgy temették, mint az I. sírban fekvő férfit, nyergét ugyanis feje alá rakták, az itt talált lószerszámon kívül még ballába felett figyeltek meg ezüst díszítést. A lócsontok jobblába felett 35 cm.-nyire feküdtek, a ló négy lába szorosan egymás mellett volt.

J(9) sír. Férfi. Arca baloldalán elporladt lemezeket találtak. Balfüle táján vastag arany fülbevaló-karika került elő. Szegycsontján két csüngődísz, balvállá mellett tegez feküdt. A tegezben nem volt egy nyílhegy sem. Balkarján s lábszárain a térd alatt vékony ezüstszalagokat találtak. A lócsontok a ballábszár felett 30 cm-re feküdtek, a lószerszám a csontok alól került elő.

K(10) sír. Férfi. Fülei táján egy-egy ezüst karika. Jobbvállától lefele feküdt tegeze; benne négy nyílcsúcsot találtak, a tegez mellett lelték a szablyát. A kulcs-csonttól a köldök tájáig egyenes vonalban 10 darab füles gombot találtak, s ugyanilyen bronz gomb került elő a balcsukló mellől is. A balkéz táján fenőkö feküdt. Lócsontokat vagy lószerszámot nem találtak ebben a sírban.

L(X) sír. Férfi. Az ásatás előtt 8—10 évvel lovas sírt találtak, benne állítólag kardot, buzogányt(?) és más tárgyakat leltek.

Jobbszárny. a(11) sír. Nő? Balfülénél bronzkarikát, balkarja táján vaskés(?) töredékét lelték. A sír a többiektől eltérőleg csak 120 cm. mély volt.

b(12) sír. Nő. Baloldalán a karcsont mellett, egymástól több cm. távolságban 16 gyöngyöt találtak. Két ezüstkarika került elő a fülek tájáról, jobbkeze mellett sarló(?) töredékére bukkantak. Jobbkezén olyan ezüstgyűrű került elő, mint az I. sírban. Medencéjén kis vasdarab feküdt.

c(13) sír. Nő. Álla alatt nagy és díszes kék gyöngyöt találtak. Bal felkarja mellett 10, a jobb mellett 8 gyöngyszemet találtak sorjában, egymástól egyenlő távolságban. Koponyája két oldalán egy-egy ezüstkarika feküdt.

d(14) sír. Álla alatt nagy kék gyöngyszem, mellette egy hasonló, de eltörve, majd még egy kisebb gyöngy hevert. Balkarja mellett vaskés(?) töredékét, a karcsont közepe táján pedig ezüst karperecet találtak. A bal- és jobbkarja táján egy-

egy füles bronzgombot, jobbkezén pedig rosszszűstből készült gyűrűt találtak.

e(15) sír. Nő. A temetéskor balkezét levágták és vállára tették. Jobboldalán és nyakán egymástól nagyobb távolságra gyöngyöket találtak. A lókoponyánál is találtak gyöngyszemet. Mellén egymással párhuzamos két sorban négy-négy-füles bronzgomb feküdt. A lócsontok 30 cm-rel a lábak felett feküdtek, a zablával együtt a kengyeleket és a hevedercsatot 50 cm. magasságban találtak.

f(16) sír. Nő. Jobbkarja ölében pihent. Testének közepetáján korongos pitykéket találtak. Jobbkezén rosszszűst gyűrű volt. Fülbevalók és csüngős veretek voltak még a sírban, helyüket nem jegyezték fel.

Megjegyzendő, hogy az I, A, G, J sírokban a koponya balra fordult, a K és c sírokban pedig jobbra nézett. A többi sírokban nem jegyezték fel a koponya helyzetét. Úgy látszik, hogy az arc elfordításában is volt valami rendszer.

Összefoglalás. Nézzük most meg, mi az, amit a temető képéből kiolvashatunk, a nélkül, hogy a sírok leírásán kívül valamit is felhasználnánk a magyarázathoz. Ilyen összefoglalást mindegyik temető leírása után adok, s ezek összegzéséből állapítom majd meg a magyar temetők rendszerét. A bezdédi temető képére ránézve az első, ami szembe-tűnik, hogy a középső, leggazdagabb sírtól balraeső sírok összehasonlíthatatlanul gazdagabbak, mint a jobbraesők. A baloldalon, a K (10) sírt kivéve, valamennyi sírba lócsontokat is temettek, a jobboldalon ezzel szemben csak az egyik sírban (e, 15) találtak lócsontokat. A baloldalra valószínűleg csak férfiakat temettek, hat sírban csak tegezüket s nyom nélkül elpusztult íjukat tették melléjük, három sírban szabályjukat is melléjük fektették. Négy sírban fémkeretes kucsma(?) maradványait találtak.

A jobboldalra, úgy látszik, csak nőket temettek. A középső sír (I) nemcsak gazdagságával emelkedik ki a többiek közül, hanem azzal is, hogy a nyeret nem a lócsontokhoz rakták, hanem a halott feje alá tették.

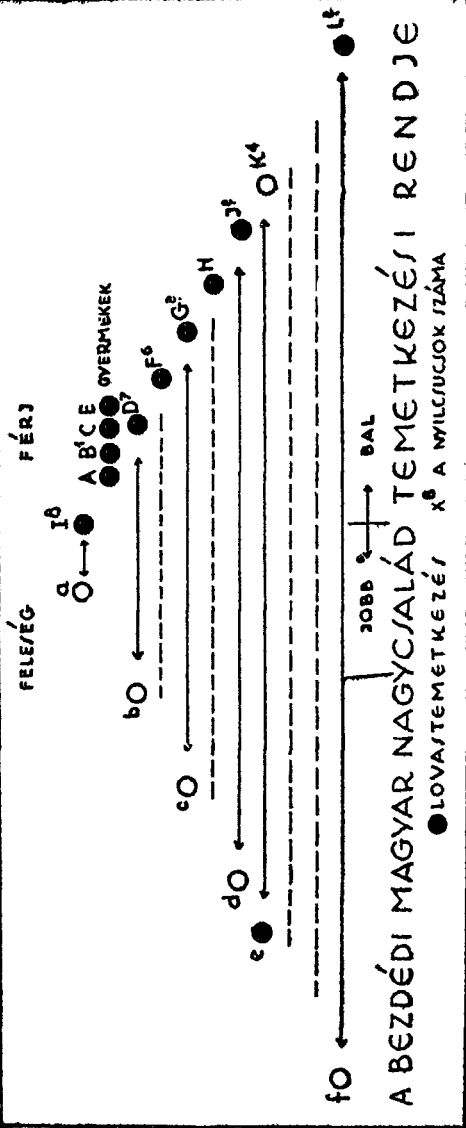
Vizsgáljuk meg, hogy vajjon a baloldalon talált 12 férfisír és a jobbszárnynon fekvő 6 női sír között van-e valami kapcsolat? Első pillanatra feltűnik, hogy a sor mindkét végén jókora hézag választja el a többitől az utolsó férfi, illetőleg női sírt. E hézag körülbelül két sírnyi szélességű. Ez a két sír (L, x és f, 15) tehát valamilyen

kapcsolatba hozható egymással. De a többi sírok közt is felfedezhetők hasonlóságok. Így például a D sírban sarlót találtak, s sarló volt a megfelelő női sírban (b) is. A G sírban a férfi jobboldali varkocsába gyöngyöket fontak be, a c. sírban fekvő asszony mindkét hajfonatában megtalálták a gyöngyös szalag nyomát. A J sírban csak a halott férfi koponyájának baloldalán találtak fülbevalót, a megfelelő női sírban (d) csak a jobb fül tájékáról került elő fülbevaló. A K sírba lócsontok nélkül temették el a férfit, az e sírban viszont az asszonyt temették lóval. Általánosságban tehát azt figyelhetjük meg, hogy a középtől kifelé tartó sorrendben egy-egy férfi sírjának egy-egy nő sírja felel meg. Kézenfekvő a gondolat, hogy férj s feleség sírjai tartoznak egybe. A férfiak azonban többen vannak. Alább bizonyos valószínűséggel következtetni fogok arra, hogy közöttük hány fiúgyermek s nősülés előtt meghalt legényember lehetett.

A férfisírokban ugyanis az eddig elmondott dolgokon kívül is megfigyelhetünk egy s más olyan dolgot, ami segítségünkre lesz a munkában. Feltűnő például, hogy a középtől számított első három sírban (I, D, F) a tegez a baloldalra tették, a következő három sírban (G, J, K) a jobboldalra került. Később, a Temetkezés c. fejezetben megmutatom majd, hogy milyen fontos következtetéseket vonhatunk le ebből a tényből. A magyar hitvilág eddig nem is sejtett fejezetét ismerhetjük meg abból, hogy a fegyvereket melyik oldalra rakták. Maradjunk azonban a bezedédi temető férfi-sírjainál. A tegezekben nem egyforma számú nyilat találtak, hanem középen (I) 8 drb, majd sorban: D-ben 7, az F-ben 6, a G-ben nem jegyezték fel, a J-ben nem találtak nyílcsúcsokat, a K-ban 4 darab került elő, az L-ről nincs adatunk, a középhez közel eső B sírból pedig egy nyílcsúcs került elő. Mivel az ásatáson Jóna nem mindig volt jelen, aligha tévedek, ha a G és D sírokban lévő hiányt inkább pontatlanságnak tulajdonítom, mint annak, hogy tényleg nem volt a tegezben nyílhegy. A tegezbe tett nyílak száma ugyanis a következőképpen fog a középtől balfele menet:

I	B	D	F	G	J	K
8	1	7	6	?	?	4

(gyermek)

7. kép.

Tehát minél távolabb feküdt a középtől a halott, annál kevesebb nyilat adtak tegezébe. Feltűnő az is, hogy éppen a tegezes és szablysírok azok, amelyekben a női sírokkal való megegyezést megtaláltam. Ennek alapján azt gondolom, hogy az ABCE sírokba egy csoportba, de fegyver nélkül eltemetett négy halott még serdülő gyermek lehetett. Ezek még nem vettek részt a vadászatokon, tehát nem adták melléjük vadászfelszerelésüket sem. Megerősít ebben a kenézlői temető, ahol ugyancsak a középső sír mellé temették a gyermekeket. Ha ez így van, akkor csak az F sír marad még magyarázat nélkül. Különös, hogy éppen ebben a sírban találták a temető egyetlen edénymellékletét, tehát a sír valamilyen módon különbözik a többitől.

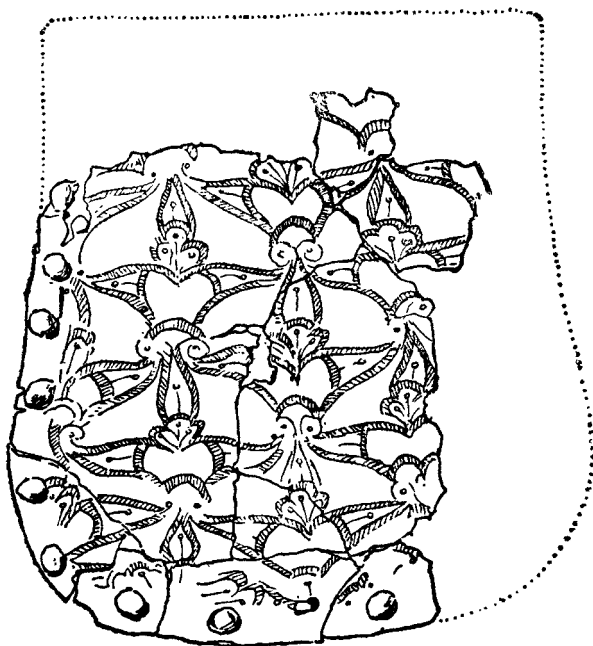
A temetkezés rendjét az elmondott érvek alapján az itt mellékelt rajzon mutatom be. (7. kép.)

Ezek szerint bizonyos rangsor volt a családok között s a temetkezés is ebben a sorrendben történt. (Emlékezzünk a nyílcsúcsok folyton fogyó számára!) Nem olyan sorrendben temették tehát egymás mellé a halottakat, ahogy meghaltak, hanem kinek-kinek eleve megvolt szabva a helye a temetőben, éppen úgy, mint az életben. Ezért van az, hogy a K és L férfisírok és az e és f női sírok között kihagytak körülbelül két sírra elegendő helyet. Rajzomon a férfisírok betűi mellé tett számok a nyílcsúcsok számát jelentik, s jelzik, hogy kinek hány nyílra volt joga, a fekete körök pedig azt mutatják, hogy melyik sírban találtak lovastemetkezést.

2. Az eperjeskei (Szabolcs m.) temető. Itt csupán nyolc sírt találtak. A temetőt Kiss Lajos ásatta meg, s ő is írta le az Archaeologiai Értesítőben (1920—22: 42—55. o.). A lelőhely mindössze hat kilométerre van Bezdédától. A temető azért érdekes számunkra, mert nem egy sorban fekszenek a sírok, hanem három sorban. Ez a temető is homokban feküdt: az eperjeskei Három nyárfa nevű domb homokja őrizte meg ezer esztendőn keresztül hűséggel egykori lakói csontjait.

1. sor. I. (2) sír. Férfi. Még az ásatás megkezdése előtt találták, tehát sok minden elkallódhatott belőle. Lábainál lókoponya s lábcsonatok hevertek, s közöttük találták a lószerszámot. A férfi lábai közt feküdt tegezé, de úgy helyezték a sírba, hogy szájával a lábak vége felé nézett, éppen fordítva, mint ahogy a bezdédi sírokban láttuk. Négy darab nyílcsúcsot őriztek meg a tegez tartalmából. A férfi derekatáján ara-

nyozott ezüstveretekkel díszített pártaoövet találtak, természetesen a bőrv teljesen elkorhadott, s nyomát sem lették. A tarsoly az övön függött, gyönyörű tarsolylemezzel, amely az egykori magyar ötvösművesség remeke. A tarsolyban kovát találtak. Nyakán két szem gyöngy volt, mellén pedig két

8. kép. Tarsolylemez az eperjeskei I (2) sírból.
Kiss Lajos nyomán.

bronzgombot találtak, fülei tájáról két aranyozott ezüst fül bevaló került elő. Koponyája arccal jobbra nézett. (8. kép.)

Balszárny. Az első sorban a balszárnyon nem találtak sírt.

Jobbszárny. a (4) sír. Nő? Semmiféle melléklete nem volt.

b (1) sír. Nő? Homokásáskor ezen a helyen két kengyelt és egy zablát találtak.

2. sor. I₁ (3) sír. Férfi. A lócsontok és a lószerszám éppen úgy feküdt, mint az I. sírban, s a tegezt is fordítva tették be. A tegezben hét nyílcsúcs volt. Karjait ölbetéve találták, s rajtuk egy-egy ezüstkarperec volt. Aranyozott, ezüstveretes pártáövén jobboldalt tarsolyt találtak, pompás aranyozott ezüst tarsolylemezzel, a tarsolyban kovakövek voltak. A tarsolylemez mellett ezüst korong hevert. (V. tábla.)

Balszárnny. A₁ (5) sír. Férfi. Fülei tájékán vékony ezüstkarikát találtak, s a karok táján ruhaszegélyező ezüstdíszekre bukkantak. Tegeze baloldalán feküdt s benne öt nyílcsúcsot találtak. A lócsontok az előzőhöz hasonlóan feküdtek.

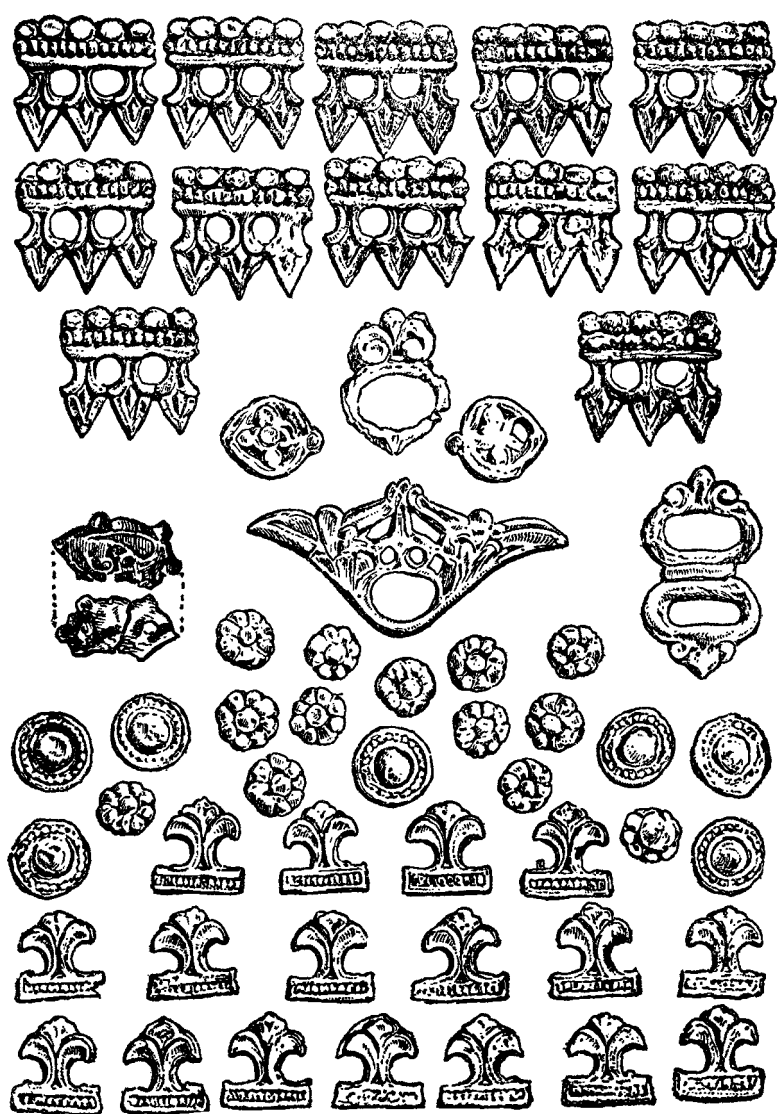
B₁ (8) sír. Férfi. Lócsontok hiányzanak. Balra néző koponyája alatt fülbevaló. Balválla felett kis vaskés, a bal bokacsontja közelében egy darab nyílcsúcs. A balválltól a jobbcombsontig tartó sorban 8 drb. füles bronzgomb feküdt.

Jobbszárnny. a¹ (6) sír. Férfi. Fejénél s jobb- és balkezénél 1—1 darab bronzkarika. Balkeze felett kis, világoskék színű üveggyöngy. A deréktájon tűzkiütő acélt s kovát találtak. Az öv csatját is megtalálták, de nem rendes helyén, a gyomortájon, hanem az ülőcsont alól, tehát a hát oldaláról került elő. A pártáöv végét bronzszíjvég díszítette.

3. sor. Balszárnny. Sírt nem találtak.

Jobbszárnny. a² (7) sír. Nő. Bal füle tájáról ezüst fülbevaló-karika került elő, más melléklet nem volt a csontváz mellett.

Összefoglalás. Az eperjeskei temetőben a sírok mélysége ásonyomnyitól 180 cm-ig váltakozott. Ez valószínűvé teszi, hogy itt tényleg több sír ment tönkre az ásatás megkezdése előtt. Ezért a temető korántsem alkalmas olyan részletes megfigyelésekre, mint a bezdédi. Később látni fogjuk, hogy miért temetkeztek itt három sorban. Ha a középen levő leggazdagabb sírtól bal és jobboldalra fekvő sírokat vizsgáljuk, akkor teljes határozottsággal szembetűnik itt is, hogy a balszárnnyon fekvő sírok mennyivel gazdagabbak, mint a jobbszárnnyon lévők. A bal- és jobbszárnny különbsége ezek szerint itt is élesen megmutatkozik. Úgy látszik azonban, hogy a férfi és női sírok nem kerülnek olyan határozottsággal külön oldalra, mint a bezdédi temetőben. Ugyanis a második sor jobbszárnnyon lévő sírjában (a¹) sír, csiholóvasat találtak. Eddig hiteles női sírból nem ismerünk tűzkiütő acélt, ellen-

9. kép. Szíjveretek az eperjeskei temetőből.
Kiss Lajos nyomán.

ben a férfisírokban szinte mindig megtaláljuk. Ezért a jobb-szárnnyon lévő sírt szinte biztosan férfi sírnak határozhatom meg. A leggazdagabb sírt sajnos nem figyelték meg, s így kétséges, hogy csak négy nyílcsúcs lett volna tegezében. A második sorban jól ellenőrizhetjük azt a rendszert, amit Bezdédén megfigyeltünk: az I_1 sírban 7, az A_1 sírban 5, a sor végén, ezekről távol fekvő B_1 sírban már csak egy nyílcsúcs feküdt. A második sor képlete tehát a következőképen alakul:

$$\begin{array}{ccc} I_1 & A_1 & B_1 \\ 7 & 5 & 1 \end{array}$$

Az eperjeskei temető további következtetésekre nem alkalmas, csak még azt szeretném hangsúlyozni, hogy a két tarsolylemez nem ugyanabban a sorban került elő, hanem az első és második sor közepére temetett gazdag férfiak sírjában találták ezeket az ötvösremekeket.

3. A kenézlői 1. temető. Kenézlő község a Bodroghöz szegletében fekszik. Határában 1913-ban szántás közben sirra bukkantak, s a később kiszálló Jósa András összesen 25 sírt tárt fel ezen a területen. Ásatásának eredményét az Archaeologiai Értesítő 1914. évi kötetében közölte (304—344. o.).

A temetőben Jósa a sírokat hat sorban találta. Sajnos, sem az ő temetőrajza, sem pedig az eperjeskei temetőrajz nem a helyszínen készült, hanem a terepen felírt jegyzetek alapján nyilván odahaza készítették el vonalzóval. A sorok s a sorokban lévő sírok ugyanis milliméternyi pontossággal bennefekszenek az egyenes vonalakban. A bezdédi temető pontosabb térképéről, továbbá a kenézlői 2. ásatás térképéből megtanulhatjuk, hogy a valóságban e sorok két vége kissé bekanyarodik. Általában egyetlen temetőrajzot sem találtam, amely pontos lett volna. a bezdédi temetőnél például a leírás azt mondja, hogy a sírok egymástól szabályszerűen másfél méternyire feküdtek, a rajz szerint azonban némelyik alig 20—30 cm-re van egymástól. Szerencsémre mindez nem túlságosan zavarja azt a szempontot, amely szerint a temetőket vizsgálom. Munkámban egyelőre elegendő, ha a sírok pontos egymásutánját tudom, s ez valamennyi temetőtérképből kiolvasható.

A kenézlői temetőben más rendszert fogunk meg-

ismerni, mint a bezdédiben, s ennek alapján megértjük majd az eperjeskei temetőben a jobbszárnyra került férfi-sírt is.

1. sor. I (14) sír. Férfi. Ballábfeje csontjai a bokaizület-től 35 cm-nyire feküdtek, tehát levágott lábbal temették el a halott férfit. Jobboldalán feküdt a ló koponyája, a ló-koponya előtt a ló két első, mögötte két hátsó lábát találták. A csontváz jobblába mellett feküdt a kengyelpár és a zabla. Koponyája két oldalán két fülbevaló, jobboldali medence-csontján a lemezes tarsoly, mellette kis vaskés. A kéz- és bokaizületeken keskeny ezüstszalagokat talált Jósa András.

12. kép. Arab dirhemek a kenézlői I (14) sírból.
Jósa András nyomán.

A tegez a halott combjai közé fektették, 7 nyilat talált benne az ásató. Szablyáját baloldalára tették, könyökétől lefelé símult testéhez. Balcsuklója mellett 5 darab X. század elejéről való arab ezüstpénz (dirhem) feküdt. A sír fenekét mintegy 30 cm. vastagságban agyagréteggel bélelték ki. (13. kép.)

Balszárny. A(15) sír. Nő? Egy ásónyomnyi mélyen feküdt, melléklete nem volt.

B (16) sír. Férfi. Fejét a temetéskor levághatták, mert Jósa két nyakcsigolyát a fej mögött talált, talán balkarját is levágták, mert az is távolabb feküdt testétől. Baloldalán ij-csontlemezek feküdtek s vasalt tegezt is idetették; a te-

gezben öt nyílcsúcs volt. Veretes pártáövét mellére rakták. Karjain bronzkarpereceket találtak. Balfüle táján ezüstkarikát leltek. A lócsontok és a lószerszám jobblába végénél feküdtek. Valószínűleg nyaka tájáról került elő négy darab dudoros gyöngyszem.

C (17) sír. Nő? Melléklete nem volt.

D (18) sír. Férfi. A sírnak olyan agyagalapozása volt, mint az I. sírnak. A lócsontok a lábak végében feküdtek, kengyeleket nem találtak mellettük, csak zabla s hevedercsat került elő. A férfiváz álla alatt arab ezüstdirhemből kalapált korong hevert, a fülek táján meg 1—1 darab ezüst fülbevaló-karikát találtak. Combjai közé helyezett tegezében hét nyílcsúcs feküdt, csontos íját baloldalára, ezüstveretes szablyáját jobboldalára tették. (56. kép.)

E (19) sír. Nő. Gyönggyel hímzett öve lehetett, s ruhaujjain, valamint ballábán fémvereteket találtak.

Jobbszárny. a (13) sír. Nő? Jobblába mellett kis vaskés feküdt, más melléklete nem volt.

b (12) sír. Férfi? A lócsontok lábainál feküdtek, közöttük találták a lószerszámot.

c (20) sír. Nő? Balfüle mellett összegyűrődött kis ezüstkorongot leltek. A sírban más melléklet nem volt.

d (21) sír. Férfi. A lócsontokat s a lószerszámokat a sír végében találták meg. Ingének nyakán s ujjain, valamint nadrágjának szárán ezüstszalagos dísz vagy szorítót találtak. Tegeze ölében feküdt, négy nyílcsúccsal. Két fülbevalója a többiéhez hasonlóan ezüsthuzalból készült. Jobbtérde mellett fokosbaltát találtak. A tegez mellett kis vaskés került a elő, jobbkezén pedig kék üveggel díszített ezüstgyűrűt találtak. (14. kép.)

e (22) sír. Nő? Bal kulcscsontján két, szíjra való, akla-szeges veret.

f (23) sír. Nő? Jobb bokáján saruveretek, jobbfülénél fülbevaló.

g (24) sír. ? Melléklet nem volt a sírban.

h (25) sír. Férfi. Balfüle táján fülbevaló, baloldalán szablya s mellette csákány.

Összefoglalás. Az első sorban a tarsolylemezes sírtól balra voltak a gazdagabb férfisorok, kettőt közöttük agyaggal padlóztak ki. A nyílcsúcsok sorrendje a balszárnyon: 7, 5, 7 lenne, ámde a D sírban talált nyílcsúcsok rajzából úgy látom, hogy közülük kettő nem kétségtelenül nyílcsúcs, ha-

nem inkább a tegez veretei közé tartozik. E szerint a sorrend ez lett volna:

Jobbszárny	Közép	Balszárny
d	I	B D
4	7	5 5(??)

A férfisírok valamennyije, kivéve a jobbszárny végén fekvő sírt (h), lovassír. Emlékeztetek arra, hogy a bezdédi temetőben is volt egy lova nélkül eltemetett férfi. Általában úgy látszik, mintha itt Kenézlőn a férfi- és női sírok nem külön szárnyon feküdnének, hanem váltakozva temették volna egymás mellé a férjeket feleségeikkel. Csupán a jobbszárny vége felé fekszik egymás mellett három, feltehetőleg női sír. A sírleírásokban itt is megfigyelhettük, hogy a fülbevalókból, sőt a veretes csizmákból is gyakran csak egy kerül elő.

2. sor. $I_1(11)$ sír. Férfi. A sír fenekét 35 cm vastag agyagréteggel vonták be. A lócsontok s a lószerszám a férfi lábainál feküdtek. A lószerszámot I. Berengár, Provencei Hugó és III. Lothar olasz királyok ezüstpénzei díszítették. Ezeket a pénzeket 905—945 között verték, tehát később, mint az első sorban talált arab pénzeket. A lószerszám többi része a combok felett feküdt. Baloldalon tegezt találtak, benne hat nyíllal. Jobbfüle táján ezüst fülbevaló feküdt, jobb lábszára mellett pedig íjtartó tegez faragott csontlemezt lelték. (55. kép.)

Balszárny. Sírokat nem találtak.

Jobbszárny. $a_1(10)$ sír. Férfi? A sír alját az előzőhöz hasonló agyagpadló fedte. Bal sípcsontja mellett találták a lócsontokat s a zablát. Úgy látszik, veretes pártavövét csak rátették, s nem övezték fel vele, mert az övvereteket dereka táján s másutt is megtalálták. Fülei tájáról fülbevalók, dereka tájáról vaskés került elő. Bokája és könyökizületei táján ezüstszalagok voltak. A sír leleteinek rajzán két gyöngyszem is szerepel, a jegyzőkönyv ezeket nem említi.

Összefoglalás. A második sorban tehát mindössze két gazdagabb férfi sírját találták. Nagyon is lehetséges azonban, hogy ez a sor tulajdonképpen a harmadik sor volt, mert a két sor között vezet egy hat méter széles úttest. Valószínűleg ezalatt lappanghat még egy sírsor.

3. sor. $I_2(2)$ sír. Szántáskor találták, állítólag semmiféle melléklet nem volt benne.

Balszárny. Sírokat nem találtak.

Jobbszárny. Az eke kengyeleket vetett fel a térképen x-szel jelölt helyről.

a_2 (1) *sír.* Férfi? Az eke erről a helyről kengyelpárt s zablát vetett fel.

4. sor. *Közép.* Sírt nem találtak.

Balszárny. Sírt nem találtak.

Jobbszárny. a_3 (7) *sír.* Férfi. Mellén, a szegycsont két oldalán bronz gombsor. Jobboldali kulcscsontján két fülbevaló töredékét (?) találták. Jobbkönyöke felett bronzkarperecet, baltérde felett pedig zabla töredékét lelték.

b_3 (8) *sír.* Nő? Melléklet nélküli *sír.*

4. sor. I_4 (3) *sír.* Férfi. Rendkívül művészi becsú pártáöve, tarsolylemeze, szablyája, kengyele s zablája közelebből meg nem határozható helyről került elő. A tárgyakat eke vetette fel, nem tudható, hogy voltak-e a sírban lócsontok.

Balszárny. Sírt nem találtak.

Jobbszárny. a_4 (4) *sír.* Nő? Melléklete nem volt.

b_4 (5) *sír.* Nő? Melléklete nem volt.

c_4 (6) *sír.* Nő? Melléklete nem volt.

6. sor. *Közép.* Sírt nem találtak.

Balszárny. Sírt nem találtak.

Jobbszárny. a_5 (9) *sír.* Nő? Melléklete nem volt.

Összefoglalás. Kétségtelen, hogy az utóbb tárgyalt sorokban a földmunkák alkalmával néhány sírt tönkretettek. Mégsem lehet véletlen az, hogy a középvonaltól balra, tehát a balszárnyon egyetlen egy sír nyomára sem bukkantak. Az utóbb leírt sorokban a gazdagabb sírok a középvonalban feküdtek, a jobbszárny sírjai rendkívül szegényesek voltak, legtöbbjükben semmit sem találtak. Lehetségesnek gondolom, hogy a gazdagabb sírokkal jelzett középvonal a temetőben kissé balrább volt, mint Jósa sírrajzán. Méghozzá úgy gondolom, hogy a tarsolylemezes sír tengelyében fekkent. Ugyanis, mint később kifejtem, az egymást követő sírsorokban a magyar nagycsalád egymást követő nemzedékei pihentek, s így az újabb és újabb családfőeknek a középső hely járt. Talán ez a családi rendszer lehetett annak is az oka, hogy a balszárnyra később egyáltalán nem temetkeztek. Valószínű ugyanis, hogy ebben a temetőben figyelhetjük meg azt a tényt, amiről a településtörténelem is számot ad; az idősebb fiúk kirajzása, eltelepülése következtében az egykor egységes nagycsalád további nagycsaládokra bomlik fel.

Azt a sejtésemet, amelyet Jósa ásatásának újrendszerű

térképezéséből merítettem, miszerint a kenézlői temető rendszerében nem különülnek két szárnyra a család férfi és nőtagjai, döntő módon igazolta a kenézlői második ásatás.

4. A kenézlői második temető. Lehetséges, hogy ez a temető nem más, mint a Jósa által feltárt temető legelső sora. Jósa már említette, hogy a temetőtől nyugatra még lehetnek sírok. A két temető összetartozását azonban nem lehet igazolni, mert annakidején nem rögzítették a kiásott területet. A második ásatást Fettich Nándor Bartucz Lajossal együtt végezte. Az ásatók a sírok számozását, épen e két temető valószínű azonossága miatt a 26. sorszámmal kezdték, tehát folytatták a Jósa által feltárt 25 sír szárendjét. Az ásatást az Archaeologiai Értesítő 1931. évfolyamában tették közzé (78—119. o.). Számomra azért roppant jelentőségű e temető, mert embertani kutató is résztvett az ásatáson, így teljes bizonyossággal jelölhetem meg a férfi-, nő- és gyermeksírok sorrendjét. A sírok leírásakor röviden közlöm az embertani vizsgálat eredményeit is. A temető közlésekor az ásatók tévesen jelölték meg az égtájakat. Rajzomon azért van a dél-t jelölő D betű mellett zárójelben a temető közlésekor berajzolt É irány. Az ásatásról készült fényképfelvételek alapján kétséget kizárólag kiderült, hogy épen fordítva kell berajzolni az égtájakat. Ugyanis abban az esetben, ha az ásatók által megadott tájolást követjük, a napnak észak felől kellene sütnie, ami pedig köztudomásúlag lehetetlen. (VI.—VII. tábla.)

I (28) sír. Férfi, kissé mongoloid. A temetéskor nyergét feje alá tették, az egyik kengvel közveilenül feje mellett, a másik balkönyöke táján került elő. A halottat deszkára fektették. Jobbfüle táján nyitott ezüstkarika, mellén 4 darab lencsealakú bronzgomb feküdt. Ez utóbbiak közül hármat a gerinctől balra, egyet jobbra találtak. Jobbcsőpője mellett találták a tarsolylemezt. A bőrtarsolyt belül fehér vászonnal bélelték, s ez rározsdásodott a csiholó acélra s a kovára is. A tarsoly mellett vaskés s egy nyílcsúcs feküdt. A tegezt a bal combcsont mellett találták s benne hét nyílcsúcs volt. A sírba tehát összesen nyolc nyilat tettek. A lócsontok a zablával együtt a lábaknál feküdtek. Megjegyzés: Fettich Nándor szerint a nyereg a medence alatt volt s a tarsolylemez az egyik nyeregdeszkán nyugodott. A kengyelek helyzete azonban kétségtelenné teszi, hogy a nyereg a fejalatt

volt. Így nem tudok másra gondolni, hogy vagy eltörték a nyeret (erre más sírokból is ismerek példát), vagy pedig az ásatók által nyeregrésznek gondolt famaradványok nem a nyereghez tartoztak, hanem mint a C, D és J sírban is, a sír aljára fektetett deszka részei voltak. (VIII. tábla.)

Balszárnny. A (27) sír. Gyermekek. Fejjel kelet felé fekvő, tehát épen fordítva, mint a temető többi sírja. Melléklete nem volt.

B (26) sír. Nő. A lócsontok a csontváz baloldalán kiterítve feküdtek: a ló koponyája s első lábai a halott asszony feje s válla táján, alsó lábai pedig jóval lennebb, bal láb-szára közelében kerültek elő. Jobbkeze ölében nyugodott. Kezei bronz karpereceket találtak, mellkasa közepéről pedig két bronzgomb került elő.

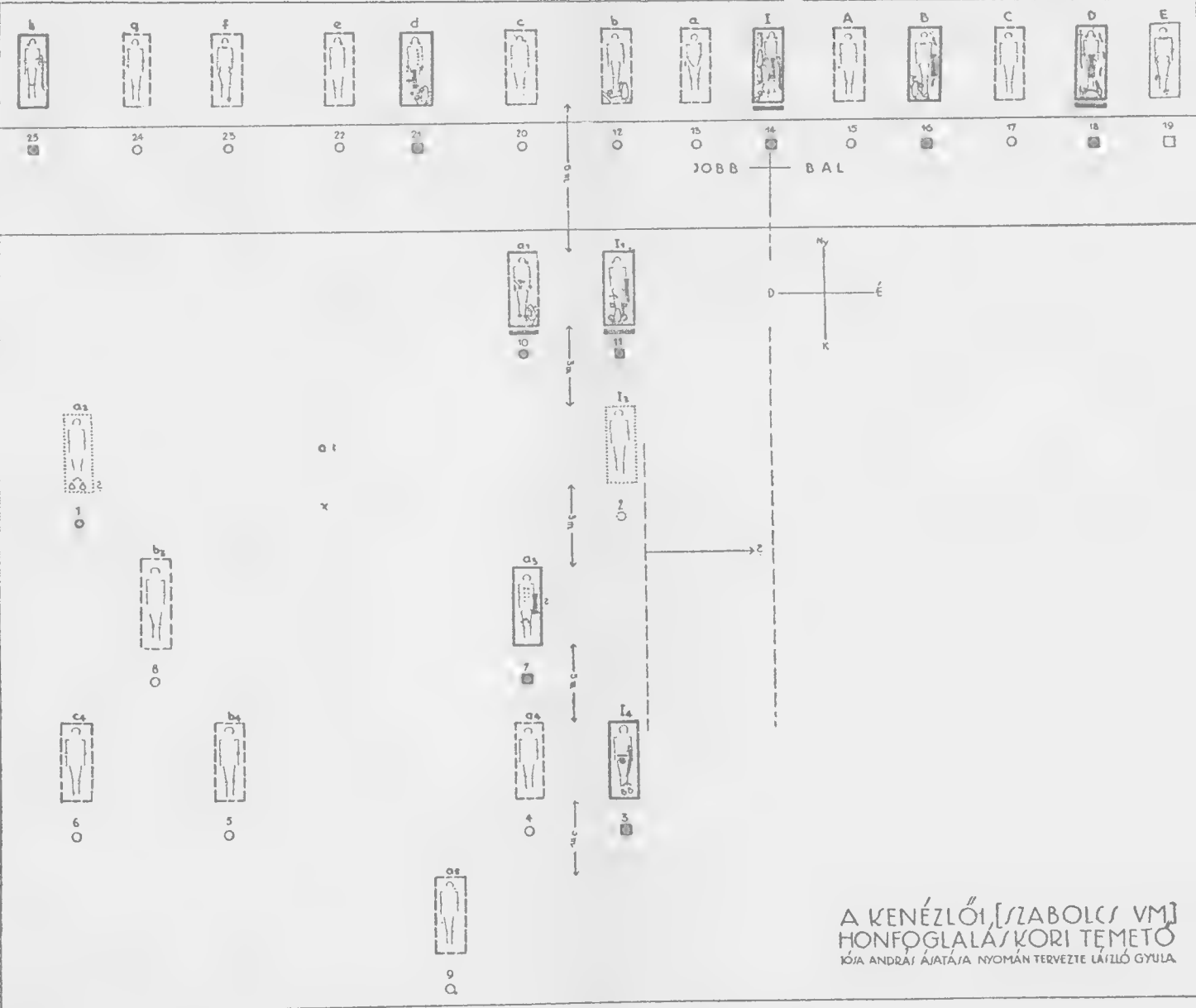
C (46) sír. Férfi. Medencéje alatt falap feküdt. Derekat aranyozott ezüstdíszekkel gazdagon kivert öv övezte. Balkeze mellett bukkantak tegezére. A közlemény, sajnos, nem írja meg, hogy hány nyílcsúcs volt benne. A tegez mellett osiholóvas és kova került elő, s itt találták a csontos íj lemezeit is. A koponya két oldalán ezüstkarikát találtak, a jobb-oldali karika alatt zöldszínű gyöngyszem hevert. A lócsontok a jobb lábszár végében voltak, s ezen a tájon került elő a lószerszám is.

D (45) sír. Fiatal férfi. A lócsontok ugyanúgy kiterítve feküdtek, mint a B sírban, a sír aljánál magasabb rétegben. Közöttük találtak a kengyeleket és a zablát. Ebben a sírban is falapot tettek a halott alá. Derekat gazdagon aranyozott ezüstveretes pártaöv övezte. A jobbvállnál fekvő tegezben 7—(8?) nyílcsúcs volt. Balkarja táján két nagy gyöngyszemet és kagylótöredéket találtak, ezek közelében bukkantak egy K. u. 907—913 tájt vert arab ezüstpénzre.

E (44) sír. Nő. Alsó karszárán bronz karperecet találtak, mellkasán jobboldalt ezüstdomb feküdt. Lábai keresztbe voltak téve s a lócsontok és a lószerszám lába előtt valamivel magasabb szintben feküdt.

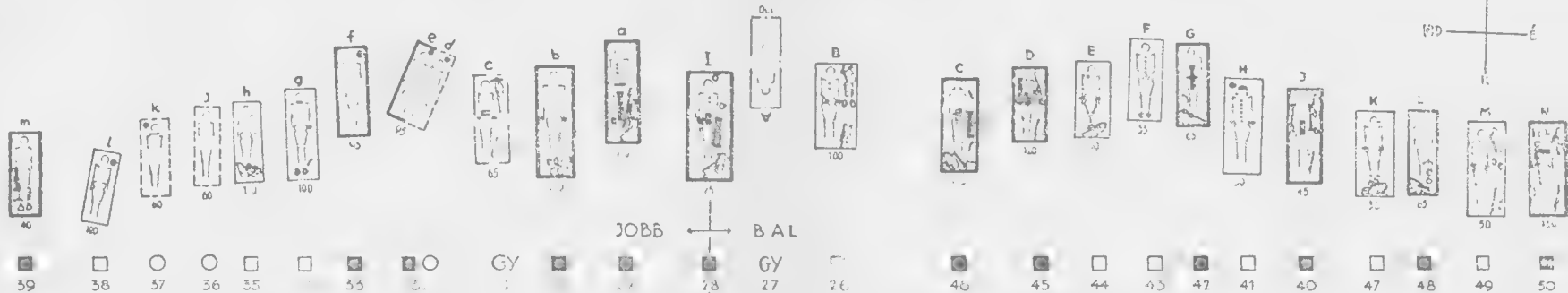
F (43) sír. Nő. Koponyájánál ezüst fülbevaló-karika, mellkasán pedig a medencéig húzódó sorban bronzgombok. Karjai ölében pihentek, jobb karszárán bronz karperecet találtak. Lábbelijét kárpitos szegekhez hasonló veretek díszítették.

G (42) sír. Férfi. Aranyozott ezüstveretes övének jobb-oldaláról vaskés függött. Mellére tették tegezt, 1(?) nyíl-

10. kép.

A K E N É Z L Ő I [/ Z A B O L C / V M] H O N F O G L A L Á / K O R I T E M E T Ő
 F E T T I C H N Á N D O R É / B A R T U C Z L A J O S Á / A T A / A N Y O M Á N T E R V L Á / Z L Ó G Y U L A

11 kép.

csüccsal. A lószerszám a sír végében fekvő lócsontok között hevert, a zabla a jobbláb felett feküdt. A sírból még egy bogyós csüngőjű fülbevaló került elő.

H (41) sír. Nő, mongoloid vonásokkal. Koponyáján négy szívalakú csüngő bronzlemezből. A fej jobboldalán agyagbögret találtak. Fülei táján egy-egy ezüstkarika került elő. Két karján bronzkarperecek voltak, gerincoszlopa mellett jobboldalt bronz gombsor húzódott.

J (40) sír. Férfi. A medence baloldalán fanyomok. A mellkas jobboldalán 3, baloldalán 2 nyílcsúcs volt. Lehetőséges, hogy a tegez szétörve tették a sírba(?). A kiterített lócsontok baloldalán feküdtek s itt találták a lószerszámot is.

K (47) sír. Nő, mongoloid vonásokkal. Koponyájánál arany karika, karszárán pedig br. karperec került elő. Balvállánál ezüstoffalatatos csontpálcikát leltek. A sír végében lócsontok s lószerszám. A zabla szájvasa 5, egymásba kapcsolt, szemből állott.

L (48) sír. Férfi. Lábai előtt lócsontok, valamivel magasabb rétegben a lószerszám. Két ezüstkarika a fülek táján került elő.

M (49) sír. Nő. A lócsontok baloldalán kiterítve fekszenek s közöttük a lószerszám. Karszárain ezüst karpereceket találtak, nyaka táján két sárga gyöngyszem hevert. A lószerszámot gyönyörű ezüstveretek díszítették, sajnos, pontos helyüket nem jegyezték fel.

N (50) sír. Férfi, kaukázusi—mongoloid vonásokkal. A lócsontok itt is a váz baloldalán, kiterítve feküdtek. A csontváz jobboldalán csontlemezes íj maradványait találták. Ezüstveretes övét mellére rakták. Jobbkezén ezüst karperec, mellkasa jobboldalán pedig tegez feküdt, sajnos, nem tudjuk, hány nyíl volt a tegezen. Balfülénél ezüst fülbevaló-karika került elő. Lehetséges, hogy süvegét bronz szalag szegélyezte, mert koponyáján erős, zöld rozsdanymokat találtak.

Jobbszárny. a (29) sír. Férfi, keletbalti és mediterrán keverék. Jobb lapockacsontja alatt két bronzkarikát találtak, ezeket nyilván varkocsába fűzve viselte. Jobbkeze táján bronzpitykével kivert tarsolya feküdt, benne csiholóvas s kova. A tarsoly alatt vaskés hevert, mellén pedig jobbfelé menet három bronzgomb feküdt. Tegezt combjai közé fektették s hét nyilat tettek bele. Bronzveretes övét derekán,

szablyáját balján találták. A lócsontok a szablya mellett heverték, s közöttük került elő a lószerszám is.

b (30) sír. Férfi. Bal combcsontja fejénél csontból faragott botvég(?), jobbkönyöke táján pedig két fenőkö feküdt. A lócsontok a lószerszámmal együtt lábai előtt heverték.

c (31) sír. Gyermekek. Baloldalán feküdtek kinyújtóztatva a ló csontjai. A zablát a ló orra előtt találták. A halott gyermek bronzveretes, kettős övet viselt. Baloldalán késpengére akadtak.

ed (32) sír. Kettős sír, az egyik koponya férfié, kaukázusi-mongoloid vonásokkal. Mindkét csontváz koponyájánál egy-egy durva, díszítetlen agyagbögre.

f (33) sír. Férfi, kaukázusi-mongoloid vonásokkal. Fejénél nagyobb agyagbögére bukkantak.

g (34) sír. Nő, mongoloid vonásokkal. Bal felsőkarja belső oldalán ezüstveretes fapálcika s mellette egycsomóban gyöngyök, közöttük bronztöredékek. Karjain bronz karpereceket, csizmáján pedig sűrű, gombos vereteket találtak. Lábai előtt kengyelpár s zabla hevert, lócsontokat azonban nem találtak.

h (35) sír. Nő, kaukázusi-mongoloid vonásokkal. Jobb lábszáránál lócsontok s lószerszám.

j (36) sír. ? A medence táján bronzlemez töredéke, más melléklet nem volt.

k (37) sír. ? Feje mellett, jobbra díszítetlen agyagbögre került elő, feje alatt pedig 922—926 közt vert olasz ezüstpénzt találtak, amely felvarrás céljából át volt lyukasztva.

l (38) sír. Nő. A csontváz baloldalán agyagbögért találtak, a sírban más melléklet nem volt.

m (39) sír. Férfi, kaukázusi-mongoloid vonásokkal. Lószerszáma két hevedercsattal lábai előtt hevert, lócsontok azonban nem voltak a sírban. Tegeze jobboldalán feküdt, úgy látszik, szájával a sír vége felé fordították, 3 nyílcsúcs volt benne. Baloldalt medencéje alatt egy, három darabra törött köszörűkövet találtak, bal lábszára mellett pedig gyönyörűen faragott csontlemezpár (íjtartóról?) került elő.

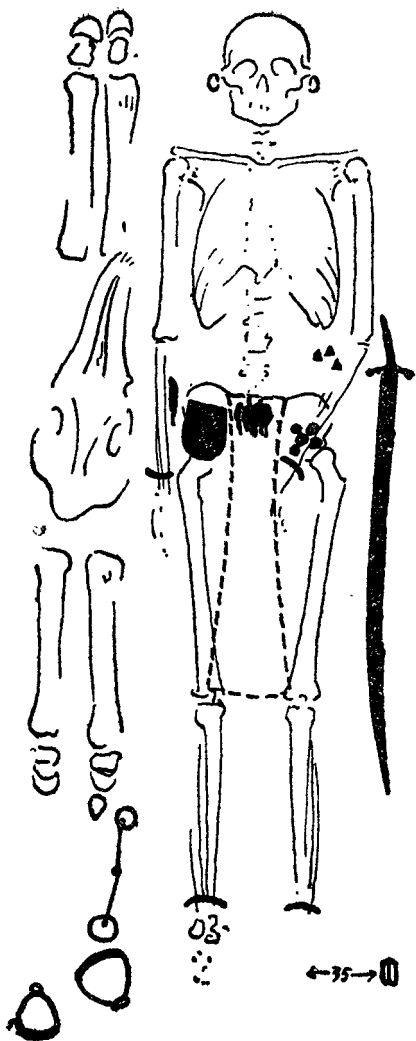
Összefoglalás. Ha csak egy pillantást vetünk a bal- és jobbszárny sírleírásaira, azonnal szembetűnik, hogy mennyivel szegényesebb a jobbszárny, mint a bal. De nemcsak ebből a szempontból igen nagyjelentőségű ez az ásatás, hanem azért, mert hitelesen meghatározták az embertani

leleteket. Ebből kiviláglik, hogy ez a kenézlői temető, s vele együtt Jósa András ásatásából megismert sírok is más rendszerben telepítődtek, mint a bezdédi. A középső, leggazdagabb, tarsolylemezes sírban ugyanúgy temették a halottat, mint Bezdéden: nyergét feje alá téve bocsátották utolsó útjára. A balszárnny, mint említettem, sokkal gazdagabb, mint a jobb, s szinte páronként fekszenek benne a férfi- és női sírok, a jobbszárnnyon közvetlenül a középső sír melletti három férfisír (köztük egy gyermek) gazdagabb, utána a szegény sírok sora következik, s végül ezt a szárnyat egy vadászember sírja zárja be. Nagy általánosságban a jobbszárnnyon is megvan a férj-feleség egymás mellé temetése. Míg azonban a balszárnnyon csak egy női sírban találtak edényt, a jobbszárnnyon öt sírban volt bögre. A balszárnnyon négy helyen tettek deszkát a halott alá, a jobbszárnnyon egy sírban sem találjuk e szokás nyomát. A lovas-temetkezés is elfogy a jobboldalon. Sajnos, az ásatók nem tartották mindenütt számon a nyílhegyeket. A közlés alapján csak a következő bizonytalan sor alakul ki:

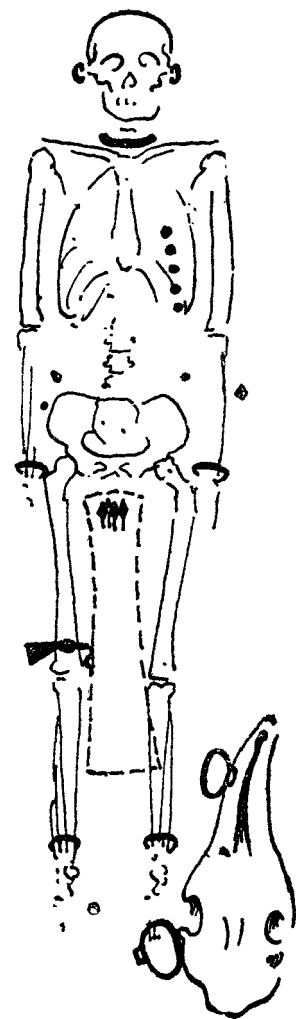
Jobbszárnny		Közép	Balszárnny				
m	a	I	C	D	G	J	N
3	7	7—8	?	7—8	1	5	?

Ebből mindenestre világosan látszik, hogy a jobbszárnnyon csak két sírba tettek tegez, a középet nem is számítva a balszárnny 5 sírjában volt tegez. Az is megfigyelhető, hogy a középtől két oldalra csökken a nyilak száma.

A balszárnnyon minden férfit lóval temettek, s két nő kivételével a nők mellé is eltemették hátaslovuk maradványait. A jobbszárnnyon, nem tekintve a közép melletti részt, csak egy lovastemetkezést találunk, két helyen pedig csupán a lószerszámot tették a sírba. Ez utóbbi szokás a balszárnny sírjaiban ismeretlen. Érdekes, hogy a kenézlői első ásatás első sorának jobbszárnnyán is összesűrűsödnek a női sírok. A jobbszárnnyat itt is férfi sírja zárja le. A temető embertani képe olyan egységes, hogy nem gondolhatunk arra, hogy a jobbszárnnyra rabszolganők kerültek. Sokkal valószínűbb, hogy a család még férjhez nem adott leányait temették ide. Ami azonban a sor végére került férfit illeti. mindkét esetben ló nélkül temették el, pedig a család férfitagjainak kijárt a lovas temetés. E második temető hozott

13. kép. Kenézlő 1. ásatás
I. (14) sír (Jósa András nyomán).

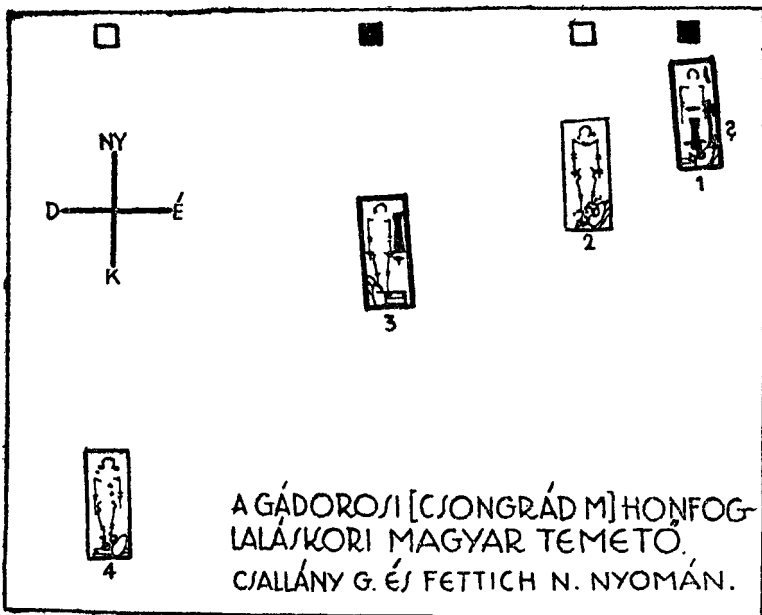
14. kép. Kenézlő 1. ásatás
(21) sír (Jósa András nyomán).

döntő bizonyosságot a mellett, hogy a házastársak sírjai egymás mellé kerülnek, nem úgy, mint a bezdédi temetőben. Ez az egyszerű megfigyelés, a bezdédi tanulságokkal együtt, kétségtelenné teszi azt, hogy a honfoglaló magyar család alapja az egynejlőség volt. A fiúgyermekeket itt is a középső sír két oldalára temették. Külön felhívom ismét a figyelmet arra, hogy az egyik gyermeket (A sír) fejjel keletre fektették a sírba. Ennek a szokásnak valószínű magyarázatával a magyar másvilághit egy érdekes fejezetét fogom bemutatni.

*

E temetők részletes ismertetése után még négy kisebb temetőt mutatok be, anélkül, hogy sírjait részletesen leírnám.

5. A gádorosi temető. Csallány Gábor ásatását Fettich Nándor közölte A honfoglaló magyarok fémművessége c. könyvében (102—104. o. XC—XCIII. tábla). A térkép nem

15. kép.

egészen pontos, mert az égtájak jelzése nem egyezik a sír-leírásokban megadott tájolással (pl. a 4. sírnál a leírásban azt olvassuk, hogy a leánycsontváz észak-kelet felé irányul, a rajzon azonban ez a sír is pontosan kelet-nyugati irányban fekszik).

A kiásott négy sír valószínűleg nem önálló temető, hanem egy hosszabb sor vége. Férfi- és női sírok egymást váltva fekszenek, úgyhogy a nők a férfiak jobboldalára kerültek (ez volt a helyzet a legtöbb kenézloi sírpárnál is!). Mind a négy sírban lócsontokat találtak a vázak lábai előtt, lehetséges tehát, hogy a gádorosi négy sír egy sírsor bal-szárnyáról való. A III. fejezetben bővebben beszélek arról, amit itt az első és második sírban figyelhetünk meg, tudniillik a férfiak és nők lószerszámjának díszítése különbözőtt egymástól. (XXXIV. tábla.)

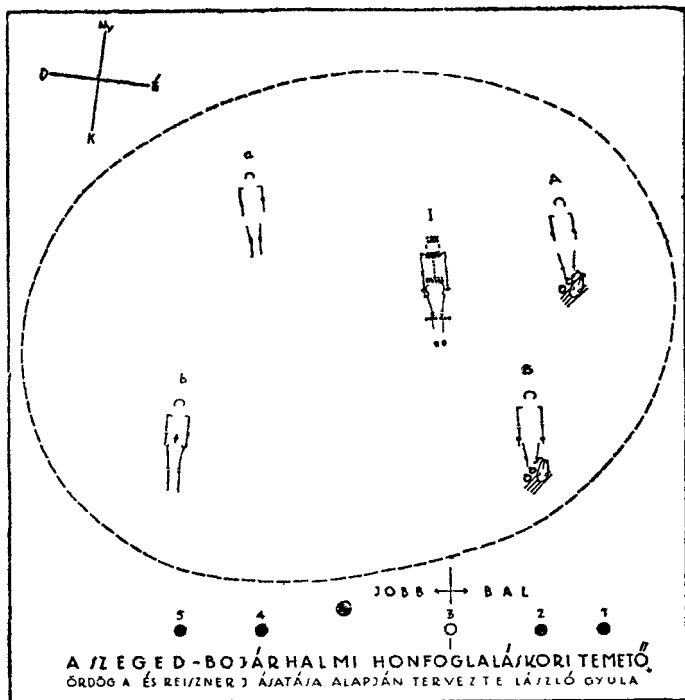
A következő három temetőt azért mutatom be, mert az eddigiektől eltérő szerkezetet ismerhetünk meg bennük. Eddig ugyanis azt figyelhettük meg, hogy a temető közép-pontjában férfi fekszik, e három temetőben azonban e helyen egy-egy gazdag női sírt találunk.

6. A Szeged-bojárhalmi temető. A temetőről Ördög János gazdálkodó megfigyelése nyomán Reizner János adott hírt (Archaeologiai Értesítő 1891. 102—114. o.). Egy tojásdad körvonalú homokdomb tetején 5 sírt találtak. A halom hosszabb átmérője 50—55 lépés, rövidebb átmérője pedig 40—45 lépés volt. Az 5 sír egymástól 4—5 méternyi távolságra feküdt. A temető leleteiről eddig csak gyenge rajzos ábrákat közöltek. Kérésemre Csallány Dezső, a szegedi múzeum igazgatója elkészítette a lelet fényképeit, s így azokból megismerhetjük e rendkívüli jelentőségű temető minden egyes leletdarabját. (IX—XVIII. tábla.)

I (3) sír. A leggazdagabb honfoglaláskori magyar női sír. A leírás szerint 272 darab régiség került ki e sírből. Sajnos, nem jegyezték fel, hogy melyik darab hol feküdt, s így csak más sírleletekkel való egybevetésből tudom nagyjából meghatározni a magyar női viselet e fontos emlékeinek szerepét. A gyűrű és az aranylemezke szín-aranyból valók, a többi tárgyak aranyozott ezüstveretek. A leletek közül először azokat ismertetem, amelyeknek szerepe nem kétséges, azután térek rá azokra, amelyeket csak valószínűséggel tudok meghatározni.

1. Az aranygyűrű fejét húsvörös karneolkő alkotja. Nyilván jobbkezén viselte, az eddig megismert sírokban, a hozzá hasonló, de ezüstből való gyűrűket a jobbkezén találtuk. (X. tábla 4.)

2 Fülbevalópár. Hasonlót több magyar sírból ismerünk. Csüngője világosan elárulja, hogy a fülbevalók mintái

16. kép.

eredetileg nem fémből voltak, hanem karikájukról lecsüngő gyöngyözött szálra fűztek nagyobb gyöngyöket s ez alkotta a csüngőt. (X. tábla 1—2.)

3. A sírban két szem gyöngyöt is leltek, az eddig megismert sírokból tudjuk már e gyöngyszemek helyét: a nyakban hordották vékony szálon. A nagyobbik gyöngyszem zöldesbarna, a kisebbik kék színű. (X. tábla 19—20.)

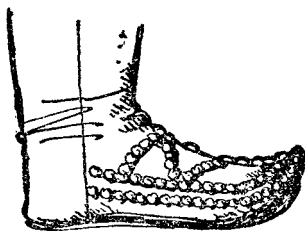
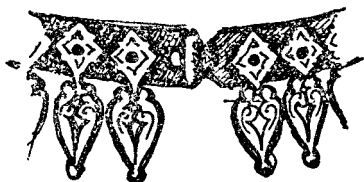
4. Két karperec. Az egyik szalagszerű és nyitott, a másik tömör és zárt. Az utóbbi igen ősi forma, a szkitákig követhetjük divatját, de a honfoglalás kori magyar sírokban igen ritka. Az első királyaink idejéből való magyar temetők női sírjainak azonban szinte jellegzetes kísérő emléke. Ebből tehát bizonyos következtetést vonhatunk le a temető korára: közelebb van Szent István, mint a honfoglalás korához. (XV. tábla 1—2.)

5. A magyar női sírok egyrészében a pártát nagyobb fémkorongok díszítik, más sírokban meg csüngős veretek övezik a fejet. Ez a divat is szkitakori. Eredetileg a pártá mezőkre tagolt széles pántból állott, amelyről csüngősor függött a homlokra. Lehetőnek tartom, hogy a bojárhalmi nagyasszony fejdíszén ez a két veretsor együtt volt. Lehetséges azonban az is, hogy két pártát tettek a sírba, az egyik díszes volt, a másik talán köznapi viseletéhez tartozott. (IV. tábla, XI. tábla 1—5, XII—XIV. tábla.)

6. A magasnyakú női ingeken is többhelyen találtunk már korongos és csüngős vereteket. Legutóbb Bodrogszerdahelyen ástam ki egy előkelő magyar asszony sírját. Nyakán két sorban találtam fémvereteket: az egyik sor csak korongokból állott, a másik sorban csüngős veretek voltak. Lehetséges, hogy e két sor nem egy, hanem két ingen volt. Az ing szabása olyanféle volt, mint a mai orosz ingké: balvállán kapcsolódott egy gombbal. Mivel azonban a csüngős veretekből háromfajta van, s mindháromhoz csüngő nélküli korongsor is tartozik, azonkívül pedig mindegyik sorozat olyan sok darabból áll, hogy egy ingnyakra nem is férhettek rá, biztosra veszem, hogy legalább két díszes inget tettek be a sírba. A harmadik fajta csüngősor lehetett a pártán. (XII—XIV. tábla.)

7. A csizmát vagy sarut kis aklaszeges gombokkal verték ki. A nagyobb korongok valószínűleg az ing vagy ruha hosszú ujjait szegték be. Ilyen fémveretes ingujjakat ismerünk azokból a dél-oroszországi hún női sírokból is, ahol a felálló nyakú s fémdíszes ingeket is megtaláljuk. Valószínűnek tartom tehát, hogy azok a korongos veretek, melyeknek párját hiába keressük a csüngősök között, az ing ujjait szegélyezték. (XI. tábla 14—36, XVII. tábla 3—10.)

8. Vannak a leletben nagyobb fajta csüngős veretek is. Közepükön színes kő ülhetett, s hátlapjuk négy kis füle elárulja, hogy szövött-fonott övre fűzve viselhették. Ha-

С. 51.

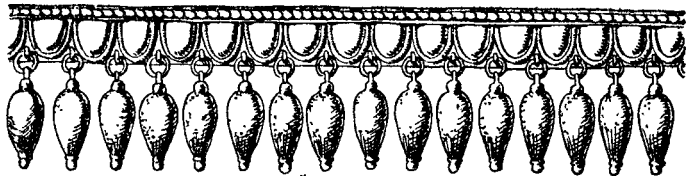
sonló csüngős öveket ismerünk az avarkor férfisíraiból. Ugyancsak övdíszek lehettek a nagy négyszögletes veretek. E szerint vagy két övet tettek a sírba, vagy pedig kettős öve volt a halott asszonynak. Kettős övet már a kenézlői férfisírokban is láthattunk, s ismerünk ilyen az avar fejedelmi leletekből is. Ám a férfisíroknál megérthetjük az öv kettős-ségét: a felsőn viselték a szablyát, az alsón meg a tegez és az íj függött. Valószínűbbnek tartom tehát, hogy két külön övet találtak a sírban, e mellett szól az is, hogy kevesebb négyszögletes veret van, mint csüngős. Kérdés, hogy hogyan kapcsolták össze az övet, mert a sírleletben nincsen egyetlen csat sem. Nem véletlen az, hogy az imént említett avar fejedelmi sírokban sem találunk övcsatot (pl. a bócsai sírban). Az övet valószínűleg paszományszerűen kapcsolták össze, mellékelt rajzomon is így jelzem. Ilyenféle kapcsolatot fémből az avarkorból is ismerünk, épen az idézett bócsai leletben is van belőlük kettő. (XVI. tábla.)

9. Nézzük most a nagy korongokat és a gombokat. 16 nagy korongot találtak a sírban. Ezek nem lehettek pártán, mert ha szorosan egymás mellé rakjuk őket, akkor is jóval hosszabb szalagra férnének csak rá, mint amilyen a fejet övező pártá. A magyar viselettel rokon keletturkesztáni falfestményeken, nagyjából épen a honfoglalás korából keltezhető viseleteken, ilyenféle korongsor szegi a kabátot. E kabát összegombolására szolgálhattak az inggomboknál jóval nagyobb fülesgombok is. (XVII. tábla.)

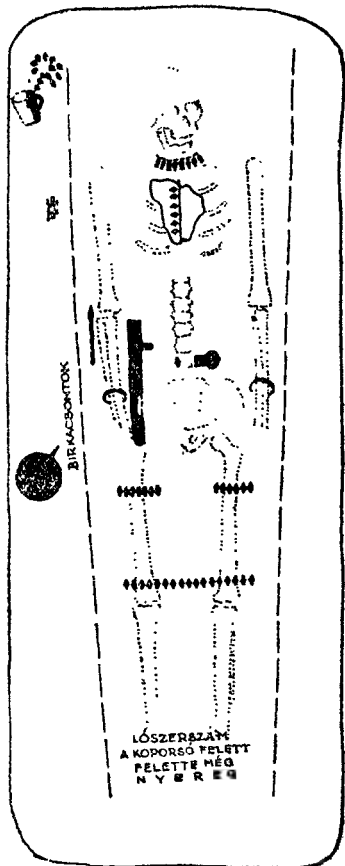
10. Nem ismerjük, hogy a csizma-díszek milyen minta szerint díszítették a lábbelit. Rajzomon a koroncói női sír vereteinek mintájára helyeztem el a díszítményt. (XXXIII. tábla.)

A rajzon a kabát ujját úgy rajzoltam meg, hogy eltakarja a kézfejeket. Erre útmutatást a nomád öltözködésből és a hún női sírokból kaptam. Általánosságban azt mondhatom, hogyha nem nézzük a díszítmények mintázatát, hanem csak azt, hogy hol vannak, s magunk elé képzeljük teljes pompájával a Bojárhalomba temetett magyar asszonyt, akkor ruházatának megjelenése teljesen megegyezik az egykori hún asszonyokéval.

Balszárnny. A balszárnnyon két lovassírt találtak (A, B), melyben a lócsontok és a lószerszám a lábak előtt feküdtek. Az egyik sírban (B) két bronz karperec is volt a halott karján. (XIII. tábla, XVIII. tábla.)

FEJDISZ A DÉJEV KURGÁNBÓL

ŠIPOVO 3.KURGÁN

MAROSSZENTANNA 63.SIR

VÁRFALVA XV.SIR

18. kép. A magyar női viselet előzményeiből.

Jobbszárny. Két sírja közül az egyikben (b) nyílcsúcsot találtak, ez férfisírra vall. A később ismertetendő keceli temető alapján feltételezem, hogy a másik sírba (a) is férfit temettek. (XVIII. tábla 4.)

Összefoglalás. A Szeged-bojárhalmi temető közepére igen előkelő asszonyt temettek, s köréje négy férfi sírja került. A jobb- és balszárny itt is élesen elválik, amennyiben a két lovassírt a baloldalon találjuk. Most pedig röviden ismertetem a hasonló rendszerű keceli temetőt.

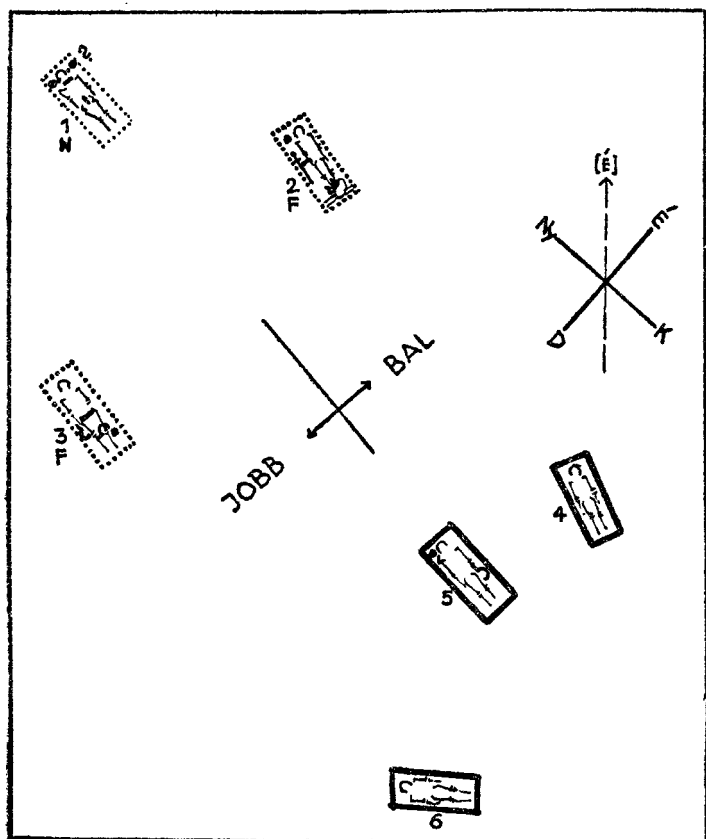
7. A keceli (Pest m.) temető. Hat sírból áll, az első három sírt homokhordáskor találtak, a következő hármat pedig Fettich Nándor tárta fel. A temetőt Fettich idézett könyvének 104—106. oldalán és CXVII—CXVIII. tábláján közölte. Bartucz Lajos embertani meghatározását ugyanitt a 106—107. oldalon találjuk. A temető térképébe tévesen jegezték be az égtájakat, mert a sírleírásokból kitűnik, hogy az általam berajzolt tájolás a helyes. Kevés sír lévén, itt meghagyom az eredeti számozást. (XIX. tábla.)

Középen idős nő csontváza feküdt (1. sír), ingenyakát egyszerűbb, négyszögletes, aranyozott ezüstveretek díszítették. Remekbe készült arany fülbevalói bizánci gyártmányok. Készítésük nagyjából Géza és Szent István idejére keltezhető. A sírból még két edény s egy vaskés került elő. Az idősebb nőtől balra fekvő sírban férfi feküdt, lószerszámja és hátaslovának csontjai a sír végében heverték. Fejénél bőgrét, jobbján egyenes, nyugati formájú kardot és fokost találtak (2. sír). A középső sír jobboldalán ugyancsak férfit találtak, díszes öve volt, s baltérdénél agyagbögre állott. Jobbkeze s baltérde mellett egy-egy sarló került napfényre. Mellén három bronzgombot találtak. E három sírtól keletre még három sírra bukkantak. Mindháromban férficsontváz feküdt. A középső sírban (5. sír) a balkéznel sarlót, a koponya jobboldalán bőgrét, s alatta vaskést találtak. A két szélső sírban (4., 5.) semmiféle melléklet nem volt.

A csontvázakban nincsen mongolos jelleg, hanem a magyarság finnugor rétegének megfelelő ugoros őszásiai vonások jellemezték az előkerült csontvázakat.

Összefoglalás. A temető középpontjába temetett öregasszony kétoldalán 1—1, előtte meg három férfi, tehát összesen öt férfi sírja feküdt. A bal- és jobbszárny különbsége itt is megmutatkozik, mert az asszony baloldalára ke-

rülő férfi mellé lovát is eltemették. A második sornak csak középső sírjában volt melléklet. A hat sír közül négyben volt edény, s két sírban három sarlót találtak. A sarlókat nem a hasra fektették, hanem kezügybe adták, illetőleg a lábszár fölé tették. A kétélű nyugati kard is abból a korból

A KECSELI [PESTI] HONFOGLALÁSKORI TEMETŐ
FETICH NÁNDOR NYOMÁN TERVEZTE LÁSZLÓ GYULA

19. kép.

keltezhető, mint a bizánci fülbevaló. Így e két tárgy nagyjából a X—XI. század fordulójára szabja meg a temető korát. A temető embertani vizsgálatából kétségtelen, hogy valamennyi sírban színmagyar emberek feküdtek. Semmiképpen nem gondolhatunk tehát alávetett vagy meghódított szolganépre.

A szolganép és az uralkodó magyarság viszonyát egy másik temetőből ismerhetjük meg, s különös, hogy itt sem férfi, hanem asszony fekszik a legelőkelőbb helyen.

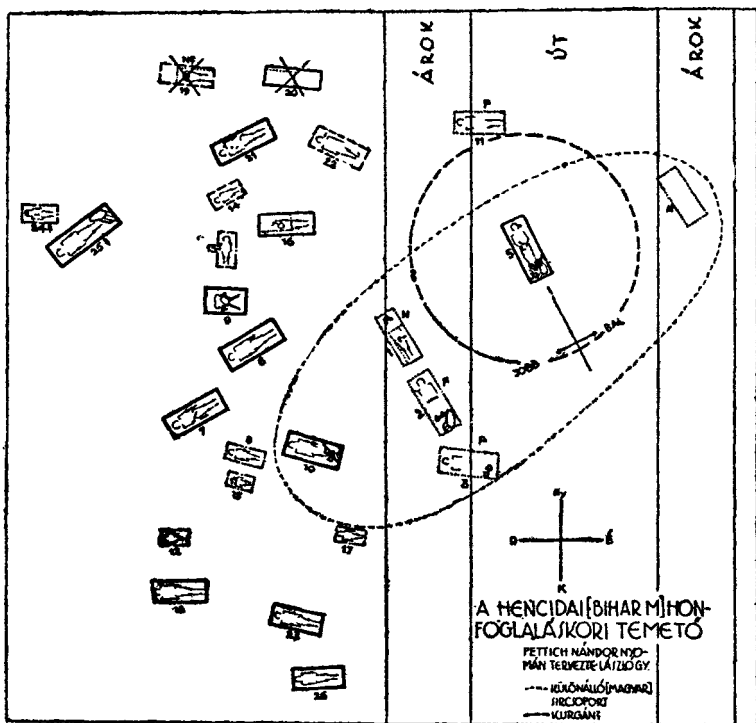
8. A hencidai (Bihar m.) temető. A temető kevésbé homokos sárga agyagban fekszik. Az összes eddig megismert temetőket mind homokos talajban találtuk, ez az első, amelyet agyagba ástak. A temetőre útépítéskor bukkantak, az 1., 2., 3., 11. és 4. számú sírokat az út árkában találták meg. A temetőt Fettich Nándor ásatta ki, az embertani anyagot pedig Bartucz Lajos határozta meg. (A honfoglaló magyarság fémművessége: 93—101. o.)

A temető látszólag rendszertelenül települt. Közelebbi vizsgálata azonban meglepő adatokkal járul hozzá az egykori magyar élet ismeretéhez. A térképen megtartottam az eredeti számozást, a sírok mellé tett F betű férfit, az N nőt jelent. A temető térképén itt-ott javításokat kellett végeznem, mert a sírok hosszúsága nem felelt meg a csontvázakról adott hosszúsági méreteknél. A 24. és 25. sírt pedig nyilván tévedéshől cserélték fel a közlők. Nagyon valószínűnek tartom, hogy az égtájak berajzolása pontatlan, mert a magyar sírok kelet-nyugati tájolását nem találjuk meg. A temető délnyugati sarkában két kirabolt sír került elő, a többi sír bolygatatlan volt, illetőleg csak az útépítés bolygatta meg. (20. kép.)

Az első, ami a temető térképére nézve szembetűnik, hogy csak az északi sírcsoportban találjuk meg nagyjából a kelet-nyugati tájolást. Ennek a csoportnak közepén van az 5. sír, ettől balra feküdt a 4., jobbra pedig az 1., 2., 3. és 10. sír. Ide soroltam a 3. sírt is, bár a térképen ez nem követi a kelet-nyugati irányt, ám a sírleírásból kitűnik, hogy csak a lábszárakat találták meg. A sírgödör irányát ilyenmódon valószínűleg nem lehetett pontosan megállapítani. Ugyanez állhat a 11. sírra is.

Ezek a nagyjából (lehetséges, hogy pontosan) kelet-nyugati irányú sírok a temető leggazdagabb sírjai. A többi

sírok szinte keresztben állanak erre az irányra, amennyiben tájolásuk inkább észak-déli irányú, fejfelé délnek fektetve. A gyermeksírok irányításában nem találok semmiféle törvényszerűséget. Mint a soros temetőkben, úgy itt is férfisírt, méghozzá lovassírt találunk a temető szélén (25. sír), de a lócsontokon kívül nem volt ebben sem semmiféle melléklet.

20. kép.

Közép. A magyar módra temetett sírok közül a leggazdagabb ismét egy női sír (5. sír). Bal lábfeje helyén voltak a ló csontjai, s rendkívül pompázatos lószerszámja. E lószerszámról a III. fejezetben még bővebben írok. Azért írtam, hogy a lószerszám ballábfeje helyén volt, mert ballábának fejét levágva, baltérdei irányában 1 méternyi távolságra találták a testtől. Lábfején rajta voltak a fémgombos veretek, s ebből nyilvánvaló, hogy a temetéskor vágta le az ünnep-

lőbe öltöztetett halott asszony lábfejét. Nem lehetett magas termetű nő, mindössze 151 cm-t mértek sarokcsontjából a koponyatetejéig. Arcát alacsonyságának megfelelően erős mongolos vonások jellemezték. Karjain lapos, ezüstkarperecek voltak, mellkasán, medencéje felett s combjai közt egy-egy bronzgombot találtak. Balfüle tájáról ezüst fülbevaló került elő, balkezén pedig ezüstgyűrűt találtak. Csizmáját, mint említettem, sűrű bronzgombokkal verték ki, mintáját azonban sajnos nem jegyezték fel. Csupán annyit tudunk, hogy erről a tájról került ki egy kis sötétkék üveggyöngy is. (57. kép, XXVII. tábla.)

Mint említettem, ballábfejét egy méternyire a sír szintjében találtak. Ebből nyilvánvaló, hogy jó széles gödröt ástak a halott számára. A tőle jobbra s balra eső sírok körülbelül 5 méternyi távolságra vannak. Ebből arra következtetnek, hogy a sír fölé nagy halmot emeltek.

Balszárnny. Egyetlen sírját (4. sír) az útépitéskor tönkretették. Semmiféle értesülést nem lehetett szerezni a sír tartalmáról.

Jobbszárnny. Az 1. sírban gazdag kislány feküdt. Fémveretes pártájáról két állatalakos korong csüngött le. Balcsuklóján karperecet találtak. A bronzgombok ölében feküdtek. (21. kép.)

A 2. sír, valószínűleg férfi lovassírja volt. Övét, vagy lószerszámját bronzból való, virágmintás korongok sora díszítette. Az útépitő munkások kengyelpárt és hevedercsatot is találtak a sírban.

A 3. sír ugyancsak lovassír lehetett, mert az úttest alá benyuló, s így épen maradt lábszárak mellett két kengyelt talált az ásató. Lehetséges azonban, hogy csak lószerszámot temettek a halott mellé.

A 10. sír férfié volt. Balcsuklóján bronz karperecet találtak. A lócsontok és a lószerszám lábai végéről került elő.

A többi sírokat is kivétel nélkül a jobbszárnnyon találták, ezeknek irányítása azonban, mint említettem, nem kelet-nyugati volt, hanem inkább északi-déli irányba ásták őket, ez az irányítás az avar temetők jellemzője. Ez az egyezés nem lehet véletlen, mert még két érv mutat ebbe az irányba: 1. az avar temetők rendszerint agyagos földben találhatók, épenúgy, mint ez a temető, 2. Bartucz Lajos, a nél-

kül, hogy tudatában lett volna e régészeti tényeknek, a következőképen írja le e sírok embertani összetételét:

„A hencidai emberanyag... az eddig ismert honfoglaló csoportoktól eltérő, s azt igazolja, hogy a honfoglaló magyarok között törzsek szerint nagy antropologiai különbségek voltak.

Még meglepőbb az, hogyha az összehasonlításban továbbmegyünk, s a hencidai koponyákat a különböző népvándorláskori csoportokkal is egybevetjük, akkor nem egy másik, honfoglaláskori, hanem bizonyos avar temetők emberanyagával találunk szorosabb analógiát. Így pl. az üllői avar temetőben a hencidai összes típusok nemcsak hogy előfordulnak, de annak lényeges alapanyagát alkotják. Ez mindenesetre olyan jelenség, amely a jövőben fokozottabb figyelmet érdemel, s újabb bizonyíték az avar és a honfoglaló magyar populáció egy részének már többször említett antropológiai rokonsága mellett.“

Mivel ebben az embertani anyagban az ú. n. északi jelleg is erőteljesen előtérbe lép, Fettich Nándor inkább arra gondol, hogy a Hencidára temetkező magyarság még Dél-országra az északi skandináv normanokkal keveredett.

Magam a már említett régészeti útmutatás és Bartucz Lajos idézett véleménye alapján bizonyosnak veszem, hogy a hencidai magyarok a környéknek, talán gepidával keveredett s esetleg elszlávosodott avarságára telepedtek rá. A szolganép helye a temető jobbszárnyán volt, temetője nem keveredik össze a magyar sírokkal, megtartja eredeti irányítását.

A tanulságok összefoglalása. Nyolc honfoglaláskori magyar temetőt írtam le röviden. A tanulságok értékelésekor néhány olyan temetőnél tapasztalt jelenségre is támaszkodom, amelyet itt nem közölhettem (pl. Kolozsvár, Zápolya-utca, Bodrogszerdahely, Tiszabura stb.). Összegezem most, hogy milyen eredménnyel járt újszemponstú seregszemlém.

1. Minden temetőben középtájon van a leggazdagabb sír, a tőle balra- és jobbraeső szárny élesen szétválasztható. A balszárny kivétel nélkül mindig gazdagabb s rendszerint népesebb is, mint a jobbszárny. A lovassírok zöme is a balszárnyról kerül ki, innen ismerjük a sírok agyaggal vagy deszkával való kipadozását stb. A durva agyagedények

javarésze meg a szegényebb szárnyról kerül ki. Meg kell jegyezni, hogy közvetlenül a középtől jobbra néha egy-két gazdagabb férfisírt találunk. A szolganép a jobbszárnyra kerül, egy esetben megfigyelhettük, hogy elkülönítve temették el a szolgálakat.

Elsőként tehát azt a törvényt ismertük meg, hogy a középső sír kivétel nélkül mindig a leggazdagabb, a balszárnyán fekvő sírok pedig összehasonlíthatatlanul gazdagabban, mint a jobbszárny sírjai.

2. Ez a törvényszerűség fogja egységbe a különböző szerkezetű magyar temetőket. Háromfajta temetővel ismerkedtünk meg. Ezek a következők:

a) A bezdédi temetőben a középső sírtól balra temették a férfiakat és a fiúgyermeket, jobbra a nőket. A férfiak többen voltak, mint a nők. A leletek egyezéséből megállapítottam, hogy a férjek és feleségek sírjai a két szárnyon egymásnak tükörképszerűen felelnek meg.

b) A kenézlői temetőkben más rendszert találtunk. A férfiakat s a nőket nem külön szárnyra temették, hanem a férj és feleség egymás mellett kapott helyet, a feleség rendszerint itt is a jobboldalra került. Némileg emlékeztetett a bezdédi jellegű rendszerre az, hogy a jobbszárny vége felé itt is több volt a női, mint a férfisír. A gazdag és szegény szárny ugyanúgy megvan itt is, mint az a szokás, hogy a leggazdagabb a középre kerül, a gyermekek pedig mellette kapnak helyet.

c) Három olyan temetőt ismertünk meg, ahol középén gazdag asszony feküdt. Két temetőben csak férfiak sírjait találták körülöttük, a harmadikban családja s szolganépe is köréje temetkezett.

A Kolozsvár-Zápolya-utcai temető eddig feltárt sírjai mintha azt mutatnák, hogy a két rendszer keveredik egymással. Ugyanis ott az első sorban eddig csak lovas férfisírokat találtunk, a második és harmadik sorban azonban férfi-, nő- és gyermeksírok váltakoznak. Az első sorban nem találtam edényt, a második és harmadik sor női sírjaiban azonban már ott volt a durva bögre.

d) Negyedikként fűzöm e három temetőformához azt, hogy a honfoglaló magyarok fejedelmeit nem temetőbe temették, hanem külön, egyedül tették sírba. Eddig csak Geszteréden találtak honfoglaláskori fejedelmi sírt. Megjegyzendő, hogy így temették el fejedelmeiket az avarok is,

s ilyenmódon találjuk a többi pusztai népek fejedelmeinek sírjait is. Attila temetéséről fennmaradt tudósításból is kitűnik, hogy elrejtve temették el a nagyfejedelmet.

Nézzük most azt, hogy ezeken az alapformákon belül milyen megfigyeléseket tettem. Úgy látom, hogy a középső sírtól való távolság mind a bal-, mind pedig a jobbszárny felé, bizonyos rangfokozatot is jelentett. Két tényből következtettem erre: az egyik az volt, hogy a nyílcsúcsok száma a sor széle felé egyenletesen fog. A másik tény az volt, hogy a középső sírban s a mellette levőkben a tegez baloldalra kerül, a távolabb esőkben jobboldalra teszik.

Nem számítva a csonka temetőket (pl. Gádoros), vagy azokat, amelyek középpontjában asszony feküdt, az egyes sorokban átlagosan 14—26 sírt találunk. A későbbi sorokban már kevesebb a sírszám. Hogy ennek mi az oka, s miért nem temettek például Kenézlőn a későbbi sorok balszárnyára senkit sem, annak magyarázatára nem elegendő csupán a régészeti tények megfigyelése. Azt hiszem azonban, hogy a néprajzi párhuzamok tárgyalása után elfogadható magyarázattal tudok majd szolgálni.

Bizonyos munkamegosztásra következtetek abból, hogy például a bezdédi temetőben csak az összetartozó (férjfeleség) sírpárban volt sarló. Ezzel szemben ott, ahol a temető középpontjába asszonyt temettek, csak a férfisírokban volt sarló. További munkamegosztásra utal az is, hogy míg a férfiak javarésze vadászember volt (tegez, íj és nyilak), csak a középtájon és a szélen találunk egy-két szablyás sírt. Mivel meg fogjuk látni, hogy a halottnak mindent melléje kellett rakni, hogy evilági életét a másvilágon is folytat-hassa, aki mellé nem tettek szablyát, az nem volt hivatásos harcos. Egy-egy sírsorban (mint látni fogjuk — nagycsaládban) tehát egy-két hivatásos harcos volt. Méghozzá a legelőkelőbb és a legkisebb rangú sírban találunk szablyát. Erre azért hívom fel a figyelmet, mert később sok szó esik majd a legkisebb fiú jogairól. Érdekes egyébként, hogy ez a beosztás nyilván csak békés viszonyok között volt meg, ha szükség volt rá, akkor minden férfiember harcolt. Kolozsváron, tehát a keleti kapuban, úgyszólván minden férfisírban volt szablya.

A munkamegosztás mellett, úgy látom, jogosan következtethetek arra is, hogy a bal- és jobbszárny közötti rangsorkülönbség viseletben is kifejeződött. Az a kifejezés

21. kép. A hencidai 1. sír női fejdísz.

ugyanis, amit minduntalan használok, hogy „szegény sír“, annyit jelent csupán, hogy viseletén kevesebb fémdísz volt. Ez a viseletbeli különbözőség tehát nem az egyes népi egységek ma is meglévő viseletkülönbségéhez volt hasonló (pl. Kalotaszeg, Székelyföld, matyók, sárköziek stb.), hanem inkább a családokon belüli életkor-jelző öltözködésnek felel meg. Egyelőre nem merek vállalkozni arra, hogy egy-egy családon belül leírjam a rangot (tehát életkort s társadalmi helyzetet) jelző viseletkülönbségeket, csak emlékeztetek arra, hogy népünknel s másutt még ma is megvan ez a különbségtétel (gyermek, legény, leány, menyecske stb. viselet, hajviselet stb.-ben jelentkező szabályok!).

A nők a soros temetőkben általában szegényesebbek, mint a férfiak. Ebből az asszony társadalmi helyzetére vonhatunk következtetést. Néha azonban megesik, hogy a férj s feleség közül a feleséget temetik el rangosabban (pl. a bezédi temető K(e) sírjában, ahol az asszonyt temették lóval). Vajjon nem a családba házasodott férfi másodrangúságát jelenti-e ez? Olyan gazdag volt az egykori családi élet, annyi minden eset alakulhatott ki, amire mi már nem tudunk felelni. Egyébként sem kutatom az egyest, hanem a törvényszerűt. Azt ugyanis sohasem fogjuk elérni, hogy az egyes emberek életének ezer év előtti gazdagságába s az azt mozgató egyéni erőkre betekintést nyerjünk. Feltűnő mindenestre, hogy az igazán gazdag női sírok olyan helyről valók, ahol vagy kis-számú férfinéppel temetkeztek, vagy a szolgák sokasága övezte a nagyasszony sírját.

Milyen lehetett e temetők tanúvallomása alapján a honfoglaló magyar nép családi és társadalmi rendje? Erre a kérdésre szeretnék feleletet adni e fejezet középső szakaszában. Eddig tartózkodtam attól, hogy a temetőkben tapasztalt jelenségeket magyarázzam. Önmagukból igyekeztem megfejtetni, s szigorúan ragaszkodtam ahhoz, hogy ne keverjek bele máshonnan vett magyarázatot. Azt akartam megmutatni, hogy mit mondanak a temetők. Ahhoz azonban, hogy ezeket a tanulságokat beleágyazhassam az egykori életbe, s hogy kibontsam belőlük az egykori családi és társadalmi szervezetet, nem elegendő a régészeti leletek vallomása. Meg kell keresnünk, hogy e régészeti tényeknek mi felel meg az életben. Ebben a munkában a néprajzi társadalomtörténetet hívom segítségül.

B) A magyar nagycsalád szerkezete

A kérdés tehát az, hogy ismer-e a néprajz vagy a társadalomtudomány olyan társadalmi egységet, amelynek 15—30 tagja van, egy rangos férfi emelkedik ki a tagok közül, s kisebb családi egységek (férj-feleség) tartoznak alája. A kisebb egységek között szigorú rangsor van, s munkafelosztás uralkodik közöttük. E törvények a bal- és jobbszárny szigorú rangsorolásával érvényesülnek, amely szerint a balszárny az előkelőbb, a jobbszárny pedig az alsóbb réteget képviseli. Az asszony nép és a szolgák a jobbszárnyra kerülnek.

Erre a kérdésre a néprajz és a társadalomtudomány egyhangú igennel felel: ez a rend tökéletesen azonos az úgynevezett nagycsalád rendjével s felépítésével. Alapvető különbség van azonban a temetők és a nagycsalád között. Az utóbbiban ugyanis mindig a jobboldal az előkelőbb, s a baloldalra kerülnek a rangban alacsonyabb fiúk és családok. Ez a megfordítottság a magyar őstörténelem egyik legizgalmasabb kérdése, mindeddig ismeretlen volt. Ne vágjunk azonban a tárgyalás elébe, s ismerjük meg, hogy mi is a nagycsalád.

A magyar ember szavajárása még ma is azt mondja arra a családra, amelyikben sok a gyermek, hogy „nagy családja van“. Azonban a társadalomtörténet nagycsalád (egybeírom a két szót) kifejezése nem ilyesmit jelent. Más valami húzódik meg e szó mögött, a társadalom egyik kis egységének sajátos szerkezetét rejti e fogalom. Nézzük tehát, hogy mit tudunk erről a vérségi s társadalmi képződményről. Elöljáróban néhány általános dolgot mondok el a család kialakulásáról.

A család ősfarmája, úgy látszik, azon alapult, hogy még nem ismerték fel a fogantatás és a születés közötti összefüggést. Úgy gondolták, hogy minden nőnek egy bizonyos életkorban gyermekei kell szülessenek. E hitüket különböző vallási hiedelmekkel magyarázták, ezek nagyrésze most minket nem érdekel. Csak azt szeretném itt megjegyezni, hogy ennek az őskori családfogalomnak maradványát sok régi eredetmonda őrzi, így többek között az Árpádház eredetmondája is ilyen jellegű. Álmos sem apjától fogantatik, hanem Emesének álmában a törzs őse, a Turul

jelenik meg. A régi kínai eredetmondák is mindig csak a császár anyját tartják számon, s a világmindenségnek is, épenúgy mint a császárnak, csak anyja van. Ilyen ősi teremtető istenanyában hittek a szkiták is, s e hitük eljutott a honfoglaló magyarságig. Nálunk később a Boldogasszony-tiszteletben finomodott kereszténnyé ősvallásunk gyönyörű istenasszonya. Szent István Szűz Máriának ajánlja fel népét s országát, s Magyarország védasszonya mind a mai napig Isten fiának anyja.

A gyermekek az anyajogú családban kizárólag az anyáé voltak. A család feje nem a férj volt, hanem az anya testvérbátyja. Ha ez megházasodott, új családjában csak alárendelt szerephez jutott, húga vagy néne családjának azonban továbbra is ő maradt a feje. A vérségi leszármazást csak anyai ágon tartották nyilván, s az öröklés rendjén sem apai, hanem a nagybátyai öröklés érvényesült. A családban a fiúkat és a lányokat már korán elválasztották, s a fiúk tekintélye néneik felett már gyermekkorban is érezhető volt.

Nehéz egy ilyen ősi, ma már csak csökevényeiben meg-lévő, állapotot életformához vagy termelési rendhez kötni. Az azonban kétségtelen, hogy a fejlettebb társadalmakban legtovább a földművelő és marhatenyésztő népeknél maradt fenn.

A lovas pásztornépeknél már igen korán, olyan korán, hogy jóformán már emléke is kiveszett, egy másik család-forma jutott uralomra: az apai leszármazáson alapuló családjrend. A magyar nagycsaládnak is ez a rend volt az alapja, s ezért bővebben foglalkozom ezzel. Érdekes, hogy Thurwald, a kitűnő néprajzkutató, összefüggést lát az apai önkényuralom kifejlődése és a társadalomszervezés politikai előtérbelépése között. E szerint nem valami titokzatos ösztön magyarázza meg azt, hogy a lovasnomádoknak olyan nagy szerepe volt a környező földműves népek megszervezésében, hanem az, hogy családi mintára szervezett állam-életük sokkal nagyobb összetartó erőt képviselt, mint az anyai leszármazás, de mégis férfiuralom (a báty uralma) alatt álló társadalmi képződmények.

Az apai család öröklésrendje, a szerint hogy kiscsaládban (ez a mai értelemben vett család), vagy nagycsaládban érvényesül-e, kettős. Az első esetben a fiúk örökölnék, a második esetben pedig a családfő legidősebb testvére, vagy az arra legalkalmasabb családtag örökli a hatalmat. Minket

elsősorban a második tétel érdekel. Ezt a tételt sem vizsgáljuk világviszonylatban, nem kalandozunk el az afrikai néger vagy amerikai indián párhuzamokért, hanem csupán emlékeink egyrészét vizsgáljuk meg. Ezt az emlékanyagot a magyarral életformában — s részben vérben is — rokon népeknél keressük meg. Azokon a tájakon keresünk tehát magyarázatot a magyar nagycsaládhoz, amelyekre a magyar család szókincse, történeti s régészeti adatok és a magyar temetőekben található temetkezési szokások (lásd a IV. fejezetben) vezetnek. A finnugor és török népek családi szerkezetét nézzük meg. A füves puszták lovasnépeinél, úgy látszik, a legrégibb ez a rendszer, talán náluk is alakult ki.

A finnugor népek nagycsaládrendjét s később a töröktatár népekéét is, törzsszervezetükkel együtt ismertetem, mert a kettő szétválaszthatatlanul egybeforrott. Egyúttal tehát a magyar nép törzsi szervezetének párhuzamait is bemutatom.

Az anyag bemutatásakor egyideig azt a tanulmányt követem, amelyben Zdenko Vinsky igen hasznosan állította egybe orosz, finn, német, magyar s más kutatók nyomán a nagycsaládra vonatkozó adatokat. Később bővítem ezt a kört, mindenütt jelzem azonban, hogy kinek eredményeit és adatait közlöm.

Az *osztyák* faházakban mindig több család lakik együtt, s ezek felosztják egymás között a lakás belsejét. Rendesen 3—6 vérrokon család lakik egy házban, de van olyan feljegyzés is, amelyik szerint egy nagyobb házban mintegy 30 család lakott egy fedél alatt. Divatozik közöttük a feleség vásárolása, s nyoma van az egykori nőrablás szokásának is. A vételdíjat (kalym) még a házasság előtt ki kell fizetni. Az új asszony férje apjának (a nagycsalád fejének) teljes engedelmességgel tartozik, s előtte el kell fedje arcát.

A *votyák* nagycsalád tagjainak száma 25—30, néha 40 fő. E nagycsalád tökéletes mása található meg a délszláv nagycsalád-rendszerben. Egy kitűnő orosz kutató — Smirnov — nyomán így jellemzi Vinsky a votyák nagycsaládot: „A család fejét Kuz'o-nak (a legnagyobb, a gazda) hívják. Ez a házas vagy nőtlen fiúk munkaképes apja vagy legidősebbje. Hatalma vérségi és gazdasági eredetű. Kötelessége a család érdekeit képviselni, egyébként mást választanak helyette... A család tagja felett korlátlanul uralkodott,

eladhatta lányait, fiai számára feleséget szemelt ki stb. Ma- napság a családi tanács támogatja.

Az egyes házaspárok külön kunyhóban laknak, de kö- zösen étkeznek... A kiszakadt családok is megőrzik kap- csolataikat a törzscsaláddal. Az asszony helyzete elég rossz, meddősége válóok, ez esetben egyszerűen elűzhetik. A nők mindig a férfiak után esznek, egymás között, távol az asz- taltól. Apósa előtt s férje bátyjai és öccsei előtt az asszony el kell takarja tekintetét, s nem szabad előttük mezítláb vagy épen öltözet nélkül mutatkozzék. Asszonyvásár dívik, s megvan a leányrablás szokása is, de a menyasszony előze- tes beleegyezésével. Általában egynejeűek, csak itt-ott figyel- hető meg többnejeűség. Az özvegyet elhunyt férje bátyja vagy öccse veszi el (leviratus). Házközösség, a rokonok há- zassági tilalma (exogámia) és erős őstisztelet jellemzi a vo- tyák nagycsaládot... néhol az anyajog nyomai is fellelhetők még."

Eddig szól Smirnov tudósítása. Meg kell magyarázzak itt egy, számunkra fontos kifejezést: a nagycsalád feje *munkaképes* apa, vagy legidősebb testvér lehet. A délszláv nagycsaládban meg is mondják még a „munkaképesség” határát. A család feje 60-ik életéve betöltésekor az utána következőnek adja át az irányítást. Márpedig nagyon jól tudjuk, hogy nemcsak 60, de 70, sőt 80 éves férfiak is néha erejük teljében vannak, s jól bírják a munkát. Megjegyzem itt, hogy a nagycsalád nemcsak vérségi közösség, hanem munka- és vagyonközösség is. E munkaközösségben min- den családtagnak megvan a feladata, csak épen a nagycsa- lád fejének nem kell dolgoznia. Ő csak intézkedik s fel- ügyel. A „munkaképesség” kifejezés tehát nyilván nem a családfő munkájára vonatkozik, hanem valami más dolog lappang e meghatározás mögött. A nemzetközi néprajzi anyagból ki is derül, hogy nem a munkaképesség az, ami határt szab a családfő uralmának, hanem férfiasságának meggyengülése és elvesztése vet véget hatalmának. Ezt a kérdést később még bővebben tárgyalom, mert a magyar nagycsaládban, sőt a pogánykorban az Árpádházban is, ez kormányozta az öröklés rendjét. Most csak a votyákok szo- kásait egészítem ki azzal, hogy él közöttük az a hit, hogy a család nem lakhatik tovább egy helyen 40 évnél. Vagy el kell költözzék, vagy pedig fel kell áldozni egy embert. Mi- vel a falu nem más, mint a nagycsalád, következésképpen a

feláldozandó ember sem más, mint a nagycsalád feje. Ezt egy másik votyák hagyomány meg is mondja. E szerint régebben ősszel összegyűlt a nagycsalád a legkiválóbb öreg embernél (a nagycsalád fejénél), s ott ülte meg a halottak napját. Ezután az öreg önként feláldozta magát. Róheim Géza úgy magyarázza ezt a szokást, hogy az őszi áldozat nyilván egyrészt hálaadás a múlt év terméséért, de egyúttal a következő év termékenységének varázslása is. A föld és az ember termékenysége szoros kapcsolatban jelentkezik ebben a szokásban. Valószínű, hogy ez az áldozat nem évente, hanem negyven évenként következett be, vagy akkor, ha valamilyen sorsdöntő esemény követelte meg (pl. nagy szárazság, új hazába való költözés stb.). Ne időzzünk most tovább e tétel tárgyalásánál, hanem folytassuk a finn-ugor nagycsalád ismertetését.

A *mordvin* nép két részre tagozódik: a keleti mordvákra és a nyugati ardzsákra. Az apai nagycsalád teljes virágzásában él náluk is. Még ma is megesik, hogy egy-egy faluban csak egy nagycsalád lakik. A család legöregebbjét rendkívül tisztelik, s korlátlan hatalma van a családtagok felett. Ő irányítja a háztartást és a termelést. Divatban van még az asszonyvásár is.

A *cseremiszek* falvainak keletkezéséről hasonló értesítéseket kapunk. Az erdőben házat építő cseremisz fiai apjuk háza mellett vernek tanyát, ezek fiai ismét itt maradnak, s így keletkezik a falu, amelynek minden tagja egy családból való. Az egy őstől származó családokat, épenúgy mint az oszttyákoknál és a mordvinoknál is, a közös családi ős tisztelete fűzi egybe. A házasságot és a nő viselkedését ugyanazok a korlátok kötik, mint az oszttyákoknál. Természetes az, hogy valamennyi, nagycsaládban élő népnél szigorú házassági tilalmakkal vetnek gátat az egycsaládból való házasodásnak. Hetedízíglén, sőt sokszor még több nemzedék láncolatán keresztül is számontartják a származást, s ez egyúttal az összeházasodás áthághatatlan akadályát is jelenti.

A nagycsalád szervezete nemcsak a keleti-finn népeknél volt meg, hanem a nyugatra vándorolt ágaknál is megtaláljuk. Az orosz nyelv kölcsönszavaiból kiderül, hogy az északi finnség társadalmi téren is erőteljes hatást gyakorolt az orosz népi élet kialakítására.

Nézzük most, hogy vajjon megvan-e a nemek elkülönítése és az égtájak szerepe a nagycsaládban. Uno Harva, a

kitűnő finn kutató egyik dolgozatában beszámol arról, hogy a szobában a kemence felőli sarok az asszonyok, vele szemben a szoba hátsó része a férfiak tartózkodási helye. A férfi-részen állanak a házi szentek. A finn ember és háza nem szabály nélkül helyezkedik el a világban. Az ajtó eredetileg délre nézett, s ebből következőleg a kelet fogalmát kifejező szó számos keleti nyelvben egyúttal a „bal“, nyugaté meg a „jobbot“ is jelenti. A finn ember szemléletében előre van dél, háta mögött észak. Ezt a nyelv is elárulja. A finn etelä „dél“ szó a magyar „elő“-nek megfelelő esi, ete származéka, az északot jelentő „pohjola“ alapszava pedig a „hátsó részt“ jelentő pohja szó származéka.

Áttérek most a török népek nagycsalád-rendszerének rövid ismertetésére.

A Nyugat-Ázsiában lakó *kazak-kirgizek* 3 hordára oszlanak: a nagy, közép és kis hordára. Ezek valamennyije ismét törzsekre bomlik, a törzsek pedig nemzetségekből állanak, a nemzetségek nemeit és ágait pedig nagycsaládok alkotják. Elvileg tehát egy-egy nomád nép egyetlen hatalmas vér- és vagyonszövetség. Gyakorlatilag azonban ma már szinte lehetetlen kiigazodni e megszakadozott s így bonyolulttá vált fokozatokban. Még a legjobb emlékezőtehetségű kazak-kirgiz is eltéved néha a keresztül-kasul futó rokonsági szálak szétválasztásában.

A kirgiz élet kitűnő ismerője, Wilhelm Radloff, a következőket írja a kirgiz életről: A közeti rokonságban álló családtagokat az osztatlan családi tulajdon szoros érdekszövetségbe zárja. Hozzájuk csatlakozhatnak távolabbi rokonok, vagy más szálakkal odafűzött családok, s így alakul ki a kirgiz élet legkisebb társadalmi egysége: az aul. Ez az aul (vö. a magyar ól-ról mondottakat) télen-nyáron együttmarad, s a közösség magvát képező család legöregebbje igazgatja. Az időjárás viszontagságaitól védett téli szállásokon több rokon aul is egybegyűlik, s ezekből alakul ki a nemzetség. A több nemzetségre is szaporodó közösség élete nem lehetne súrlódásmentes, ha nem tartana rendet közöttük a leghatalmasabb család feje. Feladata a bírói tisztség ellátása, s megszabja a téli legeltetés rendjét és a szállások sorrendjét. Ilyen nemzetségek szövetségéből keletkeznek a törzsek, ezek szövetsége alkotja a népet. Valamennyi magasabb szövetségénél ismét kialakul az egyeduralomnak fentebb ismertetett formája, s végül a legerősebb törzs kánja uralko-

dik az egész nép felett. Kialakult a kirgizeknél lassan egy nemes s egy nem nemes osztály („fehér csont” a nemes, „fekete csont” a köznép neve, nincsen-e valami összefüggése a ma csak tréfás értelemben használt magyar „rosszcsont” kifejezéssel?). A nemesi osztály kialakulása azonban nem lehet régi, mert a Tien San hegységben lakó kara (fekete) kirgizek nem ismernek nemes osztályt. Az egyik mondájuk szerint régen kánjaik sem voltak. Ilyenféle állapotról adnak hírt a magyarság multjáról tudósító arab források is, a honfoglalás előtt nem volt valamennyi törzsünk felett uralkodó fejedelmünk.

Minden kirgiz nagycsaládnak megvan a téli szállása. Ez öröklődik, s pontosan el van választva a többi téli szállásoktól. A lehetőség szerint természetes határok (gyepük!) választják el a szomszédos területtől, ha ilyen nincsen, akkor kövekkel vagy oszlopokkal jelölik meg a határt. A határokat valamennyi kirgiz ismeri és tiszteletben tartja.

Ezek a szokások nemcsak a kirgizeknél találhatók meg, hanem általában jellemzők a belsőázsiai törökségre.

A házasságot néha hetedízígi len tiltják a rokoni családok között. A rokonságot emlékezetükben tartják számon, s az aki nem tudja hét őse nevét, semmirekellő, jöttmentnek számít. Emlékezetük hihetetlenül jó. Állítólag néha 30 nemzedéken keresztül tudják követni a családfát. A közösség az őt ért sérelmekre egységesen vág vissza (vérbosszú).

A nagycsaládba tartozó gyermekeknek nincsen egyéni vagyonuk és akaratauk, ha azonban kívánnak a nagycsaládból, akkor az apa már nem rendelkezik felettük. Csak a fiúk örökölnék, a lányok azonban nem; az özvegyeket örökségnek tekintik, valamelyik sógora veszi feleségül. Ha az apa valamilyen ok miatt felosztja a vagyont, akkor a legidősebb fiú többet kap, mint a többi. Az apa ilyenkor legkisebbik fiával marad együtt, ez házassítja ki néneit s hugait, és ez törődik a családi dolgokkal. A házi munkát az asszonyok végzik, a férfiak idejük legnagyobb részét látogatással s vendégfogadással töltik.

A házasság vételárral (kalym) történik, s a vőlegény meg kell ajándékozza menyasszony családjának tagjait is. Az asszony is hoz magával hozományt. A házassági szokások között megtaláljuk a megjátszott leányrablást. Ez nyilván azt jelenti, hogy a hajdani őskorban ez volt a nőszerezés egyik formája. Többnejségnek nyoma sincsen, jóllehet az

izlám megengedi, sőt szinte előírja ezt a szokást. A nő férjéhez tartozik és a rokonságot csak férfiágon tartják számon.

A tulajdon, a vagyon közös s az állatállományt billogokkal (családi tulajdonjegy=tamga) jegyzik meg, akárcsak a mi pásztoraink. A családi közösséget a közös ős tisztelete tartja fenn. Az asszonyok azonban nem vehetnek részt a tűzhely tiszteletében, amikor is fehér juhot áldoznak.

A *burját* nagycsaládról Vinsky a következőket írja: „Idővel megszaporodott a család, de a kiválott családtagok kapcsolatai a régiék maradtak. Együtt legeltették méneseiket, nyájaikat s gulyáikat, és a házieszközök egy részét is közös vagyonnak tekintették. A közös gazdálkodást a nagycsalád feje kormányozta, de fontos dolgokban meghallgatta a családi tanácsot is. A vérrokonságra szigorúan ügyeltek... ma már szétbomlott ez a rend és a gazdag és szegény burjátok rétegei kezdenek kialakulni... nemesi rendek támadtak.“

A *jakut* családról: „A család feje az Aga (apa, legidősebb) a család tagjai felett korlátlanul uralkodik, rendelkezik életükkel és munkájukkal. Tisztelettel kezelik, utódja rendszerint legidősebb fia. A fiatalabb családtagok engedelmességgel tartoznak az idősebbeknek, főként pedig a családfőnek. Az asszonyok teljesen alárendelik magukat a férfiaknak. A nagycsalád feje rendelkezik az állatállományval, ő osztja fel a munkát, a vadászatot és halászatot“.

A nagycsalád házközössége igen régi dolog lehet Belső-Ázsia népeinél, mert például a kínai évkönyvrörök megbotráncozva jegyzik fel északi szomszédaikról, a *hiung-nukról* (hunok?), miszerint: „a hiung-nuknál együtt fekszenek és alszanak apák és fiúk ugyanabban a sátorban. Ha az apa meghal, fiai feleségül veszik mindazokat az asszonyokat, kiket apjuk az ő anyjuk után vett feleségül... mivel ellenükre van minden veszteség, amely nemzetségüket érhetné“ Ebből megtudjuk azt is, amit a kínaiak elhallgatnak. Úgy látszik ugyanis, hogy a nők nem a férfiakkal együtt laktak, hanem külön volt lakásuk. Megtudjuk továbbá, hogy az asszonyt azért nem eresztették ki férje halála után sem a családból, mert kiválása a család anyagi veszteségével járt volna. Később majd megismerjük, épen e pont magyarázatakor, hogy az asszony hozománya bizonyos ideig, az asszony, illetőleg az asszony családjának tulajdona maradt.

A *mongol* jogszokásokban is töviről-hegyire megismer-

hetjük a nagycsalád rendszerét. Megvan a nemzetiségi közös birtoklás s a közös büntetőjogi felelősség. A földet a nagycsalád feje birtokolja (de nem mint egyéni tulajdont!), s ő is gazdálkodik rajta. Az apa korlátlan úr. A házasság vétellel vagy színleges leányrablással történik, s a feleség férje halála után is a család tulajdonában marad. A rokonság és a vagyon itt is csak fiúági, a lányok csak eltartást igényelhetnek.

A munkafelosztásról és a családban uralkodó rangsorról nem kaptunk pontos adatokat az eddig tallózás-szerűen felsorolt adatokból. Erre vonatkozólag gazdag adattárral szolgál a török népek társadalom- és családszervezete. Mielőtt azonban ezeket ismertetném, szükségesnek tartom pontokba foglalni mindazt, amit eddig megismertünk. E szerint a „nagycsalád“-on a következő társadalmi szervezetet kell értenünk: 1. A nagycsalád férfiágon számított véroközösség. Egy család egymásután következő nemzedékei mindaddig együttmaradnak, amíg ezt a termelési eszközök korlátai megengedik. A családot ért támadásra vagy sértésre egységesen válaszolnak (vérbosszú). 2. Nemcsak véroközösség a nagycsalád, hanem vagyon-, tehát termelési és érdekközösség is. A legszigorúbban vett eszköz- és szerszámkészletet nem számítva, a magántulajdon ismeretlen. 3. Ezt a vér-, vagyon- és munkaközösségi szervezetet a nagycsalád feje, az apa, vagy a legidősebb, legbölcsebb férfitagja vezeti és képviseli, de a vagyon felett nem rendelkezik annyira, hogy azt elidegeníthetné, vagy önkényesen szétozthatná. Uralma nem halálíg tart, hanem megszabott idő múlva, előregedéskor át kell adja helyét utódjának, s fel kell áldoznia magát. Ez a szokás ma már csak abban a formájában ismeretes, hogy megszabják a családfő uralmának tartamát. 4. Utóda vagy a család legidősebb férfitagja, vagy legidősebb fia, esetleg választással jelölik ki az utódot az arra legalkalmasabb családtagokból. Az utódlás kérdése tehát eléggé nyílt, s nincsen egyöntetűen szabályozva. Ha a család szétválik, akkor a legkisebb fiú marad az apával, s ez veszi át örökét. A szétváláskor a legidősebb fiú többet kap a vagyonból a többinél. 5. A családfő hatalma egyébként korlátlan, ő osztja fel s ellenőrzi a munkát, és őt tartja számon a család érdekeit. Ha ezt nem teszi, elkergethetik. 6. A családba vétel útján, vagy színleges leányrablással kerül feleség. A család tulajdona lesz, de egyideig még magántulajdonként tekin-

tik hozományát. Férje halála után annak bátyja vagy öccse veszi feleségül (néha még gyermek, 10—12 éves az öccs). 7. A lány kiházásításakor hozományt adnak, s elvárják, hogy a vőlegény megajándékozza a család tagjait. A házasság csak e dolgok teljesítése után mehet végbe. 8. A családba került nők feltétlen engedelmességgel tartoznak nemcsak a családfőnek, de a család minden férfitagjának. Alárendeltségük megmutatkozik bizonyos szokásokban is (külön hely, az arc elfedése, stb.). 9. Az ilyenképen létrejövő nagycsalád vagy egy házban lakik (házközösség), vagy pedig a kiscsaládok külön házba költöznek, de a nagycsalád kötelékén belül maradnak. 10. A családot a közös ős tisztelete is egybeköti. Az áldozatokon a nők (akik idegen családból valók, vagy idegen családba szakadnak) nem vehetnek részt. A közös áldozáson kívül a közös étkezés is egybefűzi a családot. A nők az étkezéskor is külön vannak, s nem ülhetnek le. 11. A családanyának bizonyos szerepe van a nagycsaládban. Erre a délszláv nagycsaládon kívül a belső-ázsiai uralkodó családok története is bizonyosság. 12. A néha hetedízigen számontartott rokonság között tilos az összeházasodás. E 12 ponthoz még további jellegzetes tulajdonságokat jegyezhetünk fel, ha a családok, törzsek rangsorolását és a lakás beosztását is szemügyre vesszük.

Menjünk tehát tovább egy lépéssel, s ismerjük meg ezt a rendet is. Egy kitűnő török néprajzkutató, Inan Abdülkadir, nemrégén megjelent dolgozatában foglalkozott a törzsek helyfoglalási jogával s a benne tapasztalható rangsor kérdésével. Munkájában feldolgozta a régi feljegyzéseket is, s megtoldotta ezeket néprajzi megfigyeléseivel. Ezt a dolgozatot Rásonyi Nagy László volt szíves számomra lefordítani. Annyira fontos ez a munka a mi számunkra, hogy szükségesnek tartom részletes kivonatát megismertetni. Néhol szó szerinti fordításban közlöm a fontosabb részeket.

A török törzsszervezetben egyik legfontosabb tudnivaló a törzseknek és a törzsekhez tartozó személyeknek rangsora. A kánok székhelyén, a nagygyűlésekben (kurultaj), vagy pedig lakomákon kinek-kinek megvan meghatározott helye. Ezt a sorrendet régi szokásjog alapján Oguz, Dzsingiz nagykánok írták elő, s máig is szigorúan betartják. E régi hagyományokat Abulgházi Bahadur kán gyűjtötte össze. Az alábbi képen világosan látszik a 12 sátor elhelyezése. Valamennyi sátor ajtaja keletre nézett, s a sátrak sora jobb-

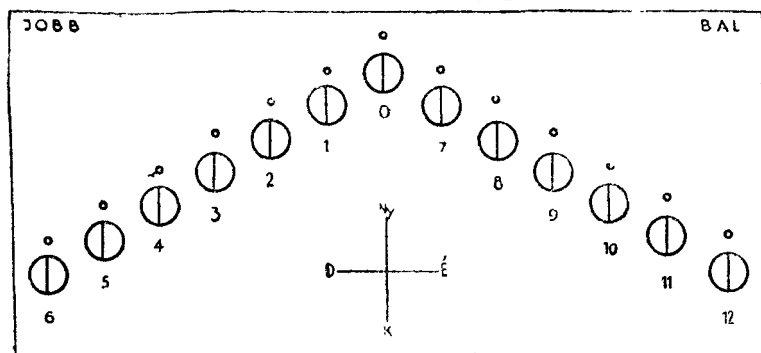
oldalon és baloldalon szárnyként csatlakozott a kán közepén felvert sátorához. Ilyenképen a sáortábor észak-déli irányú volt. E táborról így hangzik Abulgházi leírása:

„Most mi azt tárgyaljuk, hogy a 12 sátorban ki-ki hogyan foglal helyet, s milyen részt kap a húsból, ki darabolja fel a húst, és ki marad a lovak mellett:

(Közép):

Az arany-sátorban a legtiszteletreméltóbb helyen (O) Kün kán ül. A nemzetségek leghíresebbjei s az egész nép megegyezése szerint a juhnak fejét és karáját (gerincét) nyújtották neki (t. i. az étkezés-kor), mondván: ő a kán, neki ez a kijáró rész.

Az ajtó mellett Erkül hodzsa ült, ő a juh oldalát kapta, mert aki vezér, annak ez a joga.

AZ OGUZ TÖRZSEK HELYRENDJE NAGYGYŰLÉS-KOR. Abdulkadir Inan nyomán.

22. kép.

(Jobbszárny):

1. A jobbszárnyon az első sátorba Kün kán legnagyobb fiát, Kai-t ültették, neki a juh jobb lábáról a comb felsőrésze járt. A Bajat törzs húst darabolt, a Sorki pedig a lovakat őrizte.
2. A második sátorban Alka Evli a mellső jobblábat kapta. Kara Evli húst darabolt, Lale a lovakra nézett.
3. A harmadik sátorban Ay kán nagy fia ült, ez a jobb oldali csípőt kapta. Yazir húst darabolt. Komi a lovakra nézett.
4. A negyedik sátorban Dudurga volt megszállva, neki a ... rész járt. Döker húst darabolt, Merdesög a

lovakra vigyázott. (A pontozás helyén az eredeti szöveg hiányzik.)

5. Az ötödik sátorban Yedliz kán fia, Apsar lakott, ennek a combcsontot adták. Kizik húst darabolt, Turundzsü a lovakra nézett.
6. A hatodik sátorban Bekder lakott, ez a jobboldali lapockacsontot kapta. Karken húst darabolt, Kara-sük a lovakra nézett.

(Balszárny):

7. A baloldalon az első sátorban Gök kán fia, Bayandar lakott, neki a bal combcsontot adták. Becne húst darabolt, Kazygurt a lovakra nézett.
8. A második sátorban Csavuldur szállott meg, neki a bal csípőcsont járt. Csepnü húst darabolt, Kangli a lovakra nézett.
9. A harmadik sátorban Dag kán fia, Salur lakott, ő az alsólábszárcsontot (asik) kapta. Imur húst darabolt, Kalacs a lovakra nézett.
10. A negyedik sátorban Alayuntlu lakott, ő a . . . részt kapta. Ürker húst darabolt, Teken a lovakra vigyázott.
11. Az ötödik sátorban Deniz kán fia, Jgdir szállott meg, ő az első lábat kapta. Bögdük húst darabolt, Karluq a lovakra nézett.
12. A hatodik sátorban Ava lakott, a baloldali lapockacsontot kapta. Kanik húst darabolt. Qipcsaq a lovakra nézett.“

Az egyes sátrakban úgy helyezkedtek el, hogy a sátor jobboldali részében lakott az elől nevezett (pl. Kai), a baloldali részben az, aki húst darabolt (tehát Kai mellett Bajat), a sátor mögött lévő kis kör jelzi annak a helyét, aki a lovakra vigyázott.

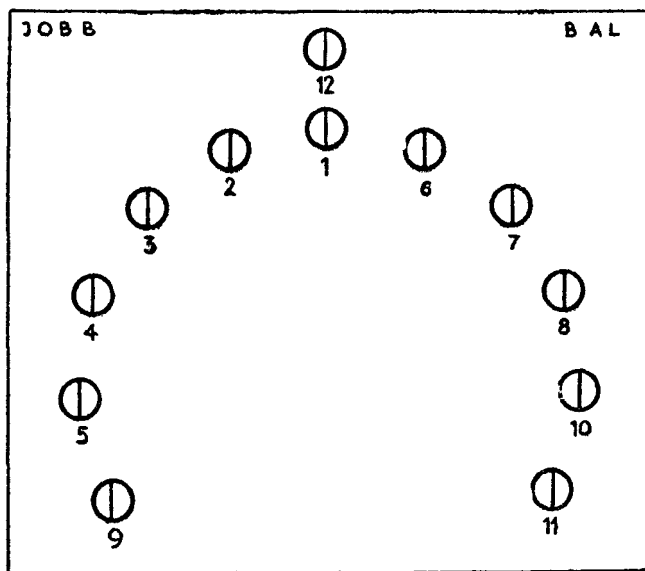
Valószínű, hogy Abulgházi ezt a rendszert nemcsak régi írásokból merítette (tehát például Rasid ed-Din művéből), hanem felhasználta az élő jogszokás népi tudását is.

A rangsor politikai változások vagy uralkodócsaládok változása esetén felcserélődhetett, de ez a felcserélés nem lehetett önkényes, mindig meg kellett indokolni a hagyományból.

A kazak kirgizeknél a családon belül is megvan még ma is a egész rendszer. Tehát nemcsak lakomákon a nagygyűléseken és nemcsak a törzsök között van szigorú rangsor, hanem a családtagok között is ez teremt rendet. Ha a nyári szálláson például együtt telepszik meg a nagycsalád feje fiaival, akkor a rend a következő:

J o b b	K ö z é p	B a l
2	1	3
A nagyobbik fiú sátrai	A nagyapa sátrai	A kisebbik fiú sátrai

A három sátoertábor tengelye ilyenkor is észak-déli irányban épül ki. A rend azonban az egyes táborokon belül is szigorúan van megszabva. A mellékelt képen 12 sátor helyezkedik el félkörben. A fenti három sátoertábor egyikét ismerhetjük meg a képen. Valamennyi tábornak ez a rendje:

A KAZAK KIRGIZ NAGYCSALÁD SZÁLLÁS RENDJE
Abdulkadir Inan nyomán

23. kép.

Közép:

1. sátor. A nagycsalád fejének lakása, ha meghal, a legkisebbik fiú örökli a sátrat.

Jobbszárny.

2. sátor. A nagycsalád fejének legidősebb fia.
3. sátor. A nagycsalád fejének legidősebb testvére, az elhunyt közös nagyapa sorban nagyobbik unokája.
4. sátor. A nagycsalád fejének sorban következő testvére.
5. sátor. A nagycsalád fejének kisebbik fia.
9. sátor. A nagycsalád szegény rokonai.

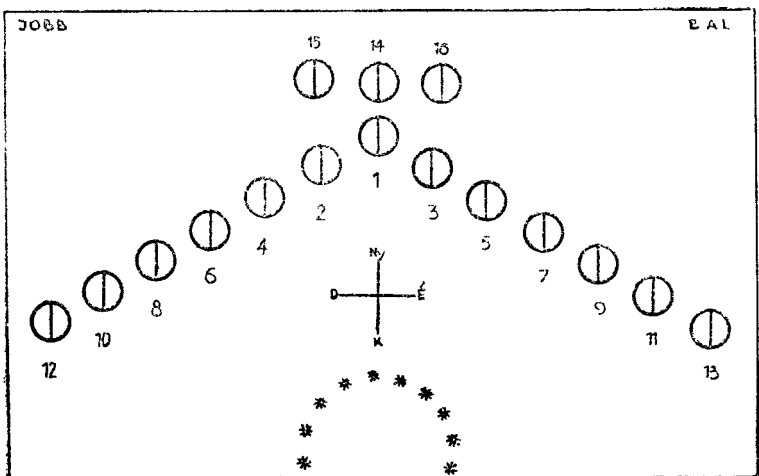
Balszárny.

6. sátor. A nagycsalád fejének legkisebbik fia.
7. sátor. A nagycsalád fejének sorban következő öccse.
8. sátor. A nagycsalád szegény rokonai.
10. sátor. A ménesre ügyelő pásztor.
11. sátor. A juhásztor.

Ha a nagycsalád vendégséget hív össze, vagy gyűlést és lakomát tart, akkor a 24. képen jelzett sorrendben helyezkednek el a törzsek. A vendéglátó törzs helyzetét a csillaggal jelzett félkör mutatja. Ők látják el a konyhát, s középen, a vendégekkel szemben telepszene meg. Az 1—13. sz. sátorban a törzsek hagyományai szerinti sorrendben telepednek meg a vendégek. A 14—16. sátor a tisztelethely; ide kerülnek a hodzsák, Mohamed leszármazottai és a kán rokonai. Néha hallatlan veszekedések kezdődnek a miatt, hogy egy-egy családot nem arra a helyre tettek, ami szerintük nekik kijár. Ha nem sikerül a vitát eldönteni, akkor a mellőzöttek gondolt család mint a vendéglátók örökös ellenése hagyja el a lakomát vagy gyűlést. A vitát döntőbírók döntenek el. A vitatkozók előadják ezek előtt érveiket. A hely ugyanis nem pillanatnyi gazdagságuk szerint illeti meg őket, hanem a hagyományok ereje alapján. Ilyen vitákban bontakozik ki a török népek bámulatos élő történelme. 6—700 évre visszamenőleg kell itt tisztázni a család őisének hivatalát, s emlékezetük rendszerint Dzsingiz kán udvaráig elér. A vitát is mindig az ősapák hagyományai szerint dön-

tik el, a szerint, hogy mi volt a család ősenek foglalkozása és helye Dzsingiz kán udvarában. Ebből látszik, hogy egy-egy család nemcsak a maga leszármazását tartja emlékeztében, hanem szinte az egész nép történelmének élő tárházát őrzi.

Ha a családból kiemelkedik egy-egy nagy férfi, hadvezér vagy más kitűnőség, akkor a család átmenetileg a 14. sátor helyén ütheti fel tanyáját, de a törzsek sorrendjében nem emelkedhetik.

A LAKOMA HELYRENDJE A KAZAK KIRGIZSEKNÉL Abdulkadir Inan nyoma

24. kép.

A délanatoliai turkomán törzseknél megfigyelhetjük, hogy ez a rendszer nemcsak a törzsek összejövetelein és a családon belül szabályozta az életet, hanem egyúttal megszabta az útrakelés, a vándorlás rendjét is. Itt ugyanis közepén halad a menet elején a törzsfőnök, jobboldalán a második, baloldalán a harmadik főnök, a többiek pedig rangjuk szerint követik őket.

Inan Abdulkadir dolgozatából még egy részt idézek, hogy teljes legyen a török törzsi és családi szervezetről alkotott képünk. Láttuk már, hogy a lakomákra leölt juhok részeit szigorú rend szerint osztják fel. Ugyanez a sorrend

a családon belül is megvan. A szerint, hogy kinek milyen hely jár, kapja meg ki-ki a neki járó részt a leölt juhból vagy lóból. A kara kirgizeknél például a következőképen oszlik meg a családban az állat húsa:

1. hely: Csípőcsont, tompor, 3 borda, farkzsír, belső-részek, fej. Ha lovat öltek, akkor hátgerinc.
2. hely: Ugyanez, csak fej nélkül.
- 3—4. hely: Csülkők, két borda, belsőrészek, farok.
- 5—6. hely: Felsőcomb.
- 7—8. hely: Lapocka.
- 9—10. hely: Mellső felsőcomb.
- 11—12. hely: Alsó lábszár.

A menynek vagy vőnek az oldal, lányoknak a farkcsont, az asszonynak a belek s a gyomorrész jut. A nyak és a hátsó rész mindig a pásztoré.

Kissé hosszadalmasnak látszik ez a részletezés, de a magyar nagycsalád ültetés- és étkezésrendjéhez igen értékes adatokkal járul majd ezek ismerete.

Alföldi András megkísérelte, hogy a szkita régiségek közt gyakran található állati testrészeket (pl. fejek, combok, karmok stb.) ábrázoló díszítéseket ebből a rendszerből vezesse le. Valószínűnek tartja ugyanis, hogy a húselosztás háttérében hasonló hitbeli elképzelés húzódik meg, mint azokban az eredetmondákban, amelyek egy-egy családot, törzset vagy népet állatoktól (pl. a csodaszarvastól, farkastól stb.) származtatnak. Ennek a származtatási rendszernek a neve a tudományos világban: totemizmus. Ámde a szkita emlékek között nincsenek meg mindazok a részek, amelyek nagy szerepet kapnak az étkezéskor, hiányzik a lapockák, bordacsontok stb. ábrázolása, s így azt hiszem, hogy más helyen kell keresnünk e díszítések magyarázatát.

A már többször említett kitűnő orosz kutató, Radloff, feljegyezte, hogy az általa kiásott lovasnomád sírokban a halottnak eledelül adott étel a juh hátgerince volt.

Úgy látszik, hogy az ültetés- és étkezésrend nagyon régen kialakulhatott már a pusztai népeknél. Priscos Rhétor, aki a görög császár követeként járt Attila udvarában, már megfigyelte, hogy milyen szigorú szabályok közt folyik le a lakoma.

Idézzük fel e leírás néhány részletét. A vendéglátás nagy, hosszú teremben történt. A terem falai mentén kis

asztalok voltak, körülöttük székek állottak. Egy-egy ilyen asztal mellé négy-öt személy ülhetett. Az asztalsor bal és jobb szárnya középpontjában állott egy emelvényen Attila asztala és kerevete. Kissé hátrább egy másik kerevet volt, mindkettőt fehér szalagok ékesítették. Mikor a követek beléptek, az ajtónál álló pohárnokok boros kupákat nyújtottak nekik. A kupákból a királyra köszöntve kellett minden belépőnek innia, ez kötelező szertartás volt. Az emelvényen Attila jobbján a tiszteleti helyet fő minisztere Onegesios foglalta el, vele szemközt ült Attila két fia. Legidősebb fia apja kerevetén foglalt helyet, de alacsonyabban. Szemeit lesütve tartotta, és az egész ünnepély alatt tisztelettudóan viselkedett. A császár követeinek meg kellett elégedniük a másodrangú balszárnnyal, de még itt is eléjük ültettek egy előkelő hun urat. A vendégek drága aranytálakból ettek, s aranykupákból ittak, Attila azonban fakupából ivott, s fatányérról evett. Mikor legkisebbik fia belépett, nyájasan meg-simogatta. A követek megtudták, hogy egy jóslat szerint idősebb fiai elesnek, s Irnák fogja örökölni a trónt.

Néhány idézettel megmutattam, hogy milyen fontos szerepe volt a régi életben a családi, nemzetségi stb. rendnek, s ez a rend minden mozzanatában áthatotta az életet, még az étel felosztása is e szigorú törvények alapján történt. Csak mindezt tudva, sajnálhatjuk igazán azt, hogy régebben nem mentették meg az ásatók az állatcsontokat, amit pedig megmentettek, azt is csak részben dolgozták még fel. Remélem, hogy a jövőben nagyobb gonddal fogják eltenni ezeket a látszólag értéktelen leleteket. Azt hiszem, a fenti adatok olvasása mindenkit meggyőzhetett arról, hogy milyen felbecsülhetetlen segítséget jelentenek ezek a csontok, nemcsak egykori állattartásunk szempontjából, hanem a magyar családi élet megismerésében is.

Láttuk, hogy a jobb- és baloldali felosztás milyen jelentőségű dolog a családban s a magasabb egységekben. Most még azt szeretném megmutatni, hogy a legnagyobb társadalmi szervezetben, a nomád birodalmakban, is ugyanolyan rendet találunk, mint a kisebb egységekben.

Róheim Géza, Alföldi András és László Ferenc kitűnő munkákban gyűjtötték és magyarázták azokat az adatokat, amelyek a nomád népek kettős királyságáról szólnak. Sok pusztai birodalomban találjuk ugyanis nyomát annak, s a magyarságnál is megmaradt emléke, hogy a két szárnyra

osztott nép felett két király uralkodik. Ez a két király azonban nem egyenrangú, hanem a jobboldali a főkirály, a baloldali pedig rangban utána következik. Alföldi e társadalmi jelenséget abból vezeti le, hogy a nomádok rendszerint egy-egy nagy folyó két partját szállják meg. Ezért volt szükség arra, hogy mindkét csoportnak meglegyen a gazdája. A jobb- és balszárnyra osztás tehát a nomád birodalmak gazdasági kényszeréből keletkezett, de a felosztást máshol is szigorúan betartják. Ha hadba vonulnak, akkor a jobboldaliak képezik a sereg jobbszárnyát, a baloldaliak pedig a balszárnyon harcolnak. Láttuk, hogy a nagy népünnepélyeken is ki-ki a maga helyét foglalja el. Láttuk azt is (a kirgizeknél), hogy a két oldalt gyakran színekkel jelképezik. Az előkelő kivétel nélkül mindig a fehér szín (azért díszítették fehér szalagok Attila kerevetét!), a másodrangú nép rendszerint a fekete színt kapja. A két szárny azonban tudatosan őrzi származásának egységét. Eredetmondáikban rendszeren két testvér szerepel a nép őseként (például a magyar eredetmondában Hunor és Magyar). Az ősök rendszeren kapcsolatban állanak az állatvilággal, szarvassal, medvével, farkassal stb. A kapcsolat rendszeren az, hogy ettől az állattól származtatják magukat. A két testvér-ős rendszerint nem egyenrangú, hanem az egyik előkelőbb származású, a másik rangban alatta áll.

Meg kell itt jegyezni, hogy a jobb- és baloldal nem minden népnél egyforma értékű. A dzsungáriai kapun túl élő népeknél általában a baloldal számít előkelőbbnek. Ha most egy pillanatra visszaemlékezünk a magyar temetőkre, ott is arra hívtam fel a figyelmet, hogy a baloldal a gazdagabb. Ámde a két jelenségnek még sincsen semmi köze egymáshoz. Azok a népek ugyanis, ahol a baloldal az előkelőbb, úgy állanak bele az égtájakba, hogy arccal észak felé fordulnak, a mi temetőinkben pedig mindenütt azt tapasztaltuk, hogy a magyarság arccal kelet felé állott. Alföldi az észak felé való beállást a holdtisztelettel és az ősi anyajogú társadalommal hozza kapcsolatba. Ezzel szemben a keleti beállás, amely nemcsak a magyarságra jellemző, hanem az összes nyugati török népekre, a naptisztelet és az apai nagycsalád rendszerével jár együtt. Emlékezzünk azonban arra, hogy az avarok sírjai észak-déli irányúak. Eggyel több adat arra, hogy az avar köznép nagy részét Belsőázsziából származtassuk. Ezt a fordított tájolást a

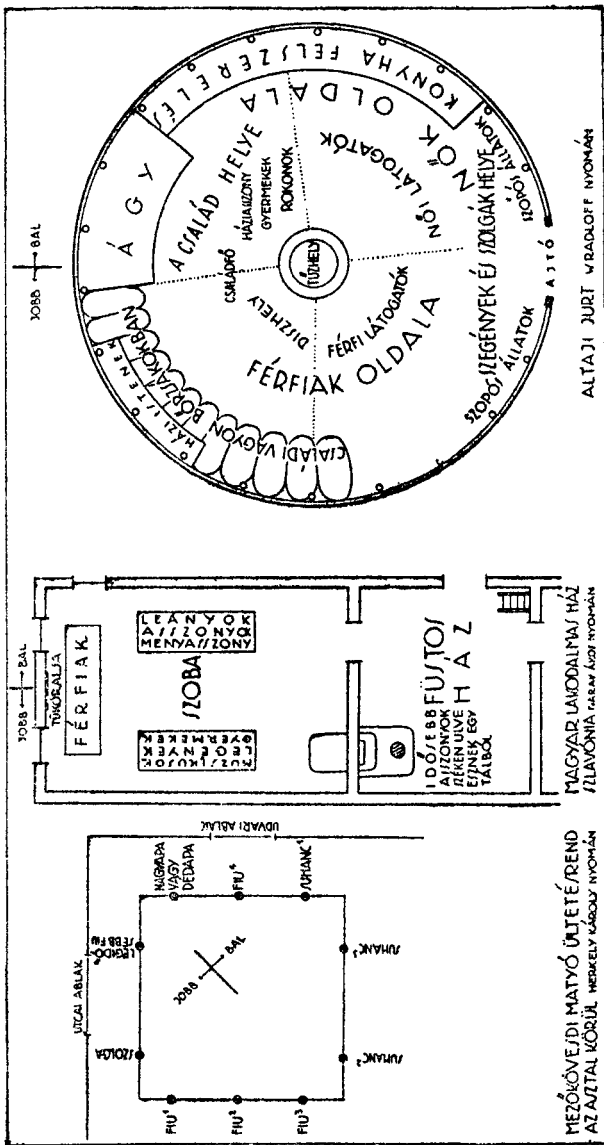
temetőben is megfigyelhetjük. Ismét Radloffot idézem, aki a belsőázsiai Abakan folyó mellett két temetőt tárt fel. A két temető egymáshoz közel, kelet-nyugati tengely mentén feküdt. A nyugati temetőben (tehát a baloldalon) kb. 80 halomsírt talált, valamennyi sírban kivétel nélkül férfiak feküdtek, a keleti, tehát jobboldali temető 30 halomsírában pedig kivétel nélkül asszonynépet talált. A temetők nem nagyon régiek, a bennük talált pénzek szerint körülbelül 300 évvel ezelőtt temetkeztek ide a kirgizek ősei.

Visszatérve a kettős királyságra, azt kell mondanom, hogy ez a rendszer egyúttal magában hordja a birodalmak sorsát is. Megesik, hogy két önálló részre bomlik szét a birodalom, megesik az, hogy a főkirály hatalma fölé nő a két szárny fejedelmeinek. Szerintem ez utóbbi esett következett be Árpád megválasztásakor is, aki hatalmasabb erővel rendelkezett, mint a jobboldali horka, vagy a baloldali gyula. Megesik az is, hogy a főkirályból isteni érinthetlenségű szent fejedelem lesz, aki népét s népének és állatállományának termékenységet csupán az istenség felé képviseli. Így a második királyból lesz az erőskezű, tényleges uralkodó. Ilyen például a japánoknál a mikádó és a sogun viszonya. Nálunk is ilyenféle fejlődés emlékét őrzi az árpádházi királyok ifjabb-király intézménye.

Szinte a honfoglaláskori temetők két szárnyát példázza a két részre osztott nomád birodalmaknak az a rendszere, hogy az előkelő oldalon mindig valamivel nagyobb a törzsek száma (pl. 10), mint a balszárnynon (pl. 9).

A kettős királyságnak az a formája, ahol a szent király mellett végrehajtó hatalomként foglal helyet az utána következő, szerintem, mai napig is megvan a magyar nagycsalád még fennmaradt szervezetében. A nagycsalád fejének tisztán szellemi jellegű irányító szerepe és az utána következő családtag gyakorlati végrehajtó hatalma pontosan megfelel az égi fejedelem és az erőskezű végrehajtó hatalmú második fejedelem viszonyának. Bár nem tagadom Alföldi magyarázatának valószínűségét, mégis úgy gondolom, hogy a kétféle nem szakadt népnél a kettős királyság nem más, mint a családban uralkodó törvényeknek a népen való uralkodás közben való megvalósítása. Későbbben bővebben megismerjük majd a magyar fejedelmi ház és a magyar nagycsalád szervezetének azonosságát.

Ahhoz, hogy a török nagycsaládról teljes legyen a ké-

pünk, hiányzik még valami. A finneknél is betekintettünk a házba, s megnéztük annak rendjét. Nézzünk be tehát most egy sátor belsejébe, s vizsgáljuk meg, hogy vajjon ezen belül is érvényesülnek-e azok a törvények, amelyek seregszemlénk szerint az élet minden mozzanatában rendet teremtenek. Ismét Radloffhoz kell fordulnunk s könyvéből, amely valóságos tárháza az ismereteknek, egy rövid fejezetet mondok el. A képen közlöm az ő nyomán egy altai-vidéki kerek sátor (jurt) berendezését és felosztását. Élet-teli leírásából pedig bő kivonatot adok. (25. kép.)

A jurtok felállítása és belső tagozása mindenütt ugyanaz. Közepén áll a tűzhely, felette vasháromlábban fazék áll. A tűz egész nap megszakítás nélkül ég. Ha a jurtot az ajtó-tól számítva négy, nagyjából egyenlő körcikkre osztjuk, akkor megkapjuk a benne folyó élet egész rendszerét. Az ajtóval szemben, a tűzhely mögött van a családfő helye. A körnek a családfőtől jobbra eső fele a férfiak oldala, a balra eső rész pedig a nőké. Közvetlenül a családfő jobb-oldalán van a tisztelethely, ide ültetik a különösen megbecsült férfivendéget. A többi férfivendégek s a család többi férfitagjai a jobboldali alsó körcikkekben foglalnak helyet. A felnőtt fiúknak megvan ugyan a joguk, hogy a család helyére üljenek, de többnyire az ajtó jobboldalán tartózkodnak. A baloldali hátulsó körcikk a család helye, az első körcikk pedig a női látogatóké. Ha nagyon tisztelt női vendég érkezik, akkor számára a család helyének az ajtó felé eső részét jelölik ki. Ha több vendég gyűl össze, akkor ezek úgy rendeződnek el, hogy a kevésbé tisztelték a megfelelő kör-cikkben mindig közelebb kerülnek az ajtóhoz. Az asszonyok, a segítséget kérők és a szolgák közvetlenül az ajtó mellett ülnek. A család helyének háttérében találjuk az ágyat. Deszkaalaplazon nyugszik s rangos házakban vastag, szélükön díszesre varrott nemeztakarók borítják. Az ágyon részben tollal, részben juh-gyapjával kitömött párnák fekszenek s sok szőrmeféle, amelyek takaróként szolgálnak. Az ágy rendszerint kb. két és fél méter hosszú, s mintegy kétméternyi szélességű. Itt fekszik az apa feleségével s kisgyermekével. Éjjel függöny takarja el, nappal azonban a függönyt elhúzzák. Az ágytól jobbra egészen az ajtóig, bőrzsákokban és különféle ládákban áll a család vagyona. A jobboldali, hátsó körcikkekben a zsákokat szőnyegek takarják. A szőnyegek felett a sátor rúdaira bál-

ványképek vannak felfüggesztve. Ezek kerek faabroncsok, közepükben széttárt lábakkal és karokkal álló alakok vannak. Közeliükben vannak az összecsavart nyúlőr-bálványok, melyeket zsineggel kötnek össze, s úgy függesztenek a mennyezet rúdjaire. Azután egy vízszintesen kifeszített zsinóról kilenc tarka szalag vagy rongy csüng le, közülük a középsőt ember vagy állat formájára szabták ki. A rongyokat somo-nak hívják. A bálványok valamennyijét a nép általánosságban csak kudai-nak mondja (a szó jelentése: isten). Radloff azt írja, hogy nem hiszi, hogy az altaiak sokat törődnének azzal, hogy miféle istenségek lógnak ott. Az istenségeket rendszerint samánok, vagy más hozzáértő emberek készítik. A bálványok kell, hogy megvédjék a házat a sötétség rontó hatalmaitól s szerencsét hozzanak a bent lakókra. Annyi azonban kiderült, hogy a 9 rongy a 9 őst jelképezi, de csak igen ritka esetben történik az meg, hogy ezeknek áldozatot hozzanak. A ház védőisteneinek egyik legfontosabb feladata, hogy a zsákokban s ládákban őrzött vagyont megvédjék a károsodástól. Ezért is helyezték valószínűleg „oltárukat“ a vagyon fölé.

A jurt férfioldalán vannak felfüggesztve mindazok a tárgyak, amelyek a férfiember munkájához szükségesek: pus-kák, tölténytáskák, fékek, szíjak, nyergek, terhelő nyergek, korbácsok és így tovább. Az asszonyok oldalán pedig azok a holmik találhatók, amelyek az asszonynepet szolgálják: az asszonyok lovaglófelszerelése, gazdasági és konyhaszerszámok, edények, kannák, facsészék, őrlőkövek, nagy tömlők a kumisz és airan számára. A kisgyermek bölcsője ma igen egyszerű és célszerű szerkezetű. Az ágy előtt a tűznél áll egy hosszúkás, nyírfakéregből készített teknő, amelynek egyik oldalán két kurta lába van. A két lábra kötelet erősítenek, s ezt a kötelet a jurt mennyezetéhez kötik, úgyhogy a bölcsőt kissé megemelve. A bölcső lábatlan része a földön nyugszik, ha ringatni kell a gyermeket, az anya meglöki a bölcső lebegő végét.

A tűz körül a földön néhány állatőr fekszik, szőrével felfelé fordítva. Rendszerint juh- vagy marhabőrök, s ülésül szolgálnak. Piszkosak és zsírosak, mert mindenki ezeket használja evés közben arra, hogy zsíros ujjait beléjük törölje. Általában a legtöbb ételmaradékot a földre dobják, éjjel a kutyák hordják el ezeket, s így a jurtban néha tűrhetőbb állapot uralkodik.

Ha nagyon tisztelt vendég jelenik meg, akkor a díszhelyre új nemezpokrócot, gazdagabb helyen szőnyeget terítenek. Radloff még a következőkkel egészíti ki a jurt-ról adott képét: „A mennyezet és a mennyezet rúdjai feketék a füsttől, az egész teret sűrű füst lepi el. Ehhez járul még, hogy a sajt és tej feldolgozása is itt folyik s savanykás szag terjeng a sátorban. A jurt ajtajánál több báránka, fiatal kecske vagy borjú van a rácshoz kötve, s ezek időnként panaszosan bögnék.“

Később, amikor a magyar házról beszélek, meg fogjuk ismerni a jurt építését és szerkezetét. Bámulatos fejlettségű építmény, tökéletesen megfelel annak az életmódnak, amelyet szolgálnia kell.

Radloff leírását kitűnően egészíti ki Almásy György, aki a kazak kirgizek között járt, és a jurtban való étkezésről számol be. Radloff az 1860-as években járta be a területeket, Almásy jó negyven évvel későbből tudósít minket.

A fővendég szemben ül az ajtóval, a többi vendég mellette kétoldalt kuporog. A háziúr, mint utolsó a félkörben, a jobbszárnyra telepedik le. A háziúr az illemszabályok szerint nem vehet részt az ebéden, miután neki kell kiszolgálnia a vendégeket (ugyanúgy tehát, mint amikor több törzs gyűl össze). Az asszonyokat, ha a belépéskor véletlenül a sátorban vannak, semmibe sem veszik, csak a régi ismerős köszönti kézfogással az „uralkodó asszonyt“, a többi legfennebb főbiccentést kap. Mialatt a férfiak beszélgetnek, az asszonyok a szomszédos jurtban puhára főzik a juhhúst. Egy óriási kazánban főzik, s mást nem tesznek vele, mint megsózzák. Másfajta készítményt nem ismernek.

Az ételt fatányéron adják át. A különösen megtisztelt vendég a juh fejét s gyenge bordadarabjait kapja. Más tiszteletbeli darabokkal is kedveskednek az idegen vendégnek. Például: a koponyáról leszedik a tokadarabokat, a nyelvet, a füleket és a szemüregek zsírrétegét, s ezeket adják néhány borda, combhús és némi tiszta farok-zsír kíséretében fatálra téve a vendégnek. Az asszonyoknak néha-néha valami jobb falatot dobznak oda, amit ők azután, lehetőleg visszavonulva, elköltenek.

Amint látható tehát, Almásy idejében még nagyon élénken megvolt az ételosztás és ültetés rendje.

Megismerkedve a török nagycsalád szerkezetével, a nagycsalád meghatározásakor adott 12 ponthoz még a kö-

vetkezőket fűzhetem hozzá: 13. A törzsek és a család belső rendjét, legapróbb részleteiig szigorú sorrend jellemzi. 14. Ez a rangsorolás az étel elosztásában is megnyilatkozik. 15. A nagycsalád két szárnyra tagozódik. A családfő jobb- oldala az előkelőbb, baloldala a másodrangú hely. A családon belül a jobboldal a férfiak és istenek oldala, a baloldal pedig a nőké. De még ezeken az oldalakon sem tetszés szerint helyezkednek el, minél távolabb van egy hely a családfőtől, annál alacsonyabb értékű. Ez a felosztás megvan a törzsek közt, s megvan a birodalmat alkotó nép törzsszövetségeiben is. A bal- és jobboldal egyúttal megfelelő égtájakkal párosul, tehát a család szervezete túlnő az emberi életen és egyúttal a világmindenség magyarázó elve is lesz. Az apajogú nagycsaládok általában arccal kelet felé állanak be a világba, erre fordul sátruk ajtaja is. Fő égitestük a nap. Az észak-déli beállású rendszerek, úgy látszik, még az anyajogú társadalmat képviselik, s a hold tiszteletének nyomait találjuk körükben.

A nagycsalád tehát egyúttal kis világ is. A benne uralkodó törvények nemcsak a nagyobb társadalmi egységek viselkedését szabják meg, hanem a világmindenségen is ezek uralkodnak. A népmesékről szóló résznél meg fogjuk ismerni majd, hogy a család háza, a jurt a föld, s a földet takaró mennyboltozat képeinek felel meg. Ebben a hatalmas rendben mindenkinek megvan a helye, munkája, étele, öröme s félelme. Ezt a rendet ugyanis az ember által naponta leigázandó erők tartják megszállva, s a jó és rontó erők kiismerhetetlen őserdejében könnyen elbukhatik a vi- gyázatlan ember.

Nem érdekességek tehát azok az adatok, amelyeket a nagycsalád életének ismertetésekor felhoztam, nem meglepő párhuzamok a magyar temetők megértéséhez, hanem komoly valóságok, amelyek között embermilliók éltek évezredek- ken keresztül. Szeretném, ha az alább felsorolt magyar adatok is közelebb segítenék az olvasót ennek a félelmetesen egyszerű s szinte tökéletes rendnek a megértéséhez.

Mielőtt ugyanis levonnám az adatok végső tanulságát és egyeztetném a honfoglaláskori temetők tanúvallomásával, röviden be kell számoljak arról is, hogy a magyar nép- nél milyen nyomát találjuk egykori nagycsalád-rendsze- rünknek. E nyomok nagyon gazdagok és sokfelé ágaznak.

Nem tehetek mást, mint hogy néhány szemelvénnel bizonyítsam, hogy a magyarság is ilyen életformában élt s él részben ma is.

1. *A nagycsalád férfiágon számított vérközösség.* Az a kevés adat, amelyet a korai Árpádkorból ismerünk, egyöntetűen bizonyítja, hogy a vagyon öröklésében a lányok nem részesednek. Népünk szokásjogában gazdag adatsort ismerünk erre vonatkozólag, s mind a mai napig követhetjük ezt a rendet. Ez egymagában is elegendő lenne a fiúági leszármazás tudatának és érvényességének bizonyítására. De nem elegendő a nagycsaládi szerkezet megállapítására. Azonban a magyar fiúági leszármazás kétségen kívül nagycsaládban számítódott. A következő pontban bemutatom néhány példáját annak, hogy a vagyon jó hosszú ideig nem egyénenként öröklődik, nem darabolódik szét az örökösök egyéni tulajdonává, hanem osztatlan tulajdonként száll nemzedékről-nemzedékre. A család férfitagjai bizonyos osztály (nyilak) szerint csupán használói életük tartamára a javaknak. Ez a tény már nemcsak a férfiági öröklést bizonyítja, hanem azt is, hogy ez a vérközösség a nagycsalád formájában érvényesült. Krónikáink is mindenütt csak az apát tartják számon. Anonymus például így írja le a vérszerződést megkötő hét magyar törzsfőt: Álmos, Árpád apja; Előd, Szabolcs apja, kitől a Csák nemzetség származik; Kend, Korcán apja; Ónd, Ete apja, akitől a Kalán- és Kölcsé-nemzetség származik; Tas, Lél apja; Huba, akitől a Szemere-nemzetség származik, a hetedik Tétény, Horka apja s Horkának fiai voltak Gyula és Zombor, akiktől a Maglód-nemzetség származik. Emlékezzünk vissza arra, amit arról mondtam, hogy milyen kínos pontossággal tartják számon a keleti népek a családok származását és szétágazását. Ezt tekintve, kétségtelen, hogy Anonymus családfái egytől-egyig tényleg a helyes leszármazást mondják el. A nemzetségi birtokok és a helynevek megvallatása valóban teljes mértékben igazolta a krónikáirót. A fent idézett rész azért érdekes számunkra, mert megtudjuk, hogy melyik nemzetség kitől származtatja magát. Ez annyit jelent, hogy az Árpádkorban a több ágra szakadt nemzetségeket (nagycsaládokat) még mindig szorosan egybefűzte a közös leszármazás tudata, tehát az apai ágon számontartott vérségi kapcsolat. A vérközösség férfiágon való számításá-

hoz talán elegendő egyelőre ennyi. A későbbi pontok adataiban is mindenütt megtaláljuk ennek a rendszernek bizonyítékait. Halavány nyomokból következtethetünk arra, hogy megvolt a vérbosszú szokása is.

2. *A nagycsalád vagyonközössége.* Amikor a családi életet tárgyalom, meg fogom mutatni, hogy a magyar falu eredetileg nem volt más, mint egy vagy több, de egy töből sarjadzott nagycsalád közössége. A vagyonközösség nyomait nemcsak azok az örökösödési okmányok őrizték meg számunkra, amelyekre az előbb már utaltam, hanem a megtelepedett falvak (nagycsaládok) sokáig fennmaradó földközössége a mai napig is példázza az egykori rendet. A földközösség azonban csak másodlagos jelenség, akkor keletkezett, amikor a szántóföld értékké kezdett válni. Ez csak a XIII. század táján kezd bekövetkezni. A nagycsaládban uralkodó vagyonközösségi elv ekkor érvényesül az új érték birtoklásában is. Régibb formája a házközösség. Erről alább bőven értesülünk. Egyelőre maradjunk annál a koránál, amelyben a szántóföld mint birtokdarab értékké kezd válni. Tagányi Károly foglalkozott a magyar népi szokásjognak ezzel az érdekes kérdésével, s az ő adatgyűjtése nyomán mutatom meg a közös földbirtoklás lassú kifejlődését.

Volt idő, amikor a földnek semmi becse nem volt, csak a rajta élő embereknek. Innen van, hogy az egyház részére adott XI—XII. századi alapító- és adománylevelekben királyaink csakis — legtöbbször névleg is felsorolt — szolgákat adományoznak. Úgy gondolom, hogy itt tulajdonképen az történt, hogy a nagycsaládok egyes tagjait szolgálatra rendelték. Ezt Tagányi következő adatából sejtem: az aradi káptalan 1197. évi birtokmegerősítő oklevele így szól az egyház jobbágyságairól „ezek mindegyikének nyila van a falubelieliekkel és ha az ő számuk gyarapszik, a nyilak is ahhoz képest gyarapodnak“. Adatok mutatják azt, hogyha az egyháznak rendelt szolgák kihalnak, akkor az egyház elveszti abban a faluban a birtokát is. Most következik aztán Tagányinak az a döntő felismerése, amelynek alapján arra gondoltam, hogy a „szolgák“ nem örökös szolgák, hanem csak a nagycsalád szolgálatra rendelt tagjai. Tagányi ugyanis azt mondja, hogy ebben a korban a kihalt jobbágyság helyére senki sem telepíthetett mást, mert az emberek még egy közös őstől való leszármazás alapján csoportosultak községekké. A

község tagjai közt nem a föld, hanem a vérrokonság képezte a kapcsolót. Ismerve a nagycsalád szerkezetét, valószínűnek veszem, hogy a nagycsaládok az egyház rendelkezésére a hozzájuk csatlakozott, elszegényedett rokonságot adták szolgaként. Ez egyúttal magyarázatul szolgál ahhoz is, hogy amint később látni fogjuk, ezek a névszerint ismert szolgák szinte kivétel nélkül magyar nevűek. A magyar paraszti rend kialakulása tehát nem úgy történt, ahogyan egyes délibáblátó emberek gondolják. A honfoglaló magyarok utódai nem lettek mind, sőt csak nagyon kis töredékükben nemesek, s parasztságunk nem az itt talált avar és szláv tömegekből származott. De erről majd később, térjünk vissza a vagyonközösség további sorsának ismertetésére.

Az alábbiakban a nyíllal történő osztzkodásról beszélek, ehhez előljáróban két dolgot kell megjegyeznem. Németh Gyula írja, hogy a régi törököknél nyíl=ok volt a törzs neve. A „három nyíl“, „tíz nyíl“ török népnevek tehát azt jelentik, hogy három, vagy tíz nép (törzs). Úgy gondolom, hogy e népek (törzsek) sorrendjének jelölése a szövetségen belül is nyilakkal történt. A másik dolog, amit előre kell bocsátanom, ezzel összefügg. A honfoglaláskori tegezekbe kétségtelenül sokkal több nyíl fért bele, mint amennyit a halottal vele adtak. Úgy gondolom, hogy a családon belül a rangsorolás a szerint történt, hogy az idősség sorrendjében meg volt szabva, hogy kinek-kinek hány nyíl-nyi joga van. Valami ilyenféle magyarázattal érthetjük meg azt, hogy a halott tegezét nem töltik meg. A temetkezés tárgyalásakor keleti példákat hozok annak bizonyosságául, hogy a tegezekbe tett nyilak számát törvények szabályozták.

Tagányi bizonyítja, hogy a földközösségekben élő falvakban a föld a közösség tulajdona volt, mindenkinek joga volt azonban bizonyos földdarabra. Ez a jog nem okleveleken alapult, hanem csak a közösség tagjainak köztudatában élt. A keleti népeknél az ideiglenes elosztás eszköze a nyíl. Láttuk, hogy ezt már az aradi káptalan birtokmegerősítő oklevele is emlegeti. Nálunk a mai napig is él a nyíllal való osztzkodás emléke. Az alább idézett adatokat azonban csak akkor fogjuk igazán megérteni, ha figyelembe vesszük azt, hogy falvaink, sőt városaink is egybetelepült s zárt tömbben maradó nagycsaládokból keletkeztek. A hadak, szegek, végek, zugok és utcák nevei világosan elárulják, hogy bennük egy-egy nagycsalád lakott (innen a

„szegről-végről rokon“ kifejezés is.) Ezt tudva, nézzük Tagányi megállapításait.

Régebben a földet trágyázás nélkül használták, tehát a föld hamar kimerült. Volt azonban elég föld a határban, úgyhogy szántóterületben nem volt hiány. E szabad területeket azonban bizonyos törvény szerint osztották el. „Az évi felosztás általában sorshúzással történt, amit a régi magyar nyelv nyílvetés, nyílvonás néven ismert, miért is adataink (a XVI—XVIII. századból) a kisorsolt részt csak egyszerűen nyíl-nak, nyilas-nak, magát az egész sorsolás alá eső földet pedig nyílföldnek, vagy — mivel a falué volt, — falu nyílföldjének, falu osztásföldének, falu közönséges földének, a kapott részt pedig falu nyilának nevezik.“ Ez az elnevezés sokhelyen (pl. a Székelyföldön) a mai napig is megvan. Hogy ebben az osztásban nem személyenként, hanem nagycsaládonként vett részt a község, világosan kitetszik az adatokból. Debrecenben például 1571-ben az egyes utcák megbízottaik által húzatnak sorsot, ugyanígy történt 1785-ben Balmazújvároson. Mi egyéb ez, mint a családi közös tulajdon eleven példája? A falvak határában volt még a nyílföldeken kívül szabad föld is, ebből mindenki annyit foghatott ki, amennyit éppen akart. Egy 1673-ból való statutum szerint „az, aki parlagot felfog vagy gyepet feltöret, míg élni akarja, élheti, ha eláll mellőle, az foghatja fel, aki elébb éri“. Ez nem más, mint az első foglалás törvénye, s világosan elárulja, hogy a föld csak addig volt azé, aki „felfogta“, míg azt tényleg munkálta is.

Említettem a nyíl keleti szerepét. Erre még két további példát idézek. A szkita sereg megszámlálása úgy történt, mindenki egy nyilat vetett a nagy bronzüstbe (a magyar nyílhúzás is edényből történik!). A másik az, hogy az arab és perzsa nyelvben a nyíl szó egyúttal osztályrészt is jelent, épenúgy, mint a magyarban.

A földközösség emlékei a mai napig is fellelhetők, de az 1700-as évek végén történő úrbéri rendezés alapján megszüntette ezt az ősi közösségi birtoklást.

A vagyonközösség egy másik bizonyítéka, a házközösség igen sok helyen még ma is életben van. A Kalotaszegen, a matyóknál, a palócoknál és a szlavoniai magyaroknál még teljességgel érvényesült ezelőtt száz esztendővel s érvényesül ma is, bár mindinkább halványodva. A házközösség maga a nagycsalád. Eredetileg egy házban lakik, csak a nemzetség

szaporodásával épülnek ugyanazon a telken további házak. Így alakul ki az a sajátos magyar falukép, amelyről alább lesz szó. Itt csak néhány olyan adatot idézek, amelyek szinte szó szerint ismétlik a finnugor és a török népeknél tapasztalt rendszert. A teljes vagyonközösség mellett ugyanis bizonyosfokú családi tulajdon is kezdett kialakulni. Göcsejben például minden családnak megvolt a maga ládája s ebben tartották ünneplőiket. Karcsán a szobában minden családnak volt egy nyoszolyája s csak a nyoszolya és a láda helye volt annak a családnak a tulajdona. A háznak ez a részekre osztása annyira ment, hogy az ünnepekkor szokásos meszelés alkalmával mindegyik család csak a nyoszolyája feletti házfalrészét meszelte ki. Akárcsak az osztyák ház leírását olvasnók!

A vagyonközösség és az egyes családok magántulajdonát képező tárgyak megjelölése hozta létre a családi tulajdonjegyek (tamgák) rendszerét. Sebestyén Gyula, a magyar rovásírás kitűnő kutatója behatóan foglalkozott a csíki székeltek rovott családjegyeivel. Ezeket a jegyeket leggyakrabban az erdőléskor használják. Az egyes rokoncsaládok tulajdonjegyei közös jegyből származnak s ez is elárulja, hogy régen a családok gazdasági közösségben éltek. Érdekes azonban az, hogy a ma is nagycsaládban élő nógrádi Őrhalom község családjainál Fél Edit a kisebb egységek tulajdonjegyeit is megtalálta. A család szennyes ruháit ugyanis egy helyen tartják. Mosáskor összekeveredik. A ruhanemű szétválasztását „ruhajegyek“ teszik lehetővé. Az ingre, pendelre, gatyára, lepedőre, törülközőre, párnára, derékaljhéjra mind-mind rákerül ez a jegy. Ez rendesen a díszítés valamilyen változtatásából áll. Vagy kitöltenek egy-egy mintát az üres rajzú minták közül, vagy oda nem tartozó elemet hímeznek bele, esetleg más színnel jegyzik meg a darabokat. Ez a szokás látszatra azonos azzal az általános szokással, hogy a név kezdőbetűit bevarrják, hímezik vagy bevésik a tulajdon-tárgyakba. Az azonosság azonban csak látszat, mert itt nem az egyéni tulajdont jelzi, hanem a nagycsaládon belüli kiscsalád közös tulajdonát. Egyszóval eredetileg tamga volt ez a jelzés-szokás is.

A családi vagyon tulajdonképpen nem is öröklődött a szömai értelmében, hanem egyszerűen csak volt. Oszthatatlan egészében a nagycsaládok sorai s nemzedékei csak mintegy használták a vagyont. Hazánkban az ősi társadalmak vég-

rendeletnélküli, önmagától értődő, vérségi öröklési rendje uralkodott. A XIII. század végéig végrendelkezni csak külön királyi engedéllyel lehetett. Az öröklés rendjéről, különösképen arról az esetről, amikor a túlnépesedő család szétvált, később lesz szó, itt csak mint a vagyonközösség bizonyítékát idéztem ezt a tényt. Mindezek együttevén világosan mutatják, hogy a magyar nagycsaládot nemcsak vérségi kapcsolatok fűzték egybe, hanem a közös vagyon érdekvédelme is összetartotta. Ennek megfelelően büntetőjogilag is egységesen volt felelős. Szent László II. törvénykönyvének 12. fejezetében ezt olvashatjuk: „Ha a lopáson kapott szabad ember a templomba menekedik és kihozatván onnan szemét veszti, tizedik esztendejükben járó, vagy annál kisebb korú fiai és leányai szabadok maradjanak, de ha tíz esztendőnél idősebbek, vessék szolgaságra őket s minden vagyonukat vegyék el tőlük.“

Könyves Kálmán meg ilyen törvényt hozott (I:56): „A vétken marasztott tolvajt fosszák meg szeme világától és feleségét, ha vétkes ura vétségében. érdeme szerint vessék szolgaságra és az ő fiaik is, ha 15 esztendősek vagy annál idősebbek, anyjuk sorsát viseljék, de ha 15 esztendejük még nincsen, bocsássák büntetlen őket“. E törvényeket majd idézni fogom akkor is, amikor a munkafelosztásról esik szó. A megvakítás egyúttal a család vezetésére alkalmatlanná tette a férfit. Amint egészen Vak Béláig alkalmatlan volt a trónra a megvakított örökös.

3. *A nagycsalád fejének szerepe.* Csak épen emlékeztetőként jegyzem azt ide, amit a bizánci források mondanak arról, hogy törzsfőink korlátlan hatalommal tartották kordában a népet. Anonymus állandóan emlegeti azt, hogy a honfoglaláskor a magyar földet meghódító vezérek, egyes hadjárataik előtt mindig engedélyt kérnek Árpádtól, hogy elindulhassanak. Ugyanígy tesznek később Dzsingiz kán vezérei, miképen Dzsingiz követeit köteles mindenki ellátni, akkor is, ha nem ő a soros, olyanképen „akármicsoda lovat talál, elveheti, hogy a király követsége hamarabb járjon“ a magyar királyi követ is. Az a leírás pedig, amelyet a magyar király hatalmáról csodálkozva jegyzett fel 1147-ben a Magyarországon átutazó freisingeni Ottó püspök, minden szószaporítást feleslegessé tesz a király korlátlan uralmáról: „Uralkodójuknak annyira alá vannak vetve, hogy

nemcsak nyílt ellenszegülést, hanem titkos zúgolódást is büntettnek tekintik... Ha bárki a megyegrófok közül a király ellen legcsekélyebb sértést követ el, vagy általa, habár igazságtalanul is megvádoltatik, az udvar által kiküldött katoná megfogja, megkötözi és a vesztőhelyre viszi... A fejedlem akarata mindenkre nézve kötelező törvény."

A magyar nagycsalád feje családján belül épen olyan korlátlan úr volt, mint a király az országban. A család tagjaival szabadon rendelkezett, ha feleségét paráznaságon kapta, megölhette, senki sem kérte számon tőle, mert az aszszony ugyanúgy a család tulajdona volt, mint a többi vagyontárgy (Szt. László I:13.) A régiségből vett példák helyett álljon itt az, amit Gönczi Ferenc a göcseji nagycsalád fejéről ír. „A család férfiai közül a legöregebb vagy legértelmesebb a ház gazdája. Ez vette be a jövedelmet, az fizette meg az adót, ez szerezte meg a szükségeseket, a család ruháját és ez intézkedett a gazdaságban. Este rendesen kiadta a rangban utána következő férfinak a parancsot a másnapi munkákra, teendőkre, meghatározta, hogy ki mit fog dolgozni, hová kell mennie; maga pedig — ha úgy tetszett — utánuk nézett, „küllebb-bellebb járt“, részletesebb utasításokat adott. Este a helyettese, akinek a parancsot kiadta, beszámolt a végzett munkákról. Neki nem kellett dolgozni. Némelyik nem is dolgozott soha semmit... A gazda szigorú rendet követelt. Igazi törzsfőnök, kényúr volt. Föltétlen engedelmességgel tartozott neki a család minden egyes tagja. Vele feleselni nem volt szabad. Ha valamelyik arra vetemedett, ugyancsak megbosszulta. De hát erre ritkán volt szükség. Ő a házbeliek mindegyikét tegezte, őt azonban mindenki „megkegyelmezte“, vagyis magázta, még testvérei és felesége is... Ha a házigazda meghalt, utána a család legidősebb férfitagját és pedig testvérét, fiát vagy vejét, esetleg unokáját tették meg a házbeliek vezetőjükké, gazdájukká“.

4. Az utódlás. Gönczi dolgozatából megismertük az utódlás göcseji szabályozását is. Más magyar adatokban még ehhez járul az alkalmasság szempontja is, a szerint veszi át a halott után az uralmat a család valamelyik férfitagja, hogy a család kit tart erre a tisztségre a legalkalmasabbnak.

Vizsgáljuk meg ezt a kérdést az Árpád-családon belül. Az Árpádok családjá ugyanis az egyetlen magyar nagycsa-

lád, amelynek családfáját a honfoglalástól kezdve követhetjük.

II. Géza király (1141—1162) korától kezdve a trónon az elsőszülött fiú követi apját. Annál fogasabb kérdés elé állította történelemkulatónkat az előtte levő idők trónöröklési rendjének megállapítása. Úgy látom, a nehézségek elsősorban abból származtak, hogy abból az előzetes feltevésből indultak ki, hogy a magyar trónöröklés rendje is hasonló kellett legyen, mint valamelyik európai uralkodóház törvényes öröklés-rendje. Az utóbbi időkben a keleti uralkodóházak tanulmányozása jelentősen előrevitte a kérdést. Még további utakat mutat az a kísérlet, hogyha nemcsak az uralkodócsaládok öröklésrendjét vizsgáljuk, hanem általában a népi szokások tanúságát hívjuk segítségül.

II. Géza előtt ugyanis több esetben a család legidősebbje követi a trónon a meghalt királyt. Ezzel azonos értékűnek kell venni azt, amikor a család legidősebbje lemond az utánakövetkező javára. E mellett azonban arra is van példa, hogy a király még életében kijelöli utódját. Ez történt Szent Istvánval is, őt apja, Géza jelölte ki, ő pedig Pétert parancsolta utódjaként. András és Levente, Béla és Salamon történetéből nyilvánvaló, hogy az Árpádok családja maga döntött a trón sorsáról. Az országnak semmi beleszólása nem volt ebbe, még kevésbbé lehetett szó választásról. Az országnak csak igen kevés kivételes esetben volt szava, egyébként még a tanácshoz tartozó uraknak is inkább magánvéleményszerű tanácsadás volt a dolga, semmint a beleszólás.

Eddig tehát háromféle utódlási rendet ismertünk meg a korai Árpádkorból: vagy a legidősebb családtag (seniorátus), vagy az elsőszülött fiú (primogenitura) vagy pedig a kijelölt utód foglalja el a trónt. Árpád utóda legkisebbik fia lett, alig 13 éves korában kerül trónra. Emlékezzünk arra, hogy Szent László törvényében a 10 évesnél idősebb fiúk már teljes jogú családtagok. Így megérthetjük, hogy a harcba induló hadnagyok épenúgy kikérik Solt engedelmét, mint korábban Árpádét. Az utódjelölésben alapvető szempont a trónra való alkalmasság. Történelemíróink ebben a szempontban jóideig csak a keresztény királyeszmé alkalmassági követelményét látták. Ez a szempont megvan a nomád fejedelmi családokban, sőt igen fontos módon szabja meg a fejedelem személyét. Mindezek után csupán egyetlen

biztos pont marad meg, még pedig az, hogy a fejedelemnek Árpád nemzetségéből kell származnia.

Ugyanezt a bizonytalan öröklési rendet találjuk, a család legidősebbjének, vagy a legidősebb fiúnak némi előjogával a keleti nomád birodalmakban. Az ázsiai avar birodalomban és a törököknél az elhunyt kagán fia, máskor testvére vagy éppenséggel más rokona lesz a következő uralkodó. A trón betöltésekor itt is ugyanazok a szempontok szerepelnek, mint nálunk. Tehát: az előző uralkodó végakarata (nálunk pl. Árpád, Géza és Szent István parancsai), a rátermettségek (Szent László a legidősebb Kálmán helyett ez alapon jelöli Álmost), az elhunyt uralkodó fia (nálunk Árpád—Solt, Géza—Szt. István és a későbbi elsőszülöttségi jog).

Szó szerint ezt a bizonytalankodást találjuk meg a magyar és a vele rokon nagycsalád-rendszerben. Itt is előtérbe lép az idősebb családtag joga, de sűrűn vannak kivételek, amikor az apát a fia, vagy a család rátermettebb férfitagja követi.

Hiba lenne tehát az Árpádház öröklésrendjében valamilyen önmagát szabályozó érvényes rendet keresni. Ennek rendje ugyanaz, ami a nagycsalád rendje, mintahogyan az Árpádok uralkodásának jóformán minden vonása sem más, mint országintézéséssé tárgult családrend.

Ezt a rendet láttuk már a korlátlan fejedelmi hatalom bemutatásakor. Ez nálunk tényleg keleti származású, de nem azért, mert keleten is ilyen volt, hanem azért, mert a társadalom egész rendje ezt követelte s csak ezt ismerhette el. Nem szabad tehát mint idejétmúlt csökevényt felfogni, hanem azt kell mondanunk, hogy amíg a magyar nagycsalád élt, addig el sem lehetett másként képzelni az uralkodást, mint korlátlan módon, a nagycsalád feje mintájára. Láttuk már azt is, hogy megfelelően annak a tételnek, hogy az Árpádok tulajdonképpen olyan nagycsalád, amelyik a maga vérségi családján kívül az egész néppel család módjára bánik, az öröklés rendje is azonos a nagycsaláddal. Ne feledkezzünk meg, hogy az Árpádok nem Magyarország, tehát nem földterület, hanem a magyarok, tehát az emberek s vagyonuk királyai. Most továbbmegyek egy lépéssel, s azt vizsgálom ebben a királyi nagycsaládban, hogy megvolt-e benne az a követelmény, amit a nagycsaládban

megismertünk, miszerint a család feje csak munkabíró ember lehetett.

Nézzük meg, mit mond a Névtelen jegyző. A 13. fejezetben ezeket olvashatjuk: „Aztán Álmos vezér és övéi bevonulva Hung várába, a halhatatlan isteneknek nagy áldozatokat mutattak be és négy napig tartó lakomát csaptak. A negyedik napon pedig Álmos vezér tanácsot tartván és övéit mind megesketvén, még életében vezérré és parancsolóvá tette fiát, Árpádot.“ Tegyük ehhez hozzá, hogy a Képes Krónika szerint Álmost megölték, mielőtt Pannónia földjére lépett volna. Kövessük azonban tovább Anonymust. Az 52. fejezetben Solt fejedelemmé választásáról így ír: (Árpád Mén-Marót lányát adja feleségül Soltnak) „Árpád vezér, valamint minden főembere menyegzőt ülve nagy lakomát csapott és majdnem napról-napra — menyegzői szokás szerint — együtt vendégeskedett a köröskörül elterülő országok vitézeivel. Ifjaik meg ott játszottak a vezér és nemesei színe előtt. Árpád vezér Magyarország főembereit és vitézeit megesketve, fiát Soltát nagy tiszteességgel vezérré emeltette... Ezután az Úr megtestesülésének kilencszázhetedik esztendejében Árpád vezér is elköltözött ebből a világból.“ Solt is hasonlóképen adta át utódjának a trónt (57. fejezet):... „Akkor Szolta vezér fiának, Taksonynak feleséget hozott a kunok földjéről. Majd még életében megeskette nemeseit, s fiát még életében vezérré, meg uralkodóvá tette egész Magyarország felett. Maga Szolta vezér pedig fia uralkodásának harmadik esztendejében a testbörtönéből minden húsnak útjára költözött.“

A nélkül, hogy szaporítanám az idézeteket, meg kell említenem, hogy Szent István életiratai szerint, Géza hasonló módon tette fejedelemmé fiát, s így írja le a Képes Krónika Salamon történetét is. Szent Istvánnak is az volt a szándéka, hogy az Árpád nemzetség egyedüli nagykorú férfitagját, Vászolyt „halála előtt királlyá teszi.“ Ekkor közbejött azonban az, hogy: „Négy igen előkelő udvari ember látván, hogy Szent István király hosszan és súlyosan betegeskedik, minthogy még szívők hitetlenségében tévelyegtek, gonosz tervet koholának és alkalmat törekedének keresni megölésére.“ Érdekes, hogy a király a bocsánatért könyörgő gyilkost nem ítélte el, csupán a cinkosoknak tolatta ki a szemét s vágatta le kezüket. Vászolyt megbüntette, s fiait idegenbe száműzte.

Ha ezeket az adatokat az egykorú kazár adatokkal egyeztetjük, s emlékezünk még arra is, amit a nagycsalád fejének „munkaképességéről“ mondtam s arról, hogy termékenység-varázslat okából feláldozzák az előregedett családfőt, akkor egyszeribe már nemcsak egy fejedelmi ház szokásai, hanem a honfoglaláskori magyar élet családrendje bontakozik ki előttünk. E szerint: az öregedő családfő még életében visszavonul az uralkodástól, akkor, amikor már alkalmatlan volt a család tényleges feje lenni. A visszavonulás régebben azzal járt (Álmos esetében), hogy feláldozták az elaggott fejedelmet. Azért ismétlődik mindenütt a nagy lakoma és az áldozat, mint az ünnepségek bevezetője. Lehetőséges, hogy ez a szokás halványulóban volt, és csak egyes nagy vállalkozásokkor újították fel, hogy mintegy erősítsék az áldozat jellegét. Ilyen volt a honfoglalás ténye. Nem véletlen, hogy a férfiasságból kilépő fejedelem úgy adja át trónját, hogy ez az áldozat mindig egybeesik fia házasságával. A házassági szokások nagyrésze még ma 1000 éves keresztény életünk után sem más, mint pogány termékenységvarázslás. Ezzel ismét odajutottunk, ahová a votyák adatok vezettek, s egyúttal értékes adatokat kaptunk a pogány magyar fejedelemsválasztás szertartásaihoz. Szent István életére törő magyar urak „szívök hitetlenségében tévelyegtek“, egyszóval pogányok voltak. Látták, hogy az elaggott király magatehetetlen, ősi soron érkezett volna az ideje annak, hogy a trónt átadja Vászolynak. Ez, mint láttuk, terve is volt Szent Istvánnak. Úgy látszik, valamilyen okból elmaradt ez a terv, s ekkor gondolták a négy nemesek, hogy érvényt szereznek e régi törvénynek. Ezért van az, hogy Szent István nem bünteti meg a régi rend betöltőjét, de mint keresztény király nem látja biztosítottnak életművét a pogány módon gondolkozó Vászoly uralmában, s így megvakíttatja őt. Valószínű, hogy a szent királygyilkosság szokása már elhalványodott, legalább is Solt, Taksony fejedelemmé választása után még három esztendő él. Igaz, hogy azok a méltóságteli szavak, amelyekkel a Névtelen jegyző leírja halálát „a test börtönéből minden húsnak útjára költözött“, bár a bibliai nyelv köntösében, de bizonyos ünnepélyességet sejtetnek.

A fejedelmi család az uralom átadásának módjában is a nagycsalád törvényei szerint járt el. Fejedelmeink és királyaink kezdetben nem életük végéig uralkodtak, hanem

előregedésük után átadták a vezetést annak, akit illetett. A mai ember számára érthetetlen ez a gondolkozásmód, s azért itt röviden felvázolom azt a szellemi háttérrel, amelyiknek e szokások törvényszerű következményei.

Térjünk vissza arra a tényre, amelyet már többször megemlítettem: a kettős királyságra. A korai magyar adatok közül eredetmondánk is ilyenfajta megoszlást sejtet (Hunor és Magyar). Árpádot együtt emlegeti egy bizánci követ Kurszánnal, fejedelemtársával. Az arab Ibn Roszteh így ír rólunk: „fejedelmük kendének hivatik, és ez a név főkirályuknak címe, mert annak a férfinak, aki felettük tényleg uralkodik, címe gyula“. Később, úgy látszik, egyidőre teljesen a nomád birodalmak mintájára rendezkedtünk be a főkirállyal és a bal- és jobboldali fejedelemmel. Erről a bíborbanszületett Konstantinus császár tudósít. „Első fejedelmök az Árpád nemzetségből sorrend szerint való uralkodó, van még két más fejedelmük is, a gyula és a horka, akik bírói tisztséget viselnek.“ Később az ifjabbik király intézményében ismét a kettős beosztás érvényesül, s a fiatalabb király az ország tisztántúli részeit (tehát a baloldalt) kapja. Ezek szerint a magyar keleties uralkodói forma a nagycsaláddal egybevetve így hat:

Jobb	közép	bal
	<i>Nagycsalád:</i>	
apa		helyettese
<i>Kezdetben:</i>		
Kende főkirály		Gyula cselekvő király
<i>A fejedelemség megalakulásakor:</i>		
horka	fejedelem	gyula
<i>A királyság korában:</i>		
király		ifjabb király

Ebből úgy látom, hogy csak átmenetileg tértünk át a nagy nomád birodalmak hármass rendszerére. Egyébként a két magyar népoldalnak megfelelően tagozódó kettős

királyságban éltünk. Arra is van adat, hogy a két rész közül az egyiket (a baloldali) feketének hívták (fekete magyarok), királyi székhelyünket pedig Fehér-várnak nevezték. Ebből is kettő van, a jobb- és balszárnynak megfelelően: Székesfehérvár és a gyulák székhelyén Gyulafehérvár.

A megoszlás tehát az, hogy a kende, azaz a főkirály (fejedelem) mellett van a végrehajtó hatalom letéteményese, a gyula. A főkirály a jobboldali népből, a gyula a baloldali népből való, de mindkettejük uralma az egész népre kiterjed. A két név nyelvészeti elemzéséből roppant érdekes dolgokat tudhatunk meg. Mindkét szó török eredetű. A kündü, kende szó a török Kün=nap-ból származik, s a kende jelentése ezek szerint „a napot bíró“, egyszóval maga a nap, vagy a nap fia. A gyula a jyła, jula szóból ered, ez pedig azt jelenti, hogy „fáklya“. Hogyan magyarázható ez a két név? A magyarázatot az egykorú arab írók megmondják akkor, amikor a kazár kettős királyságról írnak: Gardizi: „Amidőn a (kazár) sereg valamerre megindul... akik a hadsereg előtt járnak, viaszból készült fáklyát visznek a király (t. i. a második király) előtt.“ Ez vonatkozik tehát a gyulára. Ibn Roszteh így ír a főkirályról: „Amikor a király valamely irányban indul, előtte egy naphoz hasonló tárgyat hordanak... a hátul utána járó sereg figyelmesen nézi a napot ábrázoló tárgy fényét.“ Azt is megtudjuk, hogy a két király találkozásakor mi történt. Ibn Fádhlán szerint: „Amikor a helytartó (ez a második király) a főkirály elé járul mezítláb, egy nyaláb fát (tehát fáklyát) tart kezében, s midőn üdvözlí, a nyalábot előtte meggyújtja, aminek megtörténte után a királyi székbe, tőle jobbkézre, ül.“ A mezítláb való megjelenés a feltétlen alávetést jelenti. A Névtelen jegyzőnél ezt olvashatjuk: „Halics vezére... minden hozzátartozójával mezítláb elébe ment Álmos vezérnek, és különféle ajándékokat nyújtott át...“

A magyar fejedelem, a kende tehát a nap fia, a gyula jelvénye pedig a meggyújtott fáklya. Ugyanígy van ez — amint láttuk — a kazároknál. Aligha tévedek, ha ez utóbbiban a hold elmosódott emlékképét sejtem. Talán azokig az ősidőig nyúlik vissza ez a szokás, amikor az apajogú társadalom leigázta az anyai jogú szomszédnépeket, s a kettő kettős királyságban egyesült, a nap mögött a hold második helyre szorult.

A kazár fejedelmekről szóló tudósításokban részletesen

értessülünk a szent király feláldozásáról. Megint csak az arab írókat idézve, Maszudi szerint: „amidőn a kazár földre szárazság jön, vagy őket bármely váratlan veszedelem éri, a nép s a főurak a király (második király) elé lépnek s így szólnak hozzá: ettől a Khá-Khán-tól (főkirálytól) és uralkodása idejétől jót nem várunk, baljóslatú embernek tartjuk őt és uralkodását, öld meg őt, vagy add nekünk át, hogy megöljük.“ Ibn Fádhlán pedig ezt mondja: a főkirály csak negyven évig uralkodhatik, amikor ezt az évet csak egy nappal is túlélte, a nép és a főurak által megöletik, mert azt mondják, hogy az esze meggyöngült és belátása megingott.“ Majdnem szó szerint ez az indokolás akkor is, amikor Szent István megölésére szövetkeznek a pogány magyar urak.

A fejedelem tehát egész népének jólétét képviseli az égi hatalmak felé. Nemcsak magát és családját, nem is csak nemzetségét vagy törzsét, hanem az egész törzsszövetséget képviseli. Ezt a hatalmat először a vérszerződés adta a magyar fejedelem kezébe. Azelőtt nem volt az egész nép egységes vezetés alatt, de nem is lehetett. A vérszerződéssel ugyanis a törzsek fejei s az általuk képviselt törzsek vérokonokká lettek. A vérnek a varázserejében még ma is sok helyen hisznek. Népünk szerelmi varázslataiban is igen sok változatban megtaláljuk azt, hogyha a szerelmesek egyikének sikerül vérét valamiképpen megetetni vagy csak rákenni is a másikra, akkor soha semmiféle dolog el nem választhatja őket egymástól. A vérszerződés tehát szétválaszthatatlan rokonságba fűzte a magyar törzseket és az egész magyar népet. Az egy családdá szerveződött magyarságnak életerejét, termékenységet s érvényesülését így egyetlen ember, a szent fejedelem jelentette.

Mindez nem volt sem öncsalás, sem népcsalás, de tévednénk akkor is, ha a mai hit szóval fejeznők ki az egykori tényeket. A hit akkor is hat, ha ellentmondás elé kerül, ez a rendszer azonban nem kerülhetett ellentmondásba, mert az akkori ember czen keresztül érzékelte a világot és a valóságot. Nem is tudta volna másként elképzelni a világot. Éppen úgy lehetetlenség volt számára más világrend, mint ahogyan összeomlanék világképünk, ha a feldobott kő valamiképpen fennakadna a levegőégben. Ezért van az, hogy ezt a tökéletesen zárt szemléleti rendszert a kereszténység sem tudta kiküszöbölni. Még legjobban felső mű-

veltségünkben alakította át, de ott is néha csodálatosan tiszta erővel tört fel (Ady Endre, Bartók Béla). Népiünk mindennapi életében pedig még ma is ez a világkép hat eleven erővel (varázslatok stb.).

A fejedelemben testet öltött hatalmas erő családjában öröklődik. Ha a fejedelem meggyengül, roppant veszedelem fenyegeti az egész népet minden állatállományával s más javaival együtt. Fel kell áldoznia tehát magát. Nem kényszer ez a legtöbb esetben, hanem önkéntes áldozatvállalás. Az áldozat, amint láttuk, az Istennek bemutatott áldozással kezdődik, folytatása pedig a varázserő átadása, a termékenységi szertartás, egyszóval az utód esküvője. Befejezésül következik az előd feláldozása. Úgy látszik, az emberáldozatot elég korán kiszorította a családokban (mert hiszen Álmos előtt nem volt az egész népnek fejedelme) a jelképes áldozat. Nagyon is lehetséges, hogy ugyanolyan módon tett áldozatot a kivénült családfő, mint a vogul vadász: maga helyett bábuját adta áldozatként. A finnugor rokonnépeknél éppen úgy, mint a török-tatár népeknél, mai napig is megvan a férj fa- vagy kőbábúja. Akár feláldozta magát, akár csak bábuját adta áldozatul, mindenképpen élő halottként élhette további életét, semmi beleszólása nem volt már többé a dolgok menelébe.

A helynevek vizsgálatakor rá fogok mutatni arra, hogy Álmosnak azért is meg kellett halnia, mert ő még az előző haza isteneit, földjét és termékenységét képviselte. Az új hazában Árpád kapta meg az uralmat a fű, víz és föld megszerzésével. Az új haza termékenysége tehát az ő személyes jólétével azonosult. Ebből következőleg korlátlan ura és parancsolója kellett legyen az egész — most már vérségileg is hozzátartozó — magyar népnek. A magyar nép viszont feltétlen engedelmességgel kellett kövesse, mert ha elszakítja a királyi nagycsaládhoz fűződő szálakat, a maga jólétét ássa alá.

A nagycsalád fejének ténykedésében mai napig is megmaradt a termékenység-varázslás egy mozzanata. Természetesen ma már nem tudják, hogy miért történnek úgy a dolgok, ahogy a régi szokás megőrizte. Az ételt ma is a nagycsalád feje osztja szét, először tehát ő érinti meg. Az étel ezáltal kapta meg igazi éltető, termékenyítő erejét. Ebből önként következik, hogyha a családfő elveszti ter-

mékenységét, félre kell állnia. Mint látjuk, ez meg is törté-
nik mind a királyi, mind pedig a népi nagycsaládban.

Mindebből világos, hogy az Árpádok kettős királysá-
gában éppen úgy, mint az öregedő király áldozathozatalá-
ban ugyanazok az erők működtek, amely erők a nagy-
családot kialakították. Ez annyit jelent, hogy mindaz, ami
az Árpád-családban megvolt, a honfoglaláskori magyar
népi családban is meg kellett legyen.

Az öröklés kérdésével kapcsolatban még egy kérdést
szeretnék felvetni. Láttuk azt, hogy a nagycsaládban az
uralom öröklésének rendje elég rugalmas. Elvben a család
legidősebb tagja lép az örökségbe, gyakorlatban azonban
az arravalóság, az utódjelölés s más tényezők befolyásol-
ják a család feletti hatalom öröklését. Két esetben, Attila
és Árpád örökösénél, a legfiatalabb fiú lép apja örökébe.
Attila idősebb fiai elesnek a harcokban. Árpád négy idő-
sebb fiáról pedig feltételezik történelemkutatóink, hogy
még apjuk halála előtt meghaltak. Ámde a négy idősebb
közül háromnak nevét dunántúli helynevek őrzik (erről
majd később még lesz szó), Árpád pedig a honfoglalás után
mintegy 10 évvel halt meg. Idősebb fiai családot alapítottak,
s a településtörténelmi adatok egyáltalán nem olyan jelle-
gűek, hogy arra következtethetnék belőlük, hogy Árpád
halála előtt meghaltak. A helynevek közül egyedül Levente
neve hányzik, s róla nem tesz már említést a Bíborban-
született császár sem. Az ő korai halála tehát majdnem
bizonyos. Mármost felvetődik az a kérdés, hogy a legfiata-
labb fiút a nagycsaládban megillető jogok nem erősöd-
hettek-e egy-egy időben annyira, hogy egyúttal a családfő
hatalmának örökségére vezettek? Ezt a kérdést csupán fel-
vetem itt, de nem merem az adatok gyér fénye mellett a
feleletet megkockáztatni. Lássuk, milyen jogok illetik meg
a családban a legkisebbik fiút? Először is emlékezzünk
Szent László és Kálmán idézett törvényeire, amelyekben a
fiúk 10., később 15. életévüktől fogva egyenlőjogú tagjai
a családnak. Ez tehát annyit jelent, hogy a 13 éves Solt
(kinek akkor ülték meg esküvőjét) érett férfiszámba ment.

Tagányi Károlytól a következőket tudjuk meg a leg-
kisebb fiú jogáról. A legfiatalabb fiúé az ősi ház, osztálykor
elsőnek választhat. Nemcsak a magyar népi szokásanyag-
ban van ez meg mind a mai napig, hanem Werbőczy Hár-
maskönyve is törvényt sorolja fel: „az apai ház pedig a

legifjabbik fiúnak jut szállásul és lakásul (I. 40 : 2). Még korábból a XIII. századból is ismerünk egy oklevelet. 1231-ben a Csák-nembeli Miklós családi udvarhelyét közösen hagyja fiaira, de kikötötte, hogy a rajta levő épületek a legifjabbé legyenek. 1326, 1439, 1446 és 1465-ben kelt törvényeink egytől-egyig elismerik a legfiatalabb fiú jogát az apai házhoz. Ez a szokás az összes keleti népeknél megvan, s megvolt a régi időkben is, nyilván tehát keleti örökségként élt, s él nálunk is. A kolozsvári Jogtörténeti Intézet kalotaszegi gyűjtésének eredményeiből a következőket közölhetem Bónis György szíves engedelmével. „(Kalotaszegen) Minden faluban kivétel nélkül él az a szokás, hogy az idősebb fiúkkal szemben a legfiatalabb megkülönböztetésben részesül. Ez észlelhető már az öreg családfő életében is, az öröklési szokások pedig megerősítik. Az apa legkisebbik fiát tartja meg maga mellett közös háztartásában, megházasodása után is. Megházasodása előtt is kivételt tesz vele a közös háztartás eredményét képező termények elosztásakor. Ennek fejében megkívánja, hogy a család állatait a legkisebb fiú gondozza. Az első (utca felé néző) szoba a legkisebb fiút illeti, apja haláláig azzal közös háztartásban, halála után pedig családjával egyedül él benne. A hamarább megházasodó fiúk, ha apjukkal egy fedél alatt maradnak, a hátulsó szobába kell költözzenek. Ha véletlenül mégis megtörténik, hogy egyik idősebb fiú az első szobában alapít családot, a legkisebb megházasodásakor köteles az első szobát annak rendelkezésére bocsátani.

Ha a családfő telkén új házat épít, ebbe a legfiatalabb fiú semmiképen nem költözhet bele, kötelessége és egyben jogosítványa az ősi házban maradni. Ezt a szokást az a tény is erősíti, hogy az apa legfiatalabb fiát idegen birtokba vőnek soha sem adja. Az idevonatkozó öröklési eljárás az említett szokásoknak már csak bizonyítására szolgál. A családapa már életében megosztja vagyonát fiai között, a nélkül, hogy a tulajdonjogot átruházta volna. Haláláig gyermekei osztályrészükön csak haszonélvezettel bírnak. Saját használatára az apa saját birtokának $\frac{1}{4}$ részét tartja fenn, amit a vele egy gazdaságban élő legkisebb fiával együtt művel meg. Ingatlanokban egyenlő részt kap a legfiatalabb fiú is, kivéve az apai házat, amelyből az első szobának jogos örököse, akárhányan legyenek is a testvérek. A csürből is azt a részt örökli, ahol a családapa tar-

totta állatait. Az ingóságokban kizárólag a legfiatalabb fiú örököl, ami a szerszámokat, a családapá ekéjét, stb. illeti. Ő örökli végeredményben az apa háztartását, ő az ősi családi tűzhely folytonosságának fenntartója és továbbvivője.“

A Székelyföldön magam is több helyen figyeltem meg hasonló szokásokat, az ország más helyeiről meg Tagányi említi e szokások meglétét.

Emlékezzünk arra, hogy főként a keleti és a magyar népmesékben milyen nagy szerep jut a harmadik, legkisebbik fiúnak. Alföldi András keleti adatok alapján arra gondol, hogy a legkisebbik fiú lehetett a házi tűzhely papja, s ezért örökölte az apai házat. Tagányinál meg azt olvassuk, hogy a legfiatalabb fiú „tűzörzője“ az apai háznak. Az osszétoknál a nagycsaládnál a tűzhely azonos a nagycsaláddal, a tűzhely kétségkívül az ősök tiszteletének helye. Ebben a környezetben elevenedik meg Szent István II. törvénykönyve 8. fejezetének az a része, ahol a tűzhely őrzőjének megengedi, hogy míg a többiek templomba kell menjenek, az otthon maradhat. A régi házasság tisztán a családok ügye volt, s így a magyar „háztűznéző“ kifejezés feltétlenül a családi tűzhelyre vonatkozik. Erről a házassági szokások leírásakor még beszélek. Mindezek alapján nem tartom lehetetlennek, hogy az öröklés e legősibb alaprége különösen válságos pillanatokban előtérbe lépett, a legidősebb családtag időközben kialakult öröklésének rovására. Valami ilyen okot sejtek abban is, hogy Árpád örökébe legkisebbik fia, Solt került. Talán ilyesmit sejthetünk Attila esetében is. Ott az a helyzet, hogy megjósolják azt, hogy az idősebb fiúk halála után a legkisebbik kerül apja helyére. Tudjuk azonban, hogy a papi rend, a jóslás és ráolvasás mindig egy régibb társadalom szerkezetét őrzi, s így akaratlanul is azt kívánja vissza. Nem kétlem, hogy Attila fiai tényleg elesetek a harcokban, de viszont biztosnak veszem azt is, hogy a jóslatban egy olyan világrend jutott kifejezésre, amelyben a legkisebbik fiú örökli apja hatalmát.

Általában azt szokták mondani, hogy a legkisebbik fiú azért jut ilyen megkülönböztetéshez, mert ő maradván apja mellett, gondozza szüleit. Igen, ez így van ma, de nem így volt a régi rendben. Inkább azt sejtem, hogy a legfiatalabb fiú különös jogait az alakította ki, hogy a családban minél kevesebbszer következék be válság, tehát az kapja az

örökséget, aki legtovább tudja tartani. Ha figyelembe vesszük a rokonnépek néprajzából tanult dolgokat, s azt, hogy a kazár királynál is negyven évben szabják meg az uralkodás határát, de egyúttal férfiasságának elvesztése szab határt az uralomnak, akkor kiszámíthatjuk, hogy az öröklés rendjében körülbelül 20 éves fiúra számíthattak. $20 + 40$ az éppen hatvan év, s a délszláv nagycsaládban is hatvan éves korában kell megválnia a hatalomtól a nagycsalád „munkaképtelen” fejének.

Mindezek alapján úgy látom, hogy nem minden alap nélkül vetem fel a kérdést, hogy vajjon a magyar nagycsaládban s különösen a fejedelmi családban nem élt-e még a honfoglalás korában a fiatalabb fiú öröklésjogának a hatalom átvételében is megnyilatkozó szokása? Ezt a szokást azonban csak különösen nagyjelentőségű alkalmakkor elevenítették fel, s fokozott varázshatást várhattak tőle. Erre a kérdésre csak népünk jogszokásainak alaposabb ismerete adhat feleletet.

5. A nagycsalád fejének korlátlan hatalma. Munkafelosztás. A családfő korlátlan hatalmát már az előző részben leírtam. Családja felett élet és halál ura volt, hűtlen feleségét megölhette, a nélkül, hogy azért számolnia kellett volna. A nagyváradi tüzesvaspróbák jegyzőkönyveiből meg arról értesülünk, hogy hatalma még a XIII. században is olyan nagy volt, hogy gyermekeit eladhatta, vagy zálogba vehette.

A magyar népi szokások között még számos olyant találhatunk manapság is, amelyben elevenen él az, hogy egykor a család feje papja is volt családjának. Szendrey Zsigmond állította össze az erre vonatkozó néprajzi gyűjtések eredményét: „A gazda rakja Flóriánkor s más újtűznapokon az acélkovás tüzet — füstöli körül gonoszjárónapokon az istállót, s tüzi az ajtókra és ablakokra, meg a búzaföld négy sarkába a gonosztávoltartó vadrózsát, — ő kerüli meg földjét bizonyos jelesnapok hajnalán a tolvajok, állati és növényi élősdiek ellen, vagy gabonaasztagját villámlós időben, — végzi az eke és vetőkészség megvarázslását, — kezdi meg a szántást, vetést, aratást és kaszálást, — húzza le ingével a szemmel vert tinót és ökröt, — veszi át a csikóstól és ökréstől a pásztorok vesszeit, — eteti meg szenteste a lábasjószágot, — kerüli meg az új férficseleddel az istállót,

— teszi kalapját az elszületett kis csikó fejére, — eresztí kötélén át az istállóba a vásáron vett állatot stb.“

E szokások egyrésze a földműveléssel kapcsolatos, nyilvánvaló, hogy ezek között sok olyan kell legyen, amit akkor tanultunk meg, amikor erőteljesebben láttunk neki a szántás-vetésnek. Az állatállománnyal kapcsolatos szokások javarésze ősi soron való örökségnek tekinthető.

A nagycsalád munkafelosztásának enlékét a göcsejiek-nél Gönczi Ferenc figyelte meg: „A férfiak közül az igás lovakkal kettő foglalkozott, a harmadik férfi az ökröket gondozta, a negyedik volt a tehenes, az ötödik a borjúkra viselt gondot, néhol kanász is volt, a növendék gyermekek pedig azt dolgoztak, amit parancsoltak nekik. A fogadott férficseléd az egyik férficsalád szerepét töltötte be: ökröt-etetőbéres, tehenes, kanász vagy kiskocsis volt. Minden férfi a maga istállójában foglalatzkodott.

A fehérnépnél szintén ki volt vetve a munka. Az öreg-, vagy háziasszony után következő öregebb nő sütött, edényt tisztogatott, a másik a hízódisznot etette, a harmadik a kijáró disznókról gondoskodott, a negyedik a tehenet fejte meg, az ötödik tüzet rakott, fát hordott a konyhára vagy söpört. Ez utóbbi, ha nőcseléd nem volt a háznál, a legfiatalabb asszonyra vagy munkasorban levő felnőtt lányra hárult. A kenyérsütést az „alantasabb“, vagyis fiatal asszonyok sorszerint „szeribe“, felváltva végezték. A fiatalabb asszonyoknak az öregebbek parancsolhattak, s nekik minden elmentmondás nélkül szót kellett fogadni. A jogok tehát felülről lefele mindig kisebbedtek. Közösén munkálták a lent és a kendert. A cselédek a családdal együtt ettek“.

Ime a pontos rangsorolás és munkafelosztás, ilyen tiszta képet sem a finn-ugor, sem a török-tatár népekről szóló tudósításokban nem olvashatunk. A nagycsalád tökéletes rendje 1000 éven keresztül szinte változatlanul megtartotta szerkezetét, nem volt ok a változtatásra, mert a munkafelosztás természeti alapokon nyugodott, s így a mindenkori termelési rendnek rugalmasan megfelelt.

6. *A nő helyzete a családban.* Itt egy csoportban tárgyalom azokat a jelenségeket, amelyeket a nagycsalád jellegzetességeinek felsorolásakor a 6—8 és 11—12. pontok alatt ismertettem. A házassági szokásokat itt nem tárgyalom, mert arra külön keríték sort. Elöljáróban csak annyit

jegyzek meg, hogy nálunk is megvolt a lánynak vétel útján való házassága, s megvolt a színleges leányrablás szokása is.

A családjánya bizonyos mértékben épen úgy képviseli a családot női mivoltával, mint az apa férfiasságával. Ismét Szendrey Zsigmond adatgyűjtését idézve: „... gonosztávtartó, termésvarázsló és házhozköthő varázslások a gazdaszszony cselekvései is. Ő eteti s itatja a tüzet, — kerüli meg a káros állatok és növények ellen a kender- és zöldségföldet, — kezdi meg a kapálást és gyomlálást, — húzza le ingével a szemmel vert üszőt és tehenet, — veszi át a tehenestől és kondástól a pásztorok vesszeit, — tartja jól szentesti morzsával a baromfiakat, — vezeti a tűzhely körül az új leánycselédet, — ereszti a kiskapu küszöbére terített kötényén át a vásáron vett aprómarhát stb“.

A nő helyét a munkafelosztásban már láttuk. A nagycsaládban levő alárendelt helyzetüknek ma is számos maradványa van. Göcsejben: „... a patriarchális élet idején csak a férfiak ülhetek az asztal mellett, a fal mellett húzódó karospadokon volt a helyük, míg a nők az asztal másik két — szabad oldalánál állottak. Nem volt szabad ülve enniök... Azt mondják, hogy az ülve evő lány sohasem ment volna férjhez, mivel mindenki butának tartotta volna... A lányok, mielőtt szájukhoz veszik a kanalat (közös tálból folyt az étkezés), elfordulnak, s úgy teszik szájukba az ételt“.

Pontosan így ismertük meg (elfordulás, arc eltakarása, elkülönítés) a keleti nagycsaládokban is. Az étkezés tulajdonképpen szertartás volt, s ez magyarázza, hogy a nők nem vehettek benne részt. Vagy állanak még ma is, s a fiatal (még meg nem termékenyített) lányok elfordítják fejüket, vagy teljesen külön helyet kapnak a szoba másik részében. Ez az altaji jurtok férfi és nőoldal beosztására emlékeztet. Ezt a beosztást nemcsak a bezdédi temetőben találjuk meg, hanem az ipolymenti magyarságnál még nemrég is szokásban volt, hogy az első szobában aludtak a férfiak, a második szoba pedig az asszonyok szobája volt. Ez a felosztás elevenen maradt meg azokban a szertartásokban is, amelyek évezredes szokásokat őriznek. Így például a szlavóniai magyaroknál a lakodalomban középre s jobboldalra kerül a férfinép s a fiúgyermek, baloldalra pedig az asszonynép. Az öregasszonyok kint rekednek a füstös házban, s ott egy tálból eddegélnek.

Emléke maradt annak is, hogy a magyar nagycsaládban a nő a család tulajdona volt, s így éppen úgy öröklődött, mint más vagyontárgy. A magyar régiségből két kitűnő példát idézhetek ennek bizonyosságául. Géza halála után Kopány — az Árpád-család legidősebb férfitagja — feleségül akarja venni Géza feleségét, Saroltot. Szent István pedig megtiltja az özvegy házasságra kényszerítését, de csak akkor, ha már gyermeke van (II, 24). Ezt a szokást levíratús néven ismertük meg az előző keleti példákban. Az ázsiai hiung-nu adatok nyíltan meg is mondták, hogy miért volt erre szükség: „... mivel ellenükre van minden veszteség, amely nemzetségüket érhetné“. Ebből úgy látszik, hogy az asszonnyal adott hozomány bizonyos ideig az asszony családjának, illetőleg pontosabban az asszonynak személyes tulajdona maradt. A jó házasság próbatételeként emlegetett hét tél, hét nyár azt jelentette, hogy ennek eltelte után váltott az asszony hozománya a nagycsalád vagyonának szerves részévé. A honfoglaláskori női sírok egyrészében olyan jelenségeket tapasztaltam, amelyekből arra következtethettem, hogy az asszony hozománya jórészt magával vitte a sírba. Erről később részletesebben írok.

A korai Árpádkorban a lányok a kiházásításukkor kapott hozományon kívül semmiféle részesedést nem kapnak a családi vagyonból. Ez annak is bizonyítéka, hogy a tisztán férfiágon számított rokonságból a lány férjhezmenetelkor kiesik. A vagyon ugyanis, mint látni fogjuk, nem csak anyagi, hanem szellemi közösség is volt. Az aranybulla kora óta kezdődik csak meg a leányági öröklés elrendelése. Amíg a lányok a családban voltak, teljesen apjuk, bátyjaik s idősebb nőrokonaik parancsa alatt állottak. A váradi tüzesvaspróbákból tudjuk, hogy a fiútestvérek el is adhatták nénjeiket.

A magyar nyelv szókincse még tisztán őrzi ennek a családi állapotnak emlékét. Az erre vonatkozó kifejezéseket Munkácsy Bernát gyűjtötte egybe: „A „kisebbik uram“, vagy mint néhol mondják, „kis uram“, a férj öccse értelmében, épúgy, mint a „nagyobbik uram“, vagy „öregebbik uram“ a férj bátyja értelmében a ház és birtokközösség rendszerére utal, amelyben mindegyik fítestvér az asszonynak bizonyos határig ura, gazdája. Egybehangzó módon nevezi Győr vidékén a menyecske férje hugát, Fehér megyében férje öccsének feleségét „kisebbik asszonyomnak“,

s férje nénjét, illetőleg férje bátyjának feleségét „öregebbik asszonyom“-nak. Mindebből nem következik sem a férjek, sem a feleségek közössége. Idetartozik a „másik apa“ és „másik anya“ kifejezés is, nagybátyja és nagynénje értelemben.“

Nyelvünk szólásai tehát világosan megmutatják, hogy mi volt a családba került új menyecske helyzete a család férfi- s nőtagjai között. Nézzük most meg, hogy vajjon a házasságkor nálunk is megvolt-e a vérrokonság olyan nagyfokú számontartása, mint a rokonnépeknél. A házassági tilalmakat csak akkor értjük meg, ha tudjuk, s erről később is esik még szó, hogy a nagyobb falvaknál, községeknél egy-egy utca eredetileg egy-egy nagycsalád, illetőleg rokon nagycsalád-kötélék (had) szállása volt. Ha ezt szem előtt tartva olvassuk a matyókról vagy az ország más vidékeiről való tudósításokat, egyszeriben látni fogjuk, hogy milyen szigorú tilalmak állottak még a nagyon távolról rokon családok fiataljai előtt is. Tagányi Károly törvényté váltott régi szokásjogunk alapján azt mondja, hogy Werbőczy korában csak negyedízigen tiltották a házasságot, de felteszi, hogy régebben nálunk is hetedízigen tartották számon a házassági tilalmat jelentő vérrokonságot.

Mindezeket az adatokat egybevetve a rokonnépeknél megismert dolgokkal azt mondhatjuk, hogy a honfoglalás-kori magyar nő helyzete éppen olyan volt a nagycsaládon belül s kívül mint bármelyik keleti rokonunké.

7 *A család összetartása.* Néhány példáját a vagyonközösség tárgyalásakor már idéztem, s további bizonyítékait mutatom majd be a település tárgyalásakor. A legfiatalabb fiú különleges jogait már láttuk. A többi fiúk „megházasodnak“, azaz új házat építenek az ősi földön. A faluba településkor ez az ősi föld egy nagyobbacska telek volt. Ezen a telken a család szaporodásával különleges, zsúfolt épülettömb keletkezett. A zsúfoltan beépített telkek egymásmellettiségéből pedig a magyar falu jellegzetes képe bontakozott ki. A Magyarság Néprajzában Bátky Zsigmond tömören így jellemzi ezt a településformát: „Kiderült, hogy az ilyen falu földjét rokoncsaládok, palócosan-kumosan „hadak“ szállták meg valamikor... az első foglalkó módjára ülték meg. A belsőség egyes darabjain hadak szerint megosztzkodtak s a maga részén minden „had“ tetszése szerint épít-

kezett. Mikor azután a közösséghez érthetőleg ragaszkodó had megszorodott, az ősi földet tovább-tovább osztották s mind sűrűbben beépítették, mit sem törődve a szomszéd haddal, a közlekedés érdekeivel. Így keletkeztek azok a „szer“-ek, „szeg“-ek, „zug“-ok, amelyeknek ősi portáin néha öt ház is épült egymás mögé, úgyhogy a legbelső gazdájának — mielőtt a hatóság a zugokat megnyitotta, — négy udvaron is át kellett vergődnie, hogy a magáéba juthasson. „Nem igen kertelik el a telkeket“ — olvassuk az udvarhelymegyei Siklódról, — „a vérrokonok éppen nem, az ösvények pedig keresztül-kasul kigyóznak a falun, udvaron, kerten, néha csűrön át is; a figyelmes gazda még „hágcsót“ is szerkeszt a kerítésre, hogy könnyebb legyen az átkelés“. Utca hát valóban nem volt, még csak e nevet sem ismerték. Az egyes falurészeket, szegeket, végeket, Erdélyben még a házak közt folydogáló csermelyeket is az ott lakó hadakról nevezték el“. Nemcsak a hadas települést ismerhettük meg ebből, hanem figyeljük meg azt is, hogy miképen kerül nyelvünkbe egy, ma általán használt kölcsönzó, az „utca“. A szó szláv szó, nekünk nem volt rá szavunk, azért mert nem is ismertük azt a fogalmat, amelyet megjelölt.

A fentiek megértéséhez ismernünk kell még azt is, hogy mikor következett be a „válakozás“, vagyis mikor költöztek a fiúk külön házba, válottak „házassá“. A szétválás, a birtok szétosztása okleveleink szerint is ünnepélyesen történt. Nézzük, miképen ment végbe a palócoknál. Istvánffy kitűnő leírásából részletekbe menően ismerjük a palóc „válakozást“. Először is annyi házat építettek a módosabb palócok a közös telken, ahány részre szétválott a család. A szétválás oka rendesen a túlszorodás volt. A vagyon felosztását a férfiak jelenlétében a nagycsalád feje végezte el, az asszonyok nem lehettek jelen, semmiféle szavuk nem volt az osztozkodásban. Az ünnepség azzal kezdődött, hogy a gazda a kenyeret annyi darabra szelte, ahány részre bomlott a család, majd egyenlő részekre osztotta az ingókat s ingatlanokat. Ha ez nem volt lehetséges, közös megegyezéssel pótolták másvalamivel, azt, akinek egyikből vagy másiból kevesebb jutott. Úgy gondolom, hogy a „kenyértörésre kerül sor“ kifejezésünk ennek a szokásnak őrző emlékét. A szólás-mondást az egész magyarság mindenütt egyformán érti, ez bizonyítja egyúttal, hogy a mondás

alapjául szolgáló cselekmény is általános kellett legyen. Az elosztott részekből a legfiatalabb választott először, s sorban visszafelé ment a választás joga, a legidősebb került sorra legutoljára. Néha az osztás nyílhúzással ment. A békességben végzett „válakozás“ után nagy lakomát rendeztek, s erre még a tizedik ági rokont is meghívták. Fontos ez a végző áldomás az összes rokonok jelenlétében, mert a régi magyarságban ezek tanúságtétele és emlékezése helyettesítette az okmányt. Előbb láttuk már, hogy az osztálynál az apai házban a legfiatalabb fiú maradt meg. Szendrey Ákos több példával igazolja, hogy a palócoknál megfigyelt szokás országos elterjedésű lehetett, tehát egysegesen ment végbe az egész magyarlakta területen. Ez a szokás ősiségét bizonyítja. A legfiatalabb fiú jogáról, a munkafelosztásról, a nyilak szerinti rangsorolásról mondtak után azt hiszem, hogy a szokás még honfoglaláskori örökség.

A szétoszlás azonban nem jelentette azt, hogy a nagycsalád belső rendje is megbomlik. Az egymást segítés országszerte megfigyelhető. A palócokról olvassuk, hogy „talpra áll minden ember, ha a had közös becsületéről vagy sorsáról van szó“. Ez nyilván a vérbosszú elhalványult emlékét is magában rejtí. Fontos a számunkra az az ősi szokás, hogy nem engedik, pl. Máramarosban az elszegényedett rokont koldulni, eltartását kiosztják egymás között, s gondoskodnak róla haláláig. A török nagycsaládok szálláshelyein, mint láttuk, külön helye van az elszegényedett rokonoknak.

A nagycsalád azonban nemcsak életében marad együtt, hanem halálában is. Ez számomra talán a legfontosabb tény, mert lehetővé teszi a honfoglaláskori temetőknek s a nagycsaládrendszernek végleges egyeztetését. Sajnos, éppen ezt a tényt nem nagyon figyelték meg. Sok kitűnő dolgozat számol be a temetők művészetéről, a fejfák faragásáról stb., de azt, hogy a régi temetőkbe hogyan temetkeztek, nem jegyezték fel. Két adatom van csupán a magyar népi temetkezésre. Az egyik a Székelyföldről való, s édesapámtól tudom, a másik a Tiszavidékről, s Kovács László szívességéből ismerem. Mivel azonban e két adat egymástól térben s származásban is messzeeső területekről való, nyugodtan mondhatjuk, hogy nem véletlen ez a találkozás, hanem ősi javakat őriz a két messzefekvő falu

temetője. Abásfalván (Udvarhely m.) és Tiszacsegén (Hajdu m.) ugyanis a temetőket úgy telepítették, hogy a temető számára kihasított területét a faluban lakó nagycsaládok előre szétosztották, még hozzá ugyanabban a rendben, ahogyan a faluban is települtek. Így a temető szó szerint a halott falu volt, mindazok a törvények megvannak benne, amelyek a falu rendjét megszabják. Biztos vagyok, hogyha ez irányban megindul az adatgyűjtés, akkor nemcsak a falu rendje szerint temetett családokat találunk majd, hanem az egyes családokon belül is megtaláljuk a család egykori rendjének megfelelő temetési sorrendet. A családi temetkezés emlékét az országban szerte s másutt is, a rangosabb családok kriptás temetőhelyei őrzik.

8. *A rangsor kérdése és a jobb- s balszárnyra való oszlás.* A magyar régiségből, továbbá a magyar népi nagycsalád emlékeiből az előzőkben több példát hoztam fel a családi, nemzetségi, törzsi s végül törzsszövetségi (állami) rangsorolás, továbbá a jobb- s balszárnyra oszlásra. A török törzsek ismertetésekor láttuk, hogy a rangsor kérdésének próbaköve a helyjelölés és az ültetésrend. Herkely Károly könyve nyomán közlök egy ültetésrendet a matyó nagycsalád életéből.

Mezőkövesden az asztal a szobának utcai s udvari fala mellett van. Az asztalnak a szoba sarkához közeleső udvari oldalán ül a nagyapa vagy dédapa. A többiek sorrendje a következő (25. kép):

- Jobbszárny:* 1. Legidősebb fiú.
2. Szolga.
3. A sorrendben következő fiú (1).
4. Az utána következő (2).
5. A harmadik soronkövetkező (3).

- Balszárny:* 1. A legkisebbik fiú.
2. Az utána következő suhanc.
3. A legkisebb suhanc.
4. A középső suhanc.

Tulajdonképen tehát a legkisebbik fiú kivételével a nagycsalád fejétől jobbra haladva, mindig alacsonyabb rangú családtagok ülnek. A jobboldali második helyre

kerül a szolgál, nyilván az után a munka után illeti meg ez a hely, amelyet végez. A férfiak elosztásában tehát mai napig örződik a bal- és jobbszárny rangkülönbségének emléke, s e két szárnyon születésük sorrendjében kapnak helyet a család férfitagjai.

Az Ipoly-menti magyarságnál megismertük annak maradványát is, hogy a nőket a házban is elkülönítik. A lakodalmas ház alaprajza meg világosan mutatja, hogy a nők helye a balszárnyon van. E két oldal emlékét megtaláljuk a fogantatási, terhességi és születési szokásokban is. Kiss Lajos például arról tudósít, hogy Hódmezővásárhelyen: „arra is figyel a fiatal férj, hogy a legelső lefekvésnél (az asszony) baloldalára feküdjön, mert akkor fiuk lesz, míg ha a jobboldalra talál lefeküdni, akkor bizonyosan lány születik“. Privigyén pedig azt hiszik, hogyha a másállapotban levő asszony előtt földre ejtenek valamit, s ő jobbkézszel nyúl utána, akkor fia lesz, ha ballal, akkor lánya születik. A két adat között nincsen ellentmondás, mert az asszony baloldalára fekvő férj számára felesége a jobboldalon van. A fogantatás-varázslatban éppen úgy, mint a nemre való jóslásban, a jobboldal a fiú, a bal pedig a lány oldala. (A lakodalmas ház: 25. kép.)

Vizsgáljuk most meg azt a néhány egykorú adatot, amely a honfoglalás s az utána következő száz esztendőből rendelkezésünkre áll. Hóman Bálint forráskutatásai eredményeként felülvizsgálta az Árpádok családfáját s első szállásait. Ha az általa megrajzolt térképeket nemzedékekre bontjuk szét, akkor meglepő módon igazolódik mindaz, amit a családi településről mondtam. A munkát Hóman térképeinek szétbontásával elkezdtem, s az eredményt vázlatosan a következőkben mutatom be. Ezek a vázlatok egyúttal magyarázatát adják a nagy lelőhelytérképbe írt neveknek is.

1. réteg. Árpád és fiai:

Jobbszárny	←— —→	Balszárny
	Árpád	
1 (Levente?)		Üllő 4 (3?)
3 (4,) Jutas		Solt 5
2 Tarhos		

Ezek szerint Árpád és fiai letelepedésekor is érvényesült a két szárnyra osztott településrend. Levente korán, talán még a honfoglalás előtt meghalhatott, mert szállását nem őrzi helynév. De hogy a jobbszárnyra került volt, vagy az a hely illette meg, mutatja, hogy fiának, Kálnak birtokai a Balaton felett találhatóak. A fiúk sorrendje nem mutatkozik meg világosan, valószínű azonban, hogy a két fiatalabb, Üllő (?) és Solt került a balszárnyra. A legfiatalabb mindenesetre a balszárny végén kapott helyet.

2. réteg.

Jobbszárny	← →	Balszárny
	Solt	
Jutas fia: Vál		Solt fia: Taksony
Levente fia: Kál		Üllő fia: Tas.
Tarhos fia: Tevel		

Solt fejedelem korában tehát mindegyik szárny nagyjából apai örökét foglalta el, csak fiát sikerült a balszárnyon eggyel előkelőbb helyre hoznia. Emlékezzünk csak vissza, a nomád családok rendjén milyen nehezen tehetett változtatást még a hatalomra jutott fejedelem is. Géza korában e rend részleges megváltozásából meg kell éreznünk az erőskezü embert:

3. réteg.

Jobbszárny	← →	Balszárny
	Géza	
testvére: Mihály		sógora: Doboka
Mihály fia: Vászoly		annak fia: Csanád.

Természetesen a többi Árpád-ivadék nagyjából megtartotta e korban helyét, de az itt-ott szétszórtan feltűnő nevek mutatják, hogy Géza szétütött közöttük. Géza a gyulával való kapcsolatokban, úgy látszik, addig ment, hogy a felesége rokonságát telepítette a balszárnyra. Aki az eddigieket figyelemmel kísérte, annak nem kell magyaráznom, hogy ez az akkori magyarság szemében forradalmi tett volt, viszont Gézának megnyerte a gyulák családját.

Az eredmény nem mentes az ellentmondásoktól. Ilyen ellentmondás figyelhető meg Tarhos utódjainál. Tarhos fia Tevel ugyanis apja baloldalán kap helyet, az ő fia, tehát

Tarhos unokája, nagyapja jobbára kerül. Sajnos, ezek majdnem kiküszöbölhetetlenek egyelőre, mert még az Árpádok gazdag családfája is eléggé hiányos. Úgy látszik, a későbbi idők krónikásai csak a korukig fennmaradt családfákkal dolgozhattak, s a kihalt családok emléke kiveszett. Szinte képtelenség feltételezni, hogy csak Árpádnak lett volna öt fia, utódainak már csak egy, legfennebb két fiúgyermek született volna. Lehetséges, hogy a feljegyzések hiányosságának nem annyira az oldalágak kihalása az oka, hanem az, hogy csak az egymásra következő nagycsaládok fejeinek neve maradt fent, s ezért tudunk Géza kivételével csak egy-egy fiúról. Az első szállásterület elnevezéséről szólva részletesebben indokolom ezt a véleményemet.

Mindezek alapján azt mondhatom, hogy mind a népi, mind pedig a fejedelmi nagycsaládban megvolt a család jobb- és balszárnyra osztása, s a két szárnyon a család férfitagjai születési sorrendben foglaltak helyet. A jobbszárny volt az előkelőbb.

Nézzük most, hogy vajjon van-e emléke a magyar nagycsaládi rendben annak, hogy az étel felosztásának is volt szerepe? Láttuk, hogy az étel felosztása a török nagycsaládokban szerves következménye s egyúttal képviselője a család rendjének. Az ételfelosztásról Győrffy István néhai tanáromtól hallottam részleteket. Az alföldi pásztoréletben mai napig is szépen követhető az egykori gondos elosztás néhány emléke. Kovács László baráti közléséből tudom, hogy családjában (régii nemes pásztorfamilia) a következő szokások uralkodtak: Ha juhot öltek, akkor a juh fejét mindig a család legidősebb férfitagja (nagyapa, apa) kapta. Fiai s lányai még akkor is eljuttatták a juh fejét, ha messze kint laktak a tanyán. Rendszerint úgy intézték a tanyaiak a juh vágását, hogy olyankorra essék, amikor hetivásárra bemennek a községbe. Ilyenkor más húsrészekkel együtt magukkal hozták a juh fejét is. Így néha 3—4 juhfej is volt a családban. Az asztalnál az öreg ünnepélyesen bontotta szét a megfőtt fejet s adta ki kinek-kinek azt a részét, amelyik járt, vagy amit legjobban szeretett. Ha az öreg meghalt, akkor egyideig feleségének, majd a család soron következő legidősebb tagjának járt a juhfej. Disznóöléskor hátgerinc és tokapecsenye volt az öreg joga, s ezt meg is kapta a család minden tagjától. A régi közös étke-

zés és vagyonközösség emlékét őrzi még az a szokás is, hogy disznóölés után a rokonok meg a szomszédok (eredetileg ugyancsak rokonok) orját kapnak mutatóba. Emlékezzünk arra, hogy Radloff arról tudósított, hogy a belső-ázsiai temetőkben a halottak mellén (tehát szájuk előtt) juhgerinc-darabokat talált.

Nem lehet ezek után kétséges, hogy a honfoglaláskori magyar nagycsaládra éppen úgy jellemző volt az étel pontos és rangsor szerinti felosztása, mint ahogyan azt a rokonnépeknél megismertük.

Összefoglalás. Úgy gondolom, hogy a fenti adatszemből mindenki meggyőződhetett arról, hogy a honfoglaló magyarság családi, nemzetségi s bizonyos fokig törzsi és állami szervezete a nagycsalád rendjén nyugodott. Nem is célom itt az adatok újból való felsorolása. Inkább csak azért tartom szükségesnek ezt az összegezést, hogy a következő fejezet elé bevezetőként szolgáljon.

A magyarság tehát nagycsaládokban élt. Vér- és vagyonközösségéhez a szegényebb rokonok s szívesen látott jövevények is csatlakozhattak. Ezeknek azonban meg volt szabva helye és munkája. A családban is pontosan meghatározott rend uralkodott. A korban s így rangban is idősebb fiúk családjukkal együtt az előkelő jobbszárnyon, a fiatalabbak s a még férjhez nem ment lányok a csatlakozott rokonsággal együtt a balszárnyon kaptak helyet. Ez a felosztás a nagycsaládban egyesült kisebb családi egységekben is megvolt, az előkelőbb jobboldal a férfit illette. A fiúgyermek 10 éves koruktól kezdve számíttanak a család teljesjogú tagjaiként. Ezt nemcsak a törvényekből tudhatjuk meg. Emlékezzünk arra, hogy a kenéz-lői második ásatáskor a nagycsalád fejének jobboldalára került gyermeket férfinak kijáró öltözetben s móddal temették el. A fiúk közül a legkisebbik (10 évnél azonban idősebb) örökölte az apai házat, s ő volt a családi tűzhely őrzője.

A család felett korlátlan hatalommal rendelkezett a nagycsalád feje, a rangban idősebb mindig parancsolója volt a rangban alatta levőnek, s a nők pedig engedelmeskedni tartoztak a férfiaknak. A családanyának a nők közt hasonló szerep jutott, mint a családfőnek. A családfő tartozott gondoskodni a család testi s lelki termékenységének

fenntartásáról, s ugyanígy ki kellett terjedjen gondja a család minden javára. Ő volt a család papja is. Uralma termékenységgel függött össze, tehát előregedésekor át kellett adnia helyét az utána következőnek. Valószínűleg régebben ilyenkor feláldozták, nagy termékenységi szertartás közepette az öreget. Az utódlás elég rugalmas törvények szerint történt, elvileg a család legidősebb férfitagja örökölte az uralmat, gyakorlatban azonban néha felújították azt, hogy a családi tűzhely öre, a legfiatalabb került helyére. A legfiatalabb kivétel nélkül mindig apja házáat s vele tűzhelyét örökölte. A legidősebb alkalmatlansága esetén az utána következőre, vagy a családi tanács által arra legalkalmasabbnak tartottra hárult a kormányzás feladata. A nagycsalád feje csak intézkedett és felügyelt, parancsainak végrehajtója helyettese volt.

A nők helyzetét már láttuk, hozzá kell fűznünk, hogy a családba házasodott nők a család tulajdonainak számítottak, s hozományuk hét év elteltével a család vagyonát gyarapította. Éppen vagyon-voltuk indokolta azt, hogy nem engedték ki az asszonyt a család kötelékéből férje halála után sem, hanem volt férje valamelyik fítestvére vette feleségül. A nők nem vehettek részt a közös étkezéseken és az áldozatokon. A családból férjhez ment lány új családja kötelékébe tartozott, s ezért a leszármazást (rokonságot) csak férfiágon számolták. Úgy látszik, hogy a honfoglaló magyarság egyes törzseinél (?) divatban volt még a külön asszonyház (bezdédi temetőben külön kerültek az asszonyok!). Az is lehetséges, hogy a honfoglaló magyarság kisebb töredékeiben még élt az anyajogú nagycsalád valamilyen formája. Legalább is más kézenfekvő magyarázatot nem tudnék adni azoknak a kis sír-számú temetőknek, ahol a temető középpontjában asszony fekszik, s egyúttal az ő sírja a leggazdagabb valamennyi között. Úgy látszik, hogy a honfoglaló magyarságnál nem volt külön szolga, vagy paraszti osztály, hanem a társadalom alapja a családon belüli munkamegosztás volt. Egy-egy család önálló és önellátó gazdasági egység volt. Az elszegényedett rokonság sem került szolgasorba, hanem helyet talált ebben a termelési egységben. Tudjuk ugyan, hogy mind Déloroszországban, mind pedig mai hazánkban voltak rab-szolgák, de ezek inkább eladásra való árucikkek voltak, semmint a gazdaságban felhasznált munkaerők. A hencidai

temető az első, ahol nagyobb tömegű szolgarétegre akadunk. Ezek már nem kerültek be a családba, hanem mint alávetett réteg állottak munkába. Ez a temető közvetlenül a királyság megalakulása előtti időből való, s úgy hiszem, az erősebb helyhezkööttség következtében meginduló nagyobbarányú földművelés indította meg az eredetileg nagyobb rétegeződés nélküli társadalmunk szétválását. A nagycsaládi szervezet ereje azonban egyelőre lehetetlenné tette azt, hogy a honfoglaló nép rétegeződjék. A hencidai temető szolganépe talán gepidával és szlávval kevert avar töredékből állott.

A temetőkből, úgy látszik, hogy a honfoglaló nagycsaládok az első foglalo (családi ős) idejében meglevő csalárendhez ragaszkodtak, s ezért azok, akik még az ő uralma alatt állottak, melléje temetkeztek. Ez lehetett egyik oka annak, hogy a kenézlői temetők későbbi soraiban az előkelő szárnyra már senki sem temetkezett. Másik okként arra is gondolhatunk, hogy a honfoglalás utáni 2—3 nemzedék idejében jutott a család természetes szaporodása annyira, hogy a kirajzás megkezdődhessék, s tényleg ekkor indul meg az addig zárt törzsi kötelékek szétbomlása is. A családok több részre szakadnak, az idősebb fiúk új területet szállanak meg. E két valószínű ok közül addig nem választhatunk, míg újabb hitelesen feltárt temetőkben nem tudjuk e folyamatot nyomon követni. Nagyon valószínűnek tartom, hogy mindkét ok, esetleg más, még nem sejtett okok is szerepeltek abban, hogy a temetőkben kihagyott helyekre nem temetkeztek azok, akiknek az a hely járt volna.

A magyar nagycsalád nemcsak vagyon-, vér- és munkaközösség volt, hanem megbonthatatlan mágikus egység is. A mágikus egységet, a szétbomlás után is, megtartotta a közös ős tisztelete. (XXI. tábla.)

A másvilágról való hitüknek megfelelően a család a másvilágon ugyanabban a szerkezetben él tovább, mint ezen a földön. Éppen ezért a temetéskor gondosan megtartották kinek-kinek a nekijáró helyét. Ugyanaz a hely illette meg a temetőben is az elhunytat, mint ami életében kijárt neki. Ezt a rendet akkor is megtartották, amikor a szükség (közös téli szállás) vagy a törvények egy helyre kényszerítettek több családot.

A temetőkből értékes adatokat kaphattunk a családfő

korlátlan hatalmára. A gyermekeket ugyanis nem a szülők mellé temették, hanem a nagycsalád feje mellé.

Úgy látszik, hogy a rangsort nyilak szerint állapították meg. A családfőt, illetve a legtöbb, az alacsonyabb rangúakat pedig mind kevesebb s kevesebb rész, illetőleg jog illette. A nyíl később éppen a birtokosztáskor szerepel a magyar régiségben. A felhozott példák azt mutatják, hogy ezt a szerepét nem a honfoglalás korában, hanem még jóval előbb, keleten kapta meg, ahol a törzsi felosztás megnevezésében, s valószínűleg rangsor-szerepben is találkozunk ezzel a fogalommal.

A temetőkből kapunk részben feleletet arra is, hogy a nagy vagyonszösségen belül mi volt az egyén magántulajdonának szerepe. A férfiaknál a ruha s a fegyverzet, az asszonyoknál pedig ruha s ékszerféle került a sírba. Mindkettő hátafelé is magával vihetett. A többiről gondoskodott a másvilágon rá váró nagycsalád, amelynek a földön bemutatott áldozatok révén, mindabban része volt, amit a halott odahagyott utódainak.

Az ilyenféleképpen egybeötvöződött nagycsalád kifele zárt egység volt, egyformán részesedett a családot ért jó dolgokban vagy büntetésekben. A sérelmekért egyöntetűen vállalták a vérbosszút.

Ha összevetjük a magyar temetők térrajzait a közölt török település- és ültetésrendekkel, akkor láthatjuk, hogy a kettő közötti egyezés tökéletes. Sajnos, nem volt módomban a finnugor népektől olyan gazdag adattárral szolgálni, mint a török népektől. Annál inkább sajnálatos dolog e hiány, mert a magyar nyelv szavai szerint nagycsaládunk szerkezete finnugor eredetű volt. Török jövevényszó nincsen a családra vonatkozó szókincsben. Apa, anya, ős (régén — atya), öcs, nő, fi, ángy, vő, meny, ip (ip-a), nap (nap-a), árva s a mostohaapát jelölő atval szavainkban, s a „had” kifejezésben jóformán az egész nagycsalád benne van. De a kevés finnugor adatból is nyilvánvaló, hogy településrendjük nem lehetett lényegesen más, mint a török törzseké. A temetők a nagycsaládról mondtak alapján kétségtelenné teszik, hogy a magyar nép megtelepülésének formája nem a kertes város volt. A magyar falu ősfarmája az lehetett, hogy a középben állott a családfő s tőle jobbra és balra kissé bekanyarodó ívben fiainak sátra vagy hajléka. Éppen úgy képzelem el tehát, mint a bezdédi vagy kenézlői temető-

sorokat. A jobbszárnyra idősebb fiai, a balszárnyra pedig a fiatalabb „házas“ fiai kerültek. Ide a sor végére jutottak az elszegényedett rokonok és a csatlakozott jövevények hajlékai is. A hajlékok ajtaja kelet felé nézett, s a kissé félkörös sor rendszerint vízparton állott. Ha hihetünk a néprajzi és régészeti párhuzamoknak, akkor a család temetője a víz túlsó partjára került, vagy pedig valamelyik lápban levő szigetre, hogy a visszatérni akaró halottak ne zavarják az élő család rendjét. Valószínűleg minden családnak ket-tős szállása volt. Az állandó a téli szállás, a másik meg a nyári legeltetőhelyen ideiglenesen felvert tanya-féle volt. Úgy látom, még később, a magyar város-fejlődés idején is, megőrizte egyik-másik városunk az ősi település képét. Azt hiszem, a nyugatról származtatott magyar hosszú, elnyúlt utcás településnek honfoglaláskori előzményei kell legyenek. Rendkívül tanulságos ebből a szempontból Zsigmond király idejében nálunk járt Bertrandon de la Brocquière lovag leírása Szegedről. A leírás fordítását közlöm azért, hogy megláthassuk, miszerint egy nagy állattenyésztő nép városa nem kell okvetlenül kertes város legyen.

„Szeged nyílt nagyváros és egyetlen, mintegy egy mérföldnyi hosszú utcából áll. Környéke mindennemű gabonával megáldott, termékeny szántóföld. Itt igen sok darvat és túzokot fognak, egész piacot láttam tele madarakkal, azonban igen tisztátalanul készítik és épúgy eszik. A Tisza rendkívül sok halat szolgáltat, egyetlen folyóban sem láttam oly nagy halakat.

Ugyanitt temérdek szilaj és eladásra szánt lovat láttam, ezeket nagyon jól tudják megfékezni és megszelídíteni, ez, pedig nagyon sajtáságos látványt nyújt. Mondták nekem, hogy ki három-, négyezer lovat óhajtana, e városban találhatna annyit is. A lovak oly olcsók, hogy bárki tíz magyar forintért igen szép csődört vehetne.

Szegedről elindulva egy városba érkeztem. Utam ismét szép síkságon vitt keresztül, hol a lovak vad állatokhoz hasonlóan, egészen szabadon élnek, még pedig egymást éri a sok ménes, ez az oka, hogy a szegedi piacon annyit láthatni“.

A leírás honfoglalás után majdnem hatszáz esztendővel készült.

Úgy látszik, hogy a rokon nagycsaládok valamilyen hadi

szervezetben tízes csoportokba szerveződtek. Ez nyilván még az előző hazából megmaradt vagy a honfoglaláskor kialakult szervezet volt. E 10-es rendszer nyomait megtaláljuk a bűnösségpróbákban is, s néhány magyar szigeten (pl. székelység) hosszú ideig követhetjük életét. Talán éppen e katonai szervezet megerősítése készíthette arra Szent Istvánt, hogy éppen 10 faluval építtessen egy-egy templomot. Talán van valami összefüggés a tíz nyíl törzsszövetség (onugorok, külföldön ma is így neveznek minket: ungar, hungarus, hongrois, ungur, stb.) és a tízes magyar rendszer között? Alább még visszatérek erre a kérdésre, sajnos egyelőre túl kevés az adatunk arra, hogy megoldhassuk.

A nagycsaládokból alakult nemzetségek érdekszövetsége a törzs volt. A törzs azonban nem tiszta vérközösség, hanem befogad magába (akárcsak a család is) csatlakozott elemeket, törzstörődékeket stb. A törzsek szövetsége alkotja az államot, s a magyar állam is így, a hét törzs szövetségéből alakult ki. Mind a törzset, mind pedig a törzsszövetséget ugyanazok a törvények szervezték meg, mint a nagycsaládot. A törzsszövetség élén álló nagycsalád, a fejedelem családja a szent fejedelem személyén keresztül égi magasságba emelkedett ugyan, de mégis ugyanazok a törvények szabták meg viselkedését, mint a népi nagycsaládét. Az államban azok a méretek, amelyek a családban kicsinyek, óriásira nőttek. A jobb- és baloldal égtájakká tágult. Így az ország éppen úgy kicsinyített mása volt a világmindenségnek, mint ahogyan a család sem volt más, mint a nagyvilág rendje szerint alakult kis világ. Jóval a honfoglalás előtt, az őskorban ez a fejlődés fordítva indult meg, s a világról való kép fejlődött ki a család rendje alapján. Keleten az égtájakkal bizonyos emberfajtákat jellemeznek, s az égtájak előkelőbb vagy rangban alacsonyabb népeket jeleznek. Rendszerint színnel vagy a jobb és bal kifejezéssel jelölik meg az égtáj szerinti helyzetet. A jobboldal színe mindig a fehér. Fehérvár városainkból, a „fekete magyarokról“ szóló tudósításainkból, továbbá a törzsek településéből és az országnak a fejedelem, horka és gyula, majd később a király és az ifjabb király közötti felosztásából nyilvánvaló, hogy a magyar államalkotáskor is szóhoz jutottak ezek a törvények. Ebben a távlatban nem lehet véletlen az, hogy a Képes Krónika címlapján a trónon ülő Nagy Lajostól jobbra a páncélbaöltözött urak, balra pedig a régies viseletben lévő ma-

gyar, székely s besenyő urak állanak. Ez a kép egymagában is kitűnően szemlélteti, hogy a magyar államszervezés alapjai még a honfoglalás után félévezreddel is eredeti módon színezték a családi s udvari szokásokat, éppen úgy, mint az államszervezést. (XX. tábla.)

Az apai háztól elszakadó fiúk szállásai még akkor is megtartják kezdetben a jobb- és baloldali rangsort, ha az ősi szállástól messze „házasodnak meg”. Láttuk ezt az Árpádfiak s utódaik szállásainak rétegeződéséből. A magyar településtörténelemre szép feladat vár e törvényszerűségek keresésében s elmúlásuk körülményeinek megállapításában.

E fejezetben a honfoglaláskori magyar temetők új módszerű elemzését kíséreltem meg. A kísérlet eredményeként most már kézzelfogható bizonyossággal s meglehetősen részletes-séggel tudtuk meg azt, amit eddig csak homályosan sejtettünk: a honfoglaló magyarság, mind kisebb egységeiben, mind pedig nagyobb szervezeteiben, sőt még államrendjében is a nagycsalád életformájában érkezett mai hazánkba.

A kutatásnak és a következtetéseknek határt szabott az a sajnálatos körülmény, hogy csak nagyon kevés temetőt ástak úgy ki, hogy alkalmas erre a munkamenetre. További gátat jelentett következtetéseimben, hogy az oroszországi temetők (de, sajnos, semilyen más, minket érdeklő terület temetői) nincsenek ilyen szempontból átvizsgálva, s a könyvanyag hiányossága egyelőre lehetetlenné tette számomra e munka elvégzését. Ilyenmódon sokszor ott is tartózkodtam következtetéseim kiépítésétől, ahol egyébként megtehettem volna. Magam is jól látom, hogy — e rajtam részben kívül álló okok miatt — csupán nyers vázlat az, amit a magyar nagycsaládról adhattam.

1. A megtelepedés. A honfoglaló magyarok temetőibe tehát egy-egy nagycsaládot temettek abban a rendben, amely rend az életben is összetartotta a családot. A magyarság ősi megtelepedésének formája e szerint a nagycsaládonkénti település volt. Láttuk azt, hogy népünk falvain belül, még ma is sok helyen megvan a nagycsaládok s a belőlük alakult hadak különvalósága. Arra is felelni tudunk, hogy ez az összetelepülés mikor kezdődött. A Szent István utáni temetők képe egészen más, mint pogánykori temetőinké. Sokkal több sír kerül egy temetőbe, s a temető többé nem soros már, hanem kezd hasonlítani az avar temetők zsúfolt telepítéséhez. Ebben a könyvben nem foglalkozom a Szent István utáni magyar temetők vizsgálatával, annyi azonban e rövid jellemzés után is világos lehet, hogy Szent István után megváltozott a település képe. A folyamat nem egyszerre következett be, de Szent István kora jelzi megindulását. Az a sejtésem, hogy az a magyar falukép, amelynek leírását Bátky Zsigmond összegezésében az előző fejezetben ismertettem, alapját Szent István törvényeinek köszönheti. További kialakulásához pedig Szent László és Könyves Kálmán parancsai adták meg a kényszert. Mint a bevezetésben említettem, e törvények tulajdonképpen csak a fejlődés természetes menetét siettették.

Lássuk tehát e törvényeket, hogy elemzésükkel a korábbi állapot rajzához kapunk-e segítséget. Elsőként álljon itt Szent István II. törvénykönyvének 34. fejezete: „Minden tíz falu templomot építsen és ajándékozza meg azt két házzal és ugyanannyi cseléddel, továbbá lóval és kancával, hat ökörrel és két tehénnel, harmincnégy darab apró barommal“. Szent László I. törvénykönyve 19. fejezete: „Ha valamely falu népe elhagyván az ő templomát, más helyre költözik, a püspök hatalma és a király parancsolata kényszerítse visszaszállani oda, ahonnan eltávozott.“ Végül Kálmán II. 12:1: „A mely falunak temploma vagyon, messze ne távozzék a templomtól, hogyha eltávozik, tíz pénzt fizessen bírságul és szálljon vissza“. A megismételt törvényekből arra következtethetünk, hogy a falvak nem nagyon engedelmeskedtek a parancsolatoknak. A törvények természetesen latinul vannak, s a falu, falusiak kifejezést villa, villani szóval fejezik

ki. E szó értelme kétségkívül azonos a magyar falu szó akkori értelmével, mert a továbbiakban megismerjük, hogy e szó alatt legeltetési és vagyonközösség értendő.

Lássuk egyúttal, hogy miként igyekszik Szent László (I. 25.) a falvak helyhezkötését azzal is elérni, hogy megparancsolja, miszerint a halottakat a templom mellé kell temetni. Ennek a törvénynek igazi mély értelmét később fogjuk megérteni, egyelőre csak annyit, hogy szinte lehetetlen az élő nagycsaládnak elszakadni a halott nagycsaládtól. Azt hiszem, ennek a törvénynek erélyes végrehajtása lélektanilag már meg is oldotta a templom köré való végleges megtelepülést. A törvény így szól: „A ki... nem a templom mellé temeti az ő halottjait: tizenkét napon át vezekeljen kenyéren és vizen, kalodába zárva. Ugyanígy vezekel az az úr vagy falubíró, aki a helybeli szegény vagy jövevény halottat nem a templom mellé temeti.” Ugyanezt írja elő Kálmán király is (I. 73.).

Figyeljük meg, hogy mind Szent László, mind pedig Kálmán, nemcsak a falvak elköltöztése meggátlására hoz törvényt, hanem mindkettő szorgalmazza a templom mellé való temetést is. A két törvény belső összefüggése az, amit fentebb mondtam.

A jogtörténet magyarázóí igen érdekes megjegyzést fűznek ahhoz a szentistváni törvényhez, amelyben a mancipium szóval jelöli az egyháznak adandó embereket. A kifejezést a magyar család szóval egyeztetik. Ugyanis nem egy cselédet, hanem háznépet, tehát családot jelentett. Erre később visszatérek.

Minket e törvényekkel kapcsolatban az érdekel, hogy mit neveztek a törvények falu-nak. Láttuk azt, hogy a latin szó magyar fordítása helyes. Vizsgáljuk tehát meg Pais Dezső remek nyelvészeti elemzése után a magyar szót. Pais Dezső bebizonyítja, hogy az oklevelekben előforduló folnagy (falu-nagy a falu bírója) szó nem a mai értelemben vett falusi bírót jelenti. A falu szó régen nem községet, helyhez kötött települést jelentett, hanem a nép, had, nem, ág kifejezések csoportjába tartozott s vérközösségen alapuló, együvé települt társadalmi egységet jelölt. Az előző fejezetekben írottak alapján nem kételkedem abban, hogy a magyar nagycsalád eredeti neve (a család ugyanis szláv jövevényszó) a falu volt. Ez jelölte az egyes vagy több ágra szakadt, de együvé települt vagy telepített nagycsalád-tömböt. A folnagy

pedig azonos azzal a bíróval, aki régebben a közös téli szállásra szállott nagycsaládok ügyeit, legeltetés rendjét stb. számon tartja és eligazítja, őrzi a hagyományok által megkövetelt rendet. A vezető nagycsalád feje volt a falnagy. Erre az eredményre jutunk, ha megnézzük a falvak lélekszámát s házzámát. A korai időkben egy-egy faluban mindössze néhány ház volt, s ritkán lakott benne több 25—40 embernél, gyakran még ennél kevesebb volt a lakosok száma. Ez a szám pedig éppen a nagycsalád lélekszámával azonos.

A nyelvészeti, településtörténelmi és a régészeti eredmények tehát összeértek egy pontba: a magyar település eredeti formája a nagycsalád települése volt. Ezt a felismerést további értékes eredmények felé aknázhathatjuk ki, akkor, ha korai törvényeinknek a falura vonatkozó részeit megvizsgáljuk. Nyilvánvalóvá válik, hogy e törvények legtöbbször a nagycsalád rendjét veszi alapul. Lássunk néhányat közülük. A törvény szövegébe a falu szó után mindenütt zárójelbe teszem a nagycsalád szót, hogy az eddig megismert törvényszerűségekkal könnyebben azonosíthassuk a lényegét.

A nagycsalád feje, mint korlátlan úr: „Ugyan a papok meg az ispánok hagyják meg mindenfelé a falusbíráknak (a nagycsaládok vagy aulok fejeinek), hogy vasárnaponként az ő felszólításukra minden ember, apraja, nagyja, férfia s asszonya mind templomba menjen, kivéve azokat, akik a tűzhelyet őrzik (Szent István II. 8.). Láttuk, hogy a szent tűzhely őre a család legkisebb fiúgyermeké. Ez a kifejezés közvetlenül mutatja, hogy nagycsaládról esik szó ebben a törvényben.

A nagycsalád mint mágikus egység: „Ha pedig a falu távolabb esik és a falu népe nem mehet a templomba, mégis egy közülük menjen el mindnyájok képében (Szent László I. 11 : 1.).

A nagycsalád egyetemes felelőssége és kiengesztelése: „Ha (t. i. a gyóntalan megholthoz) a rokonok és a hozzá közelállók (nagycsalád) mulasztanak el papot hívni... keserüljék meg az ő gondatlanságokat bőjtöléssel, a papok tetszése szerint (Szent István II. 11 : 1.). „Ha ispánok valamelyike megöli feleségét, felesége rokonságát (nagycsaládját) engesztelje meg 50 tinóval. Ha valamilyen vitéz teszi

ugyanazt 10, ha közrendű ember, 5 tinót fizet az asszony atyafiságának (nagy családjának). Szent István II. 14. „Ha a falu (nagy család) valakit tolvajnak kiált ki, ha nem igaz a vád, egységesen fizet, ha igaz, egységesen részesedik a tolvaj vagyonából (Szent László II. 4 : 1.). „Ha pedig a faluban (nagy családban) ellopják egy utasember lovát, a falubeliek egységesen térítik meg a kárt“ (Kálmán I. 63.). „Ha valaki embert öl, annak minden vagyona (szőlői, földjei, cseléd-sége, családja, szolgálai) kétharmadrésze a megölt rokonságát (nagy családját) illeti“ (Szent László II. 8., hasonló: II. 11.).

A büntetésben is egységes a falu: „A tolvajságért ama falu lakosai tizen-tizen csoportozzanak és a tizedik hordozza meg a kilencért a tüzes vasat. Ha tiszta lenne, a többi kilenc is tiszta leszen, ha vétkeseknek tetszenek meg, minden egyik magáért álljon próbát“ (Szent László III. 1 : 2.).

Ugyanaz a mágikus egység gondolata hozta létre azt a törvényt, hogy a család tíz tagja helyett egy tehet próbát, amelyik megengedi, hogy a családot az Isten előtt is egyik tagja (valószínűleg a családfő vagy helyettese) képviselhesse.

A törvények szövegének megismerése után s a falu szó jelentésének ismeretében visszatérek még egyszer arra a jelenségre, hogy a családban vagy a családközösségekben a 10-es rendszer volt érvényben. Szent László III. 1 : 2. törvényében tizes rendszerbe osztják a családokat (a mágikus közösség ugyanis kétségtelenné teszi, hogy itt családokról van szó!) Szent István pedig 10 nagy család számára rendeli el a templom építését. A keleti nomád népek hadseregszervezésének alapja a 10, 100, 1000, 10.000-es rendszer. Szent László idézett törvényében is tizedesekről meg századosokról hallunk. Azok után, amit az első fejezetben Géza és Szent István katonai szervezéséről mondtam, nem tartom lehetetlennek, hogy a tizes egységekbe tartozó családok egybetelepítésével Szent István egyszerre szolgálta az ország katonai érdekeit és az egyházi szervezetet. Ezek szerint tulajdonképpen a vízmenti téli szállások egységes, de ősi alapokon nyugvó rendezéséről van szó.

Az előzőekben tisztán a nagy család szervezetének szempontjából foglalkoztam az országban levő nagyobb egységek szervezetével. Most nézzük meg, hogy hogyan tükröződik ez a rendszer a településben. Ezúttal is azt a menetet

fogom követni, hogy az egész ország képéből indulok ki, s mind kisebb egységek felé szűkítem a kört, végül pedig eljutok a faluig, tehát a nagycsaládig.

A nagyobb egységekkel csak röviden foglalkozom. Szembeszökő az, hogy az ország kezdetben a három főméltóságnak megfelelően három nagy részre oszlik: középen a fejedelmi család telepszik meg, jobbszárnyán Dunántúl nyugati s déli részein a horkák, balszárnyán pedig a gyulák szállásait találjuk. A két szárny között itt is a jobbszárny az előkelőbb. Az erős központi hatalom megszervezésekor a horka méltóság beleolvad a királyéba. Szent István először e két szárny erejét igyekszik megtörni.

Ha most a bal- és jobbszárny szempontjából elemezzük azt a térképet, amelyen Hóman Bálint felrajzolta a honfoglaló magyar törzsek települését, akkor a következő képet kapjuk:

<i>Jobb:</i>	<i>Közép:</i>	<i>Bal:</i>
Horka	Árpád	Gyula
Huba		Kende
Lél		Ond
Botond		Kabarok (csatlakozott törzs).

Azok a tanulságok, amelyeket a nagycsalád elemzéséből merítettünk, annak a feltevésére vezettek, hogy a Bíborbanszületett Konstantin császárnál feljegyzett hét magyar törzs rendszere egy korábbi állapotot tükröz, amikor is még a régi Kende főhatalma alatt állott a hét törzs. A helyzet ugyanis a következő:

<i>Jobb:</i>	<i>Közép:</i>	<i>Bal:</i>
1. Nyék	4. Tarján (= Leved kende törzse)	5. Jenő
2. Megyer		6. Kér
3. Kürtgyarmat		7. Keszi.

A fejedelem s később a király is nem Magyarország, hanem a magyar nép királya. Nem a föld, hanem az ember fontos az államszervezetben. Az embernek azonban megvan végérvényesen kijelölt helye, s a településkor ezt a helyet kapja meg. A település rendjét alapjában véve legfennebb csak módosította, de nem változtathatta meg az, hogy a

hasznosítható földeken milyen földrajzi egységekben telepedtek meg. A településterület egész karéját gyepüvel védték. Mint láttuk, valószínűleg az avarok által kiépített gyeprendszeret erősítették meg őseink.

Az egyes törzsek szállásterületeit is gyepük választották el egymástól. Glaser Lajos figyelte meg, hogyha a tiszántúli törzsek településeit a régi, honfoglaláskori vízrajzi viszonyok közé helyezzük, akkor a törzsek nagyobb, zárt területeken ültek meg. Úgy látszik, hogy a törzsön belüli egységek is úgy helyezkedtek el, hogy szállásterületeiket közökkel, gyepükkel választották el egymástól. Ez még régi hagyomány. Az óhazában utazó követségek s kereskedők minduntalan panaszkodnak, hogy az egyes népeket ennyi s ennyi napi lakatlan, mocsaras vagy pusztaság terület választja el egymástól. E kisebb egységek határaitól ad némi fogalmat az a megfigyelés, amelyet Győrffy István Karcag környékén tett. Karcag határában ugyanis a török-világ előtt a szárazulat szélén sűrűn egymás mellett helyezkedtek el az apró falvacskák. Ugyanígy találunk a Szamosmentén is. Az ármentes területek, tehát a jó legelők lakatlanul maradtak. Az előző fejezetben írtam az avar gyepükről. Említettem, hogy a nyugati forrásokban leírt avar gyűrűk országvédő s kertes városokat övező gyűrűk lehettek. Ki kell itt bővítenem az ott mondottakat: lehetett e különböző nagyságú gyepügyűrűk között olyan is, amellyel egy-egy törzsi szállásterület természetes határait építették ki védelmi rendszerré. A törzsi szállásterületek között lakatlanul hagyott gyepükre királyaink rátették kezüket, s ezeken alakultak ki az első királyi megyék, a királyi család nagy birtoktestei.

Egyelőre sovány ahhoz az adattár, hogy megmondhassam, hogy vajjon a törzs településén belől is megvolt-e a jobb- és balszárnynak az a rendszere, amit a törzsszövetségben megfigyeltem. Az adatok hiánya ellenére is azt merem mondani, hogy a törzsi egységekben is meg kellett legyen az a felosztás. Ha ugyanis az ország egészében, a fejedelmi családban és a nagycsaládban megvolt, s megvan a rokonnépek törzsein belül is, akkor nálunk is meg kellett legyen. A kérdés adattára a régi magyar nemzetségi táblázatokban s birtokosztályokban lappang.

Függetlenül attól, hogy egyelőre csak feltevés az, miszerint a nemzetségek birtokfoglalásában is megvolt a rang-

sor, az mindenképen kétségtelen, hogy a szállásterületeket el kellett határolják egymástól. Márpedig kisebb területek nem mindig földrajzi egységek, s így sor kellett kerülni olyanfajta mesterséges határjelzők állítására, amilyent a keleti népek legeltetőterületeinek s szállásterületeinek határai-ról is ismerünk. 1359-ben a kalocsai káptalan jelentést tesz Karla János kun kapitány Ágasegyház nevű birtokának bejárásáról. Ebből értesülünk arról, hogy a határt hányott halmok alkotják. A határdombokba üveg poharat, késpengét, fazekat vagy két vasnyílhegyet ástak el. A dombokba temetett tárgyak peres esetekben fontos bizonyítékok voltak a terület azonosításában. Ez a szokás egyúttal megmagyarázza a „Nyilas halom“, „Csontos halom“, stb. elnevezéseket. Ilyen a „Köves halom“ is. Ez arról kapta nevét, hogy malomkövet ástak el benne. A Kunságban ilyen halmok tetején állottak a fából faragott emberalakok is, az úgynevezett kun-képek. Valószínű, hogy a kunok ezt a szokást még déloroszországi hazájukból hozták magukkal. Ámde nemcsak kun területen találjuk meg a halmoknak ezt a rendszerét. Erdély honfoglaláskori leletei között több helyről szerepel egyetlen nyílcsúcs. Az a gyanúm, hogy ezek is ilyen halmokból valók. Mátkai László nemrégiben a helynevek alapján állapított meg nemzetségi gyepüket. A „halmozás“ szokása a Székelyföldről is ismeretes. Itt megtaláljuk a Névtelen jegyző által is említett Zeguholmu s a ma is meglévő, de oklevelekből is ismert Zigholm (1216) és Szeguholm (1217) eredeti értelmét. Egy XVIII. századi levél ugyanis ezt írja Siklód-ról (Udvarhely megye): „Kőből rakott halom, három falu szegelet halma... más határt tűztek ki, a Szeghalmon túl levő Széllyhalmot“. Ezen a téren a helynévgyűjtésre még nagy feladat vár.

A le nem telepedett magyar nagycsaládoknak kettős birtoka kellett legyen. Ezt megkövetelte az állattartás. A téli és nyári szállások kettősségéről van szó, ezt helyettesítette a letelepedéskor a kertesváros. Téli szállásaink, mint láttuk, nagyobb folyók és vizek mentén voltak. Nyáron pedig az erdős, ligetes domb s hegyvidéki részekben talált jó legelőt az állatállomány. Győrffy István megfigyelte, hogy a Tiszamenti helynevek mintegy egy napi járföldnyire megismétlődnek a Mátra-Bükk-hegység tövében. Hóman Bálint pedig a honfoglaló magyar nemzetségek kettős szállásait állapította meg. „Árpád nemzetségének szállásai Fehérvár és Csepel-

sziget a solti részekkel. A Csák-nem kettős szállástelepei a vértessalji Csákvár és a fejérmegyei Szabolcstól a Dunáig terjedő síkság, a Kurszán vagy Kartal nemé a dunamenti Kurszánvár és az aszódi dombok, a Zoárd nemé Nyitra és Csallóköz, a Vérbulcsu nemé a Balaton mocsaras partja és Szombathely vidéke, az Aba nemé a Mátraalja és a Tisza partja, az Őrsur nemé a Bükk és a Sajó torkolatvidékén voltak.“

Felvetődik ezek alapján a kérdés, hogy vajjon a fiatalabb fiúk (a balszárny) nem a legeltető szállást kapták-e lakásként?

E kettős szállások rendszerét látva, megérthetjük egyúttal, hogy miért mentek a falvak messzire templomaiktól. A magyarokról író Regino, majd Liudprand is említik azt, hogy a magyarság mintegy állandóan úton van. Ámde ez nem így volt, Ottó freisingeni püspök, aki 1147-ben, tehát a honfoglalás után két és fél századdal utazott keresztül Magyarországon világosan megírja e látszólag rendszertelen vándorlások okát: „Városaikban sok a nádház, kevés faház és még kevesebb kőház van, mivel ők mindezt megvetik, hanem inkább az egész nyarat és őszt sátrak alatt töltik... Az ország kormányzását és egyéb ügyeket illetőleg nagy súlyt fektetnek a tanácskozásokra. Ezzel leginkább télen foglalkoznak, midőn lakhelyeikbe visszatérnek“. Ennél világosabb leírását a téli s nyári szállásnak sehonnan sem kaphatnók meg. Mindez pedig jó félszázaddal történt Szent László és Könyves Kálmán szigorú törvényei után. Az élet tehát csak lassan alkalmazkodott a föld és a királyok törvényeihez. Mikor pedig a sok dűlő után újra kellett kezdeni a honfoglalást, újból kialakította a kettős szállás rendszerét a tanyás településben.

Már az eddigiekben is olvashattunk arról, hogy a régi falunevek sok esetben elevenen őrzik a honfoglaláskori település emlékét. Fentebb szó volt a Szeghalom névről, az I. fejezetben meg a törzsnevekből alakult magyar falunevek egynéhányát soroltam fel (Megyer, Gyarmat, Jenő stb.) Nézzük most meg, hogy hogyan nevezték el a honfoglaló magyarok első szállásaikat, s mit tanulhatunk e nevekből a régi magyar élet ismeretéhez.

Nyelvtudósaink és településtörténészeink gyönyörű munkát végeztek falu, dűlő s vízneveink rétegeződésének

és korának megállapításával. Ez alkalommal a helynévadás legősibb, kétségkívül honfoglaláskori rétegét mutatom be. Ez pedig az a helynévcsoporthoz, amikor a falut a tulajdonos, esetleg a nemzetség vagy a törzs nevéből keresztelték el. Személynevek például: Csanád, Szabolcs, Üllő, Solt, Taksony, Koppány, Gyula stb. Nemzetségnév például Tomaj, törzsnevek: Megyer, Tarján, Kér, Keszi, Jenő stb. A falunevek közt találunk népnéveket is: Székely, Besenyő, Böszörmény, de hivatást s foglalkozást jelentők is bőséggel vannak: Halász, Kovács, Ötvös, Lovász, Timár, Szűcs, Takács, stb. E falvak egyrésze már régen elpusztult. Vannak azután olyan falunevek is, amelyek a régi magyar becéző és kicsinyítőképzővel (d) alakultak: Abád, Álmosd, Árpád, Bogárd, Borsod és így tovább.

Feltűnő dolog, hogy ez a fajta faluelnevezés egyetlen indogermán népnél sem található meg, ellenben a pusztai lovasnépeknél éppen ez uralkodik. Nyilvánvaló ebből is, hogy ez a névadási rendszer ősi, honfoglaláskori tulajdonunk. Még ha nem is tudnók ezt, akkor is bárki megállapíthatná e névadás honfoglaláskori voltát, mert e nevek legnagyobb részét a honfoglalás történetéből jól ismerjük. A honfoglaló magyarok törzsei, törzsfői, nemzetségei s azok családtagjai viselték ezeket a neveket. De azt is megállapíthatjuk, hogy a szállásterületeknek ez a fajta elnevezése nem halt ki a honfoglalás korában, mert a 11—12. században bejött idegenek szállásai is ragozatlan név formájában maradtak fenn. Hont a Hunt-Pázmány nemzetség birtoka, Hahót a Haholtoké, Rátót a Rátoldoké. A zsidózó kazár törzsek területén ótestamentumi nevek is szerepelnek: Ábrahám, Ják, Lázár s így tovább.

Okleveleinkben a 12. század végén és a 13. század elején egyszeriben megváltoznak a falunevek. Ekkor tűnnek fel először azok a nevek, amelyeknél a személynév után falva, hely, lak, föld vagy telek szó szerepel. Kutatóink ezt azzal magyarázzák, hogy az eredetileg oszthatatlan szállásterületeknek a nemzetségek tagjai között való szétosztódása e korban veszi kezdetét. A birtokmegosztáskor új szállások keletkeznek, s szükség volt az egynevű helyek megkülönböztetésére. Úgy gondolom, hogy ez az újfajta névadás egyúttal a magyarság végleges letelepedését is jelenti. Azonban a magyar hadas települések ismertetésekor láttuk, hogy még ma is megvan a régi névadás szokása, amennyiben az egyes

szegek, vagy a köztük folyó patakok egyszerűen az ottlakó had nevét kapják.

Ennek a névadásnak első emléke még Déloroszországból maradt ránk. Ottani hazánkat görögös feljegyzés szerint Levediának hívták a magyar kende Levedi neve után. De III. Béla Névtelen jegyzője is több helyen megemlékezik arról, hogy hogyan történt az egyes helyek elnevezése. A mai Bars vára nevének keletkezését így adja például elő: „Majd Borsu azonnal összegyűjtött sok-sok várnépet és egy magasabb hegy ormán igen erős várat emelt, s egyszersmind a maga tulajdon nevét ruházta rá, úgyhogy Borsu várának hívják“.

Nézzünk ennek a névadás gyakorlatnak a mélyére, mert látszólagos egyszerűsége mögött komoly világszemlélet húzódik meg.

A magyarázathoz az első lépést abban találjuk meg, hogy az ilyenfajta helynevek a régi okleveles adatok szerint nem egy határozott, állandó pontot (községet) jelöltek, hanem egy nagycsalád egész szállásterületét. Tulajdonképen magát a nagycsaládot jelöli a név, minden vagyonával, tehát földjével együtt. Nem kétséges, hogy ez a név a nagycsalád fejének, illetőleg ősenek neve volt. A nevet nem a környezet adta, hanem maga a nagycsalád. Mielőtt továbbmennék, ki kell küszöbölnem a magyarázatból azokat a neveket, amelyeket viszont a környezet adott az egyes falvaknak. Ilyen nevek, amint már beszéltem erről, (az I. fejezetben) a törzs- és nemzetségnevek. Ezeket nem a törzs vagy nemzetség adta, hanem az új szállás a környező falvak népétől kapta nevét: Megyer, Tomaj vagy más falunevet. Ugyanígy kell értelmezni a Székely, Besenyő, Böszörmény neveket. Az új környezetbe kerülő, viseletükben, szokásaikban, származásukban idegen népek falvai kapták e neveket. Ez az értelme a mesterségekről elnevezett faluneveknek is. A halász, kovács, ötvös, stb. családoknál nem a nagycsalád feje szerint nevezték el az új telepeseket, hanem foglalkozásuk nevét ruházták a régi falvak közé ékelődött szállásföldjeikre.

Miután a környezet-adta neveket egyelőre kiküszöböltük, térjünk ismét vissza azokra a falunevekre, amelyekkel a nagycsalád ősenek vagy fejének nevével illetve szállásbirtokát. Ezt a fajta névadást általánosságban úgy magyarázzák, hogy a legeltető, s így állandóan helyet változtató csa-

ládokat lehetett régen keresni, de nem állandó lakóhelyüket. E családokat pedig a nagycsalád feje vagy névadó ősök szerint találhatták meg. Régi szokás szerint akkor is megmaradt a családnév falunévként, amikor a végleges letelepedéssel a falu már állandóan egy helyben maradt. Alább megmutatom, hogy a névadás kialakulásának lelki háttere nem volt ilyen egyszerű.

Előzőleg azonban még egy helynévcsopotról kell megemlékezni. Úgy tartják, hogyha egy-egy szállás olyan területen keletkezett, amely területnek előzőleg már megvolt a közismert neve, vagy más nép lakta, akkor a falu megőrizte a régi nevet. Ilyen nevek például az aszó-, völgy összetételű faluneveink. Például szár-aszó — Szárszó, berek-aszó — Berekszó, szik(mocsár)-szó — Szikszó, stb. Néha egy-egy nagyobb terület összefoglaló neve is így alakult ki. Például Zala megyében ma is megvan a göhej szó, s annyit jelent, mint árkos, vízmosásos, nem igen termékeny terület. Ebből a szóból alakult a Göcsej név. Az ott talált telepesek emlékét őrizné a magyar nyelvbe került szláv falunevek sorozata. Hagyom azonban ezek bemutatását, mert elemzésük nem járul hozzá a magyar családi élet ismeretéhez.

Annál több s fontos tudást meríthetünk a személyneves falunevekből. Összefoglalom tehát mégegyszer, hogy mit állapítottunk meg eddig a legrégibb faluneveinkről: a magyar nagycsalád első szállásterületét a nagycsalád fejéről nevezte el. Ez a név akkor is megmaradt, amikor a nagycsaládból a mai értelemben vett falu kialakult. Ez a névadás ősi soron keletről hozott tulajdonunk.

Szeretnék röviden rámutatni e névadás lelki hátterére, egyszóval lényegére. E háttér rajzának egy része csak később bontakozik ki, amikor a születés körüli szokásokat mutatom be.

Láttuk azt, hogy a nagycsalád feje korlátlan ura családjának és a családi vagyonnak. Annyira az övé minden, hogy az ő személyes jólététől s termékenységétől függ a család s a vagyon jóléte és gyarapodása, az állatállomány növekedése és szaporodása. De — ezt egyelőre nehezen tudjuk elképzelni, később majd jobban megértjük — tőle függ az embert s állatot tápláló föld és növényzet termékenysége is. Láttuk például, hogy a nagycsalád feje mint a család papja végzi e termékenységi szertartásokat mind a mai napig. Egy szó, mint száz, a nagycsalád fejében egyesül mind-

annak jóléte, ami uralma alá tartozik. Mármost látni fogjuk, hogy a régi világban a név nemcsak arra szolgált, mint manapság, hogy valakit megkülönböztessenek vele, hanem a név azonos volt az ember lényegét alkotó lélekkel. Ennek következtében a nagycsalád egésze (ember, állat, legelő stb.) meg kellett kapja a családfő nevét, mert csak így került a családfő tényleges hatalmába, s csak így részesedhetett a családfő termékenységében, erejében stb. A család egésze tehát azonosult a családfővel, s ezt az azonosságot kifelé mint egy védőpaizs a név varázsa valósította meg. Ezért kapta a falu (nagycsalád) egész területével együtt a nevet, s ez a mélyebb értelme annak is, hogy az állatállományt ellátták a névvel egyenértékű jellel (tamga). A nagycsalád nem a név valamilyen ragozott formáját kapta, hanem a teljes puszta nevet. A ragozás ugyanis megszünteti a név teljességét, s abból csak valamilyen viszonyt ragad ki (pl. neki, vele, övé stb.) A névadás létrehozója ezek szerint nem a vándorló életmódban keresendő. Ezeket a neveket nem is adhatták mások, csak a nagycsalád ősként számító fejei. Igazi mutatói e látszólag csak régiséget jelentő falunevék a nagycsalád feje korlátlan uralmának, de egyúttal számunkra már alig érthető roppant felelősségének.

Még tovább is mehetünk e helynevek magyarázatában. Ez a fajta névadás ugyanis egyúttal legerősebb bizonyítéka az ősök tiszteletének, s tanúságot tesz a tisztelet keletkezéséről is. Láttuk, hogy nemcsak a nagycsalád és a nemzetség állott ősenek védelme (neve) alatt, hanem az egész birtokállomány is. A nagycsalád egymástváltó fejei azonban nem adhatták (s a régi nevek fennmaradása bizonyítja, hogy nem is adták) a maguk nevét a szállásnak, csak akkor, ha olyan új szállást foglaltak el, amely nem állott még az ős védelme alatt. Ilyenkor a foglaló nagycsalád feje váltott össze. A magyar családok ősei tehát a honfoglaláskori nagycsaládok fejei. Minden szállás első szállás volt, amelyet nem védett még a család előző, Levediában élt, fejének ereje. Ezért és csakis ezért lehetséges, de egyúttal szükséges is, hogy ősi alapítású szállásaink a krónikákból is ismert honfoglaló magyar férfiak neveit viselik. Ezért van az is, hogy az Attilától eredő Árpád-családon kívül krónikáink egyetlen családnak sem említik az előző hazából ismert őst. A honfoglalás (az új föld meghódítása) tehát új családi őseket kellett teremtsen, mert a régi ősök erejét testükkel együtt a dél-

oroszsországi régi haza tartotta meg. A fentiekből az is világosan következik, hogy miért kellett feláldozni Álmost, s miért új fejedelem vette védelmébe az új föld termékenységét. Árpádnak tényleg az volt az első dolga, hogy az új terület földjéből, fűvéből s vizéből szerzett, s ezzel az egész területre szóló termékenységi varázslattal hatalmába vette az új hazát.

Nem tudom, nem függ-e össze ezzel a hatalmas újrakezdéssel az is, hogy míg a Bíborbanszületett császár a magyar törzsek neveit jegyzi fel (még hozzá, mint láttuk, az előző haza szervezetének rendjében), a magyar krónikák csak a törzsek vezéreinek, tehát az én fogalmazásomban új őseinek nevét jegyzi fel. Talán a helynévadás ilyenfajta törvényszerűségeinek kutatása segítségünkre lesz abban is, hogy közelebbről meghatározzuk, miképen keletkeztek a törzsnevekből alakult helynevek. Elsősorban azt kell figyelembe vennünk, hogy minden magyar történetkutató egyetért abban, hogy a törzsszervezet emléke Szent István uralkodásának vége felé már feledésbe merült. Vajjon ez a tény is nem a mellett bizonyít-e, hogy az új hazában nem is volt sohasem érvényben a régi nevű törzsrendszer? Újjáalakult a foglалó törzsfők neve alatt, ezek emléke viszont nemhogy elveszett volna, hanem krónikáink részletes családfákkal származtatják tőlük még a XIII. században is a magyar családokat. De menjünk egy lépéssel tovább. Valószínű, hogy az egyes törzseket viseletük, talán nyelvjárási sajátágaik, stb. megkülönböztették egymástól. Feltehető tehát, hogy amikor az új hazában a törzsek (a nagycsaládokhoz hasonlóan) új ős nevével lépnek fel, a többi, környező törzsek népe továbbra is jóideig régi, megszokott nevükön nevezi őket. Ami a törzsre életfontosságú volt (az új név), az a környezetre teljesen közömbös valami maradt. Így maradhatott nevünk is, a nép összességében a vezető törzsről már régebben kialakult magyar név is. Mármint, mikor Szent István és Géza a törzsválasztó gyepükből királyi birtokokat szerveznek s erre telepítik le saját és más törzsek alávetett népét, a környezet ezeket természetesen viselkedésük, szokásaik s ruházatuk alapján Megyer, Tarján, stb. névvel illeti, s így marad rajta a falun a törzsnév. Ezek a falvak, illetőleg az odatelepített nagycsaládok nem adhattak sajátmaguk családfőjéről nevet az új szállásnak, mert az új szállásnak már volt ura, volt akinek neve és hatalma védte s gyarapította a földet. Ez az

úr a fejedelem, illetőleg a király volt. Ezeken a területeken alakul ki tehát az első olyan függő viszony, amely már nem a törzsi törvények szerint való, itt kezdődik meg a magyar parasztságnak mint rendnek kifejlődése. A függő viszony mágikus alapját az teremtetten meg, hogy a föld s annak termékenysége másé volt, nem a rajta megtelepedett nagycsaládoké. Természetesen nem áll ez azokra a területekre, ahol a király a terület feletti hatalmáról adománylevéllel lemondott. Az itt keletkezett szállások ugyanolyan rend szerint alakultak, mintha első szabad foglalással, illetőleg törzsi kijelöléssel keletkeztek volna.

Mind a személyneves, mind pedig a nemzetség- és törzsnévből alakult helynevek emberek emlékéét őrzik. Hogy állunk azonban azokkal a helyekkel, amelyek valamilyen természeti alakulatról kapták nevüket (például a fentebb említett aszó-ból származott nevek)? Az elmondottakból szervesen következik, hogy ezek nem lehetnek az első foglalás emlékei. Nyilván úgy keletkeztek, hogy az első foglalók s szomszédaik is elnevezték a birtoktest egyes dűlőit, helyeit. Mikor azután a család „válakozása“, „kenyértörése“ alkalmából ide is került falu, ez a rész nem kaphatott új nevet, mert beletartozott még az ős által védett birtokrészbe. Kezdetben ez a falu is nyilván az ős neve alatt szerepelhetett. Erre okleveles adatok is vannak, tudjuk például, hogy a Tiván-birtokon két Tiván falu is volt egymás mellett. A környezet azonban megkülönböztetésként csak Száraszónak nevezte például az új falut. Ugyanúgy a környezettől kapták tehát a falvak neveiket, mint ahogyan a törzsnevekkel alakult falvak is a környezetadta neveken maradtak fent a mai napig.

Ugyanígy képzelem el az előttünk ittlakott népek (avarok, szlávok) helyneveinek megmaradását is. Azok után, amit fentebb mondtam a telepedésről, azt hiszem, mindenki előtt nyilvánvaló, hogy képtelen gondolat lenne úgy elképzelni e nevek fennmaradását, hogy a honfoglalók valamelyik nagycsaládja megtelepszik egy olyan helyen, ahol a régi lakók fennmaradtak, s azoktól átveszi a falu nevét. Ez a nagycsalád-rendszerben elképzelhetetlen. Úgy gondolom, hogy a régi falu s falunév ugyanúgy a szállásterület egyes részeinek megnevezéseként szerepelt nyelvünkben, mint a dűlők, határrészek, stb. nevei. Az ősi foglaláshoz semmi köze annak, hogy egy-egy szállásterület egyes részeit hogy

nevezik meg. E megnevezések származhattak tőlünk, ha azonban ott lakosságot találtunk, átvehettük attól. Mármint, ha egy-egy ilyen falu később elnéptelenedett, vagy lakossága elmagyarosodott, vagy éppenséggel „kenyértöréskor“ az egyik kiszakadt nagycsalád költözött oda, nem kaphatott új nevet, mert az egész területtel együtt már védelme alatt állott a foglaló ősnak. Ugyanúgy ragadt tehát rá az új falura régi neve, mint ahogyan azt a dülők, határrészek neveinél megmutattam. A szláv hangzású honfoglaláskori nevek tehát tényleg azt jelentik, hogy ott szláv lakosságot találtunk, de nem jelentik szükségképpen azt, hogy a magyarság és a szlávság keveredett egymással.

A fent elmondottak alapján tehát legkorábbi szállásneveinket három, időrendben is egymást követő rétegre bontom: 1. Az első magyar szállásterületeket a tiszta személynevek jelzik. 2. A természeti alakulatokról nevezett vagy itt talált népektől átvett falunevek kezdetben csak mint a nagycsalád birtokának részmegnevezései (dülő, határrész nevek) szerepelhettek. Nevük lehet honfoglaláskori, vagy honfoglaláskori átvétel, de nem jelenthet magyar szállást. Ezekre a helyekre csak a honfoglalás utáni 2.—3. nemzedéktől kezdve telepedhettek magyar nagycsaládok, ugyanis legkorábban ekkor kezdődhetett meg a „kenyértörés“, a családok több ágra szakadása. A családban az egész terület még sok ideig az ős neve alatt szerepelt, lassacskán azonban a környezet a régen megszokott dülő-, vagy régi falunevet adta az új szállásnak. 3. Végül a törzsnevekből képzett falunevek a nagy királyi birtokok szervezésének korából valók, tehát a X—XI. század fordulójáról keltezhetők.

A helynevek vizsgálatának egyik fontos eredménye tehát az volt, hogy megláthattuk azt a meghatározó szerepet, amelyet a magyar népnél az ősök tisztelete jelentett, s bepillantottunk e tisztelet kifejlődésének egyes mozzanataiba is. Ezáltal újabb bizonyossággal gazdagíthattuk a magyar nagycsalád-rendszeréről való tudásunkat.

Eddig csupán a kisebb-nagyobb közösségek életét s annak társadalmi szerkezetét ismertük meg. A következő lépéssel elindulunk, hogy kikutassuk azt, hogy hogyan illeszkedik bele ebbe a rendszerbe az egyes ember.

2. *A születés.* A régészeti adatok közül erre nézve csak a kenézlői második ásatáskor fejjel keletre eltemetett gyer-

mek sírja ad valami támpontot. Nem is a régészeti adatok azok, amelyekből eléggé részletesen megrajzolhatjuk azt, hogy hogyan várták s ünnepelték az új ember megszületését a honfoglaló nagycsaládok. A történeti, de főként a nyelvi és népi emlékezés őrizte meg számunkra a születéssel kapcsolatos szokásokat. A vezetőnk ezen a területen főként a névadás lesz. Mint említettem, régi okleveleink százával őrzik az Árpád-kori magyarság férfi- s női neveit. Ahhoz azonban, hogy e neveket fel tudjuk használni, elsősorban azt kell megtudnunk, hogy kik adták a neveket a gyermekeknek. Itt megint csak az a nagycsalád lesz segítségünkre, amelynek névanyagát legjobban ismerjük: az Árpádok családja.

Hóman Bálint megfigyelte, hogy az Árpádok családjában az anyák nemzetisége s a gyermekek neve szorosan egybekapcsolódik; Szent István felesége német asszony volt; fiai német nevet kaptak (Henricus=Szt. Imre és Ottó?) Szár László felesége rután nő volt, fiát Bonuszlónak keresztelték; Vazul pogány magyar lányt vett el; fiai: Levente, nemcsak neve, hanem ő maga is pogány, András (nevét később kapta, eredetileg pogány neve volt) és Szár Béla, akinek neve arra mutat, hogy „magyar módra nyírta fejét“. Szár Béla elsőszülött fia is pogány nevet kapott (Géza), második fiának lengyel anyja László nevet adta, és így tovább.

Mindez arra mutat, hogy a gyermek nevét anyja adja. A néprajzi adatokból is az derült ki, hogy a gyermek nevét legtöbbször anyjától kapja.

A gazdag Árpád-kori névanyagban egyaránt szerepel a királyok, fő- és köznemesek s a szolgák neve. Ebből a sok névből csak azokat ismertetem részletebben, amelyekből a fogantatás, terhesség és a gyermekről való felfogásról értesülünk. Mielőtt azonban rátérnénk e nevek vallomásának meghallgatására, ismerjük meg egyetlen feljegyzett mondanakat, amelyekben — első pillantásra azt hihetnők — részletes képet kapunk arról, hogy miképen gondolkoztak a régi magyarok a gyermek létrejöttéről, sőt arról is, hogy miszerint kapta a gyermek a nevét. Emese álmáról s Álmos nevéről a következőket írja a Névtelen jegyző: „... isteni, csodás eset következtében nevezték el Álmosnak, mert teherben lévő anyjának álmában isteni látomás jelent meg turulmadár képében és mintegy reá szállva teherbe ejtette őt. Egyszermind úgy tetszett neki, hogy méhéből forrás fakad és ágyékából dicső királyok származnak, ámde nem a saját földjü-

kön sokasodnak el. Mivel tehát az alvás közben feltűnő képet magyar nyelven álomnak mondják és az ő születését álom jelezte előre, azért hívták őt szintén Álmosnak“.

Szent István születése is előjelekkel történt, erről csak szűkszavúan értesít Kézai Simon: „Az Úr megtestesülésének kilencszázhetvenkettedik esztendejében nemzette Géza fejedelem isteni jóslás útján előre megintve Szent István királyt“.

Az Árpádok családjában a pogány időkben tehát csodálatos jelek előzték meg a fiúk születését. Emese álmából megfejtethjük e jelenések értelmét. Kezdjük a turul szerepének megvilágításával. Erről Kézai a következőket írja: „Ethele királyi címere, melyet pajzsán szokott hordani, egy madárhoz hasonlított, amelyet magyarul turulnak hívnak, fején koronával. Különben a hunok is egész Géza vajda koráig, míg maguk közösen kormányozták magukat, ezt a címet viselték a harcban“. Később pedig így szól a magyarok vezéreiről: „Ezen kapitányok közül tehát Árpád, Álmosnak, Előd fiának, Ögyek unokájának a fia, a Turul nemzetségből, volt vagyoniilag a leggazdagabb s származására nézve a legelőkelőbb“.

Álmos tehát a Turul nemzetségből való, családi címere is a turul, ez mutatja, hogy Attilától származik s végül anyját, Emesét is, a turul termékenyíti meg. Kezdjük a rövid elemzést a régészetileg is megfogható részen. E szerint Attila paizsán koronás turul volt a jelvény. A turul sólyomfajta madár, s fejére a vadászatkor sapkát húznak, ezt csak akkor veszik le, mikor rászabadítják a kiszemelt vadra. Erről a magyar solymászat ismertetésekor bővebben hallunk. A szkita életben nagy szerepet kapott a szarvas (a magyarok későbbi csodaszarvasa), s a szkita fejedelmek paizsán tényleg meg is találták a paizsra erősített aranyszarvast. Kézai adata tehát ebből a szempontból nyilván valóságot őrzött meg. Térjünk most Emese álmának mondájához. A monda láthatólag két részből áll, az első rész a turul által való megtermékenyítést, a második pedig a születendő gyermek szerepét mondja el.

Emese álmának első része jellegzetes totemisztikus fogantatási álom. A totemizmus szóval — rövidre fogva — azt a hitet jelöli a néprajztudomány, amikor egy vérségi kötelék, család vagy nemzetség azt tartja, hogy a ködös előidőkben ősanyja vagy ősapja (a szerint, hogy anyajogú-e

ez a közösség vagy apajogú) nem ember volt, hanem valamilyen más teremtetten lény, mondjuk állat. Keleten igen gyakoriak a hasonló származásmondák, amelyekben az ősanja vagy ősapja, sas, sólyom, szarvastehén, medve, kutya, farkas vagy hattyú. Hogyha ezeket a népeket az idegenek megkér-

26. kép.

dezik származásuk felől, akkor válaszként mindig totemisztikus eredetmondájukat kapják meg. A magyarság is azt vallotta, hogy őse Hunor és Magyar szarvasünőtől (Eneh) származott, s ősanjuk vezette őket új hazába. Az Árpád-család pedig, amint Emese álmából kitűnik, ugyancsak hasonló fogantatásmondával származtatta magát a turultól s így Attilától.

Emese álmához hasonló mondákat a keleti rokonnépek köréből szép számmal ismerünk. Egy burját monda szerint

az égiek samánná változtatott saskeselyűt küldötték a földre az emberek közé, az emberek azonban nem értették beszédét, s ezért egy burját asszony fiat szült a saskeselyűtől; ez lett az első samán. A fejedelem és a samán az emberiség őskorában azonos volt. De nemcsak a keleti népek monda-világa van tele hasonló történetekkel, hanem a görög mitológiából is számos hasonló esetet ismerünk.

Számunkra fontos az, hogy a szent állat az illető törzsek címereként szerepel (tehát mint ősapa védi törzsét), A törzs vagy nemzetség is szent állatától kapja nevét, ez a név az ábrázoláshoz és a nagycsalád fejéhez hasonló szerepben védi a vérközösség jólétét s biztosítja szaporodását. A termékenységet úgy biztosítja, hogy a nemzetség minden-kori fejében újjászületik. Vele tehát mindig megújul a nemzetség varázsereje s fiatalsága. Ezért kell a kiöregedett családfőnek átadnia helyét a fiatalabbnak.

Emese álmában a turul megjelenése tehát annyit jelent, hogy a család őse Álmosban született újjá. Mindezeket tudva, úgy látszik, mintha semmiféle kérdés nem merülhetne fel Emese álmának értelmezésében. Hiszen a család címere a turul, a nemzetség neve Turul, s az ős (Attila) turul képében száll Emesére. Ám ha továbbvizsgáljuk a kérdést, akkor megváltozik a helyzet. A totemizmus hitével együttjár ugyanis az, hogy a megszületett gyermek neve (lelke) azonos lesz a család szent állatának nevével, ezzel is mutatva és igazolva származását. A turul sólyomfajta állat, e szerint az Árpádok családjában ilyen neveket kellene találnunk: Turul, Ákos (törökül fehér sólyom), Karcsa, Kartal, Bese, Zongor stb., amelyek mind sólyomfajták, vagy legalábbis ragadozó-vadászmadarak. Ám az Árpádok családjában egyetlen ilyen név sincsen. Emese férjét Ügyeknek hívták, a méhéből származó nemzetség fejeinek nevei pedig: Álmos, Árpád, Levente, Tarhos, Üllő, Jutas, Solt, Fajsz, Taksony, Géza, Vajk (Szent István) és így tovább.

A helyzet ezek után úgy alakul, hogy bár Emese álma olyan jellegzetesen tiszta, belsőázsiai eredetű totemisztikus fogantatás-monda, amelyet nem találhatott ki egy 2—300 év múlva élt, egyházi környezetben nevelkedett szerzetes történetíró, a családnevekből mégis világossá válik, hogy az Árpádok családjában a totemizmus igazi hite már nem lehetett meg.

Kétségtelen azonban, hogy jóval a honfoglalás előtt nemcsak az Árpád-családban (Turul-nemzetségben), hanem a többi magyar törzsekben is megvolt a szent állatösben való hit. Ezt onnan tudjuk, hogy a totemizmusban nemcsak vadászni nem szabad a szent állatra (Hunor és Magyar is hiába üzik a szarvast, nem tudják elejteni), nemcsak húsát tilos enni, hanem nevét sem szabad kiejteni. A név ugyanis azonos a lélekkel, s így a név kiejtése hatalmába adná annak az őst, aki nevét kimondja. Ezt a tilalmat úgy kerül-
lik meg, hogy a szent állat nevét vagy valamelyik más nép nyelvén mondják ki, vagy pedig körülírják. Ezt tapasztalhatjuk a magyar nyelvben is, méghozzá éppen olyan állatokkal kapcsolatosan, amelyek a finn-ugor és a török népek totemhitében szent állatként tiszteltetnek. A medve nevét (a finn-ugor népek szent állata) például szlávul mondjuk ki, a szarvas és a farkas nevét (a török s szlávafajtájú népek szent őse) pedig körülírással fejezzük ki. Tehát az az állat, amelyiknek szarva van (szarvas), vagy lompos nagy farka van (farkas). A honfoglaló nemzetségek között az Agmánd nemben ismerünk pl. egy Apafarkas nevű vitézt. Azonban itt is az a helyzet, ami az Árpádoknál. A nevek nem öröklődnek törvényszerűen. Így nyilvánvaló, hogy a honfoglalóknál már csak elmosódott emlékképen élt egykori hitük, amely talán csak egyidőre vert gyökeret a magyarságban. Látni fogjuk, hogy vannak ugyan bőséggel állatnevek a magyar névemlékekben, de ezek nagy része török vagy törökből magyarra fordított név. Felmerülhet még az a kérdés is, hogy a ránkmaradt nevek fedőnevek lennének, s éppen azért nem a szent őst nevét örököztették meg, mert annak nevét nem volt szabad kimondani, hanem csak mindenki tudta, hogy pl. Álmos az, akiben a Turul újjászületett. Nehéz kérdés s a magam részéről úgy látom, hogy nem lehet határozottan elutasítani ezt a feltevést.

Egyelőre azonban úgy látom, hogy az Emese-mondában ránkmaradt csodálatos fogantatás inkább csak családi hagyomány volt az Árpádoknál, semmint összes következményeivel együtt szigorúan vallott hit. Mint láttuk, a totemizmusnak más téren is vannak csökevényei a magyarságban. Élhetek még családi s népi mondák a honfoglalás korában a régi állatösökről s tudhatták azt is, hogy bizonyos állatok nevét nem szabad kiejteni. De ilyen szokások ma is élnek, a nélkül, hogy bárki is azt mondhatná, hogy

pl. a székelység totemisztikus hitű. Pedig a farkast még nem is farkasnak, hanem toportyánféregnek hívja, s a csikgyergyói pásztorok még ma is ünnepet ülnek a farkas tiszteletére. Valószínű, hogy egyes öregebb emberek tudhatták még a honfoglalás korában is, hogy mi az oka annak, hogy a régi szent állatok nevét nem szabad kimondani s így a keresztény hitre tért magyarság nagyon jól megérthette a biblia parancsát: „Istennek nevét hiába fel ne vedd“. Talán egyes törzsekben még meglehetett az a régi hagyomány is, hogy bizonyos állatokra nem szabad vadászniuk s azok húsát nem fogyaszthatják. Minderről majd a vallási élet tárgyalásakor bővebben beszélek. Mint divat, régi megszokás járhatta még az, hogy a fiuknak állatneveket adjanak. Különösen az előkelő családok törökös nevei között találunk sok ilyent. Ilyenek a fent felsorolt sólyomnevek, azután Kaplony = tigris, Kurd = farkas, Thonuzaba = vaddisznó-apa. Ezeknek a törökös neveknek megvoltak magyar fordításai és megfelelői is: Emese (vaddisznóanya), Héja, Karvaly, Kánya, Sas, Ölyv, Sólyom stb. Lehetségesnek tartom azt is, hogy ezekben a nevekben egy igen ősi, a szkita előidőig visszavezethető egyetemes eurázsiai hit eleven emlékei élnek, amelynek mélyén minden élet ősi, szent istenanyjának alakja tükröződik.

Most pedig nézük meg Emese álmának második részét! Lehetséges, hogy ez a rész is összefüggésben áll a család ősenek, Attilának újjászületésével. Ha igaz ugyanis, hogy Attila eredeti neve Etil = nagy folyó volt (a magyar nyelvben is ez a szó jelölte a nagy folyamot, vö. Etel-köz, folyamköz) akkor Emese ágyékából áradó folyó nem más, mint a világhódító ős újjászületése. Ehhez a mondához legközelebb a Krisztus előtti idők perzsa világhódítójának, Kyrosnak születési mondája áll. Két görög történetírónál: Herodotosnál és Ktesiasnál találjuk feljegyezve azt az álomlátást, amit Kyros születése előtt anyja látott. E szerint anyja azt álmodta, hogy az ágyékából kiömlő víz hatalmas folyamrá változott, s egész Ázsiát elárasztotta. A kaldeus jövőmondók meg is fejtették az álom jelentőségét: nagy szerencsét jelent, s azt adja hírül, hogy születendő fia Ázsia legfőbb méltóságát nyeri el. Nagyon valószínűnek gondolom, hogy Attila is ilyen képzetkapcsolással kapta a „Nagy folyó“ nevet.

Nézzük most meg a csodálatos fogantatással született s később az új haza elfoglalásakor feláldozott szent fejedelemnek, Álmosnak nevét.

A nevet háromféleképen magyarázzák. Első magyarázata, mint láttuk, még a Névtelen jegyzőtől való. E régi magyarázat egyúttal azt jelenti, hogy az akkori magyar köztudatban is így értelmezték a nevet. E szerint Álmos neve annyi, mint „a megálmodott“, „az álomban fogantatott“, „az álmot beteljesítő“. Gombocz Zoltán valószínűnek tartja, hogy a név bolgár-török eredetű, s azt jelenti, hogy „vett“ = vásárolt. Hivatkozik egy X. század elején élt volgai bolgár fejedelemre, akit ugyancsak Almys-nak hívtak. Ámde Nagy Géza már régebben figyelmeztet minket arra, hogy ennek a bolgár fejedelemnek is van köze az álomlátáshoz. Ugyanis 921-ben, amikor Mohamed hitére tért, az új hitet álomlátás következtében fogadja el. Az Álmos név harmadik magyarázata Kerényi Károlytól való, ő a nevet az alma szóból eredezteti, s véleménye szerint a név annyit jelentene, hogy „az almától, almamagtól született“.

Belátom, hogy aki nem járatos a névadás régi törvényeiben, az az utóbbi két magyarázatot első hallásra képtelenségnek érzi. Ámde ha közelebbről megvizsgáljuk az okokat, amelyek e két kitűnő kutatónkat megfajlásukhoz vezették, másként ítéljük majd meg a dolgokat. Gombocz magyarázata szerint az óvónevek, Kerényié szerint pedig a növényi termést jelentő nevek közé tartoznék Álmos neve. Vizsgáljuk meg e két csoportot, mert ebből alakul ki előtűnk, hogy mit tartottak a honfoglaló magyarok a fogantatásról, a terhességről s a gyermekről. A két csoport magyarázata közé iktatom azokat a magyar szokásokat, amelyekről nagy valószínűséggel felteszem, hogy megvoltak már a honfoglaló magyaroknál is.

a) *Fogantatás és terhesség.* Az előzőkben már bemutatam két példát arra, hogy miként igyekezzenek a születendő gyermek nemét előre megszabni vagy meghatározni. Mindkét példában szerepet kapott az, hogy a férfiak helye a jobboldal, a nőké meg a bal. Mivel ez az éles elkülönítés a kereszténység előtti magyar nagycsalád keleti örökségéhez tartozik, az ott felhozott két példáról nyugodtan állítom, hogy honfoglaláskori szokásból maradt fent napjainkig. Még növelni lehetne ezeknek a példáknak számát. Elsősor-

ban azokra a nemrevarázslásokra gondolok, ahol az esküvő után az ágy alá tett tárgyakkal igyekeznek a fogantatást befolyásolni (pl. ha fiút akarnak, fejszét tesznek oda, ha lányt, akkor orsót stb.). A házassági szokásoknál még ismertetek néhány varázslatot.

Az asszonyvilágban akkor is s ma is sok minden olyan varázslat van, ami termékenységükkel kapcsolatos, vagy pedig a születendő gyermek nemét igyekszik befolyásolni. Néhány ma élő népi szokásunkból megismerhetjük e varázslatok természetrajzát. Veszprém megyében a fa első termését sokgyermekes asszonnyal kell megetetni, hogy a fa bőtermő legyen. Viszont Gömörben, Hajdúságban, Kassa környékén, Göcsejben, Baranyában s jóformán az egész magyar területen azt tartják, hogy menyasszony, asszony, másállapotos asszony ne egyék összenőtt gyümölcsöt, mert ikrei lesznek. A terhes asszony evési vágyát ki kell elégíteni, mert ha nem kapja meg azt a gyümölcsöt, amit kíván, akkor a gyümölcs képe gyermeke testén meglátszik (anyaegy, lencse). Éppen ezért nem bűn az, ha lopja a gyümölcsöt, sőt örvendenek neki, mert az a fa, amelyről lop, bőségesen fog teremni. Baranyában azt tartják, hogyha vereshagymát eszik, fia lesz. Ugyanott s másutt is azt tanácsolják neki, hogy lopjon piros almát, tejes kukoricát, hogy gyermekének piros arca s hosszú haja legyen. A kukorica lopásának tanácsolása azért érdekes, mert köztudomású, hogy csak néhány száz éve honosodott meg Magyarországon, tehát világosan mutatja, hogy a varázslatok nem merevültek meg, hanem az új dolgokat is belevonták körükbe.

Ezeket a példákat a végtelenségig sorolhatnám a magyar s az öt világrész néphitéből. A gyümölcsöknek s a magvas, magos terményeknek (gabonafélék) nagy szerepe van a terhes asszony étrendjében. Népmeséinkben a meddő asszonynak babszemtől születik gyermeke (Babszem Jankó). Egy másik magyar mesében a gyermekre vágyó királynénak félbevágott almára kell ülnie, s az almamagtól lánya születik. Mindezeknek a gyümölcsöknek fontossága van a szerelmi varázslatokban s az esküvők pogánykori termékenység-szertartásaiban is.

Ha most megvizsgáljuk, hogy mindezeknek a szokásoknak mi a háttere, akkor olyan gondolkozási körbe jutunk el, amely szervesen beleilleszkedik abba a gondolkodás-

rendszerbe, amely a nagycsalád fejének korlátlan hatalmában is megnyilatkozott. A természet és a nő termékenysége azonos egymással. Egyiket a másikkal fokozni lehet, egyik meddőségét a másikban levő erővel meg lehet szüntetni. Ezt a gyönyörű gondolatot megtaláljuk már Platonnál, a nagy görög gondolkodónál is, bár kissé egyoldalú fogalmazásban: „Nem a föld utánozza termékenységevel a nőt, hanem a nő a földet“. A néphitben a gondolat sokkal egyetemesebben emberi fogalmazásban maradt fent, mert nem utánzásról van benneszó, hanem teljes és kölcsönös azonosságról. A mag az „anya“-földben éppen úgy sarjadzik növényné, mint ahogyan a megevett mag az anyában gyermekké lesz. Az élet alapja tehát a mag, ha földbe kerül, növény, ha nőbe, gyermek válik belőle. Ez az ősi hit kiveszett akkor, amikor lassan felismerték a fogantatás és a születés közötti élettani összefüggést. Nem vészett ki azonban teljesen. Még él minden nép asszonyában az ősember, mert amikor meddőségről van szó, újra s újra felmerül az idők mélyéből az ősi képzet, hogy a gyermekáldást az étel, méghozzá a gyümölcs és a gabonamagvak evése idézi elő. Ennek a gondolatnak magyarázata abban a szellemi légkörben született meg, amelyről fentebb írtam, de hozzájárult az is, hogy a bonctani ismeretek teljes híjával szemlélte az ember önmagát. Például tapasztalta, hogyha sokat eszik, hasa feszülni kezd. Kézenfekvő volt tehát a kapcsolat az étel és a terhesség között. A hasat s a méhet még mai köznapi beszédünkben sem különböztetjük meg: az áldott állapotban lévőnek „nagy a hasa“.

Mindez csak érdekes és laza következtetés maradna a honfoglaló magyarság fogantatás hitére, ha nem kísérné ezt a hitet a névadás, amelyik lehetővé teszi, hogy pontosabb képet kapjunk a honfoglaló magyar asszonyok hitéről. Azoknál a népeknél ugyanis, ahol még elevenen él a gyümölcstől vagy magtól való fogantatás hite, a születendő gyermek azt a gyümölcs- vagy mag nevet kapja, amelyikről anyja jól tudja, hogy „az“ használt. Vagy „annak“ segítségével tudott magzatából fiút vagy leányt varázsolni. A névadást tehát ugyanaz a törvény irányítja, amit a totemisztikus névadásban megismertünk: a gyermek annak nevét kapja, aki benne újjászületett.

Ebben a megvilágításban egyszeriben megértjük a krónikákban s oklevelekben fennmaradt neveink egyik cso-

portját. Kerényi Károly a következőket gyűjtötte össze ezekből: Árpa, Árpád, Búza, Buzád, Bors, Borsod, Zab, Köleske, Muhar, Bab, Babszem, Makk, Makkocska Som, Somocska, Kökény, Kökényke, Iva (a tiszafa élénk piros magtermése), Bogyó, Magló, Mag, Magocska. A nevek között egyaránt vannak fejedelmek, törzsfők és szolgák nevei. Megértjük a magyar népmesét is: Vót egy kirájnak három fija, egyet hittak Árpának, másikat Zabnak, harmadikat Kölesnek.

Ez a fajta névadás szokása megvan a török népeknél, az iszlám előtti arabságnál, a finnek Kalevalájában s árpa, búza, zab, számóca és alma jelentésű neveiben. De megtalálható a német, szláv, francia és olasz családnevekben is.

A magyar nevek azonban nem mind ilyenek, hanem csak kis százalékukban találjuk ezt a fajta névadást. Ez egyúttal határt szab következtetésünknek is. E szerint a fenti adatokból csupán arra következtethetünk, hogy a honfoglaláskori magyar asszonyokban élt még az a hit, hogy meddőségük után született gyermekeiket valamilyen gyümölcs vagy mag ételének köszönhetik, s hitték azt is, hogy ezekkel a javasszerekkel növekvő magzatuk nemét fiúra, vagy lányra változtathatják. A többi változatos nevek világosan elárulják azonban azt, hogy honfoglaláskori asszonyaink s férfaink ugyanúgy tisztában voltak a gyermekáldás élettani okaival, mint akár jómagunk. Ezek a nevek tehát egy régi, ősidőkbe veszett s a honfoglalás korában már csak szertartásokban, varázslatokban élő gyönyörű hitről beszélnek, amely az ősi istenanya tiszteletében gyökerezett.

*

Nézzük most meg, hogy a névadáson kívül milyen adatok állanak rendelkezésre az áldott állapotban lévő asszonyról. A teherben lévő asszony, hasonlatosképen a tisztuló nőhöz, az egész világon tisztátalannak számít. Néphitünkben halavány nyomok mutatnak arra, hogy nálunk sem volt különben. Nem szabad például káposztát vagy uborkát savanyítania, mert az megromlik. Az étel és az evés régente nemcsak a testet szolgálta, hanem áldozat jellege is volt (még ma is asztali imát mondanak, vagy keresztet vetnek az újonnan megszegett kenyérre). Nyilván ezért volt tilos az áldott állapotban levő asszonynak az étellel foglalatoskodnia. Az ilyen asszonyt ma is tiltja népünk az esküt-

tevéstől, tanúskodástól és a temetésen való részvételtől, mert gyermeke halva jönne a világra. Régente asszony nép egyáltalán nem vehetett részt a temetésen, s így ezt a szokást csak úgy magyarázhatjuk, hogy a régi időkben tilos volt az állapotos asszonynak minden olyan cselekvés, amely őt a másvilággal hozta volna összeköttetésbe (azért halna meg gyermeke). A másvilági rontó hatalmak ugyanis állandóan fenyegetik az új életet hordó asszonyt. Ezért kell titkolnia nálunk is s a rokonnépeknél is azt, hogy állapotos. A rontás ellen segítőtársa minden élet szülőanyja, a Boldog-asszony. Erről később majd többet megtudunk. Bizonyos, hogy voltak olyan varázslatok is, amelyek arra szolgáltak, hogy majdan megkönnyítsék a szülést. Ezek közül egy látszik honfoglaláskori örökségnek. Ez az adat arról szól, hogy a terhes asszony szülésének megkönnyítésére úgy üljön a ház küszöbére, hogy egyik lába a házban legyen, a másik a küszöbön kívül. Mármost tudjuk, hogy a török népeknél, de általában az egész világ népi hitében milyen fontos szerepe van a küszöbnek. A család ősenek szelleme ugyanis vagy ott, vagy a tűzhelyben tanyázik. Éppen ezért nem volt szabad a küszöböt másnak megérinteni. Ha a terhes asszonyt mégis a küszöbre ültetik, akkor ebben nyilván megint az a gondolat fejeződik ki, hogy a születendő gyermek tulajdonképpen újjászülető ős. Ennek a gondolatnak nyomát a mai néphitből is bizonyítani fogom. A szülés megkönnyítésének varázslatai közül hasonló lehet az alapgondolata annak a szentiváni szokásnak, hogy a tüzet ugró asszony megmenekül a szülés közbeni elvérzés veszedelmétől.

Mindezek csak laza útmutatások. A népi szokásanyag felgyűjtése s egyeztetése nélkül szaporíthatnám ugyan a példákat, de bizonyosságot arról, hogy hogyan is volt a honfoglaláskor asszonyainál, nem szerezhetnénk. A tudós asszonyoknak például igen nagy szerepe van a terhesség idején is, de hogy mi ebből a régi s mi nem, azt magam nem tudnám világosan elkülöníteni. Ezekből az itt fel nem sorolt adatokból egy dolog válik kétségtelenné, s ez egyúttal az egyetlen biztos tanulság is: a terhességet nem csupán testi állapotnak értelmezték, hanem a születendő gyermek körül a rejtett másvilági s evilági erők állandó harca folyt. Az anyát s a méhében levő gyermeket az elhárító va-

rázslatok rendjével védtek meg a rájuk leskelődő rontások ellen.

b) *A születés.* A születés körüli szokások egynémelyikében eléggé biztosan megrajzolhatjuk a honfoglaláskori eljárásokat. Egyrészt bővebb az összehasonlító néprajzi anyag, másrészt pedig az a felismerés segít munkánkban, hogy a születési és halotti szokások (néha a házasságiak is) meglepő módon egyeznek.

A szülés régente kivétel nélkül a földön történt, rendszeren guggoló helyzetben. Göcsejből azt is megtudjuk, hogy a szalmát a tűzhely közelébe terítették a földre. Úgy látszik tehát, hogy a szülés eredetileg az ős lakóhelye, a tűzhely közelében történt. A török anyának ma is első dolga, hogy amikor gyermeke megszületett, illatos füveket dob a tűzhely paraszára, s föléje tartja az újszülöttet. Nyilvánvaló, hogy itt nemcsak a megfűstöléssel való megtisztulásról van szó, hanem egyúttal az ősnek való bemutatásról. Nagyon vigyáznak arra, hogy a szülő asszony lábbal ne az ajtó felé legyen, hanem befele forduljon. Ezt Kálmány Lajos jegyezte fel Szegedről s megjegyezte, hogy azért van ez így, mert a halottat meg lábbal viszik kifele az ajtón. Kálmánynak ezt a megállapítását szinte szó szerint igazolja egy másik adat. Ez arról tudósít, hogy amikor az újszülöttet először fektetik apja ölébe, vigyázni kell arra, hogy lába nehogya az ajtó felé legyen, mert egyébként a gyermek hamar meghal.

Halavány nyomok vannak arra is, hogy régente lehetek külön szülőkunyhók, de nem hiszem, hogy általános szokás lett volna ez népünknel. Éppen azért kételkedem benne, mert láttuk, hogy a gyermekben az ős születik újjá, s így a szülés a tűzhely közelében kell megtörténnék. Egyébként a szüléskor csak asszonynép lehetett a házban, öregebb asszonyok segítettek a vajúdonak. Ez a segédkezés még ma is szertartásosan történik, s kettős célzata van: megvédeni a kisgyermeket s az anyát a rontástól, s megvédeni a tisztátalannak számító betegágyastól a környezetet.

Nézzünk elsősorban néhány olyan szokást, amely feltűnő módon egyezik a temetési szokásokkal. Szüléskor a magyar anyát a láthatatlanul jelen levő Boldogasszony segíti. Ugyanígy láthatatlan formában van jelen a mordvin asszony mellett is az istenanya. Ennek a segítő istenanyának a jakutoknál Ajysyt a neve. Hitük szerint három napig a

gyermekágyas asszony mellett tartózkodik. Tiszteletére az ágy fejéhez főtt húst raknak s vajjal telt bögrét. Emlékezünk arra, hogy a magyar sírokban is a fejnél találtuk az agyagbögrét, s az edények nagyrésze női sírokból került elő. A jakut szokásokban még további egyezések vannak a temetési szertartással. A bába ugyanis a fiúgyermek tiszteletére a tűzhely fölé kis nyírfakéreg-sátrát épít, s abba nyírkéregből kivágott lovakat s szarvasmarhákat tesz, valamint kéregből kinyírt nyilakat s íjat helyez melléje. Ezt a csomót bekeni vajjal, s azután elégeti. Ha leányka születik, akkor a szertartáshoz cérnát és nyírkéregből kivágott női eszközöket használnak. Emlékeztetek arra, hogy Radloff a belsőázsiai sírokban éppen ilyen nyírkéregből kivágott ménest s eszközöket talált. A születéskor végzett jakut-áldozat nyilván a tűzhelyben jelenlévő családi ősnek szól. Felvetem a kérdést, hogy vajjon a tűzhelynek ez a nagy szerepe nem függ-e össze az ős újjászületésének hitével? A magyar asszony is a tűzhely mellett szül. A magyar népi névadásnak pedig megfigyelhető törvénye, hogy a gyermeket meghalt nagyapja nevére keresztelik, úgyhogy a család névanyaga így 2—3 nemzedékenként megismétlődik. Ha a nagyapa még életben van, akkor nem szabad nevére keresztelni a fiút. Halavány utalást ad erre a szokásra az Árpádok családfája is, abban, hogy az ősök régi pogány nevei ismét felújulnak (Levente, Álmos, Géza).

Függetlenül attól, hogy ez az összefüggés tényleg megvan-e, a magyar születési szokások egyeznek a jakutokéval. Ugyanis, amikor a gyermeket keresztelni viszik, akkor az üres bölcsőbe férfiszerszámokat raknak, ha fiú a gyermek; cérnát, orsót s mást, ha kislány. E szokás abban a formában is él, hogy az újszülött kezébe földet s mezei munkára való szerszámot adnak. Pontosan így teszik melléje az új életbe születő magyar férfiak vagy asszonyok sírjába is az íjat, szablyát vagy az ékszereket s más női ékességet. A sírok leírásakor mondtam, hogy nagyon gyakran, sőt az esetek túlnyomó részében nem függesztik az övre a tegezt stb., hanem csak melléje rakják. Meggyőződésem, hogy az újszülött bölcsőjébe egykor ugyanúgy odarakták e tárgyakat, mint most, mikor keresztelni viszik a gyermeket.

Még tovább fűzhető a temetkezési szokásokkal való egyezés. Bornemisza Péter írja az Ördögi kísértetekről szóló könyvében: „Ha gyermeked születik, kiadd az ablakon és

kerüljék meg a házat vele és sokáig él". Belsőáziában a halottat régente nem az ajtón vitték ki, hanem a jurt oldalában nyitott nyíláson s a temetőben többször megkerülték a halott új házat: a sírt. Erről bővebben a temetkezési szokások leírásakor beszélek. A gyermekkel kapcsolatban, úgy látom, kettős értelme van e szokásnak. Elsősorban meg akarják tévesztetni a leskelődő rossz szellemeket. A török asszonyok például, akiknek előzőleg már több gyermekük meghalt, kiviszik az újszülöttet a temetőbe, ott leteszik egy sírra, és otthagyják. A kisgyermeket egy rokon vagy szomszédasszony hozza haza, hitük szerint, ha így cselekszenek, nem hal meg többé a gyermek. Ámde e szokásban van egy olyan mozzanat, amelyik egyúttal a magyar szokást is magyarázza, tudniillik, hogy a gyermeket a temetőbe viszik ki. A sír, amelyre letették, nyilván eredetileg az ő sírja lehetett. Ezek után érthető a magyar szokás, amelyik fordított sorrendben végzi el azt, amit a temetkezéskor tettek, s ezáltal megmutatja az utat a benne újjászülető ősnak a visszatérésre. A továbbiak szempontjából fontos azt tudnunk, hogy amíg a gyermek meg nem kapta nevét, addig nem számít teljes embernek. A névadásra pedig csak e szertartás után kerülhet sor.

Az anyát és a gyermeket éppen úgy védik a rontástól, mint a halottat. Az első fejezetben beszéltem arról, hogy a rontás elleni védekezésnek egyik legjobb eszköze a vágó- és szűrőtárgy.

A betegágyas asszonynak a szülés után elkészítik a Boldogasszony ágyát s ide fektetik. Az ágyat fátyollal takarják be, akárcsak a menyasszonyt vagy a halottat. Az ágyba fokhagymát, kakukkfűvet, kenyeret meg sót tesznek. A kenyér és só odatételének szokása a mordvinoknál is megvan. Az ágyba azonban bicskát is tesznek, hogy a boszorkány oda ne tudjon menni. Ha az asszony lelép az ágyról, először bicskát vagy kést szúr maga elé a földre, hogy a rosszak ne bántsák. Egyébként is kést, bicskát, villát, vaszeget tesznek s vernek az ágyba a rosszak ellen. Emlékezzünk arra, hogy Solymossy Sándor mit írt a vas babonás erejéről. Itt sem a vas a fontos, mint ahogyan a sírokban sem az védte a halottat, hanem a szűrő- és vágószerszám. A szőregiek azt mondják, hogy a nem szűrő és nem vágó puska-golyó nem ér semmit a boszorkányok ellen, azért ha valaki boszorkányt akar löni, kést kell a puskájába tennie. Emlí-

tettem már azt az adatot is, hogy a Boldogasszony ágyának függönyébe tűt szúrnak, hegygel felfelé. Azt hiszem, ezután a felsorolás után mindenki ráismer arra, hogy ezek a szokások egy töből sarjadztak a viharban, jégesőben megjelenő boszorkány elűzésére élével kivágott fejszével s a sírba ugyancsak élével állított fejszével, vagy hegyével felfelé álló lándzsával.

Kétségtelennek tartom, hogy ez a szokássorozat megvolt a honfoglalás korában is. Az elmúlt ezer esztendő alatt változhattak a tárgyak (pl. a bölcsőbe tett gazdasági tárgyak helyett régen nyilván nyilat s szablyát tettek a gyermek mellé), de nem változott a szokás hitbeli háttere. E szokások emberi tartalma kettős. Először a rontás elleni védekezés. Ennek magyarázatára később térek ki. Másodszor az, hogy a gyermek azonosul a melléje tett tárgyak lényegével (ahogy most is mondják, azért teszik melléje, vagy adják kezébe a sarlót, hogy jó arató legyen belőle). A tárgyak a régiek hite szerint nem élettelen kő, fém vagy faeszközök voltak. Készítésük s használatbavételük szertartásosan történt. Ezért övezte a mesterembereket az előidőkben vallásos tisztelet (pl. a kovácsokat), s ezért egyik legfontosabb kötelessége a nagycsalád fejének az eke s az új eszközök felszentelése. A gyermek mellé tett, vagy kezébe adott tárgyak erejükkel tehát mintegy megszabják jövődöbeli hivatását, képessé teszik arra, hogy később éljen velük. Ez onnan is kiviláglik, hogy a bölcsőbe tett s onnan levett tárgyakat már csak akkor kapja később kezébe, amikor a család dolgozó tagjai köze lép. Ez pedig valamilyen szertartással történt.

Ha már a bölcsőnél tartunk, akkor megemlítem, hogy a talpas ringőbölcső eredeti házája Belső-Ázsia és a füves puszták területe. Bölcső szavunk is a török népektől való, a bisimak = ringatni szó származéka. A honfoglaló magyar asszonyok minden bizionnyal ilyenféle talpas bölcsőben ringatták a kicsi magyar gyermekeket.

Térjünk azonban vissza a Boldogasszony ágyára. Az ágyat fedő fátyol vagy lepedő nemcsak a szemmelveréstől védte a meggyengült asszonyt, hanem legalább annyira védte a környezetét is a tisztátalan asszony nézésétől. Még ma is él népünknel az a hit, hogy a gyermekágyas asszony nézése rontó hatású, ha ki kell mennie a szobából, szoknyáját fejére kell hajtsa, mert amire rátekint, az elsenyved. Máshonnan meg azt halljuk, hogyha az aratás előtt kite-

kint az ablakon, a határt elveri a jég. A néphit számos példáját őrzi annak, hogy milyen erős rontó hatása van a betegágyas asszony nézésének. Ennek a rontó hatásnak csak az asszony megtisztulása vet véget. Ma az első templombamenetel után múlik el ez az akaratlan tulajdonsága. De nemcsak nézésében van ilyen rontó erő. A gyermeket például nem szabad az ő helyére fektetni az ágyba, mert meghal stb. Úgy látszik, az ősökkel érintkezésbe jutott s a teremlés folyamatában résztvevő asszony egyúttal részese lesz a másvilági erőinek, s meggyengült szervezetében tanyát vernek a rontó erők is. Ezért veszedelmes a nézése, sőt érintése is. Valószínűleg a szülés utáni lassú vérzés is hozzájárul meg rontó erejéhez, ugyanis a tisztuló nők vére a legkülönbözőbb — főként szerelmi — varázslatok állandó eszköze. A gyermekágyas nő elkülönítésének, a Boldogasszony ágya felállításának szokása ezek szerint elsősorban a környezet védelmére szolgál. Ugyanezt szolgálják azok az óvintézkedések is, amely szerint a fiatal anyának nem szabad a házban készült ételből ennie, hanem a rokonság és a szomszédok hoznak számára ennivalót.

Mindez a szokásanyag s főként szellemi alapja feltétlenül élt a honfoglaló magyarságnál is.

c) *A névadás.* A névadás bemutatásakor is úgy járok el, mint a fogantatás és terhesség leírásakor. Míg amott a meddőség után született gyermekek neveit vizsgáltuk, itt először olyan gyermekek neveit veszem sorra, akiknek születése előtt több testvérük meghalt már. Ezek vizsgálata után keríték sort röviden a többi nevek bemutatására.

Bornemisza Péter, a nagy prédikátor, többek között ezt írja az ördögi kísértetekről szóló könyvében: „Ha azelőtt meghaltak gyermekeid, immár Farkas legyen a neve“. Kell tehát valamilyen összefüggés legyen az elhalt gyermek s a később született neve között. Ez az összefüggés egyszerre világossá válik, ha szétnézünk árpádkori személyneveink között. Vegyünk elsőként egy olyan nevet, amelyikkel kapcsolatosan a rokonnépeknél a névadás szertartását is megtaláljuk. 1095-ből való oklevelünkben szerepel először a Semet név, később ezt Scemet alakban ismerjük, s kétségtelen, hogy jelentése „Szemét“. Hogy ez a név nem gúnynév, vagy megvetendő szolga neve, kitűnik Mészáros Gyulának a csuvasokról írott könyvéből. Itt ugyanis a következőket olvashatjuk. „Ha előzőleg egy-két

gyermek meghalt már valamely asszonynak, hogy az újból születő gyermeke ismét meg ne haljon, ha fiúgyermek, „varju“ vagy pedig „vas“ nevet adnak rája; ha leánygyermek, „fecské“-nek nevezik el. Magnyickij közlése nyomán az északi csuvasok az ilyen újszülött gyermeknek, hogy felnevelődjék, „szemét“ nevet is adnak. A következő népszokás fűződött ehhez az elnevezéshez: A szülés alkalmával a bábaasszonyon kívül javast is hívtak a házhoz, aki az újszülöttet, mihely megmosdatták, átvette, bevitte a házba és így szólt a jelenlevőkhöz: Gyermekeket találtam, eladom, vegyétek meg. Kell néktek ez a gyermek? Hol találtad? — kérdik a jelenlevők. A szeméten találtam! — válaszol a jós. Ettől kezdve aztán „Szemét“-nek hívják.

Érdekes az is, amit Mészáros a névadáskor mondott versikéről ír. A vers így hangzik:

*„Az isten nevében, ámen isten,
Gyermeknevet adunk,
„Varju“ (nevet) adunk.
Ép-egészséges legyen,
Szántó (vető) legyen,
Megöregedésig-megvénhedésig éljen mint ml,
Addig éljen, amíg a bocskorát visszajáról nem
húzza fel.“*

Az utolsó sorhoz megjegyzi Mészáros, hogy ez a tehetetlen öregkort jelenti, amikor már nem egészen beszámítható tetteiért. Ámde alább megmagyarázom ezt a szokást, s megismerjük a mi köszöntés-formulánkat benne: addig éljen, míg meg nem hal.

Az árpádkori „Szemét“ nevet ennél világosabban megmagyarázni igazán nem lehetne. Emlékezzünk arra, hogy éppen Bornemisza Péter mondja azt, hogyha azt akarják, hogy az újszülött sokáig éljen, adják ki az ablakon, kerüljék meg vele a házat (s nyilván: hozzák be az ajtón). Tehát nemcsak a név egyezik a magyar és a csuvas szokás között, hanem nálunk is ugyanúgy történhetett a névadás szertartása, akár csak ma a csuvasoknál.

Nálunk is s másutt is általános a félelem, hogy a rontó szellem kicseréli az újszülöttet, s csenevész, halálnak való gyermeket csempész helyébe. Árpádkori személyneveink egyrésze a napnál világosabban mutatja, hogy a honfog-

lalóknál is megvolt ez a rettegés. A nevek közt ugyanis ilyeneket találunk: Nemvaló, Nemvagy, Mavagy, Nemél, Haláldi, Csúnya, Szennyes, Előd (az elsőszülött), Ketüd (másodszülött), Négy, Öt, Hat, Hét, Tíz és így tovább. Ezeknek a neveknek az a céljuk, hogy a rontó erők előtt letagadják azt, hogy a gyermeknek örvendenek, nem életrevaló, nincs is, csak ma van, nem él, úgyis a halálé; így fordíthatnók le a nevekben kifejeződött gondolatot. A számnevek meg a születési sorrendet jelentik, de egyúttal arra való, hogy nem lévén neve az újszülöttnak, meg sem ronthatják. Lehetséges, hogy részben ide tartoznak azok a nevek is, amelyek valami félszegséget jelentenek: Kaponyás (vízfejű), Görhes, Finta, Korcs, Vak, Süket, Csipa, Balog. E nevek egyrésze kétségtelenül azt is jelenthette, hogy az illető pl. vak, vagy balog. A magyar nép ugyanis ma is szívesen kereszteli el az egynevűeket testi tulajdonságaik szerint.

Láttuk, hogy a török népeknél, ha a család előző gyermekei kis korukban meghaltak, lehetőleg csúnya nevet adnak a gyermeknek. Ilyen volt a „Szemét“ név is, de a csuvas szertartás megmagyarázza a törökségnél gyakori Almys (vásárolt) és Satylmis (eladott) neveket is. Nem ritkák a trágárság számba menő nevek sem, például It-ködön (kutya segge), Palcsyk (piszok), Tepremez (nem mozduló, nem élő), az utóbbi két név pontosan megfelel a magyar „Szemét“ és „Nem való“-féle neveknek. Vámbéry Ármin a következőkben vázolta e névadás lélektani hátterét: „Azzal akarják megcsalni az alattomos ellenséget, hogy a gyermeket nem saját, hanem más idegen s lehetőleg rút és kellemetlen néven nevezik, mintha ezzel akarnák bebizonyítani a rossz szellemnek, hogy a csecsemő irányában semmi szimpátiájuk és érdekek nincs, s az őt érendő szerencsétlenség őket legkevésbé sem aggasztja. Ilyen nevek pl. a fiúknál Jaman bala (rossz gyermek), Tentek bala (ostoba gyermek), Dsinili bala (ördögös gyermek), Ura bala (tolvaj gyermek), a leányoknál: Kara-csacsa (fekete hajú), Koj-közü (juhszemű) stb. Némely nomádok e cselt annyira viszik, hogy az anya vagy a családnak más női tagja minden reggel sírva kiabálja: Oh jaj, meghalt gyermekem!, hogy e siránkozással tévútra vezessék a rossz szellemet.“ Ez így volt nálunk is, s még ma is olyan önmagukért beszélő és tiszta példákat találunk, hogy magyarázatért nem

is kell messze mennünk. Vajjon „tente baba“ gyermekaltatónk nem e régi óvószokások csökevénye-e?

Az alább idézett példa is ilyen, Lázár Ferenc baráti szívességéből közölhetem: „1906-ban Csongainé, somogy-csurgói asszony szárazdajka volt Nagyenyeden. A gondjára bízott vézna kis fiút, hogy a halál el ne vigye, „Te-bárnevóná“ (te bár ne volnál)-nak hívta. A dajka az anyát is annyira befolyásolta, hogy a kisfiút öt és fél éves koráig meg sem keresztelték, s a családtagok is úgy szólították, mint a dajka. Végül iskolába iratása előtt tartották csak keresztvíz alá, s kapta a keresztségben a Ferenc nevet. A családhoz látogatóba jött rokonok és ismerősök Bubinak szólították a kisfiút.“

A rosszak főként a gyermek nevének megszerzésével tudták rontó hatalmukba keríteni a növekedő, zsenge életet. Ezért titkolták régente a neveket. Ha megfigyeljük népi születési szokásainkat, vagy egy-egy falun végigmenve meghallgatjuk, hogy az anyák miképen nevezik haragjukban, vagy kedveskedéssel gyermekeiket, nem is kell már csak egy lépés, hogy megértsük a honfoglaláskori névadás törvényeit.

Amikor az apa, rokon vagy szomszéd először nézi meg a csecsemőt, kiköp s valami ilyesfélét mond: „milyen csúnyaság“, „hű be csúnya vagy“ stb., jót s szépet ma sem szabad mondani a kis gyermekre. Még felnőttébb korában is csak úgy röpköd anyja szájából a sok jelző: kis piszok, kis kócos, kis szaros, kis kurva, taknyos, nyavalyás, bűdös, semmirevaló, fattyú, sehonnai, te isten ne adott volna, te nem erre a világra való, te nem jóra lettél, te anyaszomorító, ó bár az isten pusztítana el. Mindenki tucattjával tudná még sokasítani ezeket a kifejezéseket. Még ma is megvan értelmetlen szokásként annak a félelemnek az emléke, hogy a gyermek igazi nevét nem szabad kikiáltani, mert a gonosz ólálkodik körülötte. Némelyik ilyen szidalom szinte pontos megfelelője idézett árpádkori személyneveinknek. Nemcsak a gyermeket óvják kiköpéssel s csúfmondásokkal, hanem ugyanígy járnak el minden újszülött védelmében is, ha ellés után megnézik a fiatal állatokat, kiköpnek feléjük, s azt mondják „milyen csúfok vagytok.“

A példákat vég nélkül folytathatnám, e helyet azonban leszűröm a belőlük levonható tanulságot. A lényeg ezekben az, hogy az ember fordítottját mondja annak, amit érez és

gondol. Az öröm és szépség helyett a bánat és csúfság szavával köszönti az újszülöttet. Ez a megfordítás nemcsak szavakban nyilatkozik meg, hanem a születés és a gyermek körüli szokásanyagban, mozdulatokban is megvan. Rimaszombaton s másutt igézés ellen úgy védekeznek, hogy a gyermekre fordítva adják rá az ingét (általános szokás, hogy a fordítva felvett ing szerencsét jelent), Göcsejben a gyermekágyast látogató asszonyok visszajáról veszik fel alsószoknyájukat, nehogy akaratlanul is megigézzék a kis gyermeket. Sárhidán a mosdóvizet megfordított nyírfaseprűn szűrik át az igézés meggyógyítására. Szám-talan példa kínálkozik ismét felhasználásra. Nemcsak a kisgyermek körüli szokásokban van meg a megfordítással való védekezés, hanem más varázslatok ellen is alkalmaz-zák, s ezekből megtudjuk azt, hogy ki is az, aki ellen vé-dekezni kell. Nem más ez, mint a boszorkány. Ő az, aki ki-cseréli a gyermeket, ellopja a gyermek nevét (lelkét), s így az egyre csak senyved, elapasztja az anya tejét s így tovább.

A megfordítás szokása tulajdonképpen egyazon maga-tartásból fakad, mint az ilyenféle nevek: Haláldi, Nemvaló stb. A csuvas szokásban is úgy köszöntik az újszülöttet: „addig éljen, amíg bocskorát visszajáról nem húzza fel“. A honfoglaló magyarok temetkezési szokásaiból megis-merjük majd, hogy mit jelent a visszajáról való öltöztetés, kézmozdulat, amikor is a jobbkez balkézzé változik s for-dítva. Ez bizony a másvilágot, a halál világát jelenti. Tehát a visszajáról intézett dolgokon azért törik meg a varázslat, mert az élet helyett a másvilág törvényei uralkodnak benne. A másvilágon pedig a rontó erőknek nincsen hatalmuk, mert ők is onnan valók.

Ebben a gondolkozás-rendszerben a név azonosul vi-selőjével. Ha a gyermek, de a felnőtt ember is nagybeteg volt, régente úgy segítettek rajta, hogy megváltoztatták a nevét. Mivel a rontás (betegség) úgy következett be, hogy valakinek ártó hatalmába került az illető neve; tehát ha más nevet adnak, akkor egyszeribe kikerül a rontás alól, s meggyógyul. Ez a szokás világszerte divatozott, akárcsak a többi névadási törvények is. Ez szükségessé teszi, hogy mélyére nézzünk a szokásoknak, s e munkánál az egyete-mes néplélektan eredményeit használjuk fel.

A névvarázs eredeti értelmét az ősebernél s mai

utódjánál a vadon élő népek között kell keresnünk. Ebben a munkában nem kalandozunk ismeretlen tájak felé, mert ne felejtjük el soha, hogy valamennyiünk életének mélyén még ott szunnyad az ősemlék. Nem mentes ettől a legfelvilágosultabb tudós, vagy a hitét élete árán valló pap sem. Úgy hozzátartozik ez emberségünkhöz, mint a vérkeringés, lélekzés, gondolkodás, vagy bármelyik más testi vagy lelki tény. A vadon élő embereknél megfigyelték, hogy nem tudnak világos különbséget tenni a valóságnak gondolatukban felmerült képe és a nyers, külső valóság között. Tehát, ha agyában megjelenik például egy szarvasnak a képe, s ő azt gondolatban elejti, akkor nem marad más teendője, mint ezt a cselekedetet a valóságban is végrehajtani, a szarvas nem tudhat megmenekülni, mert lelkét (gondolati képét) már megölte a vadász. A gondolatba való idézésnek pedig leghatalmasabb eszköze a név. Ha valakinek kiejtem a nevét, abban a pillanatban fel is merül bennem a képe. Ezért nem szabad a totemállat vagy az istenség vagy az elhalt ősök nevét kiejteni. A névvel megidézett ellenséget gondolatban megölheti, megsanyargathatja, kénye-kedve szerint bánhat vele. Hány mese és monda őrizte meg ennek az őskori gondolkodásnak az emlékét! Védekezni csak úgy lehet ez ellen a hatalmas hatalom ellen, ha a nevet titkolják. A honfoglaló magyarságnál is meglehetett még a néveltitkolás szokása. Ilyeneknek gondolom azokat az árpád-kori neveinket, ahol az igazi név helyett csak a családban betöltött szerepet kapjuk (Apa, Ős, Fiad, Őcs, Árva, Vő, Előd, Ketüd stb.). Ezeknek az embereknek nyilván megvolt a nevük, de ezeket a neveket nem adták a bíróságok hatalmába. Ilyenfajta nevek lehettek, illetőleg ilyen szerepet tölthettek be a környezet által adott gúnynevek is (Látó, Kérő, Adó, Bíró, Szerető, Nemhű, Szomorú, Legény, Leány stb.). Pallas szerint az osztyákoknál mindegyik asszonynak van saját neve, de csak egyszerűen „asszonynak” szólítják őket. Különösképen óvakodnak attól, hogy idegen előtt kiejtsék igazi nevét. Sok helyen a gyermeket nem is veszik emberszámba addig, míg nevet nem kapott. A név ugyanis rendszerint az újjászülető ős lelkét idézi a gyermekbe. Eből a fajta névadásból arra is következtethetünk, hogy ott ahol feltalálható, megvan a családon belül való lélekvándorlás hite. Az ilyen családokban két-három nemzedéknyi távolságban megismétlődnek az ősök nevei. Az Árpád-csa-

lád névadásában is láttunk hasonló jeleket; a magyar népi névadás törvényei pedig kétségtelenné teszik, hogy a magyar nagycsaládokban is megvolt a lélekmegújulásnak, lélekvándorlásnak a hite. Ezért nem volt szabad sem régen, sok helyen még ma sem, élő családtag nevét adni az újszülöttnak.

A volyákok a magyarokhoz hasonlóképen igyekeznek meggyógyítani a beteg kisgyermeket. Más nevet adnak neki, s ezt a szertartást lélekcserének nevezik. A név tehát az ember lelkével azonos ebben a szemléletben. A névvel együtt az újszülöttre száll mindaz a tulajdonság, amit a név jelent, éppen úgy, mint ahogyan a palócoknál a keresztelezés alatt üresen maradt bölcsőbe tett fejszétől, fúrótól, késtől vagy más szerszámtól dolgos lesz a fiú, a lány életét pedig az üres bölcsőbe tett orsó s guzsaly szabja meg. A kisgyermek köré tehát minden összegyűl, hogy elindulásakor megkapja mindazt az erőt, amire szüksége lesz, s ugyanígy összegyűlnek a jó s rossz hatalmak az esküvőkor és halálkor is.

Van néhány árpádkori nevünk, amely egy másik fajta névadásból eredhet. Ilyen nevek például Kő (törökösen Tas), Réz, Aranka (arany), Vas, Tömör, Ajtony (arany) stb. Ezekről nyelvkatatóink azt tartják, hogy ezek a szülés után először megpillantott tárgytól kapták nevüket. Ilyenfajta névadás tényleg van a török népeknél. Almásy például így írja le a kirgizek szokását: „... Igen sokszor valami egyszerű szót vagy megnevezést adnak névül a gyermeknek, amelyet az anya közvetlenül a szülés után mondott először, vagy amely valami eseményre emlékeztet a szülés idejéből. Innen erednek a különös nevek: Baltak-bai (balta úr), Dzsamán-köz (gonosz szem), Türe-keldi (a fejedelem megjött), Oruz-bek (orosz úr; a születéskor éppen egy orosz lovas haladt el a jurt előtt).“

A magam részéről azt hiszem, hogy ez a fajta névadás nem volt meg a honfoglalóknál. Láttuk épen a csuvas példánál azt, hogy a „vas“ nevet óvónévként is adhatták. Így van ez a többi felsorolt névvel is. Még talán a törökös rétegben lehettek halovány nyomai valami ilyenféle szokásnak, de ezek legfennebb egyéni, elszigetelt jelenségek voltak, s így minket a magyar nép életét kutatva alig érdekelhetnek.

A név tehát azonos a lélekkel. Láttuk azt, hogy nevein-

ket a magyar nemzetségeken nem tudjuk a honfoglalás előttre követni. Csak annyit tudunk az alább felsorolt nevekről, hogy keleti rokonnépeinknél is divatoznak. Az első kérdés, ami itt felvetődik, hogy vajjon a déloroszországi őshazában nyugvó ősök nevei öröklődtek-e a családokban, a családi lélekvándorlás-hitnek megfelelően, vagy nem. Erre felelni nem tudunk. A második kérdés, hogy vajjon a ránk maradt neveket mind „vermekkorban kapták-e a személyek. Azt hiszem, erre éppen a név-lélek azonosság miatt igennel kell felelnünk. Ezt mutatják a nevek is. Most hogy rátérek néhány honfoglaláskori s Árpádkori személynév felsorolására, ismét emlékezetbe kell idézzem, hogy az a két névcsoport, amelyből a születés körüli szokásokat meg-rajzoltam, csak kivételes alkalmakkor (meddőség, csenevész gyermek, a családban előzőleg már elhalt több gyermek) szolgált névként. Rendes körülmények között ilyen neveket nem adtak a gyermeknek. A névadás igazi rendjét tehát az alább említett néhány név mutatja. Feltűnő, hogy Árpád családjában sok a törökös fejedeleml- és méltóságnév: Tarhos = tarchán = fejedelem, Üllő = fejedelem, Solt = szultán, Vajk = gazdag stb. Ezeket a neveket nyilván már születésükkor kapták. A névadás megértéséhez szolgál az is, hogy a kereszteléskor új nevet adnak, s ezzel kivonják a régi erők hatalmából a kereszténnyé lett embert (Vajk = István.) A női nevek közül Gyula két lányának fekete menyét (Karaldu) s fehér menyét (Saroltu) a neve. A házasságkötéskor adott hozomány egyik nagy értéke a menyétprém volt. Tagányi Károly vette észre, hogy a menyét szó benne van a magyar asszony szókinsében (hölgy-menyét, meny-asszony, meny-ecske). Régi magyar nőneveink közül ilyeneket is találunk: Nyuszt, Bibor, Gyöngy, Tükör, a későbbi időkben gyakoriak lettek a virágnevek is.

Általában a XI—XII. századtól kezdve megfigyelhető, hogy a kialakuló erős társadalmi rétegződés nyomot hagy a névadásban is. A kialakuló szolgálta és az uralkodó rangos réteg névadásában erős különbség figyelhető meg. A magyar előkelők honfoglaló s kalandozó őseik törökös neveit újítják fel, mert a nagycsaládon belüli lélekvándorlás hite következtében így kell eljárniuk. Az egyénenkénti, vagy családonkénti szolgálásra kötelezett magyaroknál azonban a nagycsalád mágikus kapcsolatai megszűnnek (ugyanúgy, ahogyan a királyi szállásbirtokra telepített fal-

vak sem adhatták saját nevüket falvaiknak). A szolgálószólásnál előlép a földművelés, állattenyésztés s a mesterségek köréből való név. Sok olyan név is akad, amely testi tulajdonságokat jelöl. Meggyőződésem, hogy e nevek nagyrésze nem a születéskor adott név, hanem későbbi ragadványnév. Foglalkozást jelentő nevek például: Aratós, Sarlód, Vasas, Szekeres, Segéd, Csomoszló, Vető, Szabó stb., talán idetartozik az Ajándék név is, de lehetséges, hogy a születés körüli szokásokban (vett, eladott, ajándékozott stb.) leli magyarázatát. Testi fogyatkozásokat jelölő nevek: Füles, Süket, Vak, Balog stb. Ezek közül is néhány más okból keletkezhetett. A haj vagy szem színéről kapott nevek: Fekete, Kese, Szőke, Veres, Fejér, Tarka stb. Néme-lyik név világosan mutatja, hogy a nevet felnőtt korban adták. A magyar nép ma is kifogyhatatlan a szellemes és találó gúnynevek adásában. De még a rendes keresztn-ekben is megfigyelhető az, hogy tulajdonosuk növekedté-vel egyre komolyodik a név is (Pista, Istók, István).

A magyar szolgálónevek tehát nem vetíthetők vissza minden további nélkül a honfoglalást követő század név-adási szokásai közé. Egy induló új társadalmi megoszlás nvomja rájuk bélyegét. Nagyon valószínű, hogy a ragad-vánv-nevek mellett megvolt születéskor kapott nevük is, de inkább vállalták a gúnynevet, semmint igazi nevüket törvény elé vigyék. Úgy gondolom, hogy ezt a tanulságot mindenesetre levonhatjuk a magyar szolgálónevekből. Ugyan-úgy viselkedtek tehát a világi hatalmakkal szemben, mint-ahogyan védték gyermekeik életét a másvilág erőinek ron-tásától. Erre a megállapításra az indított, hogy amikor az új rend első zökkenőin túljutottak, ismét érvényesítették a régi névadási szokást. Számtalan helyen megfigyelhetjük ugyanis, hogy a gyermekeknek meghalt nagvapjuk nevét adják, s így a család névanyaga 2—3 nemzedék után újra és újra megismétlődik. Mi más ez, mint a családi lélekván-dorlás hitének eleven megőrzése? Ez pedig nem fejlődhe-tett ki újból, hanem megszakítás nélkül ott lappangott a különböző foglalkozást- s mást jelentő nevek alatt is, de óvatos titkolással.

A névadáskor tehát a család őse születik újjá. Éppen ezért nagy ünnepélvességgel történt a névadási szertartás. Így volt ez a honfoglalás korában is, s így van ma is. A név-adási lakomán — ma keresztelésen — különféle elhárító

szokások akadályozták meg a rontó varázslatokat. Ezeket az intézkedéseket a már olvasott dolgok alapján könnyebben megérthetjük. A névadás törvényeinek ismeretében a mai népszokásokból visszakövetkeztethetünk a honfoglalás-kori szokásokra is. Az első törvény, amit még ma is sok helyt betartanak, hogy a névadás-keresztelés előtt a gyermek nevét nem volt szabad kiejteni. Szeged környékéről jegyezte fel Kálmány Lajos, hogy a gyermeket keresztelés előtt „Nemtudomkának“ hívják, még pedig azért, hogy a rosszak ne tudják meg a nevét, mert keresztelés előtt könnyen megronthatják a gyermeket. Szőregen például arra a kérdésre, hogy: „No, kisbabátok van?“, úgy felelnek: „Nincs még nekünk kisbabánk, csak pogánkánk van“. Ennek az egyszerű kérdés-feleletnek a szerkezete pontosan fedi a csuvasoknál lejátszódó s fentebb idézett párbeszéd lényegét. Keresztelésre menet pedig „Pogányt viszünk, keresztényt hozunk“, vagy „Farkast viszünk, bárányt hozunk“ a szokásos bejelentés. Keresztelésre menet nem szabad hátrafordulni. Általában a legveszedelmesebb idő ma is a születés és a keresztelés közötti idő, amikor a gyermeknek még nincsen neve. A mai néphitben is e néhány nap a régi pogány szokások menedékhelye. Itt gyűl össze a régi hit, s itt nyüzsögnek az ártó szellemek, s örködik az ősi istenanya.

Az Alföldön a keresztelési lakoma neve csök. Ugyanez a neve a csuvasoknál és az altaji törökségnél, de ott a következőket jelenti e szó: „áldozat; felkiáltás áldozathozatalkor; térdhajtás a kán előtt; áldozat, a szellemnek adott három első kanál étel, akkor, amikor az ember enni akar“. Ezekből a jelentésekből szinte kibontakozik előttünk a régi magyar csök egész szertartása. Valószínű, hogy a szertartás a tűzhely közelében játszódott le, s a tűzhely fölé emelt gyermeknek hangosan mondották ki nevét. Hogy ezután mi következett, azt a Névtelen jegyző elmondja Solt születésének leírásakor: „Abban az esztendőben született Árpád vezérnek Szolta nevű fia. És lett nagy öröm a magyarok között. A vezér és nemesei számos napon át nagy vendégséget tartottak, ifjaik pedig ott játszottak a vezérnek, meg nemeseinek színe előtt...“. Nehogy azt higgyük, hogy ez csak a fejedelmi családban volt így, így volt az minden magyar nagycsaládban. Ma is még a szegényebbje is kitesz magáért ilyenkor, s meghívja a rokonságot. A rokonság össze-

hívása egyúttal a keresztlevelet pótló régi jogszokásunk. Ismerjük valamennyien azt a szólás-mondást: Nem voltam a lakodalmában, nem tudom, megesküdtek-e. A névadási lakoma elsősorban a közös őstől származók egybegyűlése volt, s azok jelenlétükkel, azzal, hogy megnézték a gyermeket, egyúttal bizonytságot is tettek a mellett, hogy a gyermek tényleg a családba tartozik: „Mintha csak a szájából köpte volna ki az apja, vagy az anyja“. Egyebekben az áldozat nem különböztetett a többi nagy áldozatoktól. Az összegyűlt fiatalság nagy löversenyeket rendezhetett, próbára tette egymás erejét, birkózásokban vetélkedhetett, s céllövésben mutatta meg ügyességét. A rokonnépek ilyenfajta nagy ünnepségeiről számos kitűnő tudósítás számol be. Sok közössége van a születési, esküvői és halotti toroknak; erről majd később.

Az áldozatokon asszony nép nem vehetett részt. A betegágyas anyának is megvolt a maga ünnepe, amikor is az asszony nép összesereglett körülötte, s megülték megtisztulásának napját. Ilyenkor itták ki közösen a Boldogasszony poharát. Ez nem más, mint a felépülés után bemutatott ősi áldozat emléke. Természetesen semmi köze sincsen az „Ukkon pohárhoz“, nem azért ősi, mert a finn Ukkonhoz hasonló névvé torzult egy okiratban az áldomás poharának idegen neve, hanem azért, mert tényleg megtalálható a rokonnépek női ünnepségénél az áldozatbemutatásnak ez a módja.

Általában a gyermek körüli szokások között igen sok ősi egyezést találunk. Ha a kisgyermek korán meghalt, akkor az anya még kifejt számára emlőjéből egy kevés tejet, s azt egy darab kenyérrel a koporsóba tette. A moldvai csángóknál pedig ilyenkor kis viaszbögrébe fejik ki az anya tejét, s azt teszik a halott csecsemő mellé. Ha meg az anya halt meg a betegágyban, akkor a csecsemőt mégegyszer megszoptatták halott édesanyja emlőiből. Ez a szokásanyag feltétlenül honfoglaláskori örökség, mert az altaiaknál még ma is az járja, hogyha a csecsemő elhal, akkor az anya kifej melléből még egy kevés tejet, s azzal körühinti a halott gyermeket, a negyedik égrétegben lakó anyaszellemek tiszteletére. Az anya tejének védőereje is van. Szeged környékén a fiatal anya úgy óvja gyermekét a rontástól, hogy a bölcsőt takaró szúnyoghálóra feji ki tejét.

Messzire vezetne a születés és névadás körüli szokások

felsorolása. Inkább csak ízelítőt adtam a lehetőségekből. Mindenesetre láthattuk, hogy az elmúlt ezer esztendő egyházi s világi szokásainak változása alatt is lappang egykori világ-szemléletünk. Méghozzá éppen az emberségünket legmélyebben érintő kérdésekben maradt változatlan. Még azt szeretném hozzáfűzni a fentiekhez, hogy a kenézloi második ásatás A(27) sírjába fordítva temetett gyermek talán váltott gyermek volt. Azért gondolok erre, mert a névadás, házasság és temetés egyaránt áldozat volt. A magyar lovastemetkezések élő párhuzamai Belsőázsziába vezetnek minket. Ott pedig azt a szokást figyelhetjük meg, hogy élesen megkülönböztetik a főistennek és a jó szellemeknek hozott áldozat irányítását az alvilági szellemeknek hozott áldozatokétól. Ugyanis ha az égieknek áldoznak, az áldozat fejét (tekintetét) mindig keletre fordítják, az alvilágnak szóló áldozatoknál pedig nyugatra irányítják. Ez magyarázná tehát, hogy a váltott gyermeket nem az égi, hanem az alvilági hatalmak felé indították útba, s ezzel egyúttal kizárták a más-világ nagycsaládjából is.

3. *A nevelés.* Arra a kérdésre, hogy miképen nevelődött a fiú- és leánygyermek addig a koráig, míg emberszámba vették, nagyon kevés közvetlen adatunk van. Családtagnak a fiú, mint láttuk, tízéves korától számított, a leánygyermeket pedig nyilván első tisztulásától vették számba, ez a keleti nőknél valamivel hamarább következik be, mint a nyugatiaknál.

Feltűnő az, hogy a népvándorlás korának gyermek-sírjaiban csak elvétele találunk valami játékfélét, a honfoglaló magyarok gyermekeinél pedig semmi játék nem akad a sírban.

Hasonlókat tudunk meg a rokonnépek gyermekeiről is. Nincsen mai értelemben vett játéuk. Az osztyák hősi énekekben a leendő hős gyermekkorában először fatörzsre lövöldöz, majd fűszál- és vesszőnyíl-játékot játszik. Bácsikája fiatal korában nem játszott nyíljátékot, hanem tört állított a madaraknak, s fajdra vadászott. Máskor meg birkózásokról hallunk.

Almássy György pedig így ír: „... a nomád gyermekeknek nincsen játékszerük, játékaik is csak mintegy gyakorlat a felnőttek munkájához... csak a legkisebb gyermekek, akik éppen most hagyták el a bölcsőt, s alig tudnak

görbe kis lábukon megállani, azok játszanak egyszerű birkacsontokkal, leginkább kerek térdkalácsokkal... Ha ezen a korszakon túl van, már bárányok és birkák bekergetésével, nyereggvakorlatokkal, az ostorral és pánvvával való bánással és birkózással készül hivatására... A fiú életének legnagyobb fordulója a lovasítás. Erre hároméves kora táján kerül sor nagy ünnepségekkel." Azontúl gyermeknyeregben tölti ideje javarészét.

Három példát mutatok be a magyar gyermekjátékok közül, amelyek mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy a honfoglalás korában a magyar gyermek, mihelyt tehette, a felnőttek dolgát utánozta. Az első példa tárgyi emléket őrzött meg mind a mai napig. A másik két példa pedig a magyar ősvallás egy-egy hecses emlékét mentette meg a feledéstől a gyermekek játékaiban.

a) A XVI. századból értesülünk arról, hogy a kiskúnsági pásztorok kemény fából faragott, lábnyi hosszúságú cövekeket használnak verekedéskor. Ennek emlékét őrzi nyelvünk „megcövekelés” szava. Bátkv Zsigmond feltételezi, hogy ez a fegyver elsősorban hajítófegyver volt, amint a kanászhalta sem csak vágó-, de hajítófegyver is. Édesapám egy tyukodi (Szatmár megye) gyermekjátékot írt le, amelyikben ezt a fegyvert még használják, s a játék éppen arra való, hogy kezelését megtanulják. A legénykéek egy-egy sorban, egymástól 5—6 méter távolságra állottak fel. Egy vezér eldobja a sor előtt a célfát (karvastagságú buzogányforma), a legénykéeknek a repülő célfát 25—30 cm. hosszú hajítófával kell eltalálniuk. Aki eltalálja, az lép a vezér helyére s így tovább (erre vonatkozik a magyar szólásmondás: nem ér egy hajítófát sem). A kirgizek s más pusztai népek is használják a hajítófát (kelevézt). Almássy írja, hogy gyökérgöresből faragják. A karakirgizek meglepő ügyességgel használják. 30—40 lépésről biztosan ejtik el vele a mormotát vagy madarat, még a repülő madarat, fácskát is képesek ezzel a hajítófával eleíteni. A magyar játékban, úgy látszik, éppen a repülő madárra való célzás megtanulása volt a feladat.

b) Erdélyi Pál és Róheim Géza nagy feltűnést keltő dolgozatokban elemezték egyik gyermekversünket. A vers sok változatban országszerte ismeretes:

*Kánya, héja, mi lette a lábod?
Török gyermek megvágta,
Magyar gyermek gyógyította,
Síppal, dobbal, nádi hegedűvel
Csititgatta, bubugatta, tóba hejgergette.*

A gyermekek így is éneklik:

*Gólya, gólya, gilice,
Mitől véres a lábod?
Török gyermek megvágta,
Magyar gyermek gyógyítja
Síppal, dobbal, nádi hegedűvel.*

Tudnunk kell, hogy a gyermekek, amikor ezt játsszák, „kezüket széjjelkapva, egymást ütögetik nagy lármával“. Róheim a versikét úgy fejtette meg, hogy a nagy lármával, síppal, dobbal, nádi hegedűvel való gyógyítást egybevetette a samánkodás világszerte elterjedt azonos gyógyításmódjával, s ehhez járul még az egymást ütögetés, amely talán a betegségrszellem kiverésének maradványa. Ezek a mondókák, szerinte, gyermekszájon megmaradt régi ráolvasások; céljuk az volt, hogy a ragadozómadarat elkergessék. Mármost érdekes az, hogy mivel fenyegetik a héját? Egy régi esetet mondanak el, amikor is a héja lábát elvágták. De kicsoda vágta el? A magyar gyermek? Nem, hanem a török, vagy újabban a muszka gyermek. Ez is ősi emlékkép, amikor a megölt vagy megsebzett vadállat előtt bizonygatják, hogy nem ők a bűnösök. Az osztyákok például így mentegőznek a megölt medve előtt. Síró hangon szólongatják: „Ki vette el életedet? Az oroszok. Ki vágta le fejedet? Egy orosznak a baltája. Ki nyúzta le bőrödöt? Egy orosz ember által készített kés. Egyszóval az oroszok okozták a bajt, az osztyákok ártatlanok a medve megölésében“. A gólyaváltozat nyilván későbbi a magyar gyermekversben, s összefüggésben áll azzal, a főként városokban elterjesztett hittel, hogy a gyermeket a gólya hozza. Egyébként a vers folytatásában házasságra is történik utalás. Valószínű, hogy az egész vers a házasság körül lezajlott samánkodó szertartások emléke a madarak képében jelentkező szellemek elriasztásával. A keleti népeknél ma is járja a szokás, hogy a gyermek születésekor a férfiak kirohannak a sátorból, lovaikon

nyargalásznak, ordítózna és lövöldöznék. Ugyanígy tesznek lakodalmakkor is. Egyszóval riogatják a madáralakban jelentkező gonosz szellemeket. Ez az egyszerű gyermekversike tehát a magyar samánkodás egyik legősibb emlékét tartotta meg.

c) A véletlen vezetett rá egy másik közismert gyermekvers megfejtésére. Éppen e könyv anyagán dolgoztam, s az alább idézett varázsmondókákkal foglalkoztam, amikor kislányom elkezdette mondogatni:

*Szita, szita péntek,
Szerelem csütörtök,
Bab szerda.*

E gyermekversike még ma is minden magyar gyermek száján él, sok változata közül az utolsó sort gyakran „zab szerdá”-nak vagy éppenséggel „dob szerdá”-nak mondják. Úgy látom, hogy ez a gyermekversike ősvallásunk igen becses emléke. Ez is termékenység-varázslat. Elemezzük a mondókát. Szita, szerelem, bab (zab). Ebben a magyar szítával való varázslás emléke maradt fenn. A varázslatról szóló fejezetben részletesen írok erről, s így egyelőre ezzel nem foglalkozom. Kétségtelen azonban, hogy itt varázslásról van szó, mert a szita, szerelem és dob mellett a napokat fordított sorrendben mondja a mondóka: péntek, csütörtök és szerda. Nézzük, mit jelent ez a visszafelé való olvasás!

Munkácsy Bernát vette észre, hogy a magyar varázslatokban megvan a visszafelé való számolás szokása, s ez megegyezik a csuvas ráolvasásokkal. Kálmány Lajos közölte a következő patkányirtó ráolvasást Szőregről:

„A patkánt mikor elolvassák, akkor a küszöbre ül az embör, kifelé fordul, úgy olvassa; mikor a második versöt monygya, befelé fordul, mikor a harmadikat, akkor mögén' kifelé fordul, oszt' aszt monygya 3-szó: A mi házunknál 9 patkány van, nem 9, 8!, nem 8, 7!, nem 7, 6!, nem 6, 5!, nem 5, 4!, nem 4, 3!, nem 3, 2!, nem 2, 1!, nem 1, ecscsöp' se! (de egy lélokszet alatt köl' elmondani ecczör, akkor el köl' neki pusztulni)“.

Őszentivánon ugyanígy olvassák ki a férget a jószágból: „Napfönköte előtt fő'kel az embör, oszt' senkihön se' beszél; ha a jószág kötélön van, elcsapja, elinditytya, mén a jószág után, a jószágra néz, oszt' a mutatóujjával olvassa:

9, nem 9, ha' 8!8, nem 8, ha' 7!7, nem 7, ha' 6!6, nem 6, ha' 5!5, nem 5, ha' 4!4, nem 4, ha' 3!3, nem 3, ha' 2!2, nem 2, ha' 1!1, nem 1, hanem ecscsöp' se! (Utána köp, azután föl-vösz ety kis port, visszkézbü' utánna veti, hogy ojan hamar mujjon a férög, a mint a por leesik, eszt 3-szó köl' tönni egymás után mög 3 nap, akkó kihul' a jószágbul a férög)".

Munkácsy a következő csuvas példákat idézi ezekhez V. Magnitzkij nyomán: „A fejen nőtt kelések gyógyítására kutyafejből való csontot vesznek elő, ezzel megérinti a ráolvasó a kelést, aztán elvéve onnan kezét, ekképpen számlál: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, s reá ezt mondja: szóródjék el (a betegség) mind a kilenc tájék felé! Azután újból kezdi a számlálást, de ezúttal csak 7-ig halad, s ekkor mondja rá: szóródjék el hét tájék felé! Így ismétli a számlálást a megfelelő végmondókéval 5-ig, s 3-ig haladva, végül a ráolvasó egyszer megsimítja kutyacsonttal a kelés tájékát, s így szól: az egy, egy nélkül maradjon! Vagyis tűnjék el teljesen a betegség. Erre egyet köp, s félre dobja a csontot. Más helyeken a páratlan számokat olvassák csak, azaz ekkép kezdik: 9, 7, 5, 3, 1; folytatják: 7, 5, 3, 1, majd: 5, 3, 1, aztán: 3, 1, végül 1. Ily számlálással gyógyítják a nyakfekélyeket s szemárpát is, az első esetben rothadt kötelet, az utóbbinál árpaszemet vesz a ráolvasó kezébe.“

Munkácsi még kétkedik abban, hogy ez az egyezés feltétlenül honfoglaláskori örökséget jelent-e. Azonban azok után, amit eddig a megfordítás törvényéről mondtam, s amit még a temetkezésekkor is látni fogunk, magam bizonyos vagyok, hogy ez a megfordítás is a többi magyar szokással együtt ősi örökségünk. A honfoglaló magyarságban még elevenebben és változatosabban élt a visszakézről való s megfordítással történő varázslatok hasznosságában való hit. A boszorkányokkal kapcsolatos ténykedéseket mind visszajáról kell végezni, megfordított seprűvel, átgombolt kabáttal, felfordított bútorokkal lehet megtéveszteni s elűzni a másvilág rontó hatalmait.*

* Ez a könyv már hasábszedésben volt, amikor észrevettem, hogy a „Szita-szita péntek“ ősi voltáról már Solymossy Sándor is írt. A Magyarság Néprajza IV. kötetében (418. o.) a következő változatot idézi:

*Adjon Isten csendes esőt,
Mossa össze mind a kettőt.*

Úgy gondolom, hogy ez ahárom (*a, b, c*) példa világosan bizonyítja azt, hogy a magyar gyermekek úgy játszottak, hogy a felnőttek munkáját s varázslatait utánozták. Mikor kint legeltették a kisebb jószágot, vagy a baromfira vigyázva összeülhettek egy kicsit, akkor a kelevézzel dobáló nagyok ügyességét, s beteg asszony vagy ember gyógyítását, a házassági szertartásra ráolvasó javast utánozták, bizonyára komolykodva s ünnepélyesen, mint ahogyan a gyermek mindenütt felnőttként viselkedik játékaiban. A dolgokat a felnőttektől lesték el, de inkább egymástól tanulták. A téli szálláson maradt öregek, kik már kiszolgálták az életet, készíthettek számukra kis szerszámokat, eszközöket, s oktatták őket. Így a gyermek társadalma mindig két nemzedékkel (nagyapa) előbbi társadalmon nevelkedett. A gyermekjátékok meg ilyenképen évszázadokkal, sőt, ezer évekkel is elmaradtak a mindennapi élet alakulásától.

A gyermek tehát komolykodó játékaival belenőtt a világ egyszerű és áttekinthető szerkezetébe. Tudta a maga helyét s jövődő sorsát, tudta, hogy milyen erőkkkel kell küzdenie, mitől várhat segítséget, s mitől és hogyan kell védekeznie. Ez az iskola-nélküli nevelés tökéletesen kész emberré tette a 10 éves gyermeket. Amikor beállott a munkába, nemcsak mindent tudott, amit tudnia kellett, hanem komolyan vette, s látta az életet mind ezen a földön, mind pedig a másvilágon.

*Szita-szita péntek
Szerelem csütörtök
Dob szerda*

Az első két sort pogánykori összereregölés emlékeként magyarázza, a fordított sorrendben mondott napokat a boszorkányperekből ismert bűbájoskodó eljárásként fejtí meg. Végeredményben tehát Solymossy felismerései magyarázatommal egy irányba mutatnak. A gyermekek országszerte inkább így éneklék a verset:

*Nyisd ki rózsám kapudat,
Hadd kerüljem házadat.
Szita-szita péntek stb.*

A kapunyitás s főként a ház megkerülése ugyanúgy házassági varázslat (lásd később, a házasságról írottakban), mint az egymásnakvalókat összemósó lassú eső. A gyermekjátékainkban gyakori házkerülés („mit kerülöd, mit fordulod az én házam táját“ stb.) a magyar házassági szokásokból már kivészett honfoglaláskori szertartás emléket őrizi.

A felnőtt számba menő gyermek munkáját itt nem tárgyalom, mert az pontosan az volt már, mint amit bátyjától látott, vagy amit a családba került szegény rokonság férfiai végeztek. A lányok is úgy végezték munkájukat, mint ahogyan emberemlékezet óta mindig végezték a család nőtagjai.

A felnőtt korba való lépés ünnepélyesen történhetett. A kenézlői második ásatás c(31) sírjából úgy látom, hogy az avatás felövezéssel történt, s ekkor kapta meg első hátaslovát is úgy, hogy az már az ő kizárólagos tulajdonává lett. Ebben a sírban ugyanis a fiúgyermeken gazdag pártav volt, s mellette feküdtek lovának csontjai is.

Az embersorba cseperedett fiú s lány tehát végezte azt a munkát, amelyet a nagycsalád szervezetében végeznie kellett. Ebbe az ösöktől örökölt s természetesnek talált rendbe változást csak a szerelem fellángolása és a házasság hozott. A szerelem azonban sokszor inkább csak élettani előjátéka volt a házasságnak, mert a párokat legtöbbször nem szerelmük, hanem az öregek akarata hozta össze.

4. *A házasság.* A nagycsalád és a rokonnépek családi életének bemutatásakor már sok mindent megtudhattunk a házassági szokásokból. Honfoglaláskori temetőink megdöntöhetetlenül bizonyítják, hogy a magyar családi élet alapja az egynejlőség volt. Ezt történelemkutatóink is tanították. Következtetésükben a későbbi adatokra támaszkodtak. Ezek igen tanulságosak. A zsenge cseh és lengyel kereszténységnek például igen sok baja volt a többnejlőséggel, a mi törvényeinkben ellenben nyoma sincsen annak, hogy ez ellen küzdeni kellett volna. Még az uralkodócsaládban is szigorúan betartották a nagycsalád alapvető törvényét. Míg ugyanis az európai uralkodócsaládok természetes ivadéakai is trónra kerülhettek, addig az Árpádoknál ilyen gondolat még fel sem merült. Egyetlen törvényünk szól a többnejlőségről. Szent László I. törvénykönyvének 1—2. pontja szigorúan tiltja a — nagyrészt nyilván idegenből jött — papok többnejlőségét. Általában a keleti népeknél a családi élet példásan tiszta, s nem kétséges, hogy a honfoglaló magyarság tisztultabb családfogalmakkal rendelkezett, mint európai szomszédai.

A házasságot megelőző szerelmi élet tele volt a legkülönbözőbb varázslatokkal. A magyarság néprajzában is sokfajta varázslatot ismerünk. Ezek valamennyiében — a máig

is élő — ősember szólal meg. Jóformán az egész világon azonos eljárásokkal kuruzsolják egymáshoz a szerelmeseket, vagy rontják meg az egymás felé induló szeretőket. Éppen ezért szinte lehetetlen feladat kihámozni azt az anyagot, amely a honfoglalás korában is megvolt. Nem is teszék kísérletet ilyen szétválasztásra, hanem inkább csak e szokások lényegét érintem egy-két jellegzetes tulajdonságuk elmondásával. A varázslatok legfontosabb eszköze mindenütt és minden korban a vér volt. A megvágott ujjból kibugygyanó vércsepp, vagy a tisztuló leány vére örökké biztos szernek bizonyult. E mellett más váladékok és a szörzet is állandó eszköze a varázslásoknak. Általánosságban annál hatásosabbnak tartották az eszközt, minél inkább a testből való volt, ilyen hiányban egy ruhafoszlány, vagy éppenséggel a felszedett lábnyom is megjárta. Valamennyi varázslat két alapgondolatra vezethető vissza: 1. A megetetés, megittatás, rákenés útján a varázslat eszközét a szerelmes testébe vagy testére kell észrevétlenül juttatni, s akkor nem tud többé szabadulni a varázslattól. 2. Amit a tőle szerzett eszközzel vagy lábanyomával vagy pedig éppenséggel a róla készült bábuval tesznek, az történik vele is. A szerelmi varázslatok nemcsak összehozhatják az egymástvágyókat, de meg is ronthatják őket. Ilyenkor kerül sor további varázscselekményekre, amelyeknek célja a rontás feloldozása.

Minden népnél százával jegyezték fel e két alapforma változatait. Mint említettem, nálunk is gazdag változatokban találhatjuk. Kétségtelen, hogy a honfoglaló magyarok legényei, leányai s tudós asszonyai is éltek a varázslat erejével. Ezt mutatja egyébként az elébb tárgyalt két gyermekmondóka is. Hogy azonban milyen módon jártak el a varázscselekményekkor, azt egyelőre csak sejthetjük, biztosat nem mernék mondani erről.

Házassági szertartások. Erről való beszámolómban nagyjából azt a nagyjelentőségű munkát követem, amelyben Tagányi Károly elsőként kezdette meg a magyar népi jogszokások összevetését s magyarázatát. Munkáját néhány azóta felbukkant részletadattal bővítem ki.

Már az előzőkben beszéltem arról, hogy a vérrokonság áthághatatlan házassági akadály volt a magyar nagycsaládokban. Ámde a magyar népnél nyoma van annak is, hogy csak egyfalubeliek, illetőleg egy utcabeliek házasodhatnak össze. Így például a matyóknál a legénynek még járnia

sem szabad más utcákban lakó leányhoz. Így volt ez a kolozsvári Hóstatban is, s máshelyt is akad nyoma. Úgy látszik tehát, hogy amiképen az apai leszármazás sem volt kizárólagos a honfoglalóknál, (gondoljunk a szeged-bojárhalmi, keceli és hencidai temetőkre) úgy a rokonság egybeházasodása is szokásban lehetett néhány törzsnél vagy törzstörödéknél. Lehet azonban az is, hogy talán annak a középkori — s részben nálunk is meglevő — földesúri parancsnak következménye ez, hogy a jobbágyok csakis a maguk községéből, illetőleg a földesúr egyéb községeiből házasodhattak.

Ami azt a kérdést illeti, hogy milyen kortól kezdve volt szokásban a házasodás, arra a következőket tudnám mondani. Valószínűleg attól a kortól kezdve házasodhattak, illetőleg mehettek férjhez, amely kortól a család tagjai közé számították őket. Ez pedig a fiuknál 10 év körül, a leányoknál 11—12 év körül következett be. Solt fejedelem 13 éves korában nősült meg. Már pedig a honfoglalóknál a szokás-jog egyaránt vonatkozott a fejedelem s a közrend nagycsaládjaira.

A rokonnépek nagycsaládjainak rövid ismertetésekor láttuk, hogy a házasságnak három formáját ismerik: a leányrablást, ennek csökevényeként színleges leányrablást s végül a vételt. A két utolsó gyakran együttjár. Makoldy Sándor becses összefoglalásban írta le a rokonnépek szokásait s a magyar emlékeket. A finnugor népeknél régebben általános lehetett a leányszöktetés. Jankó János például egy Tobol vidéki faluban csupa szöktetett asszonyt talált s ott az a felfogás járta, hogy csak a szöktetett asszony tisztességes. A votyákoknál, a finneknél, eszteknél s a cseremiszeknél is számos emlék árulkodik a nem is olyan régen kihalt vagy még ma is meglévő szokásról. Érdekeseek azok a nyomok, amelyeket a nyelv őrzött meg: a vogulban és az osztjákban a menyasszonyt futó- vagy szökő nőnek nevezik. Az osztják hősi énekekben pedig egy szó jelöli a lakodalmat és a háborút.

A leányrablás magyar emléke eredetmondánkban maradt ránk. A Meotisz ingoványaiban letelepedett Hunor és Magyar Belár (Bulgár) király fiainak asszonynépére akad, s azokat „sebes vágatva“ elrabolja. A nők közt volt Dula alán fejedelem két lánya is, ezek egyikét Hunor, másikat Magyar vette el feleségül. A krónikáiról Kézai Simon szerint

— s nyilván a magyar nép hite szerint is — „ezen asszonyoktól származnak a húnok vagy magyarok valamenynyien“. Későbbi adatok is szólnak a lányrablásról. Ezek közül igen fontosak törvényeink és zsinati határozataink. Első erre vonatkozó törvényünket szó szerint közlöm: „Ha ki a vitézek közül rút, szeméremtelen, valamely lányt az ő szüleinek engedelmé nélkül rablana feleségül magának, parancsoljuk, hogy adja vissza a lányt a szülőknek, ha mindjárt valami erőszakot mivelt volna is rajta; és a rabló tíz tinóval fizessen a rablásért, jöllehet azután meg is békéljen a leány szüleiével. Ha pedig valamely szegény vagy közrendű ember indul ilyen cselekedetre, tegye jóvá a rablást öt tinóval.“ (Szent István II. 25.).

Ez a törvény világosan megmondja, hogy csak abban az esetben bűnhődik a leányrabló, ha „a leányt az ő szüleinek engedelmé nélkül“ rabolja el. Ez a törvény nyilván ősi jogszokást szabályoz, amikor nyugati mintára akkor is megtiltja a házasságot, ha a rablás után kibékülnek a lány szüleiével. A rokonnépeknél ez a kibékülés egyúttal a házasságot jelenti, de a házasság a megegyezés nélkül is létrejöhet. Zsinati intézkedések enyhítik ezt a törvényt, amennyiben kimondják, hogyha valaki másnak menyasszonyát rabolja el a menyasszony beleegyezésével, akkor az előbbi jegyességet fel kell bontani s a házasság érvényes lesz. A váradi tüzesvaspróbák jegyzőkönyveiben egy esetben nemcsak a szöktetőt büntetik meg, hanem 23 segítőtársát is. Ebből a számból elképzelhetjük, hogy egy-egy leányrablásos lakodalom csakugyan felért kisebbfajta háborúval.

A forrásokból tehát kiderül, hogy a honfoglaló magyarságnál még az igazi, előzetes megbeszélés nélküli leányrablás sem ment ki a divatból. Mégis túlnyomólag előzetes megbeszéléssel, szülői beleegyezéssel történt a leányrablás. Makoldy írja, hogy Csík megyében még nem régen is gyakorolták a szülei beleegyezés ellenére való leányszöktetést. A fonóból hazajövet rabolták el a leányt — a szerelmesek természetesen egymás közt megbeszélték a dolgot — szerkekre rakták, s a vőlegény eltörte guzsalyát.

Ezen az egy adaton kívül csak a, többnyire mulatságos, lakodalmi ceremóniákban maradt fenn a beleegyezéssel történő leányszöktetés emléke. Vége-hossza nincsen a sok akadálnak, ami a házasságot gátolja. Ilyenkor válik el, hogy kí milyen ügyes. A leánykérők elől bezárják a kaput, úgy

kell erőszakkal kinyitani. Mikor végre behatolnak a házba, mindenről beszélnek velük, csak éppen a leányról nem. A leányt elbujtatják, s letagadják. Ha nagyon erősködnek a kérők, végre elővezetnek egy bekormozott öregasszonyt, s kérdik: ez-e az, akit el akarnak vinni. Hosszú s fordulatokkal teli tárgyalások után végre megkeresik a menyasszonyt. Az esküvővel sem érnek véget a cselek és csintalanságok. Marostordában (Kibéd), például a legények, különösképen pedig a kikoszarozott kérő, minden úton-módon gátolják a menyasszony hazavitelét. Kötelet feszítenek ki az úton ravasz bogozással; ha nem tudja a násznép kioldani, váltságot kell fizetnie. Sokkal nehezebb azonban akkor boldogulni, ha nem látható akadályokat állítanak, s ezeknek nem akad gazdája, aki eltávolítaná. Ilyen például az, ha az elhagyott szerető farkasbőrt csempész a híd alá, amin a lakodalmas népnek át kell mennie. Néha olyan ügyesen eldugja, hogy senki arra rá nem akad, a lovak pedig megbokrosodnak, s semmiáron át nem mennek a hídon. Ilyenkor a falu kacagása közt nagy kerülővel kell az utat megtenni, ha ugyan nem esik közbe egy másik híd, s az alá is nem dugtak farkasbőrt. Néha komolyra válnak a csak tréfásnak szánt verekedések, s ilyenkor bizony nálunk is érthetővé válik, hogy az osztyákoknál miért nevezik egy fogalommal a lakodalmat és a háborút. Gyakran a menyasszony megszökik, s a vőlegénynek árkon-bokron keresztül kell üldöznie, míg eléri. Mindez élénken emlékeztet a rokonnépek hasonló szokásaira, s kétségtelenül megvolt a honfoglalás korában is. Az ilyenfajta lányrablás még akkor is a házasság szertartásához tartozott, ha egyébként a házasság szabályosan vétel által történt.

Úgy látszik ugyanis, hogy a vétellel való házasság volt a honfoglalók általánosan elfogadott s gyakorolt házasságkötési módja. A leánykérésnek ezt a módját pontosan ismerjük, Gardizi perzsa író ugyanis leírja a magyarok házassági szokásait. A szöveget Tagányi Károly pontos fordítása alapján közlöm: „A leánykérésre nézve, nekik (t. i. a magyaroknak) következő szokásuk van. Ha a házasulandó férfi valamely nőt el akar venni, megfizeti a kalimot, amely az ő gazdagságához képest több vagy kevesebb számú lóból áll. Mialatt a kalim felett egyezkednek, a leány atyja a vőlegény atyját a saját házába vezeti és mindent összeszed, amije neki: menyét-, hód-, evet-, nyest-, róka prémekből van; ki-

válogat tíz prémet s ezeket egyenletes helyen összegöngyölgeti és a vőlegény atyjának lovához kötve, az illetőt hazaereszti. Az (t. i. a vőlegény) elküldi a menyasszonyért megállapított, lovakból, pénzből és árukából álló kalimot, erre azt a nőt az ő házába hozzák“. Eddig tart a szöveg, s ebből világos, hogy miként történt a magyar háztűznézés. Némely vidéken még ma is megvan a jegypénz, amit a vőlegény ad a menyasszonynak. Ez a régi magyar jog jegyruhájának emlékét tarthatta fenn, ami ugyancsak magyar eredetű intézmény volt. Úgy látszik, hogy még a jegypénzadást is felhasználták a házasság színleges késleltetésére. Édesanyám mondotta el, hogy mintegy 50 év előtt Székelyszáldoboson a következő szokás volt életben. A templomban a vőlegény már a pap előtt állott, a menyasszony még a papné padjában ült a két nászasszony között. A legénynásznagy ment a nászasszonyokhoz kikérni a menyasszonyt, hogy engedjék esküdni. Ezek azonban pénzt kértek érte. A násznagy ekkor a vőlegényhez ment, s elmondotta a kérést, majd pénzt vitt magával, de még ekkor sem engedték ki a menyasszonyt. Háromszor-négyszer is meg kellett járja az utat a vőlegénytől a papné padjáig, míg végre kiengedte a két nászasszony a menyasszonyt. Világos emléke ez nemcsak a vételárnak, hanem az alkudozás hosszas herce-hurcájának is.

Tagányi Károly a vételarat is meg tudta határozni, arra figyelmeztet tudniillik, hogy az általános néprajzban a nő vételára a férfi vérdíjával volt azonos. A régi magyar jogban is megvan ez a szokás, amennyiben ha a vőlegény az eljegyzést felbontotta, büntetésként a nő vérdíját kellett megfizesse. Szent Istvánnál a legnagyobb vérdíj száz tinó volt. Ennek alapján Tagányi arra következtetett, hogy a magyar házasságban szereplő legmagasabb vételár is száz tinó lehetett, illetőleg ennek az értéknek megfelelő ló, pénz s áru. Tagányi figyelmeztet arra is, hogy a nyuszt, menyasszony, menyegző stb. szavaink is az ősi nővásárlás emlékeit őrzik.

Csak sejtjük azt, hogy kié lett a vőlegény családja által fizetett kalim. A rokonnépek közül a vatyákoknál a leány „fejpenze“ a szülőket illeti. Ilyesmit tudunk meg a karjalai finn lakodalmas versből is: „Apámnak hiúzprémet, hogy kenyérrel etetett, anyámnak nyestprémet, hogy csecsével szoptatott“. A magyar törvényekben a nagycsalád mindig

egységesen vesz részt a büntetésben vagy a kiengesztelésben, s ezért azt hiszem, hogy a kalim éppen úgy a leány nagycsaládjának közös vagyonát gyarapította, mint ahogyan hozománya hét év múltán a férje nagycsaládjának vagyonába olvadt. Erre különben éppen a finn házassági szokásokban is találunk utalásokat. Uno Harva kitűnő tanulmányából tudjuk a következőket: A házassági szerződés megkötésekor nemcsak a menyasszony s vőlegény szülei tárgyalnak, hanem a két nemzetség (nagycsalád) gyűl össze alkudozásra. Olyan helyt, ahol a kalim a szülőket illeti, a nagycsalád többi tagjai is követelnek ajándékot.

A menyasszony átvitele a vőlegény házába a finn népeknél is ugyanolyan ünnepélyességgel történt, mint nálunk. Ámde fent északon olyan szokások őrződtek meg, amelyek nálunk az idők folyamán kivesztek, vagy csak csökevényekben maradtak meg. Ilyen szokás például az, hogy mielőtt a menyasszonyt beviszik az új házba, előbb megkerülik a háztáját, akárcsak a magyar születési szokásokban, vagy a rokonnépek temetési szokásaiban. A menyasszony arcát betakarják, s úgy viszik át új otthonába. Mikor pedig a szánból kiszáll, vagy prémet, bőrt terítenek lába alá, vagy pedig karjában viszi be a vőlegény a házba, hogy lábanyoma ne maradjon a földön. A lábnyommal való varázslattételt említettem a magyar szerelmi varázslatok között is. A magyar asszonyok sírjukba magukkal vitték hozományukat, s még ma is sok helyen az a szokás, hogy menyasszonyi ruhájukban temetik el. Mármost a magyar honfoglaláskori női fejdíszek között látni fogunk olyan csüngős pártákat, amelyek eltakarják a homlokot, valószínűleg a szemet is.

A finn szokásoknak más magyar házassági szokásokkal való egyezése több esetben bizonyítható, máskor meg a születési vagy halotti szertartásokban maradt olyan nyom, ami egyezik a finnek házassági ceremóniáival. Azt hiszem, hogy a honfoglaláskori magyar nagycsaládban, ahol a családi élet egész szókincse finnugor örökség volt, olyanféleképen történt a menyasszony házhozvitele, mint a finn népeknél. Ha pedig fiatal lány vagy legény halt meg, különösképen ha már el volt jegyezve, akkor a sírnál s a toron megtartották a halott lakodalmát. Ennek szertartásai nagyjából ugyanazok voltak, mintha élők házasságát ünnepeznék meg. A halott lakodalmáról kazár szokásokat is jegyez-

tek fel az arab írók. Még ha nem is lenne olyan gazdag erre vonatkozólag a magyar népi emlékezés, a kazár szokás alapján akkor is feltételezhetnők, hogy megtartották ezt a szép szokást a honfoglaló magyarok is.

Az új házba bevitt asszonynak a családba való fogadása valószínűleg a tűzhely mellett történt. A tűzhely az ősök lakóhelye, a családba kerülő új tagot tehát először az ősöknek kell bemutatni. Népünknel halavány emlékei élnek e szokásnak. Tagányi így foglalja össze az általa felkutatott adatokat: „A szlavóniai magyaroknál sok helyen éjjel-nappal ég tűzhelyükön a tűz, melyet ők szén-nek neveznek és házassági szokásaikba is belévonnak. A kérők legelőször is a „szenes ház“-ba, vagyis a konyhába nyitnak, és ott a tűzhely tüzeit botjukkal szétverik, talán ezzel az ősöket akarják megijeszteni, és tervükre rávenni, de ha küldetésük sikerrel jár, s odaigérik a lányt, akkor előbb a tüzet összekotorják, s annak világánál beszélgetnek el tovább. Az esküvő után pedig a fiatalasszonyt a férj szülei a család tűzhelyénél fogadják. Az ilyenekből látszik, noha a rávonatkozó néprajzi anyag még teljesen ismeretlen, hogy a közismert „háztűznézés“ kifejezésben is jóval mélyebb értelem, t. i. a tűzhely-kultusz szólal meg. Nevezetes még az is, hogy a nép a házasságtörést a „háztűzrontás“ szóval fejezi ki, méltán, mivel a házi vallás hívei éppen azt tartották a tűzhely, az élők és a halott ősök elleni legsúlyosabb büntettnek, mert hiszen ezáltal a törvényes utódok sorozata, tehát éppen a házi kultusz zavartalan folytonossága szakadt meg“. Tagányi szavai után méltán megérthetjük, hogy miért ölhetette meg büntetlenül házasságtörő feleségét a magyar férfi (Szent László I. 13.). Nem a mai értelemben vett féltékenységi gyilkosságról van itt szó, hanem arról, hogy a paráznaságban fogant asszony gyermeke megbontja a nagycsalád mágikus rendjét, vérközösségét, ez pedig a legnagyobb bűn, ami egyáltalán elképzelhető.

A menyasszony tehát a régi otthonában megtartott lakodalom után tulajdonképen akkor kerül csak igazán be a családba, amikor az ősöknek, a tűzhelynek bemutatják férje házában. A bemutatás után beleilleszkedik a nagycsalád rendjébe. Úgy látszik azonban, régi családja egy ideig még örködött felette, s csak hét év elteltével szakadt meg véglegesen minden kapcsolat a szülői nemzetséggel. Erre következtethetünk a levirátus intézményéből, amely szerint,

ha nem veszi el férje halála után annak fiútestvére, akkor hozományával együtt visszakerül régi családjába. A finn népeknél a lány családjának örökdedése a vérbosszúra való utalással is kifejezésre jut. Az asszony nagycsaládja tehát kötelességének tartotta, hogy a belőle kiszakadt lányra házassága után is figyelmezzon. Nem kétséges, hogy ebben nemcsak a vérségi kötelék szavának engedelmeskedtek, hanem az asszony által hozományként magával vitt vagyon felett is örködtek.

A házassággal az asszony férje családjának tagja lesz. Fogan, szül, gyermekét táplálja, végzi dolgát. Ahogyan telik az idő, egyre tekintélyesebb lesz helye a családban, de egyre jobban közeledik a sír felé is. Közben pedig gyermekei nőnek, s rajtuk keresztül az új nemzedék készülődik arra, hogy folytassa a végtelen láncolatot, amelynek kezdete az ősök kódós előidőiben történt, végét pedig ember nem láthatja.

Végigmentünk a magyar családi élet körforgásán, s a kevés adat halavány világánál megláthattuk a régi magyarság életének szerkezetét. A következőkben a munka, varázslat és művészet vizsgálatával megnézzük, hogy miképen töltötte meg élettel ezt a szerkezetet a honfoglaláskor magyar népe. Előzőleg azonban egy rövid áttekintéssel megismerjük, hogy vajjon milyen emberfajta volt az a magyarság, amelyik Árpáddal bejött.

5. A magyar ember a honfoglaláskor. Eddig követett szokásunkhoz híven nézzük most is először a feljegyzéseket! A Névtelen jegyző így írja le Álmos fejedelmet: „Maga Álmos meg szép, de barna orcájú volt, a szeme fekete, de nagy; a termete magas és karcsú; a keze nagy, az ujjai vaskosak. Álmos egyszersmind kegyes, jóakarátú, bőkezű, bölcs, derék katona volt; vidám adakozó mindazok részére, akik Szcitia országában abban az időben katonák voltak“. Solt fejedelemlről pedig ezt olvassuk: „... apjához hasonló erkölcsére, azonban elütő természetére nézve. Szolta vezér ugyanis kicsit selyp és fehérbőrű volt, puha, szőkehajú, középtermetű, harcias vezér, bátor szívű, ám alattvalói iránt kegyes, nyájas beszédű, de hatalomra törő, akit Magyarország valamennyi főembere csodamód szeretett“. A már többször említett Ottó freisingeni püspök így ír: „Kinézésök marcona,

szemeik beesettek, természetök alacsony, viseletök vad, nyelvek pedig barbár, úgy hogy vagy a sorsot kell vádolni, vagy az isteni türelmet kell csodálni, mely e szörnyetegeknek, ilyen pompás ország birtokbavételét megengedte“. Bartucz Lajos arra gondol, hogy a püspök leírása a nyugaton határőrszolgálatot teljesítő s a csontvázleletek szerint tényleg alacsonytermetű, mongolos jellegű besenyőkre vonatkozik.

A leírások mellett szerencsére gazdag leletanyag maradt meg, amelyekből hivatott embertani kutatók megrajzolták a magyar ember vonásait, természetét stb. Említettem már, hogy a csontvázleleteknek nagy hiányossága, hogy régebben csak a gazdag sírok koponyáit tették el s a szegényebb temetők csontjaival nem sokat törődtek. Az utóbbi idők hitelen ásatásaikor azonban már olyan megfigyeléseket tettek, amelyek alapján, ha tág határok között is, sok mindent meg tudhatunk öseink alkatáról. Az eredményeket Bartucz Lajos nyomán foglalom össze.

A honfoglaló magyarság törzsei között valószínűleg több fajtajelleg uralkodott. Két kiemelkedő jelentőségű rétege azonban a keletbaltinak és turanidnak nevezett réteg. Mindkettő Európa és Azsia határterületén alakult ki, s így magában egyesíti mindkét terület emberanyagának bizonyos jellegzetességeit.

A keletbalti ember leírását jobban ma sem tudjuk megfogalmazni, mint ahogyan a Névtelen jegyző Solt fejedelmet leírja. Ezt az emberfajtát honfoglaláskori temetőinkben is nagy számmal találjuk, s ma is a magyar népnek mintegy negyedrészt alkotja. A csontvázak és az élő emberek összehasonlításából meg lehet rajzolni a honfoglaláskori keletbalti magyar ember megjelenését. A férfiak átlagos magassága 164 cm volt, a nők átlag 10 cm-rel voltak alacsonyabbak. Gyermekkorukban legtöbbje lenhajú volt, mire felnőttek, a haj színe hamuszőkére változott. Szemük szürkés-kék volt, fehéres bőrüket a nap erős barnára cserezte.

Testalkatuk széles, kissé nyomott volt. Fejük rövid, széles és kerek, s a szemek benne távol ültek egymástól. Széles pofacsontjuk s a kissé ferde irányú szemrések mongolos vonásokra emlékeztettek. Széles és alacsony orruk pisze, elég nagy szájuk s erős állkapcsuk körvonalai nem voltak darabosak. Általában lekerekített, kellemes vonások jellemezték arcukat. Lelki tulajdonságaik hasonlatosak voltak Solt fejedelméhez. Ez az emberfajta közeli rokona a

finn népeknek s kétségtelenül ősi, törzsökös alkotója a magyarságnak. (XXII—XXIII. tábla.)

A másik fajta magyar embert a kenézlői sírokból ismertük meg. Bartucz annakidején kaukázusi-mongoloidnak nevezte, újabban turanid névvel illeti. Magyarországon sajátos változata fejlődött ki, amelyet „Alföld-rassz“-nak neveztek el. A mai magyarságnak mintegy negyedét alkotja, a honfoglaló magyarságban azonban jóval nagyobb százalékban volt képviselve ez a fajta. A férfiak magassága 166—167 cm volt s a nők is ilyen arányban voltak magasabbak a keletbalti jellegű magyar asszonyoknál. Hajuk általában sötétbarna volt, s gyakran hajlott a fekete felé. Kicsiny, sötét csillogó szemük metszéséből hiányzott a mongolos jelleg. Általában ennél az emberfajtánál sokkal kevesebb, inkább csak lappangó mongolos vonásokat találhatunk. Bartucz szerint: „Testalkata kecses, mozgékony, bár idősebb korban kissé hízásra hajló. Arányai szépek, törzse mérsékeltlen hosszú, végtagjai inkább rövidek“. Arcuk általában széles volt, amelyből erőteljesen emelkedett ki a többnyire egyenes vagy rövid sasorr. (XXII—XXIII. tábla.)

Ha ezt a két jellemzést így egymás mellett olvassuk, lehetetlen nem gondolni a fehér és fekete magyarokra. Mégis óvatosak kell legyünk az egyeztetésben, mert láttuk, hogy a fehér és fekete elsősorban világtájakat, a jobb- és bal-szárnyat jelölte. Lehetséges azonban, hogy tudásunk elmélyülése során ilyen irányban is megtaláljuk az összefüggéseket.

A nagykunoknak, jászoknak, a palócoknak s részben az erdélyi magyaroknak egyik fő fajtajellege az ú. n. dinári fajta. Ennek fő elterjedési területe Délkelet-Európa és a délorosz síkság. Valószínűleg a szarmatákban is igen jelentékeny számban volt meg ez az emberfajta. A honfoglalás korában, a sírok tanúságtétele szerint, ha csekély százalékban is (5—6%), de megvolt. Álmos fejedelem leírása pontosan példázza testi alkatát s szellemi magatartását. Eggyel több ok, hogy az Árpád-családot (amelyben később is előfordul ez az emberfajta) a húnok óta Déloroszországban élt családtól származtassuk.

A magyarságban levő mongolos elemek aránylag még csekélyebb számúak voltak. Semmiképen sem áll tehát az a vélemény, mintha a magyarság mongol eredetű lett volna. A mongolos elemek mellett, töredék százalékban a többi

emberfajtákat is megtaláljuk. Ezeknek a töredékeknek azonban még az összege is olyan csekély, hogy felsorolásukat mellőzhetőnek gondolom.

A magyarság embertani képének ismertetésébe nem merülök el részletesebben. Úgy látom ugyanis, hogy az eddigi eredményeket bizonyos mértékig felül kell vizsgálni. A helyzet pontosan ugyanaz, mint a régészetben. Egy kitűnő régészünk nemrégén számvetést készített a Szeged-környékén talált magyar nyílcsúcsokból. Felírta, hogy melyik sírban hány nyílcsúcs volt. Végeredményben azonban ebből a táblázatból semmi sem derült ki. Nem is derülhetett ki, mert nem ismertük a magyar nagycsalád-rendszert és a nyílcsúcsok számának jelentőségét. Ha pedig ezt nem tudjuk, akkor csak azt látjuk, hogy az egyik sírban több, a másikban kevesebb nyílcsúcs van, s így látszólag teljes összevisszaság uralkodik a sírokban. Ugyanígy vagyunk részben a honfoglaláskori magyar csontvázakról készített számvetéssel is. Amíg az ebben a könyvben felismert családi temetkezés, szegény rokonok csatlakozása stb. rendszere alapján nem vizsgálják ismét át az anyagot, addig elszietett minden olyan következtetés, mintha a magyarság két fő alkotóeleme között az lenne a viszony, hogy az egyik a leigázó, a másik pedig a leigázott. A szegény és gazdag sírok, mint láttuk, rendszerint csak a nagycsaládban betöltött szerepet jelzik. A magyar nagycsalád-rendszer ismeretében magam inkább úgy látom a dolgot, hogy a magyarság két fő alkotóeleme s azok több-kevesebb színezte és vegyülése inkább az egyes törzsek közötti különbséget jelenti. Itt ismét nyomatékosan utalok arra, hogy a honfoglaláskor a magyar törzsek két szárnyban helyezkedtek el a fejedelem jobb- s baloldalán. Később azonban a nagyarányú telepítések ezt a világos képet összezavarták. Ha beszélhetünk az uralkodó törökös és a földműves finnugor rétegeződésről, akkor ez a rétegeződés a későbbi idők fejleménye, amikor is a szétbomlott törzrendszer helyén az egyéni és fajtabeli tulajdonságok jobban kibontakozhattak. Ez a kor egybeesik a magyar nemesi és paraszti rend szétválásának korával.

Én tehát határozottan tagadom, hogy a honfoglaló magyarság társadalmi szerkezete úgy tagozódott volna, hogy voltak törökös hódítók, kik „megszervezték“ a finnugoros magyar népet. Mivel ez a két elem nagyjából egyensúlyban volt, inkább a jobb- és balszárny (fehér és fekete magyarok)

kettősségére gondolok. Ez a kettősség sem lehetett azonban már szigorúan elválasztható s fajilag is élesen különböző két csoport, mert a törzsek rugalmas szervezete lehetővé tette a keveredést.

■

A magyar családi élet szerkezetének megismerése után ismerjük most meg a mindennapok munkáját, varázslatait s művészetét.

27. kép. Magyar sólymász képe egy XIV. századi padlótégláról.

MAGYAR(?) JÓLYMÁSZ EGY IX. SZÁZADI EZÜST TÁL RÓL Smirnov nyomán.
LELOKHELYE: OROSZORSZÁG, VJATKAI KORMÁNYZÓSÁG. ●

28. kép.

MUNKA, VARÁZSLAT, MŰVÉSZET

Bevezetés

A nemesi magyar történelemszemlélet jóideig azt tartotta, hogy a honfoglaló magyarság csupa előkelő, fényben s pompában csillogó harcosból állott, akik megvetettek minden munkát és mesterséget. E szerint a magyar mesterségek, művészetek és kereskedelem művelői mindig idegen rabszolgák vagy behívott mesteremberek voltak, a magyar parasztság meg a leigázott idegenekből és a földhözszüllött kismanességből keletkezett volna. Hogy ez a szemlélet nem a tényeken alapul, hanem elfogult s magát nagyra tartó „magyarságélményből“ fakad, azt e könyv bőséges adattára egymagában is igazolja. Nem is beszélek arról, hogy ez a magyarkodó magatartás sem a munka becsületét, sem pedig a magyarságot nem szolgálja, mert az a nép, amelyik mással dolgoztat s még a művészetet is mással csináltatja, nem való a művelődés építőmesterei közé. Ennek az avatag, de sajnos még ma is kísértő magyarságsszemléletnek három jellegzetes megnyilatkozását szó szerint idézem. Pulszky Ferenc a millénium korában így ír: „Miután nem tartozunk azok közé, kik a csodákban hisznek s mindenütt a legegyszerűbb okokat keressük, mi csak arra figyelmeztetjük kutatóinkat, hogy a magyar faj sohasem tűnt ki művészi hajlamai s a művészet gyakorlata által; még a mostani híres művészeink megmagyarított nevei is mind arról tanúskodnak, hogy nem a török-tatár, vagy ha jobban tesszik ural-altái, hanem a bevándorolt árja népek fiai tűn-

nek ki a művészetek terén. Így volt ez az Árpád-korban is.“ Mindmáig ez a felfogás. Két nemrégén megjelent dolgozattól idézem a következőket: „A céh- és ipartörténet azért hiányos nálunk a korai magyar időkre, mert egyrészt azt tartották, hogy a magyarok az ipart nem tekintették magukhoz méltó foglalkozásnak, tehát az iparosok csak a külföldi telepések, az ú. n. hospesek soraiban akadnak.“ „A magyar nép harcos fiai az ipari munkát nem tartották szabad emberhez méltó foglalkozásnak: a házisükségleteiket kielégítő fegyverkovácsok, szíj- és nyereggyártók, timárok, szűcsök, ötvösök eddig legnagyobb részét a szolganépség köréből kerültek ki. Az új hazában a békés államalakulat, a nyugati civilizációval való érintkezés és a kereszténység elterjedése lehetővé tette, hogy megismerkedjenek külföldről behívott idegenek által művelt, eddig ismeretlen mesterségekkel.“

Mindez nem volna hiba, ha ezek a vélekedések úgy keletkeztek volna, hogy a honfoglaláskori állapotokat komolyan és figyelmesen elemezték volna. Ámde ezek nem így keletkeztek, nem mások, mint egy régen felvetett frázisra írt változatok, aminek semmi köze sincsen az egykori valósághoz. Annál több köze van az egykori nemesi történet-ideálhoz s talán máshoz is, ahhoz tudniillik, amit Pulszky még kendőzetlen nyerseséggel fejezett ki.

E vélemények kialakulásához az is hozzájárult, hogy kutatóink egyrészt csak téveteg elképzelései voltak a honfoglaláskori s az azelőtti magyar élet szerkezetéről, sőt általában a műveltség szervességéről s annak törvényeiről. A műveltség nem tanulok-tanítók alapon terjed, hanem az élet követeli meg s termeli ki a maga formájához szükséges eszközöket. Minden társadalom „magához méltó“-nak kell tartson minden olyan munkát, amely életéhez szükséges. Igaz például, hogy a pásztorember mai napig is megveti a földtúrókat, de nem a munkát veti meg, csak a földművelést. A maga területén minden apróságot a legnagyobb komolysággal vesz, s talán még többet dolgozik, mint az általa megvetett szántóvető. Igaz az is, hogy első templom és kőépületeinket volgai-bolgár, továbbá olasz s más kőfaragók építették. Ámde az élet, műveltség és művészet nemcsak a templomban, a kőépületekben fejeződik ki, hanem az élet számtalan mozzanatának egységében; a születésben, a családról való felfogásban, a mindennapi munká-

ban az államban, a hitvilágban, az állattenyésztésben, földművelésben s ki tudná felsorolni, hogy még mennyi mindenben. Láttuk, hogy a honfoglaláskori magyar társadalom alapja az élet által kialakított nagycsalád munkaközössége volt. Ebben a megvilágításban bizony már eleve dajkamesének hatnak azok a vélekedések, hogy mi volt méltó a szabad, nemes magyar harcoshoz s mit vetett meg. Hátha még látni fogjuk a mesterségek és a munka sorát, amelyek között olyan nagy mesterségbeli tudást kívánók is voltak (pl. az íjkészítés), amelynek minőségi értéke egyenlő a modern precíziós készülékekhez kívánt szaktudással. Értsük meg végre, hogy a magyar műveltségnek nem az a mértéke, hogy mennyiben vette át nyugat műveltségét, de az sem, hogy miképen őrizte keleti hagyományait. Életünk egyetemes értéke abban van, hogy milyen hivatást töltöttünk be eurázsiai távlatokban. Szűkebb mértékünk pedig az, hogy miképen sarjadzott bennünk az emberség, hogyan formálódik ki bennünk is, mint más népekben, az örök emberi egyik — magyar — mondókája. Az, hogy honnan vettük ehhez a munkához az eszközöket, magunkból fejlesztettük-e ki, vagy mások kárán okultunk, hogyan váltottuk át emberivé a nyers természeti erőket, akár bennünk voltak azok, akár a földben, hogyan alkalmazkodtunk mi hozzájuk, ha erősebbek voltak nálunk, mind csak ezeknek a kérdéseknek megvilágításához szükséges kutatás, amely öncélúvá sohasem válhatik.

Az alább következő fejezetek a nyers tények bemutatásával szolgálják az egykori valóság megismerését. Céлом az, hogy megismertessem a honfoglaló magyar nép munkáját, életmódját, életszemléletét és művészetét. Semmi sem kényszeríthet arra, hogy fajtám javára túlozzak, de arra sem, hogy értékeit letagadjam. Nem az a cél, hogy úgy ismerjük meg a magyarságot, amilyennek szeretnők látni, hanem az, hogy úgy ismerjük meg, amilyen volt.

1. *Az asszonyok dolga.* A férfiakat erejük elhivatta a vas, csont s bronz feldolgozására, s így munkájuk emléke nem tűnt el nyomtalanul a sírokban. A gyengébb szervezetű asszonynép kevésbé ellentálló anyagokkal (gyapjú, fonal, ételek stb.) dolgozott, s így munkája nyomát eltörölte az idő. Legnagyobbrészt csak következtetésekkel tudjuk megeleveníteni a magyar asszony mindennapjának tennivalóit. Ezek a következtetések sok helyen lazák, s csak keveset árulnak el az élet közvetlenségéből.

Az asszonynép feladata volt a ruhanemű, szőnyeg s nemez elkészítése. Valószínűleg mindez háziipar volt, éppenúgy, mint a rokonnépeknél s mint még nálunk is sok faluban. Az arannyal hímzett drága, díszesebb selyemszövetekre s a messze föld kereskedői által hozott más finom holmikra csak a fejedelmi, törzsfői s nemzetségfői családoknak tellett. A mindennapi élet szövött-fonott anyagát a család asszonyai és leányai készítették. Később egykorú forrás alapján leírok egy kereskedőkaravánt. Látni fogjuk, hogy közönséges árukkal nem is jártak a sok vámmal s nem kevesebb veszéllyel járó útjaikon.

Még a díszesebb holmikat is nagyrészt maguk állították elő. A hun leányokról olvassuk, hogy szép aranyos öveket tudnak szőni s tarka színeket hímeznek finom vászonra, amit a férfiak ruháira varrnak rá. Gizella királyné híres hímzőműhelyében bizonyára magyar leányok dolgoztak, mert híres magyar öltéssel készült remekeik még a későbbi időkben is csodálkozást váltottak ki. A királyasszonyok együtt dolgoztak a jobbáglányokkal s maguk is egyszerűségben éltek. Katalin magyar hercegnőről olvassuk, hogy apósa (Nagy Uros szerb király) udvarában egyszerű otthoni ruhában, rokka mellett találta a bizánci követ s hogy egyébként is háziasan töltötte idejét. Ez a tudósítás pedig a magyar nagyhatalom fénykorában, az 1270-es években íródott!

A honfoglalók sírjaiban igen finom szálakból való, sűrűszövésű vászondarabkákat találunk. Egy darabka, előzetes vizsgálata szerint, lenvászon volt. A lent, úgy látszik, már déloroszországi hazánkban ismertük meg. Az egyik sírban annak is nyoma volt, hogy az ing gallérját színes gyön-

gyökkel és aranyszálakkal hímezték ki. Ezek a finom vásznak nyilván olyanféle kéziszővőszéken készültek (talán szövőtáblácskákat is használtak), mint amilyenel a rokon népek asszonyai ma is dolgoznak. Amíg azonban a vászonmaradványokat hozzáértők tüzetesen meg nem vizsgálják, nem mondhatok többet régi szövőtudományunkról. A bőrhalmik varrásához állati inakat és bélből sodort fonalat használtak. Az állatbőrökkel való munka részben a férfi szűcsök dolga volt.

Vásznaink kenderből is készülhettek. Lehetséges, hogy kender szavunk eredetileg nem a kenderre, hanem csak hasonló rostos növényre vonatkozott. Almásy György az 1900-as évek táján ezt írta Belsőázsia-*ról*: Az Ili (folyó) partjain, egyéves, másfél méter magasra növő, gyorsan fásuló szárú és jó rostanyagot szolgáltató növény terem. A kazak-kirgizek kötelet, zsinórokat, cérnát, szövetet és zsákokat készítenek belőle. A növény kazak neve: kèndir. Régi magyar szókinszünk még a következőket árulja el a magyar asszonyok szövés-fonás tudományáról. Finnugor réteg: fon (sző), szösz, köt, szalag, mos. Török: kender, csalán, orsó, gyűszű, tiló. Ezek a szavak akkor is azt jelentették, amit ma. Könnyű tehát elképzelni a fonó vagy szövő magyar nőt. Itt egy érdekes és számomra bizonyos fokig rejtélyes megfigyelést kell közölnöm. Mondottam, hogy jóformán minden avar asszony sírjában megtaláljuk az orsógombot és a tűtartót. Az utóbbiban néha túl is van. A magyar nők sírjában pedig a legnagyobb ritkaság, ha orsógombot találunk, tűtartót még sohasem találtunk. Mi lehet ennek az oka? Csak egyetlen valószínű magyarázattal tudok szolgálni: orsóink karikája fából volt, akárcsak ma, s nem ismertük azt a fajta tűtartót, amit az avar asszonyok hordottak. A földben a faorsó elpusztult, a netán eltemetett tűkről pedig a pontosabb ásatási jegyzőkönyvek talán így emlékeznek meg „vastörmelék a combsont mellett“.

A kendertermelés, tépés, áztatás, tilolás, szárítás és tisztítás mindig asszonyi munka volt. Láttuk, hogy a kenderföld termékenységi varázslatát is az asszony végzi. E munka nehezebbje nyilván a nagycsalád fiatalabb nőtagjait terhelte.

Asszonyi munka volt a szőnyegszövés is. A művészetről írott részben későbbi falfestmények alapján elmondok egyet-mást a magyar szőnyegről. A magyarság, éppen úgy,

mint a többi keleti népek, nagy szőnyegkedvelő volt. Valószínűleg a nagyobb és alakokkal díszített szőnyeget szőnyegszövő mesterek készítették, de a házi használatra szánt darabok a ház asszonyánépétől kerültek ki. Szőnyegek kellettek az ajtónyílás elzárására, az ágy függönyének s ilyent terítették a díszhelyre is. A magyar szőnyeg készítmódjáról a nyelvtudomány ad felvilágosítást. A szőnyeg szó egy töből hajtott a sző igével. A régiségben ez az ige szövön alakban is megvolt. Ebből lett szövön-eg, szőneg, szőnyeg. Ez azonban egyúttal azt is jelenti, hogy a honfoglaláskori magyar szőnyeg nem bogozott, hanem szövött volt. Szőnyegeink juhgyapjából készültek.

A juh gyapját másra is felhasználták asszonyaink, ebből készítették ugyanis a nemezt. Nemez szavunk honfoglalás előtti iráni kölcsönszavunk, alapszava (nām) annyit jelent, mint „ver“. A továbbiak során megtudjuk, hogy miért nevezték a nemezt vertnek. Ősi készítmódja nálunk már kihalt, csak egy-két szerszám őrzi még emlékét (az íjas gyapjútisztítás, Nagy László szíves közlése). Nemezt használtak a jurtok fedésére, lótakarónak, szőnyeg helyett, takarónak és így tovább.

A nemezkészítés régi módját Tagán Galimdsán leírása nyomán, a velünk „vérint való testvér“, baskir munka szerint ismertetem. A mosás nélkül összegyűjtött juhgyapjút szálakra tépdesik. Ehhez a művelethez gyakran íjat használnak. A megpendített íjhúr szétzilálja a gyapjúcsomókat. Az elkészített gyapjút nádszőnyegre terítik, majd megpermetezik és egy görcestelen rúdra felhengerítik. A henger elé lovat fognak s jól kiszámított távolságig hengergetik. Nagyon kell vigyázni a hengergetés pontos kiszámítására, mert egyébként a gyapjú beleragad a gyékénybe s kárbavész. Ezután lefejtik a már összeállott gyapjúrteget a szőnyegről. Beviszik a házba, s vékonyabb rúdra gombolyítják. A henger mellé áll 12—15 leány s menyecske, és fekvőpadra elhelyezett hengert alsókarjával erőteljesen nyomkodva, lassan hengergeti. Időnként helyet cserélnek, nehogy a nemez a gyengébb teremtéseknél lazább maradjon, az erősebbeknél pedig tömörebb legyen. Az egész szőnyeget többször át és átgöngyöltik, úgyhogy különböző oldalai kerülnek mindig felülre és belülre. Mikor már bizonyos tömörséget elért, akkor lapjára összefogva csapdossák a fekvőpadhoz, végül pedig tenyereikkel rendszer nélkül veregetik (ezért „vert“ a

neve). Most pedig átadom a szót Tagán Galimdsánnak, hogy az ő szavaival ismertessem szó szerint a munka természetének jellegét: „Mindezeket a munkálatokat leányok és menyecskék végzik. A nemez készítésére minden gazda kalákába hívja a résztvevőket. Ha valamelyik leányt vagy menyecskét meg nem hívják, az sértésszámba megy... A kalákában vagyon- és rangkülönbség nincs. . Egyetlenegy esetre sem emlékszem, — de ilyenről még csak nem is hallottam — hogy bár a leggazdagabb is napszámosokkal végeztette volna a nemezkészítést. A munka ellenértéke megvendégelésből áll. A nemezkészítési munkálatok alatt ének, vígság, viháncolás, tréfa uralkodik... rendszeren a hosszú tavaszi napokon — májusban — folynak le. A már kész nemezt megmossák, a folyóra viszik s kiterítve a vízre, botokkal ütögetik, majd otthon megszáritják. Nemezt készítenek fehér, fekete és szürke gyapjúból. A fehér nemez a legértékesebb; fekete vagy szürje nemezt a szegényebb emberek és a cselédség részére készítenek (emlékezzünk a fehér és fekete szín jelentőségére!) A gazdag emberek és a vendégszobák nemeze rendszeren fehér. Szürke nemezt használnak a lószerszámok, nyergek alá is. A szegény emberek nemezkészítómódja jóval egyszerűbb. Ponyvára, vászonra terítik a gyapjút, s rúdra göngyölve a fekvőpadon hengergetik, s hengerítés közben a falhoz csapdossák. Bizonyos fokú tömítettség után a továbbiakban rúd nélkül, a már ismertett módon járnak el. A szegényebb emberek csak a nagyobb darabokat csinálják kalákában.“

Nemcsak a nemezkészítés módját ismertük meg, hanem láttuk a közös munka természetét is. Bármennyire is hihetetlennek látszik a mai történelemszemléletben, a honfoglaló magyarságnál az volt a helyzet, hogy a vér-, vagyon- és munkaközösségen alapuló nagycsalád jóformán semmire sem tudta használni a rabszolgákat. A rabszolga nálunk nem termelési eszköz volt (kivéve talán a fejedelmi s törzsfői háztartásokat), hanem egyszerűen fizetőeszköz, áru, amelyet a bizánci nagyipari termelés számára adtunk el. Más volt a helyzet az itt talált szláv népekkel. Ezeket nagyrészt szállásaikon hagyták, csak terményadót, prémeket követeltek tőlük. Ez azonban nem az, amit mai szóval rabszolgaságnak nevezünk. A szláv szolganépek sem voltak jobban kiszolgáltatva a nagycsalád fejének, mint a családtagok.

Nemcsak a nemezkészítés volt asszonyi munka, hanem a szétszedhető nemezsátrak felállítása is az ő kötelességük volt. Erről később. Az asszonynép gondoskodott a baromfiakról. Baromfi-fajtáinkról Hankó Béla munkásságából értesülünk. Mielőtt röviden leírnám őket, közbevetőleg meg kell jegyeznem azt, amit W. Radloff ír az altaiakról. Szerinte ott a megkeresztelkedetteknek (letelepedetteknek) van csak baromfiuk, a pogányoknál (nomádok) egyáltalán nincsen semmi baromfifajta. Ez egymagában intő példa azoknak, akik a magyarságot tiszta nomád népnek képzelik el. Honfoglalóink tyúkjá vörösesbarna, fogolyszerű tollazatú volt, hasonlított az aprótermetű magyar parlagi tyúkhöz, kakasán zsandártollszerű farok ékeskedett. Súlya körülbelül háromnegyed kilogramm lehetett. Tojása a mai tyúktojásnak csak felenyagysága volt. Az avarok hasonló tyúkjával kereszteződve a magyar parlagi tyúkban maradt meg napjainkig.

Első időben szelidíthettük itt az alföldön a parlagi ludat. Kiszedték a vadlúd fiókáit, szárnyukat levágták, s a baromfiakkal együtt tartva megszelidítették. Kacsáinkat meg a vad tőkésruca tojásaiból keltették és szelidíthették meg mai hazánkban asszonyaink. Hankó Béla azt írja, hogy valószínűleg fácánokat is tarthattunk fogságban előző hazánkban. Tyúk szavunk honfoglalás előtti török szó, a lúd pedig éppenséggel finnugor; réce, ruca szavunk hangutánzó szó, ugyanúgy, mint egyéb hangutánzó-hivogató szavaink (pl. cseka, pipe, pirike, stb.). Régi magyar nyelven fi-nak hívták az állatok kicsinyeit (csukafi, pontyfi, ludfi, tyúkfí, stb.).

Asszonyimunka volt örökké a főzés is. Nézzük meg közelebbről egy kissé ősanyáink főzőtudományát! Kezdjük a kenyérrel. Régebben korántsem volt olyan nagy jelentősége a táplálkozásban, mint ma. Téli szállásaink földjén termeltünk búzát, árpát és kölest. Rendesen nem várták be a gabona teljes megérését, hanem a korábban aratott kalászatokat megpörkölték, s úgy szárították meg. Lisztet vagy őrléssel, vagy töréssel készítettek. Szent Gellért emlékezik meg a gabonát őrlő lányról, aki nehéz munkája közben énekel. Az éneket Gellért a magyarok szimfóniájának nevezi. Ebből a kifejezésből megtudhatjuk, hogy milyen volt az a malom, amelyikkel a leány dolgozott. A Gellért-kori nyugati zenében szimfónia szóval azt a muzsikát jelölték, amelyikben

egy hangszer vagy énekhang alatt egyenletesen duruzsolt egy mélyebb hangú zeneszerszám. A magyar lány éneke alatt duruzsló hang csak kézimalomtól származhatott. A legenda meg is mondja: „a lány forgatja körbe kezével“. Olyanfélék voltak e malmok, mint a faluhelyen még ma is használatos sóörlöök. Alsó kövük mozdulatlan volt, a felső örlőkövet pedig kézzel forgatták. A gabona törése még manapság is divatos a palócoknál. Pintér Sándor nyomán közlöm a hamuban sült pogácsa készítésének leírását, mert ez az eljárás nem sokban különbözhet a honfoglaláskori süttéstől: „Ha a rozskalász már érett, de a szemek ujjal még könnyen szétnyomhatók, a palóc gazdasszony annyi kalászt arat le, amennyit éppen szükségesnek lát. Ezt háton haza-viszi, a tűzpadon száraz gallyból tüzet rak, a kalászt csomóba köti, s a tűz lángján addig pörköli, míg a kalászhok le nem égnek, s a szemek duzzadtá nem válnak. A szemet tenyere közt fateknőben vagy cseréptálban szétmorzsolja, szeléléssel a törmeléktől megtisztítja, sóval behinti, famozsárban megtöri, s az így nyert pépet jól megdagasztja. Ebből aztán ökölnyi nagyságú gömböket alakít s ezeket, mint a krumplit szokás, parázstűzben megsüti. Néha az egész mennyiségből egyetlen vastag, nagy lepényt készítenek, s egészben sütik meg. Ez a hamuban sült bodag (pogácsa), amelyről a népmesékben annyi szó esik“.

E mellett régen kövön is süttöttek. A tűz fölé tett s átizzott kőlapra öntötték a tésztát, s így kapták a lepénykenyeret. Csíkbán s Háromszéken még ma is „köre leppencs“-nek hívják a lepényt, a Bodroghözben pedig „kövönsült“-nek nevezik a palacsintát, jóllehet már régen palacsintasütőben sütik.

A gabonából nemcsak sült kenyeret készítettek, hanem kását is. A kirgizek főeledele még ma is a kása. Almásy leírásából tudjuk, hogy részben tejjel, részben vízzel készítik árpából, búzából vagy kölesből. Sósvízben is főzik, s a híg kását csészéből isszák. Ha úton vannak, vagy nem érnek rá főzni, beérik néhány korty kumisszal, egy csésze főtt gabonával, vagy egy marék pörkölt árpával. Valószínűleg a honfoglaló magyarok is kedvelték a pörkölt gabonamagvakat, hiszen személyneveinkből láttuk (Árpád, Búzád, stb.), hogy az asszony nép meddősége esetén magvakat eszegetett s ettől remélt áldást.

A növényi eledelek közül a hagymát, borsót, tormát és

a salátaféléket már a honfoglalás előtt használták asszonyaink. A kapás és ásós kertgazdálkodás emlékeképen eddig két ásót ismerünk honfoglaláskori sírjainkból. Mindkét ásó női sírból került elő. A kerti növények nagyobbarányú termesztését azonban kétségtelenül a kolostori kertészetekben tanulták meg. A kolostorok kertészeinek javarésze szláv szolga lehetett s ezért van az, hogy a csombor, bab, káposzta stb. szavaink szláv szavak. A borsot nyilván keleti kereskedők hozták számunkra. Az Árpád-korban a borsozott szalonna kitűnő magyar ételnek számított. A kapás-növények nagyobbarányú termelése a Szent István utáni időkben kezdődött s így minket most nem érdekel.

A vadon termő gyümölcsfélékből s bogyókból az epret, szedret, rügyeket gyűjthették asszonyaik. A gyümölcs, alma, körte, dió, birs, szőlő szavaink honfoglalás előttiek s ebből a korból valók a szőlőművelésre utaló szűr (szüret), bor, seprő, csiger szavaink is. Mindezek feltétlenül bizonyítják, hogy felkerestük s megbecsültük a vad gyümölcsösöket, s talán már korán hozzáfogtunk téli szállásaink közelében a gyümölcsfa-kertészethez. Korai gyümölcsfáink edzett fák voltak, amelyek különösebb gondozás nélkül teremtek, s magról is szaporodtak. A gyümölcsöket télire napon aszaltuk, esetleg — már korán — fonott aszalókon szárítottuk. A szőlőművelés körüli szókészletünk kétségtelenné teszi, hogy a honfoglalás előtt is voltak már szőlőink. A Dunántúlon megmaradt, jórészt elvadult római szőlőket nyilván már közvetlenül a honfoglalás után használatba vettük. Több törvényünk szól szőlők adományozásáról (Kálmán I. 17.) és tiltja a papoknak a részegeskedést (Szent László I. 39). Úgy látszik, hogy őseink, akárcsak késő utódjaik, vagy keleti rokonaik, nem vetették meg vidám mulatozásaikkor a bort.

A természet nyújtotta a mézet is. Ősi méhészkedő nép vagyunk, s az Árpádkorban a falvak sora foglalkozott méhészettel. Födémes, Méhész, Méhes, Méhlő, Sonkolyos helyneveink s Méznevelő, Mézművelő, Mézadó személyneveink tanúsítják, hogy az ősi foglalkozás javában virágzott első királyaink alatt is. Az osztyákokról olvassuk, hogy élőfákat faragnak meg a méhcsaládok számára. Födémes helynevünket Bátty Zsigmond úgy magyarázza, hogy az élőfabodókban levő méhcsaládokat télire úgy úgy védtük, hogy a nyílást deszkával (födémmel) szegeztük be.

Biztos, hogy régen általános volt a nyírfa megcsapolása, a Székelyföldön ma is meglévő „viricseles” ma inkább csak gyógyszer, mint ahogyan egykori gyűjtögető gazdálkodásunk füvei is inkább csak a javasasszonyok varázsszerei között maradtak meg. A gombafajták régente is eledelként szolgálhattak. A rideg pásztoremberекnél is sokáig élt a régi gyűjtögető gazdálkodás egy-két emléke. A XVIII. század végén még a magyaltölgy apró makkját parázshamu alatt sütötték. Ezek a lappangó ételszerzési módok újulhattak fel egy-egy olyan országos csapáskor, mint például a mongol hadjárat idején, amikor az erdőbe menekült éhezők fakéregből s makkból sütöttek kenyeret maguknak. A gombagyűjtés is ide tartozik, bár gombáink nagyrésznének neve szláv, gomba szavunkkal egyetemben.

Az italokra térve a bor mellett a sörözést sem vetették meg őseink. E mellett tanúskodik komló és sör szavunk. Az előbbi bolgár-török(?) eredetű, az utóbbi megvan a votyák, osztyák, vogul, tatár, csuvas nyelvben s óind eredetű, ahol is habzó, szeszes italt jelentett. Talán arra is tudunk választ adni, hogy hogyan készítették a sört. Ha nem tévedek, akkor egy X. századból való volgai-bolgár esküforma tartotta fenn a sörfőzés emlékét. Mikor ugyanis Szent Vladimir békét kötött a bolgárokkal, a bolgárok a kötést esküvel erősítették meg, mondván: „Addig lesz közöttünk béke, míg a kő úszni, s a komló alámerülni fog”. Ez az eskü jellegzetes keleti esküforma, amelyik lehetetlenségek emlegetésével biztosítja a szerződés betartását, s űzi el a rontó szellemet. Ez a szöveg máig is fennmaradt egy votyák varázsigében: „Ha a komlót (a vízben) alámeríteni bírod, ha a követ (a vízben) fönnlebegtetni bírod: ellenséges szellem, azután edd meg, idd meg ezt az embert”. Az utóbbi kifejezés annyit jelent, hogy: csak akkor pusztíthatod el ezt az embert. Minket most nem a varázsmondás lelki háttere érdekel, hanem csak tárgyi része. A komló kétségtelenül a sörfőzés műveletéből került az eskübe. De vajjon a kő emlegetése is nem innen került a szövegbe? Azt hiszem, igen. Láthattuk, hogy a magyar sírokban agyagedény alig van, s ami van, az is inkább a későbbi sírokból kerül ki, vagy pedig az asszony nép mellé tették. Kétségtelen azonban, hogy a férfiakat is ellátták innivalóval. Csakhogy nem agyagbögében, hanem fakupában, esetleg tömlőben adtak útravaló italt. Ezt onnan tudjuk, hogy a székesfehérvári honfoglaláskori sírokban

lőbb helyen megmaradt a fakupa. Bronz szalaggal volt ugyanis diszítve, a bronzrozsda átítatta fát az idő nem tudta elkorhasztani. Nemcsak a rokonnépeknél ismerünk fa- és bőredényeket, hanem köztudomású tény az, hogy a legeltezés közben költözködő családok nem vihetnek magukkal törékeny agyagholmit, hanem edényeiket vagy fából vagy pedig bőrből készítették. A faedényeket tűzre nem tehették, hanem úgy főztek bennük, hogy a vízzel telt edénybe forró, izzó köveket dobtak be, s ez forralta fel a vizet. Ezek szerint így főzték régente gabonából, vagy komlóból a sört is. A régi bolgár eskü két képe tehát a sörfőzés menetéből ered, s annak lehetetlenségét (megfordítás!) hozza fel bizonysgul az eskü betartására. A magyar asszonyok nagy faedényekben főzték a habzó sört, s a vizet beledobott kövekkel forrosították fel. Érdekes és nem véletlen egyezés az sem, hogy a sörfőzésnek ezt a módját éppen annál a népnél ismertük meg, akiktől a komlóval való sörfőzés mesterségét megtanultuk.

Ha már a sörfőzésnél tartunk, akkor vegyük számba, hogy a boron és sörön kívül milyen italokat ismertek még őseink. Elsőként lássuk a sokszor emlegetett kancatejet! Erről a Magyarság Néprajzában a következőket olvashatjuk: „Hogy lótejett ittak-e régente, nem tudjuk, de valószínűnek kell tartanunk, mert köhögés ellen ma is isznak ló- és számártejet, s a „kabala“ és a „lósajt“ a Nyelvtörténeti Szótárban is említve van“. Alább Kovács László szóbeli közlése nyomán három adatot említek, amelyek közelebb visznek minket a kérdés megoldásához. A Hortobágyhoz tartozó Cserepes tanyán az öreg Ferge csikós számadó rendszeresen fejte a kancákat. A rúgós kancáknak nádcsövet dugott a végbelébe, s jócsomó szelet fujt bele, a kanca felsőajkára meg „pipát“ csavartatott bojtárjával s úgy fejte meg a kancát. A tejet erjesztve itta. Tiszacsegén meg Salamon Mihály vakon született s táltos hírében álló javasember úgy hozta vissza a tehénnek a boszorkány által elvitt tejét, hogy egy s más művelet után a tehén végbelébe kifúrt bodzafaveszszőt dugott s azon keresztül belefujt. A tiszacsegei ménésnél pedig, ha a csődör nem tudott vizelni, vékony kákafélét dugtak a csökébe és belefujtak. Mindezek az adatok akkor válnak rendkívül érdekessé, ha elolvassuk, hogy Herodotos (IV. 2.) mit ír a szkiták tejgazdaságáról: „A szkiták összes rabszolgáikat meg szokták vakítani tejgazdaságuk érdeké-

ben, amely italukat szolgáltatja. Eljárásuk e tekintetben a következő: fuvolához igen hasonló csontfujtatókat vesznek elő, bedugják a kancalovak nemző részébe, s ezeken át befujnak szájukkal, míg azután az egyik fú, a másik fej. Ezt az eljárást pedig azzal okadatolják, hogy a fúvás által a lónak erei megdagadnak és így tögyét lebocsátja. Mikor aztán a tejet kifejték, üres faedényekbe öntik, s ezekben keverik a köröskörül álló vakok a tejet. A fönn úszó részt leszedik, s ezt tartják a jobbiknak, a leülepedett tejet már a másiknál hitványabbnak tekintik“. Nyilvánvaló, hogy a magyar és a szkita adatok egy és ugyanazt a műveletet írják le. Később leírom, hogy a magyar pásztoremberek még ma is éppen úgy herélnek, mint ahogyan azt a szkitákról ráánkmaradt ábrázolásokban megismerhetjük.

A fejés tehát férfimunka volt, de a kancatej elkészítése a pusztai népeknél a nők feladata. A kumis elkészítése különben igen egyszerű. Radloff így írja le: A kancatejet felfőzés nélkül nagy bőrtömlőkben tartják, s órákig verik botokkal. Ha négy napig savanyodik ezután, akkor már készen is van a kirgizek kedves itala. Finom, favanykás ízű, pezsgő ital. Kancatejből nem készítenek semmiféle más tejterméket. Lehetséges, hogy az Oklevélszótárban említett lósajt őseinknek volt kedvenç eledele s a juhsajt mintájára készítették.

Juhtejből készítették a túrót, a sajtot, a zsírként használt vaját, az író (valamennyi szavunk honfoglalás előtti szó). Úgy látszik, az aludttejet különösen nagyon szerették, mert mind népünknel, mind pedig a tőlünk keletre levő népeknél sokat használják (airan). A vaját pedig a felfőzött tejből akkor is köpüléssel állították elő, csak hogy ez a köpülés inkább kavargatás és ütögetés volt.

A húsételek közül elsősorban a juh húsát élvezték, de ünnepélyes torokon a lóra is sor került, mint különösképen nagy csemegére. Almásy azt írja, hogy a húsetel, mint rendes táplálék, nem jelentős a kirgizeknél. Még a mai gazdag kirgizek húsfogyasztása sem több évi 3—4 lónál, s 20—30 juhnál. Ez különösen akkor nem sok, ha tekintetbe vesszük, hogy a nagy lakomákon micsoda evés-ivás volt. Éppen Almásy jegyzi fel például, hogy három kirgiz naponta három juhot fogyasztott el az egyik vadászaton. Ugyanezek az emberek viszont a legnehezebb megerőltetések közepette

képesek voltak heteken át néhány korty kumisszal, egy csésze főtt gabonával s egy marék pörkölt árpával beérni.

A húst sósvízben főzhették meg, fűszerként legfennebb borssal éltek. A lóhús evésről a következő magyar adatok szólnak: Bölcs Leo bizánci császár említi, hogy a magyar sereget állatok, ménesek és kancák serege követi részint élelem s tej biztosítása okából. Tudjuk azt is (Névtelen jegyző 16), hogy Ond, Ketel és Tarcal a Bodrog mentén egy hegyre mentek és ott kövér lovat áldozva, nagy áldomást tettek. Vatha 1046-i lázadásáról pedig így szól a krónika: „Vatha átkozott és kárhozatos bízgatásra az egész népe feláldozta magát a gonosz szellemeknek és kezdének lóhúst enni.” Mikor pedig Julianus barát visszatér 1237-ben útjáról, azt jelenti az őshazában maradt magyarokról, hogy azok a többek közt lóhúst is esznek. Valószínű, hogy lóhúst csak nagy áldozatokkor, temetéskor ettünk.

Hogy voltak-e őseinknek szárított tejkonzervjei, mint a mongoloknak, azt nem tudjuk, de hogy elsőrangú mesterei lehettek a szárított húskészítésnek, azt nemcsak a magyar pásztorember tudománya árulja el, hanem régi feljegyzés is szól róla. Érdemes ezt a feljegyzést megismerni. Villani János XIV. századi olasz történetíró így számol be a magyarok harci felszereléséről: „Ha levágják a marhát... húsát nagy üstökben megfőzik. Ha pedig jól meg van főzve és besózva, elválasztják a csonttól és kemencén vagy másként megszáritják, megszáradva finom porrá zúzzák. A hadjáratához üstöket visznek magukkal, s mindenki visz magával egy zacskóval ilyen port, meg fejedelmük is vitet utánuk.... felforralt vízbe dobják, egy-két maréktól megtelik az edény, megdagad, mintha kása volna. Nagy a tápláló ereje, és így kevés kenyérrel, vagy a nélkül is, erőt ad az embernek. Nem csoda tehát, hogy nagy sokaságban járnak olyan hosszú időnkig a pusztán, mert lovaik fűvel és szénával táplálkoznak, ők pedig porrá tört hússal.” Madarassy László ezzel kapcsolatban leírja a magyar pásztorember szárított juhhusát, amit nem törnek porrá, csak apró darabokra vágva szárítják a napon. Egyébként nagyjából úgy készítik el, amint azt Villani is leírja. Íme itt a magyarázata annak, hogy a kalandozó hadjáratokkor miképpen ételmezték magukat. A rideg pásztor maga készíti el ezt a konzervet, régebben bizonyára asszonynepe dolga volt a készítés. A mongol hadsereg ugyanígy ételmezte ma-

gát, de szárított tejport vitt magával. Reggelenként félfontnyi port tettek iszákjukba s vizet töltöttek hozzá. Lovaglás közben ez jól összerázódott s ezt itták ebédre. Lehet, hogy mi szárított vérből is készítettünk eltehető eledeleket véres hurka vagy levesbe főzhető vérpor formájában. A vér mind szorultságban, mind pedig varázs-okokból többször szerepel étkezésünkről szóló adatokban. Erről majd a varázslattal kapcsolatban beszélünk.

A Névtelen jegyző azt írja, hogy húst, halat, tejet s mézet ettünk. A hal s a hús a halászat s vadászat eredményeként került az üstbe. Erről tehát később beszélünk. Még néhány szót az edényekről. Láttuk, hogy edényeink nagyrésze vagy fából vagy bőrből készült. E mellett találunk a pásztoremberek kezén bikatökből készített edényeket. Ez nyilván keleti örökségünk, mert keletről is ismerünk ilyen edényeket, sőt tevegymorból készült kulacsot is. A nedves bőrt formára húzzák rá s mikor jól kiszáradt, kiveszik belőle a több darabba tört formát vagy a nagyobbacska lopótököt és kész is van az edény.

Se szeri, se száma azoknak a dolgoknak, amikről jóformán semmit sem tudunk. A konyhaberendezésből Szabó Kálmán középkori ásatásai nyomán valószínűnek látszik, hogy használták asszonyaink a vasháromlábát. Erre állították a tűzhely fölé a gölöncsérek által készített nagy agyagüstöket. De hogy ezenkívül még mi minden eszközük lehetett, arról bizony semmit sem tudunk. Női sírjainkban kisebb késeket találtunk, ezt használhatták húsdaraboláshoz s az evéskor is. Az asszonynép dolga nem merült ki a ház körüli tennivalókban s a kapás kertművelésben, hanem az ő gondjuk volt a költözködés is. Attól kezdve, hogy tavasszal elindultak a téli szállásról a nyári legelőre, elég gondot adott a szétszedhető sátor felállítása, lebontása, felmálházása s leszedése. Hogy mindezt megérthessük s meg-elevenedjék előttünk a ház is, amelyben az asszony életének nagyrésztét töltötte, nézzük meg, mit tudunk a magyarság házáról.

2. A lakás. A magyar nép a honfoglalás korában is nyilván olyanmódon szállott meg, ahogyan még a XII. században is leírják. E szerint falvaikban kevés volt a nád- és sárház, s különösen nyáron sátrak alatt tanyáztak messze legelőiken. Régi lakásunk kérdéseivel főként gr. Zichy Ist-

ván, Cs. Sebestyén Károly, Bátky Zsigmond, Vámos Ferenc és Győrffy István foglalkozott behatóan. Munkáikban az arab s nyugati források értékelése mellett a népi építkezés emlékeit megszólaltatják. A magyarságnak e szerint téli szállásain már a honfoglaláskor volt megépült, állandó háza, s volt a nyári legettetés idejére hordozható, szétszedhető sátra (jurtja).

Lássuk először, milyen lehetett állandó, egyhelyre épített házunk! A magyar ház fontosabb műszavai közül az ablak, kemence, kémény, gerenda, oszlop, pitvar, tornác későbbi szláv jövevényszavak. Még ha valaki azt is gondolná, hogy ezek egynémelyikére volt már előzőleg magyar szavunk, amit később a szláv kiszorított (erre ugyanis van egy kitűnő példánk: zabla szavunk. A magyar lovas-nép ősi soron ismerte a zablát, míg a szláv gyalogos csak a lovasnépektől tanulta meg használatát, s mégis ma szláv szóval nevezzük meg ezt a tárgyat), mégsem lehet kétségbevonni, hogy a fenti szócsoporttal jellemzett ház nem lehetett meg a honfoglalás korában. Milyen lehetett az a ház, amelyiknek nincsen ablaka, kemencéje, kéménye, pitvara, gerendája, oszlópa és tornáca?

Hogy ezt megfejtessük, nézzük meg azokat a szavakat, amelyek viszont ősi szavaink. Finnugor korból való szavaink: ház, ajtó, küszöb, fal, fedél, tető, lak, hajlék, törökösen nevezzük a kunyhót. Ismerjük a finn-ugor és a török nép állandó házat és így e szavak segítségével meg is tudjuk nagyjából rajzolni a régi magyar lakást.

Házunk köralapú volt, falát fonott vesszősövény alkotta, amelyet kitapasztottak s rajta ajtónyílást hagytak. Az alacsony fal peremébe beerősített tetőrudak kupolaszerűen görbültek meg, s fent vagy összekötötték ezeket, vagy pedig abroncsba fogták. Tetejét állatbőrökkel, nemezzel, náddal fedték, vagy befonták s kitapasztották, de csúcsán kerek nyílást hagytak a füstnek s ezen jött be a levegő s a világosság is. A tetőnyílást zsineggel húzható takaróval el lehetett zárni, s az ajtót is szőnyeg takarta. A magyar ház tehát kicsinyben éppen olyan szerkezetű volt, mint nagyban a világ építészetének egyik csodája, a római Pantheon. Ilyenféle épületeket nádból is emeltek, de akkor a tetőt rendszerint kontyba fogták, s a világosság csak az ajtón jött be. Belül az épület földjét mélyebbre ásták, úgyhogy a fal mellett padkát hagytak. Ez szolgált

fekvőhelyként, s idetették a férfi- s női holmikat és a családi vagyont. Az épület közepén, a mélyedésben égett a szabad tűz. Ennek a háznak tényleg nem volt sem ablaka, sem kéménye, gerendája, oszlopa vagy pitvara, de mindez nem is kellett hozzá. A tapasztáshoz használt sarat pelyvával keverték, néhány honfoglaláskori sírunkban találunk ilyen pelyvás tapasztást. Lehetséges, hogy a padlót vastag agyagrétegből öntötték, amint azt a kenézlii ásatás néhány sírjánál (a sír a halott számára készült ház!) tapasztaltuk. Helyneveink bőséggel őrzik ilyen sövényházak emlékét, s a népi építkezésben ma is megtaláljuk a tapasztott sövény alkalmazását. Ne gondoljuk, hogy az ilyenfajta építkezés csak kis kunyhókra volt jó. Tágas, többöles belső tereket építhettünk így, még nemrég is jókora templomok épültek nálunk sövényből és nádból. A Szent István-i templom-építési parancsot sem csupa kőépület követte, nyilván sok lehetett akkoriban is a sövényből vagy nádból épített Istenháza. Az a fajta ház, amit itt leírtam, tulajdonképpen nem más, mint helyheztapadt s így anyagában is átalakult nemzsátor. Finnugor előzményei (hegyes szálfasátrak) nem ilyen alapokon fejlődtek. Minket azonban itt nem a magyar ház fejlődéstörténete érdekel, hanem csupán az, hogy milyen lehetett a honfoglalók háza. Pontosan ilyenfajta építmény emlékét őrzik mind a mai napig kicsiben a tyúkborító kasok.

A régi magyar ház tehát egy részből állott. A magyar ember a szobát ma is háznak nevezi, ezzel is mutatván, hogy a nyelv még emlékezik arra az időre, mikor a ház csak egyetlen helyiségből állott.

A magyar ház szláv műszavai jellegzetes boronaházra vallanak. Úgy gondolom, hogy a magyarság jóval Szent István után kezdte felcserélni régimódi házait boronaházakkal. Új házait nyilván olyan mesteremberek építették, akik járatosak voltak a boronás építkezésben. Ezekről a szláv mesteremberektől tanulták meg ácsaink az építés fortélyaival együtt a részek neveit is, s ilyenképpen terjedt el népünknel ez a szókincs. Sokáig azt hitték, hogy Dél-oroszország nomádjainál ismeretlen volt a boronaház. Ezt a megállapítást arra alapították, hogy a délorosz pusztaság csak vándorló legeltetésre alkalmas terület volt. Nem hitték el ez alapon azt sem, hogy a magyarságnak voltak állandó építményei. Lássuk először a téves kiindulópontot. Cs. Se-

bestyén Károly, akinek a magyar háztörténet egyébként igen sokat köszönhet, a következőket írja: „Ha a magyarok a Meotis partján és Levediában éltek a honfoglalás előtt, akkor ők is csak nomád állattenyésztők lehettek. Mert azokon a vidékeken egészen a legújabb időkig máskép megélni nem lehetett. Éhen halt ott minden ember és minden nép, amely nem volt nomád állattenyésztő.” Ha ez tényleg így lenne, akkor Sebestyén érvelése minden következtetésével együtt érvényes lenne. Ámde kitűnő kutatónk megfélekedett arról, hogy Ukrajna nemcsak ma Kánaánja a gabonatermelésnek, hanem régebben is az volt. Éppen ez a föld látta el az ókorban gabonával Görögországot, s virágzó gabonatermelés folyt itt a népvándorlás-kor alatt is. Hogy a magyar honfoglalás idejében sem lehetett másként, azt mutatják azok az adatok, amelyek az itt székelő kazárokról szólnak. A kazárok valóságos város-tanya gazdasági rendszerben éltek, s nagyarányú gabonatermelésük fölöslegét éppen úgy a bizánci birodalomnak adták el, mint másfélezer évvel azelőtt a szkíták. Igaz, hogy később, a mongol hódítás korában ez a terület is kezdett elsivatagosodni, akárcsak Alföldünk a török alatt. Ámde a fekete föld megmaradt, s a gabonatermelés is újra kezdődött. Ezen a területen nemcsak a sár- és nádépítkezés volt divat s nemcsak kőből épült városok emelkedtek, hanem a szkíta sírokban igen komoly építésű gerenda- s boronaházakat találunk. A későbbi korokban sem halt ki ez az építésmód. Éppen az 1930-as évek végén ástak ki Kiev városában egy honfoglaláskori magyar sírt, amely fölé a temetéskor boronaházat emeltek. Mindezekből arra következtetek, hogy a magyarság a boronás építkezést is ismerte, de nyilván nem tért rá át, mert a magáé jobban megfelelt a szokásnak, a földnek és életmódjának. Az alföldi magyar ház egy némely jellegzetessége nem vezethető le semilyen idegen mintából. Kérdés, hogy vajjon nem az avar-szláv ház alakulása hatott-e formájának kifejlődésére. Sajnos, pontosabb jegyzőkönyvek hiányában nem tudjuk, hogy milyenek is lehettek az avar gerendás sírok, s így a kérdésre feleletet egyelőre nem várhatunk.

Téli szállásainkon állandó házaink mellett hordozható nemezsátrak (jurtok) is állhattak. Ezeket azonban főként nyári szállásainkon használtuk. Nemezsátorainkról megemlékeznek az arab frók is. Al Bekri azonban megemlíti

kunyhóinkat is, amidőn így jellemez minket: „e nép kunyhókban és sátrokban lakik, követve az eső hullását s a fű sarjadzását“. Ibn Roszteh pedig azt mondja, hogy „sátraik vannak, s odamennek, hol a legeltetésre (több) fű kínálkozik“. Liutprand és freisingeni Ottó is emlegetik a magyarok sátrait. A Névtelen jegyző a magyarok elődeinek tartott szkítákról úgy ír, hogy „nem voltak mesterséggel épült házaik, csupán nemezből készült sátraik“. Később a nemez helyébe gyapjúból szőtt cserge kerül s 1362—65-ből is halunk „tentorium lodiceum chergesator dictum“-ról, azaz csergesátorról, s 1429-ben is emlegetik még. Igaz, hogy a két utóbbi adat a kunokról szól. A jurt belsejét láttuk már Radloff szibériai leírása nyomán a második fejezetben. Szerkezetét s építésmódját azonban még nem ismertük meg. Köralapra épült ez is. Fala ollószerűen összecusukható rácsból áll, amelynek léceit a keresztezőpontokon bőrszíjacs-kák kötik egybe. Könnyen összecusukható, s így lóra máházható. Az az előnye is megvan, hogy a jurt alaprajza nagyobbítható s kisebbíthető azáltal, hogy az ollózó falat jobban kinyújtják-e, vagy pedig kevésbé nyitják szét. A fal összeszíjazott lécei enyhe menetben görbülnek, hogy követhessék a hengeralakú fal hajlását. A fal készítése tehát igen pontos munkát kíván. A léceket tűz felett melegítik, s azután levert karók közé feszítik, s itt kapják meg enyhe hajlásukat. Ha a lécek nem pontosak, akkor a falat nem lehet összehajtani, s így kárbaveszett a munka. A fal két vége tehát köralapon egymás felé kanyarodik, közéjük illesztik az alacsony ajtókeretet. A jurt teteje kupolaszerű, s úgy készül, hogy egyenletesen meggörbített hosszú rudakat kötöznek a fal peremére, s ezek végeit a tetőkarikába dugják. Almásy rajza kitűnően szemlélteti az egész szerkezetet, s így nem kell sok szót vesztegetsek a felállítás módjához. A felállítás és szétszedés asszonyi munka. Mikor már áll a körfal, akkor egy vagy két asszony villás rúddal magasra tartja a tetőkeretet, s négy oldalról beleillesztenek négy tetőrudat. A többi ezután már egyszerűen megy. A jurt vázát nemezpokrócokkal fedik be s át- és átkötik hevederekkel. A falra pedig először gyékényszőnyeg kerül, s ezt hengerítik körül nemezszőnyeggel. A tetőnyílásra is nemezszőnyeg kerül, s ezt zsineggel lehet igazgatni. Az ajtót rendszerint szőnyeg fedi. A tűzhely itt is középen van, s a köralakú jurt belsejében még van

szabva a család minden tagjának helye. Erről azonban már bőven hallottunk. A jurt szétszedése tehát a fehérnép dolga volt. A széjjelszedett s összekötözött alkatrészeket kocsira, lóra málházva kísérték egyik szállásról a másikra.

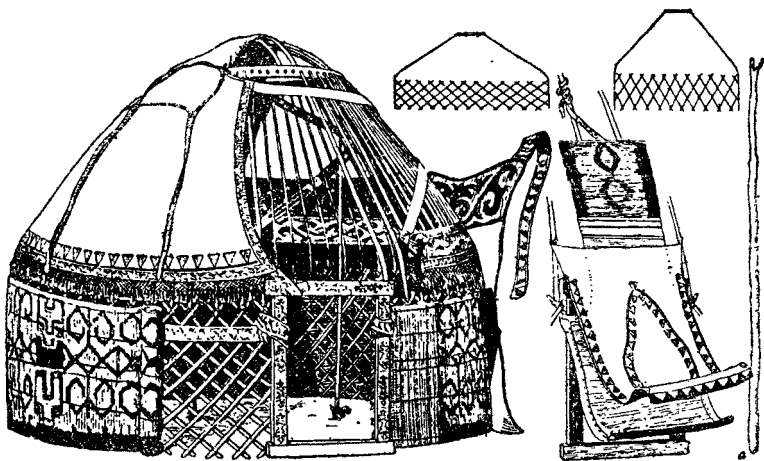
Ez a kétfajta épület volt tehát őseink hajléka. Mindkét forma kupolás szerkezetű volt. Népi építkezésünkben a gabonás házak és pásztorkunyhók némelyike még őrzi az ősi formát. A pásztorhajlékokról majd az állattenyésztésről beszélve emlékezem meg. E kétfajta lakás láttán Györffy István egy szellemes gondolatot vetett fel. Azt mondja ugyanis, hogy ház szavunk finnugor eredetű, öl szavunk meg török. Az ország némely vidékén az asszony lakik most is a házban, a férfi meg az ölben alszik. Mármost Györffy arra gondol, hogy állandó épületünk, a ház, az ugor-magyar asszonynép lakása lett volna, a jurt pedig a török férfiaké. Nemcsak a Hunor-Magyar monda (idegen nőket raboltak) kísért ebben a gondolatban, hanem az is, hogy a magyarság úgy alakult ki, hogy egy harcias török nép megszervezte a finnugorokat, s a leigázott nép asszonyait vette feleségül. Nem hiszem, hogy Györffy gondolatának ilyen formában bármi köze is lenne az egykori élethez. Az azonban lehetséges, hogy a fehér (keletbalti, finnugor?) magyarok szálfasátraikban megszokott építőmódjukat a jurtok ismeretével gazdagították, s talán náluk több volt a téli szállásokon is a szilárd épület, mint a fekete (turánid? török?) magyaroknál. Sokat emlegetett kétnyelvűségünk is kettős megoszlásra utal. Mindez azonban csak találgatás, egyelőre nincsen olyan adatunk, amellyel felelni tudnánk a felvetett kérdésre.

Lehetett még egy harmadik fajta házunk is, amelyik ugyancsak hordozható volt. A déloroszországi szkíta leletekben megmaradtak a sátras kocsi agyagból megmintázott másai. Régebben főként az asszonynép költöztetésére valók voltak, s itt húzódtak meg azok a gyermekek is, akik még nem ülték meg a lovat. Herodotos leírásából is tudjuk, hogy a szkítáknak kocsira épített sátraik is voltak. Ilyen kocsisátrat közöl Pallas is szibériai útleírásában s más keleti népeknél is hasonlókról értesülünk. Ma ennek emléke népünkénél, s főként az erdélyi oláh pásztorok közt a kerek gulyáskunyhókban s pásztorhajlékokban található.

Ilyenfajta házakban laktak őseink, s ezekben s környékükön folyt le az asszonyok élete. A férfiak dolguk

után nézve, látogatóba járva vagy mulatozva, bizony kevés időt töltöttek a ház körül, inkább csak háltni jártak ide, ha ugyan nem maradtak kint a ménesnél éjjelre is.

A ház körül végzett férfinunkát csak rövid mondatokban sorolom fel, mert legtöbbjére a mesterségek és foglalatosságok leírásakor amúgyis kitérek. Férfiember fejte a kancákat, kivált a rúgósabbját. A fiatalabbak nyírták a juhott, szárított hús készítésében segédkeztek. Javították a megromlott szerszámokat, gyalulták a nyílveesszőket, bőroz-

29. kép. A jurt szerkezete (Almásy nyomán).

ték a nyergeket, s nem kis büszkeséggel számolhattak be a vadászat s halászat eredményeiről. A családfő komoly dolgáról, az áldozatokról a varázslatról szóló részben számolok be. A ház körül tanígtatták a vadászmadarakat is.

3. A férfiak dolga. a) A vadászat. Elsőként legszebb s régen is legkedveltebb formáját, a solymászatot ismertetem. Magyar sólyomneveink közül a sólyom, ölyv, turul, torontál, bese, szongor és karvaly török nevű, s így nagyon valószínű, hogy ezt a vadászatmódot a török népektől tanultuk meg. Azok közt az ezüsttálak között, amelyek éppen a honfoglalás táján Perm vidékére kerültek a prémárukért cserében, több olyan van, amelyik solymászt ábrázol. Valamennyin lovon ül a solymász, s kezefején tartja a mada-

rat. Ezek közül az ezüstitálak közül több darab magyar ötvösmester munkája lehet. A római Santa Saba templom egyik X. századi domborművén is megtaláljuk a magyar solymász képét, későbbi főúri palotáink padlótégláin pedig ez a legkedveltebb ábrázolás. A solymász kezefején ülő sólyomnak fején sapka van. Számos helynevünk és személynévünk őrzi a magyar solymászmesterek emlékét, sőt egyikük, Magyar László nevezetű, elméleti könyvet is írt később a solymászat művészetéről. Nemcsak ezüstitálakra domborították ötvöseink a sólymos vadászatot, s nemcsak téglaegetőink használták fel e képeket, hanem szőnyegszövő mestereink is díszítették vele alakos szőnyegeiket. Az egyik berlini múzeum őríz is egy valószínűleg magyar gyártmányú XII. századi selyemszövetet. A nyugati solymászat akkor lendül fel, amikor szerte nyugaton megfigyelhetjük a magyar lószerszám, íj, tegez elterjedését. Ebből már régebben arra következtettem, hogy magyar mestereknek is jelentős részük volt abban, hogy nyugaton megkedvelték ezt a nemes vadászatot. Ma ismét megkísérlik feléleszteni nálunk is, de kevés eredménnyel. Almásy György pontosan megfigyelte ennek a mesterségnek minden csínját-bínját, s érdemesnek tartom bőven ismertetni leírását. (27—28. kép.)

Általában jobban szeretik a sólyomfajtákat s vadászmadarakat felnőtt korukban foglyul ejteni, mint a fészekből kiszedett fiókákat felnevelni. Csak a szirti sast szedik ki a fészekből, mert felnőtt korában nehéz lenne elfogni. A többieket csapdával fogják. A csapda vékony botokra helyezett hálóból áll, s a háló alá csalétekként galambot, varjút s melléje eleséget vagy másféle csalogatót helyeznek. A galambot s varjút megkötik, s melléje ökörszarvban vizet tesznek. A vadász a csapdától 40—50 méterre rejtekhelyén várja az eredményt. A sólyomfajta madár, mihelyt észreveszi a biztos prédát, szárnyait behúzva ferde vonalban csap rá a csalétekre, belebonyolódik a hálóba, s elveszett. Nem lehet alkalmazni ezt a szirti sas fogásakor, mert az gyanakvó madár, amelyik először a zsákmány közelébe szállana le. A szirti sas féltékeny természetét használják fel törbecsalására. Az a természete ugyanis, hogyha egy másik sast lát a zsákmány mellett, akkor vak dühvel egyenesen csap le a zsákmányra, hogy elragadja a másiktól. Ilyenkor tehát a háló alá egy sast kötöznek a zsákmány mellé csalogatónak.

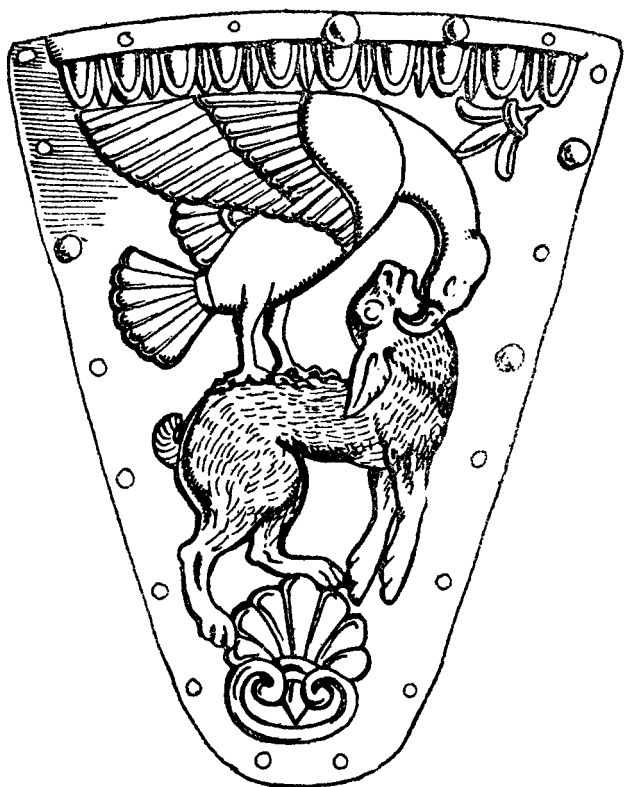
Ezután kezdődik a madár megnevelése. Roppant türelmet s tudást igényel, mert ki kell ismerni a madár egyéniségét. Fejére süveget húznak, állandóan babusgatják s mondogatják azt a hívogató szót, amelyre később engedelmeskednie kell. Lassacskán adagolják neki az ételt, míg végre megszokja, hogy gazdája öklére szállva fogadja el a neki nyújtott húsdarabot. A solymász öklén természetesen vastag bőrkesztyű van, hogy a madár hegyes karmai meg ne sértsék kezét. A szoktatás előrehaladtának megfelelően kerül le azután mind hosszabb és hosszabb időre a sólyom fejéről a sapka. Ez a nevelés egyszerűbb és emberségesebb annál, ami később Európában divatba jött. Ugyanis az európai solymászok sapka helyett gyakran levarrták az állat szemhéját, s gyűrűn hintáztatták, hogy álmatlansággal és fáradtsággal törjék meg a madár makacs természetét.

Vége, mikor annyira jutnak, hogy a madár alkalmas a vadászatra, akkor a lovas solymász a kellő pillanatban leveszi a sólyom fejéről a sapkát, s karja gyors mozdulatával valósággal utána dobja a kiszemelt vadnak. A nevelés rendszeren egy hónapig tart, különösen ügyes solymászok azonban két hét alatt is tökéletes munkát végeznek.

A különböző nagyságú, erejű és természetű ragadozómadarakat más és más vadra használják. A kabasólyom, kis-sólyom s a karvaly fűrjre, kisebb madarakra, fogolyra és szirti tyúk vadászatára való. A vándorsólyommal, közönséges héjjával, kerecsen sólyommal nyúlra, fácánra, fogolyra, récére vadásznak. Ugyanezekre a vadakra eresztik rá a kerecsen sólymot és a vadászsólymot is, de ezeken kívül nagyobb állatokra, hattyúra, túzokra, darura, sőt még antilopra is vadásznak velük. Végül a szirti sas való az igazán nagy állatokra, rókára, farkasra, őzre, antilopra s a nálunk nem ismert arkarra és icskére.

Hogy magunk elé tudjuk képzelni a vadászat lefolyását, Almásy nyomán szó szerint közlöm leírását: „Alacsony surran a héja az üldözött nyúl felett, amely halálos ijedelmében nyílegyenesen rohan tova, a madár azután felemelkedik egy kissé, nyílsebesen levág, s egyetlen kapással megragadja a nyúl gerincét a lapockák felett, másikkal a fejét markolja meg s abban a pillanatban már rendszeren felbukfencezik a nyúl, mintha lövés érte volna, s mozdulatlanul terül el. A tűhegyes karmok, mint a tűr ölik meg az

állatot már rendszeren az első rohamra, s a héja olyan durván rohan áldozatára, hogy annak, mintha présbe csavarták volna, úgy ropognak s zúzódnak össze a csontjai... A leütött vadon a győztes madár mintegy elszédülve, mereven

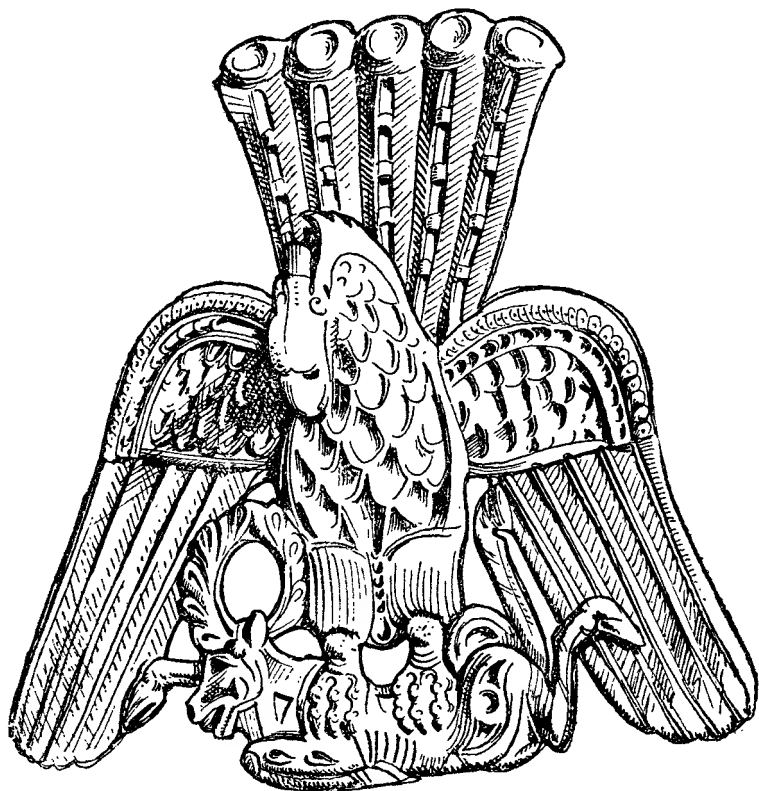

30. kép. Nyúlra csapó vadászmadár képe egy szkita leletből (Tolstoj-Kondakov nyomán).

és mozdulatlanul ül egy pillanatig, rendszeren sárga szeme most vérben forog, s dühösen, öntudatlanul tekint maga körül, leeresztett szárnyai befedik a zsákmányt. A solymász sebes vágatva odaérkezik, s az övében készen levő étel egyik darabját öklébe szorítva, barátságos biztatással tartja a sólyom elé, a madár ekkor minden gyanakvás nélkül fel-

lebenen öklére, ahol néhány falatot kap, s ezzel ismét kész a további vadászatra“.

A sas másképen vadászik, kényelmesen követi áldozatát, s a fiatal vadnak hátgerincét ragadja meg mindkét lá-

31. kép. Hegyikecskére csapó vadászsas képe (szkita ötvösmunka, Tolstoj-Kondakov nyomán).

bával, s egyszerűen eltöri. Ilyen vadászjeleneteket ábrázoltak a szkíták s utánuk más pusztai népek utólérhetetlen művészettel. Ezek közül a megdöbbentő élethűséggel készült ötvösmunkák közül kettőnek a képét közlöm is. (30—31. kép.)

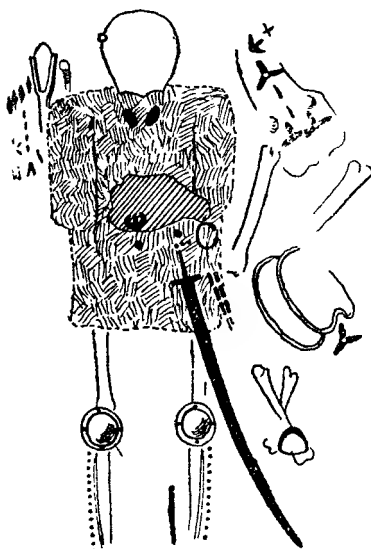
A sólymos vadászatot domborművek s más művészi alkotások sorai ábrázolják, ugyanígy vagyunk a lóról való

íjas vadászattal is. A belsőázsiai művészetnek talán legszebb alkotásai azok a csontra karcolt rajzok, amelyek teljes eleve-
nőségükben mutatják a vadászat lendületét, a megugró
állatokat s a szilaj vágóban üldöző s nyilazó vadászt. A ve-
szedelmesebb vadakat nem merték vágóban löni, mert a
megsebzett, de nem halálosan talált tigris, párduc vagy
medve szétmarcangolta volna a vadászt. A nagyobb va-
dakra úgy vadásztak, hogy lóval óvatosan megközelítették
vackukat, azután pedig lóról leszállva, óvatosan megköze-
lítették szél ellenében az állatot, s nyugodtan, féltér-
dreszkedve lötték ki halálos nyilaikat. Hasonló vadászat-
ábrázolás maradt ránk egy honfoglaláskori magyar ötvös-
mester kezéből is, amint a művészeti emlékeknél bemutatom.
A lóról szállva vadászók képe megmaradt a kishévi XIII.
századból való pillérfejezet kőfaragványában is. Ezen
utóbbi képen az egyik vadász pórázon vezet egy betanított
vadászpárducot vagy leopárdot. Vadász-kutyáink nagyrésze
ma is élő fajta, de már nem használják valamennyit vadá-
szatra. A kuvasz hajdan nagy vadra való volt, rettenthetet-
len bátorsága nemcsak a farkas, hanem a medve és a bő-
lény lefogására is alkalmassá tette. Hankó Bélánál olvashat-
juk, hogy régen a besenyők borjúnagyságú kuvaszokkal
hajszolták a bölényt. A szelindekek, hajtókutyák és kopók
mellett a vizslák s agarak voltak a solymászatkor legszíve-
sebben alkalmazott kutyák. Okos, engedelmes kutyák ezek,
kitűnő szimatuk van. Ezekkel terelték a háló fele, vagy reb-
bentették fel a fürjet, fácánt, foglyot s ugrasztották ki vac-
kából a nyulat. Az íjas vadászok félelmetes fegyverét, az
íjat az íjasmester munkájának leírásakor ismertetem. Itt
csak a nyilakról beszélek. Honfoglaláskori sírjainkban
ugyanis különféle alakú nyílhegyeket találunk. Legtöbbje
rombusz-alakú s levélalakú lapos nyílcsúcs. A nyilak súly-
pontja többféleképen van elosztva. Van azután vésőszerű,
tehát nem hegyben végződő nyílcsúcs, s van olyan, amelyik-
nek vége két szárnyban végződik. Találunk néha áralakú,
keskeny, háromoldalú nyilakat is. Ezeket a nyilakat más
és más állatok vadászatára használták. A belsőázsiai vadá-
szok még ma is különféle hegyű nyilakkal indulnak vadá-
szatra. Kicsi nyílcsúcsaikkal prémes állatokra, nyusztra,
mormotára, cobolyra vadásznak, mert ez a nyílcsúcs nem
üt nagy rést az értékes bundán. Ezekre néha tompavégű fa,
vagy csontnyilakat lőnek ki. Magyarországon honfoglalás-

kori sírban még nem találtunk fanyilat, de Oroszországban, ahol a föld jobban megőrzi a pusztuló anyagokat, előkerült néhány fanyílcsúcs is, és az altai sziklarajzokon ábrázolt vadászok tegezéből is ki-kiáll egy-egy hosszabb fanyíl. A mellékelt képeken jól látszanak ezek a nyilak. Talán ilyen fabot nyílra emlékezik az a magyar szólásmondás: igen illik, mint bot a tegezbe. Ez ugyan ma annyit tesz, hogy

ALTAI SZIKLARAJZ
Appelgren-Kiváló nyomán

XI. SZÁZADI NOMÁD SÍR.
Dél-országi. Ilvarov és Spicn nyomán

29. kép. Tegezbe tett fanyilak egy Altaj-vidéki sziklarajz és egy dél-országi nomád sírról készült rajz nyomán.

„nem oda való“, de ez a jelentés lehet másodlagos is. A széles vágóélel ellátott nyilakat, aminőket honfoglaláskori sírjainkban is találunk, az altaiak madarak elejtésére használják. Ezekkel vadásznak ludakra, hattyúkra, kacsákra és fajdkakasokra. A honfoglaláskori sírokban együtt talált különböző nyílhegyekből elhibázott dolog lenne „fejlődésmentet“ felállítani. Nem a divat változását követték ezek, hanem mindegyik formának megvolt a rendeltetése, a szerint, hogy milyen vadra vadásztak. (XXV. tábla.)

A vadászat nemcsak eledelszerzés volt, hanem szórakozás is. A korai Árpádkorban még a papok is annyira hódoltak ennek a szenvedélynek, hogy aki közülük még ünnepnapon is hódolt a vadászélvezeteknek, azt felfüggesztették hivatásától, míg eleget nem tett vétségének. Azonban a vadászat nemcsak egyének dolga volt. Egyúttal az állandó katonai gyakorlást is szolgálta. A keleti kútfők beszámolnak azokról a nagy állami vadászatokról, ahol az egész nép férfiai törzsenként, pontos elosztással s katonai rendben vettek részt. Ezek az évenkénti harcszerű vadászatok tulajdonképpen a mai világ nagy hadgyakorlatainak feleltek meg. A Névtelen jegyző is azt írja, hogy a honfoglalásra induló hétmagyar úgy vonult tova, hogy „ifjaik majdnem minden nap vadászaton voltak“. A férfinép állandó kézbentartásával magyarázható csupán az a nagy fegyelem s a harc minden helyzetében tanúsított egyöntetű és begyakorlott magatartás, amely villámgyorsan döntött a nehézkes nyugati seregrenddel szemben. A mongoloknál ezek a nagy vadászatok egyúttal az állambáztartást is szolgálták, mert az elejtett állatok kicserzett bőrét mindenkinek be kellett szolgáltatnia a hadsereg felszerelése számára. Lovas pásztoraink bizonyára vadfogásra is használták pányváikat. Kétféle pányvát ismerhettünk a honfoglalás korában: az egyik a közönséges kötélhurok, amelyet az állat nyakára vagy lábára dobnak, a másik a botos pányva, amelyet hosszú botról vetettek el.

A sólymos és íjas vadászaton kívül a prémes állatok csapdákkal, törökkel, kelepccékkel való megfogása volt régebben s ma is széltében elterjedt vadászati mód. Népünk-nél még számos emléke él.

Az egyszerűbb vadászati módok közül csak azokat ismertetem, amelyekről nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy a honfoglalás korában is élt velük népünk. Főként a prémes vadaknak volt nagy jelentősége népünk vadászatában, mert a ruházathoz ezek bundájára volt szükség. Bár a Névtelen jegyző valószínűleg kissé túloz az őshaza leírásában, mégis érdemes szavait meghallgatni: „... szerfölött bőven találni nyestet, úgyhogy nemcsak a nemesek és alrendűek ruházkodhatnak vele, hanem a gulyások, kanászok és juhászok szintén díszes ruházatot hordanak azon a földön“

A gyermek nevelésének tárgyalásakor már bemutattam

a hajítófát, a régi magyar kelevézt. Ezzel madárra, ürgére s más kisebb prémes állatra vadászhattunk. A vadászkutyák felsorolásakor pedig már említettem a hálóval való vadfogást, ez főként a török népek vadfogási módja. Árpádkori okleveleink emlegetik a király hálóhordozó vadászait. De nemcsak hosszan kifeszített hálókba kergették a vadat, hanem voltak kisebb vad- s madárfogó-hálók is. Ezek az állatok szerint változó szerkezetűek, lényegükben azonban olyan elven épülnek fel, amilyent a kirgiz solymászat ismertetésekor leírtam. Ősi vadfogó eszközeink a hurkok. Fán, réten, erdőben s vízben használják, s a szerint igazítják be, hogy milyen állat számára állítják fel. Kilesik az állatok útját, s odateszik a hurkokat. Mindenki által jólismert alapon nyugszik ez a vadfogó szerszám. A lazán kiengedett hurok, ha a vad belelép, s hurcolja magával, azonnal összeszorul, s minél jobban igyekszik belőle szabadulni, annál szorosabbra hurkolódik.

A huroknak fejlettebb formája az, amikor rugalmas faággal együtt alkalmazzák. Ilyenkor a faágat lehajtják, s valami könnyen elmozdítható és a vad útjába állított pecekkel fogják le. Abban a pillanatban, amikor a pecket félrelöki a vad, a faág felcsap s megrántja a hurkot.

Összetettebb csapdáink közül minden bizonnyal ősi soron használt szerszámunk az íjas csapda. Mint neve is mutatja, szerkezete íjon alapul. A kívájt kisebb fatörzsrre szerelt íjat felhúzzák, és gyenge biztosítópecekkel erősítik meg. A biztosítópecek a fatörzsbe vezető lyuk felett van. A lyuk alá csalétket tesznek. A lyukbamászó állatka ellöki helyéről a pecket, az íj húrja pedig ebben a pillanatban belöki az üregbe a szorító villás ágat, s megfogja a bennszorult állatot.

A veremmel való vadfogás is ősi soron tartozik népünk tudásához. A vad útjába ásott vermeket lazán befedik, s rája vagy föléje csalogató vadat vagy zsákmányt helyeznek. A veremre lépő vad bezuhan a mélységbe, ahol esetleg kihegyezett nyársak nyársalják fel, de ha ezek nem is volnának ott, a mély veremből kimászni nem tud.

Néprajzi kutatóink gyönyörű munkát végeztek már eddig is az ősi magyar vadászszerszámok feldolgozásával. Munkájuk arra csábítana, hogy részletesebben időzzek ennél a kérdésnél. A részletezés azonban, más, ugyancsak fontos területek rovására menne s így meg kell elégednünk a fenti rövid vázlattal. A szigorú vadászati törvények következtében

ősi vadászkodásunk emlékei mindinkább a gyermek társadalmába szorulnak le. Feltehető, hogy a ma is élő legegyszerűbb vadfogási módok régen is éltek (pl. a hörcsög kiásása vagy ürgeöntés, a pele fészkenek vesszővel való kaparása, hogy a pelét kiűzzék, kövel, bottal, fokossal való hajítás, és így tovább). Ezek ősemberi örökségek, s a fegyvertelen ember első próbálkozásai. Ezeket is a mai fegyvertelen ember, a gyermek, tartotta s tartja életben. A gyermekeknél maradtak fent az ősi vadcsalogató szerszámok is. Sípolt ugyan még a vadászemberek is használnak, de szájba vett levéllel s más effélével manapság inkább csak a gyermek bánik.

b) A *halászat*. A magyar halászatról három honfoglaláskori forrás szól. A magyarokat jól ismerő Ibn Roszteh így ír: „Télvíz idején, aki ezen folyók valamelyikének közelében lakik, a folyókhoz húzódik, s a telet partjain tölti el halászva“. Gardizi ugyanezt a részt úgy fogalmazza meg, hogy az is, aki távolabb lakik, a folyók közelébe megy „és az egész telet ott tölti halászattal foglalkozva, s élelmüket ilyenképen szerzik meg“. Mindkét szöveg megértéséhez hozzátartozik a magyar nyári és téli szállásrendszer ismerete. Erről már előzőleg többször volt szó, úgyhogy ennek megértése nem okozhat nehézséget. A két arab író tudósításaihoz tudnunk kell még, hogy a pusztai népek élelmezésében nyáron alig van szerepe a húsfélének, tejtermékekkel s gabonakásával élnek. Az igazi húsfogyasztás ideje a tél, de még ekkor is igyekeznek kímélni állatállományukat. Az arab írók tudósításaiból azt olvashatjuk ki, hogy nyárra csak azok halásztak, akik a téli szálláson maradtak. Ennek pedig igen egyszerű s érthető oka van: a ménesek, gulyák és a nyájak nyáron messzi legelőkön voltak, a téli szálláson maradt s részben földművelő nép kénytelen volt azzal élni, amit a folyó s a föld magától kínált. Télen pedig az odahúzódtott egész nép is élt hallal, talán azért, mert kímélte az állatállományt, vagy pedig egyszerűen azért, mert szerette a halat. A magyar honfoglalás korában élő Regino prümi apát azt írja rólunk: „az ungrok átbarangolják a pannónok és avarok pusztaságait, s vadászatból és halászatból szerzik meg mindennapi eledelüket“. A korai Árpád-korból is számos emléke maradt meg a magyar halászbokrokknak, s egy csomó halászember nevét is ismerjük. Ez időben nem elégedtek meg haldús folyóinkkal,

tavainkkal és fölös rónavizeinkkel, hanem halastavakat is rekesztettek.

Ámde mindaz adatok alapján helytelen volna a magyarságot halásznépnek tekinteni. Még nagyobb hiba azonban, ha egyszerűen nem figyelmeztünk az adatokra. Ilyen hibába esett egyik érdekes kutatónk, Cs. Sebestyén Károly, aki azt mondja, hogy a magyar sem ma, sem pedig a múltban nem volt halevő nép. Sebestyént megint azok az adatok vezették következtetésében, amit az igazi nomádokról írnak a néprajzi kutatók. Almásy például azt írja, hogy a kirgizeknek nincsenek halászó szerszámaik, a szártok és a tarandzsik is keveset törődnek a halászattal, megvetik a halat. Ez mind igaz, de ha rólunk feljegyezték azt, hogy halásztunk, s halászszerszámaink között ősi finnugor és török eredetű formák vannak, amelyeket neveikkel együtt a mai napig őrzünk, akkor nem lehet az egész kérdést azal elintézni, hogy a magyarok is nomádok voltak, tehát nem halásztak. Sok mindenből láttuk eddig is, s látjuk majd ezután is, hogy nem voltunk tiszta nomádok, hanem félig megtelepült állattenyésztő népek. Hiba lenne a másik végletbe esni, s kijelenteni, miszerint népünk halásznép volt. Zichy István figyelmeztet arra, hogy az „olyan népek, amelyeknek élelemszerzése halászatra van alapítva, nyáron költözködnek a nagy folyók mellé, amikor a halak ívó helyeikre húznak“. Ebből az életföldrajzi megállapításból is világos, hogy halászatunknak volt ugyan jelentősége, de nem voltunk halásznép. Általában hibás dolog mindent a végletekre beállítani. Az élet sokkal összetettebb, semhogy az emberi agy által kiagyalt formákba szorítható lenne. Az olyan szavak is, mint pl. „lovasnomád“, nem jelentenek egy minden következménnyel, minden körülmények közt ható szerkezetet. Az élet, a környezet és a viszonyok alakulása arra kényszeríti a kutatót, hogy minden alkalommal vizsgálja felül összes előítéleteit. Ha ezt nem tesszük, gyönyörű társadalomfejlődési elméleteket gyárthatunk, de ezek az elméletek nem a valóságot tükrözik, hanem azt az eleve feltett szemüveget, amellyel a dolgok vizsgálatához hozzáfogtunk.

Ezután a szükséges kitérő után nézzük ősi halászatunk nyelvi és tárgyi emlékeit. Az anyag olyan roppant nagy, hogy teljes ismertetését nem vállalom, inkább csak szemelvényekben számolok be kitűnő kutatóink eredményeiről.

A magyar halászat eredetének kikutatását a tárgyi anyag összegyűjtésével és rendezésével Herman Ottó és Jankó János, a nyelvi emlékek magyarázatával Munkácsi Bernát végezte el, s mindmáig hármuk munkássága alapozza meg tudásunkat. Herman rendszerezésével messze megelőzte korának tudományos kutatómódszerét, amennyiben nem a halászeszközök összehasonlítását vette alapul, hanem a halak és vizek természetét, tehát élettani alapokból indult ki. Érdeemes megismernünk e kiváló kutatónak azt a néhány mondatát amellyel az „Ősi elemek a magyar népies halászeszközökben” című dolgozatát bevezeti: „... a vizek különbsége szövetkezve a hozzájuk kötött más-más természetű halakkal az eszközök sokféleségét hozzák létre. A sebesen tovasiető hegyipatak s a benne élő virgonc, óvatos nemes hal más eljárást követel eszközökben és fogásban, mint a lassú folyam, mély vizével, lassú, sokszor tunya halával, ismét más eljárást követelt a tó, a mocsár álló vize, iszapos fenekével, nád üstökjeivel és zsombékjai-val”. Úgy érzem, hogy a „kutatás” itt válik „tudománnyá”. Sajnos, e lángeszű felismerés sok tudomány területén ma is süket fülekre talál.

Munkácsi Bernát a magyar halásznyelv számos emlékét a finnugor őskorból származtatja. Még ma is él a magyar halászember kezén néhány eszköz, amelyet 2000—3000 évvel ezelőtt is használtunk. A régi halászat emlékeit híven őrzik a vogul világteremtési énekek. Ezekben természetesen elhomályosodott már az, hogy mi készítette az embert arra, hogy halászeszközeit éppen olyannak készítse, amilyent a különböző adottságok megkövetelnek, s úgy magyarázzák az eszközök keletkezését, hogy azokat a magatehetetlen ősember isteni kinyilatkoztatásokból tanulta (akár csak az íj készítését). Alább idézek az egyik vogul énekből egy részletet. A maga erejéből semmire sem menő ember felmegy a Teremtőhöz, s kérdi: „... igédre termett vízi haladat, erdei vadadat minő halállal öljk meg, minő módon kerítsék kézre, erre nézve jöttem, ím, én te hozzád tanácsot kérni, miképen rendezed? (Nyáron) ... mind a folyómedreknek, mind a tavaknak torkolatát zárják el cégével. Igémre termett erdei fából hadd hasítsanak pálcikákat, gyökeres fámnak hadd vegyék gyökerét, hasítsák vékonyra, fonjanak kupvarsát ... igémre termett vízi halam maga megy bele ... (Télen) ... mind a folyókon, mind az Obon keresz-

tül készítsenek céget. Hadd fonjanak nagy varsát... igémre termett vízi halam maga megy üregébe... a hegyen egy fűszár terem, azt kitépi, héját lehántja, fonalat készít, hálóvarsát fon belőle, vízbe bocsájtja, a vízi hal maga megy bele“. A hálókészítésről meg a finn nemzeti hőskölteményből, a Kalevalából értesülünk: „Jámbor öreg Väinämöinen — Meg a kovács Ilmarinen — Hálót kötnek hársfaháncsból — Barkócza korcvessző szálból — Beiktatják fűzfalébe — Fűz kérgének főtt nedvébe“.

E néhány idézetből megtudhattuk, hogy az emberiség őskorára emlékező hősi énekek miképpen mondják el a halászeszközök keletkezését. Nekünk azonban más segítségre is szükségünk van ahhoz, hogy tisztán lássunk: az összehasonlító nyelvtudomány és az összehasonlító néprajz vezet utunkon. Az alábbi rövid summázás ezeknek a tudományoknak eredményei alapján történik.

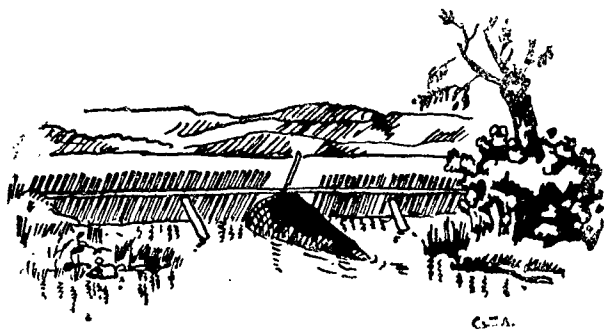
A halászat legősibb módja kétségkívül a rekesztőhalászat. Az elvonuló árvizek tocsogóiban az ember könnyűszerrel foghatta össze az ottmaradt halakat, s nyilván ez vitte arra a gondolatra, hogy amit a természet csak rendszertelenül tesz, azt maga rendszeresen végezze. Legősibb módja ennek a dugászás. Ma is halásznak még így a Székelyföldön. Úgy történik ez, hogy a pataknak új medret ásnak, régi medrét meg az új meder szája alatt eldugják. Az elapadt mederben könnyűszerrel fogják meg a víz nélkül maradt halakat. Néhány hét múlva régi medrébe eresztik a patakot s ekkor az új mederben szárazra került halakat szedik össze. Csak kisebb hegyi patakoknál lehet ezt megtenni. A Kaukázusban is ez a divat. Nem tudom, hogy vajjon az a feljegyzés, hogy Attila sírját ugyanilyen elrekesztett mederbe ásták meg, egyúttal nem annak is az emléke-e, hogy a húnok gyakorolták a dugászást s mesterei voltak a folyó-rekesztésnek?

A folyóvizekbe állított különböző cégefajták azon az élettani megfigyelésen alapulnak, hogy a hal lehetőleg nem tér el irányától, ha pedig valami eltéríti, akkor rést keres rajt s továbbfolytatja útját. A patakot V alakban épített kő, vagy vesszőfallal zárják el, a fal csúcsánál nyílást hagynak, hogy a hal itt átjuthasson, a nyíláshoz azonban hálóból vagy vesszőből font zsákot állítanak, amelyből a belejutott hal már nem tud kiszabadulni.

Állóvizekben kitapasztalták a halak járásának irányát

s vejszéket állítottak útjukba. A falak (lészák) közepetájára hengeralakú kürtő került, amelynek nyílása befele gyűrődve egyre szűkült. A belekerült halakat merítőhálóval szedték ki.

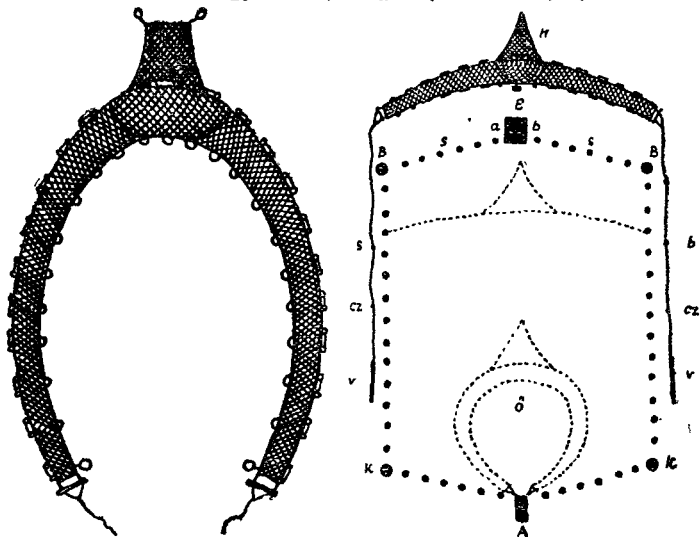
Különböző formájú varsáinkat is a halak útjába helyezték, egyre szűkülő tölcséres nyílásukon jutott be a hal a kosárba, s onnan nem volt már kiútja. Nemcsak vesszőből, hanem hálóból is készíthettünk varsákat. Nemcsak egyesével helyezték el, s nemcsak a felszínhez közel úszó halak fogására használták. Varsa bokrokat ültettek a haljárás megfigyelésével, levert cövekekhez kötötték a varsát, télen pedig jégalatti halászatra szerelték fel.

33. kép. A cége (A Magyarság Néprajza nyomán).

A kerítőhalászat szervezett halásztársadalmat követel, pontos munkabeosztása s a zsákmány felosztása mai napig is megmaradt. Úgy látszik, hogy régente a halászbokroknál is érvényesült a 10-es számrendszer, mert a Tihanyi apátság alapítólevelében 10 halászt rendelnek az apátság szolgálatára. A kerítőhalászat alapja a következőkben foglalható össze. A háló a folyó vagy patak két partját éri, s a hal járásával ellentétes menetben húzzák. A háló felső peremére parákat szerelnek, hogy ez a víz színén maradjon, alsó részét pedig súlyok húzzák a víz fenekére. A félkörben húzott háló teste megfeszül, s így a hal sem felette, sem alatta nem tud menekülni. Tavon ugyanezt a hálót úgy alkalmazzák, hogy a háló egyik végét a partfelől hagyják, másik végével meg csónakon nagy kerülőt tesznek s úgy húzzák mindig összebb.

A biztosan honfoglalás előtti gyalom tulajdonképpen nem más, mint mozgatható cége, a háló közepén a zsák is megvan (káta). A húzás ellenében menekülő halak ebbe jutnak bele, s innen szabadulni nem tudnak. A Balatonon a jégi halászatot is ilyen 140—160 méter hosszú gyalommal végzik a halászbokrok. A gyalom húzóköteléhez erősített vezérrudakkal húzzák a jégbe vágott lyukakon keresztül a „bedöntőn” beeresztett gyalmot, míg végül is az „ajtóléken” az

34. kép. A gyalom és a téli halászat. (H: a háló zsákja, vagy kátája, c: húzókötel, v: vezérrúd, E: bedöntő, a—s, b—s: a vezérrudak elindulási útja, B: belső sarokléc, s: sorléc, K: külső sarokléc, A: aajtóléc, Ö: az összevonás módja. (A Magyarság Néprajza nyomán.)

egészet megint összefogják és kihúzzák. Az osztozkodás számos emlékét őrizte meg máig is a régi zsákmányfelosztásnak. Ha a gyalom a halászbokor tagjainak közös tulajdona (ez lehetett a régi állapot), akkor a bokor tagjai pontosan egyenlő részre osztva kapják meg a nyereséget. A vizet, illetőleg a jeget még sok helyen az első foglalás módjára ülik meg, de csak időlegesen, akárcsak régen a szántóföldeket. Az állandó halászhelyeket magyar szóval „vető”-nek vagy „vonyónak” hívják, szláv szóval tanyának nevezték. XII. századi oklevelünkben már az utóbbi néven szerepel.

Hivatásos halászok szerszáma volt a métháló is. Ez ugorkori tulajdonunk. Azon alapszik, hogy a hal igyekszik eltolni az eléjekerülő akadályt, s belebonyolódik a hálószemekbe. A mai métháló 30—40 méter hosszú s ölnyi széles, nagyszemű háló, kissé lesüllyedve lebeg a víz színén, s így akadnak bele a halak.

A szegényebb magyarok még sok másfajta halászmódot ismertek s használtak. A téli halászat egyik legegyszerűbb módját bizonyára már régi hazánkban ismertük. Nem kellett mást tenni, minthogy a befagyott patak vagy folyam jegébe léket vágni s közelébe a parton tüzet gyújtani éjszakára. A világossághoz a lék felszínére gyűlő halak befagynak a vékony jégrétegbe s reggel jegestől együtt vágják ki azokat. Göcsejben még nemrég is halásztak így. Azokat az alapelveket, amelyek alapján a nagy hálók is készültek, kisebb kézi hálók, kaparó, húzó s másfajta halászeszközök készítésére is felhasználták. Vetőhálókat is készítettek, amelyeket a vízbe dobtak s a szélein súlyokkal ellátott köralakú háló úgy süllyedt, hogy a széleket gyorsabban húzta súlyuk, mint közepét, s így a felfelé vagy oldalra menekülő hal beleakadt a hálóba. Az egyszerűbb szerszámok közül sekély vízben különféle tapogatókkal borították le a halat, s kézzel fogták meg a tapogatóban. Nagyon valószínű, hogy a gyakorlott magyar íjászok nemcsak kedvtelésből lövöldöztek a folyók halaira, hanem élelemszerzés okából is. Árpádkori okleveleink említik a nyilas halászatot, s Jankó János ugyanezt találta meg az altaiak közt. A szigonnyal és horoggal való halászat is a szegényember élelemszerzési módja volt. Horgaink közül a lábóhorog ősi soron való tulajdonunk, valószínűleg a vízahorgot is ismertük már, mert hasonló szerkezettel halásszák a nagy tokhalakat a Volga torkolata körül s a Kaspi-tenger északi részén. Ha meg sehogyan sem ment a dolog, megfigyelték, hogy a sas hallal táplálja kicsinyeit, s kiszedték a halakat a fészekből. A szkiták és avarok köréből gyönyörű művészi alkotások örökítik meg a halat tépő sas képét, s így biztos, hogy erre a zsákmányolásmódra még Déloroszországban tanítottak meg minket.

Mint említettem, az egyes eszközök leírására, de még felsorolására sem vállalkozhatom, mert egymaga könyvnyi terjedelmet kívánna. Hogy halászaink kifinomult érzékét és élettani tudását jellemezzem, csupán Herman Ottónak egyik

összevetését idézem. Szeged s Csongrád tájékán figyelte meg, hogy a nyári áradásokkor éjjel csónakon mennek ki a halászok harcsára, kivetik kettős horgukat, amelyre békát tesznek csalétkül. Hogy a harcsát odacsalogassák, a kultyogatót használják. Ez késalakú talpas fadarab, amelyet a vízhez ütögetnek, s éppen olyan hangot ad a csobbanás, mintha béka kuruttyolna. Ez csalja oda a harcsát, amelyik gyanútlanul bekapja a horgon lévő békát. Ugyanígy fogják a harcsát Asztrahánon alul a Volgán. Herman befejezésül azt írja, hogy „olyan finom megfigyelésen alapuló fogásmód, amelynek kieszelése becsületére válnék bármely biológusnak is”. Halászszerszámaink közül a hajót (csónakot) még őshazánkban ismertük, nyilván eleinte egytörzsből kivájt csónakjaink voltak.

A halászatról szólva meg kell emlékeznem arról, hogy régente az nemcsak élelemszerzés volt. Ez szolgáltatta a nyers anyagot (enyv) az íjkészítőnek, a halból nyert zsíradéknak is volt helye. Éppenúgy van tehát, mint a méhészkedésnél, ahol is pl. a viasz a kazár kereskedelem egyik legfontosabb árucikke volt.

Mindezek, még így kivonatukban is, elegendő bizonyító erővel szólnak régi halászéletünkről. Az idézett kutatók részletmunkáiról kitűnő összefoglalás olvasható a Magyarország Néprajzának II. kötetében Györffy Istvántól.

c) *Földművelés és állattartás.* A kapás földművelés kétségkívül női munka volt, az ekés művelés azonban legnagyobb részt a férfiak dolga volt.

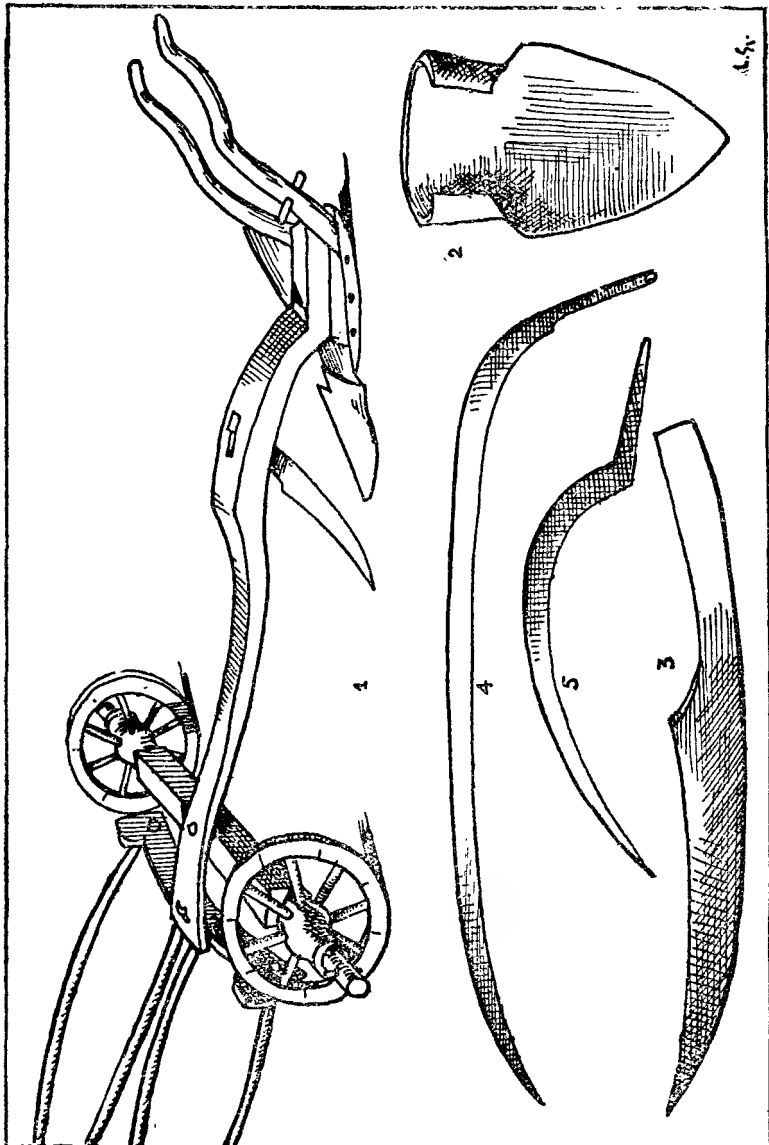
Földművelésünk vizsgálatához olyan kevés a közvetlen adat, hogy szükségesnek tartom röviden azokat az adatokat is ismertetni, amelyek régi — déloroszországi — hazánk környezetében lakó népek honfoglaláskori gazdasági életére vonatkoznak. Annál inkább szükséges ez, mert hiszen láttuk, hogy olyan vélemény is felmerült, hogy régi hazánk másra, mint nomád pásztorkodásra nem volt alkalmas. Ismertetésemhez felhasználom Domanovszky Sándornak a Szent István-kori magyar mezőgazdaságról írott dolgozatát és A. Stukenbergnek a régi bolgárok földműveléséről orosz nyelven közölt tanulmányát is. Az arab írótól a következőt tudjuk meg Kazárországról: „... a kazárok tartományában szántóföldek és sok kert van, s ez a föld az életnek sok kényelmét nyújtja, méheik is nagy számmal vannak és jó viaszot visznek innen ki... (a lakosság) tél idején a

városokban tartózkodik, amidőn a tavasz eljön, kimennek a mezőre és ott maradnak míg a tél ismét be nem következik... a kazár fővárosnak nincsenek hozzátartozó falvai, hanem csak szélesen elterjedt mezei, amelyekre a városiak nyaranta kimennek 20 parasanga távolságról, a vetést idejében eszközlik, s mikor a gabona megérett, a termést összegyűjtván, részint folyóparthoz, részint a pusztai útra viszik s hajóra s szekerre téve szállítják tovább... táplálékuk javarésze rizsből s halakból áll... (egy másik városról) e városnak sok kertje van s azt mondják, hogy Szerir határáig körülbelül négyezer szőlőskertet foglal magában, gyümölcsük legtöbbszörre szőlő“.

Ezek a leírások, különösen a téli s nyári szállás kiemelése, majdnem szó szerint egyeznek a rólunk írott adatokkal. Ebben a megvilágításban válik igazán érthetővé mindaz, amit a magyar szőlőművelésről, gyümölcsösökről, méhészkedésről s nem utolsósorban a halászatról mondtam.

A volgai bolgárok prémvadászok s állattenyésztők voltak, de „vetéseik és szántóföldjeik vannak, vetnek mindenféle gabonát, búzát, árpát, kölest és egyebet“. Egy másik hely szerint: „ez egy folyamparti nép, vetéseik és szabályaik vannak, mindenféle magot művelés alá vesznek, így a búzát, árpát, párhagymát, lencsét, paszulyt s ezenkívül minden egyebet“. A követéseket „kenyérrel, hússal és kölessel vendégelték meg“, a követjárás leírásakor Ibn Fâdhlan az ültetés bal- s jobbszárnyát is leírja, és az ünnepélyes húsadásról is megemlékezik.

A bolgár földművelés régészeti emlékeit is ismerjük éppen úgy, mint a hozzájuk hasonló életmódban élő szomszédnépét: a csudokét. Tekintettel arra, hogy a földműveléssel kapcsolatos szókincsünk igen nagy része talán éppen a volgai bolgároktól van (búza, árpa, tarló — eredetileg szántóföld jelentésben — eke, sarló?, kepe, szérű, szór — kezdetleges gabonatisztítás — ocsú), röviden leírom a leleteket. Földművelésük legfontosabb eszköze a fogatos eke volt. Vasa mintegy 40 cm hosszú volt s 5 kilónyit nyomott, csoroszlyáik pedig 40—60 cm hosszúak, 3—5 cm szélesek voltak, súlyuk 2, és 5 kiló közt ingadozott. Pontosan ilyen vasrészekkel szerelik még ma is fel ekéiket a mordvinok. Stukenberg közli is egy mordvin eke rajzát, azzal a helyes feltevéssel, hogyha a vasrészek egyeznek, nyilván a faszer-

35. kép. Volgai bolgár mezőgazdasági eszközök (Stukenberg nyomán).

1. mordvin eke, 2. ekevas, 3. csoroszlya, 4. kasza, 5. sarló.

kezet is azonos volt. Ezt a képet utána én is közlöm, a rajz bizony eléggé együgyű, de a lényeges dolgokat jól szemlélteti. Volgai bolgár területen nemcsak ekevasakat találtak, hanem vaskapákat is. A magyar búzafajták vizsgálatából kiderült, hogy búzánk kétsoros búza volt (régiségben polyva, török szó), később honosodott meg nálunk a közönséges búza. Mármost ezeknek a búzafajtáknak szántás kell, míg a kisigényű köles megelégszik a felkapált gyepfölddel. Erre a különbségre vonatkozhatik a bolgárokról szóló tudósításnak az a része, hogy „szabályaik vannak“. A búza- s árpa-termesztés rendszert követel meg. A volgai bolgár leletek ekéi közül a nagyobbak kétségtelenül ezek alá szántottak, a kisebb ekevasak (talán emberi erővel húzott ekékről?) és a kapák a kölestermelés szerszámai voltak.

A bolgárok és a kazárok között éltek a falulakó burtászok. Jelentős földművelésük volt, sőt voltak már közöttük olyanok is, „kiknek uradalmaik vannak és bőségük világi javakban“. Az ekkortájt még keletebbre lakó besenyők jellegzetes lovasnomádok, nincsen földművelésük, csak tenyésztésük.

Mindebből kiderül, hogy a magyarság Dnyeper és Don közötti hazája körül lakó népeknél a vadászat, halászat mellett igen jelentős volt a földművelés is, sőt városaik voltak, amelyekben kereskedelmi élet virágzott. Déloroszország földjének az átmeneti elszivatagosodás előtt ez volt a következménye. A magyar nyelv földművelési szavai is ebből a környezetből valók, nyilvánvaló tehát, hogy a magyarság is kellett földet műveljen. Ibn Roszteh tényleg meg is írja rólunk, hogy „sok szántóföldjük van“. Hogy mit s hogyan termeltünk, arról török szavaink bőséges felvilágosítással szolgálnak.

Itt ismét ki kell térnem arra a felfogásra, amely szerint a „magukkal hozott földművelő rabszolgákból, az itt meghódított idegen népekből és az elszegényedett s földművelésre szorított magyarokból kovácsolódott össze a középkor jobbágysága, a rendi Magyarország parasztsága“ (Sebestyén Károly). Ez a tétel három dolog bizonyítására fródott: 1. a magyarság lovasnomád volt, 2. nem őt igazta le a bolgár-törökség, hanem ő igazta le azokat, 3. az igazi nomád megveti a földművelést, tehát nem lehet földműves. A nélkül, hogy a három eleve feltett tétellel vitáznék, csak azt jegyzem meg ismételten, hogy az Árpád-korból ismert

szolgarendű emberek nevei szinte kivétel nélkül színmagyarok. Azt hiszem, ez az egyetlen tény egymagában eleget mond, s feleslegessé teszi a további cáfolgatást.

A földközösség emlékeinél láthattuk, hogy ez a földművelés nem a mai egyhelyhez kötött, trágyás művelés volt, hanem a kimerült földet elhagyták, s újat törtek fel. Ez a téli szállások bizonyos fokú vándorlását is jelentette. Ez ellen a vándorlás ellen küzdenek első királyaink törvényei, amikor a falvakat (nagycsaládokat) a templom köré rendelik. Ez a rendelet kellett később a föld okosabb kihasználására, a forgórendszer kialakulására vezessen. Hogy a földművelés is a nagycsalád munkafelosztásában kapott helyet, s legalább is kezdetben nem volt szerepe a szlávsnak, azt mutatja legfontosabb műszavaink honfoglalás előtti rétege, nem is szólván sarlóinkról, amelyeket a nagycsalád temetőiben valószínűleg házaspár sírjában találtunk. Ekéink elé valószínűleg ökröket fogtunk, lovaink akkor még nem törtek igába s a ház körül csak a hátaslovakat tartottuk.

Térjünk most át honfoglaláskori állatállományunk megismerésére. Kezdjük először is a lóval. A magyar ember még ma is együttérez lovával, s még magánál is előbbre tartja. A magyar szólásmondásokban s köznapi beszédünkben is rengeteg a lóval kapcsolatos hasonlat, fordulat és párhuzam.

Arra a kérdésre, hogy milyen volt hát honfoglalóink lova, Hankó Béla a csontok mérései alapján a következőkben felel: „Aránylag széleshomlokú, kis és szárazfejű, tüzes-szemű, szárazcsonkú és acélosízmú, eleven, tüzes és általában csak 1.40 m marmagasságú állatok voltak, melyek főleg vágatva jártak. Istállót sohasem láttak, és hideget, meleget, esőt és szélvihart egyaránt jól tűrték. Ritkán feküdtek, állva aludtak. Félvad ménesekben tartották őket. Fekete sörényük lobogott a szélben. Színük sokféle volt, de jórésztük egérszínű, illetve patkányszőrű lehetett, fehér hassal és széles fekete hátszíjazással, fekete sörénnyel és farokkal. A lovak testformája, fejállása kétségtelenül nemes és az arabs lóéra emlékeztető lehetett“. Hankó Béla szerint lovaink őse a déloroszországi vadló, a tarpán volt, s semmiestre sem az ázsiai vadló, a taki. De honfoglalóink lovai nem lehettek tisztán tarpánvérű állatok, hanem ereikben némi taki vér is csörgedezett, igaz, hogy csak kevés. Ebből a lófajtából nemesítették később azokat a paripákat, ame-

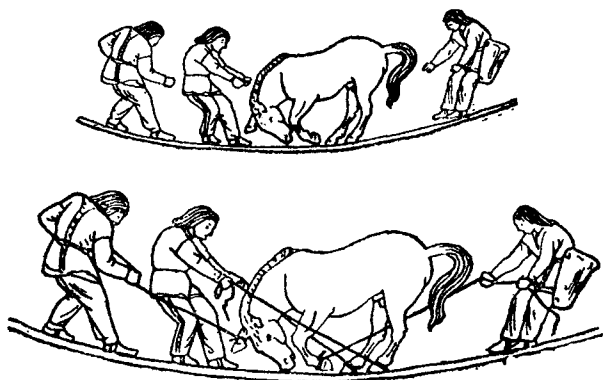
lyek egyikéről a Kolozsvári Testvérek világhírű Szent György szobruk lovát is mintázták. (XXXII. tábla.)

Harcra s hátszlónak inkább heréltet használhattak. Az alföldi magyar pásztorember még ma is pontosan úgy végzi a herélést, mint a Krisztus születése előtt félezer évvel élt szkíták. A ló lábait összekötözik s hasa alá húzzák, egy ember a fejét tartja, néhányan a köteleket fogják. A herélő pedig egy-kettőre felvágja a herezacskót, kifordítja a heréket, tövénél jó erősen leszorítja, s fogával kettéharapja a kihúzott ondózsínort. A mellékelt képen Herman Ottó megfigyeltése után közlöm a szkita lódöntést. Emlékezzünk arra, hogy a fejéskor is pontosan ugyanúgy jártak el a szkíták, mint a hortobágyi pásztorok. Ezeket az orvosi műveleteket nem valami „hagyományörző erő” tartja életben ezer esztendőkön keresztül, hanem az, hogy tökéletesek, s nincsen szükség javításukra. (36. kép.)

A magyar település tárgyalásakor közöltem azt a leírást, amelyet Bertrandon de la Brocquière lovag Szegedről s Kecskemétről adott Zsigmond király korában. Ő is beszél a félvad ménesekről. Ám adataink még előbbi időkről is vannak. A Gellért-legendában ugyanis ezeket olvassuk Ajtony birtokairól: „Számptalan vadon legelő lova volt, azokon kívül, melyek csikósaira voltak bízva, gulyásai végtelen sok marháját őrizték, voltak azonkívül majorjai és udvarházai”. Még mielőtt továbbmennék, szeretnék itt arra a tényre kitérni, hogy a magyarság az istállózó állattartást s a szénagyűjtést új hazájában ismerte csak meg, s a szlávoktól tanulta el. A magyar ló természete nem nagyon tűrte meg a jászlazást, mégis úgy gondolom, hogy a hátszlovak részére már a honfoglalás előtt takarmányoznunk kellett. Két okból gondolok erre: az egyik az, hogy a volgai bolgár leletekben találtak kaszákat, s régi hazánkról Gardizi is megjegyzi, hogy az „szénatermő és termékeny helyekben bővelkedett”. a másik pedig boglya szavunk, amelyik talán, finn-ugor, talán török, de mindenesetre honfoglalás előtti tulajdona nyelvünknek. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a szabad természet minden megpróbáltatását tűrő és igénytelen lófajtáink nem tűrték ugyan az istállózást, s szilajon tartottuk méneseinket, de a télre való takarmányozást ismertük, a szállás körül tartott lovak s csikók és az áldozatokra szánt, egész télen hízlalt lovak számára.

A magyar ló igénytelenségét a táltoslovakról szóló me-

sék őrzik. A palóc táltoslovakról így szól a mondóka: „... mely kitejt zabszalmán is, ha nem volt más — kapott rajta ... jó volt neki a kóró is ... tengődik, mint Toldi Miklós lova“ s így tovább. Lovaink éppen olyanok voltak, mint gazdáik, jól éltek, ha volt min, de ha nehéz idők jártak, azt ettek, amit a szűkös idők megadtak, amit a hó alól éppen elő tudtak kaparni. A már idézett források is mindig hangoztatják, hogy seregeink lovainak nem volt szükségük zabra, hanem eleségüket a — néha szűkös — legelőkön maguk keresték meg. A szilaj ménesek s általában szilajon tar-

36. kép.

Lóöntés egy szkita váza rajza szerint és Herman Ottó megfigyelése.

tott állataink a megtelepedés korában, nyilván azonban már előbb is a magyar pásztorrendet hozták létre. Amíg a család munkaképes férfja, asszonya s gyermeke követte a legelőről-legelőre hajtott ménest, addig a pásztorkodás csak a nagycsalád munkájának szerves része volt. A palóc hagyomány szerint az idősebb fiúk vannak a ló mellett, régebben rajtuk kívül talán az elszegényedett rokonok és csatlakozott jövevények viselték gondját a ménesnek. Amikor azonban a téli szállásokon falvak alakultak, s a föld szűkebb lévén, a legelőterületek különváltak, megteremtődött a pásztorrend, öröklődő foglalkozásként, saját törvényekkel és szigorú rangsorolással. A Gellért-legendából is látszik, hogy a csikósok intézménye már korán kezdett kialakulni, azt hiszem, első száalai még az őshazában szövődtek. Itt alakul-

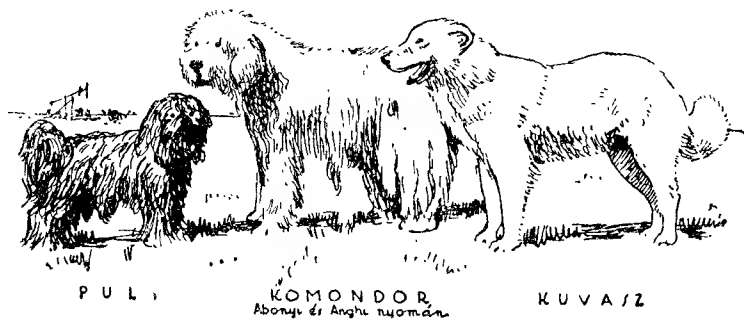
hattak ki azok a nagyrészt nádából való pásztorhajlékok is, amelyek még ma is szolgálják a pásztorembert, s amelyekről Györffy István olyan kitűnő tanulmányokban értekezett. A magyar nyelv élő szókészlete egymagában is bizonyítja, hogy ez a rend csakis belőlünk keletkezett. Hermann Ottó a ló színeire s szőrére 300 kifejezést gyűjtött nyelvünkéből.

A jószág számára emelt építmények közül a karám neve kétségkívül török szavunk. A török nyelvekben a jószág számára emelt kerítést jelent. A mi karámjaink is az egész állatállományt befogadó építmények, tető nélküli nádkerítések, manapság inkább csak a juhok számára készítik. Györffy arra gondol, hogy a szilaj tartás idején oltalmat nyújtottak ezek a telelő jószágnak is. Az aklok, ólak kezdetben hasonló építmények lehettek. A pásztor is készített a maga számára hajlékot, XIV. századi okleveleinkben fordul elő először a máig is használt izik szó. Az izik manapság földbevájt, nyerges tetejű kunyhó, pásztoremberék már nem használják. A pásztorok nádepítményei egyszerűbb formában olyanok lehettek, mint amilyent a magyar építkezés emlékeinél megismertünk. Tárgyi adat hiányában nem részletezhetem honfoglaláskori állásaink, szárnyékjaink, karámjaink leírását.

Hankó Béla nyomán tudunk azonban egyet s mást ősi juhászkutyáinkról. Ezek közül a leghasznosabb a komondor volt. A pásztorok csak fehérszínűt tűrtek meg, hogy a sötétségben is meg tudják különböztetni a farkastól. Ez a csendes, komolytermészetű hatalmas kutya (marmagassága 90 cm volt!) biztos őrzője volt a rábízott jószágnak. GONDÖRÖDŐ, bozontos szőre gubancokban fedte testét Nem kullogott, hanem peckesen járt. „Úgy jár, mint a kunok ebe a homokon“ mondták régen a magát nagyratartó emberre. Kuvaszt is használtak jószágőrzésre. A puliból csak az ősi magyar juh helyébe telepített merino birka őrzésekor lett igazi juhászkutya. Ősi keleti fajta, a honfoglaláskor hoztuk magunkkal. Hajdan vízikutyának hívták, s főként a zombékos helyeken elkalandozott állat kihajtására használták. A pásztorok szerint olyan okos, mint az ember, meg is érti az embert, nemcsak ha beszél, de ha gondolkozik is.

A lótartásról szólva ki kell térjek még valamire, amit a magyar tudomány már régen tisztázott ugyan, de közvéleményünkben s szomszédaink tankönyveiben még mindig kísért. Ez a nyereg alatt puhított hús története. Azért

nem az étkezésnél tárgyaltam, mert nem oda való. Egyszerű, de jól bevált gyógyításmód ez. Lássuk az adatokat! Először is le kell szegezni azt, hogy egyetlen, a magyarságot ismerő régi író sem állítja ezt rólunk, hanem ez csak a külföldi köz-tudatban ránkragadt mendemonda. Nem rólunk írják ezt, ha-nem a húnokról írja Ammianus Marcellinus (330—390), aki ugyan katonatiszt volt, de a húnokkal sohasem hadakozott. Szerinte: „a húnok . . . mindenféle állatok nyers húsával táp-lálkoznak, amelyet lovuk hátára combjuk alá tesznek, s kissé porhanyóra melegítenek“. Innen terjedt el ez a mende-monda ránk is. Ezzel azonban még nem intéztük el a kér-dést, mert 1394-ben egy müncheni fiatalember, bizonyos

37. kép. Magyar kutya fajták.

Schiltberger János, aki 32 évet tölt Perzsiában, Turkesztán-ban s másutt, a kirgizekről ezt írja: „... láttam, mikor az útban pihenőt tartottak, hogy veszik a húst, vékonyra sze-letelik, a nyereg alá rakják és rajta lovagolnak. Aztán esz-nek belőle, mikor éhesek, de előbb besózzák...“. Mi hát ebben az igazság? Mert hogy kell valami igazság legyen, az a két adat után kétségtelen. Solymossy Sándor és Bátky Zsigmond a következő két utazó leírását állítja szembe ezek-ke az adatokkal: Bergmann József német utazó a mult szá-zad legelején több évet töltött a Volga torkolata körül élő kalmüköknél, s a többek közt a következőket írja: „Egy általán elterjedt nézet azt vallja, hogy a kalmükök, mint más szomszéd nomád népek is, nyergük alatt puhítják meg evésre a húst... Való igaz, a kalmükök tesznek húst, bár főkép hájat a nyergük alá, ámde csak azért, hogy a kemény,

favázás nyeregtől feltört lovak hátát vele gyógyítsák. Mikor az efajta flastrom hivatásának megfelelt, eldobják mint hasznavehetetlent. Én e mende-mondáról beszéltem néhány-szor a kalmükökkel, s hangosan nevettek az európaiak bárgyúságán. A kalmük oly kevésbé barátja a nyers húsnak, hogy megbotránkozik az európaiakon, akik nyers sonkát képesek enni“. A másik adat Fr. Schwartznak, a taskendi csillagvizsgáló 15 éven át volt igazgatójának könyvében olvasható: „A középázsiai lovasnépeknél ma is még az a szokás, hogy úton a nyereg feltevése előtt a feltört hátú állat sebeire lehető vékony szeletekre vagdalt nyershúst tesznek, melyet előbb sóval szórnak be, vagy sós vízben öblögetnek meg, hogy a sebben férgek ne támadjanak és gyorsabban hegedjen“. Schwartz még megemlíti, hogy maga is így gyógyította lovát, s kitűnő eredménnyel járt e gyógyszer használata. Tegyük még ehhez hozzá, hogy Magyarország területén is megmaradt ez a régi gyógyításmód az oláhoknál, akik Fogaras megyében még nemrég is vékony hússzeleteket raktak a ló kisebesedett hátára, hogy hamarább gyógyuljon.

Ime tehát egy mende-mondával kevesebb, de több egy értékes adattal, amely a régi magyar állatgyógyításra vonatkozik.

A mondottak után szinte természetesnek vehető, hogy a lótarásra vonatkozó szókészletünk legnagyobb része ugor-kori, kisebb része törökös szó, de csaknem teljes egészében honfoglalás előtti. A honfoglalás utáni szavaink (pl. csődör) sem az itt talált szlávoktól valók, hanem a később bejött lovasnépektől (pl. besenyőktől, kunoktól).

A ló után legfontosabb háziállatunk a juh volt. Már az ugor-korban ismertük és tenyésztettük. Régibb okleveleinkben csak ezzel a szóval nevezik, a XV. századtól kezdve kezdődik meg a birka szó (szláv eredetű) használata, ez egyúttal idegen állatfajta is jelölt.

A magyar rackajuh jellegzetesen magyar állatfajta, sehol a világon nem található máshelyt, csak ahol magyarok laknak, még nemzetiségeink sem tenyésztik. Olyan legelőkön is megél, ahol más állat elpusztulna, tehát éppen olyan igénytelen, mint lovunk, de éppen olyan kitartó s szívós is. Hosszúra kinyúlt V alakban álló pödrött szarva van. Gyapja durva s finom posztók készítésére nem alkalmas, de elsőrangú anyag a nemezkészítésre. Bundája nem

nagy zsírtartalmú, mert az eső, szél s az állandó szabad levegő kiszárítja gyapját. Törökös neveink: kos, ürü, toklyó és gyapjú. Honfoglalás előtti szavunk a kecske is, de önálló magyar tájfajtája nincsen, valószínűleg jelentéktelen lehetett tenyésztése.

Juhpásztoraink kitűnő gyógyító emberek is voltak, nemcsak a heréléshez értettek, hanem tudományukban

38. kép. Magyar juh. (A Magyarság Néprajza nyomán.)

maradt fent napjainkig a koponyalékelés eljárása. A kerge birka koponyáját egyszerűen bicskával lékelik meg s szedik ki agyvelejéből a kórtokozó férget. Gyógyítótudományuk minden területen híres.

Szarvasmarháink is szabadon tartott s istállót sohasem látott szilaj állatok voltak, a gulya künt élt a szabadban, soha fedél alatt nem hált. Meg is gyűlt vele a baja a pásztoroknak, mikor vásárra vagy máshová kellett hajtaniuk. A szilaj ökrök inát megvágták, hogy bajt ne okozhassanak. Ősi címeres fajtáink még ma is élnek, s a magyar pászto-

rok éppen olyan gazdag szókinccsel különböztetik meg színeiket, szarvállásukat stb., akárcsak a lónál. A szarvasmarhatartás szavai majdnem egészükben törökös szavaink közül valók: bika, tinó, ökör, borjú, s láttuk már, hogy a tejtermékek feldolgozásának szókészlete is innen való (sajt, túró, író és köpű). Többi e rétegből való szavunk is azt mutatja, hogy a bolgár-törökök elsősorban a földművelés munkáival s állataival gazdagították életünket. Györffy István a baskír állattartásban találta meg például a magyar borjúpálóka pontos mását. Ezt a kisborjú elválasztásakor használják. Nem más, mint a borjú orrára kötött félköralakú deszkalap. Ha a borjú szopni akar, akkor eltakarja száját, de ha földhözhajolva legelészik, nem zavarja az ételben. A bivalyt az avarok hozták hazánkba. (XXXII. tábla.)

Dél-Oroszországból magunkkal hozott sertésünk a „szelíd” szalontai disznó. Borjúnagyságú, lángvörös- vagy téglavörösszínű állat volt, horpadthomlokú s marakodó természetű. Átütött s átüt még ma is rajta a vaddisznó, amelynek egyes leszármazottja, ma is csíkos malacot vet. Györffy István írja, hogy gyakorta vaddisznóval bűgött. Ez nem nagyon járult hozzá természetének megszelídítéséhez. Úgy is élt nyájakban, akár a vaddisznó, nem tűrt meg közelében más embert, mint kanását. Fiaztató gödrökben fiazott, a Hortobágyon még ma is ilyen gödröket ásnak számára. Síralakúra ássák a gödröt, jól felalmozzák, a fiadzó koca könnyen ki tud belőle mászni, a malacok azonban nem tudnak kiugrálni belőle. Nem udvarokban, ólokban tartották, hanem szilajon, mint többi állatainkat. Ahol tölgy- vagy bükkerdő volt, ott a makkoltatás járta, másutt meg a mocsárba vitték, s abból élt. Ezen a magunkkal hozott sertésfajtán kívül hazánk területén még legalább hét fajta szelídített sertés élt, köztük az avarok sertése. Ebből a szalontai és a nyugati bakonyi disznó vérébe is jutott, úgyhogy Hankó Béla felteszi, hogy az ország egész területén el volt terjedve az avar sertésfajta. Ebből fejlődhetett ki az alföldi mangalicaszerű sertés, amely a mai magyar mangalica kialakulása előtt hazánk sík vidékeinek uralkodó disznaja volt. (XXXII. tábla.)

Ezekben ismertettem röviden régi állatfajtáinkat. A baromfiról már az asszonyi munkánál szó esett. Sokkal nehezebb, s úgy látom, ma még megoldhatatlan feladat az állattartással kapcsolatos tárgyi és szokásanyag honfogra-

laskori állapotának leírása. A magyar állattartásról kitűnő gyűjtőink nyomán már sokat tudunk, de egyre késik a rokkonnépekről szóló irodalommal való egybevetés. Pedig csak ennek a munkának alapján történhetnék meg a honfoglaláskori anyag kiszűrése. Kezdeményezések történtek már ezen a téren is. A már felderített néhány tárgyi egyezés (pl. botos pányva használata) és szokásegyezés (pl. herélés) ismertetése helyett inkább állatállományunknak a társadalom magatartására és szervezetére gyakorolt kialakító hatásáról szeretnék egyet s mást megjegyezni. Hiszen a végcél amúgyis ennek felderítése lenne. Az alábbi dolgok még az összehasonlító munka elvégzése előtt laza körvonalakkal felvázolhatók:

1. Baromfi- és sertéstartásunk eleve kizárja, hogy igazi nomádok lettünk volna. Ezek az állatok nem bírják az állandó helyváltoztatást.

2. Valamennyi állatfajtánk szilajtartású állat volt, s éppen ezért edzett, ellenálló fajták voltak. Az istállózás elpuhítja az állatot, s mindenféle vésznek kiteszi az ellenállóerejét vesztett barmot. Tehát nem az állat természetéből következik, s nem magasabb foka az állattartásnak. Az indítóokot nálunk az egyre szűkülő hely adta az istállózás bevezetéséhez. Azelőtt csak a ház körül tartott néhány állatra takarmányoztunk. Természetes az, hogy mikor a takarmányozás az állattartás alapjává lett, szókészletét is azoktól vettük, akik csekély állatállományukat kezdettől így tartották: a szlávoktól.

3. Az állatok természete megkövetelte a kettős (téli-nyári) szállásrendszert. Tehát nem valami cigányfajta „nomadizáló hajlam” üzött minket vándorútra, hanem a természet törvényei szerint kellett cselekednünk.

4. Kezdetben a család munkaképes tagjai együttmentek a nyájakkal, ménesekkel s gulyákkal, de már a honfoglalás korában is kialakulóban volt a hivatásos pásztorrend. A gabonatermesztésre s gyümölcsösök, szőlők művelésére kiváltképpen alkalmas fekete föld belső törvényei s terményei érvényesülnek a régi szokás felett. A pásztorrend kialakulása egyúttal feleslegessé tette az egész család helyváltoztatását, s így a téli és nyári szállásokon kialakulnak mai értelemben vett falvaink. Ezek költözését többé már nem az állatállomány természete szabja meg, hanem a kimerült szántók helyett új földet törnek fel távolabbra. A

templom köré való temetkezés parancsa mindinkább az állandó szállás felé s a szilárd hajlék felé tereli népünket. Mindezek a dolgok egymásból folynak, illetőleg pontosabban: egymással párhuzamosan ható erőknek köszönhetik létrejöttüket. Így nőttünk lassan bele a tájba, amint belennőttek részben az avarok is, a nélkül, hogy keresztény hitre tértek volna. Senki sem akarja kisebbiteni a szerzetesrendek nagyszerű tevékenységét, de mégsem hitbéli dolgok voltak azok, amelyek létrehozták a magyar föld és a magyar ember azonosulását, csak siettették s formát adtak neki. Abban a kifejezésben, hogy belennőtünk az emberföldrajzi térbe, egyúttal benne van az is, hogy az átalakulás és fejlődés rugói belülről nyerték feszítőerőiket, s a külső „hatások” csak segítettek, gyorsították, megkönnyítették ezt a folyamatot. Az átalakulás küzdelme tehát régi, tágasabb térségekhez szokott életrendünk — amelyik egyetemes emberi törvények szerint igyekezett régi valóját tartani — és a magyar föld személytelen követelményei (mindegy, hogy ki került volna ide, mindenképen át kellett alakulnia) között folyt le. A küzdelem szinte napjainkig a régi forma szervezetén, a nagycsaládon belül, annak lassú és rugalmas átalakulásával játszódott le. A külső környezet állandó egyirányú hatása segítőtársként jelentkezett (kereszténység, nyugati anyagi és szellemi áramlatok), de értéke nem önmagában van, hanem abban, hogy siettette a folyamatot. Nagyon nagy feladatunk az, hogy történelmünket az élet harcterein vívott multjában mutassuk meg, hogy tényleg a magyar föld és a magyar nép történetét írjuk meg, ne pedig azt, hogy mi bennünk kelet s mi nyugat. A félreértések elkerülése végett ismét hangsúlyoznom kell, hogy amikor a kereszténységről vagy a nyugati műveltségről beszélek, akkor nem önmagában való értékét nézem, hanem tisztán mint társadalmi átalakulásunk egyik tényezőjét. Teljesen elhibázott dolog lenne ezeket a kérdéseket a hit vagy nem hit területére átvinni, vagy éppenséggel a nyugati műveltség lebecsülését keresni bennük.

A messzibb tájakra való kitekintés után térjünk vissza a honfoglalókhoz s nézzük mesterembereik munkáját!

d) *A mesterségek.* A mesterségek felsorolásakor csak a legjellemzőbbeket választom külön. A halász-szerszámok

elkészítéséhez, a mindennapok szükségleteinek megfelelő dolgokhoz (taplókészítés stb.) mindenki értett. Ezért a mesterségekről szóló rész végére még egy külön részt csatolok, ahol e mindennapi munka néhányát megemlítem. A pusztai népek néprajzának tanulságait csak nagyon óvatosan használhatjuk, mert amíg például Radloff azt írja az altaiakról, hogy a férfiak mindannyija egyformán érti a kovács-, réz- és ezüstmunkát, addig Almásy elkeserg, hogy szinte lehetetlen egy lószerszámot is vásárolni, mert a kovácsnál kell megvenni a kengyelt s a többi vasrészeket, a szíjgyártónál a szíjakat, a timárnál a bőrdarabokat, üzletben a nemeztakarókat s így tovább, végül pedig keresni kell egy szakértőt, aki mindezekből összeállítja a lószerszámot. A tiszafüredi magyar nyergesek is csak a nyereg vázát, cifrázását s farbőrét készítették el, a többi kellék megszerzése a vevő dolga maradt. Kétségtelen, hogy a honfoglaláskor is voltak nagy hagyományokkal s kifinomult munkamenettel és ügyességgel rendelkező mestereink, akik csak a maguk dolgát végezték. Az egykori mesterségneveket őrző falvak is azt mutatják, hogy a nyerges-, íjas- és kovácscsaládok külön-külön szállásokon telepedtek meg s üzték mesterségüket. Ezért volt rendkívül nagy jelentősége a vásároknak és a kereskedelemnek. Ezeken mindent együtt lehetett találni s idejártak a keletről jött arab karavánok is. Vásárhelyeink kialakulása már a honfoglalás után meg kellett kezdődjék. Honfoglaláskori mesterségeink közül az íjas-, nyerges-, kovács- és ötvösmestereink munkájáról számolok be a sírokban talált leletek alapján. A többi mesterségekről a mindennapi munka ismertetésekor mondom el azt a keveset, amit tudunk.

a) Az *íjasmester*. Félelmetes fegyvert készített, amely az egész nyugati világot rettegettségben tartotta. Regino prümi apát a kalandozások korában, közvetlenül a honfoglalás után ezt írja: „Karddal nem sokat vágnak le, annál többet ölnek le nyilaikkal, melyeket szaruból készített íjaikról oly művésszel igazítanak, hogy alig lehet azokat kikerülni“. Az íjkezelés rendkívüli ügyességet kíván, valószínűleg már gyermekkortól kezdve gyakorolták. A belsőázsiai népeknek a miénkkel tökéletesen egyforma íjaik voltak, s ezekről már a Krisztus előtti első századból azt olvassuk, hogy „a gyermekek ürükön vagy juhokon nvargálnak, íjat feszítenek és madarat, menyétet, patkányt lönek, ha nagyobbak

lesznek, lőnek rókát és nyulat, ami élelmül szolgál“. Nagyon valószínű, hogy a magyar gyermekek által mai napig is készített íjak régi nevelésünk emlékeit őrzik. Ámde a régi magyar íj nem olyanféle szerkezetű volt, mint amilyen-nel ma is lövöldöznek a kölykök.

Láttuk már, hogy íjas vadászatunk szókészlete még őskorunkból való, s a prémes állatok neveivel együtt szinte elénk varázsolja az előmagyar vadász minden mozdulatát. A vogul világteremtési mondákban az íjkészítést is az égi Teremtőtől tanulta az ember. Idézem a szöveget, mert egy-üttal leírja honfoglaláskori fa-íjaink szerkezetét: Numi Tarem az öregisten így tanítja az embert: „leérkezel az alsó nép lakta kérges földre, ott van az én ígémre termett erdei fám. Kemény fának hasíts keményéből, lágy fának hasíts rugékony részéből, a két fát illeszd egybe. Az Obon ígémre termett halaim között a tokfajta haladnak szerezd meg aztán hólyagját, főzd meg tűzön. kétféle fátat ragaszd egybe, kötdzd együvé, ilymódon csinálj íjat“. Az íjat tehát kemény s rugalmas puhafából készítették, úgyhogy a részeket összeenyvezték s összekötözték. Regino azonban arról ír, hogy a magyarok íja szaruból készült. Ezt az utóbbi adatot nemcsak azért kell elfogadnunk hitelesnek, mert egykorú ember írta, hanem azért, mert Belső-Ázsiában tényleg használnak szarúból készült íjakat. Radloff ezt írja ugyanis a teleutokról: „Az íj négy rétegből állott, egy réteg szaruból, egy réteg fából, erre került egy réteg ín s végül legfelül nyírfakéreg“. A vogul és a Regino—Radloff-féle adatok tehát látszólag ellentmondanak egymásnak, valójában azonban ugyanannak az íjszerkezetnek kétféle fajtájáról esik szó. A honfoglaláskor magyar íjat nem csu-pán leírások után ismerjük, hanem sok sírban meg is talál-ták az íjat erősítő csontlemezeket. Mint már említettem, jóideig nem figyelték meg pontosan, hogy miképpen fek-szenek a sírban ezek a lemezek. Így mindenféltre gondol-tak, csak éppen arra nem, hogy íjravalók voltak. Végül Cs. Sebestyén Károlynak sikerült egy hiteles sírrajz és a párhuzamként felhasznált néprajzi adatok alapján ponto-san megrajzolnia a magyar íj szerkezetét. Nézzük tehát, hogyan dolgozott a magyar íjasmester, ha rangosabb szer-számokat készített, s hogyan járt el akkor, amikor olcsóbb árun dolgozott.

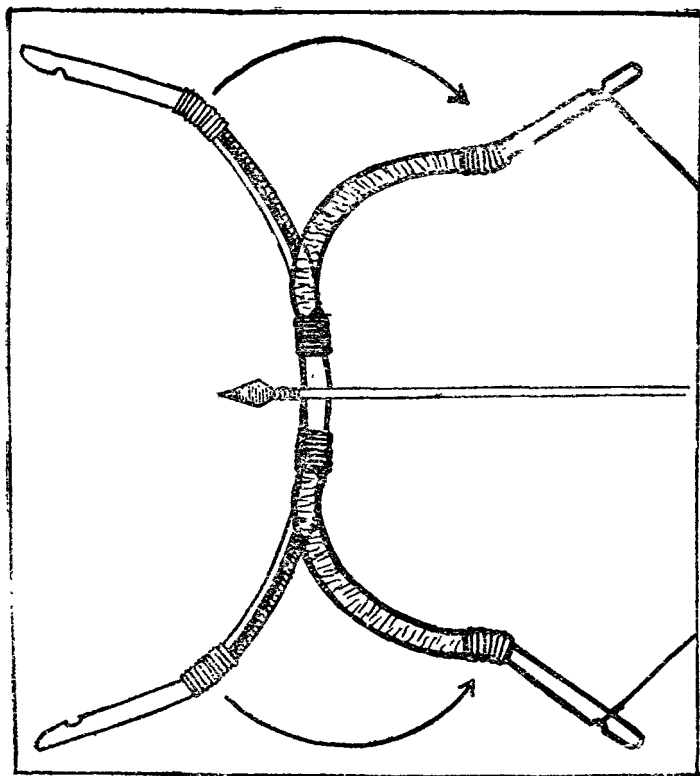
Sajnos, a munka leírásának mindjárt első pontjánál

nem tudjuk-ot kell mondanunk. Nem tudjuk ugyanis, hogy milyenfajta rugalmas fából készítették íjaink az íjat. Az azonban biztos, hogy C alakban, félhold-formán görbült ágakat választottak ki az erdőkben. 130 cm-es egyenletesen görbülő, ágak-bogok nélküli darabokból készült az íj famagva. Közepén arasznyi részt vastagra hagytak, csak a nyílvevő útjának irányában faragták meg két oldalát, majd két szárnyát az íj feszítésének irányában laposra faragták. Ügyelni kellett azonban, hogy a laposra faragott rész megmaradt rostjait ne sértsék meg. A fa két végét a feszítés irányára merőlegesen körülbelül 25—28 cm hosszúságban egyenletesen keskenyedve, hegyesre faragták. A középső részre került később a merev markolat, két végére pedig az ugyancsak merev kar. A merev karok számára megfaragott falécet az íj két végén kissé kifelé hajlították.

Mikor mindez megvolt, akkor a C alakban hajló fának belsejére a szarvasmarha lábának s nyakának ínjaiból készült réteget sajtoltak rá nagy erővel. Az ínrostokat előzőleg zsírtalanították és megpuhították. Az egymásra préselt ínrostok száradásukkor szívós és rugalmas anyaggá tapadtak össze s elválaszthatatlanul összeragadtak a fával. A külső oldalára pedig bivaly, marha vagy vadkecske szarvából keskenyre vágott szarulemezt ragasztottak halenyvvel. Hogy a lemezek jobban tapadjanak a fához s jobban fogja őket az enyv, a fára kerülő lapjukat bicskával sűrűn bekarcolgatták. Az ínrostköteg és a szarulemez azonban nem egész hosszában fedte a fát, hanem mindkét szárnyon csak a markolatig tartott. Ezután került sor a merev markolat és a két kar merev részének megerősítésére. Erre csontlemezek szolgáltak. A markolatot s a két szárny végét csontlécekre burkolták. A csontlécek belsejét megirdalták, s így bizonyos, hogy a léceket halenyvvel ragasztották az íjra. De nem csak a belsejüket irdalták, hanem a két kar lemezeinek a markolat felé eső végén, a markolatlemezeknek meg mindkét végén irdalás található. Ez nyilván mutatja, hogy a csontléceket rá is kötözték az íjra. A kötözés bélhúrral vagy szíjjal történhetett. A nedvesen körülcsavart, megbogozott, majd pedig megszáradt szíj erősebben összetartja a részeket, mintha azok egy darabból lettek volna. A két kar csontléceinek vége tájára belül félkörös nyílást vágtak, ez az ideg beakasztására szolgált. (XXV. tábla.)

Azt kérdezhetné bárki, hogy miként lehetett használni

egy olyan íjat, amely erősen befelé hajlott, s még az ideg számára készült akasztó-bevágás is belül volt. Bizony, ezt az íjat nem is ebben az állapotában használta Magyarországól Koreáig s Perzsiáig „az íjlesztő népek“ tömege. Egy Krisztus előtt félezer évvel élő nagy kínai bölcs,

39. kép. A magyar íj szerkezete (Cs. Sebestyén Károly nyomán).

Lao-Tze az ég bölcsességét az íjlesztőéhez hasonlítva ezt mondja: „Az ég bölcsége hasonlatos az íjlesztőéhez, ami felül van, azt lenyomja, ami pedig alul van, azt felengedi“. Igen, pontosan így kellett felajzani az íjat. Két rugalmas karját áthúzták az ellenkező oldalra, s úgy akasztották rá az ideget. Elképzelhető ennek a szerszámnak ereje. Több-

száz méterre lehetett aránylag pontosan lőni vele, s 700—800 méterre is tudtak vele szórni. Ugyanez időben a nyugati íjak, amelyek egyszerű rugalmas fából készültek, még feleennyire sem vittek. Ha egyebet nem tudnánk, csak ennyit, akkor is megértenők a magyar lovashadsereg döntő és elsőprő fölényét. Az íj felajzásának bemutatására egy szkita harcosnak a Krisztus előtti 500 táján készült ábráját közlöm. A kép minden magyarázatot fölöslegessé tesz.

Sebestyén ezt írja az íj készítéséről: „Egy ilyen íjnak az elkészítése rengeteg türelmet, nagy szaktudást és rendkívüli ügyességet kívánt. Azonfelül meg nagyon sok időbe is ke-

10. kép. Szkita íjas egy ezüst váza rajza szerint (Tolstoj-Kondakov nyomán).

rült az előállítás, mert a sokszor ismétlődő szárítási szünetek miatt öt, sőt tíz évig is eltartott az elkészítése. Valószínűleg művészi teljesítmény volt egy tökéletes íjnak az elkészítése. Elképzelhető tehát, hogy nagy az anyagi értéke egy ilyen tökéletes íjnak, amelynek bőrburkolatát sokszor pompás préselt, festett és aranyozott díszítményekkel is ékesítették... néha több lónak vagy marhának árával is felért“. Láthatjuk tehát, hogy az íjat nem hagyták mezetenül, hanem beburkolták. A burkolások közt igen divatos volt a nyírfahéjjal való burkolás. A krakkói múzeumban egy hún fejedelmi leletet őriznek. Ebben aranylemezek is voltak. Régebben kardburkolatnak hitték, azonban megvizsgáltam ezeket a lemezeket s megállapítottam, hogy íjat díszítettek.

A kevésbbé rangos íjaknál az íj csak rugalmas fából készült, a csontlécek helyére merevítőnek keményfa került. Erre vonatkozik a vogul teremtésmonda leírása, Reginonak is igaza van, amikor szaruból készült íjainkat emlegeti, mert láttuk, hogy a szaru tényleg lényeges alkotórésze a magyar íjnak. Valószínűleg ilyen szarus íjat ábrázol Kolozsvári Tamás festőnk a XV. században Szent Egyed szárnyas oltárán. A magyar íj különösen a székelyek, besenyők és a kunok kezén még a honfoglalás után századokig félelmetes fegyver volt, s külföldön is nagy híre volt. Olasz főurak számára még a XV. században is kiváltságos ajándék volt a „könnyű s szép magyar íj“.

A jó íj két karja tökéletesen egyforma rugalmasságú kellett legyen, különben nem lehetett használni, mert félrevitt. Az íjgyártás mesterségének igazi tökéletességét a nem egyenlő karú íjak mesterei érték el. Ezeknél a felső kar hosszabb volt, mint az alsó, de rugalmasságuk egyforma volt. Nem tudjuk, hogy íjkészítőink csináltak-e ilyen szerszámokat. A feleletet a csontlemezeknek a sírban való megfigyelésétől és alakjuk pontosabb elemzésétől várhatjuk. Nemcsak drága, de kényes jószág is volt az íj. Mivel több anyagból volt összeillesztve, s ezek az anyagok nem egyformán bírták a nedvességet, a megázott íj felmondotta a szolgálatot. A sambrevölgyi kolostor ostromakor például „Roppant záporosó támadt, mely megernyesztve nyilaikat, lehetetlenné tette a nyilazást“. Az íj számára bőrtok szolgált, párducbőrből, vagy kinék milyen drágább prémre tellett. Az íjtegez végére néha díszesen faragott csontburkolatot erősítettek, hogy amikor az íjat kihúzzák, ne akadjon bele a tokba. Ilyen, szép mintájú íjtegezvédő lehetett a kenézlői második ásatás jobbszárnyának utolsó sírjában talált lemezpár is.

A nyilakat nem az íjasmester, hanem a kovács készítette, a hozzávaló vesszőt s tollat pedig nyilván mindenki maga szerezte meg. Bár a nyíltegez sem az íjasmester munkája volt, itt írom le mégis, hogy a vadászatnak és a harcnak e két egymáshoz tartozó eszköze a leíraskor is egy helyen maradjon.

Tegezünket gróf Zichy István határozta meg, Sebestyén Károly is foglalkozott vele. Pontos méréseket a sírokban eddig csupán magam végeztem. A mérések eredményét itt nem közlöm, csak néhány szóval írom le tegezünket.

Átlag 70—75 cm. hosszú, fakéregből készített nyíltartó volt. Keresztmetszete cipóformájú volt, lapos részével simult a testhez. A nyilak felfelé állottak benne s ennek megfelelően alja (ahol a nyíl tollas része volt) és feje (a nyílcsúcsok helye) kissé kiszélesedett. A tegez nyaka fedelétől

41. kép. Belsőázsiai harcos tegezze, keletturkesztáni falfestményről (Kr. u. IX. század, Le Coq nyomán).

jó arasznyira volt. Fején lecsapható ajtófedél volt, ha ezt kinyitották, könnyűszerrel kihúzhatták belőle a nyilat. Tölteni azonban nem felülről töltötték, hanem dombos oldalán hosszú ajtaja volt s itt helyezték bele az előzőleg szépen egymásra fektetett nyílvevő-köteget. A mellékelt rajz feleslegessé teszi a további leírást. Mind az íj-, mind-

pedig a nyíltegezt övünkön viseltük, nem háton hordottuk, amint azt újabbkori festőink és szobrászaink ábrázolják.

Harc közben vagy vadászatkor valószínűleg nem egyenként vették ki a nyilakat a tegezből, hanem egy marokralalót fogtak íjat tartó balkezükbé. Erről képek is tanúskodnak. Az íj kezelése egyáltalán nem volt könnyű dolog, az alábbiakat olvasva megérthetjük, hogy miért kellett gyakorlását gyermekkorban kezdeni. Megfeszített baljukban tartották az íjat, jobb kezük mutató s középső ujjával húzták meg az ideget s tartották a nyílveszszőt. Igen nagy gyakorlattal lehetett csak elsajátítani ezt a kihúzás-módot, mert a nyílveszszőt és az ideget ugyanabban a pillanatban kellett elengedni. Az ideg bevágása ellen gyűrűt használhattunk.

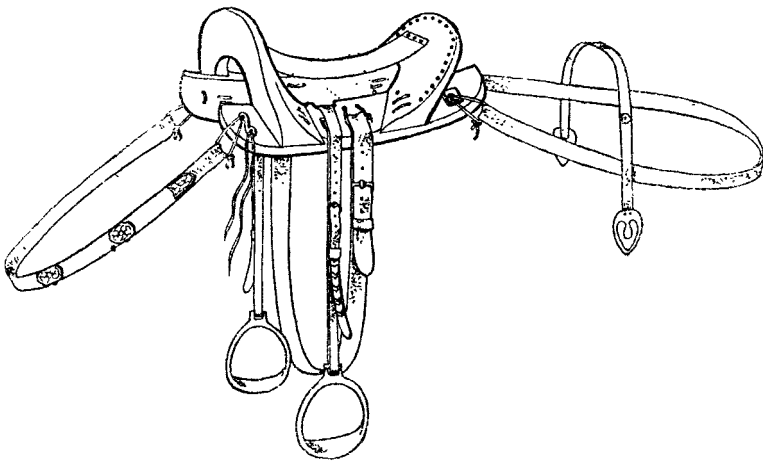
Nagyjából ennyi az, amit a magyar íjasmesterekről rövidre fogva el akartam mondani. Láthattuk, hogy mesterségük igen nagy tudást és gyakorlatot kívánt s végtelen türelem kellett egy-egy jó íj elkészítéséhez. Nyilvánvaló, hogy íjkészítőinknek ez volt egyetlen foglalkozása, ebből éltek, s mint a későbbi időkből származó adatokból látjuk, tudományukat a családban örítették, s úgy szállott apáról-fiúra.

b) *A nyergesmester.* A honfoglaláskori magyar nyereg szerkezetét az elmúlt években sikerült tisztáznom. Ez egyúttal alapot adott a nyergesmasterség megismerésére is. Külön könyvben dolgoztam fel a kérdést, úgyhogy itt csak rövid kivonatban ismertetem eredményeimet.

Nyergünk fanyereg volt, szerkezetében semmiféle vasalkatrész sem volt. Nagysága s formája nagyjából olyan volt, mint az alföldi betyárnyergeké, vagy a hegyvidékeken ma is használt, tiszafüredi mintájú magyar nyergeké. Két nyeregszárnyra épült fel. E nyeregszárnyak a ló hátának két oldalára feküdtek rá, de nem egész hosszúságukban, hanem csak egy-egy tenyérnyi darabon. A ráfekvési helyen húzták rá a ló mellkasára a nyeret a hevederrel, s itt fűzték bele a kengyelszíjat is. A két ferdeszögben álló szárny végei felkaptak, hogy a ló lapockáinak s izomzatának szabad mozgását ne gátolják. A két nyeregszárnyat a két kápa hidalta át, s egyszersmind ezek tartották össze a nyeret. Mindkét kápa ívalakú volt, a ló gerince felett fekvő részük széles ívben ki volt vágva, hogy a hátgerinc mozgatait ne gátolják. Az első kápa nagyjából merőlegesen

állott, a hátsó háradúlt, hogy kényelmesen lehessen ülni, s forgolódni a nyeregben. Két kápa közt feszült a farbőr, s erre került a nyeregpárna. A nyeregszárnyak elejéhez kapcsolták a szügyelőt, végeikre meg a farhám került. Ezeknek az volt a szerepük, hogy a nyereg csuszkálását megakadályozzák.

Nyerget tettek mindazokba a honfoglaláskori sírokba, ahol kengyeleket találunk. Ámde a fanyereg sokszor nyomtalanul elkorhadt, s így, mint említettem, csak ezelőtt két évvel sikerült meghatározni nyergünk szerkezetét. Három adatból sikerült ez a munka, ez egyik a koroncói (Győr m.)

42. kép. A koroncói nyereg.

női sír, amelyben a nyeregszárnyak végére a szügyelő s a farhám szíjainak számára bronzvereteket vertek. Ebből a sírból a nyeregdeszkák hosszát és helyzetét sikerült meghatároznom. A kenézlői tarsolylemezes sírból előkerült egy nyeregdeszkadarab. Ez át volt szélein fúrva a farbőr lekötőszíjai és a kápák lekötőszíjai számára. Ez a lelet szolgált arra, hogy a nyeregszárnyak szélességét és az egybeszíjazás módját megállapíthassam. Végül pedig a soltszentimrei női sírban gyönyörű csontfaragásos kápadíszek kerültek elő, ezekből megrajzolhattam a kápák alakját. A farások vizsgálatából kiderült, hogy a nyereg kápaíit keményfából, név szerint hársfából faragták, a nyeregdesz-

kák pedig puhafából: rezgőnyárfából és nyírfából készültek. (XXIV. tábla, 43., 46., 59. kép.)

Ez a fajta nyereg valamennyi pusztai nép nyerge, ilyen volt az avar nyereg is. A magyar nyereg a honfoglalástól napjainkig szolgálta népünket. Mivel ezt a tényt sikerült bizonyítanom, arra törekedtem, hogy a népi nyeregkészítés minden mozzanatát feljegyezzem. Szerencsére Tiszafüreden élt még egy öreg nyergesmester, Kuli Mihály, aki készséggel elmagyarázta, s megmutatta nekem tudományát. Pontosan ugyanolyan eszközökkel s eljárásokkal dolgozott, mint akár a tibeti mongol vagy kaukázusi kozák vagy a finn nyergesmester. Ezen az alapon biztosnak vehetjük, hogy honfoglaló őseink nyergesei sem jártak el másként. Én tehát az alábbiakban elmondom röviden azt, amit Kuli Mihálytól tanultam.

Édesapja és nagyapja is nyergesmester volt, s ameddig a család emlékezete elért, valamennyi őse mind ezt a mesterséget űzte. Így volt ez Tiszafüred többi mestereinél is. Nyereghez a következő fafajtákat használták: a nyergeszékát puhafából, rendszeren nyárfából készítették (éppen mint a honfoglalók), a kápához pedig keményfát, név szerint kőrist, gyertyánt, jávort, bükköt és eperfát használtak. Láttuk, hogy honfoglaláskori nyergeseink is keményfából készítették a kápát. Valószínűleg ők sem csupán hársfát használtak. A nyerges mestereknek (már mint a tiszafüredieknek) Újhután volt egy megbízottjuk, aki ősszel, mikor az erdőt vágták, sorrajárta a kivágott fákat, és kifűrészelte a kápának való ágas részt. Nyárfa Füred körül is volt elég, azt nem kellett messziről hozni. Ez azért értékes adat számunkra, mert mutatja, hogy a honfoglalók bár nem telepedtek erdőkbe, de az erdők fáit meg kellett becsülnék, s védeniük kellett. Érdekes például az, hogy a Krisztus előtti időkben a belsőázsiai nomádoktól Kína követelte egy erdős terület átengedését. Azzal tagadták meg, hogy nem tehetik mert „az ottani hegyekben termő fára sátor- és kocsigyártás céljára van szükségük.” Az erdős területeken előkerülő honfoglaló magyar leletek is a mellett bizonyítanak, hogy fel kell adnunk azt a kényelmes álláspontot, miszerint őseink nem terjeszkedtek volna tovább a sík területnél, mert életmódjuknak nem volt megfelelő. Az íjas, nyerges, kocsikészítő s sátorkészítő mesterséghez bizony nagyon is szükség volt a hegyvidéki erdők fáira. Kétségte-

len tehát, hogy a honfoglaláskor már ezeket a területeket is biztosították, s megszállották. Térjünk azonban vissza Kuli Mihály tudományára.

Az erdőben kivágott ágasfákat a helyszínén lenagyolták, s úgy szállították Fűredre. Ezeknek a fáknak legalább két évig száraz helyen kellett állniuk, mert egyébként megvetemedett volna a belőle készült nyereg. A nyeregszárnyak és kápák kinagyolásához mérőeszközeik és kéregpapír mintáik voltak. Mikor a két nyeregszárnyat kinagyolták, s páronként a szorítóba (préshez hasonló szerkezet, melyben a nyeregszárnyak már úgy állanak, mint a ló hátán) tették, s itt illesztették rájuk a kápákat. A ráillesztés úgy ment, hogy a pontosan felfekvő kápákat a nyeregszárnyakra helyezték, s a kettőn keresztül lyukakat fúrtak. Nedves szíjjal húzták aztán össze a nyeregrészeket. Mikor a szíjak megszáradtak, akkor a nyereg olyan keményen együtt volt, hogy könnyebb volt bárhol eltörni, mint az összeszíjazás helyén. A szíjak számára csatornákat vájtak, hogy a ló hátát fel ne sértsék. A két kápa közé felszegezték a ló- vagy marhabőrből készült farbőrt. Ezt is beáztatták először, s úgy szegezték fel, hogy a két kápa közt kifeszült. Ekkor a kifeszített bőrt a lekötőszíjakkal a szárnyakhoz húzták. Ilyenképen ívesen feszült a két kápa között. Száradás után úgy megfeszült, akár a dob. Ezután a nyeret kicifrázták, nyílást vágtak benne a kengyelszíz számára, s lyukat fúrtak a heveder megkötéséhez, s be is fejezték a munkát. Egy nyereg elkészítése a jól kiszáradt s előzőleg már lenagyolt fából egy napig tartott, de ha nagyon sürgős volt a munka, kora tavasztól késő ősziig 300 darabot is elkészített a mester.

Ez a nyereg tökéletesen kiegyensúlyozott szerkezet, ugyanazok az alapelvek érvényesülnek benne, akár az emberi csontrendszerben, vagy a mérnöki tudás tetőfokát jelentő nagy fesztávolságú hidakban. A farbőr s a rajta ülő ember súlya befelé húzza a kápákat, a kápák szíjazása kifelé tartó erővel ellensúlyozza ezt a terhet, a kengyelbe nehezédő test a két nyeregszárnyát oldalra igyekszik fordítani, a kápák meg befelé erőltetik ezeket. Valóságos erőhálózat egyensúlyozódik ki ebben az egyszerűnek látszó eszközben. Sok évszázad tapasztalata és próbálkozása előzte meg ennek a szerkezetnek kialakulását, de mikor egyszer kialakult, nem változott egy évezreden át úgyszólván semmit sem. Nyilvánvaló, hogy nem azért maradt ilyen a magyar

nyereg, mert „őseink örökségét“ őrizte, hanem azért, mert jobbat máig sem csináltak. A mai katonai nyergek is ilyen szerkezetűek, csak hogy alkotórészeik vasból vannak.

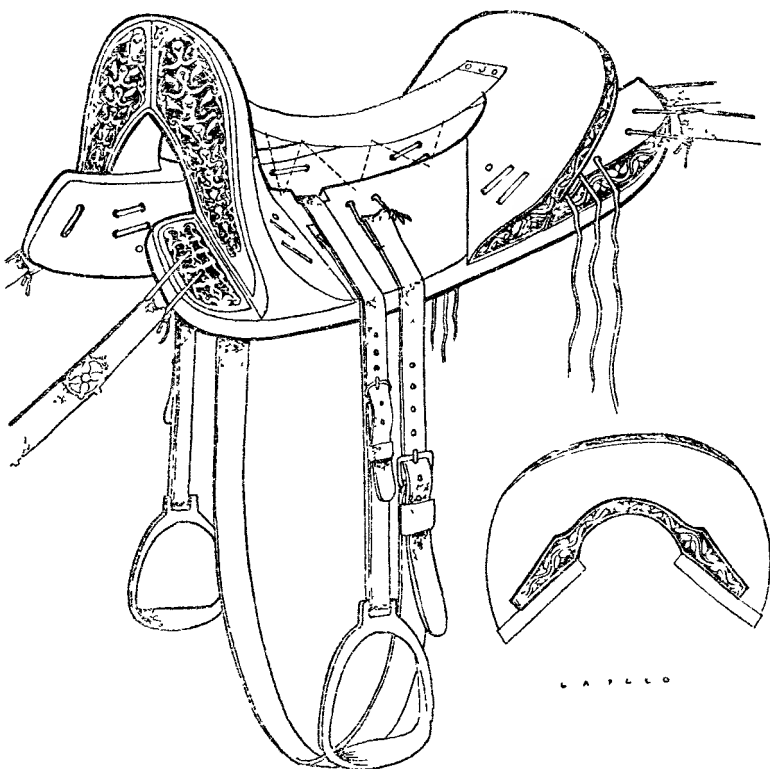
A nyergesmasternek sok szerszáma volt szüksége, a nagyoláshoz fejsze, fűrész, a további munkákhoz meg különböző kézvonókat, kapocskákat (kanalas balta) csiszolókat, cifrázókat használt. A simítást lólábszárból hasított csonttal végzik még ma is. Egy-egy lóbőrből 25—30 nyereg bőrözése telik ki. A nyereghez szükséges szíjmunkát (hasiból való szíjhasítás, lekötőszíjak vágása stb.) a nyerges-mesterek maguk végzik.

A honfoglalás korában a rangosabb női nyergekre lólapockából faragott kápadíszeket vertek csontszegekkel. A csontlemezeket gyönyörűen megfaragták. Általánosságban azt mondhatom, hogy a honfoglaláskori női sírokban talált lószerszám mindig sokkal díszesebb, mint a férfiaké. Úgy látszik, hogy a férjhezmenéskor kapott hozománynak nálunk is, akár csak a kirgizeknél s más lovasnépeknél, a díszes lószerszám elmaradhatatlan kellék volt. A szibériai népekről azt olvassuk, hogy még a szegényebb lány is gazdagabb lószerszámmal megy férjhez, mint amilyen a jómódú férfiaknak van. Abból, hogy a nyeret és a lószerszámot a sírba tették, bizonyos, hogy a hozománynak ez a része mindvégig az asszony saját tulajdona maradt, s nem lett a nagycsalád közös vagyonának része. A magyar öröklésjognak ez a régészeti bizonyossága újabb adalékkal szolgál a nő helyzetéről mondottakhoz. (49—50. kép.)

Az azonban, aki teljes lószerszámot akart szerezni, nem kapott meg mindent a nyergesnél. El kellett mennie a kovácshoz kengyelekért, zablákért és csatokért, majd az ötvöshöz díszekért, a szíjgyártóhoz szíjakért, ha ugyan ez utóbbit nem maga hasította s készítette el. Kövessük ezt az utat mi is.

c) A *kovácmester*. Régente vasverőnek hívták. Műhelyében rúdvasak várták a feldolgozást. Hogy a vasat honnan kapta, nem tudjuk. A vasanyagok vegytani elemzése talán majd fényt derít egykor erre is. Rengeteg vásra volt szükségünk, s azt hiszem, hogy Erdély és a Felvidék felé nemcsak a szerszámfák és a só vezetett minket, hanem a vas is. A belsőázsiai törökök a kovácmesterséget isteni eredetűnek tartották, s rendkívül becsülték. Királyi családjaik egyike-másika kovácsöstől származtatta magát, s éppen ezért Tar-

chán-nak hívták. Nem más ez, mint a magyar Tarján, Tárkány. De a finn Kalevalában ugyanolyan nagy ember Ilmarinen a kovács, mint nálunk a táltos kovácsról szóló mesében. A görög mitológiában az istenek kovácsa maga is isten

43 k/p A székelyi csontos nyereg

(Hephaistos). Alföldi András remek értekezést szentelt ennek a kérdésnek, s összegyűjtötte a szkitaktól kezdve egyre sokasodó adatokat. Minket itt elsősorban a mesterség érdek. Sajnos, eddig még nem akadtunk kovácsmester sírjára, s így eszközeit nem ismerjük. Kénytelen vagyok párhuzamokból s a leletek elemzéséből következtetni munkájukra.

Avarkori leleteink s nemkülönben honfoglaláskori le-

leteink belső rokonságot mutatnak az Altai vidék fém- s vasművességével. Ez bizonyos fokig feljogosít arra, hogy a kovácműhely berendezését is hasonlóknak gondoljuk. Radloff-tól tudjuk, hogy az altaji kovácsok elsőrangú mesterek, különösen értenek a vas edzéséhez. Acéljaik még nemrégén is sokkal jobbak voltak, mint az orosz acélok. Műhelyük a juriban volt. A tűzhely köré agyagfalat emeltek mintegy 35 cm magasságban, az U alakú fal közepén olyan finom rést hagytak, mint a legvékonyabb késpenge. A rés mögött volt a fújtató, az agyagfal fenekét pedig faszén borította. Itt hevítették a vasat. Felszerelésük mindössze két kalapács, két fogó s egy kis üllő. Hogy mire képesek egyszerű eszközeikkel, azt nem is hinnők, ha nem olyan megbízható kutató írná le, mint Radloff. Azt mondja, hogy egyszer egy finom acélvarrótűt, mely kettétörött, szemeláttára forrasztott össze egy altaji kovács. Úgy tudják ezt megtenni, hogy a fújtató a keskeny résen jóformán csak egy finom vonalnyi szemet hoz izzásba, s így a hőt fúvókaként egyetlen pontra irányítja. Vegyük most sorra legalább a legfontosabb eszközöket s szerszámokat, amelyek kovácsaink kezéből kikerültek. Maradjunk először a lószerszámnál. (XXVI—XXIX. tábla.)

Többféle zablát készítettek. Valamennyinek egyforma szájvasa, középen egymásbakapcsolt két rudacskából áll. A szájvas vagy pofakarikába kapcsolódik, vagy pedig zablapálcába. Ezekbe fűtték a kantárszíjat és a gyeplőt. Legszebb zabláink női sírokból valók. A koroncói sírban talált zablarudak készítését Kiss Ferenc ötvöstanár a következőkben határozta meg: A zablarudak, a csuklós szájvas és a pofakarikák kovácsolt vasból készültek. A zablarudakat úgy készítették, hogy egy hosszúkás vasrudat felhevítettek és közepén éles lyukasztóval átütötték. A falusi kovácsok még ma is ilyen módon járnak el. Az átütött részből formálták ki a rúd karikáját, a rúd két végét pedig sarkosan kalapálták ki. A rudak végére bronzból öntött tömör fejek kerültek, a zablát pedig vörösréz-lemezzel borították. E zabla képét közlöm is; a kép és a leírás együttesen szemlélteti ezt a mesterművet. De nemcsak a pofarudas zablákat díszítették. Mind a zablákon, mind pedig a kengyeleken nagyon szerették az ezüstberakást. A vasat kivésték a minta szerint, s az ezüstlemezt belekalapálták, azután lecsiszolták.

Kengyeleink is rúdvasból készültek. A rudat középen laposra kalapálták, majd két szárát a kengyel síkja szerint laposították el s végül a kengyel fülénél összehajtották, egymáshoz tették, s izzítva egymásba kalapálták. Remek ezüst-, sőt aranyberakású kengyeleket is készítettek a módosabb családok és asszonyok számára. Gyakran aranyozott vörösréz használtak a díszítésre ezüsttel vegyesen. Egy-két kép jobban beszél a leírásánál. Az egyik bemutatott kengyel díszítésének gyönyörű rajza kétségtelenné teszi, hogy kovácsmestereink ötvöseinkkel együtt is dolgoztak. Ezt különben szabályainkon is megfigyelhetjük. Csakhogy míg a szabályák legnagyobb részét kardcsiszároktól kerültek ki, akik csak a pengét s legfennebb a keresztvasat készítették el s azután az ötvös — aki esetleg más helyen lakhatott — a maga s a megrendelő ízlése szerint végezte munkáját, addig a bemutatott kengyel kétségtelenül együttes munkával készült. A hevedercsatok s más csatok elkészítése egyszerű munka volt, ezeket vékonyabb rudacsokból kalapálták ki. Kengyeleink talpa nem egyenes, hanem kissé ívesen hajlik; ebből következik, hogy csizmáink puhatalpú csizmák voltak. Kengyeleink egyrésze nem egyenlőszárú, hanem a ló oldala felé eső szára rövidebb. A hátrafele forduláskor (nyí-lazás!) jobb támaszkodás esett az ilyen kengyelben. Később az európai kovácsok eltanulták ezt s olyan kengyeleket készítettek, amelyeknek belső szára egyenesen folytatja a kengyelszík vonalát. A kengyel használatára az avarok s mi tanítottuk meg szomszédainkat. A kengyel kimondhatatlanul növeli a lovas erejét, mert úgy rugaszkodhat benne, mintha földön állana. A nyíl is messzebb röppen a kengyelles lovas íjából, mint azéből, aki kengyel nélkül üli a lovat.

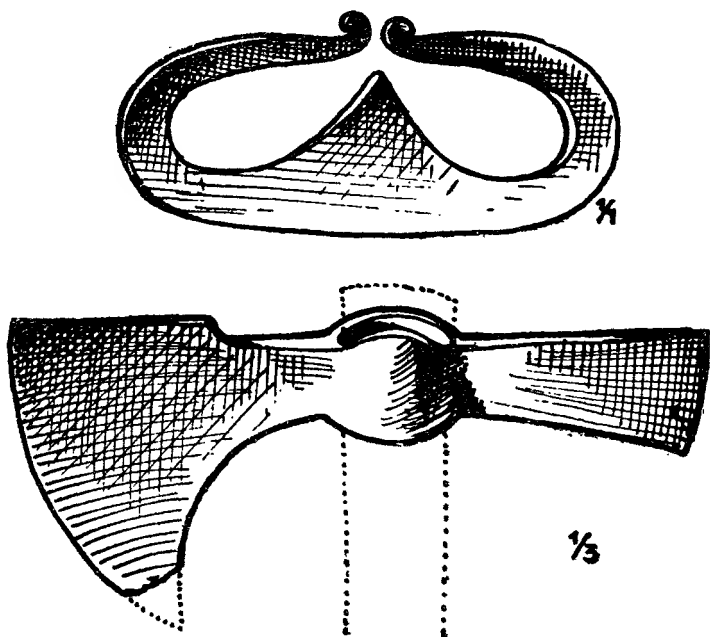
Valószínűleg nem mindegyik kovács értett a szablyakészítéshez. A szablya vasának többszöri edzése, többféle minőségű vasból való egybekovácsolása néha már művészi érzéket s munkát követelt. A pengét hevítéssel ismét és ismét kitágították, majd hűtéssel sűrítették, élet pedig még külön is edzették. Említettem, hogy egy honfoglaláskori szablya, az úgynevezett „Attila kard” sohasem volt a földben, hanem az Árpádok családi kincstárából került a német császárok tulajdonába. Ezen a szablyán jól megfigyelhetjük a magyar szablya minden jellegzetességét. Egyelőre itt is csak a méreteket adom, s a kovácsmunkára tartozó részt ismer tetem. Az ötvös munkájáról alább lesz majd szó. A penge

hossza 78 cm, ehhez jön még a markolat mérete. A markolat a pengéhez szögben hajlik, a penge pedig enyhén ível. A szablya szélessége a markolat alatt 2.9 cm. A penge közepén erőteljes borda fut végig, alsó harmadától fogva a szablyának mindkét oldala éles. A fokélnél kiszélesedik a szablya. Ezt a formát hosszas tapasztalat alakította ki. Az avarok szablyáján is megvan a fokél, de markolata a penge egyes folytatása. A fokélnak kettős oka lehet: az egyik az, hogy a háton köszörült szablyavég könnyebb lesz s ezáltal az ütés súlya nem a penge végén érvényesül, hanem körülbelül a hajlásánál, az alsó harmadban. Ez rendkívül növeli a fegyver erejét. A másik oka pedig az lehet, hogy nemcsak lovas, hanem a ló ellen is használták a szablyát. Míg az első, éllel levágott ütés a lovasnak szólt, a visszafelé rántott szablya fokélével a ló hasát lehetett támadni. Mindezt pedig egyetlen mozdulattal. Erre a megállapításra Kovács István jutott s az ő magyarázatából ismerjük meg a mozdulatkihasználásnak ezt a bámulatos észszerűségét. Ez utóbbi miatt kellett megtörni a szablya markolatát is, így ugyanis nem kellett a szablyán fordítani, hanem egyszerű csuklómozdulat elegendő volt ahhoz, hogy a ló hasát felhasítsák. A szablyánál is megfigyelhettük azt, amit a kengyelnél: a vele kifejtett munka alakítja ki formáját s ez a lassú kristályosodás végül tökéletes megoldáshoz vezet. Érdekes, hogy kovácsaink — nyilván a megrendelők akarata szerint — néhány alkalommal megpróbálták a nyugati, kétélű kardot is szablyamódra meggörbíteni. Jobban esett fogása s jobban illett így a begyakorolt kézbe. (I—II. tábla.)

A kovácsmester kezéből kerültek ki a különböző alakú nyilak. Ezekről már beszéltem, itt csak azt akarom megjegyezni, hogy nyílcsúcsok súlyelosztása sem egyforma. Van olyan, amelyiknek legnagyobb szélessége csúcsa felé van, a másiknál középen, a harmadiknál pedig a túske felé csúszik. Valószínű, hogy ezek nemcsak különböző vadakra, hanem különböző távolságokra is szolgáltak. A kovácsmester csak a nyílhegyeket készítette el, a vesszőre szerelés nem az ő gondja volt. Ő vasalta a tegezeket is (XXV. tábla).

Rengeteg tűzcsiholó acélt kellett készítenie a férfielemek számára. Tüzet, úgy látszik, valami ősi szokás (őstisztelet!) maradványaként a honfoglaláskorban csak férfi gyűjthetett. Fokosokat, lándzsákat kovácsolt, de munkája nem merült ki a fegyverek gyártásában. Az ő dolga volt az eke-

vasak, ásópapucsok és sarlók gyártása, s ő készítette az asz-
szonynép számára a finom acéltűket. Mindezek leírása
messze vezetne. Néhány képen bemutatok egy-két jellegze-
tes kovácsmunkát. Eddigelé csak két honfoglaláskori lelet-
ben ismerünk patkót. Sajnos, egyik lelet sem hiteles. Azon-
ban hitelesen kiásott lovassírokból egyetlen patkó sem ke-
rült elő, de még nyoma sincs annak, hogy a patákra pat-
kót vertek volna. Úgy látszik, legfennebb bőrpapuccsal véd-

44. kép. Csiholó és fokos.

hettük a lovak lábát, vagy egyáltalán nem használtunk
semmiféle védőlemezt. Jóval később a Mongóliában utazó
Marco Polo feljegyezte, hogy az utakat a városokban is ki-
kövezik, de az utca oldalát kövezetlenül kell hagyni, mert
a nagykan futárai nem tudnának a kövezeten lovagolni.
Tehát a XIII. században sem volt még patkójuk a keleti
lovasnépeknek. Patkó szavunk valamely szláv nyelvből ke-
rült hozzánk. Ez egymagában még semmít sem jelentene,

mert mondtam, hogy zabla szavunk is szláv. Úgy látszik, később a kovácmesterség nagyrészt szláv iparosok kezébe került s akkor telt meg nyelvünk idegen szavakkal.

A vashól való leletek nagyjából ugyanolyan kovácsberendezést sejtetnek, mint amilyent Radloff írt le Altaiból. Kevés eszközzel dolgoztak, de hallatlan ügyességgel művelték mesterségüket.

d) *Az ötvösmester.* Ötvösmestereink munkái képezték jóformán a mai napig a magyar régészeti kutatás szinte egyetlen tárgyát. Mintakincsüket, munkamódjukat úgy ismerjük, mintha szemünk láttára dolgoznának. Az ötvösség azonban nem népi mesterség s így a magyar kutatás raggató eredményeit csak röviden foglalom össze. Mintakincséről a művészet tárgyalásakor beszélek, itt csak munkamódját ismertetem.

Az első s legszembetűnőbb sajátsága az anyagnak, hogy sokkal több benne az egyéni, kézimunka, mint az avarok hagyatékában. Amott ezrével kerülnek ki egy-egy műhelyből az egymáshoz hasonló öntött övveretek. Nálunk is öntik a vereteket, de sokkal több változatosság van bennük. A komolyabb tárgyak pedig egyéni munkával készültek s nem használták a gyári munkára emlékeztető préselő mintákat, amelyeken száz számra verhetők ki azonos darabok. A bronzöntés ősi hazája Belsőázsia, a préselésé meg Dél-országa. E két sokszorosító eljárás unalmából éppen a honfoglalás korában kezd újra kiemelkedni a kézimunka becsülete. Legszebb darabjai éppen magyarjaink sírjaiból kerültek ki. Mint említettem, a honfoglalás után néhány századdal ismét lábrakap az avar préselőmesterség. A közben eltelt néhány század, de különösen a honfoglalás százada a magyar ötvösmesterség fénykora. Kutatóink egyrésze hajlik arra az álláspontra, hogy ez az ötvösség csak annyiban a miénk, hogy mi vásároltuk meg. Durván kifejezve, a magyarságnak nem volt saját művészete, hanem a déloroszországi indogermán ötvösiskolák készítették számára e remekműveket. Mihelyt bejöttünk hazánkba, azonnal megszűnt minden művészkedésünk s legfeljebb norman és arab kereskedőktől vásároltunk még egy-két díszesebb tárgyat, míg végre jött a nyugati kultúra s ismét ellátott minket a szellemi kincsekkel. Mindezt, bár ha így volna, szomorú lenne, el kellene fogadnunk. Ámde nem volt így. A magyar ezüst — nyilván nem nyersanyag értendő alatta, hanem

ötvösmunka — keresett cikk volt éppen a keleteurópai piacokon. Kiev ura Géza fejedelem korában kijelentette, hogy átteszí székhelyét Kievből a Duna alsó folyása mentén fekvő Peresljavec-be, mert „a magyarok odaviszik ezüstjüket s lovaikat“. Nem kell azonban csak írásra támaszkodnunk. Láttuk azt, hogy éppen legdíszesebb s legkitűnőbb művészi alkotásaink, a tarsolylemezek, csak a gazdagabb nemzet-ségek fejéinek jártak. Mármint az a helyzet, hogy Eperjes-

45. kép.

Asópapucs, patko- és zablatöredék Soliszentimréről (Hampel nyomán).

kén például a második sorban is találtak tarsolylemezt, a kenézlői ásatás legszebb darabjai tarsolylemezzel együtt az 5. sorból kerültek elő. Ez pedig, ha nem is öt nemzedéknyi távolságot jelent a honfoglalástól számítva, de bizvást legalább Géza korát jelenti. Géza korában pedig már lezárultak a kelet felé vezető utak, már nem jártak felénk arab kereskedők. Ezek a díszítmények tehát jóval a honfoglalás kora után készültek; jóval utána kellett készülniük. Eddig-élé nem ismerték a magyar nagycsalád-rendszert és a sírok-ból előkerült tárgyakat tisztán a hasonlóság alapján osztályozták. Most azonban új lehetőségek nyíltak meg a leletek korának megállapításában. Bár ezeket az utakat még

nem jártam végig, azt már is nyugodtan mondhatom, hogy a magyar ötvösmesterek velünk jöttek, s nemcsak Dél-országszágban alkottak remekműveket, hanem itt is tovább dolgoztak. Kezükjárása, beidegzett mintakincsük felfelszillan Árpád-kori egyházművészetünkben is. Azt hiszem egyébként, hogy a nagycsalád-temetkezés megállapítása egészen más alapokra fogja helyezni az eddigi „előkelő“ s „szegény“ osztályok szemléletét s ezzel együtt a művészetről kialakult felfogást is. Nem is beszélek itt arról, amit már említettem, hogy végre biztos útmutató jutott kezünkbe az időrend megállapításában. Úgy gondolom, hogy mindezek alapján egyszerre eltűnik az a szakadék, amely a pogány magyarság művészete és a keresztény magyarság között tántogott. Erről a művészetek tárgyalásánál beszélek. Nem állhatom meg addig is annak leszegezését, hogy a csontban, fémöntésben s finom ötvösmunkában virágzó magasrendű művészi ízlés tényleg a mi népünk ízlése volt, a ráánkmaradt ötvösmunkák pedig csupán maradandó anyagban őrizték meg azt, ami mulandó anyagban (szövés-fonás, famunka; szőnyeg) elpusztult. Nem áll az a tétel, hogy Dél-országszágából kijöve Szent István koráig művészet nélkül maradtunk, vagy pedig, amint Pulszky fogalmazta: sohasem tűntünk ki művészi hajlamaink és a művészet gyakorlása által.

Erre a kitérőre azért volt szükség, mert ha az ötvös-ség tényleg nem magyar lett volna, s nem az akkori egyetem — vagy törzsenkénti? — magyar ízlésből táplálkozott volna, akkor nem szabadna a magyar munka ismertetésekor tárgyalnom, hanem a kereskedelem tárgyai közé kéne sorolnom.

Nézzük elsősorban tarsolylemezeinket. Magyarország területén kívül még egyetlen egy darab sem került elő. Vörösréz- vagy ezüstlapból készültek. Az ötvös előre bekarcolta a rajzot, majd poncolókkal, cifrázóvasakkal kidolgozta s utána a rajz hátterét mélyebbre kalapálta. A hátteret néha még finom körponcolóval népesítették be. A bezdédi vörösrézlemez teljes felületében aranyozták, a többieknél azonban csak a hátteret aranyozták, úgyhogy a minta finom rajzával együtt szépen érvényesült, a mélyített háttér pedig árnyékhatásával növelte a rajz játékát. Nem mindegyik lemezen kalapálták mélyre a hátteret, hanem sok helyen a rajzot csak aranyozással emelték ki. Ugyanazok a mesterek, akik e lemezeket készítették, szereltek pengéket is s kard-

hüvelyeket is. Már említettem az „Attila kardot“, hozzá hasonló, bár kevésbbé rangos fegyver került ki a tarcali sírból és a geszterédi fejedelmi sírból. Tudjuk jól, hogy a keresztény középkorban a fémeknek egyúttal rangjelző jelentőségük volt. A két nemesfém, az arany és az ezüst, a pápának járt csak, a császárnak az arany a vassal párosítva illett, az alsóbbbrangúaknál pedig az ezüst vassal vagy más színekkel párosult. Keleten is megvolt ez a rangsorolás, színarany például csak a fejedelemnek járt. Színarany szabalyvereteket csak „Attila kardján“, mely valószínűleg Álmosé vagy Árpádé volt és a geszterédi, egyedül eltemetett, fejedelem sírjában találunk, ez talán a fémekben megnyilatkozó rangsorolás jele. A geszterédi fejedelem mellett ezüst tarsolylemez feküdt, Árpádé kétségtelenül aranyból volt. Mind ezt csak azért említem, mert a magyar régiségekben uralkodó ezüst használatát kizárólag az arab ezüstkereskedelem fellendülésével szokás kapcsolatba hozni. Bár ez nagyon valószínű, mégsem ez az oka annak, hogy a magyar sírokban annyira kevés aranytárgyat találunk. Mégcsak nem is a szegénység az oka, hiszen nem voltunk szegények. Óriási ménesekről hallunk, ezekből nyilván tellett volna aranyfegyverre. Tellett volna, de nem lehetett viselni, mert nem járt. Meggyőződésem, hogy színarany szerszámok, fegyverek s övek egyedül csak a Kündünek jártak, aki „naphoz hasonlatos“, „nap fia“ volt. Az arany pedig ősidőktől fogva a nappal azonosított fém. (I—II., XXIX—XXXI. tábla.)

Nemcsak tarsolylemezeinknél jár együtt az ezüst és a vörösréz használata, hanem általánosságban megtaláljuk ezt a két fémet régiségeinkben. Fettich Nándor nagyon érdekes technikai kutatások eredményeképen kimutatta, hogy ennek a két fémnek az együttese a hún idők ötvösgyakorlatában gyökerezik. Tarsolylemezeink mintakincsében is olyan vonásokat talált, amelyek ugyancsak eddig vezetnek minket. Kétségtelennek látszik — hiszen ezt történeti forrásokból is tudjuk — hogy a magyarság díszítőművészete Déloroszországban fejlődött ki s mélyében húnkori hagyományok lappanganak.

Bronz- és ezüstöntő mestereink sokszor az ötvösökével azonos mintakincessel díszítik a vereteket. Itt is divatban volt a háttér aranyozása, akárcsak a gondos kézimunkával készült lemezeken. Nagyon jól ismerték vevőik kívánságát s kiváltságát, mert külön készítették férfiövre s lószér-

számra való vereteket s külön asszonyoknak valót. Mint említettem, az utóbbiak nagyobbak s díszesebbek, mint a férfiaké.

A régi idők szokását követve, bár nagyon ritkán, de néha mégis megtörtént, hogy a lószerszámdíszekre vagy veretekre kőbetéteket is alkalmaztak. Ilyen eljárást láthatunk a Szeged-bojárhalmi leletek között is. Valószínű, hogy nemcsak belföldre dolgoztak ötvöseink, hanem északfelé s délfelé egyaránt megjelentek a nagy vásárokon. Prágától Isztanbulig járhattak, s ezeken a helyeken külön lerakatuk, sőt műhelyük is lehetett. Kievben például biztosan volt ilyen műhely, s ez nemcsak egyik ottmaradt és szenvedélyes sakk- s kockajátékos magyar úrnak — aki még sírjába is magával vitte játékait — szerelt magyar mintájú markolatot kardjára, hanem dolgozott a norman előkelőknek is. A csernigovi norman sírokban találták meg a műhely legszebb darabjait. Ivókürtök szegélyére készült ezüstveretek ezek, alább bőven írok még róluk.

Szerszám- és fegyverkovácsokkal együtt is dolgoztak. Fínomművű rajzokkal látták el az ékes kis szívalakú aranyozott vörösrézlemezeket, amelyeket a kovácsmesterek a kengyelekbe vertek. Százféle fülbevalót s megszámlálhatatlan nyakéket öntöttek, ötvöztek egybe mindenféle munkamód, köztük a préselés, alapos ismeretével. Nagy mentegombokat készítettek s poncaikkal az akkor divatos magyar mintákat verték beléjük. Ki győzné felsorolni mindazt, amit csak a sírokból ismerünk. Hát még mennyi vesztetett kárba! Mint ügyes mesteremberek s művészemberek ellesték más ötvösök fogásait, az északi mesterek szeszélyes mintafűzését s szokatlan rajzát néha ügyetlenül, máskor meg kitűnő beleérzéssel utánozták, sajátosan összekeverve a maguk szokásait másokéval. Vagyonosabbjaink a nagy vásárokon megismerkedtek idegen népek munkáival s vettek maguknak egy-egy díszesebb fegyvert a nagyhírű skandináv ötvösöktől, sőt rendeltek is náluk egyet s mást. Az a koroncói zabla például, amelyről már beszéltem, régi belsőázsiai forma, de kétségtelen az, hogy bronzfejeit skandináv (norman) mester öntötte. Magyar módra készítve is megtaláljuk ezt a zablát a hencidai temető úrasszonyának lován. Nem szabad elfelejteni, hogy régi hazánkban pezsgő világkereskedelem középpontjában éltünk, s mai hazánkban is jó félszázadig tartottuk arrafelé az összeköttetést.

Ez a világkereskedelem bizonyos nemzetközi kiegyenlítő-dést hozott a műveltségek között. Így népi műveltségünk is sok olyan vonással gazdagodott ezen a területen, amelyik, ha neki való volt, továbbvirágzott benne, ha csak múltó divat volt, az élet kiselejtezte magából.

Magyar ötvösmesterek sírját még nem találtuk meg, de munkáikról szépen leolvasható, hogy aránylag milyen egyszerű eszközökkel dolgoztak. Munkáik értékét nem eszközeik gazdagsága, hanem az ízlés és művészet adja.

Az ötvösmesterek munkái látszólag kevésbé alkalmazkodtak az élethez, mint az íjasaink, nyergeseink és vasverőink munkái. Ez azonban csak részben van így. Az ékszereket, tarsolylemezeket, vereteket az élet nem formálja közvetlenül, de az a mód, ahogyan azokat felhasználják, már erőteljesen az élet sodrában alakul. Mihelyt a veret övre kerül, vagy lószerszámmra s a tarsolyt övükre húzzák, abban a pillanatban megnő jelentősége, mert már társadalmi szerepbe lép. Ezt a szerepet pedig már nem a pillanatnyi gazdagság vagy szegénység szabja meg, hanem olyan erők, amelyeket nem tud áttörni semmiképen. Ebből a szemszögből nézve, az ötvösmester éppen olyan szükséges valaki, mint a nyerges vagy az íjkészítő. Még ha nem is volnának régészeti bizonyítékok arra, hogy ötvöseink is velük együtt jöttek, egyszerűen társadalmi szükségességükből is azt kellene mondanunk, hogy nem maradhattak el, mert kiesésük éppen olyan társadalmi zavart okozott volna, mint akármelyik eszközkészítő mesterség megszűnése.

Ötvösmunkáink tehát csakis ezzel a korlátozással használhatók fel népi életünk és életszemléletünk kutatásában. Óriási értékük abban áll, hogy mintakincsük a divat változását követi, s így mindenkor környezetünkről s összeköttetéseinkről tájékoztat. De ebben van gyengéje is. Nem az egyes darabok ilyen vagy amolyan díszítése volt akkor-tájt a lényeges — bár ennek is lehetett jelentősége — hanem az, hogy ki és hogyan viselte. Amíg nem tudom pl. hogy egy veret lószerszámon volt-e vagy süvegen, addig meg sem moccanhatok. A díszek igazi jelentősége ugyanis éppen ebben volt. Ez az, ami néha évezredekig alig változik. Itt tudjuk megfogni egy nép életének belső törvényeit.

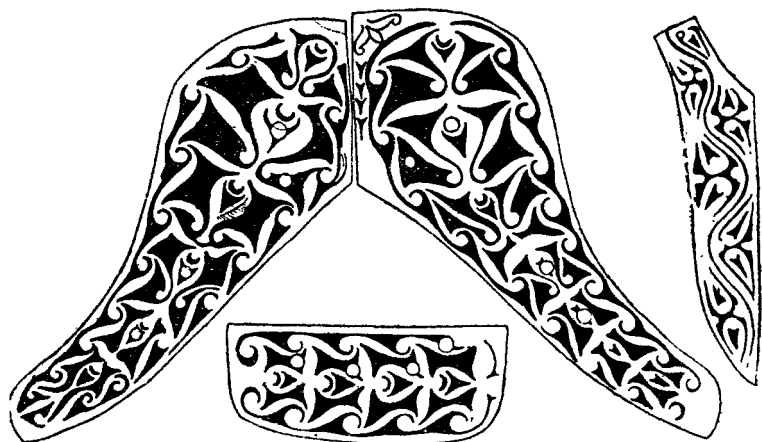
e) *Egyéb mesterségek.* A ház és a jurt készítésének mesterségét már megismertük. A faedényeket sem csupán házilag készíthették, hiszen elég sokféle szerszám kellett

hozzá s azokat a kovácmesterek drágáért vesztegették. A famunkák közül igen fontos lehetett még a kocsikészítés. Sajnos, egykorú emléke egyáltalán semmi sem maradt. Így csak a földrajzi elterjedésből sejthetjük, hogy költözködéseinkkor nemcsak kétkerekű szekeret használtunk, hanem járta a későbbi, könnyű magyar szekér is. Talán a kettőt egybe is kapcsolták s így keletkezhetek olyan hatkerekű szekerek, amelyeket még a Krisztus előtti időkben a szkítáknál láttak. Honfoglaláskori szekereink nem sokban különbözhetek attól, amit Bertrandon de la Brocquière lovag, a már sokszor idézett utazó látott nálunk: „Magyarországi utazásom alatt gyakran találkoztam szekerekkel, melyeken hat, hét vagy nyolc egyén ült és mindezt egyetlen ló húzta, ugyanis, ha nagy útra indulnak, egy lovat szoktak befogni. A hátulsó kerekek magasabbak az elsőknél. Fedelök igen szép, az ilyen fedeles kocsik oly könnyűek, hogy kerekkel együtt akárki egymaga vállára veheti és elviheti. Az ország róna lévén, a lovak mindenütt ügetve mehetnek.“ Ez a fajta kóboros szekér bizonynyal a szekérre épített sátrakból származott.

Helyhez kötött foglalkozás volt a fazekasoké. A sírokba tett edények nagyrésze azonban nem fazekas-munka, hanem kézzel formált edényutánezat. Békásmegyeren nemrégén ástak ki egy fazekaskemencét (régi bolgárszláv nyelven „pest“-et, innen kapta Pest a nevét). Ezek a megyeri fazekasműhelyek még az avarkorban kezdettek dolgozni s átvészelték az avar birodalom bukását s még dolgoztak a honfoglalóknak is. Majdnem bizonyos, hogy első fazekasaink (göloncsérek) itt talált avar és szláv mesterek voltak. Honfoglaláskori edényeinken érzik ugyan a divat változása, de alapjában véve nem különböznek az avar edényektől. Még díszítésük is sokszor azonos. Vagy fésűdarabbal húztak az edény nyaka alá hullámvonalakat, vagy csak fapálcikával kerítették néhány vonalat köréje. Míg magyar telephelyet nem találtunk, nem tudjuk, hogy vajjon főzőüstök, amelyek agyagból valók, készültek-e már honfoglalóink számára, vagy csak nagy vörösrézüstökben s bronzüstökben főzték asszonyaik az eledelt, akár csak avar elődeik. Egy nem hiteles honfoglaláskori sírból igen szép mázas, kétfülű kancsó került elő. Ez a fajta edény az avarkorban ismeretlen volt, a velünk egy területről kiszakadt bulgár göloncsérek azonban remek mázas edényeket ko-

rongoltak. Lehetséges tehát, hogy a máz tudását magunkkal hoztuk. (XIX. tábla.)

A szíjgyártók voltak mesterei a tarsolykészítésnek. Alább egy Bodrogszerdahelyen kiásott tarsoly helyreállítását közlöm. Nemcsak lemezes tarsolyaink voltak, hanem legtöbbször egyszerűbb bőrtarsolyban tartotta a kovát, taplót s az acélt. (54. kép.) A bodrogszerdahelyi tarsoly fémvereteit Skandináviától az Altajig mindenütt megtaláljuk. Lehetséges, hogy a vereteket kereskedőktől vásárolták szíjgyártóink, s maguk verték rá az egyszerűbb tarsolyokra, de az is lehet, hogy vándorkereskedők kész tarsolyokat árultak.

46. kép. A soltszentimrei nyereg faragott csontlemezei.

Tarsolylemezeink mintái világosan elárulják, hogy azok az egyszerűbb bőrtarsolyok, amelyek nyom nélkül elpusztultak a földben, nem is lehettek olyan egyszerűek. A tarsolylemezek egyrészen ugyanis sík, szövött-fonott mintát láthatunk, másrészen pedig erősen domborodó minták figyelhetők meg. Nagyon valószínű tehát, hogy bőrtarsolyaink fedelét színes szövettel húzták be, másrészt pedig a szíjgyártók mintákat poncoltak beléjük. A tarsoly bőrrészeit bélhúrral varrották össze s ugyanezt figyelhetjük meg egy-két szíjmaradványunkon. A Nemzeti Múzeumba nemrégén került be egy honfoglaláskori lelet, amelyben eléggé épen megmaradtak a bőrrészek. Remélhetőleg elemzéséből megtudjuk majd, hogy miképpen készítették ki a bőrt, s mi-

ilyen cserzési eljárást alkalmaztak. A szíjgyártó készítette az öveket s a lószerszám szíjait is, és hozzá vitték bőrizni a különösen finom szablyák tokját is. A prémeket is varrhatta, ámbár ennek külön mestere volt: a szűcsmester. A viseletről és a lószerszámról függelékként egy rövid kis fejezetben számolok be, itt tehát nem tárgyalom. Nyilván külön mestere volt a hadsereg számára készített bőrpáncéloknek. Ezekről csak Bölcs Leó császár írásaiból értesülünk. (VIII. tábla.)

A nyilak vesszőit mindenki maga vághatta. Nem lehetnek ezek nádból. Greguss Pál vizsgálata szerint használták a berkenyebokor vesszőit is. Lükő Gábor meg egy avarkorból való nyílgyalut talált. A szkitáktól kezdve több ábrázolás őrzi a nyílvevő egyenességét vizsgáló harcos képét. Sudáregyenesnek kellett lennie, mert egyébként nem tartotta volna a lövés irányát. Tollazása is kényes s hozzáértést kívánó munka volt, mert a helytelenül feltett tollak eltérítették volna útjából a nyilat. Erre a szórakozás számba menő munkára nyilván a ház körül üldögélve került sor. Itt adhatták nemzedékről-nemzedékre az olyan szólásmondásokba szorult bölcseséget is, mint pl.: „az ellőtt nyíl meg nem tér“, „nyílegyenes“ szavunk is a nyílvevőt példázza.

Népi taplókészítésünk ismeretében nagyjából elképzelhetjük, hogy miként készült az acélhoz s kovához a tapló. Manapság megszedik az érett páklyát s vízben jól kifőzik, aztán kicsavarják s napon szárítják. Aztán szőlővenyigéből vagy bab bugájából hamut s abból lúgot készítenek. A lúgban félnapig áztatják, kicsavarják, megszárogatják, megtisztítják s kész a sárgaszínű, sercegve égő, kellemes illatú páklyatapló. A fehér üröm száraz leveleiből is készíthettek taplót. Mennyi tapasztalat s tudás halmozódik fel még ilyen semmiségek elkészítésében is. E tudás legnagyobb része örökre elveszett számunkra.

Nagyon kevés az, amit a mesterségekről s a munkáról mondhattam. Remélem azonban, hogy a pontosabb ásatásmenet és a már kiásott anyag többirányú vizsgálatával egyre többet s többet tudunk meg őseink mindennapjának kemény s éppen azért szép munkájáról.

4. *A kereskedelem.* A magyar kereskedelemről az első fejezet végén már sok mindent elmondottam. Láttuk, hogy

milyen nagy jelentősége volt a kereskedelmi utak kézbevételeinek az újjászervezett központi hatalom megteremtésében s láttuk, hogy merre és hogyan vezettek az utak. Itt csak néhány olyan kiegészítést szeretnék nyújtani a régészeti leletek alapján megrajzolt képhez, amelyik megeleveníti a kereskedelemnek a mindennapokban való részvételét. Az arab pénzek s a Pestre letelepített volgai bolgár kereskedők bizonyossá teszik, hogy a X. század közepe tájáig hozzánk is eljutottak a déloroszországi kereskedő-karavánok. Az alábbiakban Szent István korának nagy perzsa költője nyomán leírom, hogy milyen volt egy Dél-Oroszország felé tartó arab kereskedő-karaván. Hozzánk is ilyenfélék járhattak. Áruikra bizony a szegényebb nagycsaládoknak nem tellett, csak a gazdagok szerezhették meg drágaságait. A szegényebbje megcsudálta a sok minden szépséget s a messziről jöttektől tudakozódhatott a Baskirföldre és a Kaukázusba szakadt magyar törzstörödékek életéről. Firdusi leírja, hogy Rusztem, a nagy hős, kereskedőnek öltözve megy Turánba, hogy kiszabadítsa Bisen-t. A leírás természetesen túlzott, de körülbelül ilyen túlzással adhatlak szájról-szájra a hírt, akik látták egy-egy karaván átvonulását: Száz teve cipelte az aranyat, drágagyöngyöket, ruhákat, kendőket és ruhaanyagokat. Tíz teve volt ékszerekkel megrakva, a pusztá dobogott patáik alatt s a nyakukra akasztott csengők messze hallatszottak. Egy-egy fejedelem területére érve a vásárendélyt ajándékokkal kellett elnyerni. Rusztem például ezeket adja Pirannak: egy drágakővel telt s szép mintákkal hímzett selyemtakaróval betakart kelyhet, két aranykengyeles lovat, amelyeknek lószerszámja csillogott a gyöngyöktől. Kérte, hogy engedtesék meg neki, hogy drágakövekkel, lovakkal, szőnyegekkel, gyöngyökkel és selyemmel kereskedjék.

Nem is kell nagyon leszámítani a költő dús, keleti képzelőerejét, mert egy-egy vásáron tényleg összegyűlt a világ minden szépsége. Vegyük most sorra, hogy mit írnak az arabok s mások rólunk s egykori szomszédainkról. A ránk vonatkozó adatokat bővebben idézem, a szomszédokról szólókat pedig csak kivonatossan írom le.

A magyarokról. Ibn Roszteh (közvetlenül a honfoglalás után írta könyvét a déloroszországi népekről): „A magyarok a velük szomszédos szláv fajú népek felett uralkodnak s őket termékekből álló nehéz adóval terhelik. A szlávokat

meg-megtámadják s foglyaikkal a tengerparton a bizánci birodalom egyik kikötő helyére mennek, mely Karkhnak mondatik... Amidőn a magyarok rabszolgáikkal Karkh elé érkeznek, a bizánciak elejökbe jönnek s vásárt csinálnak velők. A magyarok rabszolgáikat nekik átaladják s cserében bizánci aranyszöveteket, színes gyapjúszőnyegeket és más bizánci árukat kapnak". Gardizi (művét 1050 körül írta, a magyarokról szóló részt egy elveszett egykorú forrásból, Dzsajháni művéből másolta): „A magyarok bátrak, jó kinézésűek és tekintélyesek. Ruházatjuk színes selyemszövetből készült, fegyverzetük ezüsttel bevont, fényt kedvelők."

A régi hazában lévő szomszédainkról is tudjuk, hogy mivel kereskedtek. A ruszokról (norman-szlávok) azt halljuk, hogy egyedüli jövedelmüket a nyesttel, menyéttel s más prémekkel való kereskedés adja. A kereskedés után királyuknak tizedet fizettek. A régészeti leletekből tudjuk, hogy a norman kereskedelem egyik fontos tárgya a kardpengékkel való kereskedés volt. A kazárok maguk legfinább viaszt termeltek kivitelre s gabonát meg enyvet, egyébként közvetítő kereskedelemmel foglalkoztak: „A kazár birodalomból az árunak nincs semmiféle kivitele más országokba s bármit is kivisznek onnan, azt elébb odahozzák, így a lisztet, a mézet, a viaszt, a bársonyt, vidrát s másféle bőröket". Hallunk még kéneső- és selyemkereskedelemről. Fogyasztási adóik, vámjaik s kereskedés után fizetett tizedek erősen szervezett központi pénzpolitikára mutatnak.

A volgai bolgárok áruai is prémek: nyuszt, nyest, menyétbőrök s egyebek. Ezüst- és aranypénz helyett menyétprémet adnak. Egy menyétprém két és fél arab dirhem árának felel meg. Nagy kivitelük volt még méhviaszból.

Új hazánkban kiéptett kereskedelmi kapcsolatainkban nagy szerepet játszhatott a prém. Ratherius lüttichi püspök 934-ben kiadott művében azt olvassuk, hogy a német püspökök közt terjed a magyar prémes kucsma divatja. A következő száz évben meg Olaszországból kapunk hírt arról, hogy a magyar prémek meghódították piacait és az olasz papság papi süveg helyett prémes magyar kucsmát hord.

Jakab fia Ábrahám nevű északafrikai zsidó rabszolga-kereskedő 965 táján Prágán átutazott s a városról a többi között a következőket írja: „Krakó városából ruszok és

szlávok jönnek ide áruikkal és jönnek a magyarok földjéről muzulmánok, zsidók és magyarok árukkal és forgalmi mithkálokkal és kivisznek tőlük (t. i. a prágaiaktól) rabszolgákat, cinnt és ólmot (más értelmezés szerint: lisztet, hódprémet és más prémekeket)". Hóman Bálint megállapította, hogy a forgalmi mithkál kifejezés alatt arab aranypénzek értendők. A leírásban megvan az, hogy mit viszünk ki (rabszolgát, cinnt és ólmot) s az is, hogy mit viszünk vásárra (lisztet, hódprémet és más prémekeket). A rabszolgákkal való kereskedést később Kálmán (I. 77.) törvénye szabályozza, amikor is csak az idegen területről hozzánk került, másnyelvű rabszolgák kivitelét engedi meg. Ez nem más, mint az átmenő (adó-vevő) forgalom megengedése, a törvény más része meg tiltja, hogy magyar vagy már nálunk született rabszolgákkal kereskedjenek. Külföld felé való kivitelünk legjelentősebb áruja az „ezüstön“ és prémen kívül a ló s szarvasmarha volt. A nagyméretű kivitelt később Szent László (II. 15., 17.), szabályozza. A X. század végén, mint láttuk, megnyílnak az észak felé vezető utak s ezeken díszfegyverek kerülnek hozzánk. Nyugatról is nagy mennyiségben vásároljuk a pengéket, lándzsákat s általában a nyugati jellegű fegyvereket. Az okot elmondottam már az első fejezetben.

A belső forgalomban kétségkívül legnagyobb jelentőségű volt az erdélyi só.

Lássuk most a régi magyar kereskedelem és vagyon értékmérőjét. Hóman Bálint a magyar pénztörténetről szóló hatalmas művében külön fejezetet szentel a kérdésnek. Alább az ő eredményeit foglalom össze. Láttuk, hogy az arab írók a magyarok és a bizánciak cserekereskedéséről szóltak, Gardizi pedig a házassági szokásoknál azt írja, hogy a vagyon marhák-ban áll, később pedig a nászajándékról írja, hogy a többek közt pénzből is áll.

Ekkortájt Déloroszországban két uralkodó pénznem volt: az arab ezüstdirhem és a bizánci aransolidus (súlya: 4.40 gramm). A magyar törvények vérdíjrendszeréből meg lehet állapítani, hogy mi volt a bizánci arany és a magyar tinópénz között az arány. A magyar vérdíj és büntetőrendszer az 5-ös számrendszeren alapszik s teljesen független a 4-es számrendszeren alapuló germán, valamint az azzal rokon ó-orosz vérdíjrendszertől. Alapszámaink 5, 10, 50, 100 tinó, illetőleg ugyanannyi aranypenza. Törvényeinkben ebből 6, 12, 55 és 110 szám lett, mert 1, 2, 5, 10 tinó a bíró-

kat és közbenjárókat illette, míg az alapbüntetésből (pl. a meggyilkolt szabad ember 100 línós vérdíjából) a fele a királynak járt, a kisebb büntetések osztatlanul a kárt szenvedett nagycsaládot illették. A keleti népeknél is ez a rendszer uralkodik, kétségtelen tehát, hogy nálunk régebben a prém, közvetlenül a honfoglalást megelőző időktől már a línó volt az értékmérő. Ez az állatpénz még a Szent István által megkezdett pénzverés után is jó hosszú ideig egyetlen pénze volt népünknek. Az Árpádházi királyok ezüstpénzei viszont gyönyörűen kirajzolják a magyar kereskedelem külföldre, főként észak felé vezető útjait. A legjobb ezüst abban az időben a mi ezüstünk volt, s'így nemcsak nálunk forgott pénzünk, hanem külföldön is kedvelt s megbecsült fizető-eszköz volt.

Vessünk még egy pillantást arra is, hogy kik voltak kereskedőink. A prágai tudósítás megírja: muzulmánok, zsidók és magyarok. A muzulmánok alatt ebben a korban a mohamedán hitre tért volgai bolgárok értendők, az ő karavánjaikkal jöhettek arab kereskedők is Magyarföldre. Közönségesebb néven mint izmaeliták s szerecsenek szerepelnek. A Névtelen jegyzőnél olvassuk, hogy Taksony fejedelem korában Bulár-ból sok izmaelitával együtt két előkelő úr: Billa és Baks telepedett meg Pesten. Ezek bolgár kereskedők lehettek, akik a magukkal hozott nagyszerű építésekkel az Erzsébet-híd pesti hídfőjénél lévő római romokat újjáépítették. A zsidókról már 950 körüli időkben hallunk, mint „Hungrin országában élő izraelitákról“, s a bizánci források is ezidőtájt említik a magyarországi zsidó kereskedelmet. Főként rabszolgakereskedelemmel foglalkoztak, de e mellett prémárukkal is jártak, s a külföldi párhuzamok alapján feltehetjük, hogy a magyar egyházalapításokkor keletről drága ötvösmunkákat s más drágaságokat ők szállították. Szíriával, Bizánccal s Egyiptommal való összeköttetésük révén a keleti fűszeráru jórésze is általuk juthatott hozzánk. A magyarság már előző hazájában megismerte őket, mert a zsidó hitre tért kazár birodalomban elsőrangú szerepet vittek. Valószínű, hogy a hozzánk csatlakozott kazár törzsek is zsidózók voltak. A magyar kereskedők elsősorban állatokkal és prémekkel kereskedhettek, s ötvöseink telepei révén a magyar ötvösmunkának Prágától Isztanbulig s Kievig megvolt a becsülete. Későbbi törvényeink nagyon pontosan szabályozzák a kereskedelem megadóztatását, biz-

tosítását stb., nyilvánvaló, hogy a törvényeink legnagyobb része régi szokásjogot szentesített. A templomok közelében vásárnapokon (vásárnap) voltak a vásárok, amikor is tíz falu népe gyűlt itt egybe. Pogánykori szavunk ragadt azután rá a hét megszentelt napjára, amikor is a templombajárás kötelező volt.

5. A harc. Nemcsak az országok közötti háborúban volt szerepe, hanem a nemzetségi s törzsi viszálykodások, sőt még a lakodalmak sem nagyon múltak el nélküle. Láttuk azt, hogy a hadgyakorlatok helyett nagyméretű törzsi, sőt országos vadászatok ismertették meg a fortélyokat a fiatal-sággal. A magyar harcrendről rengeteg adatunk van, főképpen Bölcs Leo császár adott róla pontos utasítást vezéreinek.

Hadrendünk alapja a könnyű lovasság volt, s az az előny, amelyet kitűnő fegyvereink (elsősorban az íj) biztosított, továbbá azok a lemérhetetlen előnyök, amelyeket az istállóban nevelt s takarmányhoz szoktatott állatok felett lovaink természete biztosított. Hozzájárult még mindehhez a szárított hús s más, kis helyet lefoglaló konzervek használata. Ez mentesítette hadseregünket a sok málhától, s olyan helyen is lehetővé tette az átvonulást, ahol napokon keresztül semmi enni-valóra nem akadhattak. Harcrendünk különben tökéletesen egyezett a többi pusztai lovasnépekével. Történelemkönyveinkben s tankönyveinkben is kitűnő leírásokból ismerhetjük meg, s azért itt csak röviden ismertetem lényegét.

„Férfiakban bővelkedő és független ez a nemzet és egyébkénti pompakifejtése és gazdagsága mellett csak arra van szorgalmatos gondja, hogy ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék“. A magyar sereg egy fő parancsára hallgatott. A többi pusztai népek közül egyedül még csak a bolgároknak volt hasonlóan szervezett hadseregük. Fegyvereiket már ismerjük. Harcmódjukat az összes források értékelésével legutóbb Hóman Bálint foglalta össze. A rövid jellemzést szó szerint tőle idézem:

„A küzdelemben lehetőleg kerülték a kézitusát. Az ellenség közelébe férközve, nyílharcot kezdtek. Rendszerint védett helyen, folyók mögött, mocsarak közt, ligetekben, erdőkben húzódtak meg, s onnét zúdították nyilaik és paritytyaköveik záporát az ellenfélre. A nyílharc után, az ezredek közt csupán kis választóközöket tartva fenn, tömör harc-

vonalba fejlődtek és vágatva rohanták meg az ellenséget, a harcosokat kopjával taszítva le lovukról. A hosszú lándzsával, nehéz pallossal felfegyverzett nyugati páncélos katonasággal szemben kitűnő fegyvernek bizonyult a hunok és avarok idejében még ismeretlen, rövid, görbe szablya; a páncélt hadiszekercével, fokossal hasogatták. A szekerce és a kard használatára egyébként csak a menekülő sereg üldözése vagy maguk védelme közben szoktak sort keríteni. Sikertelen támadás vagy félsiker esetén szívesen folyamodtak cselhez. Könnyű, lovas pusztai népek szokása szerint megveretést színlelve, hirtelen visszavonultak, a nyomukba vágató nehéz lovasságot mocsarak közé, erdőbe csalták, hol mozgásában akadályozva, a rejtekhelyükről nyilazó, parittyázó magyar csapatok támadásának áldozatává lett. Kitűnő lovasok és céllövők lévén, nem egyszer többszörös túlerő ellen is sikerrel állták a harcot s a menekülésüket fedező, lóhátról hátrafelé nyilazó íjászok nem egy vereséget fordítottak győzelemre. A gyalogsereg és a középkori páncélos nehéz lovasság tehetetlennek bizonyult a könnyűmozgású... magyar lovasokkal szemben. Favárfalak, földsáncok, árkok, sőt a nagyobb folyók sem nyújtottak védelmet a nyeregben biztosan ülve, minden akadályt legyőző, árkot, sáncot ugrató, hegyet meghágó, folyót átúszó magyarokkal szemben. Minden akadályon áttörő vitézségüket és rettenthetetlen merészségüket még a legelfogultabb ellenséges írók is készséggel elismerik“.

Vessük egybe ezt a leírást azzal, amit a tatárok közt járó Marco Polo a mongol harcmódról ír. Nemcsak az összevetés kedvéért hozom ezeket a részeket, hanem azért is, mert gazdagabb lesz a magyar harcmódról alkotott képünk is. „Ha az ellenséggel összeütközésre kerül a sor, ilyenformán vívják ki győzelmüket: sohasem keverednek az ellenséggel közvetlenül kézitusába, hanem szüntelenül csak körben lovagolnak és közéjük lövöldöznek. És miután az ő szemükben nem szégyen az, ha valaki megfutamodik a csatából, gyakran úgy tesznek, mintha megfutamodnának, azután hirtelen megfordulnak a nyeregben, kitartóan lövöldöznek és ilyen módon nagy pusztítást visznek véghez az ellenség soraiban. Lovaikat olyan tökéletesen betanítják, hogy bámulatra méltó módon egy szóra engedelmeskednek, mint a kutyák. Így ha látszólag meg is futamodnak, jobban győzik az ellenséget, mintha szembenéznének vele. És abban a

pillanatban, amikor az ellenség látja megfutamodásukat és azt hiszi, hogy megnyerte a csatát, vesztí el tulajdonképen, mert a tatárok sarkonfordulnak, amikor úgy érzik, hogy az alkalmas pillanat elérkezett. Ezzel a módszerrel sok csatát megnyertek már“.

Tegyük hozzá, hogy ezzel a módszerrel verték meg Mohinál azt a magyar sereget is, amelyik nyugati módra akarta megvívni a harcot. A harcba elől mindig a csatlakozott vagy legyőzött népeket küldöttük. Ezek voltak a könnyű íjasok. Így mentek még a XII. században is a ma-

47. kép.

Hátrafelé nyilazó lovas képe egy Szaján hegységben talált leletből (Evtjuchov és Kiselev nyomán).

gyar seregek előtt a besenyők és a székelyek, később pedig a kunok. Ezek megfutamodását magyarazzák gyávaságnak forrásaink, pedig egyszerű harci cselről volt csupán szó. Nagyön jól tudjuk azt, hogy a honfoglalók kémszervezete éppen olyan elsőrangú volt, mint a többi pusztai népeké. A zsákmányfelosztásban a lehető legigazságosabban jártak el. A harcokban kitűnt katonák s nagy zsákmányt ejtett vitézek egyszerre kiemelhették családjukat előkelőbb rangra. Az tudniillik, hogy a nagycsaládon belül teljes vagyoni közösség volt, s egyformán szabadok voltak a nemzetségek, nem jelentette azt, hogy nem voltak közöttük szegényebbek és gazdagabbak. Akinek állatállományát elvitte a hideg tél, az

minden reményét a harcba helyezte. A harc ezek szerint bizonyos fokig a vagyoneelosztás állandó szabályozója volt, tehát nemcsak államhatalmi síkon aknázódott ki, hanem az egyes családok gyarapodásának, erőreakapásának is eszköze volt.

6. *A viselet.* Keveset írok róla, de a mellékelt rajzból jól megláthatjuk, hogy milyen volt a magyar férfiviselet és a lószerszám. Nem fejeztem még be a sírleleteknek viselettörténeti szempontú átvizsgálását, s nem szeretnék féleredménnyel előállni.

A női viseletről legyen elég az, amit a Szeged-bojárhalmi fejedelemasszony ruhájának leírásakor s megrajzolásakor bemutattam. Kiegészítésként még csak annyit, hogy asszonyaink s lányaink is bő nadrágot hordottak. Ezt nemcsak a néprajzi párhuzamokból tudjuk, hanem onnan, hogy nyergük egyezett a férfiak nyergével, ebben pedig nem lehetett szoknyában ülni. A ruha szabása egyforma volt, akár fejedelemasszony viselte, akár valamelyik szegényebb nagycsalád asszonynépe. A különbség csupán annyiban állott, hogy az egyik díszesebben volt elkészítve, a másikon pedig esetleg semmiféle disztítés nem volt, vagy pedig csak hímzéssel látták el. Sajnos, sem itt, sem pedig a férfiviseletnél nem tudok semmit sem mondani arról, hogy a különböző korok (gyermek, leány, menyecske, asszony) viseletét mi jellemezte, pedig kétségtelenül voltak nemcsak rang-, hanem korjelző különbségek is a viseletben. A honfoglaláskori magyar női viselethez a legközelebb a kalotaszegi lányok s asszonyok viselete áll. Itt nagyon szépen megfigyelhetjük a korok szerinti különbséget is. A temetkezési szokásokból úgy látom, hogy a korjelzésben igen nagy szerepe volt a színeknek.

A férfiviselet nem sokban különbözött a nőkéttől. Különösen nagy jelentősége volt azonban az övnek. Minden szerszámot és fegyvert derékon alul hordottak az övre függesztve. Azért volt erre szükség, hogy vadászaton íjazás közben vagy harcban semmi se gátolja a váll szabad mozgását s a karok mozdulatait. Kucsmájuk — akárcsak az asszonynépe — hegyes bőr- vagy nemezsüveg volt, lehajtható széle télen a fület védte. Csúcsát az előkelők néha szépen disztített ezüstkúppal látták el (beregszászi lelet). A sapka prémjének színe, a fekete s fehér, talán törzsi különbséget jelölt (pl. a

48. kép. Honfoglaláskori magyar férfiviselet.

karakalpak török törzs, melynek neve feketesapkást jelent s más hasonló feljegyzések). Süvegünk alatt vászonból való turbánfélét hordhattunk, s talán nyáron csak ez maradt a fejen. Általában megfigyelhetjük, hogy a téli öltözködés csak annyiban különbözött a nyáritól, hogy akkor egymás-fölé több ruhát, pl. inget vettünk fel (talán így magyarázható a Szeged-bojárhalmi sír és a bodrogszerdahelyi kettős ing is?). Meglehetősen sok adat szól arról, hogy a magyar férfiak egy tincs kihagyásával leborotválták hajukat, vagy pedig csak a homlokuk feletti részt borotválták. Nemcsak írásbeli adatok bizonyítják ezt, hanem két egykorú ábrázolás is. Az egyiket Regensburgban találtam, ahol a kolostor egyik ablakának ívét tartó köre faragták meg a XII. században a kalandozó lovas magyart, ezen a fej teljesen tar, csak a hármasonatba font farkocs látszik rajta. A másik ábrázolás egykorú a honfoglalással (egy-két évtizednyi különbség van csak közte), s Oroszországban, Csernigovban került elő. A művészetről szóló részben bőven foglalkozom ezzel az emlékekkel. Ez utóbbi ábrázoláson is megvan a háromágból font farkocs, de a fej láthatólag nincsen borotválva. Fehér Géza szerint a hajviseletnek rangjelző szerepe is volt, s előkelőink nem nyírták hajukat, hanem gyöngyökkel ékesítve viselték. Ilyen gyöngyös farkocsa lehetett a bezdédi temető egyik férfinak is. A temetők leírásakor láttuk, hogy férfi- s asszony népünk egyaránt viselt fülbevalót. (XX., X., XIX. tábla.)

A felsőtestet felállónyakú rövid vászoning fedte. Nem nagyon érhetett derékon alul. A nadrág bő volt, s csizmába szorult. Az ing fölé szűk ujjaskabát került, e fölé pedig kaftán-szerű köpenyeg borult. A felsőtestet borító ruhák ujjai mind derékbólszabottak voltak. A kaftán vagy elől nyílt, s gombsor tartotta össze, vagy oldalal csapták szárnyát. A derékon pártaövvel csatolták össze. Alul bő szabású volt ez a köpeny, s széles hasíték volt rajta. Csizmáinkat oldalról varrották, puha talpúak s felkapó orrúak voltak. Lehetséges, hogy már a honfoglalás korában ismertük a sarkos csizmát. A sarok nyilván arra szolgált, hogy a kengyel hátracsúszását megakadályozza. Drágább csizmáink bolgár bőrből — bagariából — készülhettek, de nemez csizmák is járták. A magyar viseletről közölt rajzomon kívül még a solymászathoz mellékelte ezüsttál solymászának viselete, a Szent László-legendához párhuzamként közölt keleti ké-

pek, s nem utolsó sorban a Képes Krónika fedőlapján Nagy Lajostól balra álló keleti ruhás csoport ad meglehetősen gazdag képet. Ezenkívül is, nagy anyag használható fel egykori viseletünkhöz, különösképen becsesek a Kínai Turkesztánban megmaradt falfestmények. (XX., XXXIII. tábla.)

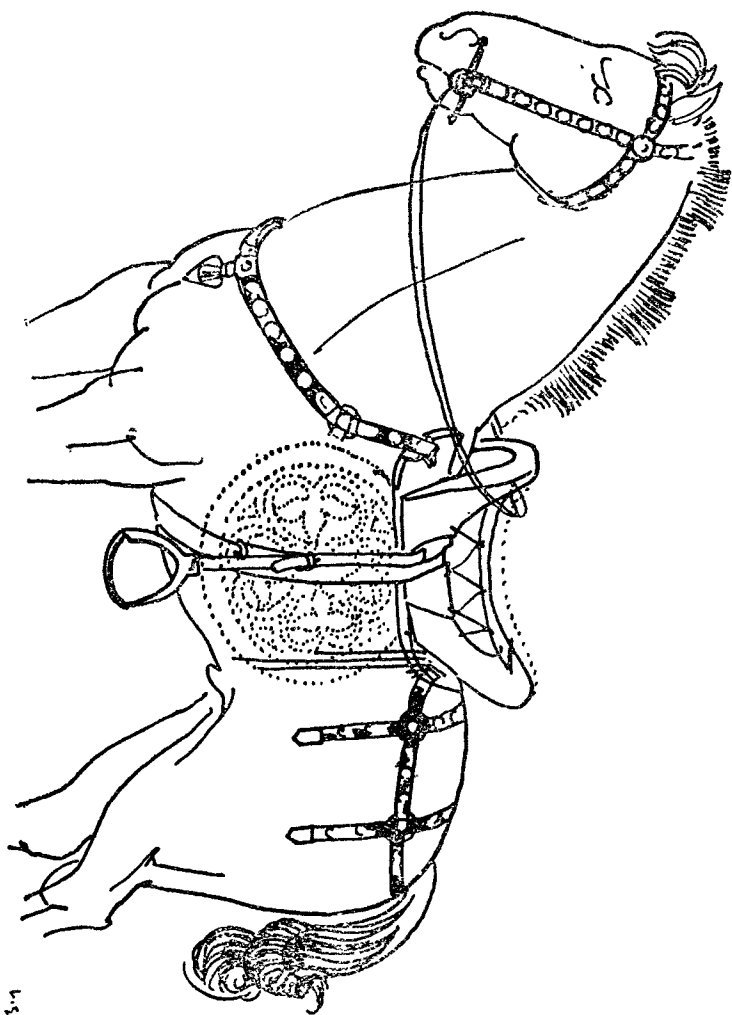
Mint a Névtelen jegyzőtől is értesülünk, öltözködésünkben nagy fontosságúak voltak a különböző prémeek. Nemcsak szürként borítottuk magunkra esőben, hanem melleseknek s hátbőrnek használtuk. Pásztoembereink öltözködésében még jelentősebb hely jutott az esőtől, hótól védő prémbundáknak. Szücsseink hallatlan ügyességgel s nem mindennapi szépérzéssel dolgozhatták ki a szűrőket. A kievi múzeumban láttam szkita sírokból kikerült szőrme-maradványokat. Többszínű, szíronyozott darabok voltak, s mintáik tényleg szűr módra boríthatták a felületet. Ugyan-ezeket többszínű festést is megfigyelhettem. Nem kétséges az, hogy mostani szűrjeink mintái nem régebbiek száz, százötven esztendőnél. Ámde szerintem az sem kétséges, hogy a szűr színes volta s szabása a honfoglalás korában sem lehetett nagyon különböző a mai viselettől.

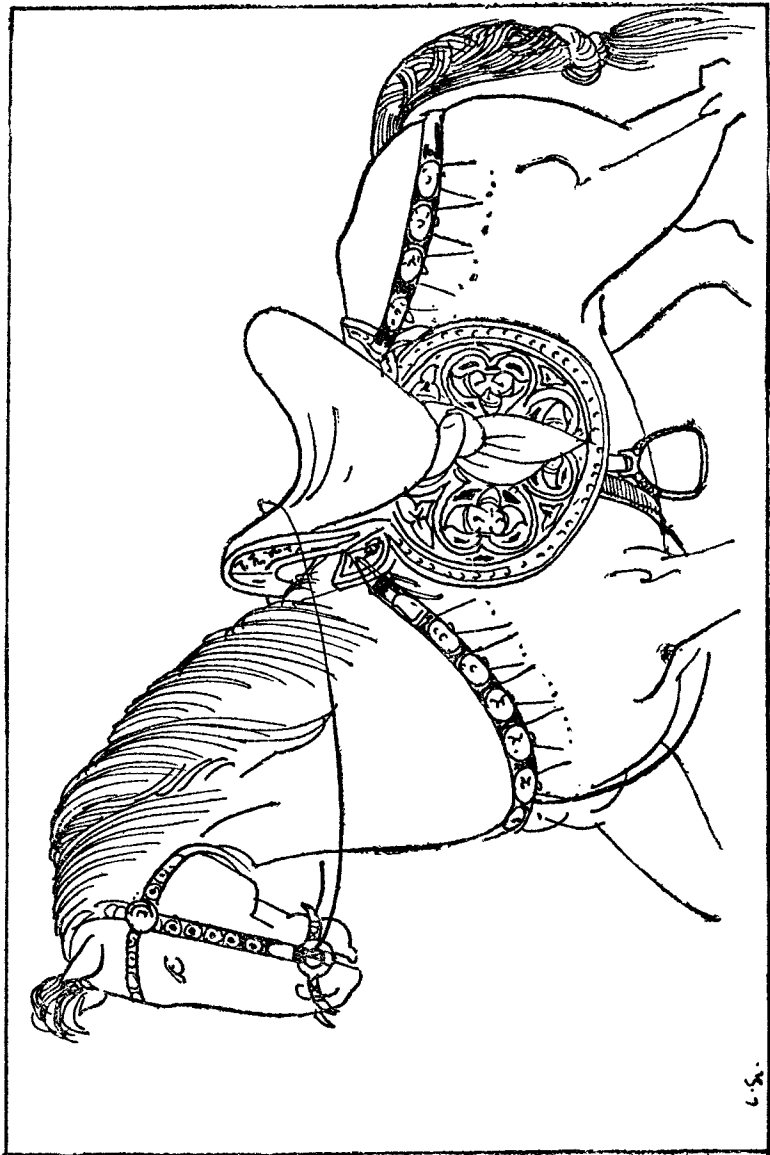
Rége a ruhát „mez“-nek hívtuk, e szavunkat ma is használjuk a mez-telen kifejezésben.

A lószerszám egyes részeit láttuk már, mellékelt rajzomon pedig megfigyelhetjük szerkezetét is. Két rajzot adok a lószerszámról: egy rangosabb nő s egy rangosabb férfi lovának szerszámozását tüntetem fel. Csupán azért közlök díszesebb lószerszámot, mert a bőryanag elpusztult a földben, s így csak a díszek helyzetéből sikerült megállapítanom a honfoglaláskori lószerszám szerkezetét. Egyébként itt is úgy van, mint a viseletnél; a szabás és a szerkezet azonos, a rangot csak a díszítmények jelzik. A ló farkát ünnepélyes alkalmakkor (házasság, halál) befonták, s üstökét csomóra kötötték. (XXXIV. tábla.)

Beszéljenek azonban a szavak helyett a rajzok. Remélem, nemsokára sort keríthetek arra is, hogy a sírleletek alapján a legkisebb részletekig kidolgozva számolhassak be őseink viseletéről. Úgy érzem, hogy erre a tudományos kutatáson kívül is szükség van. Elképesztő dolgokat művelnek művészeink, amikor az ősmagyarokat ábrázolják.

49. kép. Honfoglalás kori magyar férfi lószerszám.

50. kép. Honfoglalás kori magyar női lószerszám.

Ebben a fejezetben azt a szemléletet szeretném érzékeltetni, amellyel a magyar nép beleilleszkedett a világ rendjébe. Ez a beleilleszkedés a mindennapok szokásaiban, családi életében, munkájában s minden mozdulatában megnyilatkozott. Számos példáját ismerhettük meg már az eddigiekben is. Láttuk például, hogy a család annyira megbonthatatlan egység, hogy még a másvilágon is megmarad szerkezete. Láttuk, hogy a fogantatás, szülés és a gyermek körül miképen settenkednek rontó erők, két gyermekversikén, a házassági szokásokon, az ételrendnél, a tűzhely körül, a nagycsalád fejének termékenységéről vallott hitben s számtalan más helyen láthattuk, hogy ősünk hite nem valami éteri magasságokban lebegő képzelgés volt, hanem elválaszthatatlanul beleszövődött a mindennapokba. Nem vállalkozom arra, hogy az óriási „babona”-anyagot ismertessem, sem pedig arra, hogy magyar mitológiát írjak. Inkább azt érzem feladatommak, hogy népünknek a világmindenségről s főként bennevaló helyzetéről alkotott szemléletét bemutassam. Rengeteg igen érdekes és értékes anyag marad így ki a tárgyalásból, de talán áttekinthetőbb lesz a mondanivaló szerkezete, s a később hallott vagy tudott adatokat mindenki maga is bele tudja illeszteni e vázlat megfelelő helyére.

Úgy látom, hogy az ősi magyar hitvilágra vonatkozó kevés egykorú, de garmadaszámra való későbbi adatokban határozott és világos rend van. Ennek a rendnek igen egyszerű alapja van: az égi hatalmakról való hitünk pontosan megfelel evilági életünk rendjének. Amiképen ennek az életnek alapja a család és a családon belül lévő rend, majd a családnak a nemzetségben, annak a törzsben s a törzsnek a törzsszövetségben levő helye s az egész „vérint való testvér” nép termékenysége a szent fejedelemben testesül meg, ugyanúgy népesül be az emberfeletti erők birodalma is. Ez természetes kell legyen, mert ezek a hatalmak végeredményben nem mások, mint a meghalt ősök. Nemcsak a temetőben marad meg a túlvilágon is a földi rend, hanem az egész nép ebben a rendben folytatja a halállal kezdődő új életet. Még a nagycsalád munkafelosz-

társa is megmarad az égben. Az Atyaisten gyermekeinek pontosan meg van szabva a dolguk. A férfiak a nap s hold pályájával törődnek, az asszonyok az életvizére, a születendő gyermekek lelkeire ügyelnek fel stb. Ezt a világos szerkezetet átszövi s megszépíti az ősi anyajogú nagycsalád maradványa: a teremő istenanyában való hit, aki minden sarjadzó élet kútforrása. Legfelül áll tehát a Teremő, aki a fejedelem mesebelivé szépült őse. Nálunk, úgy látszik, a nap (illetőleg a vele azonosított turul) volt az Úr. Neki csakis a fejedelem mutathatott be áldozatot, hiszen ő volt vérségi kapcsolatban vele. Istenünk, a dolgok természete szerint, csak a mienk volt, „magyarok Istene” volt, akár csak a régi török feliratokon szereplő „törökök Istene”. A többi lefele menő fokozatok nem egészen világosak előttem, de a legalsó réteg, a családi ősök tisztelete, gyönyörűen bontakozik ki a szokásanyagból. Valamint a tiszta s becsületes ember hét őst kell ismerje, úgy rétegeződik az ég is hét, vagy kilenc egymás fölött lévő rétegre. Valamennyi rétegben tágas mezők, jó legelők vannak s az égigérő fa csúcsán, elérhetetlen messzeségben székel az egész nép isteni őse. Az ősi istenanyának, az Asszonynak, szóló áldozathozatal az asszonynép dolga volt. Hozzá közvetlenül fordulhatott a szegény szülőasszony, vagy a vajúdo fejedelemasszony. Általában az áldozathozatal nem más, mint az ősök (égi nagycsalád) vagyonának gyarapítása lóval, juhval, vajjal, terménnyel s így tovább. Az égi nagycsaládok rétegei lassan az ősmultba vesztek s kialakult belőlük a rétegekre bomló mennyország. Ennek már minden rétegében isteni lények laknak, de felfelé megvan a rangsor. Az alsóban vannak a legtöbben, felfelé mindig fogy a számuk, míg végre legfelül székel az Úr.

Ebbe a világos rendbe, amely nem kutatja a végső okokat, homályosan szövődnek bele a világ teremtéséről szóló, többé-kevésbbé kiagyaltnak ható mondák. Az égi családi rétegeződése és a teremtés ténye már a honfoglalás korában is homályosan kapcsolódhatott össze. Mindent, ami létezik, teremtetett dolognak képzelhettünk. A teremtés tényének veleje a tárgy vagy ember nevének kimondása kellett legyen. Ha szabad ezt a bibliai kifejezést idéznem, hitünk szerint a dolgok úgy keletkeztek, hogy „az Ige testté lett”. A dolgok feletti uralom összefüggött a dolog igazi nevének kikutatásával és birtokbavételével. Ez az igé-

zés alapja. Eredete szerint ez a ráolvasás, amelyben az illető baj nevének kimondásával vagy megtalálásával az ember hatalmába keríti a bajt, majd ugyancsak szavakkal, igékkel gúzsbaköti. Ezért járnak el a rokonnépeknél sokhelyt úgy, hogy valami tárgyat függesztenek fel, vagy a gyermek hangjára figyelve mormolják a neveket, amelyik névnél a tárgy kilendül, vagy a gyermek sírva fakad, az a név kívánczik bele. A tolvajt nálunk is s a finn népeknél is felfüggesztett szitával keresik a számbajöhető gyanúsítottaknak neveit sorolva. Akinél a szita kilendül, az a tettes. Mindez s számtalan más szokás is a teremtről való egykori hit maradványa. Feltétlen hit a szavak, a tárgyak s ember lelkét jelentő ige erejében. Ezért adja a nagycsalád őse is nevét minden vagyonának, vagy jegyzi meg tulajdonjegyével, mert csak így tudja védeni. Ennek a gondolatnak mélyén ott lappang a minden teremtetten belső rokonsága. Ez a szemlélet édestestvér a nagy görög gondolkodónak, Platonnak, az ideákról vallott hitével. Az idea a teremtetten dolgok igazi valója, ami öröktől van s soha el nem pusztul. Platon éppen azért kárhoztatja a művészeket, mert a dolgoknak nem ideáját, hanem csak látszatát festik. Az ígét keresi a nagy bölcselő is, akárcsak népünk javasai s volt samánjai. Hitvilágunknak ez a rétege közös az egész emberiség szellemi kincsével s emberiségünk legmélyéről való gondolat. Nagy általánosságban a népi emlékezet és érdeklődés nem ért tovább, mint saját származásáig. Hittük azt, amit a csodaszarvasról mondtak énekeseink; a honfoglalók még jól ismerték azokat a tájakat, amelyek a legendában szerepelnek. A két mondai őse pedig talán Ogurda és Muageris volt, kikről tudjuk, hogy tényleg a Meotisz partján uralkodott népünk felett a honfoglalás előtt mintegy 300 esztendővel. A szarvas alakja, éppen úgy, mint a személynévként használt állatnevek, a totemizmus elhalványuló emlékét szőtték bele a magyar nép hitébe.

A harmadik réteg a jó és rossz hatalmak küzdelme. Ez is ősemberi gondolat, de hozzánk talán később, már megfogalmazott formájában került. Az ősek ugyanis a túlvilágon sem voltak mások, mint világi életükben. Ha minden rendjén ment, jók voltak, ha azonban megharagították, akkor bosszút állottak. Valószínű, hogy azok az ősek, akik az utódok rosszasa miatt pusztultak el, régebben is

mint rontó szellemek szerepeltek, akiknek örökös bosszújától kellett tartani. Ezeket a képzeteket erősíthette meg a kelet felől jövő s a világot férfi-női, fekete-fehér erőkre bontó kínai szellem és a délről jövő s a világot a jó és rossz, sötétség és világosság harcának magyarázó iráni hit. Így alakult ki lassan az égi rétegeződés ellenlábasaként az alvilágnak ugyancsak a nagycsalád rendje szerint rétegeződő képe. A sötétség hatalmainak igazi ideje az éjszaka. Elűzésüknek legjobb fegyvere a nap tükre, a melegítő és világító tűz, amelyben az ősök tanyáznak. Ezért nem szabad a tűznek kialudnia.

Világképünk negyedik rétege a családi lélekújulás, az újjászületés, egyszóval lélekvándorlás hite. Példáit már megismertük a névadás tárgyalásakor. Úgy gondolom, hogy erre tapasztalati valóság vezethette az ősembert. Ma is megfigyelhetjük, hogy ez újjászületés élettani értelemben tényleg megvan, de ma az átöröklődés tudománya tárgyalja s mendelezésnek hívják. Hányszor ébredünk arra, hogy egy-egy mozdulatunk, szavunk nem a mienk, hanem szüleinké vagy nagyszüleinké. Hát még az öregebb emberek, akik jól ismerték a meghaltakat, mennyire ráismerhetnek az unoka vagy dédunoka természetében, arcában, eszejárásában, természetében a régen voltakra. Mi sem természetesebb, minthogy ezt úgy magyarázzák, hogy újjászületett az, aki egyidőre átment a másvilágra. Akire emlékezünk, arról álmodunk is, ezért jelentkezik az újjászülető ős az anya álmában. Jól tudjuk, hogy álmaink nem véletlenek sorozatából tevődnek össze. Mármost, ha az asszonyok kislánykoruk óta benneélnek abban, hogy a gyermekükben férjük egyik őse fog újjászületni, majdnem bizonyos, hogy terhességükben meg is látják álmukban a megújulni akaró őst. A hit így erősíti mindjobban a hitet, mert már nemcsak hit, hanem tapasztalat is. Ezzel szemben nincs és nem is lehet szava a kétkedésnek. Mivel az ember életét nem ő maga irányítja, hanem a benne újjászületett ős és a világrend, tehát hozzáértő emberek jósolni is tudnak. A másvilággal — élve is — érintkező személyek pedig segíteni tudnak ott is, ahová pl. a családfő hatásköre már nem ér el. Ezek az emberek a samánok, nézők és boszorkányok, akik bűbájossággal hatalmukba tudnak varázsolni szellemeket, kik felett más élő ember nem rendelkezik. Hatalmuk azonban nem ér el az Úrhoz, hanem csak az alsó rétegek szelleméhez.

Ehhez a négy réteghez csatlakozik az, hogy a túlsó élet, a másvilág nemcsak egyszerű folytatása evilági életünknek, hanem egyúttal tükörképe is. Tehát a balkéz jobbkézévé változik s fordítva, ha itt tél van, amott nyár van és így tovább. Ezekről az utolsó fejezetben beszélek. Itt csak azt szeretném megjegyezni, hogy igen ősi hit ez is, jóval a honfoglalás kora előtt, az évezredek homályában egyetemes hite lehetett a keleti embernek. Még a kereszténység átszellemített világképében is nyoma van, természetesen már egészen más értelemben: „az elsőből lesznek az utolsók és az utolsókból az elsők“.

Ennek az öt rétegnek egymásbaötvöződéséből, egymásból való sarjadzásából alakult ki a honfoglaló magyarság világképe. Mai gondolkodásunk szerint tele lehet ellentmondásokkal, ámde annak számára, aki benne élt s naponta látta, hogy a tapasztalati valóság is igazolja ezt a képet, semmiféle ellentmondás nem volt benne, hanem csak szép tiszta rend és világosság. Ezek a rétegek nem a honfoglalás korában ötvöződtek egyé, vagy sarjadtak ki egymásból, hanem az évezredek során tisztultak hitté s népesítették be alakjaikkal az eget s a másvilágot. Mielőtt igyekeznénk e hit mélyében rejtőző örök emberihez közeledni, lássunk néhány próbát egykori hitünk világából. *

Talán az olvasók egy részének feltűnt, hogy a Teremtőről beszélve nagy betűvel írtam az urat, s az ősi istenanyáról szólva, az asszonyt. Nézzük, miért tettem ezt. Juhász Jenő megfigyelte, hogy a magyar nyelvben az úr szó a név előtt álló jelzőként csak az Istennek és a Megváltónak jár. Azt mondjuk: Úristen, Úr Jézus, Úr Jézus Krisztus. Ez különféle okokból nem jöhetett a latin egyházi nyelvből. Feltételezi tehát, hogy nyelvünkben pogány hagyomány. Ugyanígy régi nyelvemlékeinkben Szent Asszony Mária szerepel. Ha tudjuk azt, hogy első királyaink korában az úr szó csak a királynak, az asszony meg csak a királynénak járt, s csak később váltott mind szélesebb és szélesebb osztályokban általánossá, akkor nagyon is valószínű, hogy eredetileg nem a királyra, hanem annak ősére, az istenre használtuk. Valószínű az, hogy isten szavunkban is az őszó lappang. Érdekes az, hogy istennőt jelentő asszony szavunk iráni szó. Tudjuk azt, hogy a szkita nyelv vagy iráni volt, vagy tele volt iráni szavakkal. Ősi istenanya képzetünket pedig a következő fejezetben éppen a szkitákig tu-

dom visszavezetni. Ezek az egyezések nem lehetnek véletlenek.

Láttuk már azt, hogy a nagycsalád feje s a családanya nagyrészt még ma is a család papja s papnője. Nagyon szép példáit ismerjük annak, hogy régi családi áldozataink miként maradtak meg keresztény mezben. Egyet közülök idézek is. Nagy József írja, hogy Bács megyében az a szokás járja, hogy karácsony előtti este szalmát, szénát, lószerszámot, gyalut, fejszét, kenyérmorzsát visznek a szobába, továbbá minden házi baromfi tollából négy darabot s négy-négy tojást. Ha éjféli misére mennek, az apró dolgokból (tojás, toll, szalma, széna, morzsa) visznek egy-egy darabot. A tojást a templom padlójára dobják, hogy eltörjön, a többi apróságot (egy darabkát a gyeplőből is) hazamenet elégetik. Aki ezt teszi, annak egészségesek lesznek háziállatai és jól szaporodnak. Az elégetés kétségtelenül az ősnek szól. A régi családi áldozatok székhelye a tűz volt. Nálunk némely ételnek legelső kész darabját a tűzbe szokták vetni, mikor pedig a tűz „fuj“, a háziasszony azzal engeszteli meg a tüzet, hogy lisztet vagy kenyérdarabot dob bele. Hogy a tűznek a családi őshöz köze van, az abból is kiderült, hogy az Alföldön még ma is illetlenség a szomszédba tűzért menni. Van egy kis magyar mesénk, amelyik arról szól, hogy a tüzek beszélgetnek s az egyik panaszkodik, hogy nem tartják jól s harmadnap éjjel fel is gyújtja a házat. Szinte szó szerint találta meg azt a mesét Mészáros Gyula a csuvasoknál. Göcsejben a tüzet ellátják bőven étellel s azt tartják, hogy a tűz nagybőjtben párosul. Szinte megszemélyesítve fogják tehát még ma is fel, amint régen kétségtelenül azonosították a család ősével. Talán nem érdektelen dolog azok után, amit a helynévadásról mondtam, ha megtudjuk, hogy az Alföldön a pásztorok, amikor egyik legelőről a másikra költöznek, a régi szállás tüzét magukkal viszik az új szállásra. Emlékezünk arra is, hogy tüzet nálunk csak férfiember gyújthatott. A tűznek ősként való tisztelete kétségtelenül még az ember őskorából származik, amikor is a halotthamvasztás dívott, vagy pedig a meghalt őst a házba a tűzhely alá temették. Mi is elégettük idegenben meghalt harcosainkat, ha nem volt mód hazahozatalukra. Ékes példája ennek a szent galleni kalandról szóló elbeszélés, ahol a bolondos Heribald barát, ki jól összebarátkozott velünk, mint szemtanú írja le, hogy a to-

ronyról leesett vitézeket máglyára raktuk s elégettük. Ős-kori, még a vas előtti korszakról tanúskodik az a burját adat, hogy a tüzet nem szabad vassal piszkálni. Hogy a tűz megpiszkolása nagy bűn, azt mindannyian tudjuk. A tűz-zel azért foglalkozom kissé bővebben, mert az arab írók szerint tűzimádók voltunk. Ezt csak úgy értelmezhetjük, hogy az ősök tiszteletében a tűznek kiváló hely jutott. Amiképen a fejedelem családjában a tűz azonosul a nappal, úgy az ég sem más, mint hatalmassá tárgult jurt. A csillagok pedig nem mások, mint a jurt nemezésnek lyukai. Az égnek is van tetőnyílása, s ezen nő bele az égígérő fa, amelynek rétegei mindmegannyi országok. Ezen a nyíláson bocsájtotta le egykor a Teremtő a világ teremtett dolgait, s itt mászott fel hozzá az ember, amikor ügyefogyottan s tanulatlanul állott a világban. Mindez valószínűleg már a honfoglalás korában is csak monda volt. Ma is mondjuk, a kacsalábon forgó kastély meséjében a kastély (jurt) úgy forog, mint a mennybolt, s az égből láncon eresztette le a Teremtő. Van egy bizonytalan szóegyeztetés is; a vogul nyelvben teremti igével jelölik a leeresztést, alábocsátást, lehetséges, hogy ez azonos a magyar teremt igével, mely csak a „földre teremtteni” szólásban őrizte volna meg egykori jelentését. Ha ez megáll, akkor egyúttal arról is tanúskodik, hogy régi világteremtési mondánk azonos volt a vogulokéval.

Nemcsak a tűzben s a küszöbben lakhatik a család őse, hanem kőben s fában is. Ennek párhuzamai megvannak a finnugor és török hitvilágban, s nyomaival találkozunk az oklevelekben is. Az áld szónak Mészöly Gedeon után adott elemzésében pedig megismertük az áldozati mozdulatokat is. Láttuk ott, hogy az áldozat leborulással történik. Alighanem igaza van Ipolyinak, amikor egy magyar népdalt idéz annak bizonyítékeként, hogy a jövőt a földreborulással lehetett kifürkészni (jövőfürkészés = áldozat = varázslat):

*„Kimentem én a kis kertbe,
még sem láttam, akit kéne,
arccal borultam a földre.”*

Meséinknek az a csoportja, amelyik az égbenyúló fáról szól, szépen megőrizte azt a rétegeződést, amelyben könnyen ráismerhetünk az ég hét vagy kilenc rétegére.

A családfő ereje azonban kevés volt ahhoz, hogy ezekbe a rétegekbe eljusson s ott harcolja ki családjának a jólétet. Ide olyan emberek kellettek, akik tudták az igéket. Ezek voltak a táltosok, vagy más szóval samánok. Kisebb erejük volt, de ugyancsak értettek a ráolvasáshoz és az „ördögi énekléshez“ a nézők és boszorkányok. Ismerkedjünk meg kissé ezekkel az ősvallási papokkal. Az első kérdés, hogy voltak-e nálunk is ilyenek, vagy csak következtetünk meglétükre? Kétségtelen, hogy voltak, mert számtalan írott bizonyíték mellett néphitünk is elevenen őrzi alakjukat, sőt ma is vannak nagyhírű javasok nálunk is s másutt is.

Annak a békési Vátának, aki „fejét megberetváln és hajából pogány módra három csimbókot eresztvén, elsőnek ajánlá magát a magyarok közül az ördögnek“, János nevű fiáról azt olvassuk, hogy táltosokat, nézőket és javasasszonyokat gyűjtött maga köré. Ezek „ördögi énekeket“ zengettek az új hit ellen. Ugorjunk át most jó 700 esztendő s nézzük, hogy Györffy István mit talált Turkeve jegyzőkönyvében a békési születésű Csuba Ferencről feljegyezve, aki azzal hitegeti a népet, hogy ő táltos s meglátja a földberejtett kincset: „Azon rossz szemeit csodálatosan forgatja nagyon tudja szóval, sőt énekléssel is tódította a dolgot, azonban a magyar versek mondására csodálatosan nagy hajlandósága van“. Táltosaink tehát nem haltak ki a kereszténység felvétele után sem. Népmeséink pedig olyan vonásaikat őrizték meg, amelyek nemcsak hogy honfoglaláskoriak, hanem visszanyúlnak az őskorba. Még annak az időnek emlékét őrzik, amikor főtáplálékunk a tej volt, amikor házaink alig lehettek, s amikor még nem ismertük a vasat és a pénzt. Népmondáink táltosai rendszerint a pusztabeli magányos embereket keresik fel, s a faluba sem merészkednek tovább, csak a legszélső házakig. Ez nyilván üldöztetésük korából maradt emlék. Ha enni kérnek, csak tejterméket: tejet, tejfelt, zsendicét, gomolyát s tojást kérnek. Nyersen isszák a tejet. Házba sem nappal, sem éjszaka idejére nem mennek be, pénzt nem szabad érinteniük. A tatároknál és a burjátoknál mindenféle vas-tárgyat el kell távolítani a sátorból, ha samánkodás folyik. Úgy látszik tehát, hogy a magyar táltos néhány jellemvonása még őskori vonásokat őriz, egész magatartása pedig azonos a rokonnépek samánjaiéval. S tényleg csak akkor értjük meg a magyar táltosról fennmaradt vallo-

másokat, ha azokat beleillesztjük a rokonnépeknél még ma is élő teljes szertartásba.

Radloff már többször idézett művében közli egy orosz szerzetes leírását az Altái-hegységben lakó tatárok samán-szertartásáról. Háromnapos szertartás van itt leírva. Ez igen ritka, mert csak nagy csapások idején, vagy főember halálakor tartják ezt a nagy áldozatot. Az áldozat rövid leírásakor máshonnan tudott adatokat is beleszövök, hogy a kép teljes legyen.

Az első napon naplemente után egy távoleső nyírfaliget tisztásán közös munkával jurtot emelnek s közepébe frissen vágott lombos fiatal nyírfát állítanak, úgyhogy sudara kinyúlik a jurt füstnyílásán. A nyírfa alsó lombjait lenyírják, sudarára meg zászlócskát kötnek, hogy tisztátalan személyek már messziről kerüljék el az áldozat helyét. A nyírfa törzsébe baltacsapásokkal lépcsőket vágnak, mindegyik lépcsőfok az ég egy-egy rétegét jelenti. Ezután a jurt előtt kancatejjel megmossák a kiszemelt áldozati állatot (fehér lovat), hogy megtisztuljon. Ezalatt a sátorban a samán énekkel kísért dobszóval hívja össze a szellemeket, a meghalt őseit is, hogy tanúi lehessenek az áldozatnak. Ezután kint a lovat négy cövekhez kötik s lábait kötelekkel széthúzzák, hogy gerince eltörjék és nyakába hurkolt kötéllel megfojtják. A samán kezdi meg a ló felbontását, torkába szúrt késsel az első vércseppeket edénybe gyűjti, s felajánlja a legfőbb istennek (Bai Ülgönnek). A lovat ekkor megnyúzzák, úgyhogy bőrében maradjon feje és lábainak csontja. Vigyázni kell azonban, hogy láb- és fejcsontját ne törjék. Ezt követőleg a lóbőrt szalmával kitömik s bőrébe téve szívének, májának és tüdejének egy-egy darabkáját, a bőrt összevarrják és egy karóra húzva, fejjel kelet felé felállítják az áldozati asztal fölé. Utána a samán lúd alakjában üldözi a ló megszökött lelkét (közben a lúd hangját utánozza, szalmalúdra ül s szárnycsapásait karja lengetésével jelzi), majd a ló lelkét visszahozva, kezében lószórhurkot lóbálva mutatja, hogy odakötötte a sátor elé vert karóhoz. Erre az összes jelenlevők háromszor megkerülik az áldozati helyet s utána elfogyasztják az áldozati állat húsát. (60. kép.)

Másnap este történik az igazi varázslat. A samán felölti ruháját, melyen csörgők, a nap s hold képe és segítő állatainak vasból készített alakjai csüngenek s úgy tesz,

mintha elaludnék. Majd a dobot verve vad tombolásba kezd, mintha gonosz szellemmel viaskodnék. A hosszú harc után fellép az első lépcsőfokra, amelyik a hold lakóhelye, minden egyes égi rétegbe való jutása előtt iszonyú harcokat kell vívnia, s mindig, mikor felér az újabb rétegbe, elénekli, hogy mit lát ott: gyönyörű tájak, sűrű erdőségek, vaddal teli ligetek bontakoznak ki a jelenlevők megrettent képzeletében, nagy ménesek, dús legelők várják az egyes rétegekben. Végül feljut a legfelsőbb fokra, féltetéssel kiemelkedik a jurt füstnyílásán s hajlongva alázkodik meg a főisten előtt, tudakolva, hogy mit kell tenniük a lentmaradottaknak az elhúnyt nyugalmaért, vagy a csapás elhárításaért. A felfelé vivő útját vadlúdján teszi meg s lefele is ennek hátán ereszkedik. Lejövetele után szinte életlenül roskad össze. E hajnalig tartó szertartás nemcsak őt viseli meg, hanem a jelenlevőket is, akik a samán énekén keresztül átélték az egész világmindenséget. (60. kép.)

A harmadik napon a főisten által kívánt áldozatokat mutatják be.

Ilyen teljes formában nem őrzi a magyar táltos egykori hivatása emlékeit. De hallgassuk meg az égbenyúló fa meséjét. Szinte nyomról-nyomra ismerjük fel ősvallásunk nagy táltoskertartását. A mese több változatban maradt meg népünknel. Lényege a következő: A király udvarában van egy fa, amelyik alul vékony s felfelé egyre vastagabb. Valami szörnyeteg elrabolta a király lányát s a fa tetejére vitte. Senki nem tudott utána mászni, mert a fa tele volt tüskékkel, s az mind agyonszurkálta a próbálkozókat. A fa alatt egész álló nap keservest huzatott a király a cigányokkal. A környéken lakott egy kanászlegény, aki anyjával hat pár ruhát csináltatott s nekilátott a fa megmászásának. Három napot ment felfelé, amikor egy házra akadt. Itt lakott a szél anyja, de nem tudta megmondani, sem ő, sem fia, hogy hol van a fa gyümölcse. Három napi továbbvándorlás után ismét egy másik házra akadt. Itt lakott a hold és anyja, vendégül látták, de megmondani ők sem tudták, hogy hol találja meg, amit keres. Továbbmenve a nap anyját találta meg, de az sem tudott felelni. Végre feljut egy gyönyörű kastélyba s ott elszegődik az istállóba. Három táltosló segíti őt a királykisasszony kezéhez.

Ebben a mesében három rétege ötvöződött egybe ős-

vallásunknak. Az egyik az égrétegeződése s az egyes rétegekben lakók pontos munkafelosztása. A másik az életfája, amely valószínűleg délről került még a honfoglalás előtt a magyar néphitbe (az életfa gyümölcse = minden élet táplálója). A harmadik pedig az akadályokkal megtűzdelt fa megmászása. Ez nem más, mint a samánszer-tartás maga. Tele van szöve meseszerű elemekkel, de azért a szerkezet jól felismerhető benne. Egyes változataiban a kanászlegény baltát is visz magával s úgy vág utat a fán.

Ami mármost a samán működésének egyes részleteit illeti, abból sok töredék maradt ránk napjainkig.

A keleti népek azt tartják, hogy a samánságot nem lehet csak tanulni, hanem az eleve elrendelés. 1725-ben Debrecenben azt vallja Bartha Andrásné, aki magát táltosnak mondja, hogy „A táltosságra nem tanított senki, mert azt az Isten anyja méhében formálja“. A jakutoknál nem lehet szellem az, akinek hiányoznak a fogai. Táltosaink foggal születnek s minden hét évben meg kell vívniuk más országbeli táltosokkal. Amelyik győz ebben a küzdelemben, annak országa termékeny lesz. Hétéves koruktól huszonkétéves korukig működnek s azután nyomuk vesz. Hallgassuk meg ehhez, mit mond magáról egy jakut samán: „Húszéves koromban megbetegedtem, s szemeimmel látni s füleimmel hallani kezdettem, amit más emberek nem láthatnak s nem hallhatnak. Kilenc évig küszködtem a szellem ellen a nélkül, hogy valakinek szólottam volna arról, hogy velem mi történt. Végre olyan beteg lettem, hogy majd meghaltam, ekkor elkezdtem samánkodni, s egyszerre javulást éreztem“. A magyar táltosok kiskorukban emberkerülő, búskomor, zárkózott legénykék, kik mindenkitől félrevonulnak. A belsőázsiai samán lelkét nem fiára hagyja, hanem halála után valamelyik unokájára száll. Nem más ez, mint a családi lélekvándorlás, amit nálunk is láttunk a névadásban. A tudomány átadása nélkül nem tud meghalni a magyar boszorkány. Abban is egyezik a magyar táltos s keleti elődje, hogy mindkettő állatalakban küzd meg más táltosokkal. A mi táltosaink lóvá vagy füstös bikává változnak. A jakutok azt hiszik, hogy a samánok állatlelkei egymással hónapokig, sőt évekig küzdenek s az, amelyik veszít, halál fia. A lappoknál ló helyett rénszarvast találunk. A samánok rénszarvasai küzdenek egymás ellen, s a samán ezalatt úgy betegszik meg, hal meg,

vagy lesz egészséges, ahogyan lelke rénszarvas alakban a küzdelemben alulmarad, vagy pedig győz. Ki ne ismerné fel ebben azt a magyar szokást, hogyha a boszorkány elvitte a tehen tejét, akkor vagy a tehenet, vagy a véres tejet verik meg tüskés vesszővel, míg a boszorkány könnyörögve be nem jön az ajtón s nem kéri, hogy ne bántsák már, mert alig bírja a verést.

A magyar táltos örökké csak a szegény embereket keresi, azokhoz áll be szolgálatba ingyen, csupán tejet kér. Dolgozik látástól-vakulásig. A Szent László-legenda tárgyalása során idézek egy adatot a táltosról s táltospárhajról, azért itt csak éppen utalok a dologra. Tehát a szegény emberhez húzódik táltosunk. Changelov, aki részletesen leírja a samán-avatási szertartást, közli azokat az erkölcsi parancsokat is, amelyeket a samánnak életében követnie kell. Ezek közül az egyik így hangzik: „Ha szegény ember hív segítségül, gyalog menjél hozzá, s ne kérjél munkáért nagy díjat, vedd csak amit neked felajánlanak. Mindig szíveden kell viseljed a szegények sorsát. segítened kell nekik, s Isten segedelmét kérni számukra a rossz szellemek hatalma ellen... Ha egyszerre hív egy gazdag és egy szegény ember, akkor először a szegényhez kell menned, s azután a gazdaghoz.”

Nálunk a táltos gyakran azonosul a lóval. A keleti népeknél is valamilyen állatalakban járja meg nehéz útját. Láttuk azt is, hogy az áldozati lovat először kancatejben megfürösztik, hogy megtisztuljon minden földi szennytől. Egyik népmesénkben a táltos hiába teszi meg mindazt a próbát, amit meg kell tennie, hogy a királylány (mindig a túlvilági dolgok értendők!) kezét megkapja, az addig nem megy hozzá, míg meg nem fürdik a legény a frissen fejt forró kancatej-fürdőben. A keleti samánok másik segítő-társa a bagoly. A dévai csángók hite szerint a halálbagoly táltosmadár. Népünknel megvan a samándob emléke is. A samándob eredetileg kicsi világmindenség. A rajtalévő rajzokon szerepel a nap, a hold, a világhegy, az állatok s maga a samán is. Ide gyűjti a szellemeket a samán hívogató szóval. A török népek a dobot nem használják jóslásra, de ez a szerepe megvan a finnugor népeknél s nálunk. Sebestyén Gyula Zala megyében egy javasasszony eszközei közt találta meg először ősvallásunknak ezt a rendkívül érdekes emlékét. Az asszony a dob irhájának balfelére három fekete kört, jobbfelére pedig három fehér kört rajzolt. A körök

közepére megfelelő színű babszemeket rakott, s alulról elkezdte veregetni a dobót. Ha a fehér szem el tudta kerülni a feketét, vagy bejutott a fekete körbe, az jót jelentett. Aki az eddig mondottakat figyelmesen olvasta el, az láthatja, hogy a magyar varázslóasszony dobjára is a világmindenséget rajzolta fel. Annak kettéosztott szerkezetében a jobboldal mindig fehér, s a baloldal a fekete. Így volt ez nemcsak az ország felépítésében (fehér magyarok, fekete magyarok), hanem jól tudjuk, hogy a családban is előkelőbb hely volt a jobb, mint a bal. A jobboldal általán a férfiak, a baloldal a nők helye volt. A jóslásban való hit alapja az volt, hogy amiképen a dobba zárt világban történnek a dolgok a babszemekkel (lelkekkel? vö. a meddő asszonyok magvarázslatát), a szerint kell bekövetkeznie a dolgoknak az életben is. Hasonlóképen használják a dobót a lappok is. A dobbal vagy szitával való jóslás egy másik érdekes maradványa a csángóknál található. Ott 41 szem kukoricát osztogatnak négyes csoportokba, úgyhogy a 41-ik szemet kettéharapják, s annak csak a felét dobják a többi közé, másik felét szájukban tartják. Közben fenyegetik a dobót, hogyha nem mondja meg az igazat, összetörik. Ugyanígy járnak el a finnek is, akik szitából jósolnak, s megfenyegetik a szitát, hogy igazat mondjon. Még érdekesebb az, hogy Almásy szó szerint ezt a varázslatot írja le az altajiaknál. csakhogy ott 41 szem kavicsot raknak ki négyesével. Egyébként szó szerint ugyanúgy járnak el, mint a csángók. Azt hiszem, a 41-es szám is valamiképen az ősök tiszteletével, vagy az ezzel kapcsolatban levő termékenység-varázslattal függ össze. A csuvasok, mikor dögvész támad, körülszántatják a falut, s az ekébe 41 szüzlányt fognak be. Az összefüggést a két adat között nem látom tisztán, de hogy megvan, az kétségtelen. A fenti adatok után nem kétséges az sem, hogy a szita, szita péntek kezdetű mondókában az utolsó sorban babnak kellett eredetileg szerepelnie s nem zabnak. A volgai tatárok is babot használnak jóslásra, a bab neve pedig „a jóslás borsója.”

Eddig inkább a táltos személye körüli szokásokkal foglalkoztam, most vessünk egy pillantást a nézőkre s a boszorkányokra. Korai törvényeinkben is sok helyen említetnek. Elsőnek Szent István ítélkezik felettük (I. 31), majd törvényének következő fejezetében azt írja „tanácsi végzésből vetettünk nagy rettentő tilalmat az ördögösöknek és bűbájosoknak: hogy senki bűbájjal vagy ördögös tudo-

mánnal egy embert is eszéből kiforgatni, vagy elveszteni ne merjen... ha pedig jövendőmondók találtatnának, akik hamuban s más effélékben mesterkednek, igazítsa meg őket a püspök ostorral.“ Később Szent László a püspökre bízta, hogy miként lakoljanak a lator asszonyok és boszorkányok (I. 34), végül Könyves Kálmán szünteti meg üldözésüket, „mivelhogy nincsenek“ (I. 57). A későbbi magyar boszorkányperekből jól ismerjük szerepüket. Nem voltak olyanok, mint a nyugati boszorkányok; nem közösültek az ördöggel, nem lovagoltak seprűn, nem főztek a keresztleletlenül elhalt csecsemők zsírjából kenőcsöt. Mindezek nyugateurópai vonások. Ha ezeket kirostáljuk az adatok közül, akkor előttünk áll régi hitünk félelmetes, de mégis emberi alakja. Külsőleg csak a kereszténységgel való küzdelemben csunyulhattak meg, eredetileg ledér leányzók lehettek, akik öreg korukra minden praktikát kitanultak. Az Érdy-kódex azt írja róluk: az byes bayosok nem tarthatnak tyzta zyzes-ségoet. Régebben ha valaki „bűbajos volt“, törvény elé vitték, s biztos volt, hogy bűbajosságával feslett életmódja párosul. Ugyan másként van most, bűbajosnak a kedves, szép terem-téseket nevezzük. Látható, hogy miként alakul a nyelv a századok sodrában. A boszorkányhistóriákból még példákat sem idézek, mert mindenki százszámra ismeri őket. Csupán az ellenük való védekezés módját hozom fel. Fordítva, vagy balkézzel kell végezni a műveleteket, s akkor nem tudják megrontani az embert. A boszorkányok is véde-keztek az új hit, a kereszténység ellen. Azzal tették hatástalanná az imát (az ő szemükben ráolvasást!), hogy fordítva mondták el. Ez a megfordítás elárulja egyúttal, hogy hatalmukat honnan kapják. A túlvilági életben minden for-dítva van, erői is csak akkor tudnak felszabadulni, ha ilyen fordított mondókán (igén!) keresztül utat kapnak. Ezért kell este végezni a varázslatokat éppen úgy, mint az áldozatokat. A nappal és az éjjel is fordítva váltakozik a másvilágon. A másvilág szellemei és ősei tehát éjjel működnek, nappal alszanak. A boszorkányok nagy mesterei a különféle ráolvasásoknak. A szita, szita péntek-kel kapcsolatban idéztem néhány fordított ráolvasást. Ők értik a füveket s azok erőit. Mikor Nagyváradon tüzesvas-próbára állították a meg-vizsgálandókat, így kiáltottak fel: „nem bizakodom semmi-féle bűbajosságban, sem a füvek erejében.“ Ez egyúttal arra is példa, hogy aminek nevét (legyen az betegség, ember vagy

bármilyen más) kikiáltják, az elveszíti hatalmát. Minduntalan két olyan jelenségre bukkanunk, amelyet eddig szinte minden megvizsgált dolog mélyén felfedeztünk. Az egyik a megfordítás törvénye, a másik a szavak varázsa. Az első minden olyan cselekedetben szerepel, ahol a másvilági hatalmakkal kerül szembe az ember (áldozat, varázslat, halál), a második pedig a névadástól kezdve végigkíséri az embert egész életén. A boszorkányokhoz hasonló, de kisebb ereje volt a nézőknek, akik meglátták a baj okát, s előírták, hogy mit kell tenni. Rontani nem tudtak, csak jósolni.

Eddig a családban történő varázslatot s a családapát és anyát mint a varázslatok végrehajtóját ismertük meg s láttuk azoknak a varázslatoknak tudóit, amelyekhez nem elegendő a családfő ereje, mert más családi ősök rontó szellemeivel kell küzdenie. Ez utóbbiak művelői a táltosok s részben a boszorkányok és a nézők. A táltosokban is felismerhettük a családfő szerepét abban, hogy amelyik győz, annak országa (területe, falva) lesz termékeny. Ez egyúttal útmutatással szolgál a legfelsőbb varázsló, a fejedelem felé is. Egyelőre azonban vonjuk le az eddig ismerteknek társadalmi következtetéseit. A táltos, javas vagy néző egyetlen társadalomban sem növekedett döntő tényezővé. Radloff megjegyzi, hogy a samánnak nincsen helye — hacsak valami váratlan eset elő nem fordul — az élet legnagyobb kérdéseinél, a születésnél, házasságnál vagy halálnál. A tunguz samánnak pedig csak a következő esetekben van tennivalója: ha a halott lelkét a másvilágba kell segíteni, ha valami bolyongó lelket a számára készített fabábúba kell varázsolni, hogy ne zavarja az élet rendjét, ha a vadászszerencse valamilyen természetfeletti okból elmarad s különösen ha a családban valami nagy betegség van. Méiszáros Gyula is hangsúlyozza, hogy a közösségek jólétéért bemutatott áldozatokat nem a javas kuruzsló végzi, hanem a közösség feje. A javas mindig csak egyének számára tud segítséget szerezni hatalmával. Így a javas sohasem juthatott a társas közösségekben nagyobb hatalomra. Nálunk is így van. A családban végzett áldozatokhoz sohasem hívnak javas embert vagy boszorkányt. Ennek következtében nyilvánvaló az, hogy a honfoglaló magyarság életében nem vettek irányítóként részt a táltosok, nézők s más javasok. Csak ha valami baj volt, akkor fordultunk hozzájuk. Ugyanaz a helyzetük tehát a társadalmi közösségben, ami

az emberek között. Legtöbbjük túlérzékeny, idegbajos ember vagy asszony volt s messze elkerülte az embereket. Az emberek is csak akkor fordultak hozzájuk, ha a józan élet gátjait áttörő bajuk akadt. Még leginkább az alvilági hatalmakkal érintkező samántól féltek. Aránylag nagyobb hatalma volt a fejedelem táltosának.

A fejedelem lényegében nem tett mást, mint a család-
fő. De mivel a vérszerződéssel ráhárult az egész nép jóléte,
fokozott volt felelőssége. Ő, a napisten fia, fordulhatott
egyedül az égben uralkodó istenhez. Ne tévesszen meg az,
hogy az altáji samánkodásban a samán eljut a legfőbb ist-
enség elé. Ez kétségtől későbbi fejlemény, vagy ha úgy
akarjuk, a samánkodás legkorábbi rétegének maradványa.
Úgy látszik ugyanis, hogy a fejlődés kezdetén a samán volt
a fejedelem. Tehát a két tisztség egy személyben egyesült.
Emlékezzünk arra, hogy a burját mondában, amelyik
Emese álmának párját példázza, az első ember, az ős: sa-
mán. A legrégebbi időben a samán szerszáma nem a dob
volt, hanem az íj. Ez is arra mutat, hogy jobban benne volt
az életben, mint később, amikor már csak idegbeteg embe-
reken keresztül öröklődött hivatása. A kérdés további tag-
lalása messze vezetne célunktól. Térjünk vissza a fejedelem
szerepére. Lássuk, hogy miként szerezte meg népének orszá-
gunkat. Salán dölőfős hangú követeinek enyhe szavakkal
felelt s csak kis darab földet kért, de egyúttal két korsó
vizet kért a Duna vizéből s egy nyalábot Alpár homokjá-
nak fűvéből. Saját követeivel pedig 12 fehér lovat, 12 tevét
s 12 kun fiút küldött Salánnak, feleségét pedig 12 orosz
leánnyal, 12 hölgymenyétprémmel, 12 nyestbőrrel s 12 ara-
nyos köntőssel tisztelte meg. Salán teljesítette Árpád kéré-
sét s küldött vizet s fűvet, mikor ezt Árpád megkapta, há-
rom napig tartó lakomát (áldozatot!) tartott. Láttuk, hogy
az altaiaknál is három napig tart a legnagyobb áldozat. Ké-
sőbb, mikor sor került az egész ország megszállására, Ár-
pád azt üzenve Salánnak: „A földet, amely a Duna és Tisza
között terül el, azonkívül a Duna vizét, amely Regensburg
felől Görögországba folyik, a magunk pénzén szereztük
meg akkor, amikor új emberként megjelentünk itt s azok
ára fejében küldöttük a tizenkét fehér lovat meg a szóban
volt többi mást. Ő maga az, aki földje jóságát dicsérve egy
nyaláb fűvet küldött Alpár homokjából és egy korsót a
Duna vizéből.” A csatára pedig úgy készült Árpád, „akinek

a mindenség istene volt a segítője": „felővezte fegyvereit, felállította a csatarendet, aztán könnyhullatva imádkozott Istenhez“. Az utóbbi részben kétségtelenül már rosszul működött az emlékezet, mert kétségtelen, hogy az áldozatkor megoldották s letették övüket. A bolgárokról olvassuk, hogy I. Miklós pápához kérelmet intéztek, hogy őv nélkül akarnak áldozni. Ugyancsak örölkünk halljuk, hogy a tisztelt kifejezése az volt, hogy levették süvegüket. Fehér Géza ezeket az adatokat egybeveti azzal, amit Dzsingisz kánról olvashatunk. A „világ császára“ ugyanis, amikor istenéhez akart imádkozni, felment a hegyre, letette süvegét és letette övét. Ez a teljes alárendelést jelentette, mert amikor ugyancsak Dzsingisz meg akarta büntetni testvérét, azzal jelezte ezt, hogy elvette süvegét és övét. Hasonlóképen jár el a VI. században legyőzött türk fejedelemmel az egyik perzsa hadvezér, amikor a győzelem tényét azzal tudatja, hogy urának elküldi a fejedelem övét. Az Altai-ban talált egyik rajzon áldozatot ábrázolnak, s itt is letette az áldozó övét és legezét.

Ami pedig a Salánnal való szerződést illeti, hadd idézzem ehhez még a Pannónia megvételéről szóló ének szerzőjét is:

*Földedet adtad fehér lovon
És füvedet aranyos féken,
Duna vizét aranyos nyergen,
Akkor való nagy szükségedben.*

Ha ehhez elolvassuk, hogy a bolgárok miként kötöttek szerződést, akkor látszólag egyszerre világos lesz az egész ceremónia. Kettévágtak egy kutyát, vérért megízlelték, azután vizet öntöttek a földre, megfordítottak egy nyeret, megérintettek egy féket és egy marék füvet tartottak az ég felé. Rólunk is feljegyezték, hogy farkasra és kutyára esküdtünk. Látszólag tehát nem marad fenn semmiféle kérdés. Ámde ha tudjuk, hogy milyenek voltak a halotti szertartások, akkor egyszeribe új távlatok nyílnak meg a kérdés kibontásához. Látni fogjuk, hogy a halott kezéhez is odavetik a gyeplőt, megfordítják a nyeret, feje alá tesznek gyepet. A skandináv hősi énekekben a szövetségkötésnek az a módja, hogy az egymással szövetségrelépők felvágják a gyepnek egy sávját, alájamennek, felvérzik magukat, a

vért a földre csorgatják s úgy mondják el a szövetségi esküt. Láttuk azt, hogy a samán az ég urának ajánlja fel az áldozati ló első csepp vérét.

Ha ezeket figyelembe vesszük, akkor azt hiszem, hogy a magyar föld megszerzése a következő szertartással történt. Elsősorban a föld szellemi tulajdonját kellett megszerezni. Az anyaföld megvétele ugyanúgy történt, amint a házasságkötéskor veszik az új asszonyt. A föld erejét jelképező vizet és fűvet Árpád felajánlotta ősenek, akárcsak az új ételből is a tűznek vetnek egy darabot. Ettől a pillanattól kezdve már az egész terület ura volt. Az ősenek történő felajánlás szertartásában kapott szerepet a fék, a nyereg és az áldozati állat. Áldozatkor letette övét és fegyvereit s levette süvegét és a földreborult. Úgy látszik, hogy az áldozat, akár csak Dzsingisz kán esetében, a szent hegyen történt. Erre utal Ond, Ketel és Tarcal története. Árpád három vezére ugyanis a következőképen áldozott a Névtelen szerint: „... mintha pályadíjért futottak volna, sebes vágásban nyargaltak fel egy jó magas hegynek a csúcsára... azon a helyen pogány szokás szerint egy kövér lovat ölve le, nagy áldomást csaptak“. Nyilvánvaló, hogy Árpád is hegyen áldozott. Tudnunk kell, hogy a szent hegy, amelyik a világ középpontja, jóformán minden keleti nép hitében megvan. Hegy híján kőszalakkal jelképezik a föld középpontját vagy köldökét (emlékezzünk úgy-köveinkre).

A kutya szerepét s vére megízlelését nyilván helytelenül jegyezték fel. Egy másik forrás ugyanis pontosan leírja, hogy mit jelentett a kutyára esküvés. Amikor ugyanis Konstantinápoly császára, II. Balduin szövetséget kötött a kunokkal, akkor először szinte a magyar vérszerződést ismételték meg. Vért eresztvén egy kupába s azt vízzel és borral keverve kölcsönösen megitták egymás vércseppjeit. Azután került sor arra, hogy egy kutyát hajtottak a két szerződő fél közé s azt a kunok kardjaikkal szétvagdoszták, mondván: „így vagdalják őket össze, ha hűtlenek lesznek egymáshoz“. Megvan tehát a vérivás is s a kutya megölése is, de nem a kutya vérét itták (ennek nem lett volna értelme), hanem egymását.

Bár a lóáldozatról a temetkezéskor beszélek, itt meg kell jegyezzem, hogy Árpád is, miként Tarcal, bizonyára kövér és fehér lovat áldozott a fű- és vízáldozat bemutatásakor. A vogul hősi énekekben ugyanis az áldozati ló

állandó költői jelzője a „hízott ló” s tudjuk azt is, hogy a voguloknál és az osztyákoknál tényleg hízott lovat áldoztak. Ez az áldozat nem mehetett csendben, hanem mint a szent galleni barát leírja, nagy kiabálásokkal. A magyar kiált, kaját szavunk alapja a finn kaj, kaj kiabálás, ez pedig az őś bálványa előtt való kiabálást jelenti. Ugyanebből a töből fakad a magyar huj, huj kiabálás, amellyel a harcra induló magyarok ellenségeiket felajánlották az istennek. Nem indulatszavak ezek, hanem a szertartás részei. Amikor Árpád (amint a Thuróczi krónika elmondja) a földet, füvet s vizethozó követség megérkezése után ivókürtjét a vízzel magasra emelte az összes magyarok előtt s kérte istent, hogy örökre adja neki a földet, a magyarok háromszor kiáltanak deust. Nyilván nem latinul, hanem magyarul, s úgy hangozhatott, hogy: huj, huj, huj. Hasonlóképen mondja el a régi históriás ének Dés alapítását is: Istent ott őők imádnak, háromszor Deust kiáltanak.

Ezeket tudva, most már részletesebben láthatjuk, hogy miként folyt le az ország megszerzésének szertartása a szent hegyen, az összes magyarok jelenlétében. Az összes alatt természetesen csak azt kell értenünk, hogy minden nemzetség képviseltette magát, akárcsak a templomenetelkor Szent István idejében is joga volt a nagycsaládot egy tagjának (a fejének?) képviselni. Érdekes, hogy a Thuróczi krónika olyan részletet említ, amit a többiben nem találunk meg, t. i. az ivókürtöt. Ilyen ivókürtöket találunk a nomád fejedelmek sírjaiban s Alföldi András szerint a fejedelmi méltóságba való beiktatásnak egyik jelvénye volt.

Rendkívül tanulságos dolog, hogy az ilyenképen megismert nagy országszerzési szertartás lényegében semmit sem különbözik attól, amikor a rokonnépeknél egy-egy új terület megszállásakor házat építenek és építőáldozatot mutatnak be.

Ismét azt kell tapasztalnunk, hogy a magyar hitvilág alapja az őśök tisztelete volt s ez abban a szokásban nyilatkozott meg, hogy az új szerzeményt, vagy annak részét felajánlották a halottaknak. Ezek után természetes az is, hogy a szertartás részletei azonosak voltak a halotti szertartással.

Az áldozat bemutatója mindig a nagycsalád feje volt, akár a szűkebb nagycsaládban történt az, akárpedig az egész nép életéért s jólétéért mutatták be. A samánoknak

csak alárendelt hivataluk volt és sohasem juthattak irányító hatalomhoz. A fejedelemben egyesül népe termékenysége. Később keresztény királyaink korában hittek a magyarok a királyi érintés gyógyító erejében. Mindegy, hogy ez a hit honnan származott, de az kétségtelen, hogy népünk nem fogadta volna el, ha már eleve nem hitte volna azt, hogy szent fejedelmében testesül meg az ő személyes jóléte is. Mivel csak a szertartások lényegét akartam ismertetni, nem térek itt ki a napfordulókkal és az évszakokkal kapcsolatos ünnepekre, bár így pl. olyan rendkívül értékes adalékokat kell elhagynom, mint a regölés.

A bevezetésben felvázoltam a világról való elképzelésünk szerkezetét, majd a továbbiakban megismertettem azokat a személyeket, akik ezt a szerkezetet evilágon képviselték. Most pedig vessünk egy futó pillantást arra, hogy népünk miképpen illeszkedhetett bele s hogyan tekinthette az új hitet, a kereszténységet.

Úr és Asszony szavunk már eleve sejteti, hogy a kereszténységet kezdetben a magunk világképével egyeztettük össze, tehát lefordítottuk a magunk észjárására. A továbbiakban néhány példán fogjuk látni, hogy ez a folyamat tényleg megtörtént, s meg is kellett történnék, mert mindeközben a világon így kezdődött az új hit felvétele. Géza fejedelem még úgy fogta fel a dolgot, hogy elég gazdag ahhoz, hogy két istennek áldozzon. Mivel az égi Isten felé a fejedelem képviselte népét, s azzal csak ő juthatott régi hitünk szerint összeköttetésbe, továbbá mivel a fejedelem korlátlan ura volt népének, a magyarság kereszténysége abban a pillanatban elvileg eldőlt, amikor a szent fejedelem, a később királlyá koronázott István, kereszténnyé lett. Az új hit kezdetét (a régi hiten lévők szerint gondolkozva) áldozat jelentette: az ország felajánlása Szűz Máriának s a székesfehérvári nagytemplom megépítése. Láttuk már, hogy ebben is van olyan vonás, ami felmagasztosítása régi istenanya hitünknek.

Minket azonban itt nem az állam kereszténysége kell érdekeljen, hanem az, hogy miképpen terjedt el a kereszténység népünk között. Futólag említettem már, hogy a kereszténységre vonatkozó szókincsünk legnagyobb része szláv. De nemcsak ez szláv, hanem azok a babonáink is, amelyek gyökerükben ugyan az európai pogányságból táplálkoznak, de szerepelnek bennük az egyház szentjei. Ez vezet minket

a szláv szavak rejtélyének megoldására. Népünk abban a hitben, hogy keresztény szokásokat vesz át, abbeli törekvésében, hogy szent fejedelme után maga is beleilleszkedjék az új hitbe, mert csak ezen keresztül tarthatja a kapcsolatot élete letéteményesével, a királlyal, egy sereg babonát tanult meg a szlávoktól. A szlávok maga is új keresztény lévén, nemrég kezdte meg babonás szokásainak az új hithez való alkalmazását. E szokások valamennyije annyira bennegyökerezik a mindennapokban, hogy egy kolostorban nevelkedett pap nem is tud küzdeni ellene, mert egyszerűen nem tud létezéséről. Azután meg ne feledjük el, hogy a középkori papság is kora embere volt, s így tele volt egy sereg hasonló hiedelemmel. Más dolog is hozzájárult a szláv pogány-keresztény babonaanyag magyar elterjedéséhez. Ennek kézzelfogható okai voltak. Eleget láttuk már, hogy a régi emberben az eszköz maga nem volt elegendő a munka elvégzéséhez, hanem a munka együttjárt egy sereg szertartással, s csak ezekkel együtt biztosított eredményt. Így kerülnek hozzánk az istállózó állattartás babonái, a földműveléssel kapcsolatos szokások egyrésze, a boronaházás építkezés varázslatai, stb. Mindez számunkra nem szláv volt, hanem azt hittük róluk, hogy keresztény, hiszen keresztény néptől vettük át. Ez a folyamat azonban már nem a X. században játszódik le, s így megelégszem ezzel a vázlattal.

Egyebekben régi hitünkben egy csomó olyan vonás volt, ami megkönnyítette a kereszténységbe való beleilleszkedést. Lássunk ezek közül néhányat a régi hit emberének lelkivilágán keresztül! Hittük azt, hogy a halott szelleme halála után negyven napig vagy több ideig közöttünk él még és csak azután távozik régi nagycsaládjához (erről a temetkezéskor bővebben), ez közelebb hozta a húsvét és pünkösd megértését. Elevenen élt bennünk a szent fejedelemnek, aki az ég fia, feláldozása. Ez szolgált útmutatóként a megváltás misztériumához. A lélek örök életében mi is hittünk, s a test feltámadását is vallottuk. Volt egy égben székelő istenünk, s volt a szentnek tartott istenanyánk. Az Emese álma-féle fogantatás elképzelésekkel érthettük meg először a szeplőtelen fogantatást. Tiszta családi életünkben a házasságtörés a legnagyobb bűn volt, s így a házassági szentség már megvolt bennünk kereszténnyé levésünk előtt is. Törvényeinkből láthatjuk, hogy nem volt ezzel baj, inkább a papokat kárhoztatják, amiért másodszor nősülnek,

s ágyasokat tartanak. Még sokáig folytathatnám e gyermekes egyezéseket, de ha belehelyezkedünk a régi hitben növekedett ember lelkébe, akkor ezek az egyezések nem is tűnnek gyermekesnek. Mindez nem érinti természetesen a keresztény tanítás lényegét. De itt jön azután az, hogy míg az egyezések könnyen utat találhattak népükhöz, a különbségek nagyon lassan, sokhelyt még máig sem hódították meg a magyarságot. A legnagyobb ellentmondás kétségkívül nem a dogmatikai részben volt, hanem abban, hogy egy új renddel, a mindenki számára dolgozó papsággal kellett megbarátkozni. Láthattuk a sámánok, táltosok alárendelt szerepét, s így megérthetjük, hogy ez volt a legidegenebb gondolat az új hitben. A nagycsaládban való megújuláshit, arontásban, s annak elhárításában való hitünk még máig is eleven alkotórésze népünk életének. Az természetesen nem változtat ezen a megállapításon, hogy a ráolvasásokban már nem a régi nevek szerepelnek, hanem a Megváltó vagy a szentek. Az sem jelenti a kereszténység lényegének átértését, hogy ma az ígérés sok helyen ima formájában jelenik meg, és így tovább. Nagyon jól tudják ezt papjaink is, hiszen állandóan küzdenek ellene. De nagyon nehéz megértetniük népünkkel, hogy mindehhez nekik közük van. A babona alól ugyanis kicsúszott a régi kötőanyag, az egységes hit, s így megmaradt népi természettudományként. Ez ellen pedig csak a természettudományos felvilágosítás eszközeivel lehet küzdeni.

Ezzel azonban a honfoglalás korából már a mai korba érkeztem; ez pedig nem célom, s nem is feladatom. A fentiekben azonban meg kellett mutassam, hogy hogyan értelmezte először népünk a kereszténységet. Kétségtelen az, hogy már előző hazájában is sokat hallhatott róla, amint tanúja lehetett a zsidózás és az izlám terjeszkedésének is, de komolyan csak Szent István korában kellett szembenézzen az új hittel.

Régi hitünk emberségéről s komoly szépségeiről már az eddigiek során is meggyőződhattunk; a művészet és a halál tárgyalása pedig még mélyebb rétegekig segít minket egykori világszemléletünk megértésében.

Bevezetés. Ebben a fejezetben egy nemrégén megjelent könyvem eredményeit ismertetem. A könyv címe: A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben. Részben szó szerint közlöm az egyes helyeket, részben rövidítve vagy kitoldva, a szerint, ahogyan a mondanivaló éppen megkívánja. Először is fel kell vetnem egy kérdést.

Ez a kérdés pedig így hangzik: vajjon volt-e művészete a honfoglaló magyaroknak? Vajjon a tarsolylemezek, kenyelek s zablák, szablyák, szablya- s sarúveretek, nyergek, íjak, tegezék és derékszíjak vagy drágamívű fülbevalók díszítéseinek van-e köze ahhoz a mély emberi élményhez, ami a műalkotáson keresztül egymástól távol álló egyéneket, s nemzedékeket sző bele az időtlenségbe? Vajjon nemcsak a múltját s múltjában magát mélyíteni és szépíteni akaró magyar ember vetíti-e bele ezekbe az egyszerű tárgyakba vágyát, s látja művészetnek azt, ami esetleg csak a hideg fényt és csillogást, a lelketlen pompát szolgálta?

Sok kiváló műveltségű magyar ember olyan módon hidalja át ezt a kérdést, hogy a honfoglalók művészetében a mai magyar népművészet közvetlen elődjét sejtí. Sokan olvashattak olyan munkákat, amelyek a mai népművészet mintakincsét honfoglaláskori örökségnek tartják. Nem kétséges, hogy a magyar paraszti rend sok olyan vonást őrzött meg mind testi, mind pedig lelki mivoltában, amelyek még a honfoglalást megelőző időkben íródta bele. Nagy kérdés azonban, hogy vajjon a mai paraszti műveltség alapján formálhatunk-e magunknak hiteles képet a honfoglalók műveltségéről és művészetéről? Vajjon tényleg honfoglaláskori eredetű-e a magyar népművészet mintakincse?

Györffy István a magyar cifraszúrról írott könyvében a múlt század elei szücsök mintakönyvei alapján megrajzolta a szücsminták fejlődését. Viski Károly pedig hasonló adatokkal az ú. n. magyar „pávaszem minta“ eredetkérdésével foglalkozik. A mintakincs aránylag rövid idő alatt a természetű rózsák és gyöngyvirágok stb. rajzaiból bámulatos átalakuláson ment keresztül. A természetadta és a ter-

mészet belső törvényei szerint fejlődött száraz, virágok és levelek rajzaiból más világ bontakozott ki. Ennek a világnak lüktetését, a minták egymáshoz való viszonyát és rajzát, a levelek lendülését és csoportosítását immár nem a növény törvényei szabták meg. Mindebből egy sajátos lelkialkat vetülete lett, emberivé alakult, állandóan ismétlődő belső mozgás kapcsolja egybe az egyszerűsített, majd egy új szépségeszmény jegyében ismét meggazdagított mintákat. Viski Károly a következő szavakkal fordul az ezeréves mintakincs romantikájában hívő magyar emberekhez: „...meglehet, hogy a „pávaszem“-hez hasonló magyar rózsa csak 100—150 évvel ezelőtt keletkezett. Ha esetleg ilyen fiatal is e motívum, megközelíthetetlen eredetisége és kétségtelen szépsége jelent akkora értéket a magyar alkotó géniusz számára, mint amekkora érték volna 1400 éven át változatlan formákat konzerváló ereje — ha ilyen erőt módunkban volna kimutatni.“ A Györffy és Viski által leírt folyamatot magam is megfigyelhettem a Kalocsa-környéki közismert népi hímezéseken. A vásznat itt kezdetben a városi mesteremberekhez vitték, akik naturalisztikus rózsa, s más mintákat nyomtak az ingek, kötények, mellrevalók stb.-re. A minták egyik állandóan visszatérő kedvenc mintája a biedermeier levelet vivő galambja volt, mintahogyan az egész mintakincs e kornak késő visszhangja. Később az asszonyok maguk kezdték szabadkézzel utánózni a városi nyomódúcok mintáit, s így mintegy fél évszázad alatt szerves és gyönyörűen szerkesztett, az eredeti mintakincs természetközelségére már sem részleteiben, sem építményében nem emlékeztető, szemet-lelket gyönyörködtető népi művészet keletkezett.

Györffy felfedezése annakidején nagy csalódást keltett, mert főként Huszka József romantikus mintaelemzései nyomán a magyar közvéleményben meggyökerezett a szűrminták honfoglaláskori, sőt honfoglalás előtti örökségének tudata. Ez a csalódás tulajdonképpen nem indokolt, mert az újkori magyar népművészet a magyar nép lelki magatartásának egy olyan oldalára vet fényt, amelyik sokkal nagyobb érték a mereven megtartó erőknél. Bartók Béla s nyomában mások megfigyeléséből hasonló népi magatartás képe bontakozik ki. Bartók megfigyelte, hogy a városról a nép közé lekerülő dallamok, amelyeknek szerkezete s vonala idegen a magyar nép zenei gondolkozásától, a falun

csakhamar olyan szerkezetűvé és zenei hangsúlyúvá formálódniak át, amely ősi öröke a magyar parasztságnak, s amelynek gyökerei még a népvándorlás korába nyúlnak vissza. Hasonló megfigyeléseket tett Kodály Zoltán a történeti zenei stílusok magyar vetületeinek vizsgálatakor. Bartók egyik felolvasásában ezt a formálóerőt az állandóan működő élettani erők mintájára vázolta fel. Pontosan ezt a magatartást — méghozzá ugyancsak a honfoglaláskorira visszaűtő formájában — figyelhettük meg a szűrhimzés és a kalocsai himzések esetében is. A történeti kutatás módszereivel tisztában nem lévő Huszka tehát csupán ott tévedett, hogy a mintakincsben folyamatos örökséget látott az újra meg újra teremtető népi erők helyett.

A magyar művészet kutatóinak legtöbbje a honfoglalás-kori művészet értékelése előtt rendszerint — néha csak a sorok között — azzal tér ki, hogy a kérdésnek a keresztény magyarság művészetében úgy sincsen semmiféle jelentősége, mert a magyar művészet alapjait együtt rakták le Szent István egyházépítkezéseinek alapköveivel. Csak ettől az időponttól lehet magyar művészetről beszélni, s ezt a magyar művészetet — eltekintve a kezdő idők néhány pogánykori-mintájú faragott követől — minden szál a nyugati művészet-hez köti. Mások meg, mint Pulszky Ferenc is, egyszerűen tagadják azt, hogy valaha is lett volna művészetünk. Korábbi műveltségünk, szerintük, nyom nélkül eltűnt. Ez a műveltség egyébként sem lehetett, egy örökké mozgásban levő lovasnomád népnél, európai értékű. Különösen ez utóbbi felfogás hódított a magyar művészetkutatók között. Ebből következőleg csak ott sejtenek korai Árpád-kori művészetünkben magyar mestert, ahol a mesterségbeli és formai kivitel kezdetleges, s az egykorú nyugati emlékek színvonala alatt marad. E felfogás szülőanyja a mai — az egykori lovaskultúrát csak gazdasági csökevényeiben őrző, az egykori virágzó szellemi élet megmerevedett mélypontján élő — lovasnomád életforma azonosítása a történeti lovasnépek s köztük a honfoglaló magyarság egykori életével.

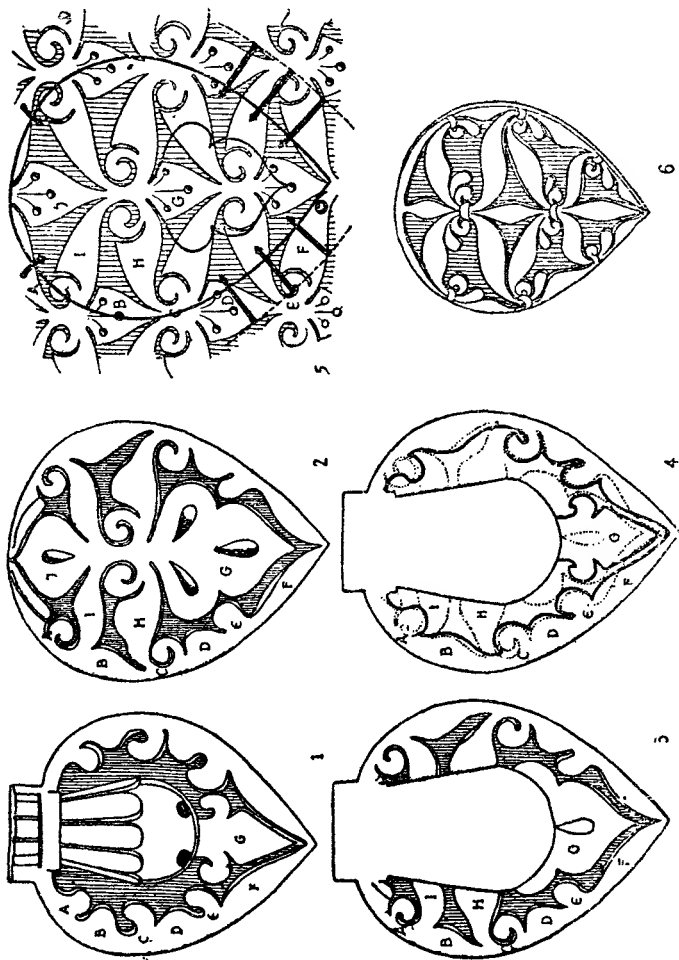
Ezt, a multunk emberségébe és a honfoglaló magyarság értékelésébe élesen belevágó, zavaró bizonytalankodást, részben külső, tisztán véletlenül múló körülmény is magyarázza. Erre azért kell kitérnem, mert világosan megmutatja, hogy a sokat hangoztatott szakadék nem a valóság képe, hanem úgy keletkezett, hogy ez a korszak a kutatók

érdeklődésének peremére került. Csak mellékkérdésként kezelték, s a komoly kutatás előterébe mindezideig nem juthatott. A helyzet még ma is az, hogy a régészeti anyag értékelői rendszerint megállottak Szent István koránál, illetőleg abban is csak azt kutatták, ami a honfoglaláskori műveltségünk tiszta folytatása volt, a magyar művészettörténet kutatói meg nem foglalkoztak behatóan pogánykori művészetünkkel, hanem tanulmányaik első kőépítkezéseinknél kezdődtek. Ilyenképpen régészeink úgy tartották, hogy honfoglaláskori műveltségünk teljesen kihalt, művészettörténetészeink pedig úgy találták, hogy a magyar művészet első hajtásai Szent István idejében kezdenek virágbaborulni. Aki pedig a két kutatási terület eredményeit összegezni akarta, az kézenfekvő módon jutott arra a végeredményre, — amit a politikai történetírás eredményei is alá látszottak támasztani, — hogy a két kor között átmenet nélküli törés van. Keményebb fogalmazásban ez annyit jelent, hogy a magyarság az európai kultúrát minden előzmény nélkül tanulta meg. A művészetkutatás terén még ma is ezt vallják. Közben azonban a magyartörténetírás mélyreható elemzésekkel mutatott rá mind az államszervezés, mind pedig a királyságesszményben továbbssarjadzó pogánykori erőkre. Ugyanígy a magyar népelet- és népzene-kutatás is hidat vert a két korszak közé, s a viselet és a tárgyak megszakítás nélküli életének kimutatása is kikezdte ezt a kényelmes álláspontot. A művészeti kérdés újjáértékelése eddig még nem történt meg, csupán egy-két éles ítéletű utalás mutatott rá a lehetőségekre. Így az eddigi művészet- és művelődéstörténeti munkákban a kereszténység felvétele előtti emléktanyag csupán szervesetlenül, mint a későbbi fejlődéshez nem tartozó előzmény szerepelt, jelenlétét szinte csak az időrend indokolta. Ehhez a külső körülményhez járult azután az a fentebb már említett tény, hogy tulajdonképpen nem tisztázódott ezideig, hogy vajjon tényleg művészetnek tekintendő-e a honfoglalók hagyatéka, vagy csupán játékos díszítőművészet az egész, minden mélyebb emberi tartalom nélkül.

Vágjunk tehát neki a vizsgálódásnak! A kérdés olyan komoly, hogy nem szeretnék általánosságokban beszélni. Inkább azt az utat választom, hogy egy-egy tárgyat alaposan megvizsgálók. Inkább keveset, de részletesen, hogy lássuk azokat az alapokat, amelyekeken a kérdés megoldásához közeledhetünk.

a) Az ötvösség. Emlékei közül csupán egyet vizsgálók most itt, s nem is a legdíszesebbet választom ki. A kolozsvári Zápolya-utcai honfoglaláskori magyar temetőben végzett ásatásomkor egy 3.8 cm magas levélalakú lószerszámveretet találtam. Aranyozott ezüsből volt a fedőlapja, hátsó lemezét pedig vörösrézről készítették. Készítéséhez tehát ugyanazokat az anyagokat használták, amelyekről Fettich Nándor megfigyelése nyomán tudjuk, hogy jellegzetes anyagai a magyar ötvösségnek, és a hún időkből származnak. A veret közepén kidomborodó gyümölcsmintában kis vascsörgő volt, s hogy hangját ne fojtsa be a veret, a gyümölcs gömbjében két kis lyukat hagytak. A veret díszes lapját öntéssel készítették, szegélyét a tarsolylemezek ismert palmettavirágainak leveleihez hasonló, lendületes minta keretezi. (51. kép.)

A keretminta egyike a magyar ötvösművészet legérdekesebb alkotásának. Egy végtelenül szövődő palmetta-mustrából alakította ki a mester, olyanképen, hogy a szűkséghez képest elhagyott helyre, hozzárajzolt, átalakított, s ezáltal új és szép keretet formált. Végtelen mintát láthatunk tarsolylemezeink némelyikén. A közölt rajz áttanulmányozása mindenki előtt világossá teheti, hogy milyen szabad képzelettel s találékonysággal alakított új mintát a mester a megszokott végtelen mintahálóból. A művészi alkotótevékenység egyik zsinórmértéke, hogy miként bánt az ember a kezébe került nyersanyaggal. Ha csupán lélek nélkül másolja, s csak a szerint változik a minta, hogy ügyesebb vagy ügyetlenebb mester utánozza-e az eredetit, akkor művészetről nem beszélhetünk. Ha azonban van képessége arra, hogy a kezeügyébe eső mintákat dús képzelettel szedje szét, rakja össze, változtassa, ahogy éppen a tárgy alakja megkívánja, akkor ez már magasrendű művészi képességre vall. Tökéletesen mindegy, hogy vajjon emberalakokról van-e szó, vagy pedig virágmintákról. Mármost ha megnézzük tarsolylemezeinket, szablya-vereteinket s általában díszített eszközeinket, azt láthatjuk, hogy az alapmintákat olyan gazdag képzelőerővel szövik újabb s újabb, szebbnél szebb változatokba, hogy szinte a mesefűzéshez, az ezeregyéjszaka mesekincséhez hasonló játékosságban gyönyörködhetünk. Szűrjük le ebből azt, hogy a magyar ötvösökben a művészi alkotás szabad lendületű s újabb és újabb világos képleteket teremtető ösztöne

51. kép.

A Koložsvár—Zápolya-utcai csörgő mintájának fejlődése: 1. A csörgő, 2. A kievi magyar sár szűgyelűverete, 3—4. A csörgő mintájának kialakulása, 5. A minta alapjául szolgáló végtelen mintabáló, 6. a bodrogszerdahelyi szűgyelűveret.

olyan gazdagságban figyelhető meg, amelyik méltán állítja őket a nagy keleti művészek mellé. (II., IV—V., XXIX—XXXI. tábla.)

Ezzel azonban még nem jutottunk közelebb e művészet igazi értelméhez. A Zápolya-utcai csörgős csüngőhöz hasonlót nemcsak Magyarországon találtak, hanem Oroszország és Szibéria területén is. Egyszerűbb formái, amelyek nagy levélalakú ezüstlapok, közepükön mélyedéssel, tőlünk egészen Koreáig mindenütt megtalálhatók a sírleletekben, s mindenütt leginkább lószerszámról valók. Nagyjából mind a honfoglalás korának megfelelő időben készültek. Ha azonban figyelmesen átvizsgáljuk a korábbi leleteket, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy nemcsak az aranyozott ezüst és a vörösréz együttes használata vezet minket a hún korba, hanem ezt a fajta lószerszámdíszítést is megtaláljuk ott. A húnkori lószerszám meg szinte egészében nem más, mint az előzőleg Déloroszországban élt s Magyarországra is elkerült szarmaták lószerszámjának folytatása. Nemcsak a díszítmények egyeznek, hanem, ami számunkra sokkal fontosabb, egyezik a lószerszám szerkezete is. A szarmata lószerszámon szinte pontos mását találjuk a Zápolya-utcai csüngőnek. Természetesen csak az alak egyezik, a kivitel és a díszítés annak a kornak ízlését képviseli. A szarmata lószerszám azonban nem más, mint szkita örökség. Így egy tárgyi formát s egy szerkezetet követve, eljutunk a szkita időkig, tehát a Krisztus előtti félezer év távolságáig. Ha most a szkita lószerszámok közt körülnézünk, akkor bámulatos gazdagsággal találjuk meg mindazokat a jellegzetességeket, amelyek a magyar lószerszámban is megvannak. A magyar lószerszámdíszek közt szereplő szarvasok, kutyák, sasok itt szinte hemzsegnék egy-egy kantáron vagy szügyelőn. A Zápolya-utcai díszveret is megvan, ámde érdekes átalakuláson ment át. Amint időben a magyaroktól a húnokon, szarmatákon keresztül követtük, lassan mindinkább átalakult díszítése és a szkitaéknál már mint madárszárnyat látjuk a lószerszámon. A honfoglaló magyaroknál növényi dísszel látták el ezt a formát s így valószínű, hogy a többi növényi-díszes magyar lószerszámveretek is állatalakokból fejlődtek ki az idők folyamán. (XXXIV. tábla.)

Ez eddig csupán szigorúan tárgyi és szerkezeti levezetés, amire bárki azt mondhatná, hogy érdekes ugyan,

de semmi mást nem bizonyít, minthogy nincsen újramezítés, hanem egyik dolog a másik folytatásaképen alakul a korok divatjának megfelelően. Aki ezt mondja, hivatkozhatnak arra is, amit e könyv bevezetőjében arról mondtam, hogy a Déloroszországban egymást váltó népek alatt szinte változatlan szerkezettel hatottak azok az erők, amelyeket e föld fekvése s termékenysége megszab, s amelyek a maguk képére formálják a rajta élőket.

Nem is ebben van a jelentősége annak, hogy a magyar lószerszám szerkezetét (amit közben kissé megváltoztatott az új nyereg és kengyel használata) s egyes mintáit le tudjuk vezetni a szkita időkig. Az igazi jelentősége a munkának ott van, hogy a szkitáknál még világosan fel tudjuk fedezni azt a világszemléletet, amelyik ezt a művészetet létrehozta. Néhány sorban felvázolom azt a mély és szép gondolatot, amely a szkiták viseletében, lószerszámában egyaránt kifejeződött

Mi lehet az értelme annak, hogy a szkita ember s ló díszítése tele van a puszták egész állatvilágával? A szkiták eredetmondája szerint egy nagy hős (kit a görögök Heraklessel azonosítottak) a pusztában bolyongva találkozott egy félig asszony s félig kígyó lényvel s kettejük nászából született a szkita nemzet. Velejében ez a monda sem más, mint az Emese álmában megismert ősi elképzelés egyik változata. Az a félig emberi nő, akivel az ősapa találkozott, nem földi lény volt, hanem minden élet szülőanyja, az ősi istenasszony. Ő adott életet nemcsak az embernek, hanem minden teremtetett lénynek, ő a világban lévő női elem, az anyaföld. Ennek az istenasszonynak képét meg is találjuk mind a lószerszámon, mind pedig az emberek s asszonyok ruházatán. E szerint a ruházat vagy a lószerszám arra való, hogy általa az életet és a termékenységet a védő istenanya oltalma alá helyezze a szkita ember. Olyanféle szerepe van, mint a samánruhának vagy a samándobnak, amely önmagában is kis zárt világmindenség. A szkita hitvilág sem volt azonban egyrétű. Sok helyt látjuk a vezetőszarvast. Aranyból készítk, mesterműként díszíti a szarvasnemzetség fedelmeinek paizsát. Lovuk fejére aranyból való szarvasálarcot húznak, hogy hátaslovuk olyan legyen, mintha szarvason ülnének. Rövidre bogozzák a ló farkát, hogy olyan legyen, mint a szarvasé. Üstökét csokorakkötik s az úgy lobog a szélben, mintha agancs lenne. Az állatalakok

meg nemcsak az istenanya tiszteletét fejezik ki, hanem egyúttal felruházzák azt, kire kerülnek, mindazokkal a tulajdonságokkal, gyorsasággal, bátorsággal, szívós küzdőképességgel s így tovább, amelyekkel az ábrázolt állatok jeleskednek. Ugyanolyan e szerint a szerepük, mint az állatokról adott neveknek (pl. Ak-kus fehér sólyom, Kara-aldu fekete menyét, Thonuz-aba vaddisznókan stb.).

A szkitáknál tehát a díszítés nemcsak iparművészeti ténykedés, nem a hideg fényt és pompát szolgálja, hanem belekapcsolja az embert a világmindenségbe, felfegyverzi őt s beleötvözi az ő életét is a többi teremtmények életébe. Mi más ez, mint a legmagasabbrendű művészet?

Kérdés azonban, hogy ez a mély és szép tartalom vajjon nem veszett-e ki másfélezer év alatt a művészetből? A magyarságnál vajjon már nem csupán a kézműves, vagy ötvös begyakorolt keze csinálja-e a formákat, minden szellemi tartalom nélkül? Kétségtelen, hogy ez a kérdés helyes lenne ha csupán egyetlen egy forma — a szárny — jelentkeznék szkita hagyatékként a honfoglalók emlékei között. Azonban nem így van, hanem szinte minden tárgy s minden szokás visszanyúlik a szkita őskorig. A lovas- és lószerszámos temetkezések multjáról a Halál c. fejezetben számolok be, egyelőre csak annyit mondok, hogy mindkettő a szkitáktól töretlenül követhető népünk megjelenéséig. Ez azért fontos, mert a temetkezésnél senki sem kételkedhetik abban, hogy az azonos módon való temetés, azonos másvilágszemléletből fakad. Ez pedig annyit jelent, hogy a világról való elképzelés egyik legjelentősebb része nálunk szkita örökség. Ezután éppen csak találomra sorolok fel néhány olyan kézzelfogható tárgyi örökséget, amelyek a lószerszámdíszhez s szerkezetéhez hasonlóképpen öröklődtek a szkita előidőktől a honfoglalás koráig.

A magyar szablya keresztvasa ugyanúgy kétágban hajlik lefelé, mint a szkiták kardjának keresztvasa. A szkitáknál a keresztvasat állatalakok borították, nálunk ezen a helyen palmettasor ül. A kard felfüggesztése a szkitáktól a magyarokig egyező módon történt. Lehetséges, hogy a kardfüggesztő fülnek is mélyebb értelme van, mintha csupán egyszerű szerkezeti elem lenne. Ugyanis a szkita állatdíszes függesztőfüleken lyukat fúrtak keresztül, s itt övezték fel a kardot, a későbbi korokban a fül csak formáját tartotta meg, a hátára szerelt kis kampó szolgált a függesztőszíjnak. Szer-

kezzetileg tehát már régen elvesztette értelmét. Mégis a szkita függesztokhöz kívülről teljesen hasonló kardfüggesztoket látunk, mind a gótoknál, mind a hunoknál, avaroknál vagy magyaroknál. A magyar íjat a hunokon keresztül örököltük a szkítáktól. Az avar íj más jellegű, bár azonos szerkezetű. A magyar nyereg kialakulásának kezdetei is a késői szkita időkbe nyúlnak vissza, valószínűleg azonban nem Déloroszország volt kialakulásának színhelye, hanem Nyugatsibéria. Övön hordott füles csészéink használatáról már Herodostól hallunk. A honfoglalók zabláinak egy része, különösképpen a hencidai és a koroncói sír zablája szinte mása 1500 évvel korábbi, csontból készült előzményeinek. E formát a minuszinszki medence népeitől vette át a magyarság. Sok más szál is fűzi eleinket a minuszinszki medencéhez. Bizonyára mi sem voltunk kivételek az alól a törvény alól, melynek hatását a steppén láttuk: a délorosz területek nagyjából helyi emberanyagát újabb és újabb keleti hullámok frissítik fel, hoznak kultúrájukba ismét és ismét híven őrzött szkíta elemeket. Meg kell még említenem, hogy az avarokban egy sereg olyan állatalakkal találkozunk, amelyek közvetlenül kapcsolódtak szkíta előzményeinkhez. Ilyen pl. az állatküzdelmi jelenetet nem is számítva, a halat tépő sas képe. A magyar ruházatban is élénk emlékképek őrzik az egykori szkíta viseletet. Vázlatos sorzatban mutatom be azoknak a magyar nyakdíszeknek előzményeit, amelyek a korai magyarországi magyar leletekben éppen úgy fellelhetők, mint XI. századi sírjainkban. A szkíta nyakdíszben és pártadíszekben keresendő előzményük. Megszakítatlan sorozatban csak a húnkorszaktól követhetjük. A šipovoi hun kurgánban még drágaköves berakások díszítik, a marosszentannai gót temetőben csupán egyszerű téglalapok sorából áll, ezeket azonban nem az ingnyakra varrották, hanem felfűzték. A magyar ingnyakdíszeket már felvarrották, de még világosan megmutatkozik, hogy viselésük húnkori, sőt szarmatakori divat hatása alatt alakult ki. A várfalvai 25. sírban eltemetett asszony díszes nyakú, merev gallérú inge olyanféle szabású lehetett, mint a mai orosz ingek. Elöl csukott volt s balváll felett gombolódott. A Szeged-bojárhalmi fejedelemszony díszes pártája s inge legszebb példája ennek az örökségnek. A šipovoi sírban levő rombuszalakú, felvarrott ruhadíszek párjait nemcsak a marosszentannai gót sírok-

ban találjuk meg, hanem mindennapos leletel ezek honfoglaláskori magyar női sírjainknak is (16. kép).

Mindebből világos, hogy nemcsak egy-két veretforma öröklődött, hanem a hún viselet megjelenésének egésze újul fel a későbbi magyar viseletben. A húnkorban is megvolt a ruhának felvarrott kis lemezekkel való díszítése. Sok egyéb dologgal együtt ez is szkíta örökség. Az ember megjelenését megszabó díszes öltözet így öröklődött hosszú időn keresztül egészen a honfoglaló magyarokig. Azt hiszem, nem csekély része van ennek a viseletbeli azonos-ságnak abban, hogy a bizánci történetírók s nyilván a bizánci köztudat hol szkítáknak, hol meg húnoknak nevez minket.

Láthatjuk tehát, hogy nem arról van szó, hogy a lószerszámdíszítés egyik formája véletlenül fennmaradt egészen a magyar időkig, hanem arról, hogy a viselet egésze s a még fontosabb temetkezési szokások is, egy tömbben öröklődnek. Újabb és újabb keleti néphullámok óvják meg ezt a műveltséget az elkorcsosodástól, mert mindig üde frissességben hozzák magukkal az ősi örökséget.

Ámde, ha ez így van, akkor a Zápolya-utcai veret s vele együtt a párták, pártaövek, szablyák, zablák, szügyelők és farhámok díszítése sem csupán egyszerű dísz, hanem szertartásos jelentőségű eszköz. Ezért viselheti csak az, aki már belépett az embersorba, ezért nem kapja meg a lóáldozatot az, aki még nem számít embernek, hanem csupán gyermek.

Ötvösművességünk tehát nemcsak a felület díszítésének dús képzelőerejével válott művészetté, hanem azáltal, hogy világrendező- és értelmező erőt fejezett ki. Ötvösalkotásaink legnagyobb része a később Boldogasszonnyá lett istenanya tiszteletéről tanúskodik.

Nem a csillogó dísz és a lelketlen pompát szolgálta az ötvösség, hanem szolgálata szerves része volt az akkori életfelfogásnak. Ez teszi igazán művészetté ezeket az emlékeket. A mai ember számára nehezen érthető meg ez a gondolkodás, hiszen mélv szakadék választja el ezt a felfogást attól, amit mi általánosságban művészetnek nevezünk. Ez a különbség az egyén és a közösség örök különbsége.

Az utolsó 800 esztendő európai művészetében az ember a világgal egyénként áll szemben. Éppen az egyéni szem-

lélet az, ami mind formái, mind pedig tartalmi szempontból értékesé tesz egy művet. Nem csupán s nem csősróban a kép felületét formáló egyéni erőről van itt szó, hanem a közös nagy mondanivaló új és új oldalról való megláttatásának egyéni erejéről, örömről vagy szomorúságáról. Ez a fajta egyéniség hiányzik a honfoglaló magyarok művészetéből. Itt csupán a felület megformálását irányító egyívású erők juthatnak szóhoz, a nagy közös látomásnak, a világszemlélet szertartásának, tartalma azonban a változott forma alatt sem változik. Ennek a világszemléletnek művészi ábrázolásában nincs helye és lehetősége az egyéni árnyalásnak. Az összeütközések végzete is csak a tárgyak egymásmelléhelyezésének viszonyában juthat kifejezésre. Az egyénítő európai művészettel szemben tehát a pusztai művészet közösségi jellegű. Azok, akiknek szól, pontosan egyformán s egyenlő mértékben értik tartalmát s nem magában a tartalomban, hanem csak a változatlan tartalom új megformálásában lelnek új örömöket. Ez a közösségi művészet azonban éppen úgy, sőt talán még nagyobb erővel fűzi egybe a nemzedéket s teszi egységessé műveltségüket, mint a nyugati szemlélet. A gondolat benne időtlenül élő valóság, s a művész feladata éppen ennek az időtlen rendnek a mindennapok életébe való beépítése. Az ősgondolat láthatóvá tehát csak a mindennapok tárgyain válik. A világdramának ez az átélése sokban rokon az európai egyházművészet célkitűzéseivel.

Láthatjuk, hogy a rend és világosság, amely a családtól kezdve az államvezetésig átszötte népünket, s még az égi hatalmakat is a maga rendje szerint formálta, a művészetben is megvan, sőt ez ad értelmet a művészi tevékenységnek. Gondoljuk csak el, mennyire képtelenség lett volna ebben a légkörben egy tájképet festeni, pusztán azért, mert szép színek lebegnek a párás levegőben. Ebben a művészetben szó sem lehetett szabad színhasználatról, hiszen a színeknek is éppen úgy helye volt a nagycsaládszerű világmindenségben, mint a különböző fémeknek, csillagoknak, ősöknek s élő embereknek.

Népünk megmutatta művészetében, hogy megvan benne az a hihetetlenül dús képzelet, amellyel át- és átformálja a beléhullott idegen anyagokat. Ez az alkotó-ösztön régi, de örökké friss erővel sarjadzó tulajdonunk, amely a közösség egyéneiben egyirányban működik, tehát

tényleg valami élettani erő természetével bír. Ez az erő volt képes arra, hogy évezredekön keresztül megőrizze népdalaink belső rendjét. Nem motívumokat őrzött, hanem a szerkezetet, másszóval nem értelmetlen szavakat, hanem azokat a gondolathidakat, azt a szemléleti módot, amelyek kényszerítő erővel új értelmet adnak a vonzaskörükbe eső szavaknak, gondolatoknak, mintáknak s így tovább.

Nem foglalkozom itt a magyar népdallal, mert a kitűnő munkák sora áll az olvasó rendelkezésére. Mégsem hagyhattam említés nélkül, egyrészt azért, mert a honfoglaláskor is nagyjában azokat az énekeket daloltuk, amelyekre még ma is emlékezik a falusi emberek s asszonyok öregebbje, másrészt mert jellegzetes erővel rajzolódik ki benne ugyanaz az erő, amelyet az ötvösködésben is megfigyeltünk: a közösségi művészet. A közösségi művészet nem jelenti a dolgok elszürkítését, hanem csak megteremt bizonyos formulákat, s egyéni érzéseit mindenki ezeken keresztül ezzel azonosítva, tudatosítja magában. Erről bővebben nemrégén a Termés 1943. évfolyamában közölt népi szerelmes levelekhez írott előszóban írtam. Azt ott kifejtett gondolat veleje az, amit fent summázottan összefoglaltam.

b) Az *ábrázolóművészet*. Jóideig azt hitték, hogy a honfoglaló magyarságnak csak „díszítőművészete” volt, s az emberalakos ábrázolásokat, amit általában az „igazi művészetnek” tartanak, csak a nyugati művészet hatása alatt ismerte meg. A behívott nyugati művészek munkái díszítették a templomokat, s ezek bárgyu utánzásával kezdődött meg a magyar művészet. Ez azonban nem így van. Tavaly jelent meg erről a kérdésről idézett könyvem. Azóta egy-két olyan népi adatra bukkantam (pl. a Molnár Anna balladájának új magyarázata), amelyet belefűztem a régi szövegbe. Könyvemben ennek a fejezetnek címe A honfoglaló magyarok ábrázolóművészete volt. Elején felvettem a kérdést: vajjon lehet-e néhány honfoglaláskori leleten levő állatábrázolás s egy, nem is magyar földön, hanem messze, az oroszországi Redikorban előkerült, meglehetősen ügyetlen emberábrázolás alapján a magyarság ábrázolóművészetéről beszélni? Bizonyára nem lehet. Még azok az újabb eredmények sem jogosíta-

nának fel ilyen címre, amelyekből kiderült, hogy egy-két Árpád-kori egyházi edényünk együgyű, vonalas rajzában a Perm vidéken talált rajzok kézjegye őrződik. Az oroszországi népvándorláskori ezüstitálakat sokáig kizárólag a perzsa művészetből származtatták. Ezek néhányáról legutóbb megállapíthattam, hogy minden bizonnyal magyar mesterek művei. Ezek ábrázolásában határozott művészi egyéniség van, tiszta formálásuk és értelmes rajzuk mögött sok évszázados hagyomány húzódik meg. A rajtuk levő solymász-ábrázolást nyomon követhetem Árpád-kori művészetünk szórványos emlékei között egy-egy padló-tégla domborművén s egy magyar készítményű selyem-szővet mintáján. Talán ez volt az első határozott szál, amely a pogány magyar korból a keresztény magyar művészet felé vezetett. Mindez azonban egyelőre sovány anyag, s még csak az első lépések történtek meg a kérdések tisztázására. Ebben a rövid fejezetben nem is ennek a kérdésnek további bővítésével kívánok anyagot szolgáltatni a magyar művészetkutatásnak, hanem olyan előzmények felvázolását kísérem meg, amelyek késői leszármazottjai kereszténykori magyar művészetünk jellegzetes zamatát adják. Kezdjük a kisbényi pillérfővel! Magyar jellegzetességeit igen jól látják művészetkutatóink, faragását is magyar mesternek tulajdonítják, korát pedig a XIII. század elejére határozzák meg. Vadászati jelenetet faragtak a pillérfőre, s az ábrázolás középpontjában két vadász áll. Mindkettő viselkedésében, megjelenésében s arcában egyaránt magyar. Lóról szállva vadásznak, s egyik felszerszámozott ló kissé odébb látható. A baloldali vadász íjaz, a jobboldali nyakörves vadászpárduc (nöstényoroszlán?) pórázát tartja balkezeiben, jobbával meg magasra emeli kardját. Az üzőtt vadak közt a leírások medvét, szarvast, nyulat és vadkant emlegetnek. A megriasztott állatok közé egy emberfejet s egy állatfejet faragott a szobrász. Művészetkutatóink a jelenetben a középkori egyházi jelképiség kifejezését látják: a vadászat az állati testbe öltözött gonosz indulatok üldözését és megsemmisítését eleveníti meg. Magyarországi románkori templomainkban néhány, tárgykörben rokon, oszlopfőfaragás található, ezek némelyike közvetlen nyugati mintát sejtet. Tárgyalásukra most a kisbényi pillérfőnek a jelenetnek ugyanis, amelyet a kisbényi pillérfőn magunk előtt látunk, csupán egyházi tartalmában van kö-

zössége a nyugati vadászjelenetekhez, kompozíciója azonban más területekről származott. A kisbényi oszlopfő vadászjelenete mindenestől honfoglaláskori örökség.

Az eddig felszínre került anyagból legközelebb párhuzamként a csernigovi ivókürt vadászjelenetét mutatom be. Csernigovban egy norman fejedelem sírjában két ivókürtöt találtak: az egyik szájveretét a tarsolylemezek módjára fűzött végtelen mustrás palmettaminta díszítette, a másikon volt a bemutatott jelenet. Mindkettő egy műhely, sőt valószínűleg egy kéz munkája. Fettich Nándor nemrég megállapította, hogy a bezdédi tarsolylemez műhelyében készültek. Kétséggkívül megérezhető rajtuk a norman művészet befolyása is, de nem olyan mértékben, hogy a darabokat norman készítménynek tarthatnók. Világosan kiderül ez, ha egybevetjük a norman művészetnek ugyanezt a témát feldolgozó faragványával. Ott felbomlik az egyes egyedek külön testisége, s minden beleolvad a felület szilagfonatszerű rajzába. A téma pedig valószínűleg éppen a délorosz földről került az északi művészetbe, más művészi ösztönzésekkel egyidőben. Ha mindehhez még hozzávesszük a Kiev környékén talált magyar leleteket s a többi közt éppen norman-magyar formák egybeolvadását mutató kievi kardot, akkor megállapíthatjuk, hogy a két csernigovi ivókürt a kievi magyar ötvösök kezéből került ki, s tarsolylemezeink egyrészével egy műhelyben készült.

Sokan és sokat foglalkoztak a csernigovi ivókürt vadászati jelenetével, s szinte érthetetlen, hogy az ornamentika és az állatalakok beható tanulmányozása mellett nem szenteltek több figyelmet a két vadásznak. A jobboldali vadász teste térdtől lefelé hiányzik, azonban az orosz közlemény régi rajzán még ez a részlet is jól megfigyelhető. Mozdulata ugyanolyan volt, mint a másik vadászé. A vadászok kezében levő íj pontos mása a honfoglaló magyarok visszacsapó íjának, merev, csontból lévő részeit világosan megkülönböztethetjük a rugós karoktól. Az ideget mindkét végén ráhurkolva ábrázolta a mester. Nemcsak az íj, hanem a nyílvesszők is az egykorú honfoglaló magyar nyílfajtákat példázzák. A tollas végű nyilak közt megvan a lapos, rombuszalakú nyílvessző s a vadászatra való kétágú nyílhegy is. A jobboldali alakon levő tegez pontos mása a honfoglalók tegezőének. A jobboldali vadász haja vastag kettős fonatban lóg le halántékán, feje azonban nincsen borotválva. A baloldali vadász

hosszú, nyakigérő fésült haját visel, s tegeze nincsen. Íját jobbkezében (!) tartja, s az egyik (láthatólag kilőtt!) nyílvessző, a helyett, hogy az állatok felé repülne, a vadász felé tart, egy másik nyílvessző keresztbefekszik, a harmadik meg kettétörött. Vegyük ehhez még hozzá a vadász rémült mozdulatát, s akkor aligha hisszük, hogy a szörnyetegek elleni vadászat egy mindennapos vadászat egyszerű ábrázolása! A magyar csodaszarvast sem fogja a nyíl. Állatalakban gyakran ősök, samánok rejtőznek. Régi szamojéd monda szerint a samánokat sem fogta a nyíl, kés vagy fejsze. A testükbe hatoló nyilakat kitepték és lenyilazták vele ellenfelüket. A csernigovi egyik nyíl is visszafele tart. Két dologra hívom itt fel a figyelmet. A pogányság ellen küzdő kereszténység készen találta ebben a felfogásban az állatalakba öltözött bűnt (táltos, varázsló), másrészt meg a Szent László-legenda következőkben adott leírásakor emlékezzünk arra, hogy a kunt sem fogja Szent László lándzsája, de Szent László sem sebesült meg a kun nyilaktól. Az ivókürt állatvilágában csupán a két kutya többé-kevésbé természetű, az egymásba harapó párducokat, a griffeket és madarakat (köztük a magyar románkori harci jelenetes oszlopfőin annyira gyakori kiterjesztett szárnyú sas!) a tarsolylemezeknek és a norman stílusnak sajátos keverésével rajzolta a mester, a hátteret ugyanúgy poncolta, mint a bezdédi tarsolylemezen.

A fenti rövid jellemzés még érthetlenebbé teszi számunkra azt, hogy a magyar kutatás eddig nem foglalkozott a két vadász alakjával. Hiszen a mondottak után nyilvánvaló, hogy a két vadász egyike a honfoglaló magyaroknak egyetlen egykorú és láthatólag hiteles ábrázolása, s mint ilyen, igen értékes emléke a magyarságnak. (XXXV—XXXVI. tábla.)

A csernigovi vadászjelenet gyökerei a szkítáig nyúlnak le. A két kor közti hatalmas időben másutt is megtaláljuk e jelenet változatait. A Káma-vidéki avarkori leletekben is találkozzunk a lóról szállott, íjas vadással, amint szarvasra vadászik. A lovas vadász kitűnő képét megtaláljuk a klárafalvi avar síjvégén is, itt külön érdekessége az ábrázolásnak, hogy a két üldözött vad éppen úgy egymásfelé fordul, szinte címerszerűen, mint a csernigovi ivókürtön. Meggyőződésem, hogy mindkét darabnál a szövés-fonás művészetből vett minták hozták létre ezt az összefonódó rajzot. Az altai sziklarajzok vadászjelenetei s a más légkörben fogant perzsa vadász-

ábrázolások szinte töretlen sorban vezetnek bennünket a Kr. születése körüli nyugatsibériai művészetbe. A vadászat meg-
rázó erejű képével találkozunk a szibériai aranylemezeken. Vágtató lovasok vadkanra vadásznak, s a jelenetben ráis-
merhetünk Herodotosnak a szibériai vadászszokásokról való
leírására. A csalétekként a fához kötött ló talán előzménye
a kisbényi oszlopfő legelésző lovának. Természetesen nem
csak a steppe területén találjuk meg ezeket a vadászatábrá-
zolásokat, hanem eljutnak messze Délre is, sejtetőleg az
iráni művészetben keresztül. A déli ábrázolásokban is mindig
két főalakot emelnek ki, s ebből nyilvánvaló, hogy a két va-
dász ábrázolása igen ősi hagyományon alapul.

A csernigovi ivókürtöt és a kisbényi pillérfőt tehát köz-
vetlen leszármazás erős száalai fűzik össze. A multba vezető
szálak még részletek megvilágítására (pl. a legelésző ló) is
módot adhatnak. A két alkotás ugyanazt a jelenetet ugyan-
abban a művészi szellemben ábrázolja. Az üzőtt vadak cser-
nigovi rémalakjai szinte kínálják a keresztény értelmezés
számára az erény és bűn harcát. Hogy mi lehetett a jelenet
eredeti tartalma, azt csak sejtethjük. Nem kétséges, hogy az
évezredes vadászjelenet két főhőseivel nem valami önma-
gáért való kép, hanem mítikus háttere van. Figyelembe
kell venni, hogy a két vadász hajviseletének s egyéb meg-
különböztető jelének nyilván az az értelme, hogy népi kü-
lönbséget ábrázoljon. Érdekes, hogy Gerevich Tibor az esz-
tergomi oszlopfőn viaskodó két harcosnál is a hajviselet kü-
lönbségét figyelte meg. Gerevich azt írja erről, hogy a mű-
vész a jó alakját azzal is kiemeli, hogy haját finom fürtökbe
kunkorítja, a rossz pedig zilált haját visel. Magam részéről
az esztergomi oszlopfő keresztény értelmezése alatt ugyan-
csak régi, pogánykori képet látok. Térjünk vissza a cserni-
govi vadászokhoz. Az ivókürt fejedelmi személy számára ké-
szült, olyan műhelyben, amely elsősorban a fejedelmi igé-
nyeket szolgálta ki. Előzményei is valamennyien az előkelő,
uralkodó réteg hagyatékában tűnnek fel. Mindezek alapján
azt hiszem, nem járok messze az igazságtól, ha a csernigovi
ivókürt s következőleg a kisbényi pillérfő ábrázolásának
eredeti tartalmában a két vadásztestvérről szóló eredetmon-
dánk egyik jelenetét látom. Bizonyára a Hunor és Magyar-
monda eredetileg nemcsak a ránk maradt jelenetet tartal-
mazta, hanem a kalandok sorát. Ezek valamelyikét ábrá-
zolja a mágikus vadászat. Az, hogy ez a vadászat eredeti po-

gány értelmében is vallási jelkép volt, csak megkönnyítette a keresztény értelmezést.

A keresztény értelmezésre érdekes példaként egy nyugatra került jelenet szolgálhat. Egy regensburgi vállkővön a lovas, borotváltfejű magyarokat a Sámson-mondával keverik össze. Nagyon is lehetséges azonban, hogy a kishéni pillérfő egyúttal az egykorú vadászatot is elének állítja. Mintahogyan azt kell látnunk, hogy a csernigovi jelenet ábrázolása-kor is egykorú részletekkel jellemezték a vadászok ruháját, sőt a két különböző nép ösét hajviseletükkel is megkülönböztették, ugyanúgy valószínű, hogy a kishéni vadászok öltözete, hajviselete s bajusza az akkori magyar embert állítja elének. A vadászat módja is lehet egykorú. Középázsiai nomádokról halljuk, hogy a gyorslábú vadat, lóról szállva közelítik meg, s ejtik el íjaikkal, vagy újabban kovás puskájukkal.

Természetesen a kishéni pillérfőnek a csernigovi ábrázolással való egybevetése nem jelentheti azt, hogy az utóbbit az előzőről másolták. Hiszen a csernigovi ivókürtök a kishéni pillérfő faragásakor már évszázadok óta a földben pihentek. Azt jelenti ellenben, hogy a rajta ábrázolt vadászati jelenet közismert volt a magyarságnál, s az alapjául szolgáló eredetmondát szívósan tartotta sokszázados hagyománya. Nem lehet véletlen az, hogy a csernigovi ivókürt felső szegélyén szövés-fonás mintákat ismerhetünk meg, s a jelenet egyéb részeiben is mint képformáló mintát ott sejt-hetjük a fonalművészetet. Ezt a mondai vadászatot nyilván nemcsak fémben, sőt nem elsősorban fémben ábrázolták, hanem a szőnyegszövés mintakincse közé tartozott. A két mondai ős csodálatos vadászata tehát először nyilván mint szőnyeg került a templomok falára, majd később kőbe faragták, s így maradt ránk napjainkig. A Képes Krónika rokontárgyú vadászata azt sejteti, hogy a szőnyeg és a faragás között megvolt a természetes átmenet is. Ennek emlékei azonban együtt pusztultak el románkori templomainkkal.

Nem a kishéni pillérfő ábrázolása az egyetlen eset arra, hogy a fémtárgyak és a kőfaragás között hiányoznak az eredetileg mindkettő alapjául szolgáló szövött-fonott művészet és a festészet emlékei. Elegendő talán itt a dunántúli palmettás faragott kőveink esetét megemlíteni. Ez volt eddig ugyanis az egyetlen biztos pont, ahol honfoglaláskori művészetünk Árpád-kori életéről valamit megtudhattunk. Ebben a megvilágításban nem tartom véletlennek, hogy románkori

templomaink kapuinak ívmezőjében a keresztet, vagy az Isten Bárányát két oldalról két sárkány veszi közre, ugyanaz a jelenet ismétlődik tehát, amelyet a bezdédi tarsolylemezen láthatunk. Bogyai Tamásnak alighanem igaza van, amikor, más kiindulási alapokról következőtve, Isten Báránya ábrázolásunk sajátos magyar színezetére mutat rá.

A csernigovi ivókürt és a kishényi oszlopfő összefüggéseinek tárgyalása után néhány Árpád-kori víz- és boröntőedényként alkalmazott bronz lovasszobrot vizsgáltam meg s kimutattam, hogy azokon elevenen él még az a gondolat, amelyet a honfoglaláskori magyar lószerszámban láthattunk. Ezt a részt itt kihagyom, mert nagyon részletezné a dolgokat. Közlöm azonban azokat a megállapításaimat, amelyekkel sikerült kimutatnom, hogy a Szent László-legenda falfestményeiben honfoglaláskorra visszanyúló művészetünk becses emlékeit őrizzük. Eddig úgy tartották, hogy a Székelyföldön, az egykori szepesi lándzsások földjén és Nyugatdunántúlon fennmaradt falfestmények úgy keletkeztek, hogy egy nagy olasz festő Nagyváradon megfestette a képeket, falusi festőink meg ezt utánozták.

Szemelvényként a Szent László-legenda két jelenetének néhány párhuzamát mutatom be. Előre is megjegyzem, hogy a legenda képsorának első jelenetétől eltekintve, valamennyi további jelenet honfoglaláskori örökségünk, s így az alább közölt két részletnek igazi tartalmát is csak az egész képsor szerves összefüggésében való tárgyalása fogja megadni. Erre most nem térek ki s nem érintem azokat a kétségtelen átformáló hatásokat sem, amelyeket a honfoglalás és a falfestmények készülése közt eltelt időben ezt az ősi gyökerű művészetünket nyugat felől érték.

Az a gondolat, hogy a Szent László-legenda falfestményei jellegzetes magyarságukkal a honfoglalás előtti művészetbe kapcsolódnak, nem új. A kitűnő megérzésű, éleslátású Nagy Géza fogalmazta meg először, 1913-ban, az Ermitage szibériai aranylemezeivel foglalkozván. Mivel azt a lemezt, amellyel kapcsolatban a Szent László-legendáról szóló megjegyzést teszi, magam is közlöm, alább szó szerint is adom erről való leírását és megállapítását. „Az orosz szerzők szerint valószínűleg ugyanezek a bajuszos, de szakálltalan barbárok vannak ábrázolva egy másik, nagyszerű műemlékpáron, amely a cári Ermitage szibériai leleteinek legértékesebb sorozatához tartozik, magyar szempontból pedig minden ed-

dig említett emléknél fontosabb. Az említett műemléken két, lováról szállt, lovas van ábrázolva. Az egyik földre feküdt és fejét ülő, magas fejdíszű női alak ölében nyugtatta. A nő szomorúfűz fajtához tartozó fa alatt ül. Ennek a fának egyik ágára a lovas felakasztotta tegezét. Az ülő szolga kantárszáruknál fogva tartja a két lovat. A lovak alacsonyok s nagyfejűek. Farkszőrük be van fonva, sörényük lenyírva. A lovak nyerge nádból, vagy egymáshoz kötött hajlított vesszőből készült. A nyeregből szíjak lógnak le, valószínűleg a kisebb elejtett vadak odaerősítése céljából... Tárgya nagyon jól ismeretes nálunk középkori templomaink falfestményei után. A Szent László-legenda végső jelenetét ábrázolja, melyről hallgatnak az írott emlékek, de megvan falfestményeken az ország egyik határszélétől a másikig, midőn t. i. Szent László a kunnal való viaskodás után, lovát fához kötve, fejét a megmentett leány ölébe hajtva, megpihen... Ebből aztán egy más dolog is következik, az t. i., hogy a Szent László-legendákba pogány korból eredő mondai elemek is keveredtek." (XXXVII. tábla.)

Nagy Géának ez a pompás meglátása természetlen maradt művészettörténeti irodalmunkban. Legutóbb Fetti Nándor újította fel Nagy Géza megállapítását, a nélkül, hogy lényegében újat hozott volna, csupán egy részlettel bővíti a két kép közti párhuzamot. Észrevette ugyanis, hogy a lány mindkét ábrázoláson „keleties kedveskedéssel a vitéz haját tisztogatja“.

Én éppen ezt a „keleties kedveskedést“ szeretném megmagyarázni. Ennek a megfigyelésnek alapján ismertem fel ugyanis azt, hogy a Szent László-legenda egyik töredékét még manapság is éneklik országszerte abban a balladában, amelyiknek legismertebb változata a Molnár Anna. A ballada első fele, a leányrablás szinte pontosan példázza a Szent László-legendát s egyúttal a leányrablásról szóló törvényeinket s szokásainkat. Arról van benne szó, hogy egy bizonyos Ajgó Márton nevű katona elszökteti hites urától s csecszopó gyermekétől Molnár Annát. Maga mögé ülteti lovára (akárcsak a kun a magyar lányt), s úgy vágat vele. Elérkeznek egy erdőbe, ahol egy fa alatt megpihennek (a bántornyai falfestményen az üldözés közben a kun pihen a lány ölében!). Ajgó Márton a lány ölébe hajtja fejét, s megkéri, hogy „nézz egy kicsit a fejembe“, majd elalszik. Végül is Molnár Anna csellel levágja elrablója fejét. Több változat-

ban a fán, amely alatt pihennek, hét vagy kilenc akasztott lány lóg, s Molnár Anna ettől való féltében vágja le szerelmese fejét. Nézzük a kibédi (Udvarhely megyei) szöveg min-
ket érdeklő szakaszait:

1. *Gyere velem Molnár Anna
Rengetegbe hosszú útra,
Rengetegbe hosszú útra.*
2. *Nem mehetek, Jajgó Márton,
Vagyon nekem hites társam,
Karon ülő kicsi fiam.*
3. *Addig hittla, csalogatta,
Lóra kapta, s elrabolta,
Lóra kapta s elrabolta.*
4. *Elindultak hosszú útra,
Rengetegbe, nagy havasba,
Rengetegbe, nagy havasba.*
5. *Elértek egy burkus fához,
Leültek az árnyékába,
Leültek az árnyékába*
6. *Molnár Anna, édes kincsem,
Nézz egy kicsit a fejembe,
Nézz egy kicsit a fejembe.*
7. *Addig nézett a fejébe,
Míg elaludt az ölébe,
Míg elaludt az ölébe.*
8. *Úgy feldobta éles kardját,
S levágta a gyenge nyakát,
S levágta a gyenge nyakát.*
9. *Úgy kell neked, Jajgó Márton,
Mért csaltál ki a házamból,
Mért csaltál ki a házamból.*

A ballada változatai még többet elárulnak, Ung megyében például megtudjuk, hogy mit jelent a „fejbe nézés“:

*Gyere velem arra helre,
Keress egyet a fejembe,
Talált egyet a fejibe,
Elszunnyadott az ölibe.*

A lengyelfalvi s szegedkörnyéki versekből megtudjuk azt is, hogy a csábító nem magyar légény, hanem török:

*„Török betyár elindula
egyik országból a másba...“*

Az, hogy nem kunról történik említés, semmit sem jelent, hiszen népünk mindig az új ellenségről énekel, így változott a kun tatárrá, a tatár törökké, a török muszkává stb. Az ungmegyei változat pedig nyíltan megmondja, hogy a „nézz egy kicsit a fejembe“ annyit jelent, hogy keress tetveket a fejemben.

Ezek szerint tehát a szöveg tökéletesen egyezik a Szent László-legenda alapjául szolgáló szöveggel, amelyik elvesztett, csak a képsor és krónikáink őrzik késői változatait. A képsorban azonban sokkal több részlet van, ami krónikáinkból már hiányzik. Így például Szent László fegyvere a bárd, a kuné a görbe szablya, de a képeken a magyar lány mégis karddal vágja el a kun lábát. Honnan veszi a kardot? Nyilván már a képek festésének korában is két történet olvadt itt össze, de a Szent Lászlóról szóló hagyomány még nem győzte le egészen a mese ősi magvát.

Népmesekutatásunk a Molnár Anna ballada legérdekesebb mondanivalóját az akasztott lányok jelenetében látja, s ez alapon megállapította, hogy a ballada nyugatról került hozzánk, s a Kékszakállú herceg történeteinek egyik változata. Azt is megállapították kutatóink, hogy a Székelyföldön és a közvetlen kapcsolódó oláh részeken van egy-két „hiányos szöveg“, amelyből hiányzik az akasztott lányok története. Meggyőződésem, hogy ezek a „hiányos szövegek“ őrizték meg eredeti formájukban a régi magyar történetet. Az összövegbe csak később került bele a hasonló történetet elmondó Kékszakáll históriájából az akasztott lányok jelenete. Különben ezzel egyidőben a Molnár Anna-történet is

megjelenik nyugaton a jellegzetes „fejbenezés“-sel együtt. Nem hatásról, hanem kölcsönhatásról van tehát szó. A ballada eredeti formája a Balkánon ismeretlen, s nyilván tölünk került a környező oláhsághoz, valószínűleg régi stílusú dallamainkkal egyfűst alatt.

Ezek szerint tehát a Molnár Anna-ballada egy régi pogány hősünk tetteinek sorozatából szakadhatott ki. Az egész történet elkallódhatott, az, amit Szent László-legenda néven ismerünk belőle, maga is töredék. Lehetségesnek tartom azt is, hogy az idegen legény megjelenése a régi exogám lányrablás emléke, s így a történet eredeti magva tulajdonképpen a nemzetségi vérbosszú. Így kerülnének a magyar és a kun csapatok a históriába. Az alábbiakban bőven bizonyítottam, hogy Szent László fennkölt alakjával csak később hozták kapcsolatba a hősi ének egyik szereplőjét. Bár csak két részletet mutatok be munkámból, látni fogjuk, hogy ez a két rész is szinte zsúfolva van pogánykori emlékekkel.

Folytassuk azonban a régészeti emlékek vizsgálatát.

Vessünk most egy pillantást a Szent László-legendának arra a jelenetére, amely a szibériai aranylemez képtípusát őrizte meg: a küzdelem utáni pihenésre. A legkorábbi vitfalvi falképen a lány mögött földbeszúrt lándzsán a kun feltűzött feje látható, a kun testét pedig hollók és róka tépi. A XVII. században erősen átfestett zsegrai falfestményen Szent László a sziklán végigdőlve hajtja fejét a megmentett lány ölébe, koronás sisakját és páncélkesztyűit a fára akasztotta. A pihenés jelenete megvan székelyföldi falfestményeinken is Maksán, Erdőfűlén, ahol a pihenő király lándzsája mellé támasztva pajzsa áll, Bibarcfalván, de talán a legszebb stílusban a székelyderzsei falfestményen. Ez utóbbin hiányzik a fa s a ráakasztott fegyverzet. Megtalálható a pihenés jelenete a Vatikáni Legendáriumban is, de a szibériai lemezhez talán a legközelebb mégis a bántornyai falfestmény van. Bántornyán a pihenés nem a legenda képsorának végén található, hanem közbeiktatva, s nem Szent László pihen a lány ölében, hanem a lányrabló. A fás háttér előtt ábrázolt jelenet baloldalán a kun leszúrt lándzsája mellett, felnyergelt lova áll. Ha eltekintünk a kétségtelenül nyugati hatásra jelentkező térbeállítástól, úgy pontosan a szibériai lemez jelenetét kapjuk meg. Máshol még a fára akasztott fegyverzet is megtalálható. (XXXVIII. tábla.)

Az egykori szibériai későszkíta művészet emlékét szer-

vesen őrző perzsa miniatúraművészetben, a 16. század elején festő Behzâd mester Leila és Madjnûn idilljét ugyanabban a beállításban festi meg, mint Szent László pihenése. A menekülők pihenő hátastevéje mellettük van, s üdítő vizet szűrcsöl a kis patakból. A magyar és a perzsa jelenet, ugyanúgy, mint a Szent László-legenda többi képeinél is (l. alább), itt sem közvetlenül kapcsolódik egymáshoz. A sokkal korábbi pusztai művészet két késői hajtásaként nemcsak ugyanazt a képtípust, hanem ugyanazt az alapmondát őrizve, hasonlóan egymáshoz. (XXXIX. tábla.)

Nagy Géza mély megérzése tehát helyes irányba mutattott, amikor a szibériai lemez és a Szent László-legenda kapcsolatait megállapította. A Szent László-legenda összes többi képtípusainak eredete is ebbe a késői szkíta körbe vezet. Óriási területen szétszórva találtam meg az egyes jelenetek pontos megfelelőit. Ez már magában is sejteti, hogy eurázsiai elterjedésű ősi monda rejlik az ábrázolások mögött. Alább szemelvényként annak a jelenetnek néhány párhuzamát mutatom be, amely Szent László és a kun küzdelmét mutatja. (XL—XLIII. tábla.)

Ez alkalommal részletesebben e jelenetek közül csupán azt a fogalmazást tárgyalom, amely a Thuróczi-krónika augsburgi kiadásának címlapján maradt ránk. A Thuróczi-krónika fametszeteiről már kiderült, hogy készítőjüknek — helyesebben a metszetek alapjául szolgáló rajzok mesterének — alaposan kellett ismernie Erdélyt. A fametsző a címlapon a legenda két jelenetét sűrítette egybe: az üldözést és a küzdelmet. A metszet stílusa, néhány részlete s a mester téri hatásra való törekvése kétségtelenül a XV. század végének művészi törekvéseiben fogant. Ha azonban az alsó jelenetet jól megfigyeljük, észrevehetjük, hogy annak térképzetét csupán a felfelé kanyarodó út és a leányrabló kun lovas kisebb méretezése sugallja. A lovasokat ugyanis a képsíkkal párhuzamosan ábrázolta a fametsző, alakjukban semmiféle rövidülés vagy térbeállítás nyoma nincsen s lovaik és maguk az ösvény irányától függetlenül a képsíkkal párhuzamosan mozognak. Ez a tulajdonság eleve sejteti, hogy a fametsző előtt levő minta a Szent László-legenda falképsorainak megfelelően szerkesztett képszalag volt. A felső jeleneten teljes egészében meg is őrizte a metsző ezt az elrendezést. Az alakok egymagasságban vannak és ez szinte magától

megrajzolja az eredeti minta képszalagjának alsó- és felső szegélyét. A háttérben ábrázolt várak, vitorlášhajókkal népes tengerrészek s a vár felé vezető úton haladó kaszás ember a kor tájképi háttereiből kerültek a metszetre. Vizsgáljuk most közelebbről a felső képsort. Két szélén egy-egy fához kötve állanak a küzdők lovai, a fák és lovak tömege tükörképszerűen felel meg egymásnak. Szent László lovának nyerge is látszik, ez a fametsző kezébe beidegzett XIV. századi lovagi nyeregforma. A két ló közötti távolság középpontjában egymást vállonragadva küzd a két fegyvertelen ellenfél. Máshelyen egymást övüknél fogva ráncigálják, akárcsak a belsőázsiai vallásos birkózásoknál.* Az ilyenképen kialakult teljes kétoldalú megfeleléssel szerkesztett rajzot kibillenti egyensúlyából a kép baloldalán lévő és Szent László kardjával a kun lábába vágó lány. A lány hiányzik is a honfoglalás előtti előzményeken. Talán még honfoglalás előtti származású, de jellegzetes magyar hozzáfűzésnek látszik. Úgy látszik, hogy a párharc eredetileg más jelenetben volt s csak a sűrtítés révén olvadt be a Molnár Anna-féle történetbe. A Thuróczi-krónika ősi fogalmazására visszavezetett küzdelem jelenetét szó szerint megtaláljuk egy XIV. századi magyar oszlopfőn. A két küzdő páncélos viselete itt is korszerű, közöttük a korona jelzi a küzdelem tárgyát. Lovuk kétoldalt mozdulatlanul figyel gazdájuk küzdelmét. E jelenet többi ábrázolásai közül egyelőre csak a gelencei falfestményt említem. Ezen a két ló nem kétoldalt áll, hanem a bemutatott szibériai lemez szó szerinti ismétléseként egy fához kötve várja a küzdelem kimenetelét. Egyes képsorokon, mint például a vitfalusin és az erdőfülein, hiányzanak a küzdők lovai. Máshelyt pedig, mint pl. Sepsikilyénben és Bögözbén, a két ló nem tétlen szemlélője a harcnak: gazdáik mögött lovaik is összezsapnak s egymást harapva s marva vívják külön küzdelmüket. A küzdő lovak jelenetének meg nem értett visszhangját találjuk a Képes Krónika és a Vatikáni Legendárium míniatúráin, ahol is a két szembenálló ló fejét egymás nyakára festették, a nélkül, hogy egymásba harapnának. A küzdők lovainak háromféle szerepeltetésé-

* A fegyverek letétele — akárcsak az áldozatkor — világosan mutatja, hogy a képek nem hétköznapi verekedést ábrázolnak.

nek mindegyik változatát megtaláltam a honfoglalás előtti keleti művészeti emlékek közt.

Ennek az egy jelenetnek futólagos vizsgálatából két dolog következik. Az egyik az, hogy a Szent László-legenda falfestménysorának az egyes jelenetekben észlelhető különbségei nem egyéni változatként keletkeztek, hanem valamennyi régi mintákat ismétel. Ennek a ténynek a lesezegezése, mint már említettem, arra vezet, hogy megdőlnék azok az elméletek, amelyek valamennyi falfestményünket a nagyváradi Szent László-templom esetleg meglévő falképsorából származtatják. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az eredetileg is több változatban élő képsor néhány emléke maradt ránk a falfestményekben. Ez természetesen nem zárja ki, hogy Nagyváradon is ne lett volna meg ez az ábrázolás. A másik dolog, ami a fentiekből következik, az, hogy a Thuróczi Krónika címképe ősbibb és tisztább fogalmazásban őrizte meg a jelenet egyik változatát, mint a jóval korábbi Képes Krónika. E mellett arra is figyelünk kell, hogy a Thuróczi Krónika szimmetrikus elrendezésű képe falfestményben nem maradt ránk. Ezek alapján már régebben felvetettem azt a gondolatot, hogy a Thuróczi Krónika fametszeteinek alapjául esetleg az elveszett ősgesta nagyon korai képei szolgálhattak. A Képes Krónikával való egybevetés alapján leszámolhatunk azzal a feltevessel is, hogy a Szent László-legenda falfestményei a mınıatúrák felnagyításaként keletkeztek. Ellenkezőleg, a mınıatúrák mesterei merítettek — rendszerint félreértésekkel — az eredeti mintakincsből. Később megeshetett az is, hogy a festő díszített kéziratok képeit használta munka közben. E mellett szól a bibarcfalvi sorozat keretelt négy-szögekre való beosztása. Arra is feleletet adhatok, hogy ez a roppant gazdagságú képsor hol lappanghatott a honfoglalás korától az első falfestmények elkészültéig. A Thuróczi Krónika szimmetrikus szerkezetű képe s néhány székelyföldi falfestmény (pl. az erdőfülei) világosan elárulja, hogy ez az ábrázolóművészet elsősorban a szövés-fonás és a szőnyegszövés művészetében virágzott.

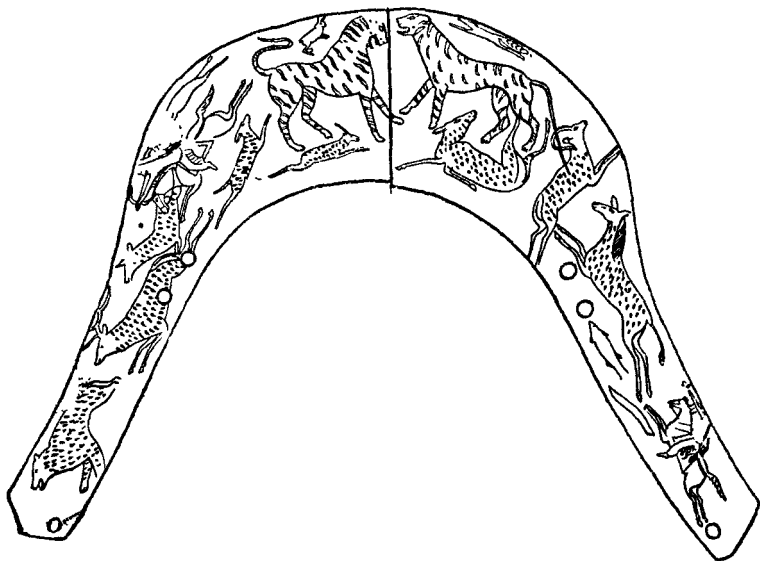
Lássuk ezután a Thuróczi Krónika címlapján ábrázolt küzdelemnek néhány honfoglalás előtti előzményét. E jelenet gyökerei ugyanolyan mélyen nyúlnak a múltba, akár a csernigovi ivókürt vadászatáé, vagy a redikori szkítaalakos magyar vereté. Mind a csernigovi, mind a

redikori ábrázolás legkorábbi megfelelőit a Kul-obai szkíta kurgánok leleteiből ismerjük. Az itt talált ruhadíszító aranylemezekon gyakran csak az egész jelenet egy része szerepel, más lemezekon pedig a képsor más részeit találjuk meg. Ezek a ruhára egymás mellé varrva együttesen, adták az egész ábrázolást. Ilyen módon találjuk a két nyilazó vadászt vagy harcost egy lemezen, s az ivókürtöt tartó s abból közösen ivó két kuporgó szkítát egy másik lemezen.

A két küzdő alakját a Kul-obai szkíta kurgánokkal egyidős Chymreva mogilai leletek közt találjuk. A téglalap formájú aranylemezen két, egymást derékon fogó férfi küzdöködik, bár a kép nem egészen jó, mégis úgy sejthető, hogy a két férfi hajviselete különbözik. A szkíta aranylemezen levő csonka jelenetet teljes egészében megismerhetjük az Ordos vidéki művészetben. A varkocsba font hajú, hosszúnadrágos, felkapó orrú papucsba öltözött két hős egymást átnyalábolva küzd. Fejük felett kiterjesztett szárnyú madár lebeg világos jeléül annak, hogy itt nem hétköznapi életképet ábrázoltak, hanem kultikus küzdelmet. A küzdők kétoldalán, a szibériai aranylemezek dús lószerszámjával ellátott lovaik állanak, a lovak hátamögött meg lombos fatörzset láthatunk. Szó szerint ismétlődik itt az a jelenet, amelyet a Thuróczi Krónika címlapján és a földvári oszlopfőn ismertünk meg. (XL. tábla.)

Kockij Gorodokban, a tobolszki kormányzóság berezovi kerületének egy kis falujában, került elő egy ezüstitál. A tálnak eredetileg nyele is volt, ez azonban elkallódott. A nyélnek a tál peremére szegzett lapja pontosan megismétli az ordosi bronzlemezen látott jelenetet. A különbség csupán annyi, hogy itt több hely lévén, a csoport széthúzódott s a készítő mesternek módja volt bőbeszédűbb előadásra. A két összegabalyodott küzdő hajviselete és ruhája különbözik egymástól. Egymástól elfordulva, mintha lovaik felé fordulásukért. Jobb- és baloldalon földretett íjtegezük s nyíltegezük látható, fegyvertelenül küzdenek, mint e jelenet eddig megismert párhuzamain. A kép két szélén, két megnyergelt, megbogozott farkú ló, az ellenfelek háta felé áll. A küzdők fegyvere mellett mintha rövid, földbeszúrt lándzsájukat is ábrázolták volna, a baloldali ló gyeplőszára pedig mintha alacsony fatönkhöz lenne kötve. A tál peremének ívén köröskörül vadászatot ábrázolt a készítő mester. A jeleneteket a honfoglaló magyarok övvereteihez és a cser-

nigovi ivókürt szájvereteihez hasonló, 3—3 palmettából álló fák tagolják. Jobboldalon egy övezett kaftánba öltözött, lóról szállt vadász íjaz oroszlánra, hátamögött áll nyugodtan pihenő lova. A vadász térdelő mozdulatából egyszerre megérthetjük, hogy a csernigovi ivókürt mestere is térdelő alakokat akart ábrázolni, de a mozdulat gyakorlatlan kezében rosszul sikerült. A tál peremének másik ívén, vágató lováról íjaz egy vadász az előtte rohanó kutyája által megriasztott

52. kép.

A kudyrgei (Altai vidék) csontos nyereg kápalemezeinek rajza (Rudenko és Gluchov nyomán).

szarvasra. A vadász mögött palmettás fákkal jelzett terepen három vadkant láthatunk. A tál peremének vadászata nyilván a csernigovi ivókürtön s következőleg a kisbényi pillérfőn is ábrázolt vadászpár jelenetét eleveníti meg. Jóllehet a tál késői, talán IX. századi munka, stílusa igen közel áll a szibériai aranylemezek művészetéhez. Bár itt a vadászat mágikus voltára semmiféle jel sem mutat, a jelenet közvetlen párhuzama, amelyet az altai vidéki Kudyrge faluban találtak, világosan elárulja, hogy itt sem közönséges vadá-

szatról van szó. A kudyrgői lelet nyergének csonillemezes kápadfszén szó szerint ismétlődik a Kockij-gorodoki tál jelenete. Különbség csupán a rajz kivitelében van, továbbá abban, hogy itt mindkét vadász lóról nyilaz. Az egyik vadász alatt a rajzoló egy halat ábrázolt. A hal és ló összefüggése a szkíta istenanya-gondolat eleven életét árulja el a Kr. u. VII. században. Ne feledjük, hogy a honfoglaló magyarok lószerszámjának éppen középpázsiai rétegében figyelhattuk meg az eredeti szkíta gondolat fennmaradását. A kudyrgői kápa-lemez vadászatának további mágikus vonását sejteti az, hogy középen, tehát azon a helyen, ahol a Kockij-gorodoki tálon a két küzdő férfit láttuk, itt két egymással szembenálló nagyméretű párducot találunk. E vadászjelenet változatait megtaláljuk az altaividéki sziklarajzokon is, olyan környezetben, ahonnan a Szent László-legenda néhány képtípusát is megtaláltam.

A Kockij-gorodoki tállal kapcsolatosan fel kell hívjam a figyelmet a tál belsejében levő karcolatokra. Középre hatalmas, két felemelt kezében szablyát tartó, macskafülű táncoló férfit karcoltak, s körülötte még hét kisebb alak csoportosul. Ezek közül öt ugyanolyan kardtáncot lejt, mint a főalak, az utóbbi lábainál jobb- és baloldalt álló fegyvertelen férfi pedig áldozóként terjeszti szét karjait. A főalak feje felett egy ló körvonalai láthatók.

A Thuróczi Krónika címlapján levő ábrázolás gyökerei tehát ismét abba a környezetbe vezetnek minket, amelyben a csernigovi ivókürt vadászata is kiformálódott, s amelybe a Szent László-legenda egyik jelenetének Nagy Géza által észrevett párhuzama is mutatott. A tallózásszerűen bemutatott példák során láthattuk azt is, hogy a Szent László-legenda magvában rejlő ősi monda ábrázolásának előzményei szinte egybefonódnak a két vadásztestvér mondakörének ábrázolásával. Annak bemutatására, hogy a Krisztus utáni I. évezredben már teljességgel kialakult képtípusok nemcsak nálunk maradtak fent, ismét egy perzsa miniatúrát közlök. Djunaid Sultáni 1396-ban festett Párviadalán a közös gyökér a perzsa művészet eltérő térformálása és díszítőízlése mellett is első pillanatra felismerhető. Az erdő tisztásán lejátsszó küzdelemben a két hős íját letéve küzd. A tükörképszerűen letett két íj, valamint a háttérben leszúrt lándzsák mellett egymással szemben ágaskodó lovak világosan

mutatják, hogy a rajz mögött a Kockij-gorodokihoz hasonló szigorúsággal, síkban ábrázolt minták húzódnak meg. Kétségtelennek tartom, hogy a XII. században meginduló perzsa miniatúrafestés későbbi hirtelen meggazdagodását a szönyegek mintakincsének utánzásának köszönheti. A folyamat tehát azonos módon játszódott le, mint nálunk.

A küzdők lovai, mint már futólag említettem, rendszerint nem tétlen szemlélői gazdáik küzdelmének, hanem maguk is egymásnak ugornak, harapják s tépik egymást. Ez nem csupán az embernek és a lónak a lószerszámok tárgyalásakor megismert ősi közösségét árulja el. A sepsikilvéni és a bögozi falfestmény gyermekrajzú jelenete többet mond ennél. A rajzbeli együgyűség ellenére is félelmetes erővel sugallja a véres küzdelmet. Ez a küzdelem egyike az ősi magyar mondavilág leghatalmasabb jeleneteinek, nem közönséges lovak ezek, hanem egymással küzdő táltoslovak, s gazdáik sem közönséges emberek, hanem hatalmas hősök, táltosok, a kozmikus erők, a világot formáló világosság és sötétség megszemélyesítői. Messze vezetne ez alkalommal a jelenet értelmének kibogozása. Azonban felhívom a figyelmet arra, hogy az egymásbamaró lovak képe is éppen abból a művészetből — az ordosi művészetből — maradt fent számunkra, amelyből a Thuróczi Krónika fogalmazását is megismertük. Az egymásbamaró lovak képe egy kiszakított jelenetet ábrázoló lemezen maradt ránk, ha azonban összevetjük a többi jelenetet ábrázoló lemezekkel, szinte az egész Szent László-legenda jelenete megelevenedik előttünk. Ebben az összefüggésben a csernigovi ivókürt egymásbaharapó állatai is sokkal többet mondanak nekünk annál, hogy egyszerű stílusukényszer fonta őket egybe. Bár a Radloff által egybegyűjtött középázsiai, valamint a magyar kutatók gyűjtötte vogul és osztvák hősi énekek s nemkevésbé népmese anyagunk szinte kínálja a példákat a legenda eredeti magvának kihámozására, erre a munkára jelen alkalommal nem vállalkozom. Csupán Bonfininak Szent László lováról szóló részét idézem annak bemutatására, hogy a későközépkor magyarja előtt is elevenen élt a nagy király táltos lova. „Szent László lováról beszélnek némelyek, hogy nem annyira erőre és kitartásra volt kíváló, mint más természetes tulajdonságokra nézve. Ura minden intését, nógatását csudálatosan teljesítette, az ellenséget harapással, rúgással szokta

megtámadni, gazdáját sohasem hagyta el és a legnagyobb veszélyben is roppant ügyességet tanúsított.“ Már Ipolyi Arnold felhívta a figyelmet arra, hogy ez a leírás élénken idézi a többi keleti hősök lováról ráánkmaradt mondákat. Ezt a kétségkívül népi szájhagyomány megőrizte leírást („beszélnek némelyek“) olvasva, ugyanaz a kép elevenedik meg előttünk, amelyet a székelyföldi Szent László-legendák megismerése során formálhattunk magunknak a szent király képét felvett nagy, pogány, kozmikus hősünk lováról.

Úgy érzem, hogy a fentiek többször hangoztatott vázlatossága ellenére is tartozom néhány utalással a Szent László-legenda idézett részeinek a táltossal való azonosítására. Az ősi alapréteg legszemléletesebben annál a jelenetnél tűnik elő, amelyben a megmentett lány a Szent Lászlóval küzdő kun lábszarába vág a bárdal, vagy a szent király kardjával. Kálmány Lajos Összeférhetetlen táltosaink c. kitűnő dolgozatában olvassuk ugyanis, hogy egy gazdaemberhez dolgozni beállott táltos, mikor bikává változva megküzd a felhőből jövő másik táltos-bikával, gazdája segítségét kéri. A gazda és a szomszédok, amikor látják, hogy az ő táltosuk nem győz, körülfogták az erős bikát, vasvillával, ásóval, ki ami kezeügyébe akadt, elkezdték verni. Egy másik elbeszélésből az is kitűnik, hogy nem mindegy, hogy hol ütik a táltosbikát. E másik hagyomány szerint a táltos azt mondja ugyanis a gazdájának, hogy ... Annak (t. i. a bikának) a horgasináját (hátsó lábán az ina) üsse csak. A táltosbika is ugyanott sebezhető, mint a kun.

Nézzünk most egy távolabbfekvő példát, amely nemcsak a részletében, hanem szerkezetében is közel áll a Szent László-legendához. A vogul Jávorcsillag énekben a jávorszarvast, amelyet Numi Tarem a föld teremtménye idején hatlábúnak teremtett, halandó ember el nem ejtheti. Az ember a Szárnyas Paskert (az erdei manót, más változat szerint a véreskező Manófit) kérte meg, hogy üldözze a hatlábú szarvast. Irtózatossá iramú üldözés kezdődik, amelyben a Szárnyas Pasker nyílzáporral árasztja el a menekülő jávorbikát. Előbb a vele együtt futó jávortehenet ejti el, végül pedig sikerül a jávorbika két hátsó lábát elvágnia. Munkácsi még beszámol Patkanov nyomán egy hasonló irtási osztyák énekeiről is.

A szilaj magyar marhát úgy zabolázzák meg a pász-

torok, hogy inaikat megvágják. Takács Sándor és Gunda Béla becses anyagot közöl erre vonatkozólag. Tudjuk azt is, hogy több eurázsiai mondanhős sebezhetetlen, csak éppen testének ezen a részén lehet halálrasedezni őket.

Az itt felsorolt néhány esetben tehát állattal és a táltos bikával bánnak el úgy, mint a magyar lány a kunnal. A vogul Jávorcsillag ének állatja mögött azonban nyilván a vogul állatember-istenségek valamelyike rejtőzködik. Az összeférhetetlen magyar táltos ellenfele is táltosból lett bika. Ez teszi érthetővé, hogy a Szent László-legenda képein nemcsak a kun nem sebezhető meg máshelyen csak horgasínánál, hanem a lovak is egymás lábát harapják. (XLIV. tábla.)

Még sok egyéb dolog is van, amelyet itt el kellene mondanom. Ezeket most elhagyom, s a Szent László-legendáról irandó könyvemre tartom.

Nemrégiben felvázoltam azt a lassú folyamatot, amelyben a magyar lovas- és vadászskultúra a XIII. századtól kezdődve színezi és alakítja az európai népek szokásait. Sok mesteremberünk kelt ekkor útra, hogy a felmerülő új igényeknek megfelelő szerszámokat gyártson külföldön. Nagy feladata lenne a magyar művészetkutatásnak az, hogy miután a fentiek alapján módunkban van korai szőnyegművésztünk mintakincsének és ábrázolási típusainak visszaidézése, kikutassa, hogy a középkor végén nagy számmal külföldre menő szőnyegszövőmestereink munkájának milyen szerepe van a nyugati alakos szőnyegművészet megteremtésében és felvirágoztatásában. Bár honfoglaláskori alakos szőnyegeink közül egyetlen egy sem maradt meg, kétségtelen, hogy jóval előbb készítettünk sokszázados hagyományaink alapján alakos szőnyeget, mint nyugati szomszédaink. Nagyon valószínűnek tartom, hogy nemcsak a keleti szőnyegek utánzása és a színes selyemszövetek mintakincse hozta létre a nyugateurópai magasrendű szőnyegművészetet, hanem hozzájárultak ehhez e művészet ősi tudását Európa szívében őrző és gyakorló magyar mesterek is.

*

A kereszténykori magyar ábrázolóművészet kialakulásakor tehát számolnunk kell a magunkkal hozott erőteljes

egyéniiségű művészetünkkel. E művészet gyökeréig át volt hatva a világban harcoló erőknél vallási elemeivel, s mind tartalmában, mind megjelenési formájában igen ősi emléképeket őrzött. Szemben, a vele egykorú, európai művészet megmerevedett mondanivalóival, mely az élettől elszakadva magasrendű jelképiséggel ismételte állandóan, bizánci jellegű alakjait, ábrázoló művészetünkre lendületes mozgás jellemző. Ez az életteljes lendület formálja a Kolozsvári Testvérek Szent György szobrát is az akkori európai művészet páratlan szépségévé. Csupán ezeknek a lappangó alkotó elemeknek a további felfedése vezethet a szobor igazi megértéséhez és európai jelentőségének teljes értékeléséhez. Egyelőre nem tudhatjuk, hogy mennyi volt művészetünk egyénítő ereje, tehát mennyiben töltötte ki a hagyományos képtípusait változó lélektani jellemzéssel. A Szent László-legenda azonos tömegű jelenetein belül tapasztalható változatosság mindenestre arra mutat, hogy mestereinkben ugyanolyan dús képzelőerő dolgozott, mint amilyent a veretek elemzésekor is láthattunk. Abban is egyezik kétfajta művészetünk, hogy mindkettő vallásos jellegű s mindkettő ugyanabban az ősi eurázsiai-szkíta talajban gyökerezik. Az alapélmények e ketős kifejezése, egymás mellett, egymást kiegészítve alkotja a honfoglaló magyarság művészetét. Az egyik — a lószerszámi és az eszközök díszítése — a dolog természete szerint elvontabb. A másik, a szőnyegművészet, amely keleten nagyjából azt a szerepet tölti be, mint nyugaton a táblaképfestészet és a falfestmény, a szövés-fonás kötöttsége mellett is szabadabb, a természeti formákat és jelenségeket hívebben visszaadó művészet. Ez az „ornamentikát“ és az ábrázoló művészetet egyaránt átjáró azonos tartalom a nagy keleti művészeteket idézi. Az a steppekultúra, amelyben honfoglalóink művésze is fogant, a nagy iráni, indiai vagy távolkeleti művészetekhez mérhető emberi magasságokban állott. Az említetteknel sokkal több szál fűzi azonban az európai talajhoz, mert alaprétege a görög művészet által megtermékenyített szkíta művészet. A steppei művészet az említett európai és ázsiai nagy művészetek mellett önálló egyéniségben virágzott, s éppen olyan termékenyítőleg hatott szomszédaira, mint amilyen építő módon formálta magáévá a tőlük kapott műveltségi javakat. Ennek a régen letűnt steppe-művészetnek utolsó megható példáit őrzik azok a kereszténykori ma-

gyar emlékek, melyekből néhányat bemutatthattam. A steppe művészetének további fejlődését ugyanis megakasztotta a nagy eurázsiai szellemi és kereskedelmi mozgást kínai fal-ként kettévágó szláv orthodoxia merevsége. Ilyenképpen ez az egykori magasrendű művészet feledésbe merült, s az európai művelődéstörténelem kutatói nem vettek szerepéről tudomást. E helyett szinte az ókori történelemírás modern örökségeként az egész pusztai terület művészetét a „barbár” szóval intézték el. Az ásatások nyomán felszínre került gazdag leletanyag értelmezése során most kezd csak igazán kibontakozni ennek a magasrendű életformának s emberi mélységeket idéző művészetnek igazi arca. Egyáltalán nem intézhető el a „barbár”-ként, sőt a mai európai kultúra ötvö-zete sem érthető meg akkor, ha alapvetésének tárgyalásakor ezt, az egykor egyenrangúan ható tényezőt kihagyjuk. Mind-inkább kezdjük felismerni azt is, hogy a steppei művészet nem jellemezhető „keleti” jelzővel, hanem sokkal inkább „nyugateurázsiai” jelző illeti meg, ezzel jelölve, hogy szer-vesen beletartozik az európai művészet fejlődésének ténye-zőibe. Belsőázsiai kapcsolatai pedig élénken példázzák, hogy tagja volt annak a nagy távlatokat felölelő szellemi és anyagi hálózatnak, amely a Krisztus születése utáni I. évezredben egész Euráziát, legnyugatibb pontjától Koreáig, egybefűzte.

Ha figyelmesen átolvassuk, amit a fentiekben csak röviden összegezhettem, láthatjuk azt, hogy ábrázolóművé-szetünk is abból a gyökérből fakadt, ami egész művészkedé-sünknek értelmet ad, tudniillik az ősök tiszteletéből. Még világosabban láthatjuk ezt abból, amit alább hősi énekeink keletkezéséről mondok. E hősi énekek egyike volt az is, amely később Szent László köré fonódott.

c. *Költészet.* Hősi énekeink a honfoglalás-előtt (csoda-szarvas-monda, a későbbi Szent László-legenda stb.) is vol-tak, sarjadzásuk a honfoglalás-eseményekkel teli idejében s annak multával újra erőre kapott.

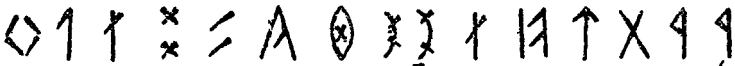
Hallgassuk meg megint a Névtelen jegyzőt! Műve bevezet-ésében azt írja, hogy „nagyon is nemszép és illetlen dolog volna, ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő száрма-zásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomból hallaná.” Népünkben tehát elevenen élt a mult, de a népi emlékezés törvényei szerint, minél távolabbra kerül-

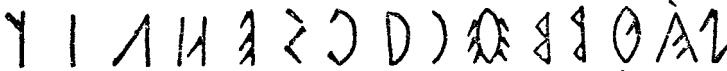
tek tőle, annál inkább meseszerűvé tették (erre vonatkozhat a „mintegy álomból“ kifejezés). De mégsem tudott szabadulni a regösénekek lüktetésétől. Ezt írja: „Tény a maga emberségéből akart magának hírnevet és földet szerezni, mint ahogy a regösök mondják: Maguknak ők mind helyet szereztek / És hozzá még jó nevet is nyertek.“ Később is akaratlanul idéz ősköltészetünkől Lél, Bulcsu és Botond balkáni hadjáratainak leírásakor: „Háborúikat és egyes hőstetteiket ha e lap írott betűinek nem akarjátok elhinni, higgyétek el a regösök csacsogó énekeinek meg a parasztok hamis meséinek, akik a magyarok vitézi tetteit és háborúit mindmáig nem hagyják feledésbe menni. Azonban némelyek azt mondják, hogy egészen Konstantinápolyig mentek ők, sőt Konstantinápoly aranykapuját is bevágta Botond a bárdjával. Mégis én, mivel ezt a históriaíróknak egyetlen könyvében sem találtam, hanem csupán a parasztok hamis meséiből hallottam, azért jelen művemben nem akartam leírni.“

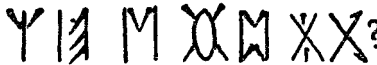
Álljunk itt meg egy szóra s nézzük meg, hogy vajjon tényleg hamis mese volt-e az, hogy Botond belevágta bárdját Bizánc aranykapujába. Fehér Géza ehhez a következőket mondja. Amikor Krum bolgár kán nem kapja meg az adót a bizánci császártól, akkor azt üzeni: vagy megfizeti az adót, vagy kopjáját belevágja Bizánc Aranykapujába. Botond is azért vágja bele bárdját, mert nem kapta meg az évi adót. Ez tehát nem más, mint a hadüzenet szertartásos bejelentése. Így igazolódik lassacskán a magyarázó adatok fényénél népi hagyományunk.

Jakubovich Emil kitűnő éleslátással azt is felfedezte, hogy milyen lehetett ezeknek a hősi énekeknek előadásmódja. Későbbi krónikáink ugyanis — valószínűleg a Szent László-kori elveszett krónikából — egyöntetűen kimásolták a levágott füllel hazaküldött hét magyar sorsát. Miután elmondották ezt a részt, a következőket írják: „S azután, minthogy a világiak hiúságának természetében van, hogy inkább magok veszik magokra a dicsőséget, mintsem, hogy mások ruházzák rájuk: azért ez a hét vezér is magáról énekeket szerezvén, a világ dicsőségéért és hírók, nevök terjedéséért a nép között énekelteté, hogy maradékaik ezeket hallva, szomszédaik s barátaik közt büszkén hánytathassák magokat“. A fennmaradt szövegek összehasonlításából az derült ki, hogy itt nem a hét gyász-

magyarról van szó, hanem a hét honfoglalóról. A krónika hallva az első személyben szóló éneket, azt hitte, hogy ezeket a vezérek szerezték magukról. Pedig ha megnézzük a rokonnépek hőskölteményeit, akkor egyszerre megvilágosodik, hogy miképpen állhatott elő ez a tévedés. A vogul és osztyák hősi énekekben a hajdankor bálványozott (szó szerint értendő!) alakjai, mint élők szólalnak meg, első személyben mondják el tetteiket, nagyságukat és hatalmukat, nem azért, hogy gyönyörködtessék hallgatóikat, ha-

 k j i h gy g f e, é d cs c b a, á

 t sz s r p ö o ny n mb m ly l q

 zs z v ü u ty

• ANIKOLSBURGI • ÓBÉCE • XV. SZÁZAD • KÖZEPE • [Német. Gy. nyomán.] •

53. kép. Székely rovásírás.

nem hogy hírük s munkájuk emléke ki ne vesszen a nemzedékek során. Ajász isten hősi éneke például így kezdődik: „Minő híres fejedelemnek nevezik az én nevem! minő híres fejedelemnek híresztelik az én hírem,” A krónikák fent idézett helyei valószínűvé teszik, hogy a mi hősi énekeinkben is lehettek ilyen állandó, visszatérő fordulatok, ismétlődő sorok. A belsőázsiai török feliratokon is első személyben beszél az elhunyt nagyfejedelem (kagán), például: „Én az istenhez hasonló égszülötte türk bölcs, én az istenhez hasonló égtől rendelt bölcs” s így tovább.

A magyar irodalom első feljegyzett soraiban is áttüzelnek a finnugor kor költészetének összecsengései, szó- és

gondolatismétlései. Különösen remekül megfigyelhetjük ezt a sajátságot Szilágyi Lóránt átírásában és magyarázataiban, ahol az ómagyar Mária-síralmat a latin eredetivel veti egybe. Egy részt idézek belőle:

*Világ világa,
virágnak virága,
keserűen kinzatos,
vas szegekkel veretel.*

A magyar népköltészetben a mai napig is azok a mozgatóerők fűzik egybe a szavakat és gondolatokat, amelyek még őshazánkból kísérték hosszú utunkon minket. A finn nemzeti hősköltemény, a Kalevala, eleitől végig ket-tős menetű, a sorokat némi eltéréssel s más fogalmazással megismétli:

*Mostan kedvem kerekedik,
Elmém azon töprenkedik,
Hogy ím dalra kéne kelni,
Ideje vón énekelni,
Nemek nótáit dudolni,
Fajok énekeit fujni...*

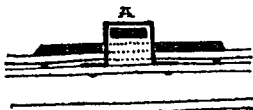
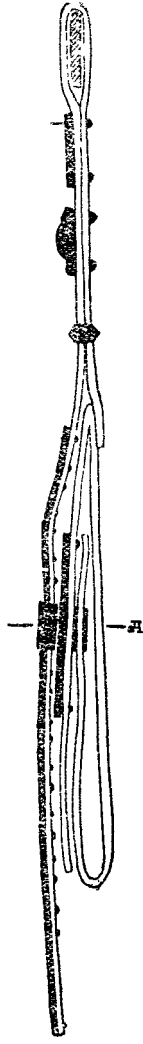
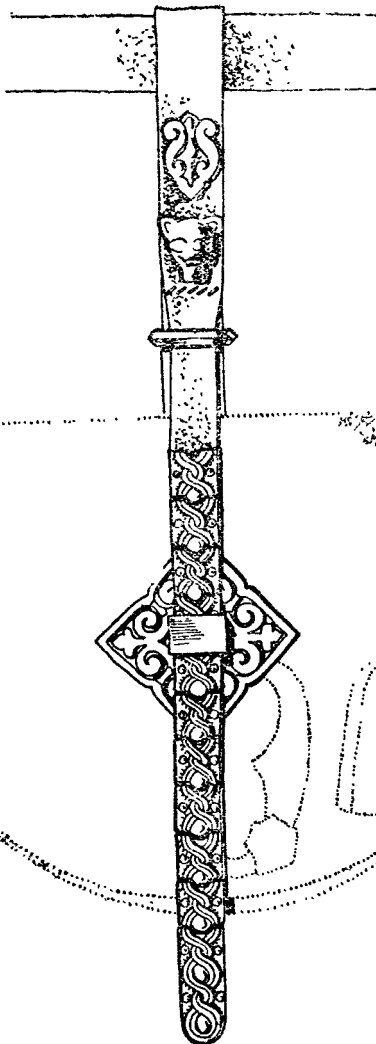
Solymossy Sándor fedezte fel, hogy ez a gondolatismétlés megvan a magyar népdalban is, de változott formában. Természeti képpel kezdjük, majd hozzáfűzzük a magunk érzelmi állapotát:

*Aláfoly a Tisza, nem foly többé vissza,
Elment az én rózsám, nem jön többé vissza.*

Ez az átalakulás valószínűleg a török népek dalainak megtanulása során következett be. Nemcsak a szavakkal és a gondolatokkal való művészi játék ez, hanem abból a természetképzetből fakad, hogy a teremtet dolgok egymás vérint való testvérei, tehát ami az egyikkel történik, az esik meg a másikkal is. Láttuk, hogy ez az alapgondolat varázslataink egyik rétegére igen jellemző. Törökös lírai népköltészetünk tehát eredetében a tudatos vagy öntudatlan varázslatból táplálkozott. Sajnos, még mai népzeneinkben sem tudunk arra választ adni, hogy melyek a lányok,

asszonyok, férfiak stb. énekei, tehát, hogy a ruházatnak megfelelően miképen rétegeződnek korok és nemek szerint dalaink. Arra sem tudunk válaszolni, hogy mi a viszony a munkadalok s a többiek közt. A honfoglalás korára még fel sem vethetjük ezt a kérdést, hiszen egyetlen olyan dalunk sem maradt meg, amelynek szövegéről s dallamáról együttesen, biztosan mernők állítani, hogy megvolt e korban is. A kérdést csak azért pedzettem, hogy lássuk, mi szerint régente valahogy így lehetett.

Teljes egyezést találtunk a hősi énekek és a Szent László-legenda falfestményeinek célja és szerkezete között. Mindkettő az ősök tiszteletét hordja méhében. A művészetnek is megvolt tehát a szerepe abban a kristálytisztá szerkezetben, amely eleink világát olyan egyszerűvé és széppé tette.

lánc szára

54. kép. A bodrogszerdahelyi tarsoly helyreállítása.

BETEGSÉG, HALÁL ÉS MÁSVILÁG

Az előző fejezet, amelyikben a munkát ismertettem, tulajdonképen a régészeti munkamenet utolsó szakasza volt. Ebben a munkaszakaszban került sor arra, hogy a sírokban talált tárgyakat kézbevegyük s leolvassuk belőlük készülésük s készítőjük egykori munkáját. Az alábbi fejezet pedig a régészeti munka megelőző szakasza, amikor is az egyes sírokat vesszük szemügyre, nem nézván mást, mint hogyan temették el a bennüfekvő asszonyt vagy férfit. A jobb érthetőség kedvéért kénytelen voltam felszerelni a két munkaszakaszt. Így bontakozik ki ugyanis időben a születéstől a halálig ívelő élet. Ennek a fejezetnek régészeti anyaga tehát a sírok egységes szemléletéből termelődött ki s már nem fogok itt a tárgyak alakjáról beszélni, csak azt veszem szemügyre, hogy hogyan feküdtek a sírokban.

A) A betegség

Alig van egykorú adatunk arról, hogy a honfoglaló magyarság miként értelmezte s miként gyógyította a betegséget. Láttuk azonban azt, hogy népi műveltségünk szerkezete és szemléletmódja, néha új köntösben is, ősi voltát őrzi. Ezen az úton igyekszem majd közelebb férkőzni a

betegségről vallott egykori nézeteinkhez. Elsőben lássuk azonban azt, amit az egykorú, vagy legalább is a honfoglaláshoz közeleső forrásokból tudhatunk.

Kitűnő koponyasebészeink voltak. Több honfoglalás-kori sírban találtak olyan koponyákat, amelyeken tenyérnyi nagyságú lék volt, máshelyt meg kardvágástól kapott sebek éktelenítették a koponya boltozatát. Ez eddig rendben lenne, hiszen harcos nép voltunk, tehát a sírokban is nyoma kell legyen annak, hogy a csatákban nemcsak adtunk, hanem kaptunk is halálos sebeket. Ámde a koponyasebek körül a csontszövet beheggedt, ami kétségtelenné teszi, hogy az, aki a vágást kapta, még sok ideig életben maradt. A sebeket megtisztították, a szilánkokat óvatosan kiszedegették, s végül sapkába varrott ezüst lemezzel fedték a szabadon maradt agyvelőt. Ilyenmódon ezek az „agyafúrt” emberek még hosszú ideig éltek. Azon a szkita vázán, amelyről az íjat ajzó képét bemutattam, több-harcos gyógyítja egymást. Minden magyar értett a harcban kapott sebek gyógyításához, a testbe fúródott nyilak eltávolításához. Így volt ez később is. Amikor például Nagy Lajos 1350-ben olaszországi hadjáratakor megsebesült egy lábába fúródott nyilvesszőtől, sebész híján Lackó erdélyi vajda István nevű fiát hívta segítségül. A fiú „12 rándítással is csak nehezen tudta a nyilat a király lábából eltávolítani”. A nyílsebek gyógyítására mindenféle orvosság szolgálhatott. Még 1791-ben, amikor már régen nem használták a nyilat, a következő orvosságot ajánlja a Házi Különös Orvosságok Kolozsváron megjelent könyve: „A rákot törd meg és csináld össze nyúlhájjal, kösd a sebre. És ha valakit mérges nyíllal meglőttek, hamarjában egy békát hasítsanak ketté s azzal kössék be a sebet, meggyógyul.” Természetesen egy szóval sem mondom, hogy ez honfoglaláskori gyógy mód, csak annak bizonyosságául hozom fel, hogy még nem régen is körültekintő leírásokkal ajánlották a nyílseb gyógyítását.

Általában azt mondhatjuk, hogy hadrakelt seregeink különböző óvóintézkedésekkel védekeztek a járványok ellen. A bizánci udvari ceremóniáskönyvben azt olvashatjuk, hogy a tábor rendezője a császár számára köteles a magyar, azaz szkita fürdőt, a „csergét”, bőrkáddal együtt magával vinni. Ez tehát fürdősátor, bőrkáddal. Valószínűleg hasonlatos lehetett ama szkita fürdőkhöz, amelyek

nagyjából olyanok voltak, mint a finn saunák. Forró kövekre öntött víz gőzében s utána jeges vízben tisztálkodtak. A bolgár-törökök általánosságban igen tiszta emberek voltak. Mivel a bizánci császárok erőteljesen hangsúlyozták a magyar s a bolgár műveltség azonosságát, azt hiszem, joggal idézhetem itt Ibn Fádhlannak a volgai bolgárok fürdőzéséről írott sorait: „Fürdés végett férfiak és nők közösen mennek be a vízbe, mezítelenül, a nélkül, hogy magukat bármivel is eltakarnák. Paráznaság náluk semmi szín alatt nem fordul elő. Ha valaki ez ellen vét, bármi állása is legyen, kézzel-lábbal négy cölöphöz kötik, amelyeket a földbe vernek s azután egy szekercével kettéhasítják a nyakától az ágyékáig. Éppen így tesznek a vétkes nővel is. Azután mindkettő tetemét egy fára kötik fel. Minden igyekezettel azon voltam, hogy a nőt rávegyem, hogy fürdéskor fődjék be magukat, de ebben nem értem célt“. Mielőtt továbbmennék, közbevetőleg csak annyit akarok megjegyezni, hogy a halálbüntetés e módja pontosan egyezik a négy cölöphöz kötött áldozati állat megölésével.

Attiláról és Bajánról is tudjuk, hogy pompás fürdőik voltak, a bolgár kánok fürdőépületeit meg nemrégén ásták ki. I. Miklós pápának a bolgárokhoz írott válaszából megtudjuk, hogy a bolgárok úgyszólván naponta fürödtek.

A mosakodásnak az áldozat bemutatásakor is nagy jelentősége volt, s a temetést vagy tisztátalan emberrel való érintkezést is mindig mosdás követte. Láttuk ezt már a kancatejfürdőnél is, s a továbbiakban is megismerjük néhány adatát.

Annak ellenére, hogy a tisztálkodás napirenden volt, s nyilván kötelező kellett legyen, mégsem tudott gátat vetni a különböző betegségek terjedésének. A Szent Gellért-legendában például a következő betegségekről hallunk: Betegek, vakok, sánták szedték össze a szent kiontott véré, s attól meggyógyultak. Csodás gyógyuláson ment keresztül egy összezsugorodott gyermek, egy hajós, kinek ujjait az evező összetörte s keze görbe lett és meggémbereedett. Egy szép ábrázatú, de csipásszemű fiú szemei fényét visszanyerte; meggyógyult a hidegleléses asszony s a kígyómarta gyermek. Jobban lett az az asszony, akit kenderáztatás közben megszállott az ördög. Fején visszataszító varral éktelen parasztember gyógyul meg attól, hogy Gellért köpenyét feje felett keresztalakban meglóbálják.

Szent Istvánról hitték, hogy kézrátevésével gyógyította a nyavalyatörést, a sárgaságot, a vakságot és a vérszegénységet. Akiről megtudta, hogy beteg, egy kis darab kenyeret, almát vagy illatos fűvet küldött, s parancsolá, hogy gyógyultan keljen fel. Pusztított a lepra is közöttünk.

A váradi tüzesvaspróbák jegyzékében 12 esetben értesülünk arról, hogy boszorkányos megrontás (vö. Szent István törvényét!) varázsereje idézte elő a betegséget vagy a halált.

Boszorkányaink s fekete táltosaink rontóerejétől királyaink is félhettek. Gyűrűjük a rontás ellen való keleti kövekkel volt ékes, amelyekben vésett arab varázsmondások tartották távol a betegséget. A nagytudományú Könyves Kálmán pedig olyan gyűrűt hordott, amelynek felirata a köszvény ellen védte. Ezzel kapcsolatban szeretném megmagyarázni azt, hogy a sírjainkban miért csak egy-két szem gyöngyöt találunk a nyaktájon. Szó sem lehet arról, hogy ez csak az ásatás felületességére vall, s a többi gyöngyszem elkeveredett a homokban. Magam is ástam ki ilyen sírokat, s nem tudva még a jelenség okát, keresztülkaszul kutattam minden maroknyi földet, de nem találtam többet, mint a nyak körül levő egy-két szem gyöngyöt. Mi lehet ennek az oka? A szemmel való rontás ellen ma is egy-két szem gyöngyöt kötnek a gyermek főkötőjébe, s ezek színe vagy piros, vagy kék. Piros szalag is megjárja erre a célra. Mármost emlékezzünk vissza arra, hogy a honfoglaláskori sírokban talált gyöngyszemek vagy kék, vagy pirosak, de legalább is ilyen színű pöttyökkel díszített darabok voltak. Az oszmán törökök még ma is hiszik, hogy a kék szemben van a legnagyobb rontó erő s ez ellen úgy lehet védekezni, hogy kék gyöngyöt kötnek a csecsemő főkötőjébe, de még a lovakra vagy szamarakra is gyöngyszemet tesznek a rontás ellen való védelmül. Emlékezzünk arra, hogy a magyar lószerszámok közt is voltak kék gyönggyel díszített kantárok, s gyöngyszemet találtak a lószerszám közt több helyen.

A kövek bűvös erejében még a legkitűnőbb európai elmék is hittek. Úgy gondolták például, hogy a kalcedon az éjszakai álomban való rettegetéstől óv, ha nyakban hordozzák, a gyémánt a dühösség ellenmérgeként számított, az achát a kígyómarás ellen védett, a smaragd a kórság ellen s a fajtalan élet ellen, a kláris többféle betegség ellen

is használt, s ki tudná felsorolni, hogy mennyiféle hit fűződött a különböző kövekhez, részint anyaguk, származás-helyük és színük miatt.

A kövekben és gyöngyökben való hit valószínűleg két réteg egybeolvadásából keletkezett. Ezek egyike a világtájakról s azok színéről szóló tanítás, a másik pedig kibogozhatatlan csillagászati spekuláció.

A kék gyöngy ugyanúgy védett a rontás ellen, mint a fordított cselekedet: nem lehet hatalma a rontásnak azon, ami éppen olyan, mint ő (tehát fordítva cselekszik, vagy kék, mint az ő szeme). A honfoglaló sírokban talált egy-két szem gyöngy mindenesetre élénken mutatja, hogy őseink féltő gondossággal őrizték magukat s vagyonukat a rontás gonosz szellemei ellen. Jellemző a boszorkányok erejébe vetett hitre, hogy amikor II. Géza alatt Zimonyt ostromolták a bizánci csapatok, egy magyar boszorkány kiállott a várfalra, hamut szórt a görögökre, azután szoknyáját felemelve, hátat fordított, s lehajolt, hátsó részeit mutatva nekik, s közben mormoló hangon varázsigéket énekelt, úgy vélve, hogy varázslatával megtöri az ellenség erejét. Bűvölő asszonyaink még ma is fejüket lehajtva, lábaik között néznek hátrafelé. Az északi hősi énekekben a kard élet úgy tisztítja meg, hogy lábaik közt néznek hátra a kardra. A régi skóciai templomokban a belépőket a szemmelverés ellen az oszlopfőkre kifaragott s nemi szervüket mutogató nők védelmezik. Azt hiszem, ezek az adatok nemcsak a rontásba vetett egyetemes középkori hitet tükrözik, a királytól a katonán keresztül a falusi emberig, hanem azt is nyilván mutatják, hogy a rontás megfordítással történik (hátrafele nézés!).

Népünk még ma is szinte kivétel nélkül vallja, hogy a betegség csak rontástól jöhet. Hogy ez a honfoglalás korában is így volt, arra Szent István idézett törvénye elegendő bizonyíték. Később még a boszorkányperek jegyzőkönyveiben olvashatjuk, hogy az egyik tanúnak az orvos-asszony azt javasolja, hogy gyermeke betegségének megszüntetésére „annak könyörögjenek, akitől (t. i. a betegség) esett“, tehát aki megrontotta a gyermeket.

Nem folytatom az adatokat, mert nem vinne közelebb a megértéshez, hanem inkább az előző fejezetekben megismert, vagy az itt el sem mondott megfigyelésekből igyekszem kiszűrni azt a magyarázatot, amely a betegség

keletkezése s gyógyítása körüli szokásokra fényt derít. Munkámban felhasználom vitéz Berde Károlynak a magyar népi bőrbetegségekről írott nagyjelentőségű művét.

A természettudományos orvostan megfigyeli a betegségek tüneteit, kutatja azokat a csírákat, amelyek a szervezetet megbontják, megismeri ezeknek természetét, s olyan anyagokat használ gyógyszerként, amelyek a betegség csíráit megölik. Az orvostudomány tehát az anyag és az élőlények természetének ismeretére épül fel s alapjául a természet rendjének törvényei szolgálnak.

A népi orvoslás más alapokon nyugszik. Nem a természet valóságos rendjének megismerésére törekszik, hanem világszemléletre, hitre épül s ennek következtében gyógyítási eljárásai nem mások, mint szertartások és ráolvasások. Ez így talán túl tömören hangzik, de a továbbiak folyamán kivilágosodik a különbség értelme.

Idézzük vissza emlékezetünkbe azt, amit e könyvben eddig olvastunk, s akkor megláthatjuk, hogy egynémely jelenségnek végső okával még adós maradtam. Sokat beszéltem arról, hogy a jobboldal előkelőbb, mint a bal, de hogy ennek mi az oka, azt nem fejtettem ki. Most szeretnék erre rátérni, mert ennek tudása nélkül nem tudunk lehatolni olyan mélységbe, hogy megérthessük a népi gyógyításmódok lélektanát.

A jobb- és baloldal közötti különbségtétel rendkívül egyszerű valóságon alapszik: a jobbkezünk ügyesebb és értékeesebb munkát végez, mint a bal. Ámde a magyarázat mégsem ilyen egyszerű, mert az emberiség őskoráig, az emberi gondolkozás első csíráiig kell visszamennünk, hogy megérthessük. A nyelvek, s közöttük a magyar nyelv is, még őrzik azt az őskort, amikor az ember a világot magához viszonyította, a világot magával azonosnak látta. A felett, fölött szóban a fej, a mellettben a mell, a hátulban a hát, előlben az elő, (ami a régiségben az emberi test elülső részét jelentette), s az alatt szóban az al (alfele) rejtőzik. A világot magunkhoz, testünkhöz viszonyítva neveztük s érzékeltük. Az ember elejével, arcával fordult mindig a felé, amit élete irányítójának tartott, az őskorban tehát a nap, a hold felé. Arccal így állott tehát be a mindenségbe (erről már szó esett e könyvben). Ezzel azonban egyúttal a világmindiséget négy részre osztotta (égtájak), amelyek testrészei szerint oszlottak értékes és kevésbé értékes te-

rületekre. Legértékesebb, ami előtte van. Utána következik jobb-, majd baloldala s a legkevesebbé értékes az, ami a háta mögött van. Az égtájak szerepét különösképen a mongol birodalomban tanulmányozhatjuk teljes tisztaságában, ahol dél volt a főirány. Rubruquis, a francia király követe 1253-ban indult útnak a Nagykán birodalmába, s később hazatérvén, igen világos és értékes jelentésben adott számot a látottakról. Tőle tudjuk, hogy a lakoma megkezdése előtt italukból először dél felé loccsantanak a tűz tiszteletére háromszor, majd ugyanannyiszor keletre a levegő, nyugatra a víz s északra a halottaknak áldoznak itallocscsantással. Elcsodálkozott, látván, hogy Batu szállása mérföldekre terjedő hosszú sor házból áll (akárcsak Szeged!). Középen van a fejedelem háza s ettől délre vagy északra senki sem meri sátrát felállítani, csakis kelet és nyugat felé. A Káni udvarban a káni emelvénytől jobbra, azaz a nyugati oldalon helyezkednek el a férfiak, baloldalon pedig a nők (akár a bezdédi temetőben, csak hogy ott fordítva van a sorrend). Ezért hordották a kazár s talán a magyar kündü előtt is a napot, ezért fordul a jurt nyílásával kelet felé, s ezért nem szabad a nyílás elé más jurtot állítani, ezért van az, hogy az egymás mellé épült lakások sora észak-déli irányban húzódik, akárcsak temetőink sírsorai. Abból, hogy az ember a maga testének megfelelően osztotta fel a világot, következett, hogy a fej feletti hatalmak, s al-világi hatalmak egymással ellentétesek. Ezt a roppantul egyszerű ősi szerkezetet átszövi a nap, hold és csillagok járása, a nappal és éjjel váltakozása és az évszakok végtelen egymásutánja. A belsőázsiai népeknél a négy világtájat négy színnel azonosítják, s meggyőződésük szerint a négy világtájon más és más arcú emberek laknak.

Minden ember középpontja a világnak. Teste mintegy feloldódik a világmindenségben, tehát a világmindenség azonos lesz az ember testével és lelkével. Nincsen közömbös dolog, minden teremtetett lényt átjár az ember lelke (animizmus). Az ember hatalma óriásira nő. Ennek a nagy hatalomnak emléke például az, hogy a gyermekágyas aszszonyt elfüggönyözik, mert nézése olyan erejű, hogy jég-eső veri el a határt. Ámde nemcsak az emberből kifelé irányuló erők szövik át a világmindenséget, hanem a kívülről ható erők is átjárják az embert. Az időjárás, évszakok, csillagok járása s az emberek és állatok, kiknek ha-

talma éppen ilyen korlátlan, szabadon férközhetnek hozzá a védtelen emberhez. Ez ellen nem tehet semmit, mert öközötté és a világ között nincsen semmiféle korlát. Amint ő tudja szavaival s mozdulatával (átok!) formálni a rajta kívül lévő világot, úgy őt is érheti kívülről jövő rontás. Amint ő megtudja rontani ellenfelét, ha tulajdonából megszerez valamit (hajszalat, ruhadarabot, eszközét) vagy képét kiformálja, olyanképen annak is hatalma van felette. A világot teremtő erők tehát átjárnak minden lényt, s az erősebb akarátának engedelmeskednek. A védekezés egyetlen módja tehát: erősebbnek lenni. Ezt pedig csak úgy lehet elérni, hogy az ember megtudja az őt érő rontás okozóját, annak nevét és természetét, majd igékkel megidézi, igékkel guzsbaköti, s addig nem oldja fel, míg el nem éri célját. Ehhez rendszerint olyan embert hívtak, akiről tudták, hogy ismeri a dolgok keletkezését, tudja nevüket s ereje van ahhoz, hogy rontó embert vagy szellemet egyaránt megidézzon. Ezek voltak a táltosok, orvosok, nézők, boszorkányok, s különféle javasok, nemkülönben a boszorkányokká lett bábák.

Amikor a társadalmi sarjadzásban az egyes ember helyére a nagycsalád lép, mint legkisebb társadalmi egység, akkor ez a régi felfogás elhalványodik. Amint láttuk, a nagycsalád is éppen úgy viselkedik, mint az egyén: a maga képére formálja a körülötte lévő világmindenséget, a földi társadalmat éppen úgy, mint az égi hatalmakat. Ez az a világkép, amelyik honfoglaló őseink szemléletmódjának alapját alkotta. A nagycsalád rendjén azonban még áttüzel a mult. A mult maradványa a jobb- és baloldal megkülönböztetése, a világtájak jelentősége, a szavakban való feltétlen hit (névadás, helynévadás, áldozat, ráolvasás). Méginkább megmaradt nyoma a régi világképnek az egyes emberben. Az egyén hatalma még sok tekintetben korlátlan, megigézheti akarata ellenére is a kisgyermeket, ha nem teszi meg a szükséges óvóintézkedéseket (köpés, vagy egy ruhafoszlánynak a házban való hagyása, stb.). Amíg tehát a nagycsaládban a társadalom és a hitvilág egy lépéssel előrelépett, az egyén lelki élete sok tekintetben az előző szinten maradt. Bekövetkezett azonban az, ami minden társadalmi átalakuláskor törvényszerűen történni szokott, vagyis a régi erők az új ellen feszülnek, s így az új rendben lévő egyénnek is ellenségeivé váltak. Egyszóval

a nagycsaládban élő embert mindenünnen a rontó hatalmak serege övezi. Az ellenük való védekezés is a régi módon történik. Segítségül hívják azokat, akik a régi rend tudói s a régi igék énekesei. Emlékezzünk arra, hogy táltosainknál néhány olyan jellemvonásra mutattam rá (pl. a tej, mint főtáplálék, a vas és a pénz kerülése, a házak és falvaktól való félelem), amelyek még a magyar őskor emlékeit őrzik. Megfigyelhető, hogy valami minél régebbi, annál inkább szertartássá válik, ahol a sikert csak az hozhatja meg, ha mindenben követik a pontos előírásokat. Ez évezredekig is változatlan formában őrzi meg úgynevezett babonáinkat. Ha megértjük azt, hogy az új rendben a régít csak szertartások őrzik, akkor máris megállapíthatjuk babonáink szerkezetének őskori voltát, mert ha valahol, akkor itt igazán az előírások és szertartások tömege biztosítja csupán a sikert.

Ismerve mármost a fejlődés egyetemes emberi alapjait, nézzük meg, hogy vajjon népünknel miként alakultak ki a rontás (betegség) megszemélyesített erői, mint a fene, csúz, íz, suj s így tovább. Nem vitatható ugyanis, hogy népünk képzeletvilágában ezek többé-kevésbé emberi tulajdonságokkal felruházott lények. Az a tény, hogy ezeknek emberformát tulajdonítunk még ma is, valószínűvé teszi, hogy eredetileg tényleg nagy rontóhatalommal rendelkező emberek lehettek. Mind nálunk, mind pedig a finnugor rokonnépeknél (e szavaink legtöbbje ugyanis még a közös őskorból való) ezek a lények rendszerint bozótokban s éjjelente járkálnak. Talán ez közelebb visz keletkezésük megértéséhez. Régente az egyes családok őseinek bálványképei fából faragott, kis fémllemezrel ellátott szobrait, családonként külön-külön, bozóttal kerített, messze erdők s mocsarak közé dugott szent helyeken őrizték. Ételeikből áldoztak nekik, vajjal kengették arcukat, prémekbe burkolták termetüket, eléjük rakták a közös nyereség javát, egyszóval gondoskodtak arról, hogy a nagycsalád vagyonának gyarapodásából az ősök se maradjanak ki, mert egyébként haragjuk nem ismer határt. E bozótokban voltak a források, fák és kövek, amelyek előtt ősünk is áldoztak. A magyarság azonban vándorlásai során sokszor volt kénytelen elhagyni szent ligeteit és bozóttjait, s végül a kereszténység felvétele után lassan kiirtották az ősök szentélyeit. Nem kapták már többé meg a nekik járó részt,

s így az egykor segítő szellemek bosszúálló, rontó szellemké változtak, akik minden lehető alkalmat megragadnak, hogy rontást, s bajt hozzanak utódaikra. Óvakodtak őseink attól, hogy más istenét megsértsék, mert félték annak is bosszújától. Ezért van az a hallatlan felekezeti türelmesség a régi magyarokban. Ennek néha megható példáit láthatjuk. Még a honfoglalás előtt történt, hogy „mildőn pedig az ugrok (magyarok) királya a Duna tájékára érkeze, látni akarta őt (t. i. Methodot, a nagy szláv térítőt). És valának, akik mondták és vélték, hogy nem fog tőle baj nélkül megszabadulni, ő mindazonáltal elmene a királyhoz. Ez pedig, miként úrhoz illik, azonkép tisztességesen és fényesen, ünnepélyesen fogadta. És beszéle vele, amint az ilyen férfiakra illett egymással beszélniök, megszeretle, megcsókolta, nagy ajándékokkal bocsátá el, mondván neki: emlékezzél meg mindig énrólam, tisztelendő atya, szent imáidban“. Se szeri, se száma azoknak a vitáknak, amelyeket a nomád fejedelmek udvarában a különböző vallások hirdetői egymással szabadon folytathattak. Így kell érteni Gézának ismert kijelentését is, miszerint ő elég gazdag ahhoz, hogy két istennek áldozzon. Bizonyos óvatosság van ebben, amelyik nem akarja magára haragítani a földöntúli hatalmakat. Bármennyire is szabadon engedték őseink a különböző hitelvek gyakorlását, azért nem egyszer megtörténhetett, hogy más régi istenek bozótjait dúlták szét, hogy az ottlevő kincseket megszerezzék maguknak. Ezek mind, mint rontó hatalmak, settenkedtek azután a nagycsalád felett, várva az időt, amikor a védtelen asszonyon, a maszületett gyermekek, vagy a sebesült emberen bosszút állhatnak. Saját régi, elhagyott ősszentélyeinkben s mások feldúlt áldozóhelyeinek bozótjaiban tanúznak a betegségek. Ezért aggatnak a bozótokra még ma is rongyot a beteg ruhájából. Ezt ma úgy magyarázzák, hogy a betegség ezáltal arra ragad át, aki elmenvén a bokor mellett, megérinti a rongydarabot, azonban e szokás mögött nyilván a bozótban lakó ősöknek hozott áldozathozatal felújítása lappang. A betegségnek ez a fajta átruházása is a régi gondolkozásmód csökevénye. Amint ugyanis valaki akarata nélkül rontani tud, olyanképen akarata nélkül el is viheti a betegséget. A fára, bokorra aggatott rongyok, azonban olyan élénken idézik a régi finnugor áldozati helyeket, hogy nem kétlem, miszerint

abból a szokásból maradtak fent, hogy aki beteg volt, annak nevében a szent ligetben áldozatként ruháját, vagyonát vagy mást ajánlottak fel a megbántott szellemnek. Ilyen ruhadarabok, rongyok, stb. felaggatásáról hallunk ugyanis a gyógyforrásoknál is, ami nyilvánvaló emléke a régi áldozathozatalnak.

Ismét visszajutottunk tehát az őstisztelethez, s az elhagyott ősből lett rontóerőkhöz. Lehetséges, hogy talán éppen a honfoglalás előtt megindulhatott a rontó szellemek lassú istenítése s beleillesztése az égi rendbe, tehát mitológiai rend kezdett képződni közöttük. Erről azonban semmi bizonyosat nem tudunk, csak a finnugor és török népek hitvilágának hasonló fejlődése alapján sejt-hetjük.

Szinte félelmetes látóerővel idézi ősvallásunkat Ady Endre több verse, köztük talán legtisztábban *Az eltévedt lovas* című. Amire a kutatás csak nagy nehézségek árán, s csak megsejtésekkel jut el, azt ő a nélkül, hogy ismerte volna az erre vonatkozó irodalmat, a látó ember tiszta szemléletével fogalmazza meg, mintha tényleg csak át-aludta volna a közben eltelt ezer évet. A versnek csak néhány szakaszát idézem:

1. *Vak ügetését hallani
Eltévedt, hajdani lovasnak,
Volt erdők és ó-nádasok
Láncolt lelkei riadoznak.*
2. *Hol foltokban imitt-amott
Ős sűrűből bozót rekedt meg,
Most hirtelen téli mesék
Rémei kielevenednek.*
3. *Itt van a sűrű, a bozót,
Itt van a régi, tompa nóta,
Mely a süket ködben lapult
Vitéz, bús nagyapáink óta.*
6. *Csupa vérzés, csupa titok,
Csupa nyomások, csupa ősök,
Csupa erdők és nádasok,
Csupa hajdani eszelősök.*

Magam szinte kínos vigyázattal ügyelek arra, hogy ne tévedjek a feltevések síkjára, s minden olyan elemet kizárjak munkámból, amelyik nem a valóság felé vezet. De ezeket a sorokat olvasva, úgy éreztem magamat, mint a felvilágosult s művelt orosz kutató, Radloff, aki azt írja egy samán szertartás után, hogy lehetetlen kivonni magát az embernek hatása alól. Átborzongott rajta is a múlt idők igazsága, s ő, aki más környezetben nőtt fel, ugyanúgy megrémült a megidézett szellem közeledtekor, mint az altaiak. Valami ilyenféle félelmetes érzés fogja el a kutató embert Ady olvasásakor. Honnan tudja ő mindezt? Lehetne-e két szóval jobban jellemezni régi táltosainkat, mint „hajdani eszelősök”? Lehetne-e pontosabb valószerűséggel leírni a téli estéken mondott történeteket az egykori ősről, amint ő teszi? „S a ködbozótból kirohan Ordas, bölény s a nagymérgű medve.” Nem a régi Alföld állatvilága ez? Kicsoda ez az ember, aki szemtől szembe látott dolgokat, amelyeket ezer évek süppedéke takar lelkünkben? Olyan elfelejtett ősvallási képek bukkannak fel verseiben, amelyekre csak most kezdünk eszmélni, hogy tényleg részei voltak egykori világképünknek. A régi perek aktáiból talán feleletként szólnak felénk a sorok: „A táltosságot tanulni nem lehet, azt úgy formálja ki Isten, anyja méhében”.

Ezután, a borzongatóan ható, látszólagos kerülő után, térjünk vissza rontó szellemeink eredetéhez! Akkor szaporodnak meg ezek, amikor hitváltás történik. Bármilyen visszásan hangzik is, nyilvánvalónak tartom, hogy népünk zsúfolt rontásai éppen a kereszténység korában szaporodtak meg, amikor az elhagyott bozótok őseit táplálék nélkül hagyták.

Az eddig mondottakat az igazolja, hogy a betegségek ellen is pontosan úgy védekeznek, mint a boszorkányok ellen, s pontosan olyan áldozatokat hoznak, mint az ősröknek. A védekezés legfontosabb eszköze a szó, a ráolvasás, rábeszélés, vagy az igével való megidézés és guzsbakötés. Szent István is „parancsolá”, hogy a beteg keljen fel. A ráolvasással járó megfüstölés s más hasonló cselekmények nem mások, mint a varázslat különféle nemei, amelyek kivétel nélkül mind az ősrök felé fordulnak. Céljuk a kiengesztelés és ajándékokkal való megszelídítés, ha pedig ez nem megy, akkor a megkötés. Ezért hasznosak a for-

dítva végzett műveletek, a balkézzel visszafelé kavart orvosságok s a jó ég győzné felsorolni, hogy még mi minden. A rontás, a betegség kivétel nélkül mindig embertől, élőtlől vagy halotttól jön. Nemcsak az emberre, hanem a tehenre, lóra, állatra, vagy a termőerejétől megrabolt földre is. Annyira egyöntetű népi gyógymódjaink szerkezete e tekintetben, hogy még akkor is honfoglaláskori örökségnek kellene tartanunk, ha nem tudnók, hogy még sokkal régebbi, az emberiség őskorából való. Később szervesen olvadhatott ebbe bele, az új mesterségek megtanulásakor, a környező népek, ugyancsak őskori eredetű szokásanyaga. Az a kevés orvosság, amit használnak, az vagy a régi gyűjtögető gazdálkodás emléke (füvek, gyökerek, gumók), tehát olyan korból való, amikor még a rontó szellemek nem törtek bosszúra, vagy pedig idők folyamán került népünkhöz, a kolostorok, orvosi könyvek s az úri osztály révén. Népi gyógyításunk harmadik rétegében hasznos gyógyszereket is ismer, ezeket a tapasztalat formálta ki az idők során. Azt hiszem, azt nem is kell külön mondanom, hogy a beteg embert, akiben benne volt a rontás, tisztátalannak tekintették, s mindazokat a rendszabályokat alkalmazták körülötte, amelyekkel a tisztátalanok ellen védekeztek. Mosakodás, füstölés, ételének elkülönítése járta. Ha modern orvosi szemmel nézzük, csupa hasznos s helyes dolog a betegség terjedésének meggátolására. Nyilvánvaló, hogy a hiten kívül a tapasztalat is közrejátszott e szokások kialakításában.

A városi ember mosolyog e gyógyításmód hallatára. Pedig két dolgot kellene figyelembe vennie. Az egyik az, hogy a honfoglaláskori Európa gyógyászata sem állott magasabb szinten, mint őseinké. Annyira mentek néha, hogy a csillagok állásából számították ki a sebészek, hogy melyik testrészben van a betegség fészke. A beteg ugyan hiába mondta, hogy neki például nem a jobbválla fáj, hanem a combján van kelés, a csillagok csálhatatlan erejében hívó s járásukat tudó európai doktorok azért mégis csak vállát operálták meg, mert a csillagok nem csalhatatlanak, de a beteg igen. Túlozva mondtam, amit mondtam, de így tudtam legjobban szemléltetni azt az európai orvostudományt, amely ebben a korban elszakadt a görögök nagyszerűen induló kísérleti kutatásától, s mindenféle misztikába fulladt. A másik dolog, amit meg kell

gondolnunk, hogy az a magyar ember vagy asszony, akihez elhívták a táltost, orvost vagy javasembert, hitt abban, hogy annak olyan bűvös igéi vannak, amelyekkel meg tudja őt gyógyítani. Az újkori orvostudományban is azt tartják, hogy a gyógyulásban való hit már fél egészség, pedig a mai beteg csak a gyógyszereknek hisz. Egészen bizonyos, hogy egykori táltosaink, orvosaink és nézőink sok nagy beteget meg tudtak gyógyítani ráolvasásaikkal, s azzal, hogy a betegséget okozót megidézték s addig kínozták, míg ki nem ment a beteg testéből. Nem más ez, mint a középkori ördögűzés.

Bár őrizkedtem attól, hogy garmadaszámra rendelkezésre álló babonáink felsorolásába kezdjek, úgy gondolom, hogy régi gyógyításmódunk alapjainak megértéséhez mégis szempontokat adhattam. Láttuk, hogy a mélyben az őstisztelet és a szavak mágikus ereje irányítja a gyógyító szertartásokat. Olyan erőkre bukkantunk tehát, amelyet társadalmunk más vonatkozásában is alakító erőkként ismerhettünk fel. Így kapcsolódnak egymásba a dolgok, s így torkollik bele lelkiéletünk megismerése is a magyar család és állam akkori rendjébe. Nem különálló és külön magyarázható jelenségekből rakódott egybe honfoglaláskori műveltségünk. Minden jelensége csak úgy érthető meg, ha a teljes életet látjuk, amelyben értelmet kapott. Ebben a szerves műveltségben nemcsak az élet kapott értelmet, hanem a halál és a másvilág is.

B) A halál és a másvilág

A magyar temetők közül néhányat a nagycsalád életének tárgyalásakor bemutattam. Már ott is több alkalommal beszéltem a temetkezés módjáról. Megismertük a lovas-temetkezés többféle formáját s láttuk azt, hogy néhány sírba csak lószerszámot tettek. A magyar lovastemetkezéssel legutóbb a magyar nyeregről írott könyvemben foglalkoztam, s ebben a fejezetben nagyrészt az ott elmondottakat közlöm. A lovastemetkezés után néhány újabb megfigyeléssel bővítem azt, amit a sírokból a temetésről és a

másvilágról kiolvashatunk. Elsőben ismerjük meg a pusztai tényeket s lássuk a magyar lovas és lószerszámos temetkezés néhány emlékét.

A honfoglaló magyarok és az avarok nyergének meghatározása a lovas temetkezésekre is új fényt vet. A fanyergek a földben elpusztultak s helyreállításuk is csak a csont és fémveretek alapján sikerült. A fanyereg darabjai csak ott maradtak meg, ahol a fémrozsa időtállóvá tette a korhadó fát. A koroncói sírban, amelyről később még beszélek, világosan látszott, hogy a nyeret felszerszámozva tették a sírba. Azokban a sírokban, amelyekben kengyelpárt találtak és a sírról hiteles leírás, vagy éppenséggel fénykép vagy sírrajz áll rendelkezésünkre, a kengyelpárt mindig nagyjából egy tengelyben, igen sokszor álló helyzetben, egymástól 30—50 cm-re találjuk. Helyzetükből kétségtelen, hogy nem kengyeleket raktak a sírba, hanem felszerszámozott nyeret tettek a halott mellé. A nyereg vagy nyomtalanul elpusztult, vagy korhadékát nem figyelték meg az ásatók, de a két kengyel közé minden esetben jól elhelyezhetjük a nyeret. Alátámasztja ezt a megfigyelésem az is, hogy a kengyelpár között vagy közelében rendszerint megtaláljuk a hevedercsatot is. Pontos ismétlődést nem is várhatunk a kengyelpár helyzetében, mert nyilvánvaló, hogy a kengyelszíjak és a hevederszík összegyűrődtek a nyereg földretételekor, de a szíjgyűrődések határán belül a kengyelpár és a hevedercsat elhelyezkedése állandó és szabályszerű. Néha megtörténik, hogy csak egy kengyel van a sírban, legutóbb Csallány Gábor ásott ilyen sírt Szentes-Derékegyházán. A lókoponya a ballábszárcsont mellett volt, mellette a nyeregkapát díszítő szegfejeket találtak, a sírban azonban csupán egy kengyel volt. A nyeregveretek azonban nyilvánvalóvá teszik, hogy ebbe a sírba sem csupán kengyelt raktak be, hanem nyergestől együtt tették a lócsontok mellé a lószerszámot. Lehetséges az is, hogy a másik kengyel talán fából volt, mert különösen télen gyakran használnak fakengyeleket, hogy a hideg vaskengyelben nehogy lefagyjanak a lábujjak. (VI—VII. tábla.)

Az alábbiakban néhány jelenséget fogok tárgyalni, amelyekből nagyjában sejthetjük a kengyel párjának sorsát. Röviden összegezve az eddigieket, kétségtelennek tartom, hogy amelyik honfoglaló magyar sírből kengyelek vagy hevedercsat kerül elő, ott nyeret is temettek a halott mellé.

Az avarok és a magyarok íjával hasonlóképen állunk. Csupán tegezt vagy nyílveesszőket nem tettek a sírba, ezt már a rendkívüli gondosság is kizárja, amellyel a halott mellé raknak mindent, amire földöntúli életkor szüksége lesz. Ahol tegezt vagy nyílköteget találunk, ott minden esetben íj is kellett legyen, s így nyilvánvaló, hogy mind az avarok, mind pedig a honfoglaló magyarok a csontlemezekkel erősített visszacsapó íjjal egyidőben a korhadó anyagból (fa, szarú stb.) készült íjakat is használták, ugyanúgy, mint belsőázsiai és szibériai népek még nem régen is.

A lovastemetkezés kérdése már több ízben foglalkoztatta a komoly kutatókat és a buzgó, de sajnos nem mindig hozzáértéssel ásó műkedvelőket is. A magyar régészeti és néprajzi szakirodalomban főként Nagy Géza, Munkácsi Bernát, Szendrey Ákos és Móra Ferenc foglalkozott behatóan a kérdéssel és sok becses adatot és megfigyelést köszönhetünk nekik. Az összefoglaló jellegű értekezéseken kívül ásató régészeink pontos megfigyelései lehetővé teszik a szokás oroszföldi párhuzamainak megállapítását. A rokon népek néprajzi irodalmának hatalmas adattömegét legutóbb a finn Uno Harva foglalta össze az altaji népek vallásáról írott nagy tanulmányában. A hun, avar és a honfoglaló magyar lovastemetkezések keleti kapcsolatai s annak a szkítáig visszanyúló szálai ma már tisztán állanak nagy vonalakban előttünk s az alább mondottak mindenben megerősítik ezt az összefüggést. Ezek a kapcsolatok eddigi formájukban azonban alig mondanak többet általánosságoknál s így nem kapunk képet belőlük arranézve, hogy vajjon hogyan is folyt le egy-egy magyar ember temetése. A szálatokat több helytelen megfigyelés és következtetés zavarta össze. Így pl. helytelen megfigyelések és magyarázatok alapján egyre kísértett a lovon való temetés meséje, vagy az, hogy a honfoglaló magyarok sírjaiban is teljes lócsontvázat találunk. A lólábak és a koponya természetellenes viszonya feltűnt ugyan, de az egész ló eltemetését feltételező ásatók a legkülönbözőbb elméleteket állították fel, amelyekben elmagyarázták a lócsontok természetellenes helyzetének előállítását a ló megölésével kapcsolatban. Ezalól még olyan kiváló kutató sem tudta kivonni magát, mint Jóna András. A bezdédi temető lovastemetkezéséről így ír: „Hogy a lovak élve lettek az emberi hullával eltemetve, bizonyítja az, hogy a lónak feje mindig magasabban áll, mint törzse, és sohasem volt oldalt

fektetve, mint azt minden döglött lónál észleljük. Egy esetben a négy láb patája együtt találtatott, ami megkötözésre enged következtetni. A 15-ik sírban talált lónak gerincoszlopa, a végtagok helyzetéből ítélve, tengelye körül úgy meg volt csavarítva, hogy a hátsó végtagok behajlítva egymás mellett vízszintesen délre, az első végtagok szintén behajlítva ég felé voltak irányítva. A fej pedig úgy állott, mint a többi lóé. Döglött lovat ilyen helyzetben elképzelni nem tudok. Ezen helyzetet csak úgy tudom magamnak megmagyarázni, ha felteszem, hogy a lónak úgy hátsó, valamint első lábai külön lettek összekötözve, és a földet előbb a hátsó lábaira hányták és így a sír fenekéhez szorították. A ló igyekezett vergődésében az ellenkező irányban hanyatt feküdni, és így első lábai ég felé fordultak, és így a ló faránál megkezdett és előfelé haladó földdel való betakarásával első végtagjai ezen természetellenes helyzetben lettek rögzítve. Miután azonban a 11 lófej egyenlő elhelyezéséből következtetve a ló fejének az akkori szokás szerint állal lefelé, a koponyatetővel felfelé, és az ember feje felé nézve kellett eltemetve lenni, a szokásos irányba csavarták nyakát akkor, midőn már a ló helyzetén változtatni képtelen volt.

Igaz, hogy a lovaknak alsó részei vagy törzse több esetben hiányoztak, de gyakran az emberi csontvázak is hiányosak voltak.“

A fentieket nem azért idéztem, hogy egy olyan kiváló kutatónk, mint Jósa András, érdemeit kisebbítsem, sőt a következtetéstől eltekintve igen pontos és kitűnően használható helyzelleírást kaptunk a fentiekben, amint erre a továbbiakban többször utalok is. Jósa maga sem tartotta fent elképzelését, a kenézlői ásatásaikor lerögzíti, hogy a sírokban csak lókoponyát és lábcsontokat talált. Ezeket az adatokat átvette a néprajzi irodalom s így a keleti lovas-temetkezésekkel összekötő szálak egyszerre összezavarodtak s a kapcsolat egyszerű leszégezésén túl nem vezettek eredményre. Jósa András és Fettich Nándor kenézlői ásatásából s vidéki múzeumaink újabb ásatásaiból nyilvánvalóvá lett s végre Móra Ferenc nagy ásatási tapasztalatai alapján véglegesen leszégezte, hogy a honfoglaló magyarok nem temettek egész lovat halottjuk mellé, hanem csupán a koponyát és a végtagokat. Pontosabban a következő ló-csontokat találjuk a honfoglalók sírjában: koponyát, néha egy-két nyakcsigolyával, továbbá combcsontot, sarok-, láb-

közép-, csüd-, pártá- és patacsontot, illetőleg az első végtagoknál az alkar-, lábtő-, szár-, csüd-, pártá- és patacsontot temették el. (VI—VII. tábla.)

A lócsontok helyzete a sírban elég változatos. Vagy a sírba helyezik, tehát a sír fenekén találjuk, vagy a sírgödörbe teszik ugyan, de a halottól 10—15 cm-es földréteg választja el. A lócsontokat tehát vagy a halott mellé rakták, vagy pedig a már részben betemetett sírgödörbe. Mindkét esetben többféle elhelyezést figyelhetünk meg. Sajnos, igen sokszor homályos és megbízhatatlan jelentésekből kell ki-hámozniunk a helyzetet s így a pontos sírfelvételekkel dolgozó magyar régészek további ásatásai még bizonyára gazdagítani, esetleg módosítani fogják az alábbi képet. A sírok nagy többségében általában vagy a váz baloldalán, vagy lábainál találjuk a lócsontokat. A végtagokat kevés esettől eltekintve egymással párhuzamosan, élő szerepüknek megfelelően helyezték a sírba.

Egyes esetekben a lócsontokat teljesen az élő helyzetnek megfelelő sorrendben és elhelyezésben találjuk, a lófejtől szabályos távolságra fekszik a mellső végtagpár, azután a derék kihagyásával jóval alább következik a két hátsó láb egymás mellé helyezve. Az ilyen természetes helyzetbe nyújtóztatott lócsontokat a halott testével párhuzamos helyzetben találjuk, az eltemetett jobb- vagy baloldalán. Megesik az is, hogy a lócsontok itt is magasabb szinten vannak. Így találtam például a Kolozsvár—Zápolya-utcai temető lovas-sírjaiban. Ez a temetkezési mód mind a halott mellé temetett, mind pedig a halott fölé a sírgödörbe temetett lótemetés esetében előfordul. A továbbiak szempontjából rendkívül fontos az, hogy ezekben a sírokban, ahol a ló természetes fekvését utánozzák, a teljes lószerszám a helyén van s nem külön, más helyre teszik a sírba. Több hiteles oroszországi nomád sírban a ló dereka táján nemcsak a két kengyelt és a hevedercsatot, hanem a nyereg farészeit is megtalálták a deréktájon. Bizonyos tehát, hogy a felszerszámozott ló benyomását akarták kelteni. Ennek a jelenségnek magyarázatát a néprajzi párhuzamok felsorolásakor fogom adni. Ezt a fajta elhelyezést a fent idézett síron kívül is megtaláljuk a honfoglalás korának megfelelő időkből mindazonon a keleti területeken, amelyeken a magyarság, vagy a vele egy műveltségben élő népek éltek. Ez természetes is, mert nem tárgyi formák vándorolnak csupán s nem is

díszítőelemek, hanem a nagyjából közösnek mondható keleti szellemi műveltségből egy nép szakadt ki s ez magával hozta a tárgyakon kívül élet- és halálszemléletét. (XLV. tábla.)

A kiterített lócsontokkal való temetkezésnek van egy érdekes változata: a csontváz oldalán fekvő lócsontokat úgy rendezték el, hogy a két-két egymással párhuzamos láb közé tették a koponyát. Ebben az esetben a lószerszám nem a csontok közé kerül, hanem külön tették a sírba. Nyáry Albert báró Pilinyben egy későbbi magyar temetőben olyan lovassírt talált, amelynek leírásából arra következtethetünk, hogy a sírba nemcsak felszerszámozva, hanem felmálházva temették el a lovat. A ló baloldalán feküdt fejfelé északra, fejéhez még 3 nyakcsigolya tartozott. Szájában zabla volt, pofáján vasdíszek. A csigolyák alatt volt két első lába, a derék tájon a nyereg, két kengyel és hevedercsat, hátrább pedig a két hátsó láb. A nyereg vasrészei vékony huzalokból állottak, ezeken részint egyenes, részint alul szétvert szegek voltak. A lóváz alatt keskeny földréteg volt s alatta a lóval egyirányban feküdt a lovas, koponyája mellett két hajkarika volt, jobblábfejénél 3 nyílcsúcs, tarsoly kovával és csiholóval. A temető pénzei a Szent Istvántól Szent Lászlóig terjedő időből valók. A leletek képét is közli Nyáry s ebből teljes biztossággal megállapíthatjuk, hogy az, amit Nyáry nyeregnek gondolt, nem nyereg, hanem vasveretes tegez volt. Ha pedig így van, akkor felmálházott lovat temettek a halott mellé, illetőleg a megnyúzott és kitömött lovat (erről alább) málházták fel. Ez eddigi ismereteim szerint, máshol nem fordul elő a honfoglaláskori és az első századokból való magyar sírokban, ellenben megtaláljuk ezt a szokást a teljes lovat eltemető avaroknál az északi tájolással együtt.

A sírok túlnyomó többségében azonban más elhelyezést figyelhetünk meg, a lócsontok többnyire egy csomóban fekszenek, egymáson, a lábak azonban ez esetben is rendszerint párhuzamosak. Egy esetben arról tudósít Kada Elek, hogy a lókoponya és a lábak nem egy állathoz tartoznak, hanem a csikókoponya mellett egy öregebb ló lábcsonthait találta. A megmentett lócsontok vizsgálata bizonyára feleletet ad majd erre a meglehetősen váratlan megállapításra.

Az egycsomóba tett lócsontok rendszerint a halott ballábszára mellé, ritkábban a lábak közé vagy a lábak végéhez és még ritkábban a jobblábszár mellé kerülnek. A fel-

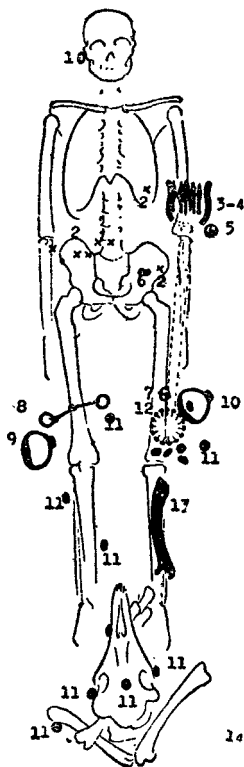
szerszámozott nyeret ilyenkor vagy a lócsontokra rakták a koponya mögé és a zabla is a nyereg elé kerül, vagy a térdék táján az alsólábszárakra teszik, vagy a lábak végéhez, vagy pedig a fej alá rakják, úgyhogy a fej a nyereg ülésén nyugodjék. Tudomásom szerint eddig egyetlen esetben sem kerültek elő kengyelek a mell tájékán, sem pedig a medencéről. Az egycsomóba rakott lócsontokat rendszerint a sírgödör alján a halottal egyszintben helyezték el, de vannak olyan esetek is, amidőn a ló koponyája magasan van, lábsontjai pedig menedékesen a sír fenekéig érnek.

A XI. századi magyar temetőkből jóformán teljesen eltűnik a lovastemetkezés. Ez a jelenség nem szorul bővebb magyarázatra. Templom mellé s pappal kellett temetkezni, tehát a pogány módra való temetésnek egyszer s mindenkorra vége lett. Ámde éppen a lovastemetkezésnél figyelhetjük meg, hogy a szokásokat nem lehet egyik napról a másikra megváltoztatni. Alább néhány adatot sorolok fel a szokás további sorsáról, amelyet szinte a mai napig követhetünk.

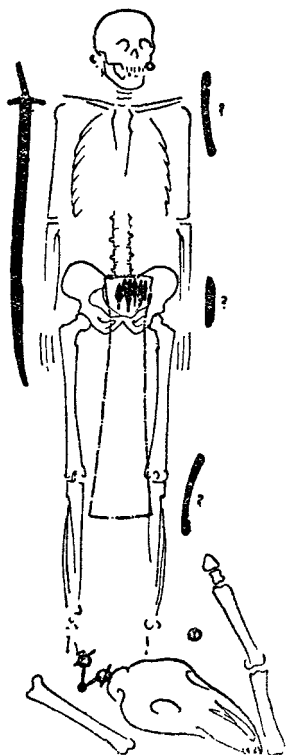
III. Béla korában egy Bethlen nevű magyar fiatalember kint tanult a párizsi egyetemen, s ott is halt meg. Halála után a szülők fiúk emlékezetére a monostornak két selyem mise-mondóruhát, zászlót, egy márka ezüstöt, egy aranypénzt és egy fehér lovat ajándékoztak. Ez utóbbit azért, hogy követ hordjon az építkezéshez. 1387-ből is hallunk arról, hogy az Ábránfy testvérek bátyjuk halálakor az egyháznak adott ló ára felől egyezkednek. 1623. március 12-én kelt végrendeletében Chyeh Zsigmond egy paripát (illetőleg annak árát) hagyta az egyház építésére. Máig is szokás, hogy a nevezetes halott temetésekor a menetben feketével borítva, hátsólovát is vezetik, de a szokás igazi értelme csak a gróf Károlyi-családnál maradt meg. E családban ugyanis hagyományos szokás volt az, hogyha egy tagja meghalt, azokat a lovakat, amelyek a gyászkocsit a kaplonyi sírboltig húzták, az odavaló barátok kapták ajándékba.

Mindeme szokások azt bizonyítják, hogy a kereszténység felvétele után a lovat, megváltásként, az egyháznak adtuk. Ez azért érdekes, mert keleten is így járnak el a lamaista burjátok és általában a keleti török törzsek. Az előbbieken a halott lovat a lámakolostornak adományozzák, az utóbbiak pedig a sírnál imát mondó mollahnak (pap) adják a lovat. Ezeket a szokásokat később részletesebben tárgyalom.

Minekutána megismertük a magyar lovas és lószerszám-
 mos temetkezésnek hazánk területén a honfoglalás korából
 s későbbi időkből fennmaradt emlékeit, nézzük meg a keleti
 területeken volt s ma is élő változatait. Említettem már,
 hogy a lovastemetkezés szokása a szkítáktól a magyarokig

55. kép. Kenézlő 1. ásatás I.
 (11) sírja (Jósa András
 nyomán).

56. kép. Kenézlő 1. ásatás D
 (18) sírja (Jósa András
 nyomán).

nyomon követhető. Most röviden beszámolok ezekről az
 emlékekről. Hallgassuk meg teljes szövegében azt, amit a
 nagy görög történetíró, Herodotos, ír róluk, mert számtalan
 későbbi szokásnak találjuk itt meg előzményeit.

„Ha a király meghal, egy nagy, négyszögű sírt ásnak,
 s ezzel elkészülvén előveszik a halottat, testét viasszal be-
 vonják, hasát fölvergik és kitisztítják, azután összetört fű-

szerrel, tömjénnel, zellermaggal és áníssal megtöltik, majd ismét összevarrják és szekéren egy más néphez viszik. Akik pedig átviszik a halottat, úgy tesznek, mint a királyi szkíták: levágnak egy darabot a fülükből, hajukat körülnyírják, karjukat megvágják, arcukat és orrukat összekarmolják és balkezükön nyilat szúrnak át. Amidőn pedig a halott szállítása közben mindenkihez eljöttek a sírban egy emelvényre teszik, kétfelől lándzsákat szúrnak le, póznákat tesznek rájuk és náddal befödik. A tágas sírnak üres részeiben azután egy megfojtott ágyast is eltemetnek, továbbá a pohárnokát, a szakácsát, a lovászmesterét, a szolgáját, a hírnökét, lovakat, mindenféle zsenget és aranycsészéket . . . Ennek végeztével nagy földrakást emelnek s versenyre iparkodnak azt lehetőleg nagyra halmozni. Egy év leforgásával ismét a következőket teszik: megfogják a szolgák közül a legügyesebbeket (ezek bennszülött szkíták . . . pénzen vett szolgáik nincsenek), ötvenet megfojtanak közülük, úgyszintén ötven lovat, melyeknek hasát kiürítván és megtisztítván polyvával megtöltik és összevarrják. Azután egy abroncsnak felét két póznára ferdén ráteszik, az abroncsnak másik felét más kettőre s így sok ilyen megerősítenek. Majd vastag rudakat vonnak át hosszában a lovakon nyakig és az abroncsra emelik: így az előabroncsok a lovaknak szügyét tartják, a hátsók pedig a comboknál a nyakig érnek. Azután zablát és kantárt dobnak a lovakra . . . a megfojtott ötven ifjú mindegyikét lóra ültetik . . . miután pedig a síremlék körül az ilyen lovakat felállították, eltávoznak onnan. Ilyen módon temetik a királyukat. A többi szkítákat haláluk után legközelebbi rokonaik kocsiba fektetik és körülviszik barátai közt, mindegyik lakomával fogadja őket s a halottat is éppúgy megvendégelik mindennel, mint a többieket. Így viszik körül . . . 40 napig, azután eltemetik. Temetés után a szkíták a következő módon tisztulnak meg: fejüket bekenik és megmossák, azután pedig testükkel a következőt teszik. Három egymásrahajló póznát állítanak fel, melyekre gyapjúból készült takarókat terítenek és lehetőleg teletömik (t. i. a lyukakat), azután a póznák és a terítők között levő kádba tűztől izzó köveket dobnak.“

Megtudtuk ebből a temetés részleteit, a megvendégelést, a lovak kitömését és állványra való állítását, a temetéskor szokásos önmarcangolást és az utána való tisztálkodást s megismertük azt a magyar fajta fürdőt, amelyet a bizánci

császár is magával vitetett a harcterre, végül a nádépítkezés szép példáját láthattuk.

Nagy kérdés azonban, hogy igaz-e mindaz, amit Herodotos leír. Nézzük először az írásos bizonyítékokat! A hunokról azt írja Priscos, hogy a temetéskor „mint ezen népeknek szokása, hajuknak egy részét levágták és idomtalan arcukat sebekkel éktelenítették“. A későbbi népekről s magyarokról való hasonló tudósításokat nem itt, hanem e fejezet végén ismertetem. A mongóliai Noin Ulában kiásott nagy halomsírban 17 levágott hajfonat került elő, s más helyen is találtak a sírokban varkocsokat. A turkesztáni falfestményeken, az egyik temetési jelenetnél, a résztvevők arcukat késekkel vagdalják meg. Már e kevés adat is Herodotos hitelességét mutatja. Ámde nemcsak írásos adatok tanúskodnak e korszak szkíta temetkezéséről, hanem megtalálták a szkíta fejedelmek sírjait is. Ezekben szinte megelevenedik Herodotos leírása. A sírok annál értékesebbek számunkra, mert nemcsak a királyi szkíták temetkezéséről kapunk hírt belőlük, hanem a szkíta köznép szokásait is megismerhetjük. A nagy szkíta birodalom egyes tartományaiban más és más volt a temetkezési szokás. Ezekről a szokásokról egy kitűnő orosz régész, M. Rostovcev kimerítő ismertetést írt s szétválasztotta vidékenként a temetkezés jellegzetességeit.

A Kubán-csoportban a halottaskocsi lovait s a halott nyerges lovát is eltemették. Itt korábban igen sok lovat, néha valóságos kis ménest (300 lovat is!) temettek a halott mellé. A Dnyepr-csoportban ugyanúgy temetkeznek, mint a Kubán-csoportban, azzal az eltéréssel, hogy a tömeges lótemetés itt korábban sem volt meg. A kievi csoportban csupán a halott háts lovát temették el s a halottaskocsi lovait nem ölték meg. A poltavai csoportban sohasem temetik el a halott mellé lovát, csupán a lószerszámot teszik a sírba. A kievi és krimi csoportokban az egész ló helyett csupán a ló egyes részeit temetik el a halottal. A Donvidéken is csak lókoponyát és lábsontokat találtunk a sírokban. Rostovcev azzal magyarázza ezeket az eltéréseket, hogy a kievi és a poltavai terület kevésbbé alkalmas a lótenyésztésre s ezért itt csak részleges lovastemetkezést találunk, illetőleg csak a szerszámot teszik a ló helyett a sírba. A kiev—poltavai csoport temetkezési szokásait találjuk meg a szkítáktól népileg biztosan különböző ananjinói műveltségben is. Ez utóbbi azért

érdekel minket, mert ez a műveltség éppen azon a területen virágzott, ahol a szkita-korban az ősmagyarok lakhattak.

Ha már a sírleteleknél tartunk, még az irodalmi források felsorolása előtt vessünk egy pillantást arra, hogy miként folytatódik a lovastemetkezés szokása egészen a honfoglaló magyarságig.

A szarmata-korban részben továbbtart a lovastemetkezés, részben azonban csak lócsontokat találunk a sírokban. A hunoknál is a részleges lovastemetkezés és a lószerszám eltemetése divatozik, hozzájárul ehhez a halotthamvasztás is. A halotthamvasztás, bár lényegében a túlvilágra vonatkozó új szemléletet jelent, a halott elhelyezésében és utolsó útjára való elkészítésében semmi újat nem hoz. Erről értesítenek bennünket a kínai évkönyvek is, amikor a VI—VII. században azt írják a Fekete Irtys táján lakó törökökről, hogy a halott kedvelt paripáját és holmijait vele együtt égetik el. Még korábban pedig egy mandzsu törzsről halljuk, hogy koporsóba tett halottaikat énekkel és tánccal kísérik, hátaslovát, öltözetét s holmiját elégették. Emlékezzünk itt vissza azokra a keleti születési szokásokra, ahol majdnem szó szerint ilyen szertartással köszöntik az újszülöttet. Az újabb néprajzi kutatók is arról tudósítanak, hogy a máglyára ugyanolyan gondossággal és ugyanolyan mellékletekkel rakják fel a halottat, mintha sírba fektetnék. Az avarokban szinte törvényszerűen megtaláljuk a halott mellett a teljes lócsontvázat. Csupán a korai avarság egy kis rétegében találunk koponyás és lábcsontos temetkezést.

Az avarok után időrendben a magyarság következik. Temetkezési szokásainkat már ismerjük, hiszen az szolgált bevezetésül e fejezethez. Előzőleg már beszéltem arról, hogy a pusztai népek temetkezési szokása mennyire hatott a vonzaskörükbe kerülő szlávokra. Itt azt szeretném megemlíteni, hogy — úgy látszik — a skandináviai normanok sem kerültek el e temetkezésmód átvételét. Természetesen nem azért, mert tetszett nekik, hanem azért, mert megtanulták a lovaglás művészetét. Ezzel azonban nemcsak evilági életük gazdagodott meg, hanem a túlsó életre is az új tudománnyal kellett útnak eresztieni a halottat. A norvégok, míg a temetés tartott, fordítva fogták be a szánba a lovat. E megfordítás szép példáit ismerjük majd meg mind a magyar, mind pedig a keleti rokonnépek temetkezési szokásaiból. Azelőtt csónakba vagy nagy díshajóba temették rangos embereiket.

Az északi hősi énekek azonban arról tudnak, hogy mikor Harald Hildetönn elesett a csatában, akkor a svéd király holttestét harci szekérre rakatta s egy nagy halomsírba temettette. Lovát is megölette s saját nyergét rakva rá azt mondotta a halottnak, hogy most már kedve szerint mehet szekéren vagy lovon a másvilágra. Nemcsak a lovastemetkezésre kell itt figyelniünk, hanem a halotthoz intézett szavakra is. A későbbi adatokból kitűnik, hogy ez is keleti szokás. A lovas, illetőleg nyerges temetkezés emlékét Angliába is magukkal vitték a norman hódítók s egy-egy későbbi királysír felett még ma is látható a Westminster székes-egyházban az uralkodónak a sír fölé helyezett nyerge.

Nyugaton s nálunk a kereszténység csakhamar véget vetett e temetkezési szokásnak. Keleten azonban még mai napig is temetnek lóval.

Plano Carpini, aki IV. Ince pápa megbízásából a tatárjárás után felkereste a Nagykan udvarát, sok szokást ír le s beszél a temetkezésről is. A halottat sátrával együtt temetik el s melléje ennivalót s kancatejet helyeznek. „Vele temetnek egy kancát csikájával és egy lovat zablával és nyereggel. Egy másik lovat megint megesznek, megtöltik bőrét szalmával s két vagy négy rúdra, magasabban helyezik, hogy legyen az elhunynak a másvilágon szállása, hol lakjék, kancája, melytől teje legyen, gyarapíthassa lovai számát s legyenek lovai, melyen lovagolni lehessen. Hasonlóképen temetnek vele aranyat és ezüstöt. Azt a szekeret, melyben a temetésre viszik, összetörik és szállását szétrombolják, még a nevét sem meri senki sem hangoztatni a harmadik nemzedékig... a rokonoknak s mindazoknak, akik az ő szállásán tartózkodnak, tűz által kell megtisztulniuk, mely tisztulás a következő módon megy végbe. Két tüzet raknak, két lándzsát állítanak a tüzek mellé és zsineget vonnak a lándzsavég magasságában. Ama zsinagre némi hasított, kemény vászondarabokat kötnek, amely zsinag és kötelékek alatt áthaladnak a két tűz közt emberek, állatok és sátrak. Két asszony van ott, az egyik az egyik, a másik a másik oldalon vizet frecskendezve és bizonyos bűvös igéket idézve.“ A mongolok közt járt Rubruquis leírásából a következőket idézem: „Ha valaki meghal közülük, roppant lármát és jajgatást visznek véghez és igazán meggyászolják... Azok, akik egy felnőtt ember halálánál jelen voltak, egy évig nem mernek a nagy kán palotájába menni...

Hogy ezen . . . kényszerűségnek ne kelljen magukat kiten-
niök, minden nagyobb beteget rendesen magára hagynak s
háza elé egy fekete nemezbe csavart lándzsát szúrnak, evvel
a többit is figyelmeztetik, hogy nagy beteg van a háznál . . .
Néha meg a sírnál egy lovat ölnek meg, melynek húsát
megeszik, bőrét pedig szalmával kitömik és négy póznára
felállítják . . . Láttam egy sírt, amely fölött négy rúdra
akasztva tizenhat lóbőr lógott, ugyanezen sír mellett inni
való kancatej és főtt hús is állott . . . A kunok a sírok fölé
dombokat emelnek, s azokra egy arccal keletnek fordított
szobrot állítanak fel, amely a púpján (köldöke előtt) csészét
tart.”

Marco Polótól pedig ugyancsak a szkítákéval egyező
mongol szokásokról kapunk hírt. A holttestet nem temetik
el mindjárt, hanem koporsóba rakják s kellemes illatú fű-
szereket s kámfort tesznek melléje. Míg a koporsó a ház-
ban van, mindennap élelmet tesznek az asztalra a halott szá-
mára. „Néha a csillagjósok azt is tudatják a halott roko-
naival, hogy az égi jelek szerint nem szabad a hullát a ház
ajtáján kivinni . . . ilyenkor a házon új ajtót vágnak . . .“
Az úton, amelyen a hullát viszik, selyemmel betakart bódé-
kat állítanak fel s ezek mindegyikébe beviszik a halottat s
megvendégelik. Az elégetésnél faháncsból készített férfiakat,
nőket, lovakat s tevéket, ruhákat s más mindent is festenek
s tesznek a máglyára. Azzal teszik ezt, hogy mindez a más-
világon rendelkezésre fog állani. Egy másik népnél ugyan-
ezeket pergamenből vágják ki.”

Rubruquis és Marco Polo adatainak rövid ismerete
után Montevillei János könyvéből idézem azt a részt, ame-
lyik egyébként hasonló módon szerepel Plano Carpininél is,
s amelyik arról tudósít, hogy mi történik a haldoklóval.
Ha valaki beteg lett, a földbe egy lándzsát szúrtak lakása
elé (s arra fekete zászlót kötöttek), amidőn pedig közel volt
hozzá, hogy lelkét kilehelje, mindenki visszavonult mellőle.

A kunokról máshonnan is halljuk, hogy lovat temettek
az elhunyt mellé, de mást is megtudunk róluk. Azt írják,
hogy az előkelő emberrel vele temették csatlósát s arra leve-
let bízta, amelyben a fejedelem üzenetet küldött utódjának.

Mindezek a szkítáktól szinte megszakítás nélkül tartó
adatok a mellett bizonyítanak, hogy a lovastemetkezés szo-
kása kisebb-nagyobb változásokkal ugyan, de a régi világ
eleven emlékeként maradt fent korunkig. Néhány adatot

választok most ki a rendkívül gazdag és tanulságos néprajzi anyagból. Ennek a kérdésnek magyar nyelven is jelentős irodalma van, tehát nem szükséges, hogy az abban már részletesen elmondottakat itt ismét felelevenítsem. Egyelőre csak a nyerges temetkezés és a ló megnyúzásának néhány szokását közlöm abban az összeállításban, amelyben a honfoglalók nyergéről írott könyvemben is felsoroltam ezeket. Előljáróban még el kell mondjak egyet s mást ezeknek az adatoknak az értékéről. Az orosz néprajzi kutatók szép munkát végeztek a lovastemetkezés élő szokásainak összegyűjtésével. A bejárt terület egyrészén keresztény, másrészén lamaista, buddhista vagy mohamedán vallású nomádok laknak. Tekintetbe véve, hogy bizonyos szokások hajszálnyira egyeznek mind a keresztény, mind pedig a mohamedán, buddhista vagy lamaista törzseknél, nyugodtan állíthatjuk, hogy ezek az egyező szokások az új vallások felvétele előtti közös samanisztikus műveltségben gyökereznek. Ez egyszóval annyit jelent, hogy még akkor is jogunk lenne e szokásokat a honfoglalók temetkezésmódjával egyeztetni, ha az előzőleg megismert adatokból nem tudnók, hogy a szokások a Krisztus előtti időkből valók. Azért fontos számunkra, hogy a ma különböző vallásokat valló népeknél egységes a lovastemetkezés szokása, mert ebből egyúttal arra következtethetünk, hogy a hozzájuk fűzött magyarázat sem újkeletű. Így jogunk van az alább hallott magyarázatokat a magyar temetkezés megelevenítésekor felhasználni. Nézzük tehát a honfoglaláskori magyar szokásokkal egyező keleti néprajzi feljegyzéseket.

1. *A fej alá tett nyereg.* A szojotoknál a lamaizmussal együtt elterjedt a halottnak a steppére való kitétele. Ilyenkor a halott alá nemeztakarót terítenek s feje alá rakják nyergét. Ezenfelül ellátják a halottat útravalóval s szükséges tárgyaival. Gondoskodásuk annyira terjed, hogy pl. télen meleg ruhába öltöztetik, prémbundát s kesztyűt adnak rá. Régen a halott fejéhez, a nyereghez kötötték a halott lovát is, ma a lovat és a nyergét a lámák öröklik.

A burjétoknál is elterjedt a halottégetés. A halottra legjobb ruháját adják, s legalább íját, nyilait és kését mellé teszik. Feje alá rakják nyergét, s gyakran vele égetik lovát is. A samán elégetésekor is így járnak el. A samán alá nyereg- s lótakaróját terítik s feje alá teszik nyergét. Mel-

lėje teszik lőszerszámát s íját nyolc nyílvezzővel, a kilencedik nyílvezzőt a halott vitelekör a falu felé kilőttek. Ezt a nyilat a samán elégetése után megkeresik s a samán jurtjába viszik. Az utóbbi időben a hatóságok parancsára földbe temetik halottaikat, ha koporsó nélkül temetik el, akkor feje alá teszik nyergét, körėje lőszerszámát s a halott alá terítik nyeregtakaróját. Itt közbevetőleg emlékeztetnem kell arra, hogy az ismertetett honfoglalásköri temetőkben is 8 nyíl járt a nagycsalád fejének. Sebestyén Károly 30 megvizsgált sírból csak két — valószínűleg későbbi — sírban talált ennél több nyilat (11-et s 9-et), 2 sírban 8 nyilat, a többiben mind nyolcnál kevesebbet figyelt meg!

A tarbagatai kerületi uranchájok az alsó néposztályba tartozó halottat a steppére teszik ki. Alája rossz nemeztakarót, feje alá nyergét teszik, s kezébe adják pipáját. Télen ugyanúgy gondoskodnak a halottról, mint a szojo-tok. Sokszor lovát is feje mellé kötik, de a kirgizek ezt rendszerint ellopják. A gazdagokat és a hivatalnokokat ugyanígy temetik el, de sírt ásnak számukra. A papok és bírák holttestét elégetik.

A fej alá tett nyereg s a halott alá tett nyeregtartó nyilván a pusztai lovasember alvását utánozza. A magyar csikósok is így alszanak gyakran a ménes mellett.

2. *A lábakhoz tett nyereg s lőszerszám.* Katanov így írja le a minuszinszki kerületben lakó keresztény beltírek temetését: A pusztában sírt ásnak és köveket hordanak össze. A halottat szekérrel, vagy szánnal viszik ki, leteszik s lábbal keletnek, fejjel nyugatnak helyezik a sírba. A felnyergelt lovat elővezetik ekkor s gyeplőjét háromszor a halott balkezéhez dobják (a túlvilágon jobbkézévé változik) mondván: „nesze, vedd a lovat“. Azután a lovat leszerszámazzák a sírnál és egy alacsonyabb helyre vagy árokba viszik. Ide érve bátor emberek együvé kötözik négy lábát, fejét a zablával a két első lába között áthúzzák, hátul pedig a lába és hasa közé egy szekérrudat tolnak, amelyet a nép lábával jól megnyomkod. Egy merész férfi hegyes késével beleszúr ekkor a ló füle és nyakszirtje közé. A döglött lovat zablával együtt a sírhoz vitték. Itt felbontották, kivették belső részeit, amelyet a ló húásával és egyéb részeivel együtt a madarak és a kutyák ettek meg. A sírban min-

den holmit (edényeket, lószerszámot) összevagdaltak s a halott lábához helyezték. A másvilágon ezek ismét egészszé válnak, ami ezen a világon visszásan van, az ott ismét helyesen lesz (*a ló megkötözéséhez lásd a 33. képet*).

Pallastól a következő adatokat kapjuk egy beltir nő fára helyezett sírjáról: A halott teljes ruházatában feküdt a durván faragott deszkákból összekötözött koporsójában, fejénél női ruhák voltak, a holttest mögött zacskóban és edényben élelmiszer volt. A nyeret a halott alsó lábszáraira rakták. A lovat megnyúzták, úgyhogy lábai és koponyája bőrében maradt. A koponyát szájában zablával egy közeli ágra akasztották s a lábakat is bőrrel együtt ágra akasztották.

Ugyancsak a beltirekről halljuk, hogy a nyeret, a nyeregtakarót, a lószerszámot, kantárt stb. a halott lábához rakják. Az irkutszki területben lakó szintén keresztény karagasszok a halott lábához kést, fejszét, teáscsészét, ibriket, teát, dohányt, nyeret és pálinkát raknak, pénzt azonban nem.

3. A sír földjére, vagy a sírra tett nyereg és lószerszám. A kirgizeknél a régi temetkezési mód jelképeként a nyeret, lósörényt, íjakat és nyilakat helyeznek a sírra. A minuszinszki kasinc tatárok a jobbmódú ember temetésekor lelövik lovát s nyergestől és minden hozzátartozó szerszámmal együtt a sírra vetik. Az abakan tatárok a temetési lábához nyeret tesznek, melléje pedig útravalóként pálinkát, sajtot, húst és vajat raknak. A sír fölé pedig 1—2 láb magas dombot emelnek. A halál után negyven nappal megfogják az elhunyt eddigelé szabadon eresztett lovát s a sírnál tartott ünnepélyen megeszik. Fejét egy rúdra tűzve a sír végébe állítják. Száz nappal a halál után ismét tort ülnek.

Sok adat szól még a nyereg s lószerszám eltemetése mellett, legtöbbje azonban nem mondja meg, hogy hová teszik.

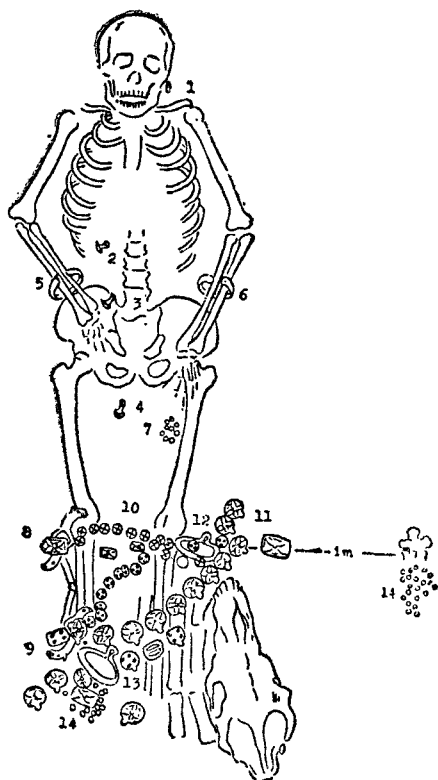
4. A ló lenyúzása és kitömése. Fentebb láttuk azt a beltir szokást, hogy a temetéskor a lovat megnyúzzák, de fejét és lábait a bőrben hagyják. Nemcsak lóval járnak el így, hanem az északi vidékeken, ahol a ló helyett rénszarvast használnak, a temetéskor is rénszarvas helyettesíti a lovat.

A vogulokról, az osztjákokról és a szamojédokról is halljuk, hogy a rénszarvast úgy nyúzzák meg, hogy fejét és lábait bőrében hagyják. Az állat húsát a vogulok és az osztjákok megeszik, csontjait pedig a halott mellé teszik, a szamojédok a megnyúzott állatot a halotti állványra teszik. A nyerges temetkezés szokása is megvan itt, természetesen ugyancsak nem lónyerget, hanem rénszarvasnyerget helyeznek a sírba.

Az altáji népek halotti áldozati szertartásaiból jól ismerjük a ló megnyúzásának módját. Mindenekelőtt arra vigyáznak, hogy a megkínzott áldozati állat csontjai nehogv eltörjenek. Összevág ezzel a szokással az, hogy honfoglaláskori magyar sírjainkban is mindig épek a lócsontok. A csontok épségére azért vigyáznak, mert azt hiszik, hogy csak ilyen módon tudja használni a túlvilágon a feláldozott állatot az, akinek szánták. Ugyanezen okból bevarrják az állat bőrébe szívét, tüdejét stb., vagy legalább is a nemesebb részek egy-egy darabkáját. Aztán kitömkik a lovat és rúdra húzzák, úgyhogy eleven állat benyomását kelti. Bleichsteiner a kaukázusi népek halotti lóáldozatainak tárgyalásakor az ural-altáji népek lóáldozatait is érinti s feltételezi, hogy a magyarok is a mongolok módjára jártak el s a megnyúzott lovat kitömték s csak később tették a lovat a sírba. Bleichsteiner felfogása ilyen fogalmazásban nem állja meg a helyét, mert az egy csomóba rakott lócsontok esetében aligha tömték ki a lovat.

A kinyújtóztatva eltemetett lócsontok esetében kétségtelen, hogy mind a honfoglaló magyarok, mind pedig a keleti népek úgy jártak el, hogy a megnyúzott ló bőrében bennehagyták a fejet és a lábakat. Ezek körül a lócsontok körül, mint említettem, a lószerszám és a nyereg a helyén van. Ez csak úgy képzelhető el, hogy a megnyúzott lovat kitömték és felszerszámozták. A sírba fektetett ló ilyenképen az eleven benyomását keltette. Természetesen nincsen adatunk arra vonatkozólag, hogy a nemesebb szerveket belevarrták volna a bőrbe, de a párhuzamok világánál ezt is valószínűnek tartom. Akár megtették ezt, akár nem, annyi bizonyos, hogy ez a fajta lovastemetkezés a honfoglaló magyarok hitvilágának egyik vonását őrizte meg számunkra. Ezt a vonást talán úgy fogalmazhatnók meg legegyszerűbben, hogy hitték azt, hogy ami ezen a világon hiányos, de az életét jelképező legfontosabb részei

érintetlenek, az a túlvilágon ismét egészsé válik. Ugyanezt a felfogást őrizték meg számunkra azok a temetkezési szokások is, melyekről alább beszélek. Nem mindig ölik meg a halott lovát a temetéskor. Sok helyen csak a halott halála

57. kép. Hencida 5. sír (Fettich Nándor nyomán).

után hét vagy negyven nappal ölik le, vagy azon a napon tartott ünnepélyen, amikor hitük szerint az addig a földön tartózkodó halott lelke hosszú útjára indul. Ha nem ölik meg a halott lovát s nem is adják az egyháznak, akkor is szertartásokban emlékeznek az egykori lóáldozatra. Radloff például azt írja a kirgizekről, hogyha egy gazdag kirgiz meghal, hetedik napon összegyűlnek jurtjánál s nyergét

fordítva kötözik fel lova hátára. Ezután a lovat a júrthoz kötik, majd pedig gyászdalokat énekelve levágják a ló farkát s sörényét. Az ilyen lovat „özvegy lónak“ hívják, és soha többé nem szabad senkinek sem megnyergelni.

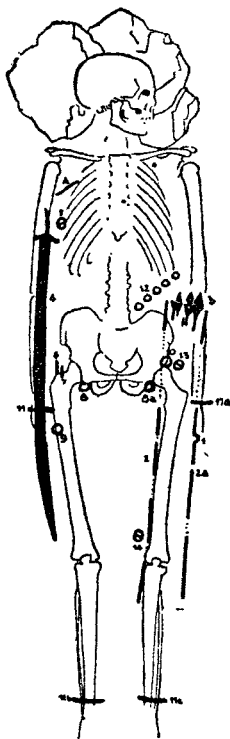
A lóval és lószerszámmal való temetés néhány párhuzamának idézése után most a honfoglaláskori sírokban található többi szokások magyarázatát mutatom meg. Végül pedig mindezek összegezéseként megkísérlem majd megrajzolni azt, hogy hogyan és milyen szokások szerint történt a honfoglalás korában a temetés.

5. *A jobb- és baloldal szerepe a temetkezéskor.* A magyar férfiakat majdnem kivétel nélkül tegezükkel, nyilaikkal és íjukkal együtt temették el. A tegezt kevés esettől eltekintve, a halott baloldalára fektették. Ritkábban helyezték a jobboldalra s ilyenkor rendszerint a lócsontok is jobboldalt fekszenek. Az íjat meg rendszeresen az ellenkező oldalra fektették, tehát túlnyomó részben a jobboldalon találjuk. A temetők leírásakor bőséggel megismerhetjük e szokásokat.

Meglehetősen sok ábrázolást ismerünk, amelyek vagy a magyarral öltözködésben és életmódban azonos népekről maradtak ránk, vagy pedig olyan lovas népről, amelynek igen sok közössége van a nomád élet- és harcmódhoz. A szibériai aranylemezekre, az altáji kőrajzokra, a turkesztáni falfestményekre, a Szaszanida-kori ezüstitálakra és a székelyföldi Szent László-legenda falfestményeire gondolok. A képek egyrészén a tegezt és az íjat használat közben látjuk s így kétség nem fér ahhoz, hogy viseletüket helyesen rögzítette a művész. Az emlékek egybehangzóan azt bizonyítják, hogy a tegezt mindig jobboldalon viselték, az íjtegezt, illetőleg az íjat pedig kivétel nélkül a baloldalon. Ha ezeket az ábrázolásokat — amelyek kétségtelenül megfelelnek a való életnek — egybevetjük a sírokkal, akkor meglepő, de törvényszerűen ismétlődő különbséget látunk a kettő között. Mindazt, amit a halott életében a jobboldalon hordott, a sírban baloldalt találjuk, a baloldali tárgyat (az íjat) jobboldalt. Kivétel talán a szablya, amelyet ugyan sokszor ugyancsak jobboldalt találunk, de ha a baloldalon hagyják, rendszerint akkor sem az övéről lóg le, mint az életben, hanem felteszik a vállhoz. A tegez és az íj fordított helyzete annyira törvényszerű, hogy nem lehet

véletlen elcserélésről beszélni. Ugyanez áll a késekre is, szinte kivétel nélkül jobboldalt találjuk a kést s készséget még a nőknél is.

A megfordítás szokása a régi türk népek temetkezésének egyik jellemző vonása, s számos ma is élő nyomát is megtaláljuk. A csuvasok még a mai napig is másként öltöz-

58. kép. Kolozsvár, Zápolya-u. 5. sír. (Kovács István nyomán.)

tetik a halottat, mint az élő. Ruháját baloldaltól gombolják be s kését az öv jobboldalára húzzák rá. A mordvinok pedig a halott lábára húzott nyírfakéregbocskor szíját visszafele tekerik a bokára stb. A halott lovára fordítva rakják a nyerget. Alább leírom, hogy a koroncói sírba is

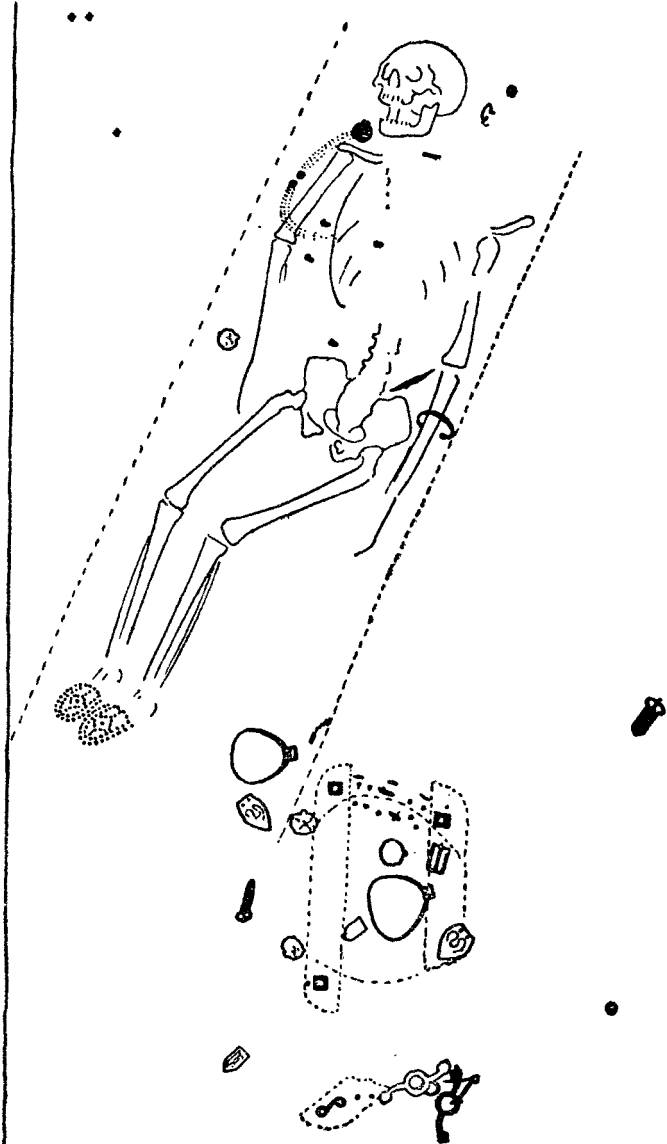
megfordítva tették be a nyeret, a halott feje felől a hátsó kápa állott s a zabla is az ellenkező oldalon volt. Ezt más magyar sírokban is megtaláljuk. A beltireknél már láttuk ennek a szokásnak a magyarázatát: „a túlvilágon a balkéz jobbkézzé változik.“ (59. kép.)

Az altáji népek azt hiszik, hogy a halott a túlvilágon éppen azt a foglalkozást folytatja, amit életében s ezért mindent vele adnak, amire életében szüksége volt, a samánok és a mesteremberek magukkal viszik szerszámaikat, a varrónők tűjeiket stb., stb. Ez a túlsó élet azonban nemcsak a jobb és bal megfordításában fordítottja a földi életnek, hanem minden vonatkozásban. Ha a földön nappal van, ott éjszaka van, ha itt nyár van, ott tél van, ha ott sok a medve és a hal, akkor a földön szűkölködnek benne stb. Hogy a halott zavartalan életét biztosítsák, a halott mellé tett tárgyakat úgy rendezik el, hogy a túlsó életben kezeügyében legyen minden. Ez a hit még ma is olyan erősen él, hogy Harva annál a kevés altáji sírnál, ahol látzólag minden rendben van, kétségtelennek tartja, hogy a halott balkezes volt s életében mindazt fordítva viselte.

6. *A kötések kioldozása, a törött dolgok ismét éppé lesznek.* Koroncón, Győr megyében nemrégén egy gazdag magyar asszony sírját ásták ki. Lábainál hevert lószerszámja. Nyergét összetörve tették sírba, és a kengyelszíjait kioldozták. Hasonlóképen jártak el gyöngyökkel kivarrott nyakú ingével is. A bronzgombok, amelyeket sok esetben egysorban találunk a halott mellén, itt két, egymástól távol eső vonalban helyezkednek el. A halott magyar asszonyt kigombolt inggel temették el s ez magyarázza egyúttal azt is, hogy inggallérja félrecsúszott.

A kigombolt inggel való temetés az altáji és a velük rokon népeknél még ma is megvan, amint az az alább közölt néhány adatból kiviláglik. A déli csuvasokról írja Mészáros Gyula, hogy a koporsóban kigombolják a halott dolmányát, feloldozzák inge nyakát s minden egyéb feloldozható ruharészét azért, hogy a halott vissza ne járhasson a sírből. Más helyen meg azt olvassuk a csuvasokról, hogy a halottat másként öltöztetik, mint az élő: pld. ruháját baloldról gombolják be.

A keresztény jakutok a halott felöltöztetésekor leszakítják ruhájáról a fémgombokat és fémcsatokat s szíjjal

59. kép. A koroncói női sír (Gallus Sándor ásatása).

vagy madzaggal helyettesítik. Hasonlóképen járnak el a beltírek és karginzek, a halott ruhájáról letépi a gombokat s ezt vagy az utód őrzi, vagy egy csomóban a sírba rakják. Így történhetett az abban az eperjeskei sírban is, amelyikben Kiss Lajos a bronzgombokat egy csomóban találta a kéz táján. A ruháról levágott gombokat rakták itt őseink egy csomóba a sírba. Bár a nemlétező dolgokból nehéz következtetni, de vajjon azokba a sírokba, ahol nem találjuk a bronzgombok nyomát, nem úgy temették-e a halottat, hogy előzőleg levágták ruhájáról s ingéről a gombokat? Hiszen igen sok sírból láthatjuk, hogy ingjeink s ruháink nagyrésze gombra járt. Egy magyarországi szokást idézek, olyan helyről, ahol más ősi temetkezési és viseletbeli szokást is megőriztek. Magyarkapuson (Kalotaszeg) a koporsóba tett halottnak kioldják ingeujját, kigombolják ingét s általában minden összekötött vagy gombolt részt kioldanak.

A koroncói nyeret eltörve tették a sírba, a lószerszámot is szétvágták s az egyik kengyelt kikapcsolták. A kenézli I₁ (11). sír tegezének egyik fülét s rögzítő szíjának csatját letépték s a tegeztől jó félméternyire tették a sírba. Talán valami ilyenféle szertartásos csonkítás lehet az oka annak is, hogy néha csak az egyik kengyelt hagyják a nyergen, mert a koroncói sírban már láttuk az egyik kengyel kioldozásának szokását. Sajnos, kevés adatot tudok erre a szokásra felsorakoztatni, mert csak a kirívó eseteket figyelték meg ásatóink, nem tudván, hogy mi lehet e dolgok oka.

A beltírek, amint láttuk, a halott kezébe adott pálinkásüveg nyakát letörik s minden a halott mellé tett tárgyat eltörnek vagy elvágják: „a túlvilágon ismét ép lesz“. A tunguzok a halott mellé tett íj idegét elszakítják (elvágnak). Talán ebbe a fogalomkörbe tartozik az a szokás is, amelyet a koroncói sír tárgyalásakor ismertettem, hogy minden összekötözött vagy összegombolt ruhát kioldanak, illetőleg a gombokat levágják, az övet kioldozzák, a szabályát leoldják a szíjról stb. Ennek a szokásnak nyomát a honfoglaló magyaroknál és az avaroknál is kimutattam. Említettem, hogy a kalotaszegi Magyarkapuson máig is kioldanak a halotton mindent, nem lehet véletlen, hogy ugyanott, amikor a pap kíséri a kapun kifelé a holttestet, a szobában egy cserépedényt összetörnek.

7. *Sarló a sírban.* Erről több alkalommal beszéltem már e könyv folyamán. Itt csak két népi adattal szeretném kiegészíteni a mondottakat. Mindkettő Szűcs Sándor közöletlen gyűjtéséből való s Kovács László szívességéből szereztem tudomást róluk. Juhász Józsefné püspökladányi 45 éves asszony mondotta 1936-ban: Mikor Hosszúháton laktunk, hallottam, hogy egy amolyan boszorkányos asszonynak a koporsójába lábtul kaszadarabot, meg más vasat tettek, hogy ne tudják tőle visszajárni. Békési Sándor 90 éves füzesgyarmati ember ugyanilyen dolgokat mondott el a boszorkányos asszonyok temetéséről. Tudvalevő, hogy palóc vidékeken még nemrég is patkót tettek a sírba. Vajjon nem a magyar lovastemetkezés utolsó s elmosódott jelképe-e ez a lópatkó? A közölt adatok, azt hiszem, megerősítik mindazt, amit a sarlós és baltás temetkezésről mondtam.

Hagyjuk el a végtelenségig sorolható párhuzamokat s nézzük meg, hogyan is történhetett egy honfoglaláskori magyar ember halála, temetése s miként élt emlékezete az utódokban. A többi, eddig még nem tárgyalt párhuzamokat a halál és a temetés egyes mozzanatainak ismertetésekor mutatom meg.

a) Ha beteg lett valaki, akkor először nyilván a babvető nézőhöz mentek. Ennek emlékét őrzi az a nagybányai szólás-mondás, hogy motyog, mint a babvető boszorkány. Ha nagyobb vész fenyegetett, akkor fordultak a táltos-samánhoz segítségért. Ha a táltos már mindent megkísérelt a nagy beteg gyógyítására, bemutatták már a kívánt áldozatokat, de azoknak sem volt ereje a rontás felett, akkor már mindenki érezte a családban, hogy közeleg a vég. Ha meg megszólalt a közelben a bagoly, vagy a kutya elkezdte kaparni a ház oldalát, (ezt nyilván úgy értelmezték, hogy nyílást akar vájni a megrontott ember koporsója számára), akkor felállították a zászlós kopját, s magára hagyták a haldoklót.

b) A jurtba, vagy ház elejébe tűzött zászló színe kék, piros, vagy fehér lehetett, a szerint, hogy a haldokló gyermek volt-e, vagy embersorba nőtt már, fehér s fekete (?) színt pedig akkor tűztek a kopja végére, ha öreg ember vagy öreg asszony volt halálán. Erre abból következtettek, hogy később, amikor a koporsós temetkezés járta, a gyer-

meket kékre festett, virágos koporsóban, a legény és lányt s a menyecskét égszínkék, a házas embert s az öreget pedig fekete koporsóban temették el (borsodi matyók). Az Ormánságban pedig a viselet az életkorral együtt változott, a piros színt később a kék, majd a tiszta fehér váltotta fel. Ennek megfelelően változott gyászruhájuk is, ez az ünnepeltől csak abban különbözött, hogy a patyolat helyett fehérítetlen házivásznat, azaz füstöst öltöttek. Még főurainknál is felbukkan egy-egy hasonló adat. Bethlen Gábor végakaratára az volt, hogy vörös színben temessék el s abban is gyászolják. A színek jelentősége még abból is kiolvasható, hogy a fiatalon meghalt táltosok vagy bolygó lelkek hol kék, hol pedig piros láng alakjában lebegnek az éjszakában (lidércfények). Úgy gondolom, hogy a színeknek ez az életkort jelző szerepe az égtájak színeivel magyarázható. Láttuk azt, hogy az égtájakban vannak értékes és kevésbé értékes irányok. Ugyanígy van ez az égtájak szerint letelepedő nagycsaládban is. A családban az értéknek alig számító gyermekből, az idő teltével ember lesz, majd ha sorsa úgy hozza, eljuthat a nagycsalád fejének tiszttségéhez is. A növekedés tehát rangot is jelez, a rang pedig azt jelenti, hogy a baloldaltól lassan átkerül a jobboldalra, esetleg a középre. A mai keleti néprajzi feljegyzésekben az égtájak színei nem egyöntetűek már. Kettőt mégis idejegyezek belőlük, hogy világosabban láthassuk a színeknek és a kornak, illetőleg a színeknek és a rangnak összefüggését. Belsőázsiában a dél kék, a nyugat piros, az észak sárga és a kelet fehér. Az indiai hit szerint pedig kelet fehér, dél sárga, nyugat fekete, észak pedig piros.

Ez vonatkoznék tehát a színre, ámde vajjon van-e adatunk, ha a késői korból is, arra, hogy a zászlós kopja állításának szokása megvolt nálunk is? Úgy látom, hogy bőséggel van erre adat. Édesanyámtól hallottam, hogy Székelyszáldoboson ezelőtt 50 évvel guzsalyzárra kötöttek kendőt temetési zászlóként. A kisgyermeknek fehér, a 12 éven felüli gyermeknek (a régi nagykorúsítás emléke!), ha lány volt, rózsaszín, ha fiú volt, kék kendő járt, az idősebbeket pedig feketekendős zászlóval kísérték utolsó útjukra. Régebben a fejfát is ilyen színűre festették. Berze Nagy János meg a hevesmegyei Besenyőtelkéről írja, hogy a pap s a kántor mögött egy koldus áll a „halottas lobogóval”. Ennek színe az öregek temetésekor fekete, a fiataloknál

kék, vagy piros színű kendőt kötnek a zászlóra. A temetés után a zászló visszakerül a templomba s a kendőt leveszik róla. A fejfául szolgáló keresztre fekete, kék, sokszor fehér fátylat kötnek, ez kint marad a temetőben. Az ország két részéről, egy katolikus s egy református helyről idézett adat egyezése nyilvánvalóvá teszi, hogy nagyon ősi szokás maradt meg ebben a szertartásban. Ámde a zászlót csak újabban hagyják a templomban, régente az kellett legyen a szokás, hogy a zászlót a sírba vetették. Tagányi Károly tudósít arról, hogy 1476-ban az egyik temetéskor a kopjára tűzött gyászlobogót az oltár előtt szétvágták és a ravatalra borították. Erdélyben is összetörték a fekete zászlót és a kardot, s a koporsóra vetették. Erről tanúskodik egy 1636-ból fennmaradt adat s ilyen temetésről beszél az öreg, házsártos Apor Péter is. Vegyük még ehhez, hogy a semipalatinszki és orenburgi kirgizeknél a következő formában van meg e szokás: „Amint a kirgiz meghal, sátrában felállítják, hosszú, rudas kopjáját, melynek hegye a halott fiatal, közép vagy öreg kora szerint vörös, fekete vagy fehér zászlóval ellátva a sátor tetején rézsutosan kiáll. Egy évig tartják s akkor kettétörve a sír fölé szúrják s ráteszik az elhunyt kedvelt lovának koponyáját“. Vessünk most hirtelen megint egy pillantást a tőlünk jónéhány ezer kilométerre élő kazak kirgizekre is. Katanov, a kitűnő orosz kutató ezt írja róluk: „Ha fiatal hal meg, akkor piros szalagot kötnek egy lándzsára zászló módjára, a lándzsa a tiszteleti hely (a tűzhely mögött) áll s hegyével kinyúlik a jurtból. Egy év leforgása után ünnepséget tartanak, s miután a nép jól evett és szétszéledt, egy jó ember megfogja a lándzsát és eltöri. A háziasszony és lánya átölelik a lándzsát, sírnak és nem akarják odaadni, de az kiszakítja kezükből. Erre nagy tüzet gyújtanak és a lándzsát a zászlóval együtt elégetik. A halál napján az özvegy fekete ruhát húz, lánya fehéret és ehhez piros sapkát tesz. Mindketten eltakarják az arcukat az idegenek elől.“ Az eddig megismert adatokból jól tudjuk, hogy a tűz az ős szelleme, az elégetés pedig az ősnek szánt áldozat. Ha ezeket figyelembe vesszük, akkor a magyar és a kazak kirgiz szokás szinte hajszálra egyezik. Magam is láttam a Székelyföldön több temetéskor s a temetőbejáráskor (halottak napja), hogy az özvegy átöleli a fejfát s könnyeivel öntözve szólongatja a halottat. Nem hiszem, hogy csak a fájdalom egyszerű kitörése lenne

ez. A később megismerendő szokásokból ugyanis kiderül, hogy a névenszólítás és a halott fabábujával való viselkedés egyik legősibb szertartás a rokon népeknél.

Mindezek az utólagos adatok és a keleti — még tovább is szöhető — párhuzamok bizonyossá teszik, hogy nálunk is megvolt a honfoglalás korában a színes zászlóval szalagozott kopja állítása, a halódó s a halott ember lakásában vagy háza előtt.

c) A halottat a tűzhely mellé fektettük egy deszkára vagy nyírfakéregre. Ezt a következőkből tudhatjuk: A borsodmegyei palócok a halottat megmossák s szekér derekára, vagy szekér deszkájára fektetik. Ugyanígy járnak el a keleti rokonnépek. A minuszinszki kerületben lakó sagajok a jó samán holttestét gyakran magas helyre viszik, ahol a földre leteszik, és melléje egy deszkára helyezik dobját és bundáját. A jeníszjei kormányzóságban élő beltireknél, ha férfi hal meg, férfi, ha asszony, akkor asszony mossa meg a halottat. Úgy mossa meg, hogy vagy deszkára, vagy pedig nyírfakéregre helyezik. A mosás a jurt tisztelethelyén, a tűz mellett történik. A férfit a déli, az asszonyt az északi részen mossa meg. A deszkát, amelyen a mosás történt, nem használják többé, hanem eldobják (nálunk a mosóvizet öntik olyan helyre, ahol ember nem léphet rá!). A temetés után hazafelé menet összetörik azt a kocsit vagy szánt, amelyen a halottat kivitték. A minuszinszki kalárok a deszkát a jurt ajtajánál elégetik. Az eredeti szokás valószínűleg a kazak kirgizeknél maradt fenn, akik a halott sátrának rácsozatán viszik ki a halottat a temetőbe. Az altai teleutok a felöltöztetett halottat a tűzhely mellé helyezik, melléje tesznek dohányt, s egy kis gödröcskében, amelyet a földbe ásnak, ételt adnak számára s arakot öntenek bele.

Emlékezzünk arra, hogy a kenézlői második ásatáskor több sírban deszkát találtak a halott alatt, magam pedig a Kolozsvár—Zápolya-utcai temetőben nyírfakérget találtam a halott alatt. Nem lehet ezután kétségünk abban, hogy halottainkat mosáskor deszkára vagy nyírfakéregre tettük, s ezzel együtt vittük ki a temetőbe. A születési és házassági szokások ismeretében abban sem kételkedhetünk, hogy a halottat tényleg a tűzhely mellé tettük, addig, amíg a házban volt. Az ősök mellett volt már az ő helye. Láttuk azt is, hogy a magyar nagycsaládban mennyire meg volt

szabva az asszony és a férfi helye. Ezek után nem kételkedem abban, hogy ezt a helyet nemcsak a temetőben tartotta meg, hanem halálakor is a tűzhelynek arra az oldalára tették, amelyik neki életében is járt. Valószínűleg nem érintették kézzel a halottmosók a halottat, hogy vajjon úgy tettek-e, mint a kazak kirgizek, akik gyapjúból való öklös-kesztyűket húznak kezeikre, nem lehet tudni. A halottra új ruha került, vagy olyan, amit még sohasem viselt, vagy pedig gondosan megtisztogatott, kimosott ruhát adtak rá. A női sírokban talált lószerszám a hozomány része volt, nem lehetséges-e, hogy az asszonynépet abban a ruhájában temették, amelyben esküdött? Erre későbbi adataink bőséggel vannak, de még sem merem biztosan állítani. A megmosdatott és felöltöztetett halottat tiszta vászonba csavarták. Erre nem hozok fel keleti párhuzamokat — pedig bőséggel akadnak — ugyanis a honfoglalás kori sírok-ból minden kétséget kizáróan tudom ezt bizonyítani. A halott mellé tett szablyán, tegezen s késen és más tárgyakon magam is többször találtam több rétegben odarozsdásodott vászonnyomot. Ezek a vászonnyomok a tárgyak külső felén voltak, nem származhattak tehát a ruha anyagától. A vászonba való temetésnek, valamint a sír felett áthúzott vászonnak számtalan példája maradt meg népünk hitében. Itt csak egy édesapámtól hallott esetet idézek. 1880-as években Abászfalván (Udvarhely megyében) meghalt vén Gergőné koporsójába a lábához több vég vásznat tettek. Mielőtt vászonba csavartuk volna a halottat, feloldoztunk rajta mindent, ami meg volt kötve s gombjait vagy levágtuk, vagy pedig kigomboltuk rajta az inget.

Mikor megtörtént a temetésre való előkészület, akkor lehetséges, hogy még egy tisztító szertartás következett. A samán áldozat leírásakor említettem, hogy az áldozati lovat kancatejben megfürösztik. A kancatej-fürdőről szóló mesénkben a túlvilágra jutott hőst a tejfürdő százszor szebbé teszi, mint amilyen volt. A beltireknél egy öreg-asszony a jurtból kivitt halottat a nap járásával ellenkező irányban háromszor megkerüli, s kancatejet hint rá. A mongoloknál még a XIII. században is élt az a szkíta szokás, hogy a koporsóba kámfort és fűszereket tettek. Vajjon nálunk nem volt-e ilyesmi szokásban? Szent István koporsójából a legenda szerint illadt áradt, s szent testét

piros vízben találták, mely olyan volt, mint olajjal vegyített balzsam.

d) A halott a lakásban még ma is mindig lábbal az ajtó felé fekszik s így is viszik ki az ajtón. Ha ugyan nem valami súlyos rontásban halt meg, vagy pedig nem kell attól tartani, hogy bosszújában zavarni fogja az élők nyugalma. Ekkor ugyanis nem az ajtón vitték ki. Marco Polo tudósításában olvastuk, hogy néha a halottat nem az ajtón viszik ki, hanem a ház oldalába vágott ajtón. A vogulokról és osztyákokról halljuk, hogy a halottat nem az ajtón, hanem vagy az ablakon, vagy pedig ez alkalomra a falba vágott résen viszik ki a jurtból. A szamojédeknel is ez a szokás. Ennek a temetkezési módnak magyar emlékeit Soly-mossy Sándor fedezte fel. Az ördögszerető meséjében, mikor a lány halálra készül, meghagyja, hogy őt se a küszöbön ki ne vigyék, se az ajtón, se úton, se temetőbe ne temessék. Mikor meghalt, a falat kiásták s az úton keresztül vitték és a mezőre temették. E mese többi magyar változataiban pedig az ablakon adják ki, a kéményen viszik ki, vagy pedig a küszöb alatt ásnak lyukat s úgy viszik ki tetemét. Ez a temetési mód számtalan rokonnépnel megvan, az osztyákoknál és a voguloknál a jurtfalon törnek lyukat, a tatároknál pedig nem szabad érinteni a küszöböt, amikor a halottat kiviszik. Azt hiszem, abban a hitben, hogy a kutya a ház oldalát ezért kaparja, ugyanez a gondolat őrződött meg napjainkig.

Ezt a szokást könnyen megérthetjük, ha arra gondolunk, hogy a kisgyermeket is kiadtuk az ablakon és a házat megkerülve az ajtón hoztuk be, mint valami idegent, abban az esetben, ha félni kellett attól, hogy valami rontás az életére tör. Azért kellett a félelmetes halottat is a ház falába vágott s újra befalazott lyukon kivinni, hogy ne találjon vissza. Háromszéken jegyeztem fel azt a szokást, hogy a halva született gyermeket nem viszik ki a házból, hanem a szoba sarkába, a küszöb mellé temetik. Régebben nyilván a tűzhely mellé vagy alá temették, mert a benne újjászülető ős nem tudhatott megszületni s így nem is kerülhetett a temetőbe. Már eddig is sok olyan szokást ismertünk meg, amelyben a halottal s a másvilággal való érintkezéskor fordítva járnak el. Ezek ismeretében nem lehet kétséges, hogy ősí szokást őriznek a borsodmegyei

palócok akkor, amikor a halott kivitelekor a széket fel-döntik.

e) A honfoglaláskori temetőkből úgy látszik, hogy nem mindenkinek járt ki a lóval való temetés még olyan nagy-családban sem, ahol ez egyébként szokásban volt. Valószínű-leg a még férjhez nem ment lányok, a csatlakozott szegény rokonok, a még emberszámba nem menő fiúk kerültek sírba ló nélkül. Más családokban (pl. Bezdéden) pedig az lehetett a szokás, hogy az asszony nép mellé nem temettek lovat, csak akkor, ha férje a családba házasodott (?). Vannak olyan sírjaink is, ahol csak a lószerszámot temették az el-húnyt mellé. Láttuk azt, hogy a szkíta időkben is ez a két-fajta temetés mód járta. Nem tudom, hogy nem kell-e vala-milyen származást (népet) jelölő különbséget keresnünk abban, hogy honfoglaláskori sírjainkban is megvan e két szokás. A lóval való temetés ugyanis a szkíta Délorosz-országban volt szokásban (és Szibériában), a lószerszám el-temetése pedig az északibb vidékeken, ott, ahol a magyar-ság őshazája is keresendő. Erre a kérdésre nem merek fe-lelni, sok hiteles temetőt kell kiásnunk ahhoz, hogy tisztán lássunk ebben, a nem is másodrangú kérdésben.

Úgy látom, hogy a honfoglaló magyarságban két szo-kás járta az elhúnyt lovával. Vagy megölték s gazdája mellé temették, vagy pedig életben hagyták, esetleg a szertartást végző táltosnak ajándékozták. Az utóbbi esetben csak a ló-szerszám került a sírba. E második szokásból fejlődött ki azután az a hajszálra egyező magatartás, ami nálunk s az ugyancsak keresztény hitre tért, vagy más vallást (izlám, buddhista, lamaista) felvett rokonnépeinknél megfigyelhető, miszerint a lovat a temetéskor az egyháznak adjuk aján-dékba. Mielőtt továbbkísérnök a halottat útján, nézzük meg, mi történik lovával.

Elsőben azt a szokást tárgyalom, amikor a lovat nem ölték meg, hanem szabadon engedték, vagy az egyháznak ajándékozták. Magyar adatait már bemutattam. A lamaista burjéto-k nem temetik el a halott lovát, hanem a láma-kolostornak adják. A volgai kalmükök a bálványtemplomba viszik, a mohamedán vallású kínai tatárok pedig zablástól együtt a főmollahnak adományozzák. A kazak kirgizek pe-dig a hetedik napon levágják a ló farkát. Ezt a lovat meg-özvegyült lónak nevezik, amely elvesztette urát. Levágott farkát kidobják a steppére. A jeníszei kormányzóságban

élő karginzeknél ha a halottnak maradtak rokonai, akkor kedvenc paripájának nyerge ezekre maradt, ha nem, akkor a nyeret a koporsó mellé a sírba rakták, a ló pedig azé lett, aki a halotti ünnepélyt rendezte. Láttuk már, hogy Radloff azt jegyezte fel a kirgizekről, hogy a lovat — amelynek levágják farkát és sörényét — senkinek sem szabad már azután megnyergelni. Ebben kereshetjük magyarázatát annak, hogy a halott hátaslovát az egyháznak adják. A hátsó ugyanis továbbra is a halott tulajdona, tehát magára vonná bosszúját az, aki megnyergelné. Ezért adják a más-világi istenség földi képviselőinek, akiket nem érhet rontás. Nálunk a ló farkának s üstökének levágása abban a szokásban maradt meg, hogy a temetéskor befonják farkát (rövidre!) s üstökét meg csomóra kötik. Nem látom világosan, hogy ez a szokás hol ötvöződik egybe a szarvaskultusról mondottakkal. A ló megölése a sírnál történt, mielőtt azonban ezt tárgyalnám, nézzük meg, mi történik a temetés résztvevőivel, különösen az asszonynéppel, akik nem kísérik a halottat utolsó útjára.

f) Nemcsak a lónak vágják le sörényét és farkát, hanem magukat is összemarcangolják a gyász jeléül. Láttuk már ennek néhány példáját a szkíta, hun s más temetkezési szokások ismertetésekor. Nálunk is így volt. Nézzük először az írásos adatokat, azután pedig vizsgáljuk meg, hogy nem találjuk-e a sírokban is nyomát ennek a szokásnak. Kállay Ferenc a pogány magyarok vallásáról írott könyvében idézi a Thuróczi-krónikának azt az adatát, hogy mikor Salamon, Géza és László közötti harcban Géza győzedelmeskedett, megilletődve az elesett magyarok sokaságán, fájdalmában haját tépte vagy vágta el, s orcáját felsebzé, akárcsak az anyák, midőn fiaikat siratják. Akárcsak a szkíták és a belsőázsiai törökökről szóló leírást hallanók! A csángókról írja Ipolyi, hogy szétbontott hajjal s hangos siratással gyászolnak. Katanovtól a következő adatokat tudjuk meg. A beltireknél az a szokás, hogy mialatt a férfiak kint vannak a temetésen, egy öreg asszony, aki nem tartozik a rokonsághoz, kibontja az özvegy haját és félig levágja, hét nap után ismét befonja, addig zilált hajjal jár. A kazak kirgizeknél egy idegen asszony mind az özvegynek, mind pedig lányának kibontja hajfonatait, majd hét nap múlva ugyanez ismét befonja. A halál napján az asszony és lánya úgy összekarmolják magukat, hogy kiserked a vérük.

A mordvinoknál nemcsak a hátramaradottakkal történik meg ez a ceremónia. Ha a halott asszony, akkor haját balról, ha pedig lány, akkor jobbfelől fonják be. A vogulok és osztyákok pedig, különösebben északabbra lakó törzseiknél, a halott hajából le is vágnak egy tincset. A gyász jeléül pedig a férfi négy, a nő öt napon át kibontva hordja haját, utána pedig a férfi öt, a nő négy hónapon keresztül elől s nem hátul hordja hajfonatait.

Ha a töredékesen megmaradt népi szokásanyagot egyeztetjük a régi adatokkal, akkor azt kell mondanunk, hogy a halálkor megvagdalták magukat s az asszonyok levágták egyik hajfonatukat a gyász jeleként. Láttuk, hogy a belső-ázsiai sírokban sok levágott hajfonatot találtak. Vajjon nem függ-e ezzel össze az a szokás, amelyet a sírleírásoknál említettem: igen sok sírban csak egyetlen fülbevalót találunk. A fülbevalókat ugyanis nem mindig viselik a fülben, sokszor a haját borító fátyolra tűzik, máskor pedig a fület takaró hajfonatra kerülnek. Lehetséges azonban, hogy ennek más oka is lehet. A bezdédi temetőben láthattuk, hogy a házaspárnál az egyiknek jobb, a másiknak bal fülében volt fülbevaló. Talán a megosztott pár jelképezte egybetartozásukat az életben éppen úgy, mint a halálban? Nem tudom, s azt sem merném mondani, hogy valaha is tudni fogjuk. Ezek azok az apró mozzanatok az életben, amelyek a halállal nyomtalanul eltűnnek.

A magyar néprajzkutatók arra is gondolnak, hogy a sírba tett fonott kalács a levágott hajfonat emléke. Erre nehéz lenne felelni, azonban kétségtelen az, hogy a hajlevágás az emberáldozatot helyettesíti. Amint a sírokba tett nyírfakéreg-ábrák helyettesítik a lovat, fegyvert, sátrat s más holmit, olyanképen őrzi a hajfonat annak az emlékét, hogy egykor az asszonyt vele temették férjével. Amiképen pedig a lovat az egyháznak adják, vagy szabadon engedik, olyanképen engednek szabadon a halál után bizonyos számú szolgát, az egykori emberáldozat emlékeként. Honfoglaláskori temetőinkből nyilvánvaló, hogy nálunk az emberáldozat nem volt szokásban. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az előidőkben, akárcsak a szkítáknál, a magyarságnál is ne lett volna meg az elhunyt mellé temetett szolgák szokása. Erre mutat Lehel mondája is, aki kürtjével agyonvágja a német császárt, hogy legyen, ki szolgálja a másvilágon.

g) Most pedig kísérjük tovább a halottat a temetőbe! Honfoglaláskori temetőink kivétel nélkül kisebb emelkedésen vannak. Mivel eddig nem találtuk meg őseink telep-helyeit, nem tudom megmondani, hogy vajjon vízen kellett-e átmenni, vagy pedig nem hittünk abban, hogy a halott nem tud a vízen visszatalálni. Az első fejezetben ismertettem néhány adatot ilyenfajta temetkezésre. Nem tudjuk azt, hogy halottainkat mivel vittük ki a temetőbe. A deszkás adatokból következőleg szekéren, vannak azonban olyan hazai adatok, amelyek szerint szánnal vittük halottainkat a temetőbe. Oroszországban még ma is sok-helyen még nyaranta is szánon viszik a tetemet. Ez való-színűleg régi finnugor szokás, de hogy a török népeknél is megvolt, azt az altaji sziklarajzok tanúsítják. Az azon-ban nagyon valószínű, hogy vagy a temetés előtt a halottal együtt, vagy pedig a temetés után a gyásznép többször megkerülte a sírt. Tudjuk jól, hogy ez a halott szellemé-nek hazajárása ellen való védekezés volt. Nem hiszem, hogy elterjedt szokás lett volna a sírba való lövés, amely-ről újabb székely adataink szólnak. Ennek ugyanis nyoma kellett volna maradjon a sírokban. Eddig csak egy-két avar sírnál találtam nyomát annak, hogy a sírba lőtt nyíl-vevessző belefúródott a sír földjébe. Tudtommal a honfog-lalók sírjaiban nem találtak hasonló szokást, de annak sincsen nyoma, hogy a sír földjében lett volna nyílvevessző.

A sírt kalákában ásták, mint ahogyan azóta is kaláka gyűl össze a sírásásra. Egy-két sírban nyoma van annak is, hogy éppen úgy, mint a csuvasoknál, félretették a sír megásásakor először felszakított gyeget s azt a halott feje alá tették. Talán van ennek a szokásnak valami köze ahhoz, amikor úgy esküsznek, hogy egy gyepes föld-darabot tartanak a fej fölé. A skandináv hitben ugyanis, aki gyeget tart a feje fölé, elhunyt hozzátartozóival beszél-gethet. Még a házban, mielőtt elindult volna a menet, a mosdatás és felöltöztetés után a halott mellé rakták mind-azt, amire e világban szüksége volt. Méghozzá vagy min-dent a halkezéhez raktak, vagy pedig fordítva tették mel-léje szerszámaint: a baloldalt viselteket a jobboldalra, a jobb-oldaliakat pedig a baloldalra rakták. Ezzel együtt csavar-ták be vászonba a holttestet. Mikor az ilyenképen elkészí-tett, koporsónélküli halottat a mosdatódeszkával vagy nyír-fakéreggel együtt a sírba eresztették, a sír fejénél valószí-

nűleg tüzet gyújtottak. Ezt onnan tudjuk, mert meg lehetőszen sok honfoglaláskori sír földjében találunk szétszórt faszenet. Ez akkor kerülhetett a sírba, amikor a tor végeztével a sírt betakarták. A halott mellé bőr- vagy fakupában kancatejet tehettek s útravalóként hússal látták el. A sírokban agyagbögréket is találunk, ezek azonban nem használatra való edények voltak, hanem csupán a sír számára készített durva bögrék.

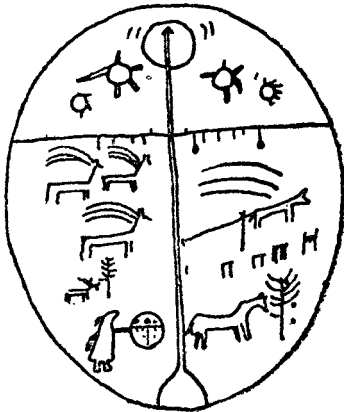
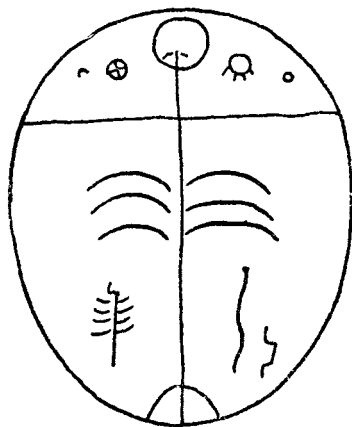
Mint láthattuk, keleten szokás a sírok kővel való kirakása s befödése. Igazi köves kurgánokat eddig csak a bodrogszerdahelyi temetőben, egy hegy tetején találtunk. A Kolozsvár-Zápolya-utcai temetőben néhány sírban kövekkel vetették meg a halott fejealját. A kevés adat arra vall, hogy legfennebb csak egy-két magyar nemzetségben lehetett meg a hegyre való temetkezés és a kövekkel való sírkészítés. A többség homokos dombhátaikat választott temetőként. Néhány magyar sírban kutyát is találunk a halott mellé temetve. Ebből talán arra következtethetünk, hogy nálunk is megvolt az obi ugorsághoz délről felszármazott teremtsmonda. E szerint ugyanis az embert kezdetben szaruréteg fedte. Az elszunnyadó ember mellé az Úr a kutyát állította őrzőként, amely abban az időben még meztelen volt. A sátán azonban megvesztegette a kutyát s így megronthatta az embert. Ettől az időtől kezdve az emberen csak ujjai végén maradt meg egykori szaruhámja, a kutyát pedig az Úr megátkozta, hogy ezentúl szőrös legyen. Kálmány Lajos ezt az ősi teremtsmondát Szeged környékén jegyezte le népünk ajkáról.

A XVI—XVII. századból való temetési emlékekből azt láthatjuk, hogy a halottat addig nem temették el, míg az egész rokonság össze nem gyűlt látására. Ez néha hónapokig tartott. Élénken emlékeztet ez a szokás arra, hogy a szkíták az elhunytat körülhordozták az egész országban, hogy mindenki búcsút vehessen tőle. Ez természetesen nemcsak búcsúvétel volt, hanem egyúttal bizonyágtétel a mellett, hogy az elhunyt tényleg elköltözött az élők sorából. Nálunk néhol még máig is megvan az a szokás, hogy amikor a halottat kiviszik a kapun, kinyitják az istállót s az ólakat, hogy az állatok is búcsút vehessenek gazdájuktól.

Mivel a fent felsorolt szokásoknak keleti párhuzamai is vannak, könnyen lehetséges, hogy a honfoglaláskori

magyarság örökségeként maradtak a későbbi időkre. A tűzgyújtás után került sor a lóáldozatra. Ennek rövid leírását már közöltem. Láttuk, hogy a kövér hátsólovas négy cövekhez kötve miként húzzák úgy szét, hogy gerince törjék. Közvetlen rokonaink a vogulok és osztyákok, ahol ló helyett rénszarvast áldoznak, nem így végzik az áldozatot. Odakötözik hurokkal a rénszarvast egy fához s addig kergetik körülötte, míg megfojtja magát. Ekkor faszöveget vernek a szívébe. Ez utóbbi adat mutatja, hogy ebben az ősi szertartásban még annak az időnek emléke kísért, amikor rokonaink még nem ismerték a vasat. A megnyúzott lovat vagy kitömték szalmával, belevarrva bőrébe — amelyben bennehagyták a fejét, a lábait — nemesebb részeinek egy-egy darabkáját is, vagy pedig karóra húzták és a sír mellé állították az áldozóasztalka mellé. Bár már sok adatot idéztem a sírnál, vagy másutt tartott áldozatokról nem állhatom meg, hogy Turakai Sámuel nevű hazánkfiának 1725 április 2-án, Asztrahánban kelt levelét ne közöljem. Azt írja: „Ezen Országon sok Bálvány imádó Nemzetek vagynak: Vagynak Csuvasz és Mordva nevű Nemzetek, a kik imádság helyébe kantza lovakat és Juhokat ölnek meg az Istennek, az húsát magok eszik meg, a bőrét pedig az Istennek adják és fűzfára feszítik vagy terítik. Némelyek pedig Nyúl bőrt szénával megtöltik s attól jó időt kérnek, hogyha pedig esső talál lenni, erőssen megkorbácsolják 's a tűzre vetik“. Milyen eleven s találó leírás ez, még azt is megfigyelte, hogy az ő szellemét megverik, ha a meg-hozott áldozatért nem teljesíti a kéréseket.

Abban az esetben, ha kitömték a lovat, fel is nyergelték s a halott baloldalára fektették. Ha azonban bőrét kelet felé fordított fejjel rúdra húzták, akkor a sírbatétel valószínűleg csak a hetedik vagy negyvenedik napon történt meg. Ekkor a félig betemetett sír végébe tették a lóbőrt a csontokkal együtt s úgy földelték be a sírt. Ez az oka annak, hogy a sír végében néha 20—50 cm. magasan találjuk a lócsontokat. Itt mindjárt két olyan kérdés is felvetődik, amelyekre nem tudok felelni, de amelyekre, talán a jövőben pontosabban végzett ásatások feleletet rejtegetnek. Az egyik kérdés az, hogy vajjon a kitömött lovat tényleg mindjárt a temetéskor tették-e a sírba? A Zápolya-utcai temetőben ugyanis azt tapasztaltam, hogy a ló ebben az esetben is magasabb szintben volt a váz baloldalán,

ALTAJI LÓÁLDOZAT
Anučin és Radloff nyomán

mint a sír feneke. Sőt az egyik sírban a lócsontok a váz balkarját és szablyáját is takarták. Nem lehet tehát arról szó, hogy padkát hagytak — mint korábban gondoltam —, hanem úgy látszik, hogy a kitömött lovat is később tették a sírba. A másik kérdés az, hogy vajjon miért van az, hogy egyazon temetőben hol kitömve temetik el a lovat, hol pedig csak bőrét teszik a sír végébe. Egyik dolgozatomban arra gondoltam, hogy ebben a magyar hitvilág csökkenvényesedését kell látnunk, amikor az egyéni kívánságok kezdenek a szertartások fölé nőni. Egyelőre nem tudok ma sem jobbat mondani. Talán több hiteles temetőben tett megfigyelés ebben is felfedezi a dolgok igazi okát. (XLV. tábla.)

Az a tény, hogy a sírt bizonyos ideig betemetetlenül, illetőleg félig betemetve tartották, kétségtelenné teszi, hogy a halál után bizonyos időre újabb ünnepség játszódott le a sírnál. Ez a keleti párhuzamokból is kitűnik, jóllehet a hét, negyven nap s a fél éves és éves időpont, nem biztos, hogy ősi szokás. Még valami válik világossá ebből a szokásból: az tudniillik, hogy hittünk abban, hogy a halott lelke egyideig (a sír végleges beföldeléséig és a ló mellétemetéséig) a földön tartózkodik.

Mielőtt azonban ezeknek a szokásoknak ismertetésére térnék, lássuk, hogy mi történt a temetés után!

h) Balassa Iván baráti közléséből ismerem a következő Székelyföldi adatot: Maksán, mikor hazajönnek a temetőből, akkorra egy tál vizet tesznek ki s abban megmossák kezüket, mert mosakodás előtt nem szabad a házba belépni. Ugyanígy járnak el a beltírek, akik temetés után, mielőtt belépnek a jurtba, a jurt elé kitett cseberből vizet merítenek és a föld fölött megmosakszanak, a csebert egy gödörbe vetik. A sagajoknál az otthon maradt asszonyok folyóvízzel telt csebert állítanak a jurt ajtaja elé s a hazajövők arcukat és kezeiket megmossák, mielőtt a házba lépnének. A halotti toron a halott számára mindaddig helyet hagynak s a tűzbe ételt s italt vetnek számára, míg a földön tartózkodik.

i) Most pedig térjünk rá a halott ember s a megölt ló lelkének sorsára. Általános szokás Európaszerte, hogy a halál pillanatában kinyitják az ablakot, hogy lelke kiszállhasson, ugyanakkor lefüggönyözik a tükröt s becsukják az ajtót. Hozzánk kétségtelennül az ablakos házakkal

került ez a szokás, de vajjon nem egy másik szokást szorított-e ki, amely szerint a halott lelke valahol oldalt, ablakon, füstnyíláson vagy a falba vájt lyukon távozzék, hogy haza ne tudjon találni? Erre nem tudnék felelni, de annyi mindenesetre kitűnik ebből a szokásból s a többi eddigi szertartásokból is, hogy a halott lelke valamiképen testétől különváló lény. Eddig nem beszéltem a lélekhitről, most tehát szükséges, hogy röviden összegezzem, hogy mit hihettek őseink a lélekről.

A „tűzről pattant“ és a „hamvába holt“ szólásmondásaink eredetének magyarázatakor Berze Nagy János olyan becses eredményekre jutott, amelyek minket is közelebbről érdekelnek. A többek között egy kicsi mesét elemez, a mese rövid tartalma az ő összefoglalásában így hangzik: A királyné két gyermeket szül, egyiknek üstökös, másiknak nap van a homlokán, mindkettő karján arany karperec. Ármánykodás folytán a két gyermeket elássák, belőlük két arany körtefa nő, ezeket is kivágják és ágyat készítenek belőlük. Az ágyak beszélgetését meghallják, tűzre vetik. A tűzből egy szikra kipattan, ezt egy vén kecske bekapja s két aranyos kecskét ellik. Ezeket is megölik. Egy darab belet a pataknál egy varjú felkap, utána két aranytojást tojik, melyekből két aranyhajú gyermek kel ki.

Az elemésztett gyermekek tehát többszöri újjászületésen mennek keresztül: fa, ágy, tűz, kecske, varjú, tojás, s így születnek ismét újjá, szebben mint valaha voltak. Feltűnő a két gyermek jelvénye, akárcsak a kündü és a gyula napjáról s fáklyájáról hallanánk, meg a kettős királyságról. Megújulásukhoz elég egy darabka is lényükből, akárcsak a varázslathoz elegendő egy kis darab is attól, akivel a babonaságot el akarják követni. A világ teremtetett dolgain keresztül bujdokol lelkük, míg végre újjászületnek. Vajjon rejtélyesnek látszó árpádkori neveink egy részének nem valami ilyen hit ad-e magyarázatot? Láttuk azt — s ez a mese egyik legfontosabb tanulsága — hogy a lélek a tűzből pattant szikrán keresztül száll tovább. Más mesékből és szokásokból kiderül, hogy arra igyekezzenek, hogy a tűzből ne ugorják ki szikra (a vogulok például a medve elégetésekor a tűzből felszálló szikrát leütik, hogy ne hogy előbb újuljon meg, semmint hétszeres megújulásának ideje eljön). Ha a tűzből nem pattanhat

szikra, akkor a lélek meghal, hamvába hal. Vajjon nem ezért kellett-e hét őünk nevét észbentartani? Azt minden- esetre megérthetjük ebből, hogy miért jelképezi az örökké égő családi tűz az őst s miért nem szabad a tűznek kialudni. Talán az eddigieknél mélyebben értjük meg azt is, hogy a születés, házasság és halál szertartásai miért éppen a tűzhely közelében játszódnak le, s miért gyujtanak a sírnál is tüzet. Nem szabad a tüzet hegyes vassal piszkálni (közös vonás nálunk és a burjátoknál), egyszóval az őst megsebezni.

Régi hitünk szerint a test csak szállása a léleknek. De a lélek az élő embert is elhagyhatja. A samán lelke nyílként repül át nagy távolságokat, vagy ló s lúd alakjában teszi meg az égiekhez vezető fárasztó útját. Ellenségeivel meg ló vagy füstös bika képében küzd népe termékenységeért. De a közönséges halandó lelke is elhagyhatta testét. Erről nyelvünk emlékezése tanúskodik ilyenféle szólásainkban: háltni jár bele a lélek, magából kikel, element az esze, észvesztő s így tovább.

A testtől különváló lélek képzete nyilván az alvó ember megfigyeléséből keletkezett az ősemlerben. Az alvó ébredése után elmondja, hogy merre járt s mit látott, pedig akik vele együtt voltak vackában, jól tudják, hogy egész idő alatt ott volt velük s aludt. Mi sem természetesebb, hogy a halál sem más, mint az, hogy a lélek elhagyja a testet. Ezért temetnek sokszor alvó helyzetben, például a halott feje alá teszik nyergét.

A halott testből vándorútra indult lélek pedig többszörösen formát vált, míg végre a hetedik halála után újjászületik ismét a családban. Nyelvünk ennek a többszöri halálnak emlékét is őrzí a „halálnak halálával halsz“ kifejezésben.

A testtől szabadult lélek számára új testet kell készíteni, hogy legyen miben megpihennie addig is, míg újjászületik. Ez az új test a bálvány, vagy fejfa. Vagy a sírra állítják, vagy az ősök ligetébe helyezik, vagy pedig a család szentélyébe teszik a férfiak oldalára.

Obi ugor rokonainknál az özvegy nő nyírfabábut készítt elhunyt férjéről, hat hónapig a tisztelethelyen tartja, étellel vendégeli s vele alszik. Nyilván ennek a szokásnak maradványa az is, hogy minden népnél a férj halála után egy bizonyos ideig nem mehet férjhez a nő, s felesége után

nem házasodhatik a férfi. Ez az az idő, amelyben az elhunyt lelke még a földön van, vagy még nem érkezett el a másvilági nagycsaládba, vagy más testbe. A halott bábujának elkészítése, amint azt Munkácsi Bernát adatsorából megismerhetjük, igen régi finn szokás. Ilmarinen, a Kalevala isteni kovácsa aranyfeleséget készít magának, s azzal hál, de hideg és megborzad tőle. Az erdei cseremiszek a halott emlékére egy hársfabotot vágnak le s azzal éppen úgy bánnak, mintha élő ember lenne, először megfürdetik.

Ami mármost a halott bábujának s a fejfának kapcsolatát illeti, belevilágít az adatokba Mészáros Gyula csuvas közlése. E szerint a fejfát a gyászidő elteltével készítik el, emberformájú faragással s ezzel is éppen úgy elvégzik a temetési szertartásokat, mint a halottal. Beszélnek hozzá, a nők simogatják, néven szólítják (ez különben egyik legrégibb halottsírató szokás, a halott nevének erejével akarják visszaidézni az életbel!). A fejfával együtt kis asztalkát és széket visznek ki a sírhoz, hogy az elköltözött most már teljesen be legyen rendezkedve. A csuvasokról azt is tudjuk, hogyha a sírt betemetik, keleti és nyugati végébe egy-egy cölöpöt vernek be, amely a halott természetével egyenlő magasságú. Ez a szokás nyilván a halott képének a sírra való állításának emléke. Régente tényleg fel is állították a halott szobrát a sírra. A Déloroszországtól az Altai hegységig mindenütt megtalálható kő sírszobrok (amelyekről, mint láttuk, kun szokásként Rubruquis is megemlékezett) az elhunytat ábrázolják.

Nem látom világosan, hogy mi az összefüggés az ősök ligetében felállított faszobrok s a temetőben felállított fejfák között. Annyi azonban bizonyos, hogy a ligetekben s bozótokban az egész meghalt nagycsalád felsorakozott. Rokonnépeinknél az ősök fatuskójának arcát fémllemezrel fedik. A magyar vasorrú bábáról szóló mesék azt bizonyítják, hogy nálunk is megvolt valaha, talán éppen a honfoglalás korában is, ez a szokás. Azt hiszem, valami összefüggés van e szokás s a közt, hogy pl. a szarmaták a halott arcára tették fémllemez képmását. Ilyen ősök ligetéről emlékezik meg Ibn Fâdhlan is. Budenz József közli ennek a roppant érdekes leírásnak teljes szövegét, s azt mondja, hogy ez valamilyen prémkereskedő török vagy ugor népre vonatkozik. A hosszú szöveg közlése itt túl messzire vinne minket, inkább rátérek a magyar

adatokra. 1108-ból való az első, ez balvan-nak nevezett kőszoborról szól, két másik hasonló módon korai adatunk 1265 s 1267-ből származik. Ezekhez csatlakozik Kézai Simon tudósítása. „Keve kapitányt s az ütközetben elesetteket szkíta szokás szerint nagy pompával eltemették az országút mellé, kőszlopot emeltek fölējük“. Vajjon az „országút mellé“ kifejezésben nem keresztút mellé értendő-e? Ezek lehettek azok az elhagyott ligetek s ősök, amelyek népünk emlékezésében a rontó szellemek búvóhelyeivé változtak. Vajjon van-e közük kopjafáinknak, fejfáinknak és gombfáinknak a régi ősszobrokhoz? Először vegyük kopjafáinkat! Láttuk, hogy a rákötött szalagok színe megegyezik a rokonnépeknél a tényleges kopjára kötött szalagokéval. Nem kétlem ezek után, hogy a kopjafaállítás szokása tényleg ősi soron hagyománya népünknek. Eddig honfoglaláskori sírokban nem találtuk emlékét. Ha csak az ismertett koroncói női sír felett talált négy vashegy nem a földbeszúrt kopják vasalt végének maradványa. Gombfáinkról, amelyek gombján más jelzésekkel illetik a gyermeket, nőt s férfit, jóideig török hódoltságbeli hagyaték-nak gondolták. Ámde megfigyelhetjük, hogy a katolikus temetők keresztjeinek borítódesszkájára ugyancsak kifaragják a halott nemét és korát jelző fejet. Azután meg a magyar gombfák éppen azon a területen a legváltozatosabbak, ahol török sohasem járt (Székelyföld). Azt hiszem, hogy ebben a kérdésben Balassa Iván dolgozata mondja ki a döntő szót. Ő összegyűjtötte a székelyföldi gombfák egyes részeinek neveit, s munkájából kétségtelenül kitűnik, hogy ezek a ma már felismerhetetlen gombfák egykor ember-szobrok voltak, az elhunytak szobrai. Szíves engedelmével közlöm az alábbi szókinccset. A gombfának van: feje, sapkája, kontya, bajusza, szája, nyaka, lapockája, szíve, köldöke s végül lába. Nem hiszem, hogy e döntőjelentőségű szókinccs után kételkedni lehessen abban, hogy gombfáink (hibásan kopjafának nevezik), régi ősszobraink egyenes leszármazottjai. Hozzájárul mindehhez Balassa Ivánnak az a megfigyelése, hogy a szívet fordítva rajzolják rá a törzsre. Ez még a régi magyar temetkezésből ismert megfordításnak utolsó emléke kell legyen. A fejfákat falun ingyen csinálják. Száldoboson akkor kezdenek hozzá, amikor a halott kilehelte lelkét s mikorra temetésre kerül a sor, már készen is vannak vele. Régebben, a honfoglalás korában

nyilván csak a halott lelkének távoztakor állították a sírra. Úgy látom, hogy népünknel nyoma maradt a házban felállított bálványoknak is. Pintér Sándortól tudjuk, hogy a palócoknál a mestergerendát az ágasokon kívül két gömbölyűre faragott faoszlop tartotta. Ezek egyikét „baódoganyá“-nak, másikat „bálvány“-nak nevezték. Az elsőre függesztették fel az asszonyok s leányok ünneplő ruháikat, a másodikra a férfiak sallangos lószerszámaikat. Talán a kalotaszegi házban a szoba sarkába keresztbe függesztett s vászonneművel megrakott rúd is az ősök szentélyének emléke. Ugyanígy függesztik fel kilenc rongyukat az altaijak, kifeszített zsinegre.

Most néhány feljegyzés alapján ismertetem a keleti népeknek a halál után való ételtilalmát. Ebből ugyanis több magyar szokást megérthetünk s egyúttal a ló lelkének sorsáról is értesülhetünk. A beltireknél a halott rokonai hét napon keresztül nem ehetik meg a leölt állatnak sem szívét, sem máját. Ennek elteltével egy májat és szívet vesznek, szívük és májuk táját megdörzsölik vele, azután a fák irányában elhajítják. Ennek a szertartásnak elvégzése után ismét ehetnek belőle. A sagajoknál az elhunyt rokonai a halált követő harmadik és hetedik napon egyetlen megölt állatnak csontját sem törhetik el. Ezeken a napokon nem ehetnek tüdőt és májat. A hetedik napon veszik a leölt állat tüdejét és máját, megkenik vele saját májuk helyét és a jurt ajtaja elé dobják. Ettől kezdve mindent ehetnek.

A vogul hősmondákban sokat szerepel a lélek-golyóbis. Ezt úgy állítják elő, hogy a halott testéből kivesszik a szívet, májat, a beleket s beleteszik a hughyólyagba. Ezáltal bűvös erejű, gyógyító labdát tudnak csinálni. Talán így értelmezendő Reginonak az az adata is, hogy a kalandozó magyarok kivesszik a megölt ellenség szívét s azt gyógyszerként szétosztják egymás között. A nyelv is őrzi ennek a hitnek néhány becses emlékét. A karakirgizek temetéskor úgy síratják a halottat: Óh én májam, óh én májam, ez annyit jelent, óh én barátom, óh én kedvesem. Máj szavukkal jelölik a rokonait szerető embert s ezzel fejezik ki azt is, ha a barátság elhidegül. A votyákban és a zürjénben is a drága fiam kifejezés szó szerint drága májamat jelent s máj szavukkal fejezik ki kedves, drága és szeretett fogalmaikat.

Munkácsi Bernát e szólásoknak meglepő egyezését ta-

lálta meg a magyar nyelvben. „Mintha máját kenegetnék“ szólásunk mai napig is emlékezik még arra a temetkezési szokásra, amit a rokonnépeknél leírtam. Kétségtelen tehát, hogy megvolt nálunk is a temetés után hét napig tartó máj, szív (v. ö. a magyar szíves kifejezést, esetleg ide tartozik „rosszmájú“ kifejezésünk is) és tüdő evési tilalom. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy megvolt a halál után hét (?) nappal tartott tor is. Nyilvánvaló, hogy azért nem szabad az állat nemes részeiből enni, mert a halott lelkének megölését, elemésztesét jelentené. Azt hiszem, hogy most már abban sem kételkedhetünk, hogy a sírba tett ló bőrébe belevarrottuk nemes szerveinek egy-egy darabkáját. Hiszen e nélkül nem tudott volna a másvilágon megelevenedni. A lélek tanyája tehát a szív, máj és tüdő volt. Lélek szavunk egy többől sarjadt a lehel, lélekezés szavakkal. Ez a tény világosan szemlélteti, hogy a lélekezés szerve a tüdő a lélek egyik tanyája. Másik, lelket jelentő régi szavunk az „íz“ nem a testben lakó lélekre vonatkozott, hanem az árnyék-lélekre. Ennek taglalása azonban messze vezetne a temetkezés szokásaitól.

k) A halotti torok időpontjáról, sajnos, nem tudunk közelebbit. Azt sem tudjuk, hogy mennyiben tartották a sírnál, s mennyiben odahaza. Láttuk azt, hogy a halott lelkének végleges elköltözéséig az étkezéskor a halott számára a tisztelethelyen helyet hagytak, az ételből pedig számára az első falatot a tűzre vetették, vagy hábujához helyezték. Míg a halott a lakásban volt, virrasztottak, ilyenkor nem volt szabad elaludni, mert az alvó ember lelke kiröppen a testből, s az üres testet megszállotta volna a halott közelben bolyongó lelke. Virrasztásokon s torokon került sor a halott tetteinek elsorolására, s ez volt a népköltészet melegágya is. Különös ünnepekre, házassági szertartásokra került sor akkor, ha hajadon leány, vagy nőtlen férfi halt meg. Róheim Géza állította össze ennek a szokásnak nemzetközi kapcsolatait, azért a legjobbnak tartom az ő szövegét idézni: „Marco Polo szerint, ha valamely tatárnak a fia, aki még nőtlen, meghal, és ha ugyanazon időben meghal egy másiknak a leánya, mindkettő szülei egybejönnek és megtartják a két halott nászát. Miután megszerkesztették a házassági szerződést, lerajzolják a fiút és a leányt egy papírra és képüket pénzzel meg egybekkel elégetik, azon hitben, hogy a halottak a másvilágon egybekelnek. A halottak lakodalmához közelálló mula-

tozást a síron Mészáros említi a csuvasoknál. A csebokszári kerületben temetés alkalmával az összes résztvevőket sörrel, pálinkával itatják és mire a temetésre kerül a dolog, jó részük már teljesen elázott és a temető felé már kurjongató énekszóval viszik a halottat. Mikor a fejfát kiviszik, már hegedűs is ül a kocsin és menetközben muzsikál. A kazárokról Massudi írja, hogy a nőtlennek holta után ellakják a lakodalmát. A cseremiszeknél, mint a mi halottas táncunknál, maga a halott meg is jelenik, még pedig egy élő ember személyében. Az illető, aki a halott ruháit viseli, hosszas kérélnésnek engedve és pálinkával megkínáltatva bejön a szobába. Az özvegy férjének szólítja, a gyermekek apjuknak. A tánc közötti szünetekben elmondja, hogy mikép folynak dolgai a másvilágon és óva inti hozzátartozóit a túlzott gyászolástól. Másutt beérik a halott ruháinak egy széken való elhelyezésével. Másnap azután kéri a halottat, hogy jó kedvben térjen vissza sírjába és táncolva, ugrálva kísérik vissza a temetőbe. A magyar szokásokkal való kapcsolat itt már elég feltűnő, mert a holtat képviselő élők kívül megtaláljuk a tort és a halott táncát. Még feltűnőbbé válik a hasonlóság, ha a mordvin, votyák és vogul-osztyák szokásokat is bevonjuk a vizsgálódás körébe. A mordvinoknál ugyanis nagyjából ugyanezeket a szokásokat találjuk, de azzal a toldalékkal, hogy a halott helyét először egy rongybábu foglalja el, melyet a halott ruháiba öltöztetnek és csak azután lép fel ugyancsak a halott ruháiban annak élő képviselője. Aminoff szerint a kazáni kormányzóságban, ha a gazda vagy a gazdasszony meghalt, pár év múlva örömmünnepet ülnek. Ugyanúgy ülik meg, mint a lakodalmat és úgy is hívják: „kullem murt“, azaz „halott ember“ lakodalma. Az osztyákoknál pedig egy bábut faragnak az elhunyt ember képmására. A bábut felöltöztetik a halott ruháiba, ugyanolyan ékszerekkel, mint amilyeneket az elhunyt viselt. Különös tiszteletben részesíti a nő elhunyt férje képmását, minden étkezésnél maga mellé ülteti az asztalhoz, csókolgatja, nyájaskodik vele, mint ha élő férje volna, éjjel pedig maga mellé veszi az ágyba és ott folytatja vele szerelmeskedését. Itt tehát megkapjuk az özvegy lakodalmát a halotti bábuval, a mordvinoknál a halotti bábu azonosságát a halott ruháit viselő emberrel, a cseremiszeknél és magyaroknál viszont a halott földi képviselőjének táncát és ettől függetlenül a mi szokásainkban a halott táncal egybekötött lakodalmát. Az eszkimóknál, akiknek ős-

kori kapcsolata az ural-altájiakkal a paleoázsiai népek révén adva volna, a „bábuk ünnepélyén“ összeesketik a halottak „névrokonait“, azaz földi képviselőit (a névrokonság a lélek rokonságát jelenti) halott feleségeik névrokonaival... Végző lecsökkenésében azután Baranya megyében, Hegyháton találjuk meg a halottal való hálás szokását. A halott ágyát azonnál hagyják, amint a halott benne feküdt és ha a férj halt el, a felesége, ha a feleség halt el, a férj fekszik bele, hogy a halott tudtára adja kívánságát“. A magyar népi adatokat Szendrey Ákos állította nemrég össze egy kitűnő tanulmányban. Fűzzünk talán ehhez még hozzá két irodalmi adatot. Szabó Dezső az Elsodort faluban leírja a temetést. Leírása szinte hajszálnyira egyezik azzal, amit a csuvasokról hallottunk. A halott fia fabábját elkészítő s mosdatgató asszony meg Sinka Istvánnak egyik legutóbbi gyönyörű balladájában (Bor Ökrösné) szerepel. Mindkét adat hiteles.

A halott lakodalmának adatai egyúttal belevilágítanak a torok természetébe is. A halott lakodalmának emlékét őrzik azok a szokások is, hogy az elhunyt asszonyt menyasszonyi ruhájában temetik el.

Bár meglehetősen messze vezet a kérdésnek még a felvetése is, mégsem mulaszthatom el annak felemlítését, hogy születési, házassági és halotti szertartásainknak alaprétege közös. Sok esetben figyelmeztettem már erre a négy fejezetten keresztül az olvasókat. A születéskor a gyermek mellé azt teszik, amit halálkor az elhunyt mellé. Mindhárom szertartás a tűzhelyhez van kötve. Születéskor, esküvőkor és halálkor megkerülik a házat (vagy sírt), vagy legalábbis nem érintik a küszöböt. A halotti tor alkalmával rendezett nagy futtatások, lóversenyek, birkózások s más ünnepségek, jóformán semmiben sem különböznek a születéskor és a lakodalmkor tartott nagy ünnepélyektől. Mindhárom alkalomkor ugyanazokat az áldozatokat mutatják be, ugyanazokat az óvóintézkedéseket teszik. Ezek a szokások idővel elszíneződtek az egyes alkalmak adottságai szerint, de még valamenynyünkben felismerhető „az“ áldozat. Ez az őskorba vesző áldozat egyforma volt, akármilyen alkalomkor is mutatták be. Mélyén a családi ősnak hozott adomány rejtőzik.

Még valamire szeretnék nyomatékosan figyelmeztetni. Feladatom az volt, hogy a honfoglaláskori magyar életet szólalassam meg. Nem terjeszkedhettem ki azonban arra, hogy ez a műveltség s ez az életforma nemcsak népünk sajátja volt,

de még nem is csak a rokonnépeknél volt meg. Szerves része volt műveltségünk az eurázsiai szárazföld nyugati felén, főként Délországban kialakult műveltségnek. Szálai pedig az akkori egyetemes emberi művelődés szövőszékén szövődtek magyarrá. Azt azonban mondhalom, hogy bár műveltségünk egyetemes jelentősége csakis ebben a látlatban bontakozik ki igazi valójában, mégis nem átvétele, hanem magasrendű teremtmény formája volt az akkori emberségnek. Egyik legszebb alkotása a mult ember- és világszemléletének. Az pedig, hogy párhuzamként ázsiai adatokat sorolok fel, nem azt jelenti, hogy mi Ázsiából jöttünk, hanem csupán csak annyit jelent, hogy az egykor közös nagy műveltség elemei földrészünk kereszténnyé lett nyugati feléről eltűntek, s csak a keleti népeknél találhatók meg.

Miután megismertük a magyar temetkezési szokások egykorú emlékeit, s szemelvényesen bemutattam azt a néprajzi anyagot is, amelyik alkalmas arra, hogy segítségével megelevenítsük az egykori életet, most vissza kell térnem a lóáldozathoz. Az áldozati szertartások ismertetésekor ígértem, hogy az áldozati lóról a temetkezés tárgyalásakor beszélek. A temetéskor feláldozott ló a halott háttal, s az áldozat célja elsősorban az, hogy lova a másvilágon is szolgálja gazdáját. Az egyéb áldozatokkor feláldozott ló az istenség ménesének gyarapítására szolgál, s így kiválasztásakor különleges szertartások váltak szükségessé.

Azok után, amit a színekről hallottunk, egyáltalán nem váratlan az, hogy az áldozati ló színe csakis fehér lehet. Tényleg valamennyi adatunk fehér lóról szól. Láttuk azt, hogy az életben is a fehér szín jelképezi az uralkodót, s általában azt, akinek tisztelet jár. Az uralkodó azonban a nap leszármazottja, nincsen-e tehát valami kapcsolat a nap és a fehér ló között? A fehér ló kultusza a pusztai népektől átszármazott a déli, iráni s indiai népekhez is. Ezeknél az írásbeliség már korán megkezdődött, s itt feljegyzések szólnak arról, hogy a fehér ló a nap állata. Emlékezzünk arra, amit a keleti embernek s magunknak a világba való beállásról mondtam; arccal kelet felé állottunk be, keleten kel a nap, s a kelet színe a fehér. Ezért kell az égistennek fehér lovat áldozni. Arra is vannak adataink, hogy az alvilági istennek fekete színű áldozati állatot szentelnek, s arccal nyugat felé helyezik az áldozati rúdra.

A főáldozatok ideje az állattenyésztő népeknél a tavasz. Ekkor, az új fű sarjadzásakor, a tej bősége idején, a fiatal állatok születésekor mutatják be a termékenységi áldozatot. Ekkor költözködnek ki a nyári szállásra, s szükség van arra, hogy a természet erejét varázslattal fokozzák s termékenyítsék meg. Jóelőre kiszemelik az áldozatra szánt fehér lovat, s azt mint istennek ajánlottat nem szabad nyereg alá törni. Megjegyzik, rendesen fülébe vágják jegyet. Czakó Elemér figyelte meg, hogy a Kolozsvári Testvérek Szent György szobrán a ló fülén bevágás van. A kiszemelt lovat jól tartják, meghízlalják, ezért beszélnek krónikáink éppen úgy, mint a rokonnépekről szóló adatok „kövér“, „hízott“ lóról. A hinduknál, akik a lóáldozattal kapcsolatos szokásokat az északi pásztornépektől tanulták, vigyáznak arra, hogy a nagy áldozatra kiszemelt állat ne közösüljön. Általában az áldozat eredményességét a szüzesség szolgálja legjobban, ezt nemcsak a lóáldozatnál láthatjuk, hanem bizonyos alapvető varázslatokhoz még ma is szűzleányok kellenek (emlékezünk arra a csuvas babonára, amikor a falut ért rontást szűzlányok által húzott ekével távoztatják el). Az áldozók is megtisztulnak áldozás előtt, megmosakszanak, s tiszta ruhát vesznek fel.

Ennyit kell tudnunk az évente ismétlődő, vagy a nagy változások idején tartott áldozatok fehér lováról. Árpád is ilyen lóval mutatott be áldozatot, amikor a magyar föld földjét, fűvét és vizét ősenek oltalma alá helyezte, s ezzel már jelképesen birtokába vette azt a földet, amelyen azóta is élünk.

A temetkezési szokások ismerete adta meg az egész könyv folyamán tárgyalt anyag végső értelmezését. A magyar nagycsalád-rendszer tárgyalását egy kérdőjellel kezdettem. Megállapítottam ugyanis, hogy a temetőkben talált társadalmi szerkezet tökéletesen egyezik az apai nagycsalád szerkezetével, csak hogy a temetőkben mindent éppen fordítva találunk, mint az életben. Az egész magyar családrendszert annak alapján ismertettem, hogy megígértem, miszerint ennek a megfordításnak magyarázatát a temetkezés-kor megmutatom. Most tehát eleget teszek ígéretemnek. Láttuk, hogy a sírba is mindent fordítva tesznek a halott mellé, mint ahogyan az életben viselte, vagy legalább is balkezébe rakják szerszámaikat. Láttuk azt is, hogy varázslatainkban a másvilág felé forduló ember mindig fordítva jár el, mint

egyébként szokásos. Ez a megfordítás az egész másvilági életre érvényes, a beltírek nagyon világosan megmondották, hogy ott a balkéz jobbkézzé, a jobbkéz pedig balkézzé változik. Ebben van temetőképeink magyarázata is, a baloldal átkerült a jobboldalra, azok pedig, akik az életben a baloldalon voltak a temetőben a jobboldalra kerültek. Azt hiszem, a bizonyítás teljes mértékben sikerült, s így mindaz, amit a temetőképekből a magyar nagycsaládra következtettem, nem elmélet, hanem az egykori valóság.

Ámde mint eddig is mindenütt kísérletet tettem arra, hogy a szokások emberi tartalmát megmagyarázzam, itt is adós vagyok még azzal, hogy miért történt ez így. Uno Harva, a kiváló finn tudós, azt mondja, hogy ez a másvilágkép úgy keletkezhetett, hogy az ember tükörbe (víztükörbe) nézve látta kép magát, külső lelkét, azt, amelyik a halál után is megmarad, s látta azt, hogy a vele szembe néző emberen minden fordítva van, mint rajta. Ha balkarját emelte, a tükrkép a jobbkarjával mozdult. Amit ő övén a baloldalon viselt, azt tükrképe a jobboldalon hordotta. Úgy gondolom, Harvának tökéletesen igaza van. A halottakat a földbe temetik s a földnek vannak nyílásai, szemei, amelyben ez az élet tükröződik, ezek a tavak, tócsák és vizek. Ezekben pontosan megvan az evilági dolgok minden részlete, csak hogy fordítva, a fák hegyükkel lefelé nőnek, az ég boltja alulra kerül, nap süt benne, megvan a hold, s szípkáznak a csillagok és az embereken minden megcserélődik, s így tovább. Kézenfekvő volt az a hit, hogy a földbe temetett halottak ebbe a világba kerülnek. Ez a világ ugyanolyan, mint a miénk, csak hogy minden megfordul benne. Ha a másvilág napjához állok be, akkor a számomra értékes és értéktelen világtájak egész rendszere fordítva áll előttem. Ezért temettük mi a nagycsalád két szárnyát fordított rendben, ezért van az, hogy a temetőkben a balszárnynon kezdődik a sorrend, s a jobbszárnny az alacsonyabb rangúak helye. Valószínűleg már későbbi bővülés az, amikor a megfordítás eredeti oka elmosódott, s azt hitték, hogy az évszakok is fordítva következnek. Még az eredeti gondolatot őrzi azonban az a szokás, hogy amit álomban lát az ember, amikor lelke más világokban bolyong, annak mindig a fordítottját kell érteni.

*

Átvándorolva a honfoglaló magyar nép életének felkutatható területein, ismét visszaérkeztünk alapjához, gazdasági és társadalmi rendjének értelméhez: a magyar nagycsaládhoz. Ez a család beletágult a mindenségbe, ezen a földön éppen úgy, mint a másvilágon, s ez adott egyenlő célt, értelmet és rendet őseinknek akár szegények voltak, akár pedig szent fejedelmek.

Kolozsvár, 1944 március 14.

A szakembereknek. Ez a könyv, amint a bevezetésben említettem, egy nagyobblélezetű szakmunka vázlata. Mind a négy fejezetének magvát, egy-egy új, önálló régészeti felismerés alkotja. A négy fejezet egyúttal azt is szolgálta, hogy a népéletkutatás régészeti módszerét az eddigieknél bővebb adattárral mutathassam be. Beledolgoztam a szövegbe — sokhelyen szó szerint — néhány régebben megjelent dolgozatot, és könyvem egy-egy fejezetét. Azok ugyanis tisztán szakemberek számára íródtak, s így a magyarság szélesebb rétegeihez nem juthattak el. A magyar nép honfoglaláskori életének megelevenítéséhez semmiképen sem volt elegendő a régészeti anyag. Még sokoldalú kiaknázása is csupán az egykori élet kis területeit világította meg. Ezért szükséges volt az, hogy könyvemben a rokontudományok eredményeit is bemutassam. A szakember látni fogja, hogy ez a munka sem volt egyszerű kivonatolás, hanem igyekeztem a kapcsolatok szervességének megmutatására is. Nagyon valószínű, hogy a rokontudományok óriási adattárából néha nem a legkifejezőbb példákkal éltem, néha pedig a könyv szabott terjedelme miatt fontos eredményeket kellett mellőznöm (pl. milyen volt nyelvünk a honfoglalás korában, népdalaink eredete, régi meséink stb.).

Az egykori életben — akárcsak a maiban is — a jelenségek egymásba szövődtek, egymást magyarázták, értelmezték, kiegészítették és színezték. Ezt a szerkezetet úgy akartam érzékeltetni, hogy könyvemet nem lépcsőzetesen építettem fel, hanem inkább szőnyszerűen szőttem: a más minta alatt lappangó szálak később ismét fel-felbukkannak. Tehát az egyes fejezetek címei csupán annyit jelentenek, hogy abban a fejezetben írtam meg a címszó lényegét. Egyébként azonban a településre, családi életre, munkára, halálra és másvilágra vonatkozó adatok a többi fejezetben is felmerülnek. Magam nem tudom megítélni, hogy mennyiben sikerült az egykori szervességnek a megírás ilyenfajta módja által való érzékeltetése. Remélem azonban, hogy e nyers vázlatához való hozzászólások, bírálatok és javítások során jobban kikristályosodik munkám szerkezete, s végső formájában jobbat tudok majd nyújtani, mint e vázlatban.

Népünk számára írván, nem elégedhettem meg az adatsorok egymásmellé való állításával, hanem az adatok magyarázatát, belső szerkezetét és lényegét kellett megvilágítanom. E munka közben olyan magyarázat-lehetőségeket is felvettem, amelyek némiképen eltérnek az ismertektől, vagy pedig éppenséggel nem is szerepeltek az eddigi irodalomban.

Arra törekedtem, hogy aki ezt a könyvet elolvassa, izelfűt kapjon

krónikáinkból s belepillanthasson a tudományos műhelymunkába. Ezért, ahol zökkenő nélkül tehettem, eredeti szövegeket idéztem s nem összevontan ismertettem a források tudósításait.

Mondanivalóim módszerét tisztán a rendelkezésre álló anyag s a megvilágítandó tétel — tehát a népi élet — szabta meg. Legjobb tudomásom szerint nem alkalmazkodtam semmiféle elfogadott vagy vitatott rendszerezési elvhez. Nyilvánvaló azonban, hogy sokhelyt adódott önmagától való egyezés az eddigi rendező kísérletekkel. Mindvégig óvakodtam attól, hogy egy eleve felvett tétel igazolását keressem s ezért néha ingadozások, sőt ellentmondások is akadnak a szövegben. Ezeket ismerem, de nem voltam kapható arra, hogy a logikai egység kedvéért áthidaljam ezeket. Nem az volt a célom, hogy magyar őstörténetet írjak, de még az sem, hogy őstörténetünk eredetkérdéseiben állástfoglaljak, csupán a magyar népi élet egyik válságos száz esztendejéről akartam beszámolni. Jól tudom azt is, hogy a könyv egyes fejezetei nem aránylanak egyenesen a fennmaradt nyersanyaghoz, pl. a családi élet kutatása szinte az egész terjedelem felét foglalja le, pedig az egykorú adat igen kevés, az ötvösség meg alig kapott néhány oldalt, pedig a hiteles anyag garmadával rendelkezünk. Ez azért van így, mert ki szerettem volna küszöbölni, hogy a véletlenül fennmaradt adatok sűrűsége vagy ritkasága szabja meg az egykori élet szerkezetéről való tudásunkat. Az, hogy valamelyik területről több adattal bírunk, mint a másiktól, nem jelenti feltétlenül, hogy annakidején is fontosabb életmegnyilatkozás volt. Azt akartam, hogy a könyv szerkezete s az egyes fejezetek terjedelme is sugallja azt, ami egykor fontos volt, vagy csak elszigetelt jelentőséggel bírt. Valamiképen ilyen arányérzékkel kell elinduljunk, ha az életet akarjuk látni.

Mindebből kitetszik, hogy ez a népkönyv lehetővé tette számomra, hogy olyan módszerei és kutatási kérdéseket is szőnyegre hozzak, amelyek talán még nem forrottak ki annyira, hogy teljességükben szakmunkákban is érvényesülhessenek, de amelyek meggyőződéseim szerint a követendő út jelzői. Biztos vagyok benne, hogy az egyes szaktudományok hivatott művelői bírálatukkal s hasznos útmutatásaikkal hozzá fognak járulni ahhoz, hogy népünk kezébe olyan könyv kerüljön, amelyik jobban s szemléletesebben tárja fel multját, mint ez a kísérlet. Magamnak életcélom e kutatás előbbrevitele, s éppen ezért kérem a tiszta szót s a kemény bírálatot.

Most pedig felsorolom azokat a fontosabb munkákat, amelyeket e könyv megírásakor felhasználtam. Nem a magyar őstörténet irodalmát ismertetem tehát, s így kimaradnak esetleg olyan jelentős művek is, amelyek értéke vitathatatlan, de eredményeiket e könyvben nem idézem. Arra törekedtem mind szövegemben, mind pedig az alábbi felsorolásban, hogy lehetőleg a nálunk hozzáférhető s magyar nyelven megjelent összefoglaló- és részletmunkákról kapjon tájékoztatást az, aki a részletek iránt érdeklődve tovább akarja tágítani tudását.

*

Rövidítések: Arch. Ért. = Archaeologiai Értesítő, AHung. = Archaeologia Hungarica, Folia = Folia Archaeologica, Dolg. = Dolgozatok, MNy = Magyar Nyelv, Nyk = Nyelvtudományi Közlemények, Ethn. = Ethnographia, Népr. Ért. = Néprajzi Értesítő, Magy. Népr. =

A Magyarország Néprajza, Magyar. Tört. = Hóman—Szekfű: Magyar Történet, MHK = Szilágyi—Pauler: A magyar honfoglalás kútfői, CJ = Corpus juris milléniumi kiadása.

Általános forrásmunkák: A Névtelen jegyző magyar idézetei Pais Dezső: *Magyar Anonymus*, Bp. 1926 c. fordításából valók, Kézai Simon krónikáját Császár Mihály átültetésében idézem (Magyar Könyvtár 610. sz.), többi krónikáinknál Szabó Károly fordítását használtam, és Szilágyi—Marcali: *Magyar Nemzet Története* c. munkájában közölt részleteket. Az arab források fordítását az MHK alapján idézem, kivéve Gardézinak a magyar házassági szertartásra vonatkozó fontos részletét, melynél Tagányi Károly fordítását (Ethn. 1917) használtam. A magyar honfoglalás kútfőinek időrendjéről és értékeléséről kitűnő tájékoztató található a Ligeti Lajos által szerkesztett: *A magyarság őstörténete*, Bp. 1943. kötetben (240—265. o.). A magyar krónikákról pedig Hóman Bálint írt alapvető tanulmányt: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói*, Bp. 1925. A legújabb eredmények összefoglalását Szilágyi Lóránd adja (Magyar Művelődéstörténet I. kötet). A középkori ázsiai utazók közül Rubruquist és Marco Polot Brózik Károly adta ki magyarul (*Középkori ázsiai utazók*, Bp. 1881), hecses kiegészítések találhatók még az Ethn. köteteiben (14:250, 288 és 19:297). Az orosz krónikákból vett néhány idézet Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*, Bp. 1916. c. művéből való. Herodotost Geréb József: *Herodotos történeti könyvei*, Bp. 1893. alapján idézem. A középkori magyarországi utazókat Szamota: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten*. Olcsó Kvtár 767.—72. sz. c. munkája alapján, itt-ott helyesbítésekkel idézem.

Összefoglaló munkákat csak igen csekély mértékben használtam. Pauler Gyula: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*, Bp. 1900, Hóman Bálintnak a Magyar Történetbe írt első kötete és 1938-ban megjelent *Szent Istvánja*, Deér József: *Pogány magyarság — keresztény magyarság* (Bp. 1938) c. munkái mellett sok új szempontot adott Szentmiklósy Lajos egyébként elfogult és megfelelő adatrostálás nélkül megírt könyve (*Magyar őstörténet*, Bp. 1942). Mindvégig használtam azonban Szinyei József: *A magyarság eredete* (Olcsó Kvtár 53) és gróf Zichy István: *A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig*, Bp. 1923, továbbá: *Magyar őstörténet* (Kincsestár 5) c. munkáit, amelyek egyúttal sok helyen példaképpül szolgáltak a mondanivalók csoportosítására is. Állandó segédkönyvem volt a *Magyarság Néprajza*, és nagy haszonnal forgattam Zsirai Miklós: *Finnugor rokonságunk* c. összefoglaló munkáját. A továbbiakban ezeket csak a legszükségesebb mértékben idézem újra.

Részletmunkák: I. Fejezet. A kutatás feladatai és nehézségei. Az egyes tudománysszakok munkamódjának vázolásához nagyjából közismert példákat vettem. Kivétel csupán az „áld” szó-bokor elemzése, amely nemrég jelent meg (Mészöly Gedeon: *Áldó az ágyú, alku az áldozás, áldozat az alkonyat*. Nép és Nyelv III. évf.). Egyebekben a koporsóra vonatkozó alföldi népi adatot Kovács László szóbeli közlésének köszönhetem. A magyar ládáról Cs. Sebestyén Károly értekezett (MNY. 23:201). A magyar helynév-anyag rendszere és kimerítő tárgyalása: Melich János: *A honfoglalás-*

kori Magyarország, Bp. 1925—1929 és Knieszsa István, *Magyarország népei a XI. században*, Bp. 1938. Szent István Emlékkönyv II. 367—472. o. munkáiban s a hozzájuk fűzött bírálatokban található. A magyar embertan legfontosabb irodalmát a Magyarság őstörténete (szerk. Ligeti L. Bp. 1943, a továbbiakban Magy. Őstört.-nek rövidítem) 238—239. oldalán találjuk meg. A német vegytan új eredményeiről röviden hírt ad Bolko Richthofen: *Die Vor- und Frühgeschichtsforschung im neuen Deutschland*, Berlin, 1937. 68 sk. o. Az állattan, növénytan és földrajz irodalmából a legszükségesebbeket alább idézem. A honfoglaláskori régészeti leletek teljes irodalma megtalálható Banner János adatgyűjteményében (*Bibliographia Archaeologica Hungarica*, Dolg. 1938—1942), az újabb magyar kutatás legfontosabb dolgozatait pedig a Magy. Őstört. 207. oldalán soroltam fel.

A magyar föld képe a honfoglaláskor. Az idézetek Györffy István: *Nagykunsági krónika*, Karcag 1922, Szabó Kálmán: *Kecskemét halászata* (Népr. Ért. 1938) és Szücs Sándor: *A régi Sárrét világa* (Bp. én. Bolyai Akad. kiadása) c. könyveiből valók. Az Alföld régi állatvilágának gazdagságáról Hankó Béla kitűnő dolgozata tájékoztat: *A hajdani Alföld ősi állatvilága*, Debrecen, 1933. Erdély régészeti településtörténetének fejlődését nemrégén én rajzoltam meg: *Erdély településtörténetének vázlata Szent István koráig*, Kolozsvár, 1943. Ott részleteiben is megtalálhatók az irodalommal együtt az itt csak összegezetten felvázolt eredmények.

A lakosság. Az avar népi életéről közölt megfigyelések nagyrészt önálló s először közölt munkán alapulnak. Részleteket közöltem az Arch. Ért. 1941—43. évfolyamaiban és a Gerevich Emlékkönyvben. A munka elindítója Móra Ferenc volt: *Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekben* (Ethn. 43:54). A kertesvárosról Györffy István több helyen írt, az idézet a Magyar Szemlében megjelent dolgozatából: *Az Alföld ősi magyar településmódja* (II. 315—318) való. A magyar honfoglaláskor megszállatlanul maradt területek Hóman Bálintnak is feltűntek: *A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése*, Bp. 1923 és Magyar Történet I. kötet. Solymossy Sándornak a vas babonás erejéről írott tanulmánya az Ethn. 44:97-ben jelent meg. Az avar samánkodás tárgyi emlékéiről írott dolgozatomat (*Adatok az avar világhépről*) a Régészeti Társulat 1942. áprilisi ülésén mutattam be, nyomtatásban a Hekler Emlékkönyvben jelenik majd meg. Abarisról Apollo belső-ázsiai papjáról Moravcsik Gyula értekezett a Körösi Csoma Archivumban (I. kieg. kötet, 1936. 104—118. o.). Az avar kereskedelemről lényegében, sőt sokhelyt szó szerint idézem a Budapest Története I. kötetében megjelent dolgozatomat (*Budapest a népvándorlás korában*). Az avar kereszténységre vö. tölem: *Újabb keresztény nyomok az avar-korból*. Dolg. 1940:145—158. Az irodalmi és régészeti leletek összegezése: Alföldi András: *A kereszténység nyomai Pannóniában a népvándorlás korában*, Bp. 1938. Szent István Emlékkönyv. I. 151—170. Avar rovásírás eddig közölt emlékei: László Gyula: *A Tihanyi téri avarkori temető*, Kuzsinszky Emlékkönyv, Bp. 1941. 106—117. A magyar rovásírás eddigi irodalmának összefoglalása: Németh Gyula: *A magyar rovásírás*. Bp. 1934. A székely lószerszámok kérdése

és az avar divat feléledésének eddigi adattára következő dolgozataimban található: *Adatok a koronázást jogar régészeti megvilágításához.* Bp. 1938. Szent István Emlékkönyv III. *Kolozsvári Márton és György Szent György szobrának löszerszáma.* ETI. Kolozsvár, 1943. *A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben.* ETI. Kolozsvár, 1943. Az avar hatást a normanokon keresztül magyarázza Fettich Nándor: *A honfoglaló magyarság fémművészete.* Bp. 1937. AHung. XXI. A préselt XIII—XIV. századi övekből szép sorozatot közöl Szabó Kálmán: *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei.* Bp. 1938. Bibl. Hum. Hist. III. A székely kérdés legutóbbi összefoglalását a fontosabb irodalommal együtt Györffy Györgynek köszönhetjük (*Erdély és népei* kötetben, Bp. 1942), álláspontját azonban nem tudom elfogadni. Meg kell itt jegyezni, hogy Pais Dezső még a régészeti leletek térképezése előtt is összefüggést állapított meg az erdélyi avar gyepük és a székely település között (*A székelyek eredete.* Akad. székfoglaló. Kivonata megjelent Jancsó Benedek: *Erdély története.* 1931. 383—84.-on).

A szlávásra vonatkozólag a legjobb tájékoztatást a Szekfű Gyula szerkesztette *A magyarság és a szlávok*, Bp. 1942. c. kötetben találhatunk. Itt jelentek meg Kniezsa István dolgozatai is. A szláv gyűri régészeti megállapítása Alföldi Andrásnak köszönhető (*Zur historischen Bestimmung der Awarenfunde.* ESA. Minns Volume, 1934). A szláv hitvilágra és anyagi műveltségre a következő munkák szolgáltak alapul Kniezsa már idézett dolgozatain kívül: V. J. Mansikka: *Die Religion der Ostslaven*, I. FF Communications No 43. Helsinki. Ebert, *Reallexicon der Vorgeschichte Slaven* címszó. Wienecke, *Untersuchungen zur Religion der Westslaven.* Berlin, 1942. Lubor Niederle, *Manuel de l'antiquité slave*, I—II. Paris, 1923—26. A néphitre a többek közt sok anyag található Róheim Géza: *Magyar néphit és népszokások* c. könyvében (Bp. 1925). A nagycsaládról Zdenko Vinsky írt igen alapos értekezést: *Die südslavische Großfamilie in ihrer Beziehung zum asiatischen Großraum.* Zagreb, 1938. A sír földjéhez való szegezés szokása: Csalog József: *A hazajáró lelkek elleni védekezésnek egy különös módja az avaroknál és a koradrapádkori magyaroknál.* Népr. Ért. 29: 447.

A honfoglaló magyarság megjelenése mai hazánkban. Kisebb bővítéseket, illetőleg rövidítéseket nem tekintve azonos a Budapest Története I₂ kötetében megjelent dolgozatommal. Az idézett irodalom is ott található meg (781—818. o.). A térkép ellenben sokkal bővebb az ott közölt vázlatnál.

II. fejezet. A temetők tanúvallomása. Az itt közölt nyolc temető forrásait a szövegben adtam. Ismételten hangsúlyozom, hogy a hitelesen feltárt temetők közül még gyarapodhatik a honfoglalás-kori magyarság településére vonatkozó tudásunk. Az általam megfigyelt három alapképlettel tehát nem feltétlenül merült ki a magyar temetők minden jellegzetessége.

A magyar nagycsalád szerkezete. A család kialakulásának vázolásakor R. Thurnwald: *Die menschliche Gesellschaft.* Berlin 1932. munkájának II. kötetét vettem alapul. A Radloff nyomán

adott adatok és idézetek Aus Sibirien (Lipcse, 1893) c. alapvető munkájából valók. Emese álmának elemzését Róheim Géza dolgozata (*A kazár nagyfejedelem és a turulmonda*. Ethn. 1917) alapján építettem tovább. Attila nevéről Rásonyi Lászlónak vannak alapvető megállapításai az ankarai Belleten c. folyóirat III. kötetében megjelent *Selçük adının menşeiine dair* című dolgozatában (vö. még Moravcsik Gyula: *Byzantino-turcica II*. Geschichte der Türkvölker in den byzantinischen Quellen. Bp. 1943:81). A finn házassági szokásokról legutóbb Uno Harva értekezett az Ethn. 1942. évfolyamában. Inan Abdülkadir dolgozatának címe: „*Orun*“ *ve Ülüs*“ *meselesi*, megjelent: Türk hukuk ve iktisat tarihi mecmuasi. C. I. Istanbul 1931: 121—133. A kettős királysághoz Róheimnak már idézett dolgozatán kívül Alföldi András munkáit (*Die theriomorphe Weltbetrachtung in den hochasiatischen Kulturen*. Arch. Anz. 1931., *A kettős királyság a nomádoknál*. Károlyi Emlékkönyv 1933) és László Ferenc dolgozatát: *A kagán és családja*. KCsA. 1943. használtam. Sajnos, nem hallgattam annakidején Alföldi egyetemi előadásait, amelyekben részletesebben fejtegette ezt a nagyjelentőségű kérdést. Még a következő fontosabb műveket idézem e fejezet során: Almásy György: *Vándorutam Ázsia szívében*. Bp. 1906. Illés József: *A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában*. Bp. 1904. Murarik Antal: *Az ősiség eredete*. Bp. 1942. Tagányi Károly: *A földközösség története Magyarországon*. Gazdaságtörténeti Szemle 1894:199—238. Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Bp. 1930. Németh Gyula: *On ugor, hét megyer, Dentümoger*. MNY. XVII:205—207. Sebestyén Gyula: *Rovás és rovásírás*. Bp. 1909. Pais Dezső: *Szeგრől-végről*. MNY. XIX:48. A nyilvetésre: Munkácsi Bernát Ethn. 20:253 és Goldzieher Ignác MNY. II:275. A mongol szokásjogra vonatkozó adatok legtöbbjét Bónis Györgynek V. A. Riasanovszky művét ismertető bírálatából vettem (Századok 67:326—329). Szendrey Ákos: *A magyar nemzetségi szervezet emlékei*. Ethn. 48:269. Fél Edith: *Adatok a tulajdonjegyekhez*. Népr. Ért. 1940:386. Gönczi Ferenc: *Göcsej*, Kaposvár, 1914. 136, 157. o. Tagányi Károly: *Hazai élő jogszokások gyűjtéséről*. Ethn. 28—29. A trónöröklés kérdésének irodalma és értékelése megtalálható Bartoniek Emma dolgozatában (*Az Árpádok trónöröklési joga*. Századok 1926), vö. Deér József: *Pogány magyarság-kertszteny magyarság*. Bp. 1938. Alföldi András: *A tarchán méltóságnév eredete*. MNY. 1932. Pais Dezső: *A Gyula és a kündüh*. MNY. XXVII:170—176. Szendrey Zsigmond: *A varázslócselkvések személye, ideje és helye*. Ethn. 48:13. Munkácsi Bernát az Ethn. 18:360 közli a „kisebbik uram“ stb.-re vonatkozó magyar szókincset. Kiss Lajos: *A szüléssel, keresztteléssel és felneveléssel járó szokások, babonás hiedelmek Hódmezővásárhelyről*. Ethn. 30:84. Herkely Károly: *A mezőkövesdi matyó nép élete*. Bp. 1939.

A család élete. Az előzőkben már idézett munkákon kívül a következő fontosabb művek eredményeit használtam: Pais Dezső: *Fal*. MNY. XXVII:242—246. Itt megjegyzem még, hogy lehetséges, hogy a székelység éppen csatlakozott volta miatt kénytelen később keletre, a balszárnya települni. A településről értékes megfigyelések találhatók Glaser Lajos: *Az Alföld régi vízrajza* (Földrajzi Közlemények 1939. Kny. 1—12. o.), Györffy István: *Magyar falu, magyar ház*

46—49. o. *Künhalmok és telephelyek a karcagi határban* c. dolgozatában ír a Karcag körüli település rendjéről. Uo. *Régi határjelzések és nevek* (50—51. o.) pedig a kun képekről és a határjelző halmokról. Szeghalomról: Viski Károly: *Szeghalom, szélhalom*. MNy. VI:77. A helynévadásról: Kertész Manó: *A magyar helynévadás történetéből*. Magyar Nyelvőr. 1939. Kny. 1—17. o. vö. Szabó T. Attila: *A helynévgyűjtés jelentősége és módszere*. MNy. XXX:160—180. Szendrey Ákos: *Számnevekkel alakult magyar helynevek*. MNy. XXX:296—304. Pais Dezső: *Gócsej*. MNy. VIII:124—126. ezenkívül a MNy és a NyK számos helynévelemzése. A Szárszó névre vö. Pais Dezső: *Az aszó elhomályosult összetételei*. MNy. VIII:391—401.

Az anyai személynévadásról vö. Hóman: *Szent László-kori Gesta Ungarorum* im. A születésre vö. Vámbéry Ármin: *A török faj*. Bp. 1885. Gombóc Zoltán: *Árpád-kori török személyneveink*. MNy. X:241, 293, 337. Pais Dezső: *Régi személyneveink jelentéstana*. MNy. XVII:158—163, XVIII:26—34, 93—100. Kerényi Károly: *Árpád és a növényi temést jelentő magyar személynevek*. MNy. XXVII:94—106. Nagy Géza: Ethn. 22:20. Szendrey Zsigmond: *Tiltott és előírt ételek a magyar népszokásokban*. Ethn. 43:15. Kálmány Lajos: *Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya*. Bp. 1885. A gyermek születése körüli magyar szokásokat az Ethn. adatközléseiből vettem, főként Gönczi Ferenc: *A gyermek születése körül szokások Gócsejben*. Ethn. 17:44—52. Wlisslockiné: *A gyermek a magyar néphitben*. Ethn. 4:107—116, 208—224. továbbá Berze Nagy János: *Baranyai magyar néphagyományok*. Pécs, 1940. III. kötetét idézem gyakran. A rokonnépek születési szokásanyagára vonatkozólag elsősorban Uno Harva nagy összefoglaló művét (*Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker*. Helsinki, 1938) idézem. Bölcsőformánkról egy könyvismertetés kapcsán Bátty Zsigmond írt: Ethn. 17:182—183. A csökről: Mészáros Gyula értekezett az Ethn. 26:125—129. alatt. A többi csuvas adatok javarésze is tőle való: *A csuvas ősvallás emlékei*. Bp. 1909. A névadás lelki hátteréről: Solymossy Sándor: *Névmágia*. MNy. XXIII. 83—89. Zlinszky Aladár: *A névvarázs*. MNy. XXIII. 100—109 és Lovas Róza: *Név-lélek*. MNy. XXX. 12—17. dolgozatai olvasandók el a fent már idézett irodalmon kívül. Az altai áldozatokról Radloffon kívül használt vettem még W. Amschler: *Über die Tieropfer (besonders Pferdeopfer) der Telingiten im Sibirischen Altai*. Anthropos. 28:305—313. c. dolgozatának.

A kelevézőről: Bátty Zsigmond: Ethn. 21:299—231 és id. László Gyula: *Gyermekjáték*. Ethn. 38:122—123. o. Erdélyi Pál (Ethn. 11:80. *Régi babonák és kuruzslások*) ismeri fel a gyermekversben levő samanisztikus elemeket, függetlenül Róheim Géza: *Samánkodó gyógyítás nyoma egy gyermekversben*. Ethn. 23:360—362. Munkácsi Bernát: *Keleti típusú magyar varázsigé*. Ethn. 16:57—59. alatt tárgyalja a visszafelé való számolás és mondóka keleti párhuzamait.

A házassági szokásoknál ismét Tagányi Károly többször idézett munkája (Ethn. 1917) szolgál alapul. Vö. még Illés József: *A magyar házassági vagyonjog az Árpádok korában*. Bp. 1900. Makoldy Sándor: *A nőrablás és rablőházasság szimbolikus maradványai hazánkban*. Ethn. 32:40—60. Lázár István: *Alsó Fehér vármegye magyar népe*. Ismertetése Munkácsi Bernáttól (Ethn. 7:491—495) stb. A finn szokásokról Uno Harvának az Ethn.-ban legutóbb magyar nyelven

közölt tanulmányából tájékozódhatunk. A halott lakodalmáról Róheim Géza írt (*Magyar néphit és népszokások*. Bp. 1925) s említettem Szendrey Ákosnak az Ethn.-ban írott összefoglalását is.

Az embertani adatokat nagyrészt Bartucz Lajosnak a *Magyar föld magyar faj* IV. kötetében megjelent munkájából vettem. A legfontosabb irodalmat a Magy. Östört.-ben találja az olvasó. Malán Mihály baráti segítségét ezúton köszönöm meg.

III. fejezet. Munka, varázslat, művészet. A bevezetésben adott három idézet Pulszky Ferenc: *Magyarország archaeológiája*. Bp. 1897. II:147, Léderer Emma: *A legrégibb magyar iparosoztály kialakulása*. Századok 62. kötet és B. Oberschall Magdának a Domanovszky Sándor által szerkesztett *Magyar művelődéstörténet*-ében megjelent dolgozatából valók.

Munka. A szőnyeg-kérdés: Lazicius Gyula: *Szőnyeg*. MNy. XXXV:22—26, vö. még Bátty Zsigmond Népr. Ért. 1939:81—82, továbbá ugyancsak őtöle Ethn. 21:61. A nemezről: Tagán Galimdsán: *Baskir gyapjúmunka*. Népr. Ért. 26:105. Hankó Béla: *Ósi magyar állatfajtáink*. Debrecen, 1940:144 a magyar baromfiról. Kertész Manó: *Az állatok kicsinyeinek neve a magyarban*. MNy. VII:293—298. A malomról a Gellért-legendában: Balogh J.: *Szent Gellért és a „symphonia Ungarorum“*. MNy. XXIV:189, 266. Cs. Sebestyén Károly: *Milyen kenyeret ettek a honfoglaló magyarok?* Szegedi Szemle I. 158—169. Rapaics Raymund: *Az ősmagyarok búzái*. KCsA. II. 448—452. Kerti növényeinkre Rapaics Raymund: *A magyarság virágai*. Bp. 1932:22. Födéméről Bátty Zsigmond írt Hämäläinen könyvének ismertetésekor (Népr. Ért. 1937:221). Madarassy László: *Száritott juhús*. Ethn. 14:446. Sebestyén Gyula: *A pogány magyarok lóhúsevése*. Ethn. 14:394. A sörfőzésnél elemzett esküformák: Ethn. 20:253 és Ethn. 16:57.

A lakásra vonatkozó gazdag magyar irodalom a legjobban a Magy. Népr. I. kötetében található Bátty Zsigmond nagyszabású tanulmányában. Legnagyobb részt az Ethn.-ban megjelent részlet-tanulmányokat, továbbá Györffy István, Vámos Ferenc és Cs. Sebestyén Károly tanulmányait használtam fel e fejezet megírásakor.

A vadászati rész régészeti előzményeit a *Szent György-szobor és a Honfoglaló magyarok művészete Erdélyben* c. dolgozataimban tárgyalom. A turulról: Vönöczky Schenk Jakab: *Magyar sólymásmadárnevek*. Aquila. Bp. 1939. c. dolgozatát, Németh Gyula: *Sólyom, karvaly*. MNy. XXXIX:99. tanulmányát használtam fel, a sólymásmázst leírását pedig Almásy után adtam. A nyilak használatáról Radlofftól értesülünk, a botos pányva használatának első nyomairól: Alföldi András: *Antik ábrázolások az eurázsiai lovasnomádok kultúráikatának ismeretéhez*. Folia III—IV:166. A csapdák és hurkok irodalma: Magy. Népr. II. kötetben található. Ugyanott a magyar halászatra vonatkozó gazdag előmunkálatok felsorolását is megtalálja az olvasó. En Herman és Jankó munkáin kívül főként Munkácsi Bernát: *A magyar népies halászat műnyelve*. Ethn. 4:165, 261 tanulmányát s Bátty Zsigmondnak az Ethn. 16:290 tett hozzászólását idézem, Herman Ottó-idézeteim az Arch. Ért. 5:153 *Ósi elemek a magyar népies halászatban* c. dolgozatából valók. Cs. Sebestyén Károly: *Az ősmagyarok halászata*. Népr. Ért. 1935:106—108.

Földművelés és állattartás. Domanovszky Sándor: *A mezőgazdaság Szent István korában*. Szent István Emlékkönyv. Bp. 1938. II:309. Cs. Sebestyén Károly: *A honfoglaló magyarság földművelése*. Népiünk és Nyelvünk. Szeged 1930. Stukenberg: *Zemljedjelčeskija orudjja drevnich bolgar*. Kazan 1896. tanulmánya után idézem az óbolgár földművelés adatait és képeit. Hankó Béla tanulmányai: *A magyar ló eredete*, Debreceni Szemle, 1935. *Ősi magyar kutgák*. Debrecen, 1940. *Ősi magyar háziállataink*. Debrecen, 1940. *A magyar juh eredete, multja és jelene*. Debrecen, 1937. Összefoglalta kutatásait a Kincsestár egyik legutóbb megjelent füzetében is. A palóc táltoslóról szóló mondókát Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia* I. 256. o.-ról vettem (3. kiadás). A nyereg alatt puhított hús kérdése: Bátky Zsigmond: *Ettek-e a honfoglaló magyarok nyereg alatt puhított nyers-húst?* Ethn. 14:393 és Solymossy Sándor: *A nyereg alatt puhított hús mendemondája*, Ethn. 32:120. A pásztorépítkezésekről a legújabb magyar néprajzi irodalomban Györffy István írt részletesen (vö. *Magyar falu magyar ház* címmel összegyűjtött kisebb dolgozatait). Részletes irodalom a Magy. Népr. I. kötetében található.

Mesterségek. Az íjasmester munkáját nagyjából Cs. Sebestyén Károly dolgozatai alapján adom, újabb megfigyelések hozzáfűzésével (*A magyarok íjja és nyíla*. Szeged, 1933 és *Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokból*. Szeged, 1931). A tegez helyreállítását gr. Zichy Istvánnak köszönhetjük (*A honfoglaláskori tegez és keleti kapcsolatai*. Turán, 1917), kiegészítéseket közöltem a kérdéshez: Népr. Ért. 1940 és AHung. XXVII. III. fejezetben. A nyerges-mester munkáját nekem sikerült elsőként meghatároznom: AHung. XXVII. kötetben. A kovácmesterségre vonatkozó leleteket legnagyobb-részt Hampel József közölte többrendbeli munkájában: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*. Braunschweig, 1905, továbbá a MHK-ben megjelent tanulmányában és *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*. Bp. 1907. Nagy képanyag található Fettich Nándornak az Arch. Ért. 1931. és az AHung. XXI. kötetében megjelent munkáiban is. A koroncói zabláról: AHung. XXVII. Az ötvösség tárgyi emlékei Hampel József és Fettich Nándor idézett munkáiban, továbbá Fettich Nándor: *Die altungarische Kunst*. Berlin, 1942. c. könyvében találhatók. A kérdéshez lásd még: László Gyula: *A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben*. Kolozsvár, 1943. A békásmegyeri égetőkemence edényeit Budapest Története I₂ kötetében közöltem. A bodrogszerdahelyi ásatás még kiadatlan. Elsőként a prágai egyetemi intézet ásott ott J. Neustupny vezetésével, majd pedig a Magyar Nemzeti Múzeum Fettich Nándor, Malán Mihály, Méri István és László Gyula résztvételével. A taplókészítésről vö. Rapaics Rajmund: *A magyarság virágai*. Bp. 1932. 16—17. o. A kereskedelemről: Fettich Nándor: *A honfoglaló magyarság fémművészete*. AHung. XXI. Komoróczy György: *A kereskedelem és ipar Szent István korában*. Bp. 1938. László Gyula: *Budapest története a népvándorlás korában*. Bpest Tört. I₂ Firduszi szövegét F. Schack német fordítása után közlöm (*Heldensagen des Firdusi*. Stuttgart, 1877). Balogh József: *A portyázó magyarok kucsmája és a német püspökök süvege*. Ethn. 38:42. Hóman Bálint: *Magyar pénztörténet*.

1000—1325. Bp. 1926, továbbá tőle: *Adalék X—XI. századi pénztörténetünkhöz*. "Századok, 1918:161—167.

A magyar harcrend leírása Hóman Magy. Tört. I. kötetből való. A viseletről szóló rövid fejezethez olvasmányként Nagy Géza kitűnő munkáit ajánlhatom (Nemes—Nagy: *Magyar viseletek története, Népvándorlaskori turán viselet*. Arch. Ért. 1901. 318—323). Gr. Zichy István: *A Képes Krónika miniatűrjei viselettörténeti szempontból*. Petrovics Emlékkönyv, Bp. 1934. Fehér Géza: *A bolgár-török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásai*. AHung. VII, továbbá ugyancsak tőle: *A bolgár-törökök műveltsége és jelentősége*. Bp. 1940. s az ott adott irodalom. Mint említettem, a sirrajzok értékelése még nem történt meg, ebből a munkából már többször idézett dolgozataimban adtam mutatót. A pártákat elsőként Szabó Kálmán rekonstruálta a Folia V—VI. kötetében sajtó alatt lévő dolgozatában.

V ar á z s l a t. E fejezetben adott magyarázatom leginkább Soly-mossy Sándor felfogásával tart rokonságot (munkáinak részletes irodalma és összefoglalása a Magy. Népr. IV. kötetében). A népi adatok egyrészét Szendrey Zsigmondnak az Ethn.-ban megjelent adatgyűjtéséből vettem. Kitűnő hasznát láttam Berde Károly: *A magyar nép dermatológiája*. Bp. 1940. c. könyvének. Ipolyi Arnold, Radloff, Uno Harva és Mészöly Gedeon, Fehér Géza, többször idézett művei mellett G. Nieradze: *Der Schamanismus bei den sibirischen Völkern*. Stuttgart 1925., Krohn Gyula: *A finnugor népek pogány istentisztelete*. Bp. 1908. és Komáromy Andor: *Magyarországi Boszorkányperek Oklevéltára*. 1910. c. munkáját is felhasználtam. Juhász Jenő idézett eredményeit a MNy. XXXVII:250—254. közölte *Úristen (Úr Isten), Úr Jézus, Úr Jézus Krisztus* címmel. A bács megyei karácsonyi babona Nagy József közléséből való (Ethn. 7:101). A tűzről szóló mesét Gönczi Ferenc közölte (*Göcsej*:193), párhuzamait Róheim Géza állította egybe (*Magyar néphit és népszokások*:107). A varázsdob irodalma: Sebestyén Gyula: *A magyar varázsdob*. Ethn. 11:422. Wichmann Györgyné: *A moldvai csángók szokásaiból*. Ethn. 18:290. Munkácsj Bernát adaléka az Ethn. 13:142. oldalán. A csuvas adat: Ethn. 21:57. A földesküröl: Népr. Ért. 1941:113. A kunok esküje: Eckhardt Sándor: *Kun analogiák a magyar ősvalláshoz*. MNy. XXXIV. 242—244. Az ivókürről vö. Alföldi Andrásnak a Folia III—IV. kötetéből már idézett tanulmányát és Fettich Nándornak 1942-ben a Történelmi Társulatban tartott, még kiadatlan felolvasását.

M ű v é s z e t. Kisebb-nagyobb rövidítésekkel és betoldásokkal közlöm itt *A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben* c. könyvem III. fejezetét. Lényeges bővítés csak a Molnár Anna-ballada magyarázatában található. A Molnár Anna-ballada legfontosabb irodalma: Hafi Lajosnak a Figyelő 1876. évfolyamában közölt tanulmánya (321—343. o.), Vikár Béla: *Ősköltésünk élő emlékei*. Ethn. 21:65, 119. Seprődi János szövegközlése: Ethn. 23:38 s végül Soly-mossy Sándor nagy tanulmánya: *Molnár Anna balladája*. Ethn. 34:74. A művészetről szóló részek további irodalmát fentemlített könyvemben találja az érdeklődő.

Botond-mondánk értelmét Fehér Géza fejtette meg *A bolgár-törökök műveltsége és szerepe* c. többször idézett könyvében. Jaku-

bovich Emil tanulmányának címe: *Honfoglaláskori hős énekeink előadásformájához*. MNy. XXVII. Kny. Szilágyi Lóránt összefoglalása a Domanovszky által szerkesztett Magyar Művelődéstörténet I. kötetében jelent meg. Solymossy Sándor: *A gondolatritmus eredete*. Ethn. 38:1. címmel közölte idézett értekezését.

IV. fejezet. Betegség. A koponyalékelés emlékeit Bartucz Lajos közli a *Magyar föld, magyar faj* IV. kötetében. A népi orvoslás természetét Berde Károly rajzolta meg idézett művében. A magyar királygyűrűkről legutóbb a Szent István Emlékkönyv. Bp. 1938. III. kötetében írtam. A középkori gyógyításra vö. Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek*. Bp. 1931. és Hints Elek: *A középkori orvostudomány*. Bp. 1939.

A halál és másvilág. A magyar lovastemetkezések elemzését szinte szó szerint *A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge*. AHung. XXVII. Bp. 1943. c. könyvem III. fejezete nyomán közlöm. Ott található a részletes irodalom is. Az irodalomból itt csupán a legfontosabbakat emelem ki: Th. Katanoff: *Über die Bestattungsgebräuche bei den Türkenstämmen Central und Ostasiens*. Keletj Szemle I. 1900. Munkácsi Bernát: *A régi magyar lovastemetkezés keleti változatai*. Ethn. 1896. Nagy Géza: *Magyarhoni lovas sírok*. Arch. Ért. 1893. ugyanebben az évfolyamban még két fontos dolgozata jelent meg *A hún-avar és magyar pogánykori sírleletek jellemzése és A régi kunok temetkezése* címmel. Szendrey Ákos: *A ősmagyar temetkezés*. Ethn. 39:12. Móra Ferenc idézett műve az Ethn. 43. kötetében. Állandóan használtam Uno Harvának az altai népek vallásáról írott s már idézett művét, továbbá a rokonnépek népköltési gyűjteményeit.

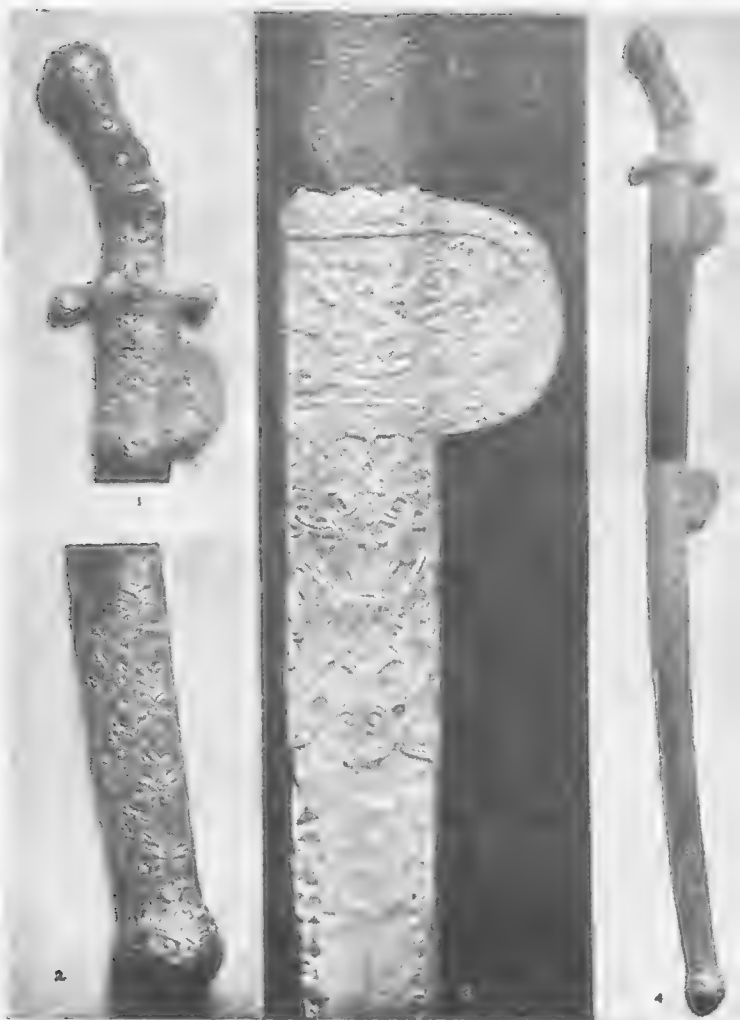
További irodalom: Solymossy Sándor: *Ősi temetkezési mód emléke folklóre-unkban*. Társadalomtudomány II—III:264. Berze Nagy János: *Zászlós kopja emléke Hevesben*. Ethn. 22:124. Karácsonyi János: *A meghalt magyar vitézzel eltemetendő lónak megváltása*. Ethn. 7:114. vö. még Ethn. 13:237. Turkai Sámuel levele: Ethn. 8:460. Berze Nagy János szólásmondáselemzései: *Magyar szólásaink és a folklóre*. Ethn. 43:97. A rontóbáburól és a halott bábujáról Munkácsi Bernát az Ethn. 18:58 19:248 alatt értekezett. Fejfákról: Budenz József: *Bálvány és fejfa*. Ethn. 8:117. Balassa Iván: *Az erdővidéki temetők* (kézirat). Pintér Sándor: *A palóc család otthona*. Népr. Ért. 10:200. A lélekfogalomról: H. Paasonen: *Über die ursprünglichen Seelenvorstellungen bei denn Finnisch Ugrischen Völkern*. Journal de la Société Finno-Ougrienne. 26. Munkácsi Bernát: *Szív és máj*. Ethn. 8:138. Czakó Elemér: *Kolozsvári Márton és György XIV-századi szobrászok*. Bp. 1901. A lovastemetkezés és áldozat megírásakor felhasználtam még W. Koppers: *Pferdeopfer und Pferdekult der Indogermanen*. Wiener Beiträge zur Kulturgeschichte und Linguistik. IV. 279—411. tanulmányát is az AHung. XXVII.-ben idézett többi munka kiegészítéseként.

T á b l á k

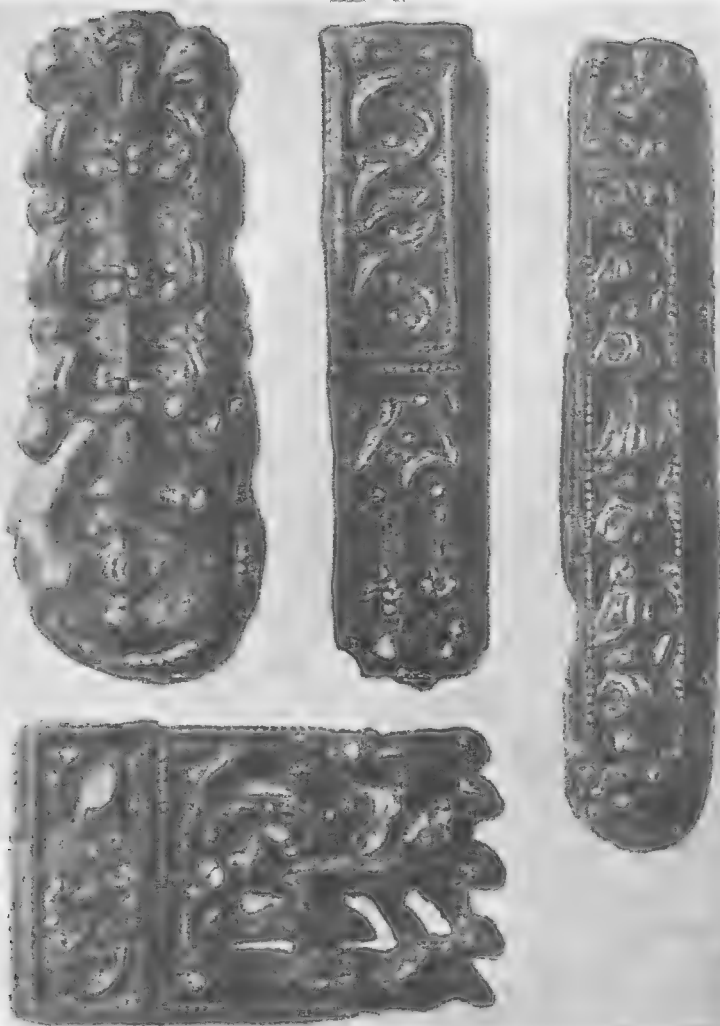
Megjegyzés: A táblák aláírása után következő kurzív *számok* azt a lapot jelzik, amelyen a táblán ábrázolt képekről szó esik.

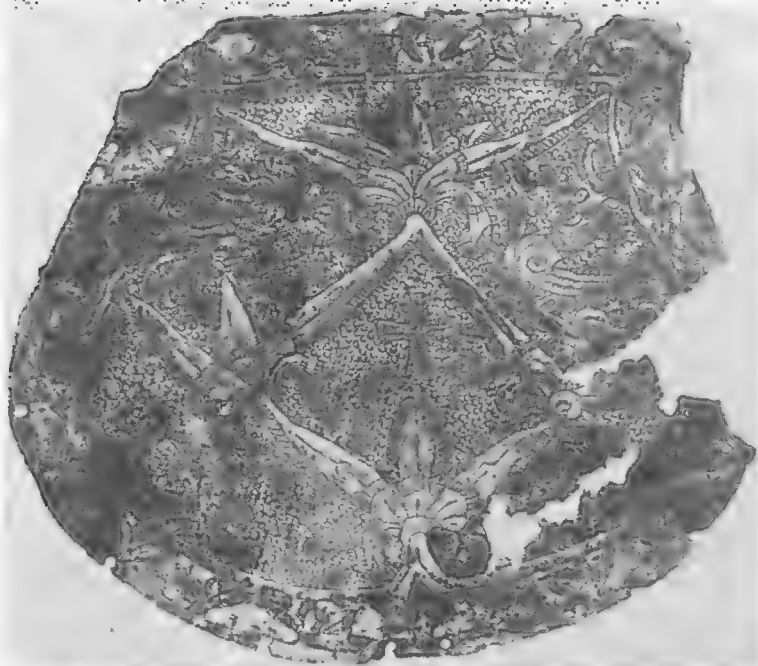
1—2. Az „Attila kard“, 3. A tarsolylemezek műhelyében készült anarcsi ezüstkorong, 4. Szablya a kenézlői 2. temetőből.
34, 117, 404.

Részletek az „Attila kard”-ról (Fettich nyomán). 34, 117, 404.

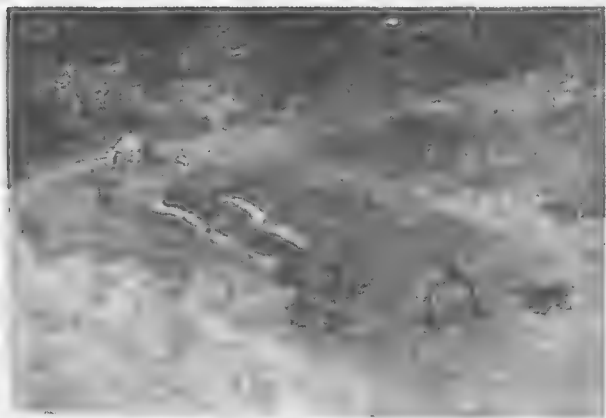
XIV. századi préselt szijszabványok Kecskemét környékéről
(Szabó Kálmán nyomán.) 99. 117.

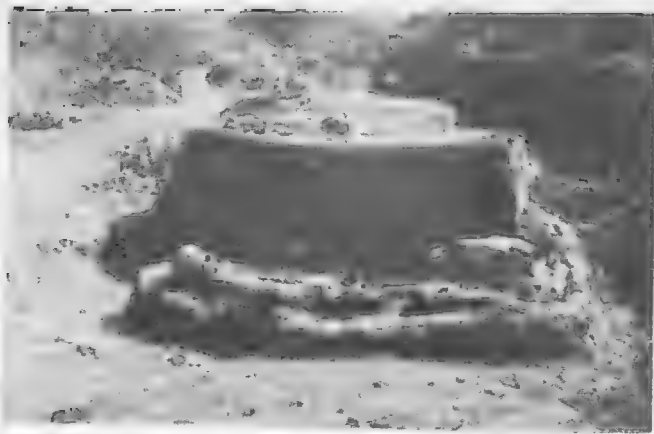
1. A bezdédi tarsolylemez. 117, 128, 404. 2. Csüngős pártá egy hódmezővásárhelyi XI. századi temetőből. (Párducz Mihály nyomán.) 152.

Az eperjeskei 1, (3) sír tarsolylemeze. 136, 404.

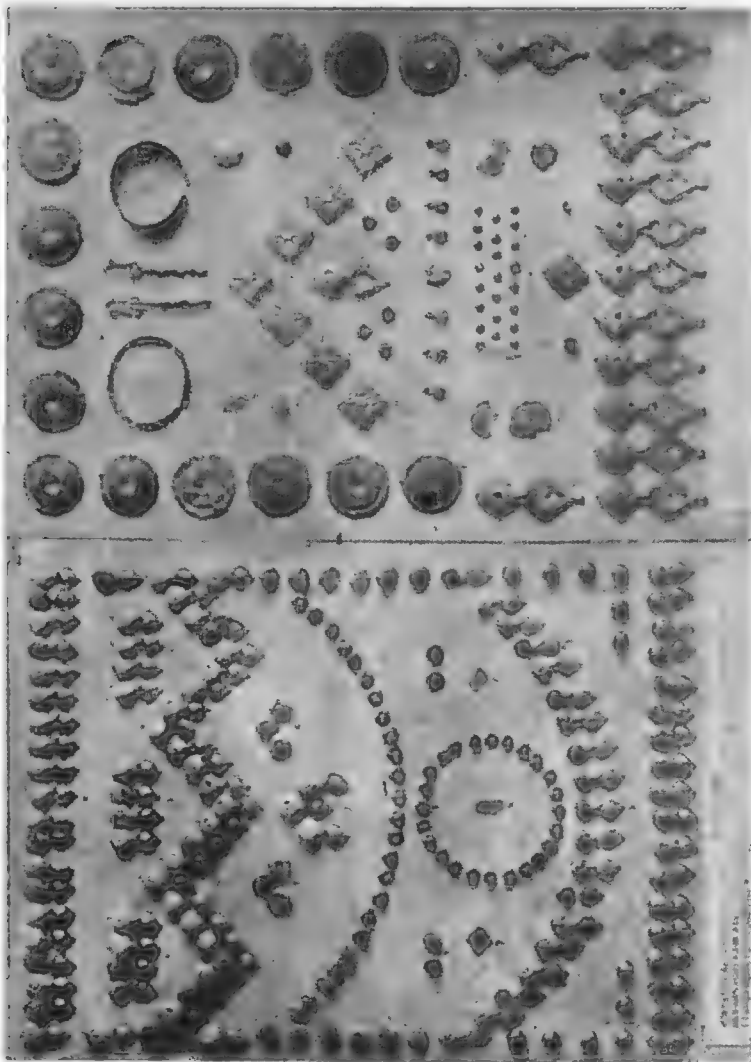
Részletek a kenézlői 2. temetőből (Fettich nyomán).
143. IV. fejezet.

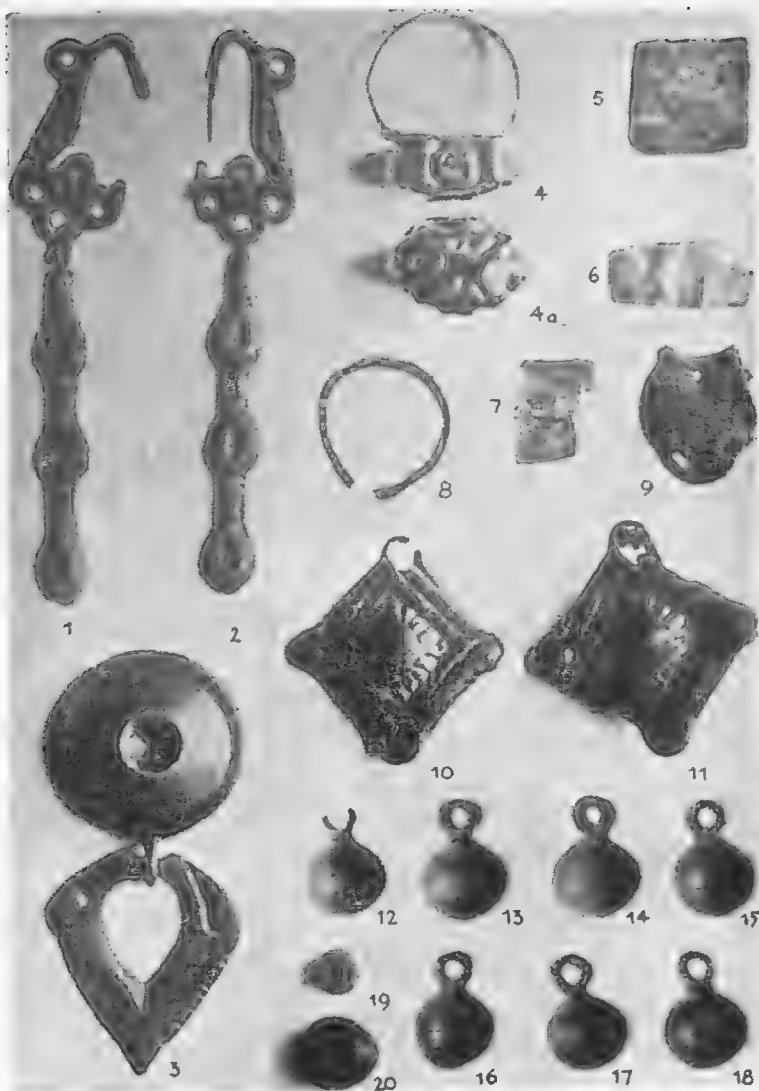
Részletek a kenézslői 2. temetőből (Fettich nyomán).
143. IV. fejezet.

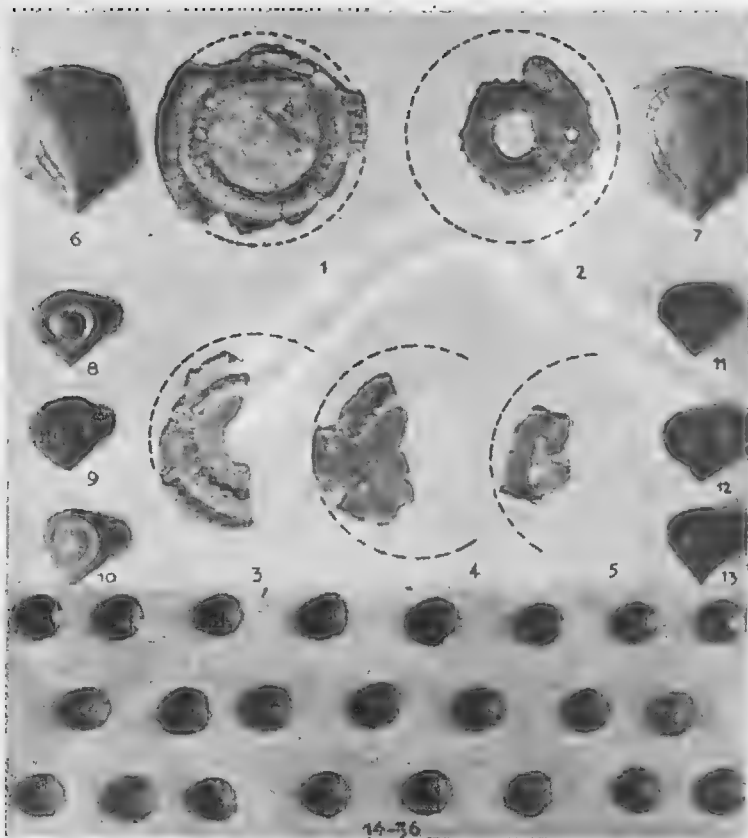
A kenézliői 2. temető I₁ (28) sírjának tarsolya (Fettich nyomán).
143, 291.

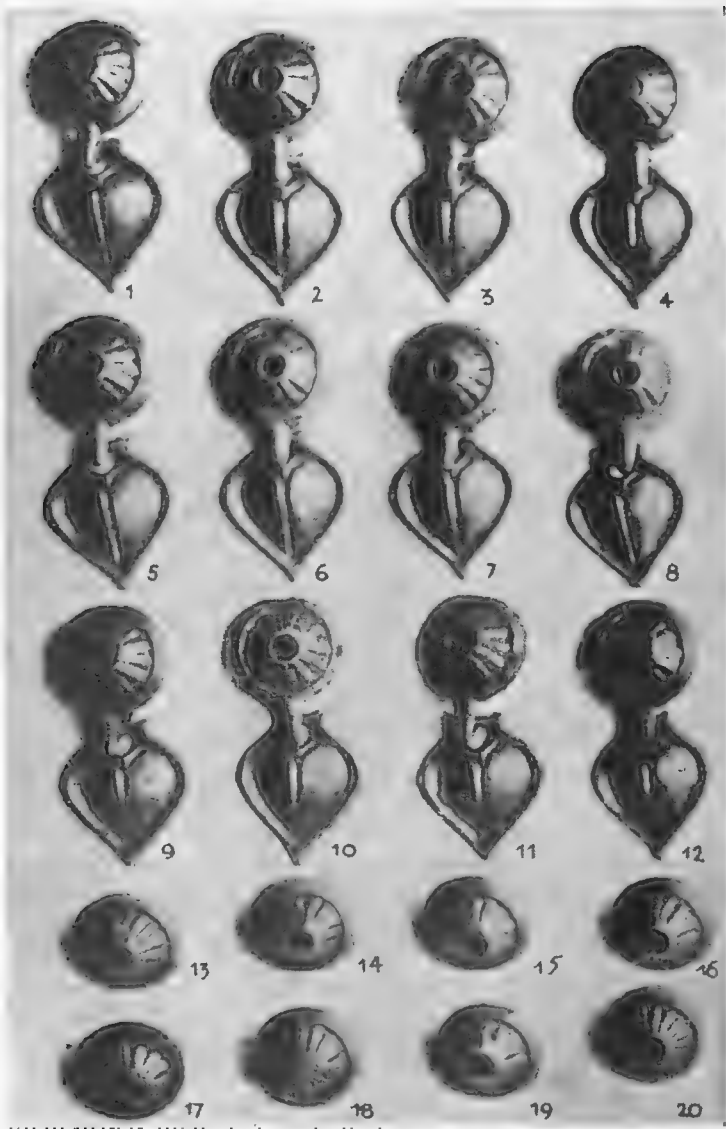
A szeged-bojáralmi I. sír leleteinek együttes képe a szegedi múzeum régi összeállításában.
150—156.

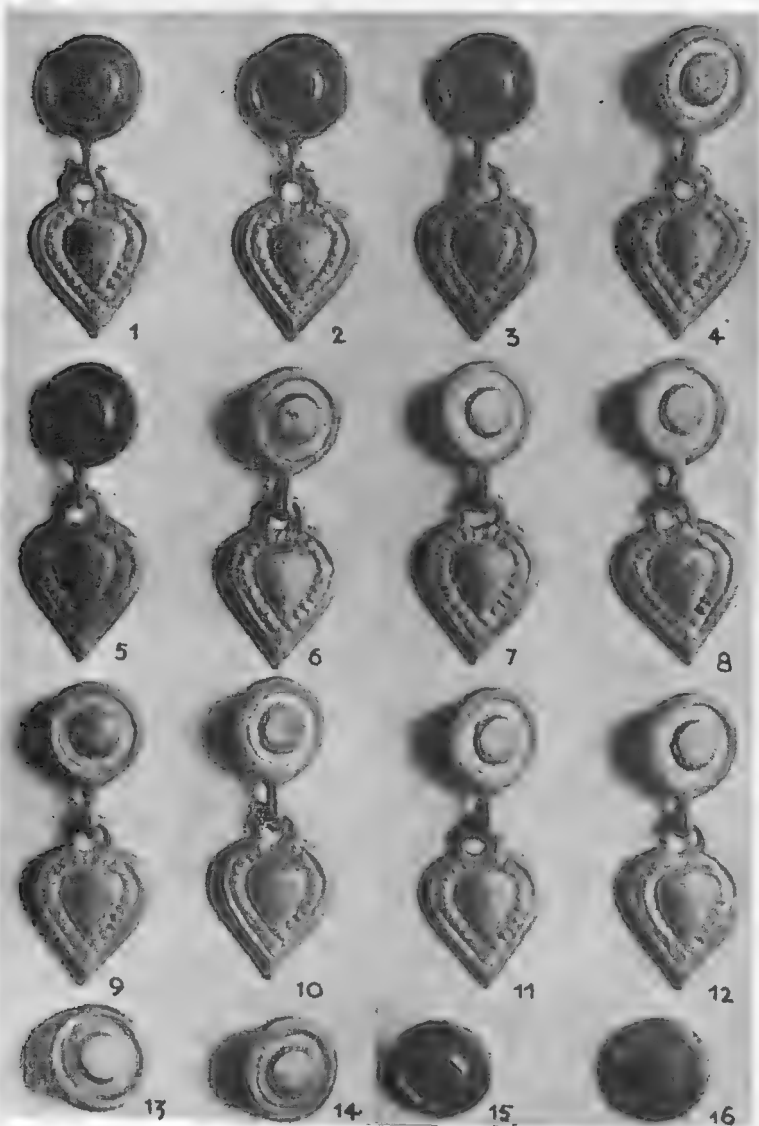
Részletek a szeged-bojárhalmi temetőből. 150—156.

Részletek a szeged-bojárhalmi temetőből. 150—156.

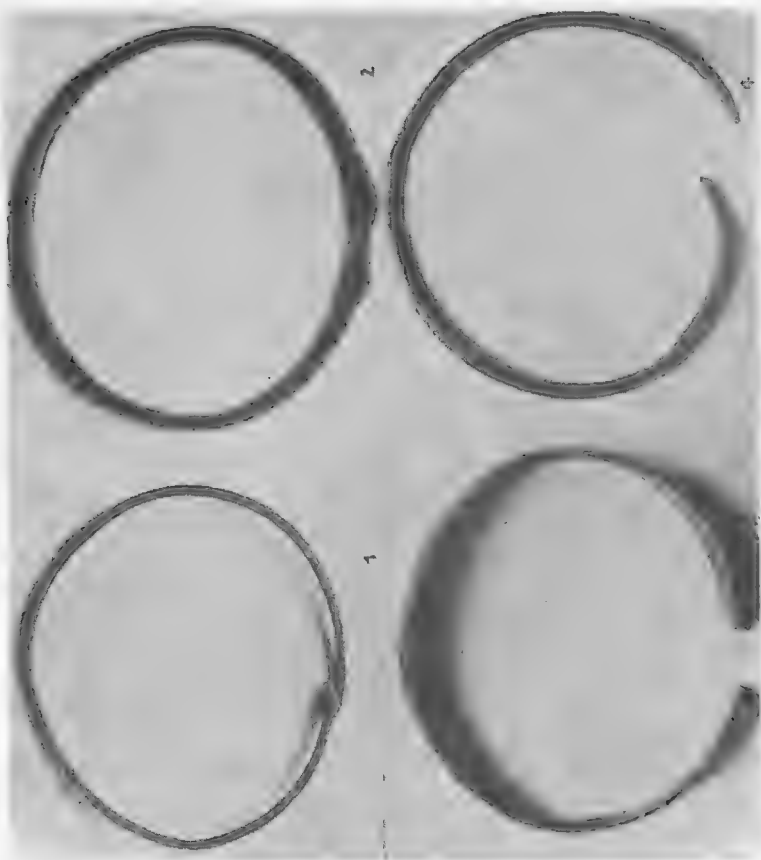
Részletek a szeged-bojárhalni temetőből. 150—156.

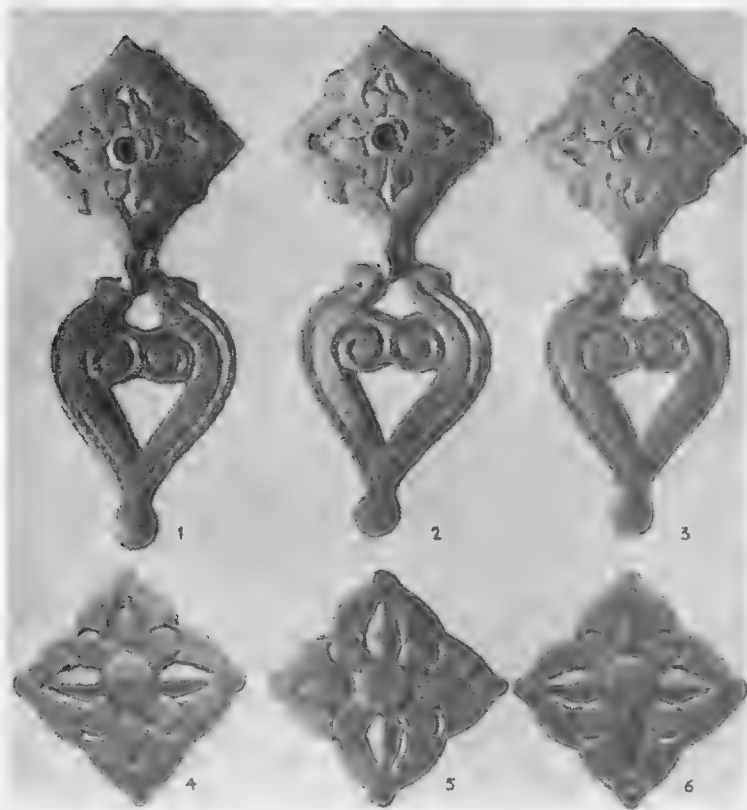
Részletek a szeged-bojárhalmi temetőből. 150—156.

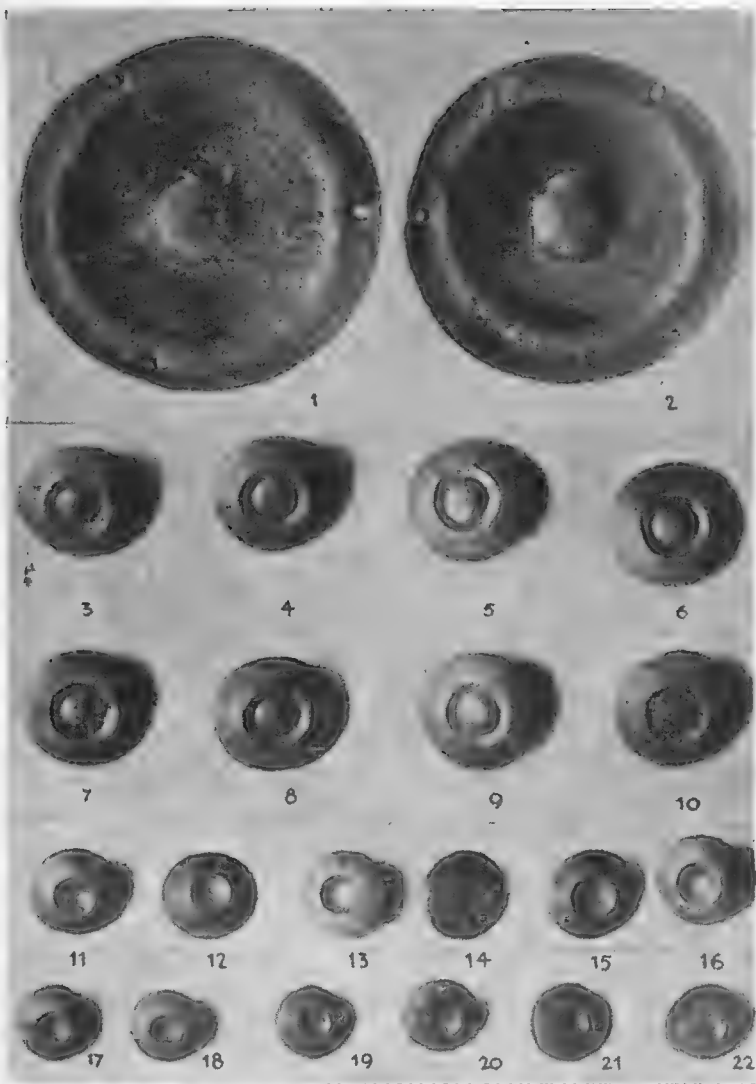
Részletek a szeged-bojárhalmi temetőből. 150—156.

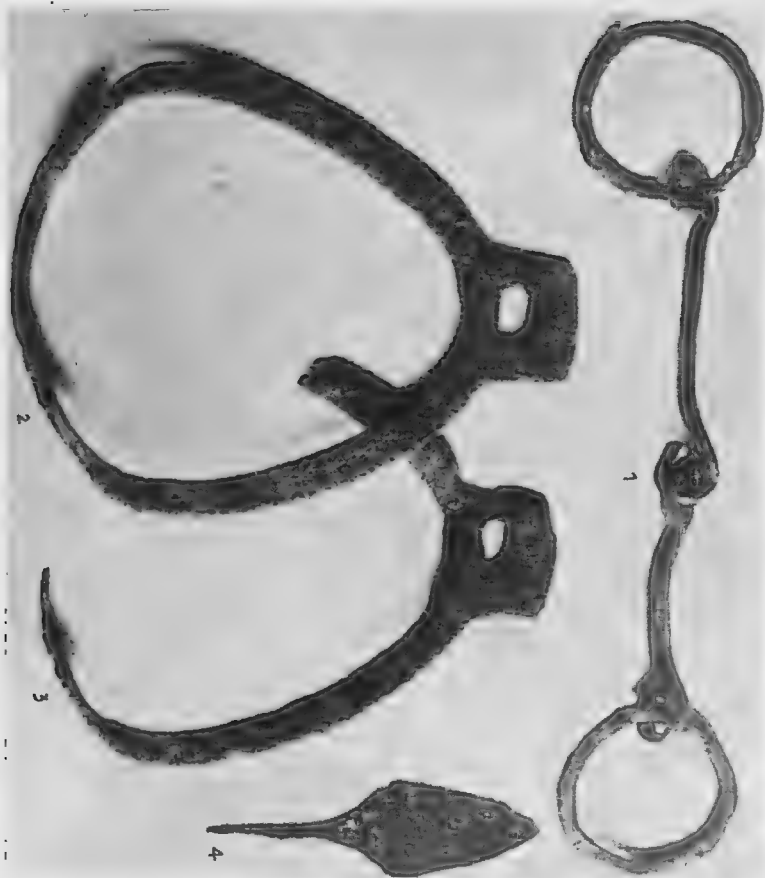
Részletek a szeged-bojárhalmi temetőből. 150—156.

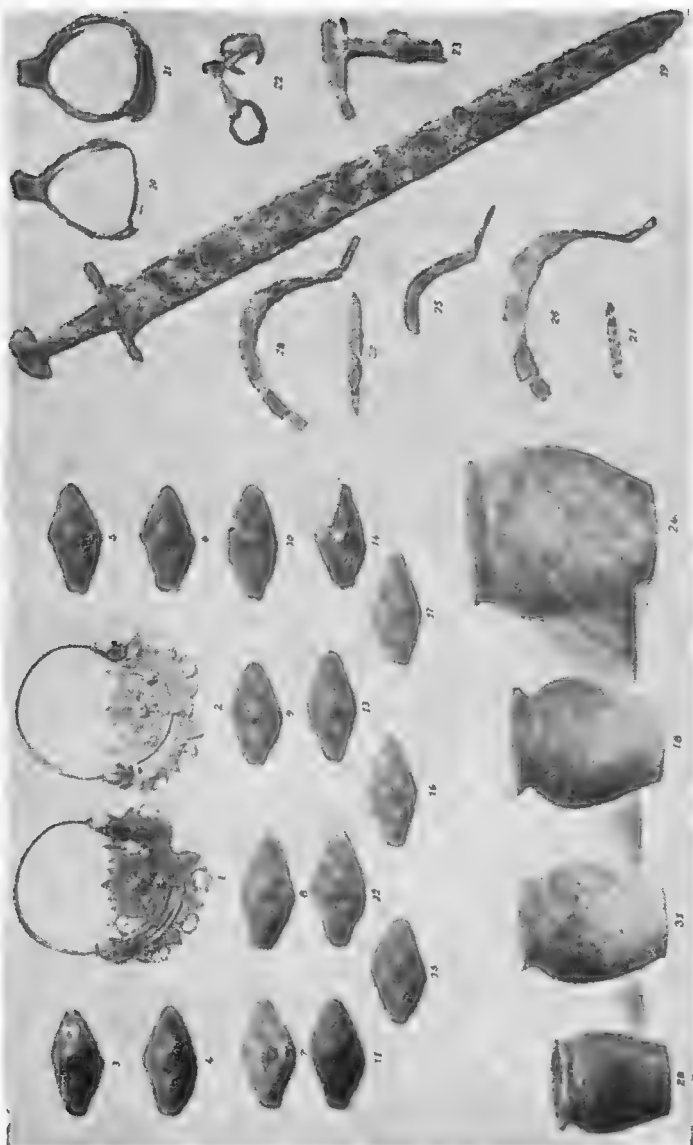

Részletek a szeged-bojárhalmi temetőből. 150—156.

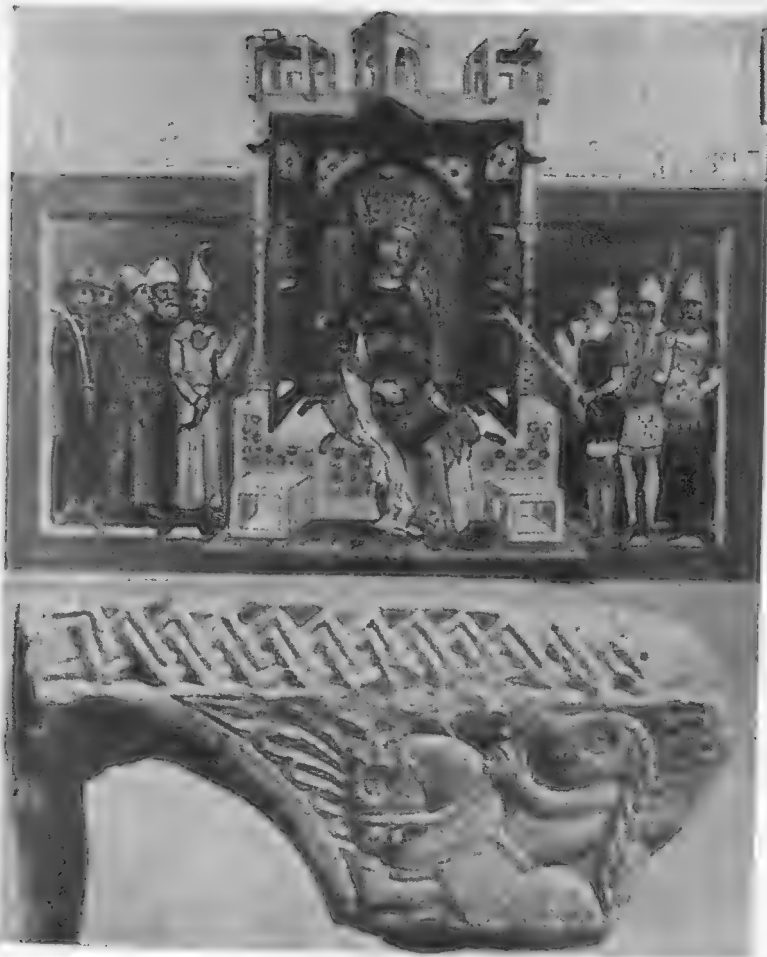

Részletek a szeged-bojárhalmi temetőből. 150—156.

A keceli temető leletei (Fettich nyomán). 117, t. 56.

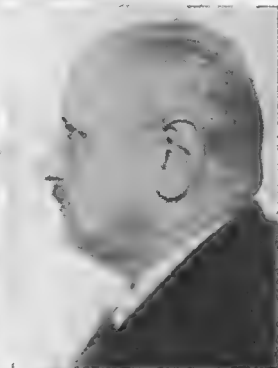
1. A Képes Krónika címlapja. 225. 2. Vállkö Régensburgból. 225, 415.

A Majláth-törzs Nagy-Bajomból (Herman Ottó nyomán). 219.

Keletbalti, törökös és mongolos magyar nők (Bartucz nyomán. 281.

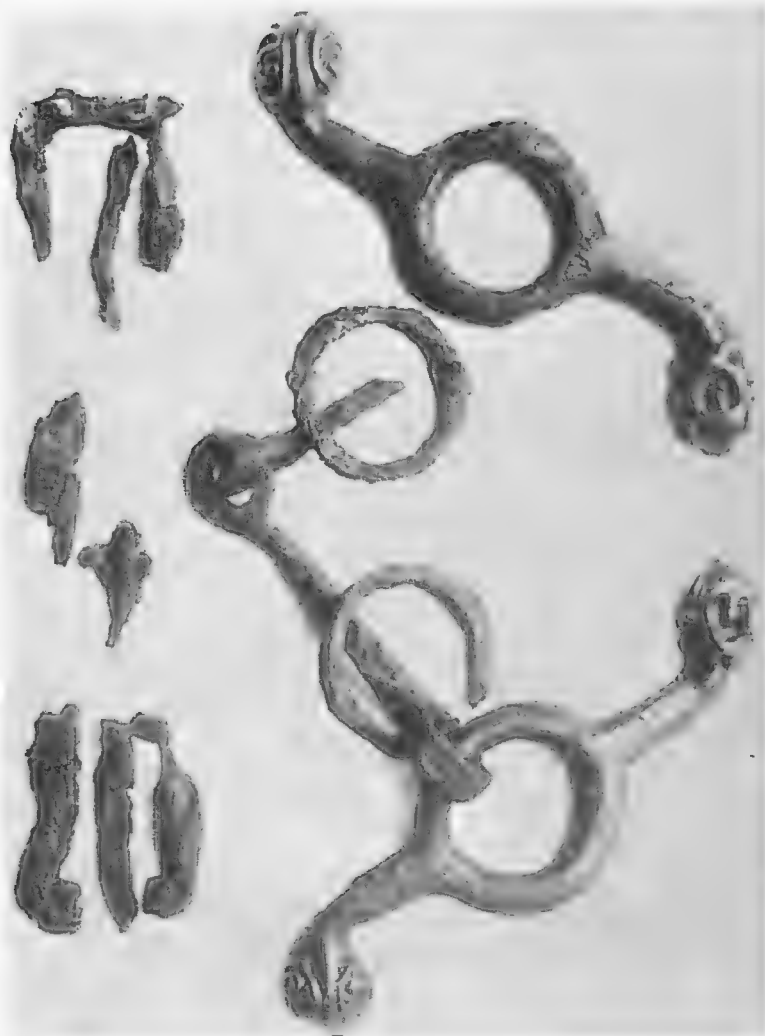
Keletbalti, törökös és mongolos magyar férfiak
(Bartucz nyomán). 281.

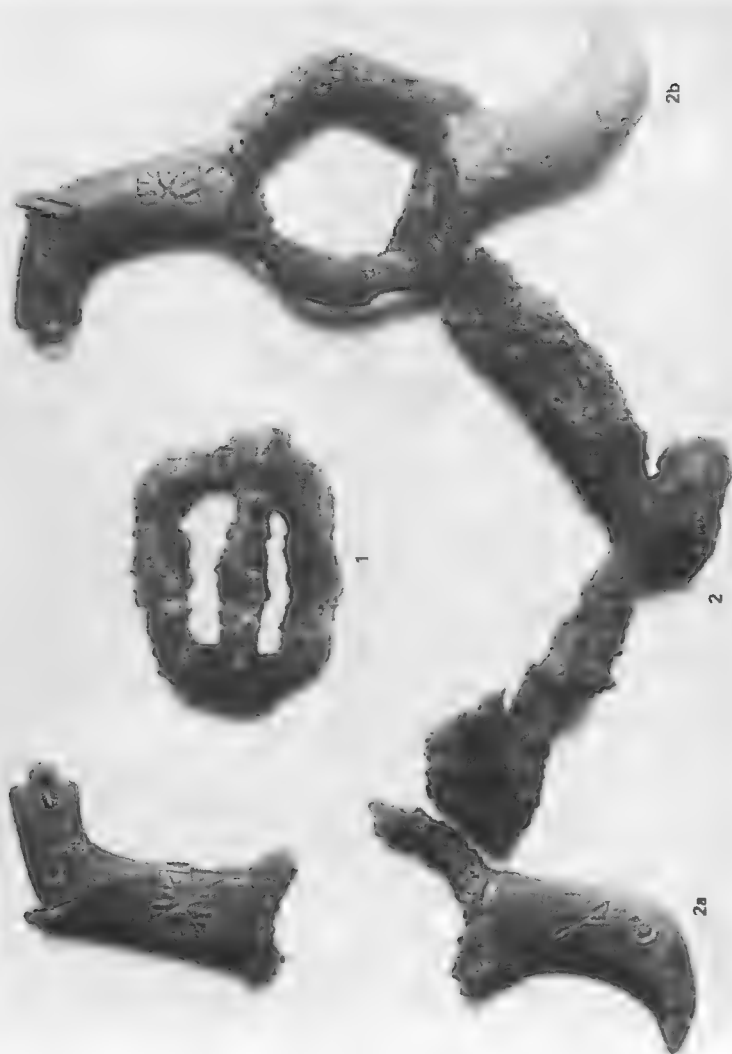
A soltszentimrei honfoglaláskori nyereg faragott csont-
díszei. 345.

A karosi temető leleteiből (Horváth-Feltich nyomán). 313, 352.

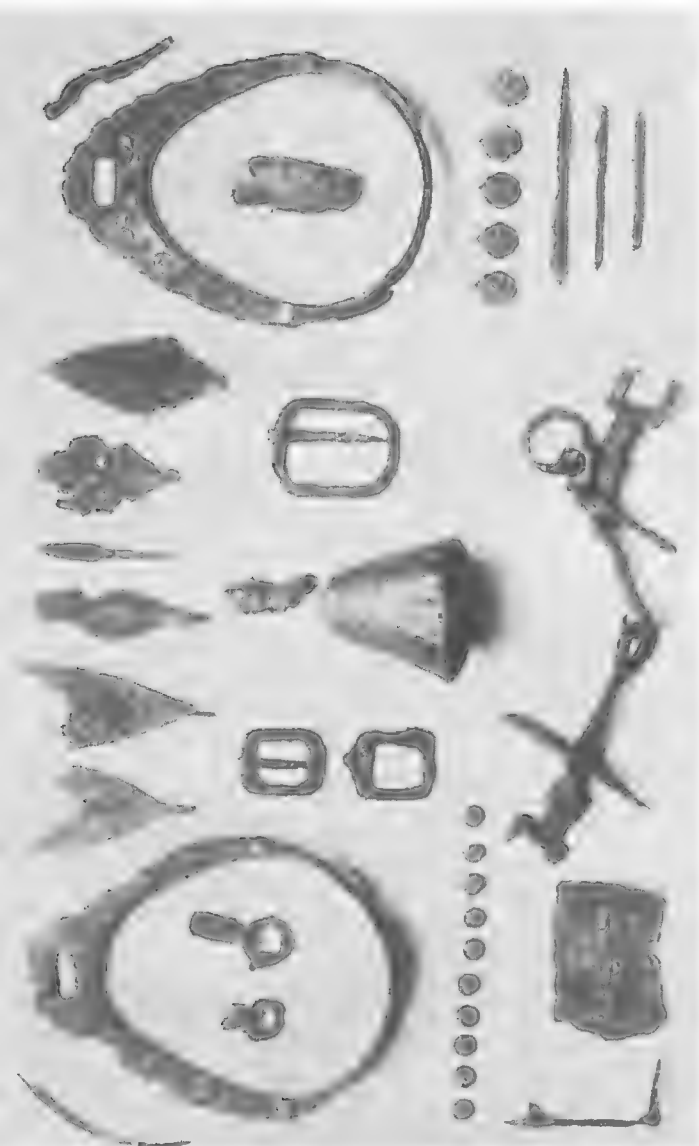
A koroncói sírlelet zabhaja. 350, 407.

A hencidai 5. sír zablájja (Fetlich nyomán). 160, 350, 407.

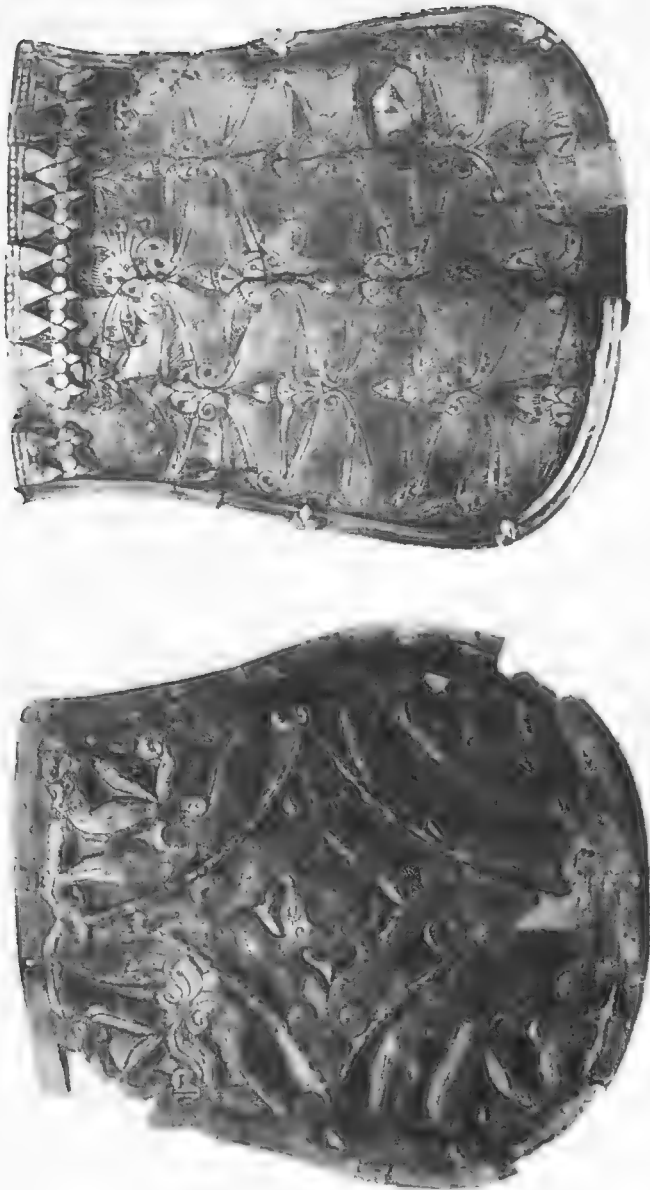
Honfoglaláskori kengyel. 350.

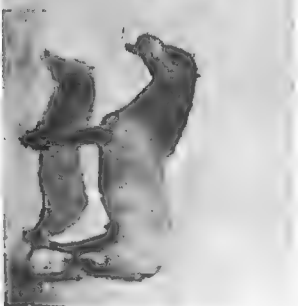
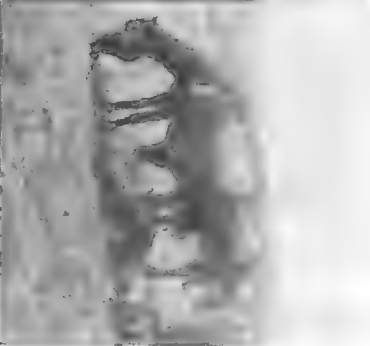
A beregászi lelet. 117, 350, 407.

A galgóczi és a szolnoki-szűzszobalmi tarsoly-lemmez. 117, 404.

A fejéregyházi és szolyvai tarsolylemez. 117, 404.

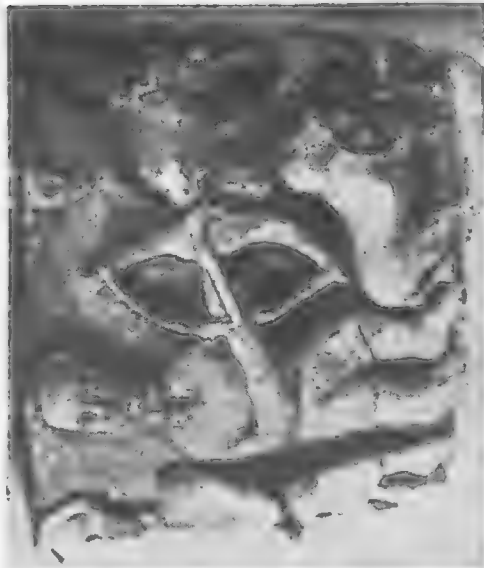
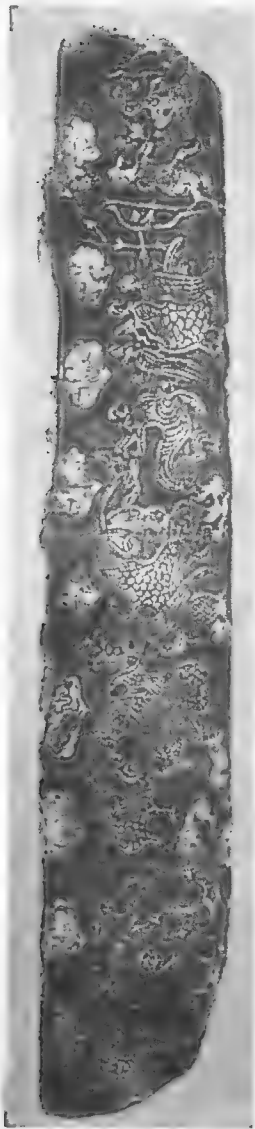
Hortobágyi gulya. 333. Hucul lovak. 327 és a szalontai konda. 334.
(Hankó Béla nyomán.)

A koroncói sár lábbeli (Gallus Sándor ásatása). 154.

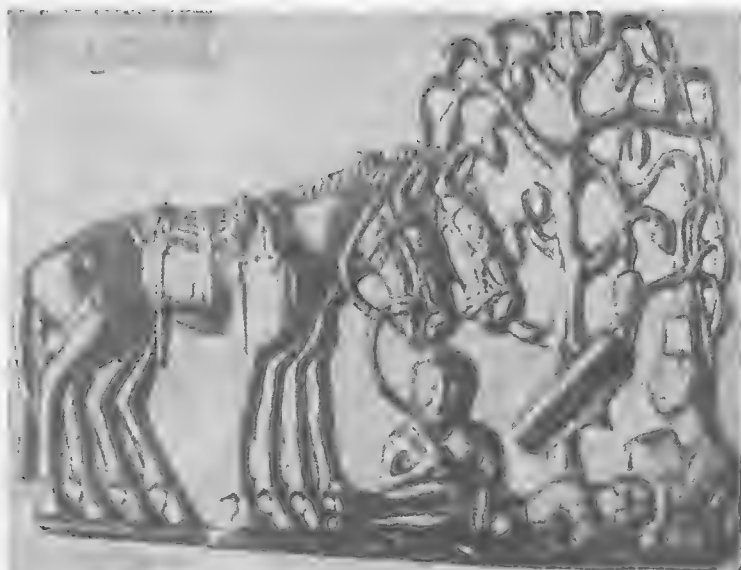
Részletek a gádorosi (1—11) és törteli (A—H) honfoglaláskori lelethől. 150, 404.

A csernigovi ivókürt szájveretének kiterített rajza és a kishényi pillérfő. 120, 411.

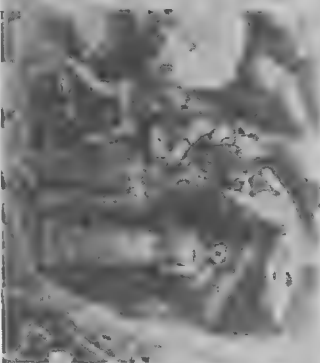
Részlet a csernigovi ivókürtől. 412.

Szibériai aranylemez az Ermitage gyűjteményéből és részlet
a székelyderzsi Szent László-legendából. 416.

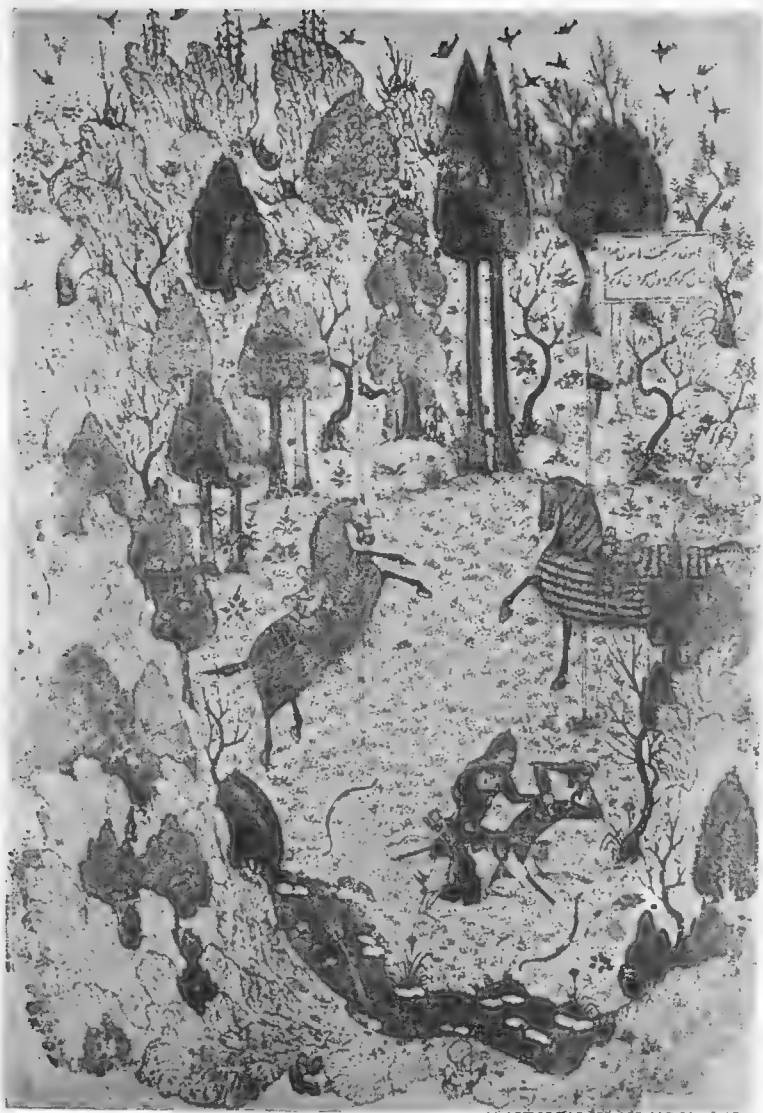
1. A Thuróczy-krónika címlapja, 2. Bronzlemez Ordoshól, 3. Részlet a Képes Krónikából,
4. Szkíta veret Chmyreva mogilából. 421.

А kockij-gorodoki ezüstpál. 424.

1. Részlet a kockij-gorodoki ezüsthátról. 424. 2. A földvári pillérfő. 424 és 3. Oszlopfő Esztergomból. 411.

Párviadal, perzsa miniatura. 426.

1. Egymásbaharapó lovak egy ordosi bronzlemezen.
2. Részlet az erdőfülei Szent László-legendából. 427.

Kolozsvár-Zápolya-utca, a honfoglaláskori temető 10. sírja. 454.

T A R T A L O M

I. Fejezet. A kutatás feladatai és nehézségei	Oldal
A) <i>Bevezetés</i>	5
B) <i>A kutatás anyaga és munkamódja</i>	13
Történelem	14
Nyelvtudomány	17
Településtörténelem	24
Néprajz	27
Embertan	29
Állattan	30
Növénytan	31
Vegytan	31
Földrajz	32
Régészet	33
C) <i>A magyar föld képe a honfoglaláskor</i>	52
A) <i>A föld és állatvilága</i>	52
B) <i>A lakosság</i>	65
Az avarok	66
Az avarság fennmaradásáról és a székelység kérdéséről	95
A szláv népek	101
D) <i>A honfoglaló magyarság megjelenése mai hazánkban</i>	116
II. Fejezet. A magyar nagycsalád	
A) <i>A temetők tanúvallomása</i>	125
1. A bezdédi temető	128
2. Az eperjeskei temető	134
3. A kenézlői 1. temető	138
4. A kenézlői 2. temető	143
5. A gádorosi temető	149
6. A Szeged-bojárhalmi temető	150
7. A keceli temető	156
8. A hencidai temető	158
A tanulságok összefoglalása	161
B) <i>A magyar nagycsalád szerkezete</i>	166
1. A nagycsalád férfiágon számított vérközösség	190
2. A nagycsalád vagyonközössége	191
3. A nagycsalád fejének szerepe	195

4. Az utódlás	196
5. A nagycsalád fejének korlátlan hatalma. Munkafelosztás	208
6. A nő helyzete a családban	209
7. A család összetartása	212
8. A rangsor kérdése és a jobb- s balszárnyra való oszlás	215
Összefoglalás	219

C) A család élete

1. A megtelepedés	226
2. A születés	240
a) Fogantatás és terhesség	247
b) A születés	252
c) A névadás	256
3. A nevelés	267
4. A házasság	273
5. A magyar ember a honfoglaláskor	281

III. Fejezet. Munka, varázslat, művészet

<i>Bevezetés</i>	287
------------------	-----

A) A munka

1. Az asszonyok dolga	290
2. A lakás	301
3. A férfiak dolga	
a) A vadászat	307
b) A halászat	316
c) Földművelés és állattartás	323
d) A mesterségek	336
a) Az ijasmester	337
b) A nyergesmester	344
c) A kovácsmester	348
d) Az ötvösmester	354
e) Egyéb mesterségek	359
4. A kereskedelem	362
5. A harc	367
6. A viselet	370

B) A varázslat	376
----------------	-----

C) A művészet

<i>Bevezetés</i>	398
a) Az ötvösség	402
b) Az ábrázolóművészet	410
c) Költészet	431

IV. Fejezet. Betegség, halál és másvilág

A) A betegség	437
---------------	-----

B) A halál és a másvilág	450
--------------------------	-----

Irodalom	499
-----------------	-----

Táblák	I—XLV
---------------	-------